

ההסתדרות הציונית/הסוכנות היהודית וממשלת ישראל וחלוקת התפקידים ביניהן יקבלו גושפנקה באמנה שתיחתם בין ממשלת ישראל להנהלה הציונית (האמנה נחתמה לבסוף ב-26 ביולי 1954 בטקס שהתקיים במהלך כינוס הוועד הפועל הציוני בירושלים). את החוק הציג ראש הממשלה בן-גוריון. אחריו דיברו נציגי שתי מפלגות מן האופוזיציה, יוסף סרלין מ'הציונים הכלליים', שטען שהממשלה מבקשת בחוק זה להחליש את ההסתדרות הציונית ושהחוק מנוגד להחלטות הקונגרס הציוני, ויעקב חזן ממפ"ס, שקבע שהחוק הנו חלק ממדיניותה של הממשלה להפחית מערכה של התנועה הציונית, לרוקן אותה מכל תוכן ובעצם 'לחסל את התנועה הציונית'.⁵

בשם סיעת מפא"י נשא דברים זלמן שזר. הוא שיבח את החוק שנותן להסתדרות הציונית את הכוח לבצע את התפקידים המוטלים עליה ושלל את דברי קודמיו המתנגדים וטען שהם מסלפים את משמעות החוק. שזר סיים לאמור: 'זאת הברכה שמברך הסטטוס הזה את התנועה הציונית: לנהל בקרוב פזורי בנה למען יעלו פדויים לציון ברינה' (תעודה 109).

החוק התקבל בכנסת בקריאה שנייה ושלישית ב-24 בנובמבר 1952. חקיקה זו מיסדה את מעמדן של ההסתדרות הציונית/הסוכנות היהודית בישראל, אך הייתה גם מקור לחולשתן שהלכה והתבטאה ביתר שאת ככל שחלפו השנים.

1. דברי משה שרת בישיבת הממשלה, 18 בינואר 1951, ג"מ, 'תרשומת ישיבות הממשלה השנייה', ד, עמ' 3.
2. 'למען ידידות אמת בין ישראל לססס"ר', דבר, 10 בנובמבר 1950.
3. א"ל פלדשטיין, קשר גורדי: דוד בן-גוריון, ההסתדרות הציונית ויהדות ארצות הברית 1948-1963, באר שבע 2003, עמ' 95.
4. 'חוק מעמד ההסתדרות הציונית העולמית – הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, תשי"ג – 1952', סעיף 4, ג"מ, כ-439/36.
5. דברי יעקב חזן בישיבת הכנסת, 5 במאי 1952, דברי הכנסת, יא, עמ' 1893.

109. דברים בישיבת הכנסת

ירושלים, י' באייר תשי"ב, 5 במאי 1952

יושב ראש נכבד, כנסת נכבדה. איני יודע איזו ברכה יש לברך על דוקומנט זה. גם אחרי דברי הביקורת ששמענו רק עכשיו, אשר עוד אשוב אליה, כמדומני כי ברכת 'שהחיינו' כזו לא יצר גם דמיון העם העברי המבורך.

מתמיד רגילים היינו ללכת ולבקש זכויות, הכרה ואישור לדרישותינו, לתנועתנו, לארגון עמנו, ולדפוק על דלתות – ואנו יודעים את טיב השערים הללו אשר עליהם דפקנו ומפי מי דרשנו. היינו רגילים גם פה, מעל הבמה הזאת, בתוך המדינה העברית, לפנות לעם העברי ולדרוש ממנו עזרה ולהזעיק אותו לפעולות. אולם מעולם לא ידעה תנועתנו לקבל מנדט על פעולותיה מידי מדינת ישראל. מעולם – במשך ארבע השנים האלה – לא ניגשה מדינת ישראל להעניק מנדט כזה לתנועה, להורתה-מחוללתה אשר יצרה אותה. זו הפעם הראשונה – וזאת יש לדעת היטב ולהרגיש היטב בשעה שעולים על הבמה הזו לדבר על זאת התעודה.

אני רוצה לומר כבר מראש: הסטטוס הזה, המעמד המיוחד אשר ניתן עתה לתנועה הלאומית, לתנועת התחייה לישראל – לציונות – לא בשל כוחה של ההסתדרות הציונית ניתן לה; 'לא מרובכם' – הרוב של האומה הוא מחוץ להסתדרות הציונית. גם לא מפני טובה של ההסתדרות הציונית: 'לא מטובכם' – הטובים אשר בהסתדרות הציונית עלו לארץ. לא מרובכם ולא מטובכם, כי אם בשל כוכב החזון המאיר לציונות, בשל הייעוד הגדול שהטילה על עצמה – לגאול את ישראל.

והמנדט ניתן לתנועה, לזו שתחקוק על מצחה את התו המאיר הזה של הרצון לגאול את ישראל. בשל הרצון הזה זכתה התנועה שהיא המקבלת את המנדט; והמנדט הזה, הסטטוס הזה, הוא לא רק ביטוי של ברכה, ולא רק של הכרת טובה, לא רק בשל זכות אבות, ולא רק לשם קיום מצוות כיבוד אם; הוא לא רק מעניק זכויות, הוא מטיל שירות – הוא מטיל שליחות, 'שתוסיף לפעול במדינת ישראל לפיתוח הארץ ויישובה, לקליטת העולים מן התפוצות ולתיאום פעולותיהם בישראל'.

נדהמתי לראות ששני הנואמים שקדמו לי לא קראו, או אולי קראו ובכל זאת דלגו ולא רצו לשמוע או להשמיע לנו את אשר קראו, אבל אני בכל זאת אקרא את הדברים במלואם: 'ולתיאום פעולותיהם בישראל של מוסדות ואיגודים יהודיים הפועלים בתחומים אלה'; על כן 'מכירה מדינת ישראל בהסתדרות הציונית העולמית כסוכנות המוסמכת שתוסיף לפעול במדינת ישראל וכו'.

אין באומה העברית סוכנות מוסמכת כזאת אחרת, וזה לא משום שאין באומה העברית עוד כוחות שרוצים לתמוך במפעל השחרור של העם העברי; להפך, יקר לנו רצונם של רבים באומה, כישנים וחדשים, להצטרף לפעולה, לעזור ולתת מהונם ואונם וכישורונם, כי בלעדיהם לא ייתכן כל המפעל הזה. על כן יש להפעילם ולרכזם ולכוונם כמיטב היכולת.

העיקר הוא שהלב יהיה פתוח לקראת כל העם העברי והיד תהיה מושטה לכל כוח אשר יבוא לעזור. אני מוכרח להגיד לחבר הכנסת חזן כי אני תמה על דבריו. את הדוקומנט הזה הכינה לא רק הממשלה, אלא היא הכינה אותו יחד עם ההנהלה הציונית, וההנהלה הציונית דנה על כל מילה ומילה, ואני יודע את הסתייגויותיהם של חברי חבר הכנסת חזן, אולם את ההסתייגויות שהוא השמיע פה לא שמעתי מפיהם. אני יודע מתי הם הצביעו בעד ומתי לא הצביעו. אבל על סכנות כסכנות שגילה כאן חבר הכנסת חזן לא שמעתי.

בפירוש כתוב כאן כי אין חוק על כך שהציונות תורחב דווקא לסוכנות. הדברים להפך. אני מכיר את ידידי, חבר הכנסת חזן, ויודע יפה כי הוא יודע לקרוא כראוי ויודע גם לדבר נגד מה שרואות עיניו כשהוא מוצא זאת לנכון. למה אפוא יתעלם כאן מן הכתוב בפירוש: 'אם על ידי הרחבת מסגרת הסוכנות היהודית למען תכלול איגודים וגופים יהודיים המוכנים להשתתף בעזרה לעלייה ולבניין הארץ ולקבל על עצמם החובות הנובעות מהשתתפות זו, או בצורה אחרת'; זאת אומרת, או בכל צורה אחרת שההסתדרות הציונית תחליט עליה, כפי שהיא יכולה בעצמה בתוך תחומיה על ידי חבריה בגולה ובארץ. למה יצטט לנו חצאי פסוקים ויתעלם מן הכתוב במפורש כדי להיתלות בסכנות שאינן.

ועוד פסוק אחד על מבקר אחר: משונה היה לשמוע מפי חבר הכנסת סרלין את הקנאות הזאת ואת הנאמנות הציונית הלוהטת שלו, ואת הפטריוטיות לקונגרס הציוני ולתנועה הציונית. משונה היה לשמוע על מלחמתו זאת בראש הממשלה בשם יתר נאמנות להסתדרות הציונית ויתר חרדה לכבוד הקונגרס הציוני. חבר שהשלים עם המחשבה להימנע מלבוא לקונגרס הציוני הפעם היה צריך קצת לרסן את התלהבותו בשעה שהוא אומר לתבוע תביעות בשם יתר נאמנות

וארכי־פטריוטיות להסתדרות הציונית מידי ראש ממשלת ישראל. על פרטי הצעת החוק עוד יש ויש לדבר, וגם נדבר בוועדה על הדרכים כיצד לנסח ואיך לבצע את האמנה, אבל בכל אופן אחרי כל דבריו על 'זכות' ועל 'מס החיבה', לא נאה היה לדבר כך ולומר שכאן ישנו 'מיעוט של דמות'. היה בזה משהו שהפתיע.

אולם יש צורך לברר היום ולו בקיצור: מה הוא תוכן השליחות המיוחדת אשר הדוקומנט הזה מתכוון להטיל? כי אין זה דוקומנט, אין זה אלא מתן של שליחות. ומה היא השליחות הזאת אשר לפנינו? ראש הממשלה ידע היטב את אשר הוא רוצה כשקבע את התפקידים המיוחדים של שלושת הגורמים במערכת שחרורנו: של המדינה, של התנועה הציונית ושל העם כולו. ראש הממשלה ידע למצוא את מקומו של כל חלק וחלק במשולש הזה, ועלינו להגיד כאן מה הוא התפקיד – ולו גם במשפט אחד. מבחינת יחס המדינה והאומה יש לקבוע כי תפקידן של ממשלת ישראל ושל כנסת ישראל הוא להעמיד את מדינת ישראל בלב האומה העברית; ותפקידה של התנועה הציונית, תנועת גאולת ישראל, הוא לרכז את האומה העברית מסביב למדינת ישראל. אלה הם שני התפקידים אשר בפני שני השותפים, והסטטוס הזה מטיל את החובה הזאת ונותן את האפשרות לכך. כי מפני ש'בחרתי אתכם', על כן 'אפקוד עליכם את עוונות' בית ישראל, כי התנועה הציונית היא הנושאת עליה את מעמסת האחריות לגורל בית ישראל, על כן בחרה בה המדינה. בתוקף רצונכם, ציוני עולם, להיות גואלי האומה, נבחרתם כאם המדינה להיות אומנתה ומטפחתה, המעניקה לה און וכספים, ואנשים, ומגדלת לה חלוצים, ומבטיחה לה את היזמה, ומחנכת המונים לנאמנות יהודית ומגדלת את השורשים בעם, ומצרפת נוער למחשבת התחייה ולתרבות העם ולספרות הארץ ולכיסופי הגאולה, למען סוף סוף תפרוץ העלייה גם מרצון ותוקם המשענת המתמדת למדינת ישראל.

את המדינה יזמה האומה, ופה במפורש כתוב: 'המדינה רואה את עצמה כיצירת עם ישראל'. ואכן, כיסופי עם ישראל יצרו את התנועה הציונית. התנועה הציונית הקימה את המדינה; היא שגידלה ותגדל את העולים למדינה ואת החלוצים שלה, את בונייה ואת דורשי טובתה. ואת שליחותה זו מילאה התנועה הציונית על ידי כך שצנפה וריכזה סביבה בתוקף עקשנותה ובתוקף חזונה המונים גדולים בעם. היא שנשאה באחריות מרכזית בקרב האומה למפעל התקומה, ואת זה היא תצטרך עכשיו להוסיף לרכז ביתר שאת, עד אשר תפרוץ מעברים גם העלייה האמתית, הגדולה, מתוך בחירה חופשית ולא דווקא מתוך מועקה בלבד, לא רק בתוקף השוט, כי אם 'ברננה נעלה', מתוך משיכה נפשית להשתתף אישית בברכת עצמאותנו, מתוך התאהבות בזאת המדינה. זאת הברכה שמברך הסטטוס הזה את התנועה הציונית: לנהל בקרוב פזורי בנה למען יעלו פדויים לציון ברינה. על כן תתמוך מפלגת פועלי ארץ־ישראל בהצעה הזאת, ונבקש להעבירה לוועדה שתברר ותקבע את הצורה לפרטיה.

ב. בראשות מחלקת ההסברה והמחלקה לחינוך ותרבות בגולה

ההסברתית והתעמולתית בתנועה. הוא טען שחולשתה של התנועה הציונית וההידרדרות במעמדה בציבור היהודי נבעו מכך שהיא קפאה על שמריה ונמנעה יתר על המידה מלדון בשאלות מעוררות מחלוקת. מערכת ההסברה הציונית עסקה לדעתו רק בהטפה ובהפצת ידיעות ולא התמודדה באמת עם הבעיות שהציונות עמדה בפניהן. אין לציונות מוסדות ללימוד ולדיון מחשבתי, אין היא עורכת כינוסים חינוכיים ורעיוניים ואין לה כתב עת שישמש במה אמתית לליבון בעיות יהודיות וציוניות בפתיחות וללא מגבלות.

שזר יזם כתב עת ציוני חדש, 'חזות': קבצים לדברי עיון בשאלות הציונות, האומה והמדינה, שנועד להיות פתוח לכל הזרמים והדעות בשיח הציוני, וערך אותו יחד עם הפרופסור נתן רוטנשטרייך. ביוני 1953 יצא לאור הגיליון הראשון של כתב העת. הוא נפתח במאמר של שזר בשם 'לתעודת הבמה' ובו נכתב: 'המחשבה הציונית קדמה לפעולה הציונית וליוותה אותה בכל שבילי גידולה'.² שזר תבע במאמרו ש'לא להירתע מפני בדיקה מחודשת של עיקרים מקובלים בדור ושל הנחות מוסכמות לחידוש נעורי המחשבה הציונית'.³ ב'חזות' התפרסמו מאמרים מפרי עטם של טובי הסופרים והאישים בתנועה הציונית ובעולם היהודי והוא עורר הדים נרחבים. בסוף 1953 הופיעה גם המהדורה האנגלית שלו בשם 'פורום' (Forum). שזר יזם גם כינוס עיוני ראשון מסוגו שבו אמורים היו להשתתף טובי אנשי הרוח והמדע בעולם היהודי מהארץ ומחו"ל (ציונים ולא-ציונים) ללא קשר לשיוכם המפלגתי. בכינוס זה ביקש שלא לדון בעניינים ארגוניים או מדיניים, אלא רק בבעיות היסוד הרעיוניות של העם היהודי ובבחינת הנחות היסוד של הציונות לאחר השואה ועם הקמת מדינת ישראל. מועד הכינוס העיוני נקבע לקיץ 1952, אלא שהוא נדחה שוב ושוב וסופו שהתכנס באוגוסט 1957 (ראו להלן עמ' 395, 417 ט/ד, י/ב).

שזר היה לדמות המובילה בהנהלה הציונית בכל הקשור למדיניות פרסומים והוצאת ספרים. הוא עמד בראש המערכת של 'הספריה הציונית', שייסדה ההסתדרות הציונית בסוף 1948 במסגרת מחלקת הארגון.

השינוי במעמדה ובתפקידיה של הסוכנות הביא גם לשינוי במבנה הארגוני שלה. המחלקה המדינית, מחלקת העבודה ומחלקת המסחר והתעשייה נסגרו וסמכויותיהן הועברו למשרדי הממשלה. מחלקות אחרות כגון מחלקת העלייה וההתיישבות החקלאית נותרו על כן; עם הזמן הוקמו כמה מחלקות חדשות ובהן המחלקה לקליטת עלייה. מעבר לשינויים הארגוניים היה מוסכם על דעת ראשי הציונות שהעידן שלאחר שואת יהודי אירופה והקמת מדינת ישראל מעמיד את התנועה בפני שינויים רעיוניים נרחבים ומחייב התארגנות שונה בכל הקשור לחינוך הציוני ולהסברת עמדותיה של התנועה לציבור הרחב. באוגוסט 1948 החליט הוועד הפועל הציוני להקים מחלקה לחינוך ולתרבות בגולה, וכמו כן להרחיב את לשכת ההסברה של הסוכנות שהוקמה ב-1939 ולהפוך אותה למחלקה. בקונגרס הציוני הכ"ג באוגוסט 1951 הוטל על ההנהלה הציונית לראות את 'דבר ההסברה הציונית' כאחד מתפקידיה המרכזיים של התנועה הציונית בשנים הקרובות.⁴ מחלקת ההסברה הורחבה וגם סמכויותיה הורחבו, וכדי לבסס את מעמדה התמנה לה בפעם הראשונה ראש מחלקה שהוא גם חבר בהנהלת הסוכנות – זלמן שזר.

שזר ניהל את מחלקת ההסברה מירושלים ועמד בקשר מכתבים הדוק עם מנהל המחלקה להסברה וליחסי ציבור בניו יורק, תחילה ג'וד טלר ואחר כך בן הלפרן. הוא מצא שלרשות מחלקת ההסברה עמדו כלים שונים כגון: לשכת עיתונות, שירות תצלומים וכמה פרסומים שיצאו לאור בקביעות בשפות שונות והופצו בתפוצות. המחלקה עסקה גם בהפקת סרטי קולנוע, קיימה תערוכות בנושאים שונים ועוד. כלי חשוב היה שירות מיוחד של שידורי רדיו ליהודי התפוצות שיזמה המחלקה, שהוקם במשותף להסתדרות הציונית, לקרן הקיימת ולקרן היסוד ונקרא 'קול ציון לגולה'. שזר התמנה ליושב ראש הנהלתו. השידורים החלו במרס 1950 מאולפני 'קול ישראל' בידיש, בצרפתית, באנגלית ובעברית, ונקלטו תחילה בעיקר באירופה, אך הלכו והתרחבו עם השנים עד לדרום אפריקה, אמריקה הדרומית וארצות הברית. עם כניסתו לתפקיד ביקש שזר לשנות את התפיסה

תצוגה של הישגי הסוכנות שהכינה מחלקת ההסברה של הנהלת הסוכנות לרגל הקונגרס הציוני ה"ג בירושלים, אוגוסט 1951

הוועד הלאומי, שיעסוק בהקמת מפעל להנצחת השואה לצד הגבורה היהודית. המלחמה שפרצה ב-1948 והבעיות הקשות שניצבו בפני המדינה לאחר דחקו את הנושא לקרן זווית. גם הדימוי הפסיבי שנקשר לתגובה היהודית בשנות השואה נתפס כמנוגד לאתוס האקטיביסטי בתחומי הביטחון, הקליטה וההתיישבות שטיפחו ראשי המדינה בשנותיה הראשונות. לנוכח העיכוב בפעולות הממשלה נפלה בקונגרס הציוני ה"ג באוגוסט 1951 החלטה שמסמיכה את הוועד הפועל הציוני לבחור ועדה שתעבד 'תכנית ממשית להנצחת זכרם של הקרבנות היהודים שנפלו בידי הנאצים'⁵ והודגשה הדחיפות שבה רואה הקונגרס את העניין. אלא שהקמת הוועדה התעכבה מכיוון שבראשית 1952 התחדשו הדיונים בממשלה ובמוסדות אחרים במטרה לחוקק חוק להנצחת הנספים בשואה.

האיטיות בפעולות שנעשו להנצחת השואה עוררה חשש אצל שזר שהשרידים שנותרו מן המורשת הרוחנית האדירה של קהילות היהודים באירופה ייכחדו גם הם אם לא תיעשה פעולה מידית להצלתם ולשימורם. עם

הספרייה עסקה בהוצאה לאור של ספרי יסוד בתולדות הציונות ותקומת ישראל ובתולדות התפתחות המחשבה הלאומית בעם היהודי. בדצמבר 1951 מונה שזר לצדו של ברל לוקר לנציג ההנהלה הציונית בחבר הנאמנים (קורטוריון) של 'מוסד ביאליק', מפעלה התרבותי הוותיק והגדול של ההסתדרות הציונית, שעסק בהוצאה לאור של ספרים בתחום הספרות היפה וספרי מסה, ביקורת ומדע. בישיבתו הראשונה של חבר הנאמנים הציע שזר להגדיל את חלקה של הספרות היפה במדיניות הפרסום: 'אני הופך והופך ברשימת הספרים לשנת תשי"ב ואיני מוצא בה אפילו בסעיף הספרות היפה אלא ספרי ביקורת והגות, ואין בה אף ספר אחד של שירה או של סיפורים. יש להשתדל לתקן את הפגם הזה'.⁴

מקום הולך וגדל בפעולת החינוך וההסברה של התנועה הציונית תפסה שואת היהודים – הדרכים להנצחת הנספים והלקחים הנלמדים ממנה. בזמן מלחמת העולם השנייה החלו דיונים במוסדות הלאומיים על ההצעה להקים מפעל הנצחה מרכזי לנספים בשואה. ב-1945 הוחלט להקים את המוסד 'יד ושם' בהנהלת

התגבשות הסכם השילומים עם גרמניה הציע שזר בהנהלת הסוכנות בנובמבר 1952 שלא להמתין לסיום הדיונים בממשלה אלא להשתמש בכספים אלו לפעולות ההנצחה של המורשת הרוחנית של הנספים בשואה כדי 'שכל הירושה הרוחנית של השבטים היהודיים שנספו לא תלך לאיבוד'.⁶ הוא הביע את הסכמתו להכין מתווה של התכנית והבהיר שאם תקום רשות מרכזית להנצחת השואה מתוקף החוק המוצע תשתלב פעולה זו בפעולותיה. גולדמן תמך בהצעתו של שזר והציע לנסות ולממן את המפעל מהכספים שמיועדים לעם היהודי כולו שנמצאים באחריותה של 'ועידת הארגונים היהודיים לתביעות חומריות נגד גרמניה', שגולדמן עמד בראשה. ועידה זו הוקמה ב-1951 ביזמת הארגונים היהודיים הגדולים כדי לייצג את ניצולי השואה החיים מחוץ לישראל במשא ומתן עם גרמניה המערבית על קבלת שילומים. לקראת ישיבת ועידת הארגונים היהודיים של שזר לגולדמן את הקווים הכלליים של מתווה התכנית להנצחת המורשת הרוחנית וקבע ש'הכוונה היא לאסוף, לחקור, לעבד עיבוד מדעי, להוציא [לאור] ולהנחיל לדור בצורה הולמת לו את מבחר היצירה הלאומית והאנושית של הגלויות הנחרבות'. וכמו כן 'לאסוף, למיין, לשמור ולהסביר את כל פרטי השואה על סיבותיה, ממדיה, תהליכיה, מחולליה, קרבנותיה, והלוחמים בה והמצילים ממנה מבין היהודים ומבין הלא-יהודים, והקמת זכר עד למרד הגטאות, למארגניו ולתומכיו מקרוב ומרחוק ולכל הופעות הגבורה הכרוכות בו' (תעודה 111). הוא הביע תקווה שהוועידה תקצה לכך סכום מתאים. אולם גולדמן ענה לו שעדיין מוקדם לבוא בדרישות כספיות אל ועידת הארגונים מכיוון שאין עדיין כסף בנמצא.

באוגוסט 1953 התקבל בכנסת 'חוק זיכרון השואה והגבורה – יד ושם', ששזר היה שותף בניסוחו. החוק קבע שתוקם בירושלים רשות מרכזית שתפקידה יהיה לרכז את פעולות ההנצחה וכן 'לכנס, לחקור ולפרסם את כל העדות על השואה והגבורה ולהנחיל לעם את לקחה'. לאחר קבלת החוק החליטה ההנהלה הציונית לשלב במסגרת 'יד ושם' את פעולות ההנצחה שהחלה בהן. שזר התמנה לאחד משלושת נציגי הסוכנות היהודית בהנהלתה של 'רשות הזיכרון לשואה ולגבורה יד ושם'.

פעולות ההסברה היו צלע אחת בפעילות התרבותית של התנועה הציונית. צלע נוספת הייתה הפעולה החינוכית. החינוך הציוני היה קרוב ללבו של שזר ועל אחת כמה וכמה בשנים הראשונות שלאחר הקמת

המדינה. במהלך השנים האלו ניתח שזר פעמים אחדות את מצבה של היהדות העולמית בהווה ובעבר. הוא גרס שבעבר נשמר הקיום היהודי הלאומי כתוצאה משנאת היהודים ומצעדי הקיפוח וההפליה שמהם סבלו בגולה. ואילו עתה, לאחר שהיהודים זכו לשוויון זכויות אזרחי והאנטישמיות המאורגנת הורידה ראש, מוטל על החינוך היהודי ועל התרבות העברית תפקיד שמירת הקיום היהודי והמלחמה בהתבוללות. שזר קבע שרק התנועה הציונית יכולה להוביל את פעולות החינוך והתרבות בעם היהודי וטען שעליה לשים את הפעולות האלו במקום חשוב בסדר העדיפויות שלה. במאמר ב'דבר' באוקטובר 1948 כתב שיש למהר ולעשות זאת מכיוון 'שהגלויות אינן מסוגלות כלל לחכות, וכל השהיה נוספת כמוה כהפקרת הדור'.⁷

בעקבות השינויים שעברה ההסתדרות הציונית לאחר הקמת המדינה זכו דעות מעין אלו לאוזן קשבת. בנובמבר 1948 הוקמה כאמור בפעם הראשונה בסוכנות היהודית 'מחלקה לחינוך ותרבות בגולה' בראשות חיים גרינברג שישב בניו יורק, ובמקביל הוקמה מחלקה בירושלים בהנהלת נתן מוריס. בקונגרס הציוני הכ"ג באוגוסט 1951 אף התקבלו החלטות על הרחבת פעולות התרבות, והוקמה מחלקה נוספת והיא 'המחלקה לחינוך ותרבות תורניים בגולה', שבראשה עמד הרב זאב גולד.

בסתיו 1952 חלה חיים גרינברג, ושזר מילא את מקומו בראשות המחלקה לחינוך ותרבות. ב-20 בנובמבר 1952 התכנס בירושלים מושב הוועד הפועל הציוני שנמשך שבוע ימים. במהלך הדיון על הפעולות בגולה נשא שזר הרצאה על שירותי ההסברה והחינוך בתנועה הציונית. את הרצאתו החל בניתוח של מצב היהדות באותה עת וטען שהיא משוועת לכוח שייקח על עצמו את הפעולה החינוכית והתרבותית וקבע: 'הרי קיים בעולם רק כוח אחד ויחיד אשר יכול להיות "אם היהודיות" ולהאציל עליהן מרוח הגאולה, להכשירן לעבודה יהודית יוצרת ולעזור להן במלחמתן נגד הסכנה הגדולה של שמד והתבוללות ונגד הפיכתן לאבק אדם: זוהי התנועה הציונית העולמית'. בהמשך סקר את פעולות מחלקת ההסברה ואת תכניותיו ובראשן את הכינוס העיוני ואת הוצאת כתב העת הרעיוני, וכמו כן את פעולות מחלקת החינוך והתרבות בגולה (תעודה 110).

במרס 1953 נפטר חיים גרינברג ושזר מונה רשמית לתפקיד ראש המחלקה לחינוך ותרבות בגולה במקביל לעמידתו בראש מחלקת ההסברה. עם כניסתו לתפקיד

המשיך שזר לפתח את עבודת המחלקה על פי הקווים שהציב גרינברג ועל פי סדרי העדיפויות לפעולה שאותן פרס בפני הוועד הפועל הציוני בנובמבר 1952 (ראו לעיל). המחלקה פעלה בעיקר באירופה ובאמריקה ושמה לה למטרה לעודד חינוך יהודי בכלל וחינוך ציוני בפרט תוך שימת דגש בהנחלת השפה העברית. מאחר שהקמת מערכת חינוך משלה הייתה מעבר לכוחה של התנועה הציונית, ביקשה המחלקה להשתלב במערכת החינוך היהודי והעברי הקיימת בתפוצות מסוימות בעיקר באמריקה, ולהיות כוח מכוון ומשפיע בתוכה. את מאמציה מיקדה המחלקה בשני תחומי פעולה עיקריים: (א) חינוך נוער שבמסגרתו נערכה פעולה להרחבת רשת בתי הספר היהודיים בתפוצות, נערכו סמינרים בארץ ובחו"ל למורים בבתי ספר עבריים, נשלחו מורים לעברית

וליהדות מן הארץ לתפוצות, פורסמו ספרי לימוד, כתבי עת וחומרי עזר נוספים למורים; (ב) פעולות תרבות למבוגרים שבמסגרתן יזמה המחלקה מפעלי תרבות כגון 'חודש מקרא', 'שבוע עברי' ועוד, וכמו כן עודדה הקמת ספריות ומכונים לתרבות ישראל שבהם לימדו את השפה העברית ואת ספרותה.

שזר הרחיב את פעולת המחלקה באירופה המשתקמת מנזקי מלחמת העולם, שבחלקה היה צריך להקים את החינוך היהודי מחדש. שליחים ואנשי חינוך ותרבות נשלחו מישראל לאירופה ועזרו בקביעת התכנים של מערכת החינוך והתרבות היהודיים. מבחינה רעיונית גרס שזר שצריך לבסס את החינוך היהודי והציוני בתפוצות על שלושה יסודות: מורשת העם היהודי, תולדות עם ישראל בגולה ותולדות ההתיישבות בארץ-ישראל על רכיביה השונים.

1. 'החלטות הקונגרס הציוני הכ"ג', 14-30 באוגוסט 1951, אצ"מ 187, עמ' 48.

2. ז' שזר, 'לתעודת הבמה', חזות, א, תמוז תשי"ג, יוני 1953, עמ' 7.

3. שם, עמ' 11.

4. דברי זלמן שזר בישיבת הקורטוריון של מוסד ביאליק, 8 בנובמבר 1951, אצ"מ, S61/272.

5. 'החלטות הקונגרס הציוני הכ"ג' (לעיל הערה 1), עמ' 587.

6. דברי זלמן שזר בהנהלת הסוכנות היהודית, 27 בנובמבר 1952, אצ"מ, S100/84.

7. ז' שזר, 'מדינת ישראל וגלויותיו בראשית עצמאותנו', דבר, 3 באוקטובר 1948.

110. דברים בישיבת הוועד הפועל הציוני

ירושלים, ו' בכסלו תשי"ג, 24 בנובמבר 1952

כפי הנראה יעבור עוד זמן רב עד שבני דורנו, ואף המנהיגים ואנשי המחשבה שבדורנו לא רק ירגישו במה שקרה, כי אם אף יתפסו את מלוא משמעותה של השואה שעברה על עמנו ואת השפעתה על גורלו. עדיין לא נתנו את דעתנו על כל התוצאות הנובעות ממעשהו של היטלר. עדיין לא הבהרנו לעצמנו כיצד נשתנתה באופן פטלי תמונת היהדות. צצו ועלו בעיות חדשות שלא ידענו קודם לכן. במבנה הפנימי של העם היהודי נבע פרץ כזה שאין אנו יכולים עוד להושיע לעצמנו. בכל השטחים אנו מוכים ואין בכוחנו לשוב לאיתנו.

הזכרתי זאת למען נבין מהי פעולת החינוך וההסברה של התנועה הציונית העולמית שאותן מחייב מצבנו כיום. לא זו בלבד ש'נשארנו מעט מהרבה'. נותרו לנו שני שלישים של עמנו, אלא ש-11.5 מיליון היהודים מפוזרים כיום על פני 81 ארצות שונות והם מחולקים כך שמחציתם מרוכזת בארץ אחת – באמריקה, באותה גולה יהודית בת ששת המיליונים. ניתן בעצם לומר: באמריקה יש כיום לא פחות יהודים משהיו ברוסיה לפני ארבעים שנה. כאשר ד"ר הרצל בא לציונות ופרסם את ה'יודנשטאט' שלו היה מספר היהודים בעולם כולו כמספרם היום. כל אשר נוסף מאז, השמיד היטלר. אז היו שישה מיליונים מרוכזים בארץ אחת, ברוסיה, ואף היום מפוזרים כמספר הזה של יהודים על פני אמריקה האחת. יתר על כן, אז לא היו לנו מיליון ומחצית המיליון של היהודים הנמצאים כיום בארץ-ישראל. אולם ברוסיה היינו אז עשרה אחוזים מתוך האוכלוסייה הכללית, ובאמריקה אנו מגיעים כיום בקושי לשלושה אחוזים מכלל האוכלוסייה הכללית. ואם ננכה את שני מיליון וחצי היהודים אשר מעבר לסמבטיון, באותם מקומות שאף מילה משלנו אינה חודרת אליהם ואף מילה אחת אינה יכולה להגיע אלינו משם, הרי נשארים שני מיליונים של יהודים מחוץ לאמריקה וארץ-ישראל ושני המיליונים הללו מפוזרים על פני 78 מדינות ומפוצלים ליהדויות קטנטנות שאין בכוחן לפתח חיים יהודיים בגלל התפצלותם. אכן למדנו כיצד 'לחיות בין הגויים'. כל עם אחר עדיין לא הצליח לחקותנו בשטח זה ואין כלל בעולם תורה כזאת שתילמד כיצד לחיות כעם בגלות. ואם קיימת תורה בלתי כתובה כזאת, הרי אנו ידעניה ומומחיה האמיתיים. היו לנו הזדמנויות רבות לשנן אותה לעצמנו והמצאנו דרכים שונות לפתרון בעיות. נוצרה תורה גדולה, 'חכמת הגולה', תורה המכילה תרי"ג מצוות, סייגים מכל המינים, והעיקר, כלים מכלים שונים לשמירת הקיום וליצירת דעת ולשון גם בתנאים של חיי גלות. המצאנו כל מיני מכשירים אחרים שסייעו לנו בכך עד שידענו להחזיק מעמד כעם אף בהיותנו מפוזרים על פני שבעה ימים.

בגשתנו לסיכום תמצית תורתנו זו אנו מבחינים בשני דברים שנתנו לנו את הערובה, כי גם בתוך הנחשולים הגלתיים תינשא ספינתנו ותעקוף בשלום את כל סלעי המגור. היו לנו בדרכנו הסוערת שני הגאים שעזרו לנו גם בעת צרה. כוונתי להגאים אובייקטיביים, היסטוריים ודמוגרפיים. בספרי רבנים מופיע המושג 'אם הגלויות', הווה אומר: אמנם כל היהודים חיו בגלות, אולם בין כל הגלויות הייתה 'גולה-אם' גדולה במקצת ועשירה יותר ברוח, שהשגיחה והשפיעה על כמה גלויות קטנות ממנה מסביבה. הייתה מעין גולה מרכזית שעקבה אחרי 'מושבותיה' הקטנות. לפנים הייתה הצורה פרימיטיבית יותר: הייתה ישיבה גדולה בארץ אחת ומאוצות אחרות היו נוסעים אליה. היה גאון, ריש גלותא בארץ המטרופולין והוא שפסק את דיניו בשביל כל הפינות הנידחות. כך היה זה בבבל ואחר כך גם באזורים שונים באירופה. בכל התקופות הייתה אי שם גולה רבת יהודים שהתיימרה בכך שיש בתוכה אנשי רוח, כוחות יוצרים, ארגון טוב יותר ולכן היא יכולה להזין גם את הגלויות החדשות והמאורגנות פחות בשפע מוסדותיה, בבתי האולפנה והאמנים, בחצרות בתי הדין והרבנים. אוצר הארגון והרוח שברשותה מאפשר לה לא רק להפחית את השפעתן של הסכנות האורבות לה, סכנות של התנכרות, שמד והתבוללות, כי אם גם לפרוש רשתות הגנה על גלויות אחרות מסביב.

לפנים היה רב היושב במקום אחד יכול לפרוש את רשתו על ארצות אחרות. ברבות הימים נעשה הדבר קשה ומורכב יותר. ובכל זאת היה קיים המושג 'אם הגלויות'.

בדורנו זוכרים הכול את פולין ואת רוסיה מלפני השואה. זוכרים: שם הייתה אם הגלויות. אמנם כמה יהדות באמריקה והחל להתפתח קיבוץ יהודי גם באפריקה, אך גם שם שגורה הייתה בפי היהודים הלשון שהביאו עמם מן הבית-האם – הפולני והרוסי. אם הזדקקו גלויות חדשות לסופר או לשחקן, לרב או למנהיג פוליטי – הובאו אף אלה מפולין או מרוסיה. ביאליק כתב ברוסית ושיריו נקראו מקצה העולם היהודי עד קצהו. משם באו שלום עליכם ופרץ,

ילדי מקהלה בחגיגת חנוכה במרכז היהודי פלטבוש בברוקלין, דצמבר 1955 (צילם הנרי מרגוליס)

באו רבנים ואדמו"רים, מטיפים סוציאליסטים, עיתונאים ועסקנים. הייתה אפשרות לסביבות הרחוקות ואף העשירות להתרפק על אם הגלויות ולינוק ממנה כוחות שסייעו לגלויות הרכות והחדשות בהחזקת מעמד בפני סכנות ההתבוללות. האסון הוא בכך, שכיום יש 79 גלויות יהודיות ולהן אין מרכז אחד שממנו תוכלנה לינוק. הנה נעשתה באמריקה פעולה כבירה. יהדות ארצות הברית יכולה להתפאר בהישגים רבים בייחוד בשדה החינוך. עדיין לא הערכנו נכונה את המרץ העצום שהשקיעה הציבוריות היהודית באמריקה – בלא הבדל גוון ופלג – בשדה החינוך היהודי. עוד יסופר פעם ועוד ישתאו לדעת כיצד קמה כאילו מאלוהי רשת רחבה של בתי ספר יהודיים הבנויים על עקרון הבחירה החופשית – בתי ספר חרדים יותר וחרדים פחות, לשליש ולרביע, בידיש ולא בידיש, בתי ספר של קהילות ולא של קהילות, בתי ספר רק לשבת או רק ליום ראשון ואף לכל ימות השבוע; בכל מיני צורות של חינוך מלא, לחצאין, לרביע ולעשירית – כל אלה בלא חוק ובלא אוטונומיה ובמצב שבו אפשר לתת לילד היהודי חינוך כללי מצוין חנם אין כסף, בעוד בבתי הספר היהודיים יש לשלם תשלום מלא. במפעל זה ודאי נעוצה חיוניות יהודית גדולה והיסטוריונים שיבואו עתידים להיות רוחשים דרך ארץ למרץ הכביר שיהודי אמריקה השקיעו במפעל עצום ורב מידות זה.

אולם אחרי כל המאמץ הרב הזה הגענו בשדה התרבות היהודית לכך שבכל אמריקה כולה מקבלים רק 34 אחוזים מילדי היהודים משהו מעין חינוך יהודי, וזהו מספר אופטימי ביותר! ליתר 66 אחוזים של ילדי היהודים בארצות הברית אין כל קשר לחינוך יהודי ונבצר מהם לדעת משהו על עניינים יהודיים. אל תחשבו חלילה כי 34 האחוזים מילדי היהודים לומדים בכל יום לימודי יהדות, המחצית הגדולה מהם לומדת רק שעות מספר בשבוע – ביום א. ועליי לגלות לכם עוד משהו. ראיתי סטטיסטיקה ששפכה עליי קיתון של צוננים: מתוך 16 האחוזים של הילדים הלומדים בכל יום לימודי יהדות, לומדים רק 36 אחוזים במקצת עברית ומהם לומדים תנ"ך במקור 28 אחוזים בלבד! זהו מצב החינוך היהודי ביישוב היהודי הגדול והחזק ביותר, שבו הושקעו מאמצים וכישרונות עצומים בשדה החינוך. ואם תנסו לבקר באזורים יהודיים אחרים ביבשת אמריקה עצמה, תיווכחו לדעת שאין ליהודי אמריקה כל השפעה עליהם אף בשדה התרבות. אין לנו יורק כל השפעה על יהודי בואנוס איירס ועל יהודי ריו דה ז'נירו, ובייחוד כאשר לשונו של הדור הצעיר באמריקה הדרומית היא ספרדית או פורטוגזית, ומה שנאמר בניו יורק בידיש או באנגלית אינו יכול להגיע אליו כלל.

כוחה של יהדות אמריקה הוא בקושי כדי צורכי עצמה, ואין לה כל אמביציה להשפיע על קיבוצים יהודיים אחרים. אין שם גם חלום כזה. הסיבות לכך הן אובייקטיביות, לשוניות ומדיניות. אין אפוא כל אפשרות לכך שהמרכז הגלוי היהודי הזה שהוא החזק ביותר, ייהפך לאם הגלויות גם למרכזים אחרים.

[.....]

אם שומה על מדינת ישראל להישען עוד זמן רב על עצמה ועל קליטת מאות אלפי יהודים הבאים מכל קצווי תבל, ואין ביכולתה מתוך עצם מהותה לפתח בגלויות פעולה חינוכית שיטתית וענפה; אם ארצות הגולה הוותיקות נהרסו ובין הגלויות החדשות עדיין לא קמו מרכזים גדולים שיאצילו מהשפעתם על 'מושבותיהם' מסביב – הרי קיים בעולם רק כוח אחד ויחיד אשר יכול להיות 'אם היהדויות' ולהאציל עליהן מרוח הגאולה, להכשירן לעבודה יהודית יוצרת ולעזור להן במלחמתן נגד הסכנה הגדולה של שמד והתבוללות ונגד הפיכתן לאבק אדם: זוהי התנועה הציונית העולמית. שום יישוב יהודי גדול בגולה לא תפס עד כה את מקומו של המרכז היהודי הגדול שברוסיה או שבפולין, ואם אין עוד בכוחה של מדינת ישראל להיות המרכז הזה, הרי שומה על התנועה שהקימה את מדינת ישראל ואשר דואגת לביצורה ולגידולה – על ההסתדרות הציונית העולמית – להיות למשענת ליהודי העולם, כדי שמדינת ישראל לא תדבר אל היהודים בחלל ריק. מחובתה של ההסתדרות הציונית לבוא אל היהודים בעולם ולהחיותם כדי שיוכלו להיות שותפים לחייה של מדינת ישראל, כי זוהי משאלתם האישית ואליה תערוגנה נשמותיהם. הטוב והצעיר בעם יחלום על הגאולה היהודית כעל חלום עתידו.

האם תרצה, האם תוכל ההסתדרות הציונית העולמית לשאת זאת? התטיל על עצמה את השליחות – לתת לעם היהודי את האפשרות להמשיך בקיומו ולשוב לתחייה? אם חלילה ייבצר ממנה דבר זה, אין ברצוני לבוא בנבואות שחורות, אולם אין אני רואה כל כוח אחר שיוכל לרומם את העם ולהתייצב כראוי נוכח הסכנות האורבות לו מכל עבר. ואם מדובר על הגדולות שיש לעשות, ברצוני לספר עתה על הקטנות שכבר החילונו לעשות ולעבור מכאן את אשר לפנינו עוד לעשות. אנו ניגשים בצעדים בלתי בוטחים וזעירים כאילו היינו מנסים לדלות בכפיות את ים הנכר והזרות המציף את העם היהודי. ברכזי את מעט הניסיון שנצטבר בשטח זה בשנה האחרונה, מן הראוי שיהא ברור כי מבחינה אובייקטיבית קיימת היום בעולם היהודי המפוזר נטייה להאזין לברכה שתצא מההסתדרות הציונית העולמית, ולקבל ממנה את ההשראה הרוחנית ואת העקשנות היוצרת של 'ואף על פי כן' גם כאשר נותרנו 'מעט מהרבה' – יהודי אחד לכל אלף גויים בגלויות זרות.

[.....]

עליי לדבר קצרות על שתי מחלקות: האחת היא מחלקת ההסברה, והאחת – המחלקה לחינוך ותרבות, שבשמה צריך היה לדבר ראשה ומנהלה הוא חברנו היקר חיים גרינברג, אלא שלצערנו לא יכול לבוא מחמת מחלתו. בשם כולכם אאחל לו החלמה שלמה ומהירה, כי זקוקים אנו לו מאוד מאוד! אני גאה על התפקיד שהוטל עליי למסור לכם דרישת שלום גם מעבודתו. את הדוח המפורט תמצאו בספר המודפס. על התקציב נדבר בוועדה.

על כל ציוני לדעת מה הם הקשיים בקיום מגע מכאן עם פזורי עמנו המרובים שעדיין לא היו כמוהם לפיצול. לא הפילוג המפלגתי הוא המפחיד ואף לא הפילוג הדתי. אלה הם סימני חיים פנימיים. ים הנכר וההתנכרות היהודית הוא המטיל אימה. לא הפיצול הפנימי של 34 אחוזים מילדי היהודים הלומדים משהו מלימודי יהדות, כי אם 66 אחוזים של ילדי יהודים בארצות הברית שאינם מתחנכים בשום בית ספר יהודי – הם המעוררים פחד! ובארצות אחרות אחוזם של אלה אינו קטן יותר.

יש ארצות שבהן עדיין קיימת עיתונות יהודית, אך כבר יש גם כאלה שבהן אין עוד ליהודים עיתון משלהם, ובמקומות שבהם יש עיתון, הריהו תחליף גם לבית הכנסת, גם לתאטרון יהודי וגם לחיי הקהילה היהודית. על מי מוטלת הדאגה למלא את העיתונות תוכן יהודי אמתי, חיוני, ארץ-ישראלי ורוח מחנכת שתשיב לבבות יהודים גם לאלה שנעקרו מחיי עמנו? ואם יש לציונות השפעה על בתי כנסת שנותרו עוד, מי ידאג לכך שיפעם בהם רגש חזק של אהבת ישראל? והיהודי היושב בגולה נידחת והמאזין כל יום לשידור היהודי שנהפך בשבילו לפינת ציון חדשה – לאחד תחליף לבית כנסת שאיננו ולתאטרון שאיננו ולאחר – תוספת לבית הכנסת ולתאטרון ולעיתון שניצלו. ויש גם היושב בדד ליד המקלט ומאזין בחדרו, מפני שאין גם רחוב יהודי, אין שוק יהודי ואין בית כנסת. אולם הגולה, ואף הנידחת ביותר ואף מעבר לסמבטיון, אינה יכולה לגזול את ד' האמות. גם שם קיים החדר הפרטי שבו יכול היהודי להישאר עם עצמו. ואם אפשר להקים בישראל משדר שממנו יינשאו ליהודים על פני תבל גם חדשות היום, גם ביאור לחדשות, גם הבנת משמעותם של הימים בעבר ובזמן הזה וגם המתקדם מסביב למאורעות, הרי יחזק אותו דבר זה ויוסיף כוח לעמידתו נוכח הגלים של יתר 23 השעות ביממה שלא ינתקוהו כליל ולא ישאוהו הרחק, אם לפחות שעה אחת ביממה יהיה נתון בהשפעה ציונית

תושבים בכפר בלום מעבירים פריסות שלום לקרוביהם בחו"ל באמצעות שידורי 'קול ציון לגולה', דצמבר 1955

נאמנה. אם מחמת חולשתו הטכנית אין 'קול ציון לגולה' נשמע כיום באמריקה הדרומית, הרי אין ההסתדרות הציונית נושאת באחריות לכך. אין להשלים עם העובדה שבגלל מחסור באמצעים לא יוקם המשדר החזק שקולו יגיע גם למרחקים. עלינו לרכז את מיטב הכוחות הספרותיים והאמנותיים שידברו בכל יום מכאן, מן הלב, לכל הפזורה היהודית. ואם נבצר מאתנו לכתוב מכאן בשבעים לשון, נדבר לפחות באופן שיטתי בחמש-שש הלשונות הנפוצות ביותר בקרב יהודים ונגרש את האלם היהודי. כל עוד מפוזרת גלותנו על פני שבעים ימים, הרי חובתנו היא שלא יידח ממנו נידח! ויקר לנו היישוב היהודי הזעיר ביותר אם דברנו יכול להגיע אליו. אין אנו משלימים עם הרעיון כי נשללת מאתנו האפשרות לדבר אל יהודים.

ונחוץ לא רק לדבר אל יהודים, כי אם גם לחנך מחדש את מחשבתם ואת הרגשתם. צריך להשפיע על העיתונות היהודית והכללית בכל הנוגע לעניינים שוטפים ולהבהיר גם את פרטי מפעל הבנייה. כדי שכל לבנה שאנו מניחים, כל ספר שאנו מוציאים, כל אדם חשוב ההולך מאתנו, כל אסון יהודי אי שם בעולם העובר עלינו וכל התחלה רבת תקווה ועידוד, תוכל ליהפך לחוויה להמונים הרחבים של עמנו המפוזרים עד כה על פני עשרות דרכים.

עם זאת יש לדאוג לכך שהיהודי ההוגה והכואב את הבעיה היהודית בפני עצמו, או היהודי המסוגל לכאוב אותה ומחמת ניתוקו חדל לחשוב עליה, וכאילו פירק מעליו את כל עול הדאגה לבעיה היהודית – שגם הוא יוכנס למעגל. בתנאינו היום אין זה ניתן להיעשות כל עוד אין בכל העולם הציוני אף כתב עת אחד בעל משקל אמיתי ומדריך. לא רק בשביל כת מסוימת, כי אם בימה רוחנית המקיפה את כל הוגי הדעות מכל ספירות התרבות ומכל הזרמים המדיניים בתנועה, שמעליה יוכלו לנסות ולחשוב יחד עם גורל העם היהודי. יהא לפחות החומש משותף והפירושים עליו יסתעפו

מאליהם ויתגוונו. אולם את החומש הציוני המשותף – מ'בראשית ברא' עד 'לעיני כל ישראל' – יש לקרוא בכל פעם מחדש בפני כל היהודים, וכדין: במפורש ושים שכל, באר היטב, העמק חשוב למען ייקרא מתוכו כל הטמון בו, למען יובן ויואר כל הסבך של חיינו היהודיים כיום.

מדוע אין לעולם הציוני כיום אף כתב עת מדריך אחד הנקרא במלוא העולם היהודי והמכנס סביבו אנשי רוח יהודים ומסייע להם בהגיגיהם ודואג לכך שדברם ומחשבתם יועברו לכל המעוניינים בהם? בל יבואו לקונגרסים הציוניים כדור הפלגה שבו אין האחד מבין לשפת הזולת ולדעתו. אם אין לתנועה הציונית כתב עת כזה, אין ביכולתה לומר כי היא מתקרבת למילוי משימותיה התרבותיות.

מצבי נוח יותר בעברי לדבר על מחלקת התרבות המנוהלת על ידי החבר חיים גרינברג. כאן מותר לומר מקצת שבחו בפניו ומה גם שלא בפניו.

ידועים לנו הקשיים שהיו לחברים העושים במלאכה זאת. אולם אין בכך משום מקרה. אני מדבר על שתי המחלקות בהיעלם אחד. אילו דיברנו כאן שנינו, הייתי אומר כי שתי המחלקות הללו הן 'תאומי צבייה' של תנועתנו. לא הייתי רוצה להחליפו בביטוי 'תאומי סיאם' משום שמחלקת ההסברה קדמה בציונות לפעולת התרבות, אך יחדיו הן תאומי צבייה שעליהם להקדין על היהדות בעולם ולמשוך אלמנטים העלולים להיות כוחות יצירה נאמנים. [...]

ואם תנסו לצאת מארץ-ישראל תיווכחו לדעת כי בגולה של היום אפשר למצוא ספר מישראל רק אצל יחידי סגולה. רוב הספרות העברית החדשה מכוונת כיום לארץ-ישראל ורק במידה זעומה היא יוצאת מתחומיה. בהיותי באמריקה הצפונית והדרומית נפגשתי עם בניה הנאמנים של התרבות העברית והיהודית, ונדהמתי בראותי כיצד נותקו בהדרגה מעל הספרות העברית החדשה ואינם יודעים כלל מה נעשה כאן בשדה זה. כשם שבכל עיר ציונית בהכרח שיתקיים מפעל השקל, ממש כך חייבת להיות ספריית ספרים עבריים ויהודיים וספרים בעלי תוכן יהודי. עיר שלא תהא בה ספרייה כזאת יש להתייחס אליה מבחינה ציונית כאל עיר נידחת!

ואם תנסו לצאת מארץ-ישראל תיווכחו לדעת כי בגולה של היום אפשר למצוא באמצעות שפות אחרות. שמע בכל לשון שאתה שומע! שירי ביאליק תורגמו ליידיש ולרוסית, לגרמנית ולאנגלית וסביבם התלכד כל הדור. כך יכולנו למשוך אל המחנה גם את אלה שעמדו מחוץ ללשון העברית. גם היום אנו חייבים לנסות ולתרגם את מיטב היצירות של הספרות העברית, של השירה ושל המחקר. כל מה שמייצג את הרוח היהודית החדשה צריך להופיע ביידיש ובאנגלית, בצרפתית ובספרדית ובפורטוגזית ולהגיע לכל מקום שבו קיימים געגועים ויכולת לקלוט השפעה מכוחות היצירה הלאומיים. דבר המשורר מגיע למקום שאליו אין הנואם והתועמלן יכולים להגיע. ניקח את מיטב היצירה בארץ-ישראל ואת המעולה שנוצר על ידי גדולי הרוח היהודים בעולם ונביאם באמצעות תערוכותינו לכל היישובים היהודיים, למען יראה הנוער היהודי אמנות יהודית מהי ולמען יוכלו יהודים לייחד את נשמותיהם ולהעשירן על ידי הצטרפות אל התחייה הלאומית. ודאי אתם זוכרים את הכתוב. כשיצא דבר ה' מסיני הוא ניתז מיד לשבעים לשון למען יוכלו היהודים לשמוע את הדיברות. אם יש התנכרות בעולם היהודי יש להתגבר עליה בכוח האהבה; אם קיימת התבדלות יש להילחם בה בכוח המילה היוצרת; אם קיימת מבוכה, אם יש אנשים הבורחים מפני גורלם היהודי, אם אין ברצון האנשים לראות את הנעשה סביבם ולהתבונן במצבם בעולם, במצב כל היהודים, במעמדה של מדינת ישראל ובמקומה בחיי היהודים; אם יש אנשים שאין ברצונם לחשוב על כל אלה – נדאג ראשית כול לאלה הרוצים לחשוב ולהתבונן. מהם תעבור ההשפעה גם אל האחרים.

רבים הם אלה. הם מפוזרים על פני העולם כולו. יש אנשי רוח יהודים וסופרים החדורים אי-שקט גדול, ואין מי אשר יאמר להם: נחפשה דרכינו יחד ונחשוב וישמע בית ישראל ויקשיב לנו. אין זה רק עניין של הלכה פסוקה. כל קסם התלמוד בנוי לא רק על הלכות פסוקות, כי אם על השקלא וטריא הפתוחה לכל אלה המחפשים והרוצים לחשוב. ברצוננו להקים את הבימה המתאימה, את כתב העת ולקיים את הכינוס. אחד מרשמי המאלפים ביותר השנה היה כאשר התחלתי לשוחח על כך עם אנשי-רוח יהודיים ונוכחתי לדעת מה רב האמון שהם רוחשים לרעיון הכינוס, שבו יתלכדו החיפושים והכוחות הרוחניים היהודיים והציוניים הנאמנים ייוועדו יחד. אם תינתן לנו האפשרות להגשים את הרעיון תצמח מכאן התחלה לריכוז אינטליגנצייה יהודית למען פתרון בעיות כאובות.

הרשוני לסיים במשפט ששמעתי לפני כן מפי ד"ר רופין המנוח. רופין נשא בקונגרס את נאומו על ההתיישבות. שאלו

אותו: מה יכול להיות היקפה של העלייה היהודית לארץ-ישראל, כמה שנים תארך עד ליישובה של הארץ? הוא השיב: אינני אלא קבלן שביכולתו לבצע דברים לפי האפשרויות שתיתן אתה, הקונגרס הציוני. אם תיתן לנו תקציב כזה וכזה, נוכל להכניס כך וכך עולים; אם תכפיל את התקציב, יוכפל גם מספר העולים. 'מוטטיס מוטנדיס' [הסכמה על תנאי]. כך הוא גם בשדה התרבות. כאן הבעיה היא קשה ומסובכת יותר, אולם גם כאן ממלא התקציב תפקיד בלתי מבוטל. אם תרצה התנועה הציונית להיות באמת האחראית להתפתחות העתידה ולשחרורו האמיתי של העם היהודי, אם תרצה ליצור את הכלים הדרושים לכך, יהיה אפשר לצאת ולכנס את העם ולרכזו סביב עניין הגאולה היהודית.

111. אל נחום גולדמן, ניו יורק

ירושלים, ו' בטבת תשי"ג, 24 בדצמבר 1952

גולדמן היקר לי,

דברינו בעניין המפעל להנצחת המורשת הרוחנית של היהדות שהושמדה והחלטת ההנהלה על כך ודאי זכורים לך יפה וזכורה לך ודאי נכונותך לבאר הצעה זו ולהגן עליה במועצת הארגונים היהודים לעניין השילומים המתכנסת בימים האלה. אין אני בא אלא לחזור במילים ספורות על קווי היסוד של התכנית. הכוונה היא לאסוף, לחקור, לעבד עיבוד מדעי, להוציא [לאור] ולהנחיל לדור בצורה הולמת לו את מבחר היצירה הלאומית והאנושית של הגלויות הנחרבות בכל שלושת הסקטורים:

א. המזרח האירופי עם פולין וליטא בראשו.

ב. המערב עם גרמניה בראשו.

ג. של ארצות הקדם עם סלוניקי בראשו.

ובין בצורה מוזאאית בין בצורה ספרותית להקנות לכל באי עולם לירושלים את ראות והבנת התרומה הרוחנית המיוחדת שתרמה יהדות זו שהוכחדה לאוצר האומה ולתרבות העולם.

ב. לאסוף, למיין, לשמור ולהסביר את כל פרטי השואה על סיבותיה, ממדיה, תהליכיה, מחולליה, קרבנותיה, והלוחמים בה והמצילים ממנה מבין היהודים ומבין הלא-יהודים, והקמת זכר עד למרד הגטאות, למארגניו ולתומכיו מקרוב ומרחוק ולכל הופעות הגבורה הכרוכות בו.

לשם כך נחוץ יהיה מיד לרכז את טובי המומחים הנפוצים בעולם שעדיין נשארו לנו לפליטה, להושיבם בירושלים ולאפשר להם לגשת לעבודה לפי תכנית שיטתית שתעובד. מומחים אלה מספרם פוחת והולך, גם לתפקיד א וגם לתפקיד ב. ההתחלות המרובות והלא שוות בערכן שצצו במקומות שונים מעידות רק על חיוניות ודחיפות הדרישה ועל חוסר האונים להגשמה בצורה מרוכזת נאותה.

ועדת הארגונים היהודים, שידעה להגן על זכות האומה העברית לעמוד על נחלת שדודיה והצליחה להוציא חלק העושה של הנרצחים, תדע למלא חובת כבוד ראשונית זו להפריש מראשית הנחלה הקצבה שנתית מספיקה להנצחת מורשת השדודים וזכר חייהם ומותם.

ההנהלה הציונית בירושלים תהא מוכנה לרכז את ביצוע הפעולה ולהעמיד לכך את כל כליה. בידי חבר ההנהלה, ברוך צוקרמן, שלחתי רשימה ראשונה של מלומדים מומחים בשטח הסקטורים באירופה הנמצאים בארצות הברית. רשימה זו טעונה הרחבה, ואודה לך ולכם על הצעות ועל סיוע לביצוע.

המכון לחקר עדות המזרח ליד האוניברסיטה, שנשיא המדינה יצחק בן-צבי עומד בראשו, יהיה מוכן לרכז את המומחים בסקטור המזרחי.

לפי חישוב ראשון שטעון עוד בדיקה יהיה צורך להבאת המלומדים ולהקמת המפעל בירושלים בהקצבה שנתית של רבע מיליון דולר עד להדפסת הפרסומים. התכנית צריכה להיות מחושבת לעשר שנים. ולגשת לביצוע יש צורך מיד. מובטחני בעזרתך ובתמיכה החברית של המועצה.

שלך ביקר,

ובברכות נאמנות

זלמן שזר

ג. דאגה ליהודים מעבר ל'מסך הברזל' ועליית יהודי צפון אפריקה

צד עבודתו בראשות מחלקת ההסברה ומחלקת החינוך והתרבות בגולה השתתף זלמן שזר באורח סדיר בישיבותיה של הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים. בישיבות אלו עלה מדי פעם בפעם לדיון מצבן של קהילות יהודי ברית המועצות וארצות אירופה המזרחית מעבר למה שכונה 'מסך הברזל'. היחס ליהודי ברית המועצות תחת משטרו של סטלין הלך והורע. ביולי 1952 תחת מעטה סודיות נשפטו במוסקווה 25 סופרים, אמנים ועסקנים יהודים שהואשמו בריגול לטובת מדינות זרות, בפעילות לאומנית בורגנית, בתעמולה אנטי-סובייטית, במזימות ציוניות נגד ברית המועצות בשירות האימפריאליזם האמריקני ובכיוצא באלו האשמות, ובאוגוסט הוצאו כולם פרט לאחד להורג בחשאי. דבר מותם התפרסם רק לאחר שנים מספר. גם במדינות הדמוקרטיה העממית במזרח אירופה שהשתייכו לגוש הקומוניסטי שבשליטת ברית המועצות החלו תהליכים של דיכוי החיים היהודיים, מסע נגד הציונות וטיהור מנגנוני המדינה והצבא מיהודים. ב-20 בנובמבר 1952 נפתח בפראג משפטם של 14 נאשמים, מתוכם 11 יהודים, שנשאו בעבר בתפקידים בכירים בממשל ובמפלגה הקומוניסטית בצ'כוסלובקיה, ובראשם רודולף סלנסקי, המזכיר הכללי לשעבר של המפלגה הקומוניסטית. הם הואשמו בריגול, בבגידה במולדת, בחבלה ובשיתוף פעולה עם שירותי הריגול של מדינות המערב ושל ישראל. כתב האשמה היה רצוף בהאשמות נגד מדינת ישראל, נגד הציונות, נגד ארגונים יהודיים ונגד צירות ישראל בפראג ואנשיה. שני אזרחים ישראלים, מרדכי אורן, ששהה בפראג במסגרת פעילות תנועתית באירופה, ושמעון אורנשטיין, איש עסקים ישראלי, נעצרו עוד קודם לכן והואשמו גם הם בקשר לפרשה. בסיום המשפט נידונו 11 מבין הנאשמים המקומיים למוות.

עוד בטרם שכנו הדי המשפט בפראג התפרסמה ב-13 בינואר 1953 ידיעה על מאסרם של תשעה רופאים בברית המועצות, שישה מהם יהודים. הם הואשמו בקשירת קשר להמית במכוון מנהיגים מובילים בברית המועצות ובריגול ובקיום קשר עם ארגון הג'וינט, שאינו אלא זרוע של סוכנות הביון האמריקנית, כך נאמר בכתב האשמה.

האשמות אלו היו חלק מתכנית של סטלין ליצור אווירה ציבורית אנטי-יהודית שתאפשר גירוש כללי של יהודי ברית המועצות לאזורים נידחים. ואכן, גל של אנטישמיות שטף את המדינה, ויהודים רבים ובעיקר רופאים נעצרו והואשמו במזימות שונות נגד המדינה.

בכתב האשמה שב'משפט הרופאים' ישראל והציונות אמנם לא נזכרו, אך המשפט נתפס בישראל ובעולם היהודי כהמשך למסע האנטישמי, האנטי-ציוני והאנטי-ישראלי שהתנהל באמצעי התקשורת באירופה המזרחית במהלך המשפט בפראג. החשש מגל טרור נגד היהודים שיבוא בעקבות המשפט ושאין לדעת כיצד ייגמר גרר סערת רוחות ותגובות חריפות בישראל ובעולם היהודי. עד לאותה השעה הקפידה ממשלת ישראל על זהירות רבה בהתבטאויותיה לגבי מצב היהודים בברית המועצות ולגבי זכותם לעלות ארצה. עתה יצא שר החוץ שרת בפעם הראשונה בהודעת גינוי חריפה ליחסם של שלטונות ברית המועצות כלפי היהודים והממשלה פתחה בפעילות דיפלומטית בין-לאומית למענם. במקביל נערכו פעולות מחאה בציבור. ב-9 בפברואר נזרקה פצצה לעבר צירות ברית המועצות בתל אביב וגרמה לפציעת כמה עובדים ולנזק בבניין. בתגובה הודיעה מוסקווה ב-12 בפברואר על ניתוק יחסיה הדיפלומטים עם ישראל. ההסתדרות הציונית יצאה אף היא בגינוי חריף למשפטים באירופה המזרחית, והנהגתה החליטה לקיים בציריך בתחילת מרס 1953 כינוס חירום יהודי עולמי במחאה על 'עלילות פראג ומוסקווה'. הכינוס הוכתר בססמה 'שלח את עמי'.¹

למרות סערת הרוחות בישראל הביעה המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י) אמון ותמיכה במערכת 'הצדק הסוציאליסטי' במדינות הקומוניסטיות ושללה את היציאה נגד משפטי פראג ומשפטי הרופאים בברית המועצות. לעומת זאת שררה מבוכה רבה בקרב כמה מגופי השמאל הציוני בישראל, שעד לאותה השעה גילו אהדה למשטר הסובייטי. מפ"ם גינתה את המשפטים בפראג ובמוסקווה ואת הגילויים האנטישמיים והאנטי-ציוניים במהלכם, ועבור רבים מחבריה זו הייתה נקודת מפנה ביחסם לגוש הסובייטי, אך חברי האגף השמאלי הרדיקלי במפ"ם, 'חטיבת השמאל' בראשותו של

אל כל אדם בשווארן
חיי הדוונברנים
נתנים-בידי נשיא ארה"ב
הודו לחצלה החמים

שגריר
לשגרירות ארצות הברית במיא
תביעת חנינה מטרומן
הכתוב: שגרירות ארה"ב-סדר 19
עזר מפרסם סלקציה נדי המנהל
PRESIDENT TRUMAN, WASHINGTON
הנכר הנק' המכסס לעתה.

סוכל נסיון מחריד לרצוח את מנהיגי סטס"ר

**כנופיית רופאים=מרצחים בשירות הריגול
האמריקני=בריטי נתגלתה בברית המועצות**

..ארגון הטרור - בקשר הדוק עם ה„ג'וינט“

פראכרה: הפרצוף של אובן טרגליס

ציונים זה, הוסוה באצטלא של ארגון-צרכה: קריעת המסכה
מכנופיה זה"א מהרומה כברה למצית המלחמה האמריקאים

ברוך לבל, כה הכשרו פילנתרופי.
פז: כביכול, זהו כשרו המסיד
שלם.
פראבדה, קרא לערונה
בכאורה האדם מבינה, רחב.
לם ורמלים שלם כשחושל
והסוכרים והראשם בכל היום

**פרופ' איינשטיין ביקש לבטל
פס"ד המוות נגד הרוזנברגים**

יצרן הפרה

**עם גילוי כנופיית
המרוצחים**

תם בבוא לב כל אדם יצר
הפירא את הידעה ובעזרתה
למנוח וטענונים סתוים ונו
ליב בלחצה נד הילוליהם
בגנה כל הלום. דורך אל הו
דב נורוניהם בלחצה

מחברת: ד"ר חגית גורן-מלר

כותרת בעיתון 'קול העם' של המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י) בעת משפט הרופאים חברי המועצות,

14 בינואר 1953

משה סנה, הביעו עמדות דומות לעמדות מק"י והוצאו משורות המפלגה.

דעות אלו של מי שכונו 'מצדיקי דין' עוררו כעס רב בציבור הישראלי שהאשים אותם באימוץ עמדות של הייבסקציה (החטיבה היהודית במפלגה הקומוניסטית). מוסדות הנהגת הסתדרות העובדים הכללית החליטו להוציא את הגופים האלו משורותיהם, וכך נהגה גם הנהלת הסוכנות היהודית, שהחליטה ב־26 בינואר של'מצדיקי דין' 'לא יהיה חלק בציבוריות היהודית המאורגנת'.² הנחיות ברוח זו ניתנו לכל הסתדרויות הציוניות, המפלגות והמוסדות הציוניים.

מותו של סטלין ב-5 במרס 1953 שם קץ לעלילת הרופאים, ולאחר ישיבה אחת בלבד של בית המשפט פרסם מניסטריון הפנים הסובייטי ב-4 באפריל הודעה על ביטול האשמות ושחרור העצורים. בעקבות מותו של סטלין בוטל גם כינוס החירום הכלל יהודי. ב-21 ביולי 1953 הודיעו ממשלות ישראל וברית המועצות על חידוש היחסים הדיפלומטים ביניהן.

אולם מותו של סטלין לא הפסיק את הדיון הציבורי בעניין 'מצדיקי הדין'. ב-10 במרס שוב עלה הנושא לדיון בישיבת המליאה של הנהלת הסוכנות שבראשה ישב זלמן שזר כממלא מקומו של ברל לוקר. במשך שנים היה שזר מן המתונים והסובלנים ביותר ביחסו אל קבוצות אופוזיציוניות בהסתדרות ובתנועה הציונית ובדרך כלל קרא להתחשב בדעותיהם ולשלב אותם בפעילות. אולם עלילת הרופאים עוררה בו זעזוע עמוק, והוא ראה בה

אולי תחילתה של שואה חדשה שתוביל לגירושם של כל יהודי רוסיה לאזורים מרוחקים. על כך נוסף ההיבט האישי – אחותו קטיה ואחיו אברהם היו שניהם רופאים בברית המועצות. לפיכך נקט הפעם גישה בלתי מתפשרת כלפי 'מצדיקי הדין'. עם פרסום הידיעות על מאסר הרופאים תבע בוועדה המדינית של מפא"י 'להתחיל בהוצאתם של כל אלה שנתנו יד למשמידי ישראל מכל ההסתדרויות הוולנטריות בעולם היהודי, וקודם כל מהסתדרות העובדים'.³ בדיון במליאת הנהלת הסוכנות הסביר מדוע יש לערוך שוב דיון והציע שלא לשנות את ההחלטה שהתקבלה ב־26 בינואר. הוא אף התריע שמעבר למק"י ולקבוצת סנה נשמעו קולות דומים גם בקרב 'השומר הצעיר' כמו מפי יעקב ריפטין, מהבולטים שבאישי 'השומר הצעיר' ומפ"ס, ואף בכמה קיבוצים של 'הקיבוץ המאוחד' שבהם היה ריכוז גבוה של תומכי סנה. שזר טען שגם באלה יש לראות 'מצדיקי דין' וקבע כי לא ייתכן לעבור לסדר היום על מעשים כאלו בגופים שהם חלק מן ההסתדרות הציונית וחברים בהנהלתה. הוא תבע 'לפנות להסתדרויות ולגופים ולדרוש מהם הגדרה ברורה כלפי אלה המזדהים עם ההאשמות על התנועה הציונית ועל העם היהודי' (תעודה 112).

רוב הדיונים בהנהלת הסוכנות עסקו בקשיים שהתגלו השכם והערב בעניינים שעליהם הייתה הסוכנות מופקדת: עלייה, קליטה והתיישבות חקלאית. התקווה שהייתה נחלתם של מוסדות העלייה והנהגת המדינה לעלייה גדולה מארצות הרווחה כגון מערב אירופה

ואמריקה נכזבה. רובם המכריע של העולים הגיעו מארצות מצוקה, בהם רבים חסרי אמצעים ורבים שבראותם לקויה. המדינה והסוכנות התקשו לתת מענה הולם לצרכים הרבים של העלייה בעיצומו של משבר כלכלי חריף. במחנות העולים ובמעברות שררו תנאי דיור מחפירים ותנאי סניטציה בלתי הולמים, ובמערכת השירותים החיוניים במדינה שררה אנדרלמוסיה. בקרב האוכלוסייה הוותיקה הלכו וגברו תופעות של חוסר סובלנות כלפי העולים וכלפי המחיר הנדרש תמורת קליטתם. בעיתונות, במוסדות הבריאות ובציבור הועלו טענות שהעלייה מתנהלת עתה על פי 'סלקציה שלילית' שמביאה לישראל בעיקר את החלשים: החולים, הנכים והקשישים, בעוד האוכלוסייה החזקה והמבוססת מעדיפה להישאר בארצות המוצא. המציאות הקשה שהתגלתה במעברות וביישובי העולים ולחץ הציבור הביאו את הנהלת הסוכנות בנובמבר 1951 לקבוע קריטריונים לעלייה שהיו חמורים מאין כמותם בתולדות התנועה הציונית. ההחלטה אושרה גם ב'מוסד לתיאום', שהוקם ב-1950 ובו מספר שווה של נציגים לממשלה ולסוכנות ונועד לתאם ביניהן את הפעולות הקשורות לעלייה, לקליטה ולהתיישבות. בקריטריונים החדשים לעלייה נקבע שגילם של 80 אחוזים מן העולים לא יעלה על 35 ועלייתם של 20 האחוזים הנותרים תתאפשר רק אם הם נלווים למשפחות שמפרנסם הוא צעיר בעל כושר עבודה, או שלהם קרובים בארץ הדורשים את העלאתם ומתחייבים לקלטם. עוד נקבע שאישור למועמדים לעלייה יינתן רק לאחר בדיקה רפואית יסודית בהשגחת רופא מן הארץ, שיקבע כי בריאותם תקינה. סעיף נוסף קבע כי הקריטריונים הללו לא יחולו על ארצות שהעלייה מהן מוגדרת 'עליית הצלה' ו'חיסול גלויות'. התקנות האלו קטעו באחת את תנופת העלייה, ובמהלך 1952 הגיעו לישראל כ-24,000 עולים בלבד. ב-1953 ירד עוד יותר מספר הבאים ועמד על כ-10,000. באותה השנה נרשם בפעם הראשונה מאז הקמת המדינה מספר עוזבים גדול ממספר העולים.

ההחלטה בדבר סלקציה בעלייה זכתה לביקורת לא מעטה והותקפה כמעשה בלתי ציוני שהביא לעצירת העלייה. היו גם שטענו שההחלטה נפלה מאחר שרוב העלייה הגיע עתה מארצות צפון אפריקה, ולפיכך לא הייתה נקייה משיקולים של הפליה על רקע עדתי. ראשי המדינה והסוכנות חששו שהעלייה המסיבית מארצות אלו תהפוך את המדינה למפגרת ונחשלת. מאז שבה ועלתה

מדי פעם שאלת הסלקציה בעלייה בישיבות הנהלת הסוכנות. בדיונים אלו הציג שזר תמיכה עקיבה בעקרון העלייה הסלקטיבית מאחר שלדבריו בהנהלת הסוכנות ב-13 בנובמבר 1952 'אין ארץ-ישראל יכולה להיות רק מושב זקנים, רק בית חולים לחשוכי מרפא'.⁴ הוא קרא לעשות כל מאמץ להביא לעלייה גם מארצות הרווחה.

בתחילת יולי 1953 נידון שוב עניין העלייה בישיבות מליאת הנהלת הסוכנות היהודית. ראש מחלקת העלייה יצחק רפאל סקר את ההצטמצמות בממדי העלייה והאשים בכך את תקנות הסלקציה, שלדבריו לא עמדו במבחן משום שעצרו גם את עלייתם של צעירים שהמדינה אמנם מעוניינת בהם אלא שהם אינם רוצים להגיע ללא בני משפחותיהם. רפאל הציע לנקוט פעולה לעידוד עלייה מאירופה. כמו כן הציע להכריז על דרום טוניסיה ודרום מרוקו, אזורים שבהם חלה התערעורת בביטחונם האישי של היהודים עקב המאבק הלאומי נגד שלטונה של צרפת, אזורי 'חיסול גלויות' שהעלייה מהם היא 'עליית הצלה'. בדיון שהתפתח זכתה הצעתו של רפאל לעידוד עלייה מאירופה בתמיכה גורפת. אולם הצעותיו בנוגע ל'חיסול גלויות' בארצות צפון אפריקה תוך עקיפת תקנות הסלקציה בעלייה נתקלו בהתנגדות של רבים מן הדוברים. נחום גולדמן הגדיר את העלייה הגדולה והבלתי סלקטיבית 'קטסטרופה'⁵ שהביאה לנזק למדינה בגלל רמתם הנמוכה של העולים. רוז הלפרין, חברת ההנהלה הציונית והנהלת הסוכנות בניו יורק, טענה שהמציאות שמתהווה בארץ מזכירה לה לצערה את המצב בארצות הברית של חלוקה ל'שחורים ולבנים',⁶ וגרסה שיש להשקיע בחינוכם ובקידומם הכלכלי של מי שכבר באו לפני שמביאים המונים נוספים.

בדבריו בדיון תקף שזר את דבריו של גולדמן באמרו שעלתה מהם נימה של חרטה על העלייה ההמונית ותוצאותיה. הוא שיבח את העליות מן המזרח במסגרת 'חיסול גלויות' כמו עליית יהודי תימן אך התנגד להצעותיו של רפאל ותמך לפי שעה בהמשך העלייה הסלקטיבית מצפון אפריקה כדי שאפשר יהיה לעבור לשלב הגיבוש והיישוב של האוכלוסייה בארץ. שזר הביע דאגה רבה מהפער בין רמת ההשכלה של יוצאי אירופה לזו של יוצאי ארצות האסלאם וטען שאם תמשיך העלייה לזרום רק מצפון אפריקה צפוי למדינה עתיד קודר. 'האם היישוב בישראל [יכול] בלי תוספת כוח אירופאי ואנגלו-סקסי, יהודים משלנו', שאל והוסיף: 'נדמה לי שזהו תפקידה של הציונות ברגע זה [...] להכניס את היהדות, לאו דווקא

יהדות המזרח, למעגל העלייה' (תעודה 113). בסופו של הדיון החליטה הנהלת הסוכנות על הקלות מסוימות בתקנות העלייה כדי למנוע פיצול משפחות, וקבעה שמשפחות שמבקשות לעלות לארץ ויש להן מפרנס תוכלנה להביא עמן גם בן משפחה מוגבל או קשיש.

בחודשים הבאים הלך וגבר המאבק המזוין שניהלו ארגונים לאומיים בטוניסיה ובמרוקו נגד שלטונה של צרפת, והוא לווה בהתגברות הרגשות הלאומיים והפן-ערביים. הלכי רוח אלו כוונו בחלקם נגד היהודים המקומיים שזוהו עם השלטון הצרפתי ועם הציונות, ואף נרשמו פה ושם פגיעות פיזיות ביהודים ובבתי עסק של יהודים. מתוך

דאגה לעתידם של יהודי צפון אפריקה החליטו הנהלת הסוכנות והמוסד לתיאום בפברואר 1954 להנהיג הקלות נוספות בתקנות ולהגדיל את מכסות העלייה מארצות אלו. בקיץ 1954 לאחר הפוגה מסוימת בעלייה החלו מספרי העולים לצמוח שוב. רובם הגיעו מצפון אפריקה. ב־1955 ניהלו שלטונות צרפת משא ומתן עם מנהיגים מקומיים במרוקו על סיום שלטונה בארץ זו. בקרב יהודי מרוקו גברה הדאגה לגורלם לאחר עזיבת הצרפתים. הם חששו שעם מתן העצמאות תיסגר בפניהם אפשרות היציאה לישראל, וכ־100,000 מהם נרשמו או עמדו להירשם לעלייה.

1. 'דוח ההנהלה הציונית למושב הוועד הפועל הציוני', דצמבר 1953, אצ"מ, M5, עמ' 19.
2. שם, עמ' 6.
3. דברי זלמן שזר בוועדה המדינית של מפא"י, 16 בינואר 1953, אמה"ע, 12-1952-26.
4. דברי זלמן שזר בישיבת מליאת הנהלת הסוכנות היהודית, 13 בנובמבר 1952, אצ"מ, S100/83.
5. דברי נחום גולדמן בישיבת מליאת הנהלת הסוכנות היהודית, 2 ביולי 1953, אצ"מ, S100/87(1).
6. דברי רוז הלפרין בישיבת מליאת הנהלת הסוכנות היהודית, 2 ביולי 1953, שם.

112. דברים בישיבת מליאת הנהלת הסוכנות היהודית

ירושלים, כ"ג באדר תשי"ג, 10 במרס 1953

לא אוסיף הרבה דברים בעניין מצדיקי הדין. אחרי הפרוצס בפראג והרשעת מוסקווה, אחרי שהחלטנו לגשת לגיוס דעת הקהל ולהכחיש את העלילות, אמרנו בינינו קודם כול: כדי שהעם היהודי יוכל לעלות על הבמה ולדבר לכל אלה המעלילים עליו, ולגייס לשם כך גם את דעת הקהל הלא יהודית, נחוץ קודם כל שהציבוריות היהודית עצמה תהיה נקייה, שלמה ומאוחדת בעניין זה, עד כמה שאפשר יותר מאוחדת. עלינו לדעת אם נוכל להגיע בפנים לחזית אחת ושלמה בעניין זה של הסרת העלילות הללו מעלינו. ואמרנו כי קודם כול חובת הציונות היא לדאוג לכך שבארגונים היהודים ובציבוריות היהודית לא יימצאו בני אדם התומכים או מזדהים או משלימים מבפנים עם העלילות הללו.

מבלי להיכנס לכל מיני ויכוחים ציוניים קבענו פרינציפ אחד: 'מצדיקי דין פראג ומוסקווה נגד הציונות וארגוני העם היהודי – אין להם חלק בציבוריות היהודית המאורגנת. כל ההסתדרויות והפדרציות, המוסדות והגופים הציוניים נתבעים להתנהג לפי החלטה זו'. החלטה זו נתקבלה בישיבה כאן. הוחלט לשאול גם את דעת חברינו באמריקה. הייתה מקודם הצבעה פה ואחר כך הייתה הצבעה באמריקה, וההחלטה נתקבלה. הכוונה הייתה ברורה למדי: שלא רק בהסתדרות הציונית אין מקום למצדיקי הדין, אלא שיחד אתם לא נשתתף בארגונים יהודיים ובמוסדות יהודיים וולונטריים. דיברנו על כך בפירוש למה אנחנו מתכוונים ומה אנחנו מוציאים מן הכלל. דיברנו על כך שאין הורסים מוסדות שאינם תלויים בחוות דעת ובחוות רצון של אנשים להשתתף בהם. אין זה חל על הכנסת, כי זהו מוסד לגיסלטיבי, זהו מוסד שאינו תלוי בהכרת בן אדם ובבחירתו מרצונו החופשי. אבל בכל הארגונים שהשתתפות בני אדם בהם תלויה ברצונם החופשי, אנחנו רוצים שמצדיקי הדין לא ישתתפו, על מנת לשחרר את הציבוריות היהודית מאלמנטים כאלה.

צריך לומר שדעת הקהל היהודית בעולם קיבלה את הגישה הזאת. הביטוי הארגוני החזק ביותר שהיה לפעולת הצדקת הדין היה צריך להיות הוצאת מק"י או [משה] סנה. הגופים האלה הופיעו בציבור ואמרו שהם מזדהים עם ההאשמות שנשמעו או שנלחמים באלה המתנגדים לעלילות. גם מק"י וגם קבוצת סנה קיבלו את 'מעמדם' המתאים להם, לפי הכרה זו או לפי דעת הקהל היהודית. מפ"ם הוציאה משורותיה את סנה. כשעמדנו להזמין אנשים לכינוס צריך, הזמנו בכנסת את כל הסיעות ואמרנו בפירוש כי את אנשי סנה ואת מק"י אין אנו מזמינים. לא עלה על דעת איש שאנחנו צריכים להזמין גם אותם. דעת הקהל קיבלה שאנו עומדים על נקודת השקפה זו, שהם מוצאים מתוך הציבוריות היהודית. אבל לא רק בישראל נהגו כך. הראשונה שנהגה כך הייתה היהדות המאורגנת בארגנטינה. מ'דאיה' הוציאו את כל מי שלא הזדהו עם עמדת הציבוריות היהודית נגד המעלילים. הם עשו זאת בצורה יפה למדי. הם קיבלו החלטה הדומה להחלטה שלנו ושכל אחד צריך להודיע שהוא מזדהה עם ההחלטה הזאת. מי שאינו מזדהה, נשאר באופן אוטומטי מחוץ ל'דאיה'.

כדבר הזה היה גם בברזיל. בציבוריות היהודית נתקבל הדבר הזה.

כאשר מר לוקר ביקר באמריקה, קיבלתי מכתב מד"ר גולדמן, ובו כתב שבאחת הישיבות של הנהלת הסוכנות באמריקה עורר את השאלה שוב מר צבי לוריא. לפי דעתו רשאית הנהלת הסוכנות להחליט רק על סדר חיים בתוך ההסתדרות הציונית. כציונים איננו יכולים להחליט על דברים הנעשים מחוץ להסתדרות הציונית. ומשום כך הוא מציע שנצביע מחדש אם אנחנו מקבלים את ההחלטה ההיא, כי העמדה שנתקבלה חלה גם ביחס להסתדרויות וארגונים שמחוץ לתחומי ההסתדרות הציונית.

קיבלתי הודעה מד"ר גולדמן, שסידר הצבעה חדשה באמריקה. בהצבעה זו היו חמישה חברים שהצביעו כי לא נחוץ להצביע מחדש בעניין זה, ושאין מקבלים אפוא את ערעורו של מר לוריא. היו שניים בעד קבלת הערעור ושיש להצביע מחדש, אם ההחלטה שנתקבלה חלה גם על ארגונים שמחוץ להסתדרות הציונית. ד"ר גולדמן ביקש שנסדר גם פה הצבעה מחדש בעניין זה. כאשר הצעתי פה את ההצעה להצבעה, הוחלט לדחות את ההחלטה עד שתכנס ישיבת המליאה, כי אלה היו השבועות הסמוכים למליאה. על כן עומדת השאלה אם נחוץ מחדש להצביע בשאלה הזאת, כי יש לעניין הזה תוצאות גדולות ומרחיקות לכת.

ההחלטה נתקבלה פה בשעתה. אמנם השולחן לא היה כל כך רחב, אבל החלטה נתקבלה, ונגד לא הצביע איש. היה חבר שלא השתתף בהצבעה. אני מביא עכשיו את הדבר הזה הנה.

אני מביא לפניכם דבר שני. בינתיים הייתה התפתחות כזאת. עמדת מק"י הייתה ברורה, ועמדת סנה הייתה ברורה עוד יותר. זהו ממש ייבסקיזם או כפי שאחרים אומרים 'ייבסקיזם'. בינתיים קרה עוד משהו. בתוך 'השומר הצעיר' התחילו להתבלט גילויים אישיים מקומיים, ארעיים, אבל מזעזעים. הגילויים היו כאלה, שאין אנו יכולים לעבור עליהם בשתיקה. באחת ההופעות, מיד אחרי פרסום עלילות מוסקווה, כאשר דובר על הרופאים שבשליחות הג'וינט ובשליחות הציונות רצחו מנהיגים סובייטיים, ובעצם הימים ההם התקיימה פה אספה מטעם 'הליגה לידידות עם רוסיה' ובה הופיע חבר ההסתדרות הציונית, חבר השומר הצעיר ריפטיין ונאם נאום כזה, שהעיתון שלו 'על המשמר' לא הרהיב עוז לפרסם אותו, אבל 'קול העם' פרסמו. ומ'קול העם' עבר הדבר אחר כך ליתר העיתונים. בעל המשמר לא הופיע קטע זה מנאומו של מר ריפטיין. הוא אמר: 'הזדעזענו שעה שנתבשרנו שיד אויבת רצתה לחדור עד מרכז ההתגוננות הסובייטית ולהתנקש בחייהם של מצביאים סובייטיים דגולים. תקוצץ היד הזדונית שרצתה לפגוע בלב לבה של האנושות'. את זאת אמר חבר ההסתדרות הציונית, חבר של פדרציה ציונית. ולא יכלה להיות יותר הזדהות עם המעלילים מאשר קבלת הדין והצדקתו מראש.

אני מציע להתנהג לפי ההחלטה שקיבלנו. בהחלטה כתוב שאנחנו דורשים מכל ההסתדרויות והגופים להגשים את אשר אמרנו, שמצדיק הדין אין לו חלק בציבוריות המאורגנת. אני מציע לקרוא את הנהגת השומר הצעיר או לכתוב להם ולהודיע להם, כי איש מחבריו התבטא כך וכך. לפי ההחלטה שלנו עליהם כך להתנהג.

היה עוד ביטוי לדבר הזה. פתאום נתקבל כרוז שהוציאה קבוצה של 'השומר הצעיר' בארגנטינה. ויש אומרים שאת הכרוז כתב אחד השליחים שלנו מארץ-ישראל, אחד השליחים של המחלקה שלנו. אחרי אספה שהפדרציה הציונית כינסה שם על מנת למחות נגד עלילות פראג ומוסקווה הופץ בציבור כרוז ובו כתוב לומר: 'ההתנקשות שהייתה בתל אביב חוללה על ידי בן-גוריון וממשלתו וההנהלה הציונית'. כאשר הגיע הנה טופס הכרוז הזה, העירה 'מחלקת הנוער והחלוץ' של הסוכנות היהודית את תשומת לבו של אותו שליח לכרוז הזה. יחד עם זה הודיעה שאי-אפשר להמשיך בהקצבות הניתנות להסתדרות השומר הצעיר שם אם זוהי עמדתה בעניין העלילות. נכנס לוריא לעניין וקיבל מהם מכתב כאילו הם מתחרטים על הכרוז שהוציאו. איני רוצה להיכנס לדיון אם זה מספיק שמר לוריא נכנס לעניין, ועם זאת אין הכחשה פומבית מצדם. אבל הדבר יכול כך להימשך הלאה ולהקיף עוד גופים.

בינתיים התחילו לנקוט עמדה כזו של הזדהות עם המעלילים קיבוצים שונים. ישנו קיבוץ יראון שהוא סנה'איסטי. בו מתרכזים חברים רבים המזדהים עם עמדתו של מר סנה בעניין העלילות. כרגע מתנהל ויכוח בתוך יד חנה. ישנן נקודות שבהן גלויה ההזדהות עם עמדה זו. לכן נחוצה עין פקוחה על הנקודות הללו. אני מדבר לעת עתה לא על גופים אלא על יחידים המשלימים עם דין פראג ועלילות מוסקווה ומזדהים אתם. יש לפנות להסתדרויות ולגופים ולדרוש מהם הגדרה ברורה כלפי אלה המזדהים עם ההאשמות על התנועה הציונית ועל העם היהודי.

אני מציע, לאשר, שאיננו מבטלים את ההחלטה שנתקבלה על ידי שני חלקי ההנהלה הציונית, והיא: 'מצדיקי דין פראג והאשמות מוסקווה נגד הציונות והעם היהודי אין להם חלק בתוך הציבוריות היהודית המאורגנת. ההסתדרויות והמפלגות והגופים הציוניים נתבעים להתנהג לפי החלטה זו'.

ואם בתוך גוף ציוני מתבלט איש או גרעין המזדהה עם ההאשמות הללו, חובת ההסתדרות הציונית לקרוא אותו הסתדרות לסדר ולהעיר לו על מה שמתגלה. (י' רפאל: להעיר לה או להסיק מסקנות?)
ז' שזר: קודם להעיר.

113. דברים בישיבת מליאת הנהלת הסוכנות היהודית

ירושלים, י"ט בתמוז תשי"ג, 2 ביולי 1953

אני מסכים בהחלט ששאלה כה פרוזאית כמו: 'סלקציה או לא סלקציה' הפכה אצלנו ל'גענעראל דעבאטע' (ויכוח כללי), אולי כך זה צריך להיות בישיבות שלנו. עלינו לשאול את עצמנו על דרכי פעולתנו מבחינת הגורל, הגורל הציוני בשנים הבאות. השאלה העומדת לפנינו היא, אם התקופה הקרובה היא רק תקופת קונסולידציה [ייצוב] של המדינה, זאת אומרת תקופת ספיגתה וקליטתה של העלייה שהייתה עד עכשיו, אם בתקופה זו יכולים אנו לחיות בלי עלייה, או גם בתקופה

זו צריכה להיות עלייה – זוהי השאלה. האם השאלה היא שיש תקופת עלייה ואחריה תקופת הפסקת העלייה, שהיא כולה תקופת קליטה, יש אז הפסקה בכול, היישוב מתקיים כאשר הוא, כל אחד במקומו, ומחכים שנתיים, חמש שנים או עשר שנים ואחר כך עוד פעם נפתחים שערים ותהיה עלייה, וכן חוזר חלילה.

אנו צריכים לשאול את עצמנו אם כך הולך העניין, אבל אנו צריכים לדעת היטב להסביר שכך העניין אינו יכול להיות. לא בתהליך כזה נבנה את מדינתנו, וזאת לא רק מבחינת ההיסטוריוסופיה הישראלית, אלא מבחינת הצרכים המעשיים שלנו. אם קמים בבוקר אחד וקוראים שעלייה איננה, לא שאינה עלייה במידות גדולות, אלא אנו במצב שאין עלייה – האם עלינו באמת להשלים עם זאת, האם במצב שאין עלייה מסוגלים אנו לעשות קונסולידציה, או יש לנו צורך בעלייה גם בשביל הקונסולידציה?

הגב' הלפרין אמרה: בקנה מידה אחר, בלי כל הבדל בין שחור ובין לבן, האם מישהו מסופק בכך שיש לנו צורך בעלייה מאירופה, בידענו את המצב של העלייה לארץ-ישראל מכל הבחינות, בין מבחינה ביטחונית, בין מבחינה חינוכית, בין מבחינת היכולת הכלכלית של העלייה, בין מבחינת יכולת הייצור של העלייה בארץ, דומני שיש שלושה דברים שעלינו לחזק. היש לנו להתחרט שהייתה עלייה גדולה? אני בדרך כלל מאמין לנחום גולדמן, אבל אין אני מאמין לו הפעם שהוא מתחרט על שהייתה עלייה גדולה. אם אתה תנסח דבריו בכתב – בטוח אני שתתחרט על חלק הדברים שאמרת לנו היום. אני מבין ואני מאמין לך שהוא חושב שלא היו צריכים לנהל תעמולה בדבר חיסול גלויות, אבל האם חושב אתה שיש הרבה יהודים שיכלו למנוע עלייתם. האם אתה חושב שאפשר היה לאסור על עליית היהודים מתימן, אם כי שם לא עמדו לפני הכרח חיסול גלות, לא היו שם חלוצים, אפילו התנועה הציונית לא הייתה שם. אבל נראה שהיה בשל שם הרעיון, לכן יכלה גולה זו לקום כמות שהיא ולעלות לארץ-ישראל. יהדות תימן עלתה ללא כל קטסטרופה, אולי היא

עולים מועסקים בסלילת כביש בגליל התחתון, 1951

הנבחרת ביותר בכל עליותינו, היא באה בכוח מושך, ישראל משכה אותה, ולא בכוח דוחף, לא דחפו אותה לצאת מתימן. אמנם היה כוח דוחף באלפיים שנות צרות וגלות, אמנם היו ארבע מאות שנים של צרות גדולות בתימן, אבל לא היו גזרות יום יום, במשך עשר שנות העלייה מתימן לא היה דבר מיוחד שדחף אותם מארצם. הדיסקרימינציה [הפליה] בעשר השנים האחרונות בתימן הייתה כמו בשנים הקודמות. לא היו שם פרעות, אפילו היטלר יימח שמו לא היה שם, הגזרות על העיתונים לא היו דווקא בשנים האחרונות לפני העלייה.

פה פעל אותו הדבר שהיה ידוע לנו בתור 'א נארמאלע ניט נארמאלקייט' הייתה מעין נורמליות באנורמליות. זה היה כמו תמיד, הם עלו בכוח הקסם המושך של ארץ-ישראל עצמאית. כאשר הם שמעו שיש ארץ-ישראל עצמאית הם לא יכלו לשבת עוד ולחכות. אתה אומר: סבלו אלפיים שנה, חיכו אלפיים שנה, מדוע לא נוכל לחכות עוד דור אחד או עוד שני דורות. אין כוח לחכות עוד כאשר יש אפשרות לעלות. הם עלו עם זקניהם ועם ילדיהם, עם עשיריהם ועם ענייהם, זה היה חיסול גלות, בלי חלוציות ובלי ציונות, אבל בכל זאת פעל פה כוח קוסם.

לא אוכל להגיד שיש כרגע דבר זה במרוקו או בפרס. נחוץ לראות את הדברים כמו שהם.

על העלייה הגדולה שהייתה אין להתחרט. אנו עומדים אחריה, אין אנו יכולים ללכת אחורנית, כמו ב-1947 וב-1948 טרם היות המדינה. קרה איזה דבר בה' אייר תש"ח, ובעקבות מאורע זה קם עם ישראל ופרץ ועלה. אל תאמינו ששליחים עשו זאת. עלייה המונית זו אינה תוצאה של פעולת שליח או שליחים. אין אני מאמין שיהודיות יכולות ללכת באופן עיוור אחרי פרופגנדיסט. אני יודע מי היה דמוסתנס זה, אשר יכול היה לבוא ליהודים ולמשוך אותם בקסמי פיו לעלות לארץ-ישראל. אדרבה, גלו לי מיהו, אשלח אותו לניו יורק, אולי ישפיע גם על יהודינו שם לעלות לארץ-ישראל.

ד"ר נ' גולדמן: אנשי ניו יורק אינם מאמינים בנואמים.

צ' הרמן: היו זמנים כאשר הייתה עלייה לא קטנה מארצות צפון אפריקה, והיהודים שם התנגדו לעלייה זו. היו ציונים כאלה, לא נתנו להם דריסת רגל או מקום השפעה.

ז' שזר: הציונים שבמקום התנגדו – זו אינה ראייה, ציוני רוסיה, ועדת 'חובבי ציון' התנגדו גם לעלייה שנייה. זוהי מנת חלקנו ולחמנו יום יום, בזאת התרגלנו.

אני חושב שאין בינינו מי שיגיד ברצינות שיש התחרטות על הפרוצס, שכך עלה העם היהודי. אני חושב שאין בינינו סביב שולחן זה אחד החושב כך.

אני רוצה להגיד לרפאל – זה יהיה עכשיו אנטי-קלימקס למה שאמרתי – אין בינינו איש שהוא נגד עלייה סלקטיבית. אנו הצבענו בעד סלקציה זו בהכרה גמורה. אנו יודעים שארץ-ישראל לא תיבנה אם אנו ניקח כל הפיסחים והעיוורים ונעשה עלייה של מלב"ן [מוסדות לטיפול בעולים נחשלים] לא תהיה עלייה של 'פרדס חנה'. צריכה להיות גם דיסקוסיה [דיון] סלקטיבית. אין אנו צריכים לענות על שטויות גדולות הנשמעות לעתים. אני רוצה שיהיה ברור לנו, שלא נבוא עכשיו לעם ישראל ונאמר: הייתה עלייה גדולה, עכשיו ישנה הפסקה, מהיום והלאה אנו נכניס לארץ כל חולה שחפת וכל בעל מום, זקנים מעל לגיל 60 והלאה. זאת לא נביא לעם ישראל, לא תתחיל מעכשיו עלייה כזאת, לא ניבנה ממנה ואין כל יכולת להעמיס על היישוב מחדש מעמסה גדולה כזאת על ידי בעלי מום או לא בעלי מום, על ידי זקנים וחולים, כלומר על ידי עלייה בלתי פרודוקטיבית. בכל הכרתנו צריכים אנו להגיד: זאת לא, צריך לשמור היטב, לעשות בדיקה, להביא מה שנחוץ ולא מי שלא נחוץ.

ליד שולחן זה אין אני צריך להוסיף כי אחר הוא הדבר אם יש חיסול גלויות ממש. העם היהודי כמו שהוא קם מתימן, כך הוא קם גם מכמה מדינות אירופה. אם כולם עולים – כולם, אבל אם בתונים נשארים כל עשירי היהודים במקומותיהם, במקום שהם היו צריכים לתת צדקה ולהחזיק ולפרנס מקרים סוציאליים אלה, אצלם הכרת צורך הצדקה מפותחת מבחינת עזרה הדדית הרבה יותר מאשר בקרב יהודי אירופה, אין אנו צריכים לשחרר עשירים אלה ממתן צדקה ומדאגה לאחיהם. הם אינם צריכים להיות פטורים מענייהם ולהישאר עם שקי הכסף שלהם. זהו דבר לא מוסרי, לא ציוני, לא ניוושע בדרך זו.

לדעתי אינה יכולה להיות קונסולידציה בלי עלייה. אין אנו יכולים לסמוך על נסים, אנו צריכים לגשת לעניינים בשכל ובהגיון. נכון שזה מכביד ללא קץ. אני יודע מדוע ראש הממשלה דיבר ומדבר על ביטחון הארץ, כי אם אין מפקדים – אין גם צבא. אני ראיתי את צבאנו בתמרון. אני שותף בהחלט לכל דעה שאין דיסקרימינציה בין יהודים, לבן ושחור שווים. אבל כאשר אני רואה פלוגה אחרי פלוגה וכולם עורם שחום, ואני יודע מהיכן זה בא, אז אני אומר: כך זה לא יכול להיות,

אין להם מפקדים משלהם, אין להם השכלה, המפקדים הם רק אשכנזים וכל החיילים בפלוגה הם אחרים. זה לא יחזיק מעמד, זוהי דמורליזציה של היישוב. כאשר הבאנו את התימנים לפני שנים, הם אמרו: האשכנזים הם אלה המדברים, והתימנים – מגישים תה. כך ראו את עצמם, כך ראו את הציונות באותם הוועדים שהם הגישו שם תה. הם חשבו שזה כל תפקידם, הם לא תפסו ולא הבינו מה דיברו באותם הוועדים ששם הם הגישו תה.

אין אנו יכולים להשלים עם מצב זה. נשלם ביוקר, זה לא ייתכן ככה. מה שגיוורא [יוספטל] אמר לנו בדבר באר שבע – אני דיברתי על זאת בהתפלצות שלשום. יש חוסר כל חינוך תיכוני בארץ-ישראל. אם כך זה יישאר הרבה זמן – אני יודע מה תהיה ההתפתחות. באה אלינו עלייה אשר לא טעמה טעם גימנסיה. עשינו מהפכה כבירה – חוק חינוך חובה חנים, הקימונו בתי ספר יסודיים לכול, אבל מה גדולה הנשירה מבית ספר זה. טיפלתי בזאת הרבה איך להילחם בנשירה זו. הם מגיעים עד כיתה ד, בקושי עד כיתה ה ואז מתחילה הנשירה. אני הייתי הולך ממשפחה למשפחה ובודק מדוע מוציאים הם את ילדיהם מבתי הספר. הם אינם רגילים לכל כך הרבה חינוך, לכל כך הרבה לימוד. הבן בכיתה ג או ד יודע הרבה יותר משיועד אביו. הם אינם מבינים מדוע צריכים האשכנזים ללמוד עוד ועוד, כאשר בינתיים יכול הוא להרוויח, הוא גם צריך להתחתן. הם אינם מבינים מדוע רוצים אנו לגדל מבלה עולם. נניח אם טוב – נוכל להשפיע שהם יגמרו בתי ספר יסודיים, אבל מה תהיה אז הרמה, איך יהיה אז היישוב, האם אז נוכל להיות אור לגויים. אני מדבר כבר על כך שלא נוכל להיות אור לאומה – הרי אנו צריכים להיות מרכז האומה, בשביל זאת בונים אנו את המדינה, עלינו לעלות לפסגה מסוימת, איך זה יהיה אם כך נרד. האם היישוב בישראל [יכול] בלי תוספת כוח אירופאי ואנגלו-סקסי, יהודים משלנו, זה לא יכול להיות בלי עלייה גדולה. אנו צריכים להתרגל שעלינו לדאוג שתהיה תוספת כוח ליישוב. משונה אם מדברים על עלייה כאילו זוהי רק עלייה מתונים, כאילו כל מצוות העלייה נתונה רק לתונים. אולי אפשרי שיבואו מישוהו אחר פעם. אין עלייה רק לאלה אשר להם צפויה קטסטרופה, לא רק אלה צריכים לעלות הנה. מפני מה התרגלנו שכל יהדות אירופה, כל היהדות ממוצא אירופה היא מחוץ לכל עניין העלייה.

נדמה לי שזהו תפקידה של הציונות ברגע זה, זהו התפקיד האקטואלי של הציונות: להכניס את היהדות, לאו דווקא את יהדות המזרח, למעגל העלייה. לא מתוך דיבור על קטסטרופה, לא מתוך חיסול גלויות, אבל היא מוכרחה להיכנס עכשיו למעגל העלייה לארץ-ישראל, בלעדי זאת הדבר לא יעשה. נחוץ להרבות לימוד עברית, נחוץ להרבות בבתי ספר עבריים, עלינו להפיץ את התרבות העברית, אבל אני אומר: בעברית בלבד לא נעשה זאת. אין עלינו להשלות את עצמנו שאם יהודים ידעו עברית הם יטוּסו 'על כנפי נשרים' לארץ-ישראל. הרקונסטרוקשניסט [חבר התנועה הרקונסטרוקטיבית] בניו יורק יכול להתענג על ידיעת עברית, נעימים לו החיים כאשר הוא יודע את התרבות העברית. אל יסיקו חלילה מדבריי שאני אומר שזה לא נחוץ, גם זה נחוץ, אבל אל נחשוב שעברית כשלעצמה מביאה לנו עלייה, גם התרבות העברית והפצתה אינה מביאה לנו עלייה, אבל גם זה צריך להיות כלול בהכנה לעלייה.

[.....]

עם זאת יש לעורר תנועה כבירה בקרב הנוער היהודי באמריקה, שהם צריכים להיות שותפים גם בקונסולידציה. אל נכריז על הפסקת העלייה ל-10 שנים. זה צריך להיות מרכז מלאכתנו, לא כמו העלייה מתימן, אבל עלייה בכמויות לא קטנות ביותר. עלייה זו נחוצה לנו והיא נחוצה גם לגלויות. נחוצה השתתפותנו בעלייה זו, זהו דבר חיוני לפנינו – לא להרבות בבעלי מום ובחולים ובזקנים, לשמור על הסלקציה; לא לראות עלייה סלקטיבית כסגירת השער, אלא הרמת מצב הרוח, שיאפשר גם עלייה לתקופת הקונסולידציה בארץ.

ד. ענייני תרבות יהודית וציונית בגולה

מן הניסיון שצבר בעבודתו בסוכנות הסיק שזר שאי אפשר לשבת בירושלים המרוחקת מן הקהילות היהודיות ולנהל פעולות חינוך והסברה מוצלחות, אלא יש לחזק את המחלקות והסניפים העוסקים בכך בחו"ל. לשם כך היה עליו לצאת לעתים קרובות לביקורים בתפוצות, דבר שהחזיר לחייו את הנסיעות התכופות מעבר לים. לאחר כארבע שנים שבהן לא יצא את גבולות הארץ יצא שזר במאי 1952 בשליחות המגבית המאוחדת וקרן היסוד לביקור ראשון בדרום אמריקה שכלל את ארגנטינה, אורוגוואי וברזיל. שזר, שראה את עצמו בקי בענייני הגלויות, פגש יהדות בלתי מוכרת לו והתרשם ממנה לטובה. ביקורו עורר רושם רב בקרב הקהילות היהודיות במקום ובנאומיו ביידיש מצא קהל קשוב ואוהד. יעקב צור, ציר ישראל בארגנטינה, כתב למשרד החוץ בירושלים שביקורו של שזר היה הצלחה גדולה והוא 'עורר ביהדות כאן את הגעגועים הנרדמים ליהדות מעמיקה ושורשית'.¹ בהמשך הנסיעה עסק שזר בענייני מחלקת ההסברה בארצות הברית, ומסעו כולו נמשך כשלושה חודשים. ביולי 1953 יצא למשך כחודשיים לאירופה, ובפברואר 1954 יצא שוב לאמריקה לארבעה חודשים בענייני המחלקה לחינוך ולתרבות. שזר הקים מחדש את המחלקה לחינוך ולתרבות בניו יורק שהתפוררה בזמן מחלתו של חיים גרינברג ומינה את הד"ר שמואל בלומנפלד למנהל המחלקה.

בביקורו בארצות הברית מצא שזר שתופעת ההתרחקות מן היהדות בקרב היהודים שם הולכת וגוברת. החינוך היהודי ניתן בבתי ספר יומיים שהיו שייכים בחלקם המכריע לזרמים דתיים ובבתי ספר של יום א (Sunday School). שזר מצא שרמת החינוך בבתי הספר היומיים נמוכה, ושרבים מבין התלמידים בבתי הספר של יום א אינם יודעים כלל לקרוא אות עברית ואינם לומדים תנ"ך. אמנם לא חסרו מוסדות חינוך יהודיים באמריקה אך החינוך היהודי שניתן בהם היה ברמה נמוכה, וכפי שקבע מחקר שנערך ב-1958 על החינוך היהודי בארצות הברית ושזר הרבה לצטט אותו: 'החינוך בארצות הברית אורכו מיל ועומקו זר'.² לסיכום ביקורו קבע שזר שיהדות ארצות הברית 'נתונה בתוך צבת של

טמיעה מבחילה'³ וקרא להסתדרות הציונית באמריקה להירתם כולה למערכה נגדה לפני שיתרחש אסון חינוכי. לאחר התייעצות עם ראשי ההסתדרות הציונית באמריקה קבע שזר למחלקה לחינוך ולתרבות בניו יורק יעד יומרני: לפעול להגדלת החינוך היהודי של כל הזרמים עד שיכיל בתוך זמן קצר מחצית מילדי ישראל באמריקה. כמו כן התווה עבור המחלקה עשרה קווי פעולה ובכללם העלאת רמת ההוראה בחינוך היהודי, החדרת העברית לבתי הספר הכלליים בשכונות היהודיות ולימוד העברית באוניברסיטאות, שיפור הצידוד הלימודי בבתי הספר, פעולה בקרב תנועות נוער והפצת ספרות עברית ותרגום ספרות עברית לאנגלית.

במהלך שהותו באמריקה נפגש שזר עם רופאים ומומחים והתעניין בחידושים בתחום הרפואה בכל הקשור למצבה של רודה בתו. תקוותיהם של זלמן ורחל שבתם תנהל ביום מן הימים חיים כאחד האדם כבר נמוגו, וכל רצונם התמצה עתה במציאת מוסד מתאים שבו תרגיש בנוח ככל האפשר, ושבו יסופקו כל צרכיה הפיזיים והנפשיים. בראשית 1952 עברה רודה למוסד פרטי של משפחת ארנהיים ברמתיים. רחל וזלמן התגוררו עתה בירושלים, ועקב כך פחתה תדירות הביקורים שלהם אצלה. את הקשר עמה קיימו בעיקר באמצעות מכתבים. רק לעתים רחוקות התאחדה המשפחה כולה כמו בימי חג הפסח. אלא שהפעם התברר לשזר שאת הפסח יבלה בניו יורק והוא כתב לרודה על צערו העמוק על כך, והוסיף לקח חינוכי: 'יש לוותר על רצון בשל מילוי תפקיד באמונה [...] כי מילוי תפקיד בשלמות ובאמונה זה ראשית כל היקר שבחיים' (תעודה 114). ב-1956 עברה רודה למעון 'שלוחות' (לימים 'שקמה') ברעננה. לאחר התקופות הקשות שעברה במוסדות בחיפה וברמתיים היא השתלבה הפעם בצורה טובה יותר וגם מצאה חברה לרוחה.

בשנים 1953-1956 חל גידול מתמיד בתקציבי המחלקות של הסוכנות שפעלו בגולה כגון 'חינוך ותרבות', 'חינוך ותרבות תורנית' ו'הנוער והחלוץ' (אם כי חלקם מסך תקציב ההסתדרות הציונית עמד ב-1957 על כחמישה אחוזים בלבד לעומת כ-74 אחוזים שהוקצבו לעלייה, לקליטה ולהתיישבות). גידול זה נבע בחלקו מהתמעטות

משתלמים לומדים ריקודי עם ישראלים במרכז גרינברג להכשרת מורים יהודים מחו"ל
של הסוכנות היהודית בירושלים, יוני 1956

נוספו פרסומים בשפות שונות בחו"ל, ובארץ הקימה המחלקה בשיתוף עם המרכז לתרבות ולהסברה של הסתדרות העובדים הכללית ומשרד החינוך והתרבות את מפעל תל"ם – מפעל התאטרונים למעברות. במסגרתו צפו מאות אלפי עולים בהצגות של טובי התאטראות בארץ ובמופעי תרבות אחרים.

באופן טבעי היו פעולות החינוך וההסברה משולבות זו בזו, 'תאומי צבייה' כפי שהגדיר אותן שזר, ושיתוף הפעולה ביניהן גבר. שזר שטען שבכל עיר ציונית 'חייבת להיות ספריית ספרים עבריים ויהודיים וספרים בעלי תוכן יהודי' משום ש'דבר המשורר מגיע למקום שאליו אין הנואם והתועמלן יכולים להגיע' (ראו לעיל תעודה 110) הדגיש את הספרות העברית בעבודת המחלקות. שתי

העלייה והתקציבים שהוקצו לה, אבל גם מהצלחותיהם של גולדמן, שזר, דובקין ואחרים לשנות את הגישה המסורתית ולהציב את פעולות התרבות, החינוך וההסברה בגולה במקום חשוב בסדר העדיפויות הציוני. מן הדו"חות שפרסמה ההנהלה הציונית לקראת מושבי הוועד הפועל הציוני ולקראת הקונגרס הציוני הכ"ד ב-1956 עולה שלאחר התמנותו של שזר לראשות המחלקות להסברה ולחינוך ותרבות בגולה גדלו תקציביהן והתרחבו מאוד פעולותיהן. פעולות המחלקה לחינוך ותרבות התפשטו ל-28 ארצות לעומת שש בלבד בעבר. ביולי 1955 הקימה המחלקה בירושלים מרכז קבוע להכשרת משתלמים מן התפוצות על שמו של חיים גרינברג, ובו השתלמו במהלך השנים מאות מורים בהוראת עברית. במחלקת ההסברה

המחלקות פתחו במבצע משותף לתרגום ולהפצה של הספר העברי בחו"ל. הוקם מכון משותף לתרגומים מעברית ללשונות העיקריות של היהודים בתפוצות והוחלט לפרסם תחילה 12 ספרים ובהם מכתביהם של עגנון, הזו, משה סמילנסקי ואחרים.

כל הפעולות האלו היו כרוכות בהוצאה כספית נכבדה והיה קושי לממנה מתקציב המחלקות הצנוע. כדי להתגבר על המכשלה התקציבית שיתפו המחלקות פעולה עם מוסדות יהודיים בחו"ל שעסקו בחינוך ובתרבות יהודיים כגון 'ההסתדרות העברית', 'הברית העברית העולמית', אוניברסיטת ברנדייס ועוד. שזר החליט שראוי לשתף פעולה גם עם מוסדות שלא היו בעלי אוריינטציה ציונית ובראשם 'הקונגרס היהודי העולמי'. ב-1954 נפגש שזר בלונדון עם אהרון שטיינברג, מנהל מחלקת התרבות של הקונגרס. השניים הגיעו להבנה בדבר שיתוף פעולה בין המחלקות שבראשן עמדו, אך מפאת קוצר הזמן הסכימו לדון בפרטים במועד מאוחר יותר. על בסיס ההבנות האלו פנה שזר אל שטיינברג לאחר שובו ארצה במרס 1955 והציע שמחלקת התרבות של הקונגרס היהודי העולמי תרכוש מספר גדול של עותקים מן ה'אנתולוגיה למוסיקה יהודית' בעריכת נחמיה וינבר שהוציאה לאור מחלקת ההסברה בניו יורק, ותפיץ אותם בקרב העולם היהודי (תעודה 116). שטיינברג ענה בחיוב וצירף לתשובתו איגרת ששלחה עוזרתו הגב' קלוזנר אל בן הלפרן, מנהל המחלקה להסברה ויחסי ציבור בניו יורק בנוגע להפצת ספרו של וינבר ברחבי העולם היהודי.

בחורף 1955 חלה שזר שוב ואושפז בבית חולים. מאחר שסדר יומו העמוס לא הותיר לו אלא זמן מועט מאוד לעסוק בענייני ספרות, הפכו האשפוזים הממושכים שנכפו עליו לבית היוצר של עבודתו הספרותית. הפעם ניצל את אשפוזו בבית החולים כדי לסיים את עריכת ספרו 'אור אישים'. היכרותו המעמיקה של שזר עם אישים מכל גווני הקשת הפוליטית והתרבותית, עם עברם ועם כור מחצבתם, באה לידי ביטוי בדברים רבים שכתב או אמר על אישים שהלכו לעולמם. חלקם נאמרו בהספדים על קברם ובימי זיכרון, ואחרים בכתבות ובמאמרים שהתפרסמו בעיתונות. בנימה אישית אינטימית העלה שזר את דמותם של מאות אישים מן העולם היהודי, מן התנועה הציונית, מתנועת הפועלים העולמית והיהודית, מעולם הספרות ועוד. במסות, שנודעו בשפתן העשירה ובעומק ההיסטורי והתרבותי שנגלה בהן, גולל שזר לצד דברי הערכה אישיים גם את תולדות חייהם ואת מעשיהם

של האישים ואת השפעתם על ההתפתחויות ההיסטוריות והתרבותיות. רבים מדבריו אלו קובצו בספר 'אור אישים: דברי מסה וזיכרון על פגישות שתמו', שיצא לאור בקיץ תשט"ו והביא פסיפס מגוון של דמויות, שבאמצעותן יכול הקורא לטוות את סיפור התקופה כולה. במסיבה שנערכה בבית נשיא המדינה יצחק בן-צבי ביולי 1955 לרגל צאת הספר לאור חלקו אנשי ספרות ואנשי ציבור שבחים רבים לספר ולהצלחתו של שזר 'להחיות' בכתבתו את האישים שהלכו לעולמם. שזר אמר בדבריו כי ה'אור' הוא בגימטרייה גם 'רז' והוא תמצית נפש האדם, ולכן ביקש בספרו 'לתת משהו מהסוד הנעלם והטמיר הזה, שהביא את הדור – דור היחפים, דור המתלכדים מכל צד, דור הצעירים, דור החולמים, דור שהביע והביא אותנו למורשת הצפונה במערכי הנפש, מצורפת עם רצון עז לשנות סדרי עולם'.⁴ על ספרו זה זכה שזר בפרס אוסישקין לשנת 1955. עם השנים יצאו לאור עוד מהדורות ובהן נכללו גם דברים על אישים נוספים שהלכו בינתיים לעולמם, וב-1964 קיבל שזר גם את 'פרס ביאליק' על ספרו זה.

לאחר שהבריא ביקש שזר לקיים בקיץ 1955 את הכינוס העיוני, שקיומו כבר נדחה פעמים מספר (ראו לעיל עמ' 374 ט/ב). הוא כתב אל ראשי המחלקות להסברה ולחינוך ותרבות בגולה בארצות הברית ולאנשים נוספים שהיה בידם לסייע. שזר ביקש להם שהכינוס עומד להתקיים באוגוסט הקרוב וביקש מהם לפעול כדי להבטיח שהאישים, שבואם היה הכרחי לדעתו בהיותו מפתח להצלחת הכינוס, אכן יגיעו (תעודה 117). לצערו של שזר נדחה הכינוס גם הפעם, ובמקומו התכנס ב-14 באוגוסט 1955 ב'בית ברל' בצופית כינוס עולמי ראשון של מורים יהודים פרי ארגון המשותף של מחלקות ההסברה והחינוך ותרבות בגולה.

בספטמבר 1955 יצא שזר לשווייץ כדי להיפגש עם יהודה שפירא, מנהל המחלקה לשיקום תרבותי וחינוכי ב'ועדת הארגונים היהודיים לתביעות חומריות נגד גרמניה' ('ועדת השילומים'). תפקידה של המחלקה היה להסדיר את העברת כספי השילומים מגרמניה למוסדות יהודים שפעלו לשיקום הקהילות. בפגישה, שבה השתתפו גם אנשים נוספים מהסוכנות וממשרד החוץ, סוכם שמקצת כספי השילומים יועברו למימון פעולות תרבות וחינוך בארצות אירופה לפי דרישות של ועדות ארציות. בוועדות אלו ישתתפו גם נציגי הפדרציות הציוניות, ולפיכך צפן הסכם זה בחובו גם אפשרות למימון מקצת מפעולות המחלקה לחינוך ותרבות של הסוכנות באירופה. כמו בכל נסיעותיו

ניצל שזר את שהייתו בחו"ל כדי לעמוד על מצב החינוך היהודי בקרב הקהילה היהודית בארצות שבהן ביקר. הפעם התעכב באיטליה בדרכו לשווייץ. את מסקנותיו שלח אל ד"ר ישראל מהלמן ששימש מנהל המחלקה לחינוך ותרבות בגולה, והציג תמונה שממנה נשקף כר נרחב לפעולה חינוכית באיטליה (תעודה 119).

פעולתה של הסוכנות היהודית בחו"ל הייתה מושפעת מטבע הדברים ממצבה של מדינת ישראל, ובעיקר ממצב הביטחון שלה. במחצית הראשונה של שנות החמישים הלך והורע מצב הביטחון לאורך הגבולות עם שכנותיה הערביות וחלה הסלמה במספר ההסתננויות המזוינות ובחומרת התקריות הצבאיות. בעת שהייתו של שזר באירופה, ב-27 בספטמבר 1955, הודיע נשיא מצרים גמאל עבדול נאצר שארצו חתמה על עסקת נשק גדולה עם צ'כוסלובקיה ותקנה במסגרתה נשק סובייטי רב. בה בשעה נקטה מצרים צעדים שנועדו להקשות על התחבורה

הימית והאווירית הישראלית במצרי טיראן. ב-17 באוקטובר נודע על ברית צבאית שחתמו מצרים וסוריה ושלוותה בהצהרות לוחמניות כלפי ישראל מפי מנהיגי מדינות ערב האחרות. התפתחויות אלו והמשך מעשי האיבה ההדדיים לאורך הגבולות עוררו דאגה רבה בישראל, ובקרב הציבור השתררה הרגשה של שעת חירום וערב מלחמה. הממשלה פתחה במאמצים קדחתניים לרכישת נשק שייתן מענה לעסקה הצ'כוסלובקית-מצרית. כדי לממן את קניית הנשק ננקטו צעדים כגון הקמת 'קרן המגן' לגיוס כספים מן הציבור ופנייה אל יהדות התפוצות לתרום למגבית חירום למען ישראל. את ששת הימים האחרונים של נסיעתו לאירופה הקדיש אפוא שזר לגיוס כספים למגבית החירום בקהילות היהודיות. הוא מצא נכונות לתרום ולדבריו בישיבת הנהלת הסוכנות לאחר שובו 'אמנם לא עומדים בתור, אבל יהודי כשאתה מדבר אתו הוא חרד למדינה ורצונו לבוא לעזרתה'.⁵

1. יעקב צור אל משרד החוץ בירושלים, 30 ביוני 1952, אצ"מ, S30/4132.
2. דברי זלמן שזר ב'חוג ליהדות זמננו שליד בית הנשיא', 23 בנובמבר 1964, ג"מ, נ-375/15.
3. זלמן שזר, 'קווי שאיפה לתכנית הפעולה החינוכית-תרבותית של ההסתדרות הציונית באמריקה', אצ"מ, S61/254.
4. דברי זלמן שזר במסיבה בבית הנשיא לרגל הופעת הספר 'אור אישים', 13 ביולי 1955, ג"מ, נ-168/6615.
5. דברי זלמן שזר בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 7 בנובמבר 1955, אצ"מ, S100/101.

114. אל רודה שזר, רמתיים

ניו יורק, י"א בניסן תשי"ד, 14 באפריל 1954

רודיה, הבת היקרה לי והאהובה עליי.

מתקרבים ימי חג הפסח, זה החג שאנו כולנו כל כך שמחים לו תמיד ואשר אנו רגילים תמיד לבלות אותו יחד, ומדכאת אותי המחשבה כי הפעם נבלנו במפורד. כל תקוותי בצאתי מן הארץ, כי אוכל לסיים את שליחותי מהר ולשוב לארץ עוד לפני ה'סדר' ולהיות ימי החג עם משפחתי הקטנה, לא נתאמתו. העניינים כאן מתרבים ונעשים מורכבים, ודווקא ענייני החינוך נחתכים פה בימי חול המועד של פסח, כאשר המורים פנויים מלימודיהם ונתונים להתייעצויות. מוכרח הייתי אפוא לוותר על רצוני ולקבל עליי את הדין, ומוטב, בתי, שנקבל אותו בשמחה ובקלות. ונלמד בתי, כי יש לוותר על רצון בשל מילוי תפקיד באמונה. ותמלאי נא בתי גם את, בכל יום, כל תפקיד המוטל עליך, כקטן וכגדול יותר, במיטב השלמות, לטוב לך ולאנשים היקרים לך. התפללי נא בתי היקרה כאשר מתפלל אני עתה, לבל נתעצל חלילה לפני כל עשייה, ולבל נתרשל בשעת עשייה, ולבל ניכשל בכל עשייה שהיא. כי מילוי תפקיד בשלמות ובאמונה זה ראשית כל היקר שבחיים.

רודיק בתי. תהיי עכשיו ימים אחדים עם אימא. ודאי בכפר אז"ר או במקום אחר שאימא תבחר. תבלי נא אתה בנעימים ותשתדלי נא להנעים עליה את החג, כי ודאי תצטער אף היא, כמוני, כי הורחקתי הפעם לחג מביתי. שמעי נא היטב היטב בעצתה ותשמחי אתה בחג כיאות, ותלמדי נא להקל עליה, גם בקטנות, את החיים כי ימי העייפות מתקרבים. וכאשר אשוב לארץ בראשית חודש מאי, אבקר אותך ברמתיים, ונשוחח כראוי על תכניותיך בעתיד הקרוב. תחשבי על זאת ותכניני את שיחתנו שתהיה לתועלת.

ואם יש לך צורך במשהו שיש להשיג בארץ, הרי אימא על ידך, והיא תעזור מיד. ואם יש לך רצון בדבר שאין להשיגו אלא בחוץ לארץ, תודיעי נא לי מיד ואשמח מאוד למלא את רצונך.

היום אני יוצא לבוסטון. שם אפגוש את שמואל בן דוד אברהם ניסן, ואמסור לו שלום ממך. כאן נמצאת היום גם שולמית קצנלסון והיא שאלה עלייך באהבה. ובחמימות מרובה דרשה בשלומך ידידתך מלפני שנים רבות, מריסה בת המשוררת יוכבד בת מרים. הן זוכרת את אותה ודאי.

דרשי נא בשמי בשלום בית ארנהיים, לשני דורותיו, ואחלי לו לכולם בשמי חג שמח, ואמרי נא ברכותיי לכל הקרובים לך.

מיטב איחוליי לך בתי היקרה, וחג נעים ויפה לאימא ולך ולדוד ולדודה ולמשפחת זלינגר ולחומסקים ולדודה מאניה ולכל אהובינו.

כבר כתבתי לך על ביקורי הנאה אצל רות ויוסי, ואצל רחל'ה ואהריק בלוס אנג'לוס. גם את שפרה אני רואה לעתים קרובות.

היי נא ברוכה ומבורכה, חרוצה ופעילה, וכתבי לי במפורט.

אוהבך מאוד ומנשקך יפה,

אבא

115. אל יוסף ספיר, ירושלים*

חיפה, כ' באדר תשט"ו, 14 במרס 1955

ידידי הנעלה,

הגיע לאוזניי כי עד 1 באפריל תיקבע סופית מערכת התחנות של הרכבת תל אביב-לוד. יישא נא לי, אם אני מרשה לעצמי לפנות אליו בבקשה בשם כפרים אחדים שאני במקרה בקי בענייניהם, ומודאג מאוד בשלומם. המדובר הוא על כפר 'ספרייה' – הוא כפר שפריר – שמצדו האחד הוא כפר חב"ד ומצדו השני כפר הפועל המזרחי. כפרים אלה, שהתפתחו יפה בשנים האחרונות ושהנהלת הסוכנות השקיעה הרבה כוחות בגידולם ויש להם סיכויים רבים להגדלת האוכלוסייה שלהם, סובלים מאוד מחוסר תחבורה של רכבת. האסון שקרה לפני חודשים אחדים, כשנרצח הצעיר ברוסניק [דברוסקין], מטובי תלמידי ישיבת לוד, בלכתו ברגל מן הישיבה אל הכפר, הימם את הכפר וריפה את הידיים. לפי שאומרים לי, הייתה גם בימי המנדט קיימת תחנה ליד 'ספרייה'. מסביב לכפר נמצאים גם עוד שלושה כפרים – אחיסמך, אחיעזר ועוד – הסובלים מחוסר תחבורה. הייתי אסיר תודה לו היה שם לב לבקשת הכפרים האלה, והיה קובע תחנת רכבת 'שפריר' ליד שני הכפרים. עיכוב זה של רגעים אחדים של הרכבת היה מעלה בהרבה את התפתחות הכפרים ומרים את מצב הביטחון במקום. תקוותי איתנה כי יאבה לשים לב לבקשת המתיישבים האלה שאני מכיר יפה את ענייניהם, ומעיד כי תיקון זה הוא עיקרי להתפתחותם.

בתודה רבה ובהוקרה נאמנה,
זלמן שזר

116. אל אהרן שטינברג, לונדון

חיפה, כ"א באדר תשט"ו, 15 במרס 1955

ידיד יקר לי מאוד,

ודאי זכורים לך יפה רצונותינו והחלטותינו לעבודה משותפת פורייה. לא פעם הצטערתי בלבי על כך שכוונותינו טובות יותר ממעשינו, וכי עם כל נכונות שנינו לראות מעשים משותפים יכול עשייתנו עדיין אינו עשוי לספק. נקווה כי בכל זאת תימצא האפשרות לבצע יותר מאשר עד כה.

הפעם אני בא לבשר לך על מפעל שוודאי יעניין אותך ואתכם מאוד, ושפה ניתנת אפשרות לעשות עבודה משותפת ברוכה. כידוע לך, תכנן עוד חברנו המנוח ד"ר חיים גרינברג מפעל גדול של פרסום אנתולוגיה של המוזיקה היהודית הדתית והאמנותית, והתפקיד הוטל על מיועדנו היקר מר נחמיה וינבר, נכד של האדמו"ר מוורקה ואחד מטובי האקספרטים במוזיקה היהודית בדורנו.

בשעתו סיפרתי לך על המבצע הזה וגם שלחתי לך הגהה של המבוא שווינבר כתב לספר הזה. אני רק רוצה להעיד כי המחלקה השקיעה בזה עמל עצום ונשאה בעול ההוצאות הגדולות הכרוכות בהכנת הספר ובהדפסתו זה חמש שנים רצופות. אולם על אף כל ההוצאות המרובות, שעלו על כל המשוער, אין המחלקה מצטערת על ניסיונה זה. הספר המונח עכשיו לפניי, בהקדמתו של יקירנו וינבר ובעטיפתו של ציירנו מרק שאגל, הנהו ללא כל ספק נכס לתפארת לחינוך היהודי בכל מקום שהוא. הפענוח הרב של טעמי הקריאה, של הזמירות, ובעיקר של ניגוני החסידים לחצרותיהם וניסוחיהם – הנהו ניסיון רציני מאוד [למחקר על] תולדות התפתחות המוזיקה היהודית, ויש בו כדי לפרנס את המקהלות היהודיות ואת הנפש הרעבה והלאה של בן הדור הצעיר בכל מקום שהוא.

* ההסבר לתעודה זו מצוי להלן עמ' 406 ט/ה.

כמדומני כי ספר זה יכול לשמש למבצע משותף הגון ויקר לקונגרס היהודי העולמי ולמחלקת התרבות של הסוכנות גם יחד. הספר נמכר ב-10 דולר. אני מוכן להציע למחלקה בניו יורק שהוציאה את הספר הזה להמציאו לקונגרס היהודי ב-7 דולר לספר.

ישנו לספר מבוא גם בעברית וגם באנגלית. לצערי לא נדפס מבוא גם ביידיש, אבל אולי יש עוד אפשרות לתקן את זאת ולהוסיף גם מבוא ביידיש. אילו ידעתי כי הקונגרס היהודי יכול להזמין סכום מסוים של אקסמפלרים – נניח 1,000 – היינו יכולים גם להדפיס מבוא נוסף, גם לדון על המחיר.

בכוונה לא כתבתי על השער שהספר יצא בהוצאת המחלקה – כדי להקל את ההפצה. בתוך אמריקה מוטלת ההפצה על המוציא לאור, חברת 'אדוורד מרקס', אולם ספר זה יכול להיות נפוץ כראוי גם בארצות אחרות. וכאן יש כר נרחב לקונגרס היהודי העולמי לסייע על ידי סניפיו למכירתו של הספר ולחדירתו לתוך המקהלות של הנוער, לתוך בתי הספר ולתוך בתי היהודים הנאורים המעוניינים בתרבות יהודית.

אני אודה לך מאוד אם תפנה מיד לד"ר בן הלפרן, מנהל מחלקת ההסברה בסוכנות היהודית בניו יורק, ותתקשר אתו על כל תנאי ההפצה ועל כל אפשרויות ההדפסה הנחוצות לך. אני שולח לו העתק המכתב הזה, ואני בטוח מקרב לב שאתם תמצאו שפה משותפת טובה כדי לבצע את השיתוף הרצוי והנחוץ בהפצת הספר היקר הזה. על פעולותיכם החדשות בענייני תרבות כבר לא שמעתי מכם מזמן, ואשמח מאוד לקבל הד כלשהו. ברכותיי הנאמנות לגב' שטינברג, לגב' קלאוזנר, לך, ולכל אנ"ש סביבך.

בברכות יקרות,
שלך,
זלמן שזר

זלמן שזר מקבל את פרס אוסישקין על ספרו 'אור אישים', ספטמבר 1955. לוחץ את ידו של שזר חבר הוועדה למתן הפרס ד"ר צבי ויסלבסקי. יושב ביניהם חבר הוועדה פרופ' יוסף קלוזנר

117. אל שמואל בלומנפלד, משה דייוויס, בנימין הלפרן וברוך צוקרמן, ניו יורק

ירושלים, ו' באייר תשט"ו, 28 באפריל 1955

שלום וברכה רבה,

כאשר הבטחתי בטלגרמה שלי מיום 26/4, הנני פותח את עבודתי במשרד לאחר יום העצמאות במכתב אליכם בעניין היקר לכולנו, ושאני אז כעתה רוצה לתלות בו תקוות – בעניין הכינוס העיוני. שמחתי לשמוע את התגובה בחוגים שונים של התנועה והיכנסותם לעובי הקורה של ארגון הדבר באמריקה מעודדת אותי מאוד.

חודש אוגוסט יהיה אמנם הפעם עמוס כינוסים. נתאמץ שריבוי זה יהיה לכינוסנו רק לתועלת ולא למפגע. לפי שהוברר כבר עכשיו, עתיד הקונגרס העברי להיות מה-7 עד ה-11 באוגוסט, והוועד הפועל הציוני ב-23 באוגוסט. לכינוסנו תהא אפוא האפשרות להשתלט על כל 12 הימים הנחוצים לנו (מה-12 עד ה-23 באוגוסט) ללא כל הפרעה. מבין באי הקונגרס העברי ומבין באי הוועד הפועל הציוני נוכל גם לבחור באנשים הנחוצים לנו לכינוס העיוני מבלי שיכביר על תקציב הנסיעות. אנחנו גם נוציא את הכינוס הזה מירושלים, למען יוכלו חברי הכינוס להתייחד כליל עם תפקידם. כמדומני כי על ידי כך ניצל מן החששות אשר אתה בלומנפלד ידידי, הצבעת עליהם במכתבך מה-8 במרס, בשמך ובשם החברים העובדים בעניין זה אתך יחד.

הרשימה שאתם שלחתם היא אמנם גדולה מדי, אולם היא כוללת כמעט את כל האנשים באמריקה שחשבתי עליהם. לא תמיד הייתה מובנת לי ההבחנה בין שלוש המחלקות. אם אין כאן סיבות טכניות בשל אי-ביטחונכם שהמועמדים יוכלו להגיע לזמן הנועד, הייתי אולי בוחר אחדים מרשימת ה'בינוניים' להעביר לרשימת ה'עידית', ואפילו ברשימת ה'זיבורית' נראה לי שיש אנשים שאין לוותר עליהם, לעומת אחדים ב'עידית', שהם אולי יותר מייצגי מוסדות מאשר מבטאי אידאות מקוריות משלהם. כרגע יושבת ועדה עם ד"ר רוטנשטריך בראשה, הדנה על בחירת האנשים לסקטור העיוני, וועדה עם ד"ר מהלמן בראשה הדנה בבחירת האנשים לסקטור החינוכי.

לעת עתה אני רוצה רק להעיר על האישים הנראים לי להכרחיים מאוד, ושהייתי אסיר תודה לכם אילו הייתם עושים הכול כדי להבטיח את השתתפותם, גם אם הדבר יהיה כרוך עם הוצאות הנסיעה על חשבוננו או מחציתם. מכיוון שכל חברי ההנהלה יוזמנו, ורבים מבאי הוועד הפועל הציוני נוכל להזמין מבלי שנצטרך להשקיע כספים בדמי נסיעתם (בשל השתתפותם בישיבות הוועד הפועל הציוני מיד אחרי הכינוס), הרי שהנציגות של ראשי המפלגות הציוניות במידה חלקית כבר נבטיח. יש אפוא להוסיף עליהם מבין אנשי הדעה במפלגות רק אנשים בעלי דעה מקורית משלהם, שיכולים באמת להעשיר את הדיון ולהכניס אחרי כן את המחשבות לתוך מחזור הדם החי של ביטאוני התנועה.

לעומת זאת, בשביל הסקטור העיוני כללי, הייתי מאוד אסיר תודה לכם אילו הייתם קודם כל מבטיחים את השתתפותם של פרופסור מרדכי קפלן, ד"ר אבא הלל סילבר והרב י"ד [יוסף דב] סולובייצ'יק. אם אלה, ראשי המדברים של שלושת הזרמים של היהדות האמריקאית מובטחים, תוכלו לצרף כוחות צעירים יותר במידת האפשר.

גם מבין העולם היידישיסטי הייתי רואה בראש וראשונה צורך להבטיח את השתתפותם של לייוויק וניגער, ואליהם רצוי להזמין את לסצ'נסקי ויעקב גלאטשטיין.

יש לדאוג שבכינוס תהא גם מוצגת הסופרת, ויש לדאוג שגם מרי סירקין וגם טרודה ווייס-דוזמרין תהיינה ברשימת ה'עידית'.

העברים הם ודאי יבואו לקונגרס העברי שיגמר לפני התחלת כינוסנו העיוני.

יש לדאוג לנציגות יפה ומכרעת של המחנכים, שהם יהוו יחד עם המורים הישראליים את הסקטור הפדגוגי. הכנת המחשבה לקראת קווי יסוד כלליים לחינוך היהודי בעולם לכל זרמיו צריכה להיות מעיקרי תפקידיו של כינוס זה.

בפרינציפ אמרנו לקחת על חשבוננו את ארגון האירוח והתחבורה לכל ימי שהותם של החברים כאן, שזה ודאי יעלה בסכום לא קטן. בשביל הוצאות הדרך של החברים שאין לאל ידם לנסוע על חשבונם, ואין שום מוסד אשר יכול להשתתף בהוצאות נסיעתם והשתתפותם נראית לנו להכרחית הקצבנו 15,000 ל"י, ואני מוכן 2/3 של סכום זה להעמיד בשביל נסיעות החברים מאמריקה.

יודע אני כי אין זה הרבה, וכי יהיה צורך רב להיעזר בכינוסים האחרים של החודש הזה ובאמצעים צדדיים כדי שלא יבולע לאיכותם ולכמותם של משתתפי כינוסנו. ברור לי כי מיעוט סכום זה מעמיס עליכם תפקיד מאוד לא קל. אולם

אינני רואה בתחומי התקציב לעתה עתה כיצד להרחיב סכום זה, ואני סומך על בינתכם ומסירותכם שתצליחו לפתור גם שאלה 'בלתי נפתרת' זו.

הייתי מודה לכם, אם תתקשרו ותודיעו לי אם באמת זמן זה, שאין לצערי להחליפו, יתאים לאנשים המרכזיים אשר סימנתי.

אנא, עיינו בדבר ותודיעו לי מיד אם אתם מסכימים לכך.

אני מוכן לקבל את הצעתכם, כלומר לשלוח את ההזמנות מכאן, ואנחנו נעשה זאת מיד אחרי קבלת הסכמתכם והערותיכם להצעות הללו.

כמו כן הובטחה השתתפות לא גדולה אבל נבחרת מארצות אירופה ומאמריקה הדרומית, כלומר חמישה איש מאירופה וחמישה מאמריקה הדרומית.

חבריי כאן חושבים כי אם נגיע להשתתפות של 50 איש, מהם 20 מארצות הברית, 10 מארצות אחרות ו-20 מישראל, ואם נצליח בבחירת האנשים, נבטיח את יעילותו והשפעתו של הכינוס.

אינני צריך להוסיף כי השתתפות ארבעתכם היא הכרחית.

תודתי המרובה על התעניינותכם הערה במצב בריאותי. נדמה לי כי יצאתי מן המצר, והלוואי ונגיע גם למרחב.

בתקוות רבות ובברכות נאמנות,

שלכם,

זלמן שזר

118. אל חיים ליברמן, ניו יורק*

ירושלים, ג' בחול המועד סוכות תשט"ז [3 באוקטובר 1955]

לכבוד החסיד והחוקר, הידיד והמבקר

הר"ר [הרב רבי] ח' ליברמן שיחיה

ניו יורק

שלום ויקר,

בתודה רבה קיבלתי היום את תשורתך-ברכתך לשנה החדשה, מחברתך השנייה 'כיצד חוקרים חסידות בישראל?' שהואלת לשלוח לי בעשי"ת [בעשרת ימי תשובה]. וברכתי הנאמנה נתונה לך מקרב לב לקראת השנה החדשה הבעל"ט [הבאה עלינו לטובה].

בעונג קראתי את סברתך כי כל עדותו של בעל 'נזד הדמע' שייכת לא לחסידי הבעש"ט כי אם לחסידי בראד. יש צורך רק בראיות נוספות לתיאור זה של ההוויי בבראד, לחיזוק הדעה כי נהגנו עד כה לתאר את ההוויי חייהם אחרת. אולי הספר החדש של גלבר-סדן העומד להופיע בסדרה 'ערים ואמהות' יביא חומר נוסף.

בכל אופן, ביקורת זו המוכתרת באותו השם שבו הכתרת את החוברת הראשונה, אינה מופנית כלפי חקר החסידות בארץ-ישראל דווקא. כל החוקרים שמנית (צויפל, פין, דובנוב, צינברג ושצקי) לאו בני ארץ-ישראל הם, כידוע לך.

ויישר כוח כפול ומכופל כי השכלת לצלם את כל שערי שלוש המהדורות, כי לא זכיתי לראות את הספר עצמו ותכנו ידוע רק לפי הציטטות בספרי אחרונים שמנית.

והנה תוך כדי עיון בשערים נצנצה בי מחשבה כי אולי יש לפענח את תמיהתך הצודקת 'מדוע החליף המחבר נזיד בנזד' (הערה 1, עמוד 113), ועל ידי כך גם לבאר מדוע בכלל בחר לו משכיל שנון זה שם כל כך מוזר, שאם גם יש לו יסוד במשנה בטהרות 'אין לו אח' בספרות הידועה לי.

* ההסבר לתעודה זו מצוי להלן עמ' 407 ט/ה.

עיינתי ומצאתי כי שמו נרמז בשם המוזר הזה של הספר. כי 'ספר נזד הדמע' עולה במספר קטן 'ישראל בר' משה מזאמאש', לפי חשבון זה:
 ספר = ישראל (10)
 נזד = בר' משה (16)
 הדמע = מזאמאש (20)

וכאשר שבתי ועיינתי בצילום השער הראשון כאשר הספר יצא עוד בעילום שם, ומצאתי את הדבר מרומז די בהיר: 'ומרוב ענוותנותו לא הניח להזכיר שמו על הטוב בשערים, רק עיניכם תחזינה מישרים'. אין זאת כי כאשר 'חזו' ופענחו את השם, לא היה צורך יותר באנונימיות והדפיסו שער אחר עם השם המפורש של המחבר. והמשכיל, איש המספרים, שהיה רבו של מנדלסון בחשבון, ולפי סגנונו עוד נעוץ כולו בעולם המסורת ומשום מה רצה גם בהסתרת שמו, בחר לו להשתעשע באותיות כדרך קדמונים. אמרתי אודיע סברתי לך, אולי תקבלנה ותוסר תמיהתך. אודה לך מאוד אם תוסיף להעניקני מתננות מחקריך המאלפים, ואם גם תאבה למסור ברכותיי הלכביות למכירינו המשותפים ומיוחד לידידי מהר"י [מורנו הרב רבי יצחק] ריבקינד ולביתו.

בברכת גמ"ח טובה ומיטב האיחולים לשנה החדשה,
 מוקירך מאוד,
 זלמן שזר

119. אל ישראל מהלמן, ירושלים

ז'נווה, אסרו חג סוכות תשט"ז [9 באוקטובר 1955]

ד"ר מהלמן היקר,
 הגעתי הנה היום לפנות ערב ברכבת מרומא. חיכו לי פה יעקב צור, יחיל, הרמן, ביתן, לאור, והערב הייתה לנו התייעצות מוקדמת. הפגישה עם יהודה שפירא תתחיל מחר בבוקר ב-10.
 לפני שאני שוקע בענייני הפגישה הזאת שנבחרתי בה ליושב הראש שלה, אני רוצה לסכם לפניך את רשמי ביקורי באיטליה במידה שהעניינים נוגעים במחלקה. ואתך הסליחה שאני עושה זאת בשכיבה ובעיפרון ובראשי פרקים (תואיל לדאוג שהמכתב יועתק במכונה והעתק אחד יישאר גם בשבילי), כי עייפתי.
 עשיתי באיטליה שלושה ימים. ונפגשתי ברומא עם ראשי הקהילה, עם המנהיגות הציונית, עם השליחים ועם אנשי הצירות, בצוותא ובמפורד. הרב הראשי – הרב טואף – הנהו איש צעיר, רב פעלים, מעורב עם הבריות ורוצה מאוד לעזור ולהצליח בשדה החינוך והתרבות ומצפה לעזרה. הקהילה ברומא נשמעת לו. ראשי הציונים הם גם ראשי העסקנים בקהילה. הניגודים המפלגתיים אינם בולטים. השליחים ברומא (למילנו לא הגעתי) – רומאנו במגבית ופיפרנו ב' [מחלקת] הנוער והחלוץ' – הם עצמם יוצאי איטליה, מכירים יפה את המצב המיוחד שבמדינה, מדברים איטלקית מנעוריהם והעברית שלהם טובה. פיפרנו – איש שדה אליהו, יודע פרק ביהדות, שומר מצווה ומרצה נאה. בליל שמיני עצרת ארגן תפילה בציבור בקרב הנוער בטוב טעם. תנועת נוער ציונית ישנה, תנועת 'החלוץ' – כמוה כאין. וילכר הגיע למחרת בואי. שמחתי לראות שהוא שומע איטלקית. הרב טואף, פיפרנו וסגרי מזכיר הציונות, הבטיחו לי לעזור לו.
 יש הכרה בעבודתנו וישנה אפשרות אובייקטיבית להצליח בה אם יימצאו האנשים המתאימים ואם נצליח שכספי השילומים לא ילכו לבטלה.
 באיטליה ישנם היום משהו למעלה משלושים אלף יהודים. מהם – שני שלישים ברומא ובמילנו (ברומא – 12 אלף, במילנו – 8 אלפים). השליש השלישי מפוזר על פני עשרים קהילות ושיירי קהילות. מהן שש קהילות בינוניות (ליבורנו, טורינו, טרייסט וכו') והשאר – פירורי קהילות.

חגיגת פורים בבית ספר יהודי במילנו, איטליה, 1963

על אף ההתבוללות המושרשת, ישנם כלים ליהדות איטליה העולים על כלי הציבור של גלויות אירופה האחרות. קודם כול – ישנה קהילה מאורגנת וההשתייכות אליה חובה היא. והקהילה גובה מסים – מתנה זו שהנחיל מוסוליני לישראל (ותהא כוונתו כאשר הייתה) יכולה להיות ברכה בה, והיא נשארה גם אחרי עקירתו של משטר מוסוליני.

וישנה נהייה לבית ספר יהודי, לא בשל עודף הציונות של יהודי איטליה כי אם בשל עודף הנצרות של בית הספר היסודי הכללי. בזמן האחרון גברה רוח הקתוליות בבית הספר של המדינה. הילדים מתפללים ומצטלבים. וגברה הנטייה אף בקרב המתבוללים להעביר את ילדיהם לבית ספר של יהודים. ובית הספר היהודי הוא כל-יומי והממשלה מכירה בו ואפשר להרחיב את הממדים.

ברומא קיימים שני בתי ספר יהודיים – במרכז העיר ובגטו, שניהם יומיים. להם – 600 ילד (חמש כיתות – עד גיל 12). במילנו יש בית ספר שלם (עד גיל 14) ובו 400 ילד. עוד כ-500 ילד ב-8 ערים. בשבת אין לומדים.

אבל המצב בתוך בתי הספר ברע מאוד. (בית הספר במילנו אומרים לי, יותר טוב) ברומא מרבית המורים ידיעתם בעברית מועטה מאוד. סיפורי התנ"ך לומדים באיטלקית. ספר לימוד להיסטוריה אין. מכיוון שאין בחינות ללימודים היהודיים – מזלזלים בהם התלמידים. כלומר – כלים ישנם ותוכן אין בהם.

עלייה לארץ איננה ואינם מדברים עליה. אבל העלייה שהייתה – קשרה קשרים נפשיים עם הארץ. ראשי הציבור מבינים שיש צורך בשינוי ורוצים בהשפעת הארץ אם תבוא.

לסוכנות כר נרחב לפעולה, אם נפעל ואם נצליח לפעול ללא חיכוכים.

קודם כול – מורים. יש צורך מיד במורים אחדים מן הארץ, ברומא ובמילנו (אסטוריה מאיר, הנדבן הציוני והעסקן הראשי שם, נמצא עכשיו בארץ. דברו אתו על מילנו). ויש צורך להביא את המורים הקיימים באיטליה להשתלמות רצינית בארץ. אם נביא מאיטליה שנה שנה 5 מורים לשנה שלמה, נשנה בן 5 שנים את כל פני ההוראה כאן. ולעת עתה יש לשלוח מיד מורה אחד חשוב שישמש כאן כשנתיים מורה למורים.

יש צורך בגן, גם ברומא וגם במילנו.

הוקם כאן מרכז לנוער בקומה התחתונה של בית הכנסת הגדול. האולם שופץ יפה והוכן לתפקידו. מחכים לבואם של פיקסלר ואשתו (שהיא גננת). הוא שליח של מחלקת הנוער. יש לעבוד אתו בשיתוף פעולה מלא. יש לשלוח ציוד מתאים באיטלקית ובעברית קלה. המרכז מוכרח להצליח. הרב טואף מסור לו. על פתיחת הגן הוחלט כבר.

בפגישה משותפת שלנו (הרמן ואני) עם הרב הראשי, עם ויטרבו ראש הציונים, סגרי (מזכיר הציונות), א' לוי (עסקן ראשי בקהילה), רומנו, פיפרנו ועוד (קנטוני לא היה בעיר) עיבדנו תכנית מפורטת לעבודה חינוכית השנה וסיכמנו את ההצעות לוועידת השילומים שנביא אותה בשם יהדות איטליה (רומא). כל אלה יהוו את ועדת החינוך והתרבות של הפדרציה הציונית.

ויש צורך בעבודה ספרותית באיטלקית. יש עיתון ישראל המצוי בבתי היהודים. עורכיו – הציונים ויטרבו, רומאנו ופיפרנו. יש צורך ש[שמואל אומברטו] נכון יארגן את הכתיבה מן הארץ, גם יכתוב בעצמו.

יש צורך בספרים. אילו היו כבר 'ערכי היהדות' מוכנים היה רצוי מיד לגשת לתרגומם לאיטלקית. האם ישנם לנו מתרגמים לאיטלקית? רוצים ברמה נאה של סגנון. יש להתייעץ עם אנשי האיטלקית שבאוניברסיטה ושבדיו שלנו, יש להתייעץ עם נכון (הוא בכלל חסר עכשיו כאן).

היסכים הלקין שספרו יתורגם לאיטלקית? היש למצוא מתרגמים לאנתולוגיה של סיפורים? תדברו על כך עם המכון לתרגומים שלנו שיש להפעילו.

חסרה מאוד היסטוריה עברית בכרך אחד. יש צורך בכך גם בצרפתית, גם באיטלקית וגם בהולנדית. מלקמן הבטיח. תדברו אתו אם הוא כותב. ולא – יש להזמין בארץ. הדבר דחוף. כסף לכך יהיה. יהיו גם מו"לים.

השעה מאוחרת מאוד (או מוקדמת כבר) ועלי עוד לחשוב על הפגישה מחר.

שלום רב לכולכם. כתבו לי ללאור.

שלכם,

זלמן שזר

ה. קשרים עם הרבי מליובאוויטש וטיפול בענייני כפר חב"ד

ב' בשבט תש"י (28 בינואר 1950) נפטר בניו יורק הרב יוסף יצחק שניאורסון (הרי"צ), הרבי מליובאוויטש, ואת מקומו בראש חסידות חב"ד תפס חתנו הרב מנחם מנדל שניאורסון. בעת ביקורו בניו יורק ב-1952 נפגש שזר בפעם הראשונה עם הרב שניאורסון בתפקידו החדש, וזו הייתה תחילתה של מערכת קשרים הדוקה ומיוחדת שניהלו השניים במשך שנים ארוכות. בכל ביקור שערך בניו יורק בענייני הסוכנות הקפיד שזר להיפגש עם הרבי כחסיד הנפגש עם רבו. אחד מן המנהגים המסורתיים של נשיאי חב"ד נקרא בשם 'יחידות' ובמסגרתו הקדיש האדמו"ר שלוש פעמים בשבוע את שעות הערב והלילה לקבלת אנשים שונים שביקשו להיפגש עמו ביחידות. מספר הפונים להתקבל לשיחה אצל הרבי היה רב ורשימת הפגישות הייתה מלאה חודשים למפרע. אולם כששזר הגיע וביקש להיפגש עם האדמו"ר ביחידות נמצא המקום והוא נועד עמו לעתים לפגישות ארוכות פנים אל פנים. 'באתי לישיבה

שלו ב-8 בערב, נתקבלתי ל"יחידות" ב-10 ויצאתי ממנו ב-4 בבוקר',¹ כתב לרחל אשתו לאחר אחת מפגישותיו עם הרבי בניו יורק. כמו כן ניהלו השניים חליפת מכתבים ארוכה ורצופה. רבים מן המכתבים עסקו בענייני כפר חב"ד ובהם המריץ הרבי בשזר לסייע לתושביו ככל שיוכל. ראשוני מושב העובדים שפריר, הוא כפר חב"ד, התיישבו בצפיפות רבה באוהלים ובבתי הכפר הנטוש ספרייה. בשנים הראשונות סבלו מתנאי חיים קשים בבתי הרוסים בחלקם וללא מים זורמים, מקשיי פרנסה ומבעיות אספקה לכפר המרוחק. לכך נוספו פגעי מזג האוויר: שיטפונות שפגעו ביכול החקלאי בשנה הראשונה ובצורת בשנה השנייה. השנה השלישית לקיומו של המושב הייתה שנת שמיטה, והמתישבים הקפידו לנהוג בעניינה כמצוות ההלכה. מרבית המתישבים בשפריר הגיעו מערים ברוסיה ועבודת החקלאות לא הייתה מוכרת להם. בעזרת מדריכים מתנועת המושבים כמו שושנה יפה,

אחדים ממתיישבי מושב שפריר (כפר חב"ד) מקבלים הדרכה בהפעלת מכונת זריעה, ספטמבר 1949 (צילם זולטן קלוגר)

אשתו של אליעזר יפה מראשוני תנועת המושבים וממייסדי נהלל, ובעזרת העקשנות והמסירות החסידית התגברו המתיישבים על הקשיים ואט אט החל הכפר להתפתח ולהתקדם. חצרו של הרבי מליובאוויטש בניו יורק ליוותה את הקמת המושב וניהלה עם תושביו התכתבות ענפה, ובה השיא להם הרבי עצות ונתן להם הנחיות. על פי הנחייתו שמו תושבי הכפר דגש מיוחד בענייני החינוך והקימו בו מוסדות חינוך כגון תלמוד תורה לבנים, בית ספר לבנות ובית ספר למלאכה וחקלאות לנוער מחוסר אמצעים, שמשכו תלמידים מכל רחבי הארץ. בקידום ענייניו של הכפר עסק ועד הכפר בראשות היושב ראש הרב זלמן פלדמן ומזכיר הוועד הרב יצחק מענדל ליס, ואלו קיבלו עזרה עצומה מ'ר' פיניע' הוא הרב פנחס אלטהויז, מזכיר אגודת חסידי חב"ד בארץ-ישראל, שנחשב למוציא והמביא בכל ענייני הכפר. מאחר ואנשי הכפר הקפידו שלא להשתייך למפלגה פוליטית כלשהי הפכה מלאכתם קשה יותר. לפיכך נהגו לפנות אל שורה של אישי ציבור שהיו מקורבים לחב"ד ולכפר ויותר מכולם אל שזר, שהפך למעין פטרונם של אנשי שפירי-כפר חב"ד. בתור חבר הנהלת הסוכנות ובהיותו מקורב מאוד לאנשי מפא"י שנשאו במרבית התפקידים הבכירים בשירות הממשלתי ניצב שזר בעמדה שממנה יכול להפנות את בקשותיהם אל הגורמים המתאימים. במרס 1955 פנה אל שר התחבורה יוסף ספיר וביקש להקים תחנת רכבת סמוך לכפר חב"ד, שתשרת גם את אנשי המושב צפריה של 'הפועל המזרחי'. 'עיכוב זה של רגעים אחדים של הרכבת היה מעלה בהרבה את התפתחות הכפרים ומרים את מצב הביטחון במקום', כתב לו (תעודה 115). כמו כן סייע שזר לתושבי הכפר בשורה של נושאים כגון הרחבת הבנייה בכפר, חיבור הכפר לרשת החשמל, הרחבת משבצת הקרקע לעיבוד חקלאי, שינוי שם הכפר רשמית מ'שפירי' ל'כפר חב"ד' והקמת בית כנסת גדול שיוכל להכיל את כל האורחים שמגיעים להתוועדויות בכפר (ראו להלן). הרב שלמה מייזנצ'יק, שהחליף בשנת תשי"ז את הרב פלדמן בתפקיד יושב ראש ועד הכפר, מספר שדלתו של שזר במשרדו בסוכנות היהודית הייתה פתוחה בפני אנשי כפר חב"ד בכל שעה שחפצו גם בלי תיאום מראש. יחסו המיוחד של שזר כלפי אנשי חב"ד עורר לעתים תרעומת וטענות שאנשי החסידות, שנודעה בעבר ביחסה המתנגד לציונות, זוכים ליחס מועדף בהשוואה למתיישבים אחרים. אלא ששזר טען תמיד שהציונות צריכה לקרב אליה את כל הזרמים ביהדות, גם את

המסתייגים מפעולותיה. הוא האמין שביחסו לחסידות חב"ד ובקשריו הקרובים עם הרבי הוא תורם לשינוי החיובי הניכר ביחסו של זרם מרכזי ובעל השפעה בלתי מבוטלת בקרב היהדות כלפי הציונות, ובכך מרים תרומה לאומית חשובה. שזר הצר על הסתייגותם של חבריו, שלא הבינו את יחסו המיוחד לחב"ד: 'לפעמים חבל לי כי איש מחבריי לא ידע ולא יחוש זאת, אבל הן לא זה העיקר', כתב לימים לרחל אשתו לאחר אחת מפגישותיו עם משלחת של חב"ד ששלח הרבי מניו יורק (תעודה 121).

באי ביתם של זלמן ורחל שזר מעידים שאמנם הבית היה 'ספוג יהדות',² אך השניים לא היו שומרי מצוות וניהלו אורח חיים חילוני. רחל אף כתבה ביומנה שהיא, שגדלה בבית חופשי ושאבה את תפיסת היהדות החילונית שלה מאנשי ספרות כגון יוסף חיים ברנר ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי, התקשתה תחילה להבין את עומק יחסיו של זלמן עם אנשי חב"ד, שנראו בעיניה גלותיים וזרים לערכי תנועת העבודה. אולם לאחר ביקור שערכה בחברתו בכפר חב"ד, ובו ראתה חסידים עובדי אדמה שהזכירו לה את עמלי עיירתה בוברויסק, הבינה רחל את יחסו המיוחד לכפר. היא ידעה גם שהוא הצטער מאוד על הניתוק של תנועת העבודה מערכי המסורת היהודית ועל ההתנכרות המגמתית של רבים מאנשיה לדת. לימים סיפר שזר כיצד, בעת ביקור מזדמן שערך בימי המנדט במושבה זיכרון יעקב, השכים קום והתמלא התפעלות כשראה איכרים וכלי עבודה על כתפיהם ממהרים לבית הכנסת כדי להספיק להתפלל לפני תחילת עבודתם בשדות. לפיכך הסיקה רחל שהוא מצא באנשי כפר חב"ד את החוט המקשר שחיפש תמיד בין ערכי היהדות המסורתיים שהכיר ברוסיה לבין ערכי תנועת העבודה, וכפי שכתבה ביומנה הוא מצא בהם את 'הקסם שביהודים על אדמת הארץ (ו)המגלמים רוחניות יהודית מסוימת. צירוף של האהבה לבית, לעבר וליהדות הרוסית, והחלום על שיקומה היהודי אחרי גאולתה משבי'.³

קשרים מיוחדים קשר שזר עם אנשי מחקר מאנשי חב"ד כגון הרב חיים ליברמן מניו יורק שהיה מזכירו, יד ימינו ואיש סודו של הריי"צ עד יום מותו ממש. חיים ליברמן הקים את 'ספריית ליובאוויטש' בת אלפי הספרים שבבית הרבי, ובמשך שנים ערך מחקרים ביבליוגרפיים ופרסם מאמרים רבים בעיקר בתולדות החסידות. ב-1953 כתב ליברמן מאמר שהתפרסם בירחון 'בצרון' שיצא לאור בניו יורק, וכתורתו: 'כיצד "חוקרים" חסידות בישראל?'. במאמרו תקף ליברמן מאמר שפרסם יוסף וייס בשם

'ראשית צמיחתה של הדרך החסידית'. כמו כן התפלמס ליברמן עם הפרופסור גרשם שלום ובני האסכולה שלו ותקף אותם על להיטות היתר שלהם, לדבריו, למצוא שורשים שבתאיים אצל ראשוני החסידות, להיטות שכינה 'ציד שבתאים (לאחדים ובסיטונות) וזלזול בכבוד גדולי ישראל', שמוליכה אותם לטעויות.⁴ בסתיו 1955 שלח ליברמן לשזר את השני בסדרת מאמריו, שכותרתו ככותרת המאמר הראשון והתפרסם גם הוא ב'בצרון'. במאמר זה ביקש ליברמן לסתור דעה שרווחה בקרב כמה מחוקרי תולדות החסידות ולפיה הספר 'נזד הדמע' שכתב ר' ישראל מזאמושטש 'מכוון נגד החסידים'.⁵ בתחילת המאמר כתב ליברמן בהערות שוליים ששם הספר הוא 'משחק מילים על פי המשנה במסכת טהרות (פרק ב משנה ג): "והשלישי נאכל בנזיד הדמע"'. שם הפירוש תבשיל של תרומה [...] והמחבר מתכוון לדמעות שהוא מוריד על מגרעות הדור, אלא שאיני יודע מדוע החליף המחבר נזיד בנזד'.⁶ שזר ענה לליברמן והעיר את תשומת לבו לכך שהביקורת שלו מופנית הפעם כולה כלפי חוקרים שלא התגוררו בארץ-ישראל ולכן כותרת המאמר אינה מתאימה לתוכנו. בהמשך העלה השערה לגבי תמיהתו של ליברמן על שם הספר והוסיף 'אמרתי אודיע סברתי לך, אולי תקבלנה ותוסר תמיהתך' (תעודה 118). תושבי כפר חב"ד קיימו לצד העבודה החקלאית את מסורת חב"ד על כל רכיביה ומועדיה, בכלל זה את ימי הזיכרון והשמחה של החסידות, שבהם נערכו 'התועדויות' בבתי הכנסת של חב"ד. החג הגדול של חב"ד חל ב"ט בכסלו הוא תאריך שחרורו של הרב שניאור זלמן מלאדי, מייסדה של חסידות חב"ד, ממאסרו ברוסיה בשנת תקנ"ט (1798). יום זה נקבע כ'חג הגאולה' ומכונה גם 'ראש השנה לחסידות'. מדי י"ט בכסלו נהרו אל כפר חב"ד אלפי אנשים ובהם מוזמנים רבים שאינם מאנשי החסידות. שזר הקפיד להגיע לכל ההתועדויות הללו. הוא נהג לשאת דברים נלהבים באוזני הנאספים ואחר כך נסחף בהתלהבות החסידית שכללה שירה וריקודים. כמו

כן נהג לשלוח מדי שנה בקבוק משקה לבית הרבי בברוקלין, מעין השתתפות בהתוודעות שנערכה במקום. במחצית הראשונה של שנות החמישים העיבה בעיית הביטחון האישי על התפתחותו של מושב העובדים שפריר – כפר חב"ד. היישוב שכן במרחק לא גדול מקו שביתת הנשק בין ישראל לממלכת ירדן. כמעט מיומם הראשון במקום סבלו תושביו, כמו תושביהם של רבים מהיישובים בספר, מנזקי ההסתננות משטח ירדן. בתחילה זו הייתה מכת גנבות של ציוד השקיה, מכונות חקלאיות ובעלי חיים, שהסבה להם נזקים כלכליים ניכרים. כעבור שנים אחדות כבר לוו ההסתננויות בפגיעות בנפש. ב-23 בדצמבר 1954 רצחו מסתננים תלמיד מן הישיבה החב"דית בלוד בשעה שעשה את דרכו ברגל לבית הספר למלאכה בכפר חב"ד שבו שימש מדריך. כשנה וחצי מאוחר יותר, במחצית אפריל 1956, חדרו מסתננים לכפר חב"ד ופתחו באש על מתפללים בבית הכנסת של בית הספר למלאכה והרגו חמישה מן התלמידים ומדריך אחד. הרצח של התלמידים עורר חרדה עמוקה בקרב תושבי הכפר. אולם במברק הנחמה ששלח הרבי מליובאוויטש לתושבי הכפר הוא תבע מהם להתגבר על הפחד שאחז בהם, ובתשובה לפוגעים להרחיב את הבנייה ולהקים עוד מוסדות חינוך בכפר. ראשי הכפר החליטו להקים לזכר הנערים אגף נוסף בבית הספר למלאכה שיוקדש למקצועות הדפוס וייקרא 'יד החמישה'. לשם כך הוקם ועד ציבורי ובו היו חברים הרבנים הראשיים, שרים, חברי כנסת ואישי ציבור אחרים ובכללם כמוכן זלמן שזר, שנרתם למלאכת גיוס התרומות להקמת האגף החדש. ב-3 במאי 1956 כתב לאהרון נתנאל ולאברהם פרידמן, המנהלים בפועל של 'החברה הארץ-ישראלית המרכזית למסחר והשקעות בע"מ' שהחזיקה בבעלות של מפעלי תעשייה גדולים ועסקה ביבוא חומרי ברזל, עצים וצינורות לארץ. הוא ביקש מהם לתרום חומרי גלם להקמת המוסד (תעודה 120). ביום השלושים לנרצחים נאם שזר בטקס הנחת אבן הפינה לבית הספר לדפוס 'יד החמישה' בכפר חב"ד.

1. זלמן שזר אל רחל כצנלסון-שזר, 12 בפברואר 1963, גנזים, 248/33569/3.
2. ריאיון של עורך הספר עם מיכל הגתי, 30 באוגוסט 2004.
3. ר' כצנלסון-שזר, **אדם כמו שהוא**, עמ' 389.
4. ח' ליברמן, 'כיצד "חוקרים" חסידות בישראל?', **בצרון** ג (תשי"ג), עמ' 1.
5. הנ"ל, 'כיצד "חוקרים" חסידות בישראל?', **בצרון** ל"ב (תשט"ו), עמ' 113.
6. **שם**.

120. אל אהרון נתנאל ואברהם פרידמן, תל אביב

ירושלים, כ"ד בסיוון תשט"ז [3 ביוני 1956]

אדוניים יקרים!

לאחר האסון המחריד שאירע בכפר חב"ד-שפירר, כאשר אנשי פדאיון רצחו מדריך וחמישה ילדים בבית הספר המקצועי במקום, לא מצאו אנשי חב"ד נחמה אחרת מאשר להקים מוסד נוסף לחינוך ילדים ונוער והניחו את היסוד להקמת 'יד החמישה', בית ספר במקצוע הדפוס על שם הנרצחים.

בית ספר זה יהווה חוליה נוספת בשרשרת מוסדות החינוך אשר בכפר חב"ד, והם: בית הספר החקלאי, בית הספר המקצועי לנגרות ובתי אולפנה אחרים. לפי התכנית ייקלטו ב'יד החמישה' ילדים עניים מכל העדות בישראל. ברור שאין משימה זו יכולה להתבצע על ידי אנשי המקום בלבד, שהם ברובם חקלאים ולא ותיקים, ועל כן אנו פונים לגורמים שונים ומבקשים לתת יד להקמת המפעל.

בקשתי מכם שגם אתם תסייעו עמנו בעמל זה ותעמידו לרשות המפעל כמות נכבדה של חומרי בניין (עצים, ברזל וצינורות) כתרומתכם למפעל.

בברכה נאמנה,

ש"ז שזר

זלמן שזר משתתף בהתקנת גדר בכפר חב"ד במסגרת גיוס לעבודות ביצורים ביישובי הספר,

1 במאי 1956

1963-1956

יושב ראש בפועל של הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים

א. ענייני עלייה וקליטה

הציוני. בשאר ימות השנה עמד שזר בראש משרד יושב ראש הנהלת הסוכנות בירושלים וניהל אותו בתיאום הדוק עם גולדמן, שנעשה בדרך כלל באמצעות טלפון ומברקים. עם הזמן אף קיבל שזר את התואר 'יושב ראש בפועל של הנהלת הסוכנות בירושלים'.

ככלל לא היה שזר צריך להתערב בעבודת המחלקות של הסוכנות, שכן הן פעלו בצורה עצמאית למדי. מעורבותו נדרשה בהחלטות עקרוניות שקשורות למדיניותה של ההסתדרות הציונית, ובעת שראשי המחלקות נזקקו לגיבוי פוליטי של ההנהלה. תפקידו התרכז אפוא בניהול ישיבות ההנהלה בירושלים, בתיאום בין המחלקות השונות ובייצוגה של הנהלת הסוכנות בפני גופים שונים כמו ממשלת ישראל. מדי פעם נועד עם ראש הממשלה בן-גוריון לשיחות שהחלו בנושאים הקשורים לממשלה ולסוכנות וגלשו לא אחת לדיון על משנתו של הרמב"ם, משיחיות, פילוסופיה, היסטוריה יהודית וכיוצא באלו נושאים. כמו כן שימש שזר בתור אחד מנציגי הסוכנות ב'מוסד לתיאום' המשותף עם הממשלה. הוא החליט להתפטר עתה מן הכנסת ולהקדיש את כל זמנו לתפקידיו בסוכנות. התפטרותו מייצוג מפא"י בכנסת לוותה בלבטים רבים. אף שתפקידיו העיקריים היו בהנהלה הציונית היה שזר, כמו חבריו הוותיקים לדרך, בראש וראשונה איש מפלגה. מחויבותם של ותיקי מפא"י למפלגה הייתה רבה והמפלגה הייתה להם במידה רבה 'בית'. בכל שנותיו בסוכנות ראה אפוא שזר את עצמו כנציג מפא"י, השתתף בישיבות מוסדותיה המרכזיים, ובפעילותו בסוכנות השתדל לתת ביטוי נאמן לעמדותיה.

מיד עם כניסתו של שזר לתפקיד ממלא מקום יושב ראש הנהלת הסוכנות עלו על שולחנו ענייני יהודי מרוקו. ב-12 ביוני 1956 סגרו שלטונות מרוקו את משרדי ארגון 'קדימה' שעסק בהעלאת יהודי מרוקו לישראל והורו לשליחי הסוכנות שניהלו אותו לעזוב את המדינה. השלטונות התכוונו לסגור גם את מחנה המעבר לעולים שהיה באחריות הארגון, אם כי התירו את עלייתם של האלפים שכבר שהו במחנה. ב-13 ביוני כתב שזר בדחיפות לחברי ההנהלה: 'בהתחשב במצב שנוצר במרוקו מתבקשות כל מחלקות ההנהלה, לפי משרדנו בפריס,

ב עשרים וארבעה באפריל 1956 נפתח בירושלים הקונגרס הציוני כ"ד. על סדר יומו עמדו תגובת התנועה הציונית ויהודי התפוצות לצרכיה המיוחדים של ישראל לנוכח מצבה הביטחוני ההולך ומחמיר ובעיית יהודי צפון אפריקה שהחריפה לאחר שמרוקו קיבלה במרס 1956 את עצמאותה מידי צרפת. הקונגרס דן גם בהצעותיו של נחום גולדמן לערוך שינויים ארגוניים בתנועה הציונית, שיפחיתו את אופייה המפלגתי עד לביטולן של המפלגות בתפוצות ויפתחו את התנועה לחוגים רחבים יותר ובהם ארגונים לא-ציוניים. ההצעות הללו עלו על רקע מעמדן ההולך ונחלש של ההסתדרות הציונית ושל הסוכנות היהודית בישראל. תרמו לכך האכזבה מהישגיהן הדלים בכל הקשור לעלייה מארצות הרווחה וחוסר יכולתה של ההסתדרות הציונית להשתחרר מן המבנה הארגוני המיושן שלה, שהיה מושתת בעיקרו על המפלגות הפוליטיות בישראל ועל סניפיהן בגולה. מבנה זה תרם לתדמית ה'מאובנת' שיוחסה לה ולטענה שעקב הצורך לרצות את כל המפלגות סובלת הנהלת הסוכנות מניפוח מלאכותי ומכפל תפקידים ומחלקות. בסיומו של הקונגרס התקבלו רק מעט מהצעותיו של גולדמן, אך הוא עצמו נבחר לנשיא ההסתדרות הציונית וליושב ראש יחיד של ההנהלה הציונית. בכך באה לקצה ההנהגה הכפולה של ההנהלה הציונית ושל הסוכנות, וברל לוקר פרש מתפקיד יושב ראש ההנהלה בירושלים.

בחלוקת התפקידים לחברי הנהלת הסוכנות בירושלים נותר שזר ראש המחלקה לחינוך ותרבות בגולה, אך ראשות מחלקת ההסברה ניטלה ממנו ונמסרה לאברהם הרמן. בישיבת ההנהלה ב-4 ביוני הודיע גולדמן, ששימש עתה גם כיושב ראש ההנהלה בירושלים, שבעת היעדרו מן הארץ ימלא שזר את מקומו. בכך נותר שזר בתפקיד ממלא המקום של יושב ראש ההנהלה בירושלים, אולם היעדרויותיו הממושכות של גולדמן מן הארץ יצקו תוכן רב יותר מבעבר לתפקידו זה והביאו לעלייה במעמדו בהנהלת הסוכנות והתנועה הציונית. גולדמן הגיע לישראל פעמיים בשנה לכמה שבועות כדי לנהל את ישיבות מליאת הנהלת הסוכנות ולהשתתף בישיבות הוועד הפועל

להפסיק לעת עתה כל משלוח של מכתבים והוראות לשם עד להודעה חדשה.¹ במרוקו נותרו עשרות אלפים שביקשו לעלות לישראל, ובמוסדות שעסקו בעלייה נשמעו הצעות לחזור לדרכי העלייה הבלתי חוקיות שבהן השתמשה הציונות בעבר גם במרוקו. בישיבת הנהלת הסוכנות שנערכה ב־15 ביוני 1956 הוטל על שזר 'לבוא בדברים עם מי שיראה לנחוץ בדבר הקמת מוסד לעלייה ב[עלייה בלתי חוקית] מצפון אפריקה, ולהביא תכנית מגובשת לישיבת ההנהלה הבאה'.² בחסות 'המוסד לתפקידים מיוחדים' הוקמה במרוקו רשת חשאית של יהודים מקומיים שנקראה 'המסגרת' ולה כמה שלוחות שעסקו בהגנה, בפעילות ציונית, בעלייה וכו'. על פי סיכום שהושג בספטמבר 1956 נקבע ששלוחת העלייה של המסגרת, שנקראה 'המקהלה', תיטול על עצמה את ארגון העלייה החשאית ממרוקו, והסוכנות היהודית תישא בכל ההוצאות הכספיות הכרוכות בכך. ב־1956/7 הבריחה 'המסגרת' יהודים רבים ממרוקו דרך צרפת לישראל תוך העלמת עין מצד שלטונות מרוקו. באוגוסט 1956 ניתנה לשזר הזדמנות לפגוש את העולים ממרוקו כשיצא כהרגלו מדי שנה לחופשה בבית הבראה על הכרמל. הוא ערך ביקור בנמל חיפה בשעה שהגיעה אנייה ועליה עולים מצפון אפריקה, וכתב לרחל על החוויה הגדולה שחווה כשפגש 'אמנם עם רצון ושבור, אולם עם עתיר כוחות לעתיד' (תעודה 121). הוא גם שיתף אותה בקשיים הנפשיים שהיו מנת חלקו כשבא לכתוב את מכתב ההתפטרות מן הכנסת: 'שכלי אומר לי כי היטבתי עשה. אבל מדוע התעטף בי לבי בעשיתי זאת?', כתב לרחל. עם שובו מחופשתו הגיש שזר למזכירות מפא"י את מכתב התפטרותו מן הכנסת. ההתפטרות נכנסה לתוקף עם התכנסות הכנסת למושב החורף שלה ב־8 באוקטובר 1956.

באוקטובר 1956 חזר ולדיסלב גומולקה לשלטון בפולין בתהליך שכונה 'הפיכת אוקטובר' הפולנית. השלטון החדש הנהיג תחילה מדיניות של 'ליברליזציה' מסוימת שהתבטאה בסובלנות רבה יותר כלפי חיי החברה והתרבות היהודיים, ובתוך כך בחידוש העלייה לישראל. שלטונות פולין הרשו תחילה ליהודים מעטים לצאת לישראל ואחר כך הלכו וגדלו מספרי הבאים. בהנהלת הסוכנות ובממשלת ישראל נודע שהחל לחץ מצד מדינות ערב על ממשלות ברית המועצות ופולין לעצור את העלייה, והובע חשש שפרסום ידיעות על העלייה מפולין יביא להגברת הלחץ ובעקבותיו לעצירת העלייה. הנהלת הסוכנות החליטה בתחילת אוקטובר 1956 להורות

לחבריה ולשליחיה להימנע מכל דיבור עם נציגי העיתונות על העלייה מאירופה המזרחית ואסרה עליהם לעשות בה שימוש גם בתעמולה למען המגבית. ממשלת ישראל נקטה מדיניות דומה. אולם ב־12 באוקטובר 1956 התפרסם ב'ג'ואיש אובזרוור' בלונדון דיווח על שיחה שערך כתב העיתון עם אליהו דובקין, ראש מחלקת הנוער והחלוץ בסוכנות היהודית, ובה התייחס דובקין במפורש לעלייה מאירופה המזרחית. דובקין שהה באותם הימים בקנדה בענייני המגבית וכדי לעשות נפשות למפעל 'שחם' (שירות חרום) של הסוכנות. על הקמת המפעל הוחלט בקונגרס הציוני, ובמסגרתו הגיעו בני נוער יהודים מרחבי העולם לישראל כדי לעזור ליישובי הספר. עם היוודע הדברים מיהר שזר לשלוח מברק לדובקין באמצעות שגרירות ישראל באוטווה, ובו התריע בפניו על חומרת הדברים והפציר בו לשמור להבא את הדברים בסוד (תעודה 122). בסתיו 1956 התחוללו כמה מאורעות שהביאו אף הם להתפתחויות דרמטיות בעלייה. ב־29 באוקטובר 1956 פרצה מלחמת קדש. במהלכה כבש צה"ל את רוב שטחו של חצי האי סיני, כולל רצועת עזה, וכוחות של צרפת ובריטניה תקפו את הכוחות המצריים באזור תעלת סואץ וכבשו את אזור פורט סעיד. בתגובה גירשו שלטונות מצרים כ־27,000 יהודים שישבו בשטחה ולא היו בעלי אזרחות מצרית, וכמחציתם הגיעו לישראל. באוקטובר 1956 פרץ בהונגריה מרד נגד הממשלה הקומוניסטית, ועד שזה דוכא בידי צבא ברית המועצות נמלטו עשרות אלפי הונגרים למערב. ביניהם היו יהודים רבים שאלפים מתוכם מצאו את דרכם לישראל.

בהנהלת הסוכנות לא הסתירו את שביעות הרצון הרבה מהתחדשות 'העלייה ממזרח אירופה שכל כך הרבה התגעגענו אליה וציפינו לה',³ כפי שכתב לשזר שלמה זלמן שרגאי ראש מחלקת העלייה של הסוכנות, לעומת החשדנות המסוימת שאפיינה במשך שנים את יחסם לרמה התרבותית של עולי ארצות האסלאם. בישיבות הנהלת הסוכנות ו'המוסד לתיאום' נשמעו דיבורים על העדיפות שיש לתת לעלייה מפולין ומהונגריה משום שממשלות אותן מדינות עלולות להפסיק אותה בכל יום, גם אם הדבר מחייב ריסון העלייה ממקומות אחרים כגון פרס או טורקיה. כמו כן דובר על ההיערכות המיוחדת שיש לעשות במחלקת הקליטה, שהורגלה לקליטת עולי צפון אפריקה ועתה עליה לקלוט 'סוג אחר של אנשים: אינטליגנציה, פרופסורים ושאר מיני אנשים',⁴ בלשונו של חבר ההנהלה משה קול. בישיבות שררה הסכמה שצריך

לתת לעולי אירופה עדיפות בשיכון משום שאת עולי פולין אי־אפשר לקלוט בתנאים הפיזיים שבם נקלטו עולי צפון אפריקה, ואם ישכנו אותם בבדונים במחנות מעבר עלול הדבר להביא לעצירת העלייה משם. מחלקת הקליטה של הסוכנות זנחה את מדיניותה לסבסד דיור לעולים רק בעיירות פיתוח וביישובים חקלאיים. לעולי אירופה המזרחית הוצעו פתרונות דיור גם בתל אביב ובערים ותיקות אחרות כדי לאפשר לבעלי המקצועות החופשיים הרבים שבהם להתפרנס ממקצועם. כמו כן הוצעו להם עזרה במציאת עבודה ובפתיחת עסקים, אולפנים ללימוד עברית ולימודים באוניברסיטה למי שנאלצו להפסיק את הלימודים בארץ מוצאם. שזר, שהיה מודע לרגישות הציבורית ולטענות על אפליה שנשמעו בשל ההעדפה שניתנה לעולי פולין בקליטה ובשיכון, התרה בחברי ההנהלה להיזהר בהתבטאויותיהם הפומביות לגבי 'העדפת סוג מסוים של עולים על אחרים'.⁵ אולם גם שזר עצמו ראה בעליית יהודי פולין התפתחות משמחת שדורשת תשומת לב מיוחדת. בישיבת 'המוסד לתיאום' שהתקיימה ב־10 בדצמבר 1956 הסכים שצריך לתת עדיפות לעלייה ממזרח אירופה משום ש'עלייה זו נחוצה

לנו כדי להכניס שינוי בכל מערכת היישוב אצלנו, וכדי להכניס אלמנטים אחרים מאלה שהיו לנו עד כה. הדבר רצוי גם מבחינה דמוגרפית של הארץ'.⁶ במהלך 1957 עלו לישראל כ־71,000 עולים, מתוכם כ־40,000 ממזרח אירופה ובהם כ־30,000 מפולין וכ־7,000 מהונגריה.

בגלל הכספים הרבים שנצרכו עתה לעלייה ולקליטה ומחמת הירידה העקיבה בהכנסות מן המגביות נפגעו תחומי הפעילות האחרים של הסוכנות ובכללם החינוך והתרבות בגולה, ש'שמיכת התקציב' הייתה קצרה מלכסותם כראוי. ב־1957 הוקמה בהנהלת הסוכנות 'ועדת קימוצים' שתפקידה היה לקצץ את התקציב השוטף לאותה השנה במיליון לירות. על מחלקת החינוך והתרבות בגולה הוטל לקצץ 100,000 לירות ושזר הסכים לכך בחירוק שיניים. בישיבת הוועד הפועל הציוני שנערכה ביולי 1957 אמר גזבר הסוכנות דב יוסף דברים שמהם השתמע שלנוכח ההוצאות הגבוהות לעלייה ולקליטה יש לדעתו לקצץ 20 אחוזים מן הכספים שמוקצים לעבודה הציונית בגולה בתקציב לשנת 1958. כמה ימים אחר כך התכנסה בירושלים מליאת הנהלת הסוכנות היהודית בתור 'ועדת תקציב', כדי להכין כמדי שנה הנחיות לגזבר

ילדי עולים מפולין לומדים על הקרן הקיימת עם בואם לארץ, 1957 (צילם ו' אהרון)

הסוכנות היהודית לגבי הכנת הצעת התקציב לשנת תשי"ח. אחד הסעיפים בדיון היה 'העבודה בגולה' ואותו פתח שזר.

במסעותיו בחו"ל שב שזר והשתכנע שהפעולה החינוכית וההסברתית בקרב הנוער היהודי היא לא רק פעולה שנועדה לקרב אותו אל ערכי הציונות, אלא במידה רבה מלחמה של ממש נגד ההיטמעות וההתבוללות ובעצם מערכה על עתידה של היהדות. במחצית מרס 1957 יצא למסע בן חודשיים בדרום אמריקה, בארצות הברית ובאנגליה בענייני המחלקה לחינוך ותרבות בגולה ובענייני המגבית. הוא התרשם עמוקות מן התוצאות שהשיגה עבודת מחלקתו בארגנטינה: למעלה מ-11,000 ילדים קיבלו חינוך יהודי בבית הספר. לאחר שובו סיפר לחברי הנהלת הסוכנות: 'אפשר בכיתה ז-ח לנהל שיחה בעברית עם הילדים כמו שמנהלים שיחה עם בני אדם שעתידים להיות קוראים בעברית'.¹ שזר ראה אפוא בהלכי הרוח שבהם חש עתה לגבי העבודה בגולה, ובעיקר בדבריו של דב יוסף בעניינה בוועד הפועל הציוני, התפתחות מסוכנת שעלולה לפגוע פגיעה אנושה בכל הפעולות הענפות שכבר נעשות בתפוצות ולהחזיר את התנועה הציונית לחלוקה הישנה שהייתה קיימת בה בין עבודה 'קונסטרוקטיבית' ל'לא-קונסטרוקטיבית', גישה שנלחם בה בכל תוקף. 'מה שאנו עושים היום, שבעלייה, התיישבות וקליטה אי-אפשר לפגוע ובשאר מותר לפגוע – זה היה אסונה של

התנועה הציונית במשך שנים', אמר לחברי הנהלת הסוכנות. הוא טען שהציונות כבר הגיעה למסקנה שעבודה חינוכית ותרבותית בגולה אינה נופלת בחשיבותה מפעולות הקשורות בעלייה ובקליטה.

בדיון על התקציב מצא שזר את עצמו נתון במידה מסוימת במעין ניגוד אינטרסים. בתפקידו כממלא מקום יושב ראש הנהלת הסוכנות היה מחויב לדאוג להגדלת התקציבים לעלייה ולקליטה; ומנגד כראש המחלקה לחינוך ותרבות בגולה וחבר הנהלת מוסדות תרבות כגון 'הספרייה הציונית' ו'מוסד ביאליק' היה מחויב להילחם נגד הקיצוץ המוצע בתקציביהם. הוא חיפש את שביל הזהב שיאפשר להקדיש לעלייה את כל הדרוש לה ועם זאת לא יפגע בתרבות ובחינוך. הוא הציע שלא לקצץ בתקציבי המחלקות הפועלות בגולה אלא דווקא להגדיל אותם. כדי לממן את החסר בתקציב הציע לקצץ בכספי המחלקה להתיישבות חקלאית, שחלקם מסך התקציב עמד על כ-40 אחוזים. שזר טען שההתיישבות החקלאית איננה שייכת לקטגוריה של פעולות חירום, ולפיכך 'אם אין אפשרות להקטין את העלייה עלינו להסיר את ה"טבו" של פגיעה בהתיישבות' (תעודה 123). בסיום הדיון התקבלה החלטה להנחות את הגזבר 'להגדיל בשנה הבאה הגדלה ניכרת בסעיפי תקציב ההנהלה בקשר לפעולותיה בגולה'.² התקציב אכן הוגדל אך מפאת המצוקה הכספית הנמשכת קוצץ שוב במאות אלפי לירות במהלך השנה.

1. זלמן שזר אל חברי הנהלת הסוכנות היהודית, 13 ביוני 1956, אצ"מ, S61/5.
2. החלטות ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, 15 ביוני 1956, אצ"מ, S100/108.
3. שלמה זלמן שרגאי אל זלמן שזר, 13 בינואר 1957, אצ"מ, S61/174.
4. דברי משה קול בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 14 בינואר 1957, אצ"מ, S100/111.
5. דברי זלמן שזר בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 31 בדצמבר 1956, שם.
6. דברי זלמן שזר בישיבת המוסד לתיאום, 10 בדצמבר 1956, ג"מ, ג-3029/15.
7. דברי זלמן שזר בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 20 במאי 1957, אצ"מ, S100/113.
8. החלטות ישיבת מליאת הנהלת הסוכנות היהודית, 14 ביולי 1957, אצ"מ, S100/114.

121. אל רחל כצנלסון-שזר, ירושלים

בית הבראה על הכרמל, 8 באוגוסט 1956

רחל'ה,

היום הוא היום הראשון שאפשר לנשום בו כראוי. החום גבר כל הזמן על הכרמל והלחות בשעות החום רבה. גם הסביבה שבבית הבראה אינה זו שהייתה תמיד לפני. האם אני שונתי? או הם שונו? או כולנו יחד? תמיד נחתי בחברה ואהבתי להיות פעיל בה ונחתי תוך פעילות זו. הפעם נדמה לי כי אני גם קצת מפריע להם. האם זה פרי עייפותי או פשוט – אנדערע יארן [שנים אחרות].

הדבר היחידי שהספקתי לעשות בכל השבוע של חופש ושכנראה לא הייתי יכול כלל לעשותו בלעדי חופש זה – היה מכתב ההתפטרות מן הכנסת שכתבתי מכאן לשפרינצק ולמזכירות המפלגה. לא תיארתי לעצמי כי כל כך הרבה זמן יידרש ממני כדי לכתוב את שתי השורות האלה ולשימן במעטפה ולשלוח אותן לתעודתן. אין זאת כי שברתי משהו בי בעשותי זאת. שכלי אומר לי כי היטבתי עשה. אבל מדוע התעטף בי לבי בעשותי זאת?

נקווה בכל זאת כי לא שגיתי וכי לא אתחרט. אילו רק לא רבו כל כך עגמויות הנפש בעשייתי האחרת! שמח אני כי סוף סוף יצאת לקצת חופש. עיקר העיקרים – הסירי לימים אלה כל דאגה מן הלב. גם דאגות משפחה וגם דאגות 'דבר הפועלת'. קראי משהו מעניין ותנסי להגיע לידי כתיבה. ודאי תרצי לכתוב על דבורה [דיין],* אבל אל נא תסתפקי בכך. התחלת יפה את דבריך על הזו. תמשיכי ותרחיבי ותגידי את כל אשר בלבך. אם תגיעי לכלל כתיבה רק בימים האחרונים ותצטרכי לשם כך להאריך את החופש בעוד שבוע, אל נא תהססי לעשות זאת. חשוב להקשיב יותר ל'קפריזות' אלו מאשר לשעבודי לוח. אנו כבר משועבדים למדי.

גם עניין רודיק ודאי יסתדר. אין להאיץ. החילופים הם כנראה הכרחיים. כך לימדת אותי ואני נעשיתי תלמיד מקשיב. עלינו על איזו דרך וננסה להמשיך.**

אחרי שובי אנסה לבקר במקום ונתייעץ אחר כך. האם לא רצוי להביא את רודיק לימי הוועד הפועל לפרידה לביקור? תחשבי על כך.

אם אוכל להגיע לשבת לארזה אינני בטוח. בכל אופן אבקרך ביום א'.

חווייה גדולה, ציונית ממש, הייתה לי שלשום בבקרי את הנמל בשעת עליית בני צפון אפריקה. ביניהם כבר גם מן העולים בדרכים חדשות. היו גם הרבה בני נוער, ורובם משפחות עם הרבה ילדים. אמנם עם רצוף ושוב, אולם עם עתיר כוחות לעתיד. נסעתי עם 'עליית הנוער' שביניהם לרמת הדסה להשתתף בשעת המיון והשעות שביליתי עם העולים לא תישכחנה. כל ילד נחקק בלב.

ואמש באה אליי הנה המשלחת החב"דית הניו יורקית להיפרד ממני לפני צאתם. היום המריאו לניו יורק. שמחתי כי עוד הספקתי לשבת אתם ולסכם את רשמיהם לפני צאתם. מבחינת המחלקה לא הספקנו הרבה; מבחינת הציונות כולה – ביצענו מפעל רב משמעות וסיכויים. (לפעמים חבל לי כי איש מחבריי לא ידע ולא יחוש זאת, אבל הן לא זה העיקר). הפגישה עם רעיה ובעלה היא התשורה הגדולה שהביאה לי חיפה. ונפשי עוד ניזונה הימנה, על הטוב שבה ועל המרירות שבשורתה – איזה גורל!

קרן הקיימת הטילה עליי את הכניסה לוועד השופטים למתן פרס [אוסישקין] ושלחה כבר הנה לבית הבראה צרור ספרים חדשים, ואני מבטל על כך את זמני. האם את מכירה את ספריו של [שלמה] ניצן? לי הם חדשים.

היום הביאו לי מאוורר גדול לחדר והייתה הרווחה. חולם אני בבואי הביתה לקנות לנו מאוורר גדול וטוב. אחרת מפחידים אותי ימי החום בספטמבר שחקלאי בית הבראה מנבאים להם.

האם יש לך מאוורר בחדרך?

כולי ברכה לך ואיחולי מרגוע וטוב.

שלך,

ז'

* דבורה דיין נפטרה ב-28 ביולי 1956.

** באותם הימים עברה רודה ממוסד 'גבעת שמש' בהרי ירושלים שבו שהתה כשנה למעון 'שלוחות' (לימים 'שקמה') ברעננה.

122. מברק אל אליהו דובקין, אוטאוה

ירושלים, 17 באוקטובר 1956

מסר דחוף לאליהו דובקין משזר.

ריאיון אתך שהובא ב'ג'ואיש אובזרוור', לונדון, גיליון 12 באוקטובר גרם דאגה גדולה. בידיעה אתה מצוטט כאומר: 'יש לנו תקוות גדולות במיוחד לגבי העלייה ממזרח אירופה'. ועוד נאמר שם שעולים מגיעים בקצב של 180 בחודש ויש סימנים רבים לכך שהמספר יגדל במידה ניכרת. אם הדברים אכן נאמרו על ידך, הרי שבהצהרות פומביות כאלה יש משום הפרה חמורה ביותר של מדיניות הוועד הפועל והממשלה בקשר לעלייה ממזרח אירופה ומצפון אפריקה. בן-גוריון], בתיאום מלא עם ועדת החוץ של הכנסת, הגיע להסכמה עם העיתונות בארץ להטיל צנזורה מוחלטת על כל התייחסות ללא יוצא מן הכלל לגבי מספרי העולים מאירופה ולגבי סיכוייה של עלייה כזאת, ואפילו לגבי העובדה שיש בכלל עלייה ממזרח אירופה. הצטערתי גם לראות בריאיון שאתה מקווה לגייס תמיכה מ'שחם' בארצות הברית. ממתין למברק תשובה ממך ובו התחייבות מצדך שלא למסור דברים בנושאים אלה.

שלום,

זלמן

123. דברים בישיבת מליאת הנהלת הסוכנות היהודית

ירושלים, ט"ו בתמוז תשי"ז, 14 ביולי 1957

לא אכנס לפרטים. אני מציע הצעה קונקרטית: אין אנו מחליטים כאן על התקציב, זאת עובדה. אינני יודע אם זה בריא אבל כך מצבנו. אני רוצה שיתנו לוועדה שתצטרך להחליט על התקציב כיוון מסוים. הדבר נעשה דחוף בגלל שתי סיבות: (א) כל העבודות שהתחלנו לעשות בארצות הגולה כווננו כל השנה כך שיוכלו להתקדם ולעלות הָרָה. כך כווננו הדברים במחלקת הנוער והחלוץ, במחלקה שלי ובזו של בית-אריה [המחלקה לחינוך ותרבות תורנית בגולה]. אני מבין שכך היה גם במחלקת ההסברה. יש אידאות שאתה יכול להגשים אותן רק אם תלך קדימה ולא תיחנק בראשית הדרך. (ב) שמעתי שלשום הצעה תאורטית לחתוך מכל המחלקות העוסקות בגולה 20 אחוזים. הצעה זו הכניס אתמול הגזבר. ראיתי שמצב הרוח בקרב החברים הוא כזה שההצעה יכולה למצוא לה מהלכים. פירושו של דבר שלא זו בלבד שנרחיב את העבודה אלא נצטרך להיכנס לשנת עבודה בגולה כשידינו כבולות.

העם היהודי סבור שדברינו על העבודה בגולה הם רציניים. עלה בידינו להשיא יהודים במשך שלוש שנים שכוונתנו רצינית. אני מכיר ארצות שיחסן לציונות נשתנה מפני שחושבים שאנו רוצים לעשות משהו. פעם בא ד"ר גולדמן ודיבר על סכום גדול. לא יכולנו להגשים אותו, אבל היהודים שוכנעו בכוונתנו הרצינית. בשורה של ארצות עלה בידינו להתקשר עם גופים גדולים ולמשוך קהילות, ארגונים ובתי מדרש לתוך תחום עבודתנו ולנסות לעשות משהו, בתנאי שנהיה גורם. אם לא נהיה גורם — כל העבודה הזאת מתמוטטת. ואני אומר חברים, אלו הן שנות משבר בשביל כל העבודה בגלות. אם לא נוכל להעמיד את עצמנו כגורם שהוא מכריע הנאבק למען עצמאות רוחנית בגולה — יבואו אחרים ויעשו את המלאכה; אם גם האחרים לא יעשו אותה — יהיה המצב גרוע עוד יותר גרוע. תיפתח הדרך להתבוללות וטמיעה. כבר אמרו חברים שיש עבודות שהתחלנו בהן ומצאנו בני בעלי ברית. שנה זאת תצטרך להוכיח את אמתות כוונותינו — אם אנו יכולים לפרוע שטרות אלו שהתחייבנו עליהם.

השנה יבואו אלינו בדרישות בשטח בתי הספר, בשטח התרבות ועבודת הנוער והתחלות שונות שאנו רוצים לעשות בארצות מסוימות. לכן אני מציע לקבל החלטה שמחייבת את הוועדה התקציבית בשנה הבאה להגדיל את סעיפי העבודה בגולה במידה ניכרת. יותר מזה אינני מציע. אינני נוקט מספרים אלא אסתפק בהחלטה כללית על הגדלה, שתבוטא בצורה כללית של דרישת הגדלה כוללת. גולדמן אומר: תנאי מוקדם — ויתור על הגדלת העלייה. אינני יודע אם נוכל לעשות את הדבר בעלייה, אם העלייה תהיה עליית חירום. גם הוא הסכים לכך. הוא ידבר על ארצות שאין בהן חירום. אני אומר

שאם אין אפשרות להקטין את העלייה עלינו להסיר את ה'טבו' של פגיעה בהתיישבות. אני יודע במה הדבר כרוך, ואינני רוצה שיראו אותי כמתנגד להתיישבות. אבל קיבלנו כאן החלטה שאין נוגעים לא בעלייה ולא בקליטה, ולא משום שאנו חושבים ששטחי פעולה אלה קדושים והשאר פסולים אלא חשבנו שזאת שעת חירום, ושעת חירום - שאני [שונה]. לגבי ההתיישבות אין שעת חירום. העבודה הגדולה שלה תמיד נחוצה, אבל אין סכין מונחת על צוואר שאם נעשה פחות התיישבות תהיה סכנה. זה לא מצרים ולא סכנת עלייה מרוסיה. מה שאנו עושים היום - שבעלייה, התיישבות וקליטה אי-אפשר לפגוע ובשאר מותר לפגוע - זה היה אסונה של התנועה הציונית במשך שנים. חלוקה זו לעבודה קונסטרוקטיבית ולעבודה בלתי קונסטרוקטיבית - זאת מחלוקת ישנה; עד שהציונות הגיעה לכך שאמרה: חינוך העם זאת עבודה קונסטרוקטיבית כמו הוצאת יהודים משם והבאתם לארץ. צריך להכין את היהודים ולחנך את הקהילות. אני פוסל את החלוקה לעבודה קונסטרוקטיבית ובלתי קונסטרוקטיבית. ללא קונסטרוקטיבי אני חושב את תקציב האדמיניסטרציה; לקונסטרוקטיבי אני חושב הצלת יהודים בכל העולם בכל צורה שהיא. לכן אנו מחלקים את עבודתנו לשתי קטגוריות: קטגוריה של שעת חירום וקטגוריה של עבודה נורמלית. ההתיישבות אינה בשטח של שעת חירום; הוא הדין גם עלייה מכמה ארצות.

בהנחה זו ולאור מה שאמרתי אני מציע לחייב את הוועדה התקציבית שבתקציב החדש בשביל העבודה התרבותית והחינוכית הנוער והחלוץ, עבודה בין סטודנטים וכל שאר הניסיונות שהתחילו בהם בחינוך ובהסברה (העבודה הפוליטית בלי הסברה לא שווה ולא כלום) - תהיה הגדלה ניכרת. כל מה שהעניין מסתבך יותר קשה להסביר אותו. דברים אלה הם קונסטרוקטיביים, לכן מחייבים את התקציב החדש להגדלה במידה ניכרת בשביל העבודות בגולה. אני מדגיש את המילה 'ניכרת' כדי שידעו שחושבים על כך ברצינות.

זלמן שזר נושא דברים בשם הנהלת הסוכנות בטקס העלייה על הקרקע של מושב העובדים גבעת ישעיהו, 1958. יושב מאחוריו (בחולצה לבנה) מוניה כהנוביץ. יושב ליד השולחן שני מימין יוסף ויץ, לשמאלו משה קול

ב. הכינוס העיוני העולמי

במרס 1957 החליטה מליאת הנהלת הסוכנות לקיים את הכינוס העיוני (ראו לעיל עמ' 374, 395 ט/ב ט/ד) באוגוסט בירושלים. שזר יחד עם הפרופסור נתן רוטנשטריך ועם אברהם הרמן, ראש מחלקת ההסברה בסוכנות, הכינו את תכנית הכינוס ואת רשימת המשתתפים. הוחלט להזמין את המשתתפים על בסיס אישי בלבד ולא להזמין נציגי ארגונים למעט נושאי תפקידים בכירים בממשלה ובסוכנות. מכתבי ההזמנה נשלחו אל אנשי רוח ואל אישי ציבור בולטים בעולם היהודי בתפוצות ובארץ – נציגי זרמים רעיוניים שונים ובהם גם לא-ציוניים. במכתב צוין שהכינוס לא נועד לקבל החלטות אלא לקיים דיון בארבעה נושאים מרכזיים והם: מקומה של היהדות בימינו; ייעודיה של מדינת ישראל ומשימותיה כלפי תפוצות הגולה; מאמציהם של היהודים בתפוצות הגולה לקיים את ייחודם התרבותי ולשלב גם את המשמרת הבאה בתהליך התחייה של האומה ובבנייה של מדינת ישראל; הפרט היהודי וחובותיו כלפי מורשתו, יצירתו, קהילתו ותחיית עמו.

ב-8 באוגוסט נפתח באוניברסיטה העברית בירושלים 'הכינוס העיוני העולמי הראשון', והוא נמשך תשעה ימים. את הכינוס פתח שזר בהרצאה, ובה הציג את הבעיות הרעיוניות שעומדות לדעתו בפני העם היהודי ואת נושאי הדיון העומדים על הפרק. הוא טען שהצורך בדיון כזה בתנועה הציונית 'נעוץ גם במפולת הגדולה אשר התחוללה באומה [השואה] וגם ובעיקר בפלא של הבנייה אשר זכינו לה בקרב האומה'.¹ בימים הבאים התקיימו הדיונים על פי הנושאים שהתווה שזר במכתב ההזמנה. בשבת שבין ימי הכינוס נערך ביזמתו של שזר דיון מיוחד על 'ספרות האומה בדורנו'. אנשי ספרות כגון חיים הזז, מרי סירקין, דב סדן ולאה גולדברג הוזמנו לשאת דברים ושזר היה אחרון הדוברים. בדבריו ביקש לענות על השאלה מדוע תופסת הספרות העברית מקום מרכזי כל כך בחיי מדינת ישראל ובשיח הציבורי בה. בתשובתו קבע שהכבוד שהספרות העברית זוכה לו ניתן לה משום ש'ראשי הספרות הם שגידלו וטיפחו בו [בעם] את יצר התקומה, ויצירותיהם הם שהעלוהו אל גרם המעלות של צימאון הגאולה והאמונה בגאולה', כפי שכבר טען בעבר.²

את העניין הציבורי הרב ביותר עורר הדיון שנערך ביום השלישי של הכינוס ונושאו: 'מדינת ישראל ותפוצות הגולה', שהפך לדיון עקרוני בשאלת מהות הגולה היהודית וזכות קיומה. במרכזו עמדה המחלוקת בין ראש הממשלה דוד בן-גוריון לנשיא ההסתדרות הציונית נחום גולדמן על מהות הציונות בימינו. עם השנים לא נחלשה הסתייגותו של בן-גוריון מעצם קיומה של ההסתדרות הציונית (ראו לעיל עמ' 370 ט/א). בדבריו בכינוס העיוני חזר על טענתו שמהות הקיום היהודי בימינו היא מדינת ישראל, ולכן אין מקום לגולה, ומי שאינו מתעתד לעלות לישראל אינו יכול להיחשב לציוני, כפי שהוא מבין את המושג 'ציונות'. הוא שב ותקף במילים חריפות את הלבוש שקיבלה התנועה הציונית בגולה וטען: 'אני רואה בה סכנה לעתיד היהדות' משום ש'זהו מסווה שלבשה ההתבוללות'. בהמשך דבריו יצא בן-גוריון בהצהרה שהכתה גלים: כפי שהתנועה הציונית מתנהלת כיום 'השם "יהודי" אומר עכשיו, בכל אופן אומר לי, הרבה יותר מהשם "ציוני"'.³ נחום גולדמן טען שמערכת היחסים בין היהודים החיים במדינת ישראל ובין אלו החיים בתפוצות צריכה לעמוד בסימן של 'שיתוף פעולה הדוק ביותר של שותפים ולא של בונים ועוזרים'.⁴ ואין לבטל את חשיבותם של החיים בתפוצות ולהעמיד את הכול על מדינת ישראל. אמנם הציונות צריכה לשאוף לחיסול הגלות, טען, אך בד בבד צריכה להכיר בכך שמדובר בתהליך ארוך מאוד ולפיכך יש לתת כבוד רב למורשת בגולה, ולפי שעה יש מקום גם לקיום יהודי ציוני בגולה.

דוברים נוספים מבין האורחים מחו"ל פסלו אף הם את 'שלילת הגולה' הקיצונית של בן-גוריון, אם כי גם ביניהם שררו חילוקי דעות. מרדכי קפלן, מחשובי האינטלקטואלים הציונים בקרב יהודי ארצות הברית, טען שאין להציב את מדינת ישראל במרכז, אלא יש לשאוף לקיום ישות יהודית עולמית שמורכבת ממרכז היסטורי בארץ-ישראל ומקהילות בתפוצות, שאמנם אין ביניהם שוויון מוחלט במהות, אך יש ביניהם שוויון מעמדי. קפלן גרס שעל הציונות, שהיא הערובה היחידה להמשך הקיום היהודי, לחדול מחזון קיבוץ גלויות המלא משום שאינו מעשי, ועליה מוטל לדאוג גם לקיום העם היהודי בתפוצות.

מול תפיסתו ה'אחד-העמית' של קפלן הציג בן הלפרן, חוקר ידוע של ההיסטוריה הציונית, תפיסה ציונית אחרת. הוא הסכים עם בן-גוריון לגבי הצורך בקיבוץ גלויות ולגבי חולשתה של הציונות בארצות הברית, שנובעת מחוסר היכולת להגשימה, אך טען שחולשה זו נובעת מהכרה במציאות. לפיכך אין לבטל את ההסתדרות הציונית, אלא יש להעניק לה תפקידים בעולם היהודי בתחומים שהמדינה אינה יכולה לפעול בהם.

הישראלים שהשתתפו בדיון תמכו רובם בתפיסתו של בן-גוריון בדבר קיומו של הבדל מהותי בין מדינת ישראל לגלות, אם כי לא היו שותפים למסקנותיו הקיצוניות. שרת החוץ גולדה מאיר חייבה את פעולתה החינוכית של התנועה הציונית בגולה, אך שללה באופן נחרץ את ההשלמה עם הקיום היהודי בגולה וטענה שיש למדינת ישראל זכות לתבוע מן הציונים לעלות אליה מוקדם ככל האפשר כדי להבטיח את קיומה ואת טובתה. 'אם יישארו היהודים באמריקה ויוסיפו לשיר שם על הנגב שנים על שנים, יעמוד הנגב בשממתו'⁵, טענה. עמדה מתונה יותר הציג משה שרת. הוא הסכים שיש לשאוף לחיסול הגולה אך טען שמאחר שברור שזו משימה לדורות יש לדון בכובד ראש בחיים היהודים בגולה בדורות הקרובים ובדרכים

למניעת היטמעות והתבוללות. שרת קבע שעל מדינת ישראל מוטלת האחריות לפעול לחיזוק הקשר בינה לבין העם היהודי בתפוצות ולדאוג לקיומו התרבותי והרוחני, וחייב את קיומם של ארגונים ציוניים שאמנם אינם עוסקים במובהק בעלייה אך שמים דגש בפעולתם בענייני חינוך יהודי וציוני. הוא ביקר את בן-גוריון ואת גולדה וטען שאי-אפשר לעורר עלייה בנזיפות, בגערות ובהטפת מוסר, או בהפחדה בפרעות. 'משימה זו מחייבת עבודה רבה, הבנה רבה, סבלנות רבה – ואהבה רבה. ברוח זו על מדינת ישראל להציב ברום סדר יומה את בעיית חובתה כלפי תפוצות הגולה', סיים שרת את דבריו.⁶ בדיון השתתפו רבים אחרים, ודבריהם ודברי המשתתפים בכל דיוני הכינוס העיוני התפרסמו במלואם בגיליון הרביעי של כתב העת 'חזות', שיצא לאור בשנת תשי"ח.

בישיבת הנעילה סיכם שזר את הכינוס וטען שאפשר לראותו כהצלחה. הוא הביע שביעות רצון מכך שלא נעשה ניסיון לטשטש עמדות וחילוקי הדעות באו לידי ביטוי ברור, ועם זאת התברר שבסך הכול יש מכנה משותף רחב לכל הזרמים, והוויכוח עצמו התנהל בצורה תרבותית ומתוך הקשבה איש לרעהו (תעודה 124). שזר, שלא נטל חלק בוויכוח שהתחולל, חזר על עמדתו בדבר חשיבותה

זלמן שזר נואם בפתיחת 'הכינוס העיוני העולמי הראשון' בירושלים, 8 באוגוסט 1957. לשמאלו בשורה הראשונה מימין לשמאל: רוז הלפרין, ישראל גולדשטיין, מרדכי בנטוב וצבי לוריא. בשורה השנייה: בכור שטרית ופנחס רוזן

של הפעולה הציונית החינוכית התרבותית בגולה. הוא עמד על עיקרי הנושאים שעלו בדיונים ובמרכזם היחס לגולה ושאלת מקומה של הדת, והבטיח שיהיה לכינוס המשך.

שזר לא ציפה שבמת הכינוס העיוני תהיה נטולת ויכוחים וחילוקי דעות, אך קיווה שלא תהיה נגועה בחוליים השגריים של הפלגנות והסכסוכים המפלגתיים והתנועתיים. אלא שבמציאות של שנות החמישים במדינת ישראל הדבר היה כמעט בלתי אפשרי. אמנם באולם הדיונים שררה אווירה טובה ואפילו חברית, אך מחוצה לו הייתה התגובה לכינוס קשורה גם לשיוך המפלגתי. דומה לזה היה הסיקור בעיתונות. בעיתונים כמו 'דבר' ו'הצופה', שזוהו עם מפלגות הקואליציה הוותיקות מפא"י והמפד"ל, ניתן לכינוס סיקור נרחב למדי ואוהד והובאו מדברי הנואמים; לעומתם בעיתונים כמו 'הבוקר' של הציונים הכלליים ו'חרות' של תנועת החירות נכתבו גם דברי ביקורת, שבהם נטען שהכינוס לא הוכן כראוי והדיונים מפוזרים ואינם שיטתיים. היו גם עיתונים שסיקרו את הכינוס העיוני בצמצום שגבל בהתעלמות ובהם 'על המשמר', עיתונה של מפ"ם, ועובדה זו לצד היעדרותם של אחדים מאנשי השומר הצעיר ומפ"ם שהוזמנו להשתתף ולא הגיעו עוררה תמיהות אצל שזר. כחודש לפני תחילת הכינוס הוא קיבל מכתב מן הברית העולמית של מפ"ם ובו התבקש להזמין לא פחות מ-25 אנשים מקורבים לה רעיונית להשתתף בו. הוא כמובן לא היה יכול להיענות לבקשה וייתכן שיחסה של מפ"ם היה קשור בכך.

רשימת המוזמנים, אף שהורכבה בזהירות רבה, זכתה אף היא לביקורת. היו מי שראו באי-הזמנתם אות לכך שאין הם נחשבים שייכים למחנה אנשי הרוח הבולטים בתנועה הציונית. לחלופין היו מי שראו ברשימה ראייה

לקיפוחו של זרם רעיוני זה או אחר. בימים שלאחר תום הכינוס קיבל שזר מכתבים אחדים מאנשים וארגונים שמחו על אי-הזמנתם להשתתף בו, ובהם גם ידידים קרובים שלו. אחת מאלו הייתה הסופרת רבקה גורפיין, חברת קיבוץ עין שמר של 'הקיבוץ הארצי' מייסודה של תנועת 'השומר הצעיר'. בתחילת מכתבה העידה גורפיין שהיא כותבת לו בגילוי לב גמור 'מסגולותיך המופלאות היא להעניק לכל הנקלע בקרבתך הרגשת ידידות המעודדת לגלוי לב'. היא העלתה השערה שהיא ואחדים מחבריה לא הוזמנו על שום היותם הן אנשי 'השומר הצעיר' הן חברי קיבוץ. 'הכינוסים האחרונים שעקבנו אחריהם כמו תחמו שני מעגלים נפרדים בקרב התנועה הציונית: אנשי הכסף ואנשי הרוח – ואנשי ההגשמה [התנועה הקיבוצית] נותרו מחוץ לשניהם – לכל הפחות מחוץ לשני'.¹ היא הוסיפה שפעמים מספר בעבר ביקש שזר לשלוח אותה להדרכה במחנות קיץ לנוער יהודי בחוץ לארץ ובסופו של דבר נסעו אחרים, ורמזה שהסיבה לכך היא חברותה במחנה החלוצי ששר חנו. בתשובתו כתב לה שזר שהיא אכן הייתה ברשימת המוזמנים, ומכיוון שטענותיה כאבו לו מאוד הסביר את מערכת השיקולים בהזמנת האנשים. הוא שלל לחלוטין את טענותיה ושפך בפניה את כעסו על היחס מצד תנועתה ומצד אחרים אל הכינוס וכתב: 'יצאתי מכל אלה שבור ועייף ונטול כל אונים. וברוגז לא היה מחסור. ואני יודע מה רבו הכישלונות. אבל כמדומני כי המאמץ היה כדאי' (תעודה 125).

שאלות היחסים בין מדינת ישראל לתנועה הציונית ומקומה של הדת בתקומה היהודית הלאומית (דת ומדינה) שנידונו בהרחבה בכינוס הרעיוני קיבלו בתוך זמן קצר ביטויים מעשיים שהציבו אותן במקום חשוב בסדר היום הלאומי והציוני.

1. ז' שזר, 'בשערי הכינוס', חזות ד: ספר הכינוס העיוני העולמי הראשון בירושלים, תשי"ח, עמ' 10.
2. הנ"ל, 'במרכזיותה של הספרות', שם, עמ' 133.
3. ד' בן-גוריון, 'מדינת ישראל ועתידו של העם', שם, עמ' 166-167.
4. נ' גולדמן, 'ישראל והעם היהודי', שם, עמ' 148.
5. ג' מאיר, 'ישראל והעם היהודי', שם, עמ' 207.
6. מ' שרת, 'המדינה והגולה', שם, עמ' 221.
7. רבקה גורפיין אל זלמן שזר, 20 באוגוסט 1957, גנזים, 248/97154/1.

124. דברים בכינוס העיוני העולמי הראשון

ירושלים, י"ח באב תשי"ז, 15 באוגוסט 1957

יוזמי הכינוס צריכים לשאול את עצמם: האם לזה התכווננו, האם לילד הזה התפללנו? וכדי לענות על כך עלינו רק להעלות בזיכרוננו מה היה הצורך הנפשי שאילץ אותנו להעז ולעשות דבר שיש בו משום שינוי המנהגים השגורים בתוך ציבוריותנו, ולברר לעצמנו מה החדש אשר העלינו.

ההרגשה כי המסגרות הקיימות והמבדילות אינן מספיקות עוד להביא לדיון ממצה וכי כבר בשלה היכולת לדבר איש עם רעהו גם מעבר לחומות הבצורות – הוכחה בכינוס הזה לגמרי. לא חלילה שההבדלים הם בדויים ואינם קיימים, אלא שההידברות אפשרית היא על אף ההבדלים המקובלים. ולא עוד אלא שהקווים המבדילים בין השיטות אינם כלל אלא דווקא המקובלים בציבוריותנו כל השנים. כמדומני כי גם זה הוכח.

אמרנו לכנס יחד את כל צבעי הקשת של מחשבת תחייתנו. ואם נזכור כי אין תפקיד זה ניתן למלאותו בשלמותו, הרי רשאים אנו כמדומני להגיד כי במידה מרובה המטרה הושגה. לא כל הדעות הוצגו כאן באופן שווה, לא מבחינה איכותית ולא מבחינה כמותית. כל ההתחלות קשות ועולמנו מפורז מדי, ומשגיאות אין מפלט. אבל במלוא מערכת הדעות העיקריות אשר במסכת מחשבת תחייתנו – אין כמעט כל גוון חשוב שלא היה לו כאן נציג. כאן דיברה תנועת תחייתנו בכל לשונותיה ובכל צבעיה וגווניה. וחידוש בתוך חידוש: הדיון המגוון והבלתי שכיח הזה התנהל באווירה חברתית מאוד, מתוך הקשבה רבה איש לדברי יריבו.

ואת ההקשבה ההדדית השגנו לא במחיר של ויתורים ופשרות, כי אידייליה לא הייתה כאן; 'שלום שלום' לא אמרנו, אבל גם התנצחות לא הייתה כאן; לא שמחה לאיד ולא התקלסות במשגות יריב ולא התחמקות מהעמדת דברים על עוקצם. גם בשני אלה יש מן החידוש בכינוסנו זה, ומן ההצדקה לו גם יחד.

נדהמתי להיווכח כאן, כי אף על פי שכל הנאספים פה הם בעלי ותק של עשרות בשנים בציבוריותנו האחת, ויש והם עודדים גם בשדה אחד, הלוא קרה שבאופן אישי נפגשו כאן איש עם רעהו זאת הפעם הראשונה בחייהם. ואף בני ארץ אחת לא נפגשו עוד אדם מול אדם בלתי אם בכינוס העולמי הזה, ואפילו אם הם שניהם ראשי מטות המשפיעים בעיר אחת, אבל בפינות ציבוריות שונות של העיר המגוונת ההיא. וגם אלו שהכירו לפנים זה את זה יפה יפה וגדלו יחד בתוך תנועה מאורגנת אחת ונפרדו – לאחר פירודם גבה ביניהם הר שאינו נמוך כלל מן ההר ההוא אשר בין הרחוקים מאז ומתמיד. ואפילו גם אלה מן הנפרדים שעוד יש להם הזדמנויות שונות להיפגש יחד בעבודה מעשית, הרי על שאלות יסוד שברעיון ובתכלית המעשית נגמלו כבר כליל מלדבר יחד איש אל לב רעהו. והנה נדברנו כאן יחד שמונה ימים רצופים, והיה מפליא ונשגב לראות כי שומע אובייקטיבי לא חש כלל תמיד במוצאנו המפורד, ויש ולא הבחין כי מתוך מחנות שונים בוקע הקול.

האם הייתה חציצה כלשהי בהערכת סיכויי גולה בין טבנקין לבין יבנאלי? האם היו שונים הדברים על ההכרח בעלייה מן המערב בין שניהם לבין גולדה מאיר ומשה שרת? האם היה אחר צליל התביעה הזאת בין דורמן לבין [רפאל] מאהלר? או האם חשנו שינוי בהערכה זו של מציאותנו בין אליעזר גולדמן לבין משה וינגרטן? די היה להעמידן דעה ליד דעה מול דעות אחרות, והובלטו לעין כול לא רק אחדותה של החרדה כי אם גם אחידותו של הפתרון.

אולם גם הדו־שיח הנוקב והדרמטי שהתנהל כאן בין ישראל לגלויות – האם הוא היה כולו מעור אחד? האם באמת עמדה כאן הגולה מול ארץ־ישראל כחומה אחת בצורה? כלום כל הגלויות דיברו בשפה אחת? כלום הרי הפרופ' קפלן כהרי בן הלפרן? וכלום יש אחידות של תפיסה בין פרופ' אוסקר הנדלין לבין פרופ' אברהם השל? אף כי שניהם פרופסורים באותה גולה ומסביב לשניהם מתרכז נוער צמא – הן לא רק בשיטתם בהערכת עתיד הגולה, אלא גם בתפיסתם את ערכי האומה והערכתם את עצם הנפש של האיש היהודי ומהות סגנונו ורוחו – האם דברים אחידים היו בפיהם?

ולמעשה – לא רק דו־שיח אחד התנהל כאן כי אם דו־שיח כפול חמש, כי בכל חמש הפרשיות של הדיון סומנו ההבדלים; ולא רק דו־שיח אחד בכל פרשה כי אם לכל הפחות שני דו־שיח (גולה וארץ־ישראל; דת ולאומיות). והמסקנה שנתבקשה מאלה היא כי הקווים המחלקים – במידה שהם קיימים וטעונים הידברות ויש תקווה מהידברות – אינם דווקא אותם המקובלים זה משנים במשבצת הציבורית שלנו.

ועל כן משנה תקווה כי נתגלתה האפשרות שהדיון המחודש על ההבדלים הקיימים באמת יכול להתנהל מתוך האזנה קשובה ורצון של הבנה, ללא כל התעלמות וללא כל השלמה עם מציאות – וללא כל רתחה של ניצוח! מי שאמר כאן

'דברי חכמים בנחת נשמעים' לא התכוון כאן ל'נחת' במובן העממי של אידיליה מהנה ומרדימה, אלא למושג הקדום של 'נחת' מבחינת הקצב של מחשבה שקולה ומעמיקה וחותרת לאמת.

על כן נוכחנו כי לא טוב נעשה אם נחבר עכשיו גילוי דעת מיוחד ומשותף בשם הכינוס, כי אם נקלע יותר לאמת ולמטרה אם נפרסם את כל מערכת הדעות שהושמעו כאן בכל שאלה ושאלה, אישה ליד רעותה, במלוא ביטויין, ותהא המסכת כולה גילוי הדעת האמתי של הוועידה כולה. ידע הציבור המעוניין וישמע כיצד בירו ושקלו כל נציגי דעותיו בהיפגשם במחיצה עיונית אחת, ובשלמותה תעשה המסכת את שליחותה.

גם הוויכוח הכולל ביותר והמחייץ ביותר – בין שלוות קווי הגלויות לבין כואבי ייסורי הגלויות – איננו חדש בקרבנו. לי נדמה כי באותו הלילה, 29 לנובמבר 1947, כאשר ראיתי את יהודי ניו יורק רוקדים בחוצות בזה ליל קבלת ההחלטה על הקמת המדינה, כאילו הוכרז ברבים מה הם חושבים על שלוות הגלויות. בלילה ההוא אחרי החלטת לייק סאכסס הלכנו שעות רבות לאחר חצות ועדיין הרחובות היו מלאים אנשים רבים, ועדיין המסעדות היו פתוחות, והבתים היו פתוחים, ואנשים ונשים יצאו לקראתנו במחולות בחוצות העיר. וידעתי: איש מהם לא יקום מחר לנסוע לארץ-ישראל וידעתי שדבר זה המשמח את לבם לא ישנה מחר את סדר חייהם. אבל את דעתם הם גילו ברורות בריקוד הזה ומהפנים המשולהבים הללו. דיברה אלינו ההכרה כי לא טוב ליהודי להיות בגולה ואפילו בגולה רבת הזהב והחירות. כי מהי השמחה אם לא לזה כי הנה קרה הנס, והגיע הקץ למצב שכל האומה הנה רק בגולה ובגולה בלבד. הוקל ללב כי הנה נפתחת האפשרות גם ליהודי לא להיות בגולה.

וידעתי – לא בדיבור על שלילת הגולה נשמעת האמת שבלב, אלא ההפגנה הישרה הכבירה הזאת היא הזועקת מתוך עומק: לא טוב לעמי להיות בנכר! [...]

גם ההתדיינות הגדולה, רבת הכנפיים, שראשי המדברים שבה היו ראש ממשלת ישראל ונשיא ההסתדרות הציונית, ואשר לה ודאי נצפנו הדים מרובים בציבוריותנו – גילתה בפנימיותה הרבה יותר נקודות שיתוף משעלולים היו להעיד ניסוחיה החיצוניים. ושליחי הארצות, חוקרי ההתפתחויות בפינות השונות של גלויותינו יחד עם ראשי עדיה ומלוויה של התקבצות עולינו בארץ הוכיחו זאת.

בבהירות משכנעת התבלטה התלות ההדדית שבין גורל מרכזי פזורינו כשלוות וכמעורערות לבין גורלה וייעודה של מדינת ישראל. הערובה הבטוחה ביותר להתבצרותה והתפתחותה של המדינה היא הבטחת הרציפות של התרכוזת האומה סביבה, כחומת מגן וכמשענת אחים וכמחנה מילואים גם יחד. ותקוות האומה לשמור על ייחודה ועל כבודה ולהבטיח את און התייצבותה מול הכוחות הזרים בימי שלווה ואת הצלתה בימי תמוטה – תלויה בכושר המדינה לקלוט את עוליה ולמשוך אליה את נעוריה, לחזק את רוחה ולהאציל עליה מתרבותה ולהיות מגדל אור להתוות דרכיה. חמורה מאוד ונוקבת הייתה האזהרה של דברי הארץ לבל היתפס לראיית עתידנו בגלויות מתוך שפופרת של הרגע הנוכחי בלבד, כאילו הייתה הסטטיקה של עכשיו לא מערכה אחת בדרמה המורכבת של ישראל בעמים אלא האפילוג הסופי של הדרמה כולה. ולעומת זאת בקעה מכל הארצות הקריאה המגוונת אל הארץ לא להסתפק בהטפת מוסר ובדברי תוכחה בלבד, כי אם להאזין יפה לצרכים ולאפשרויות ולסכנות האורבות ולגדל יחד את כל מלוא היכולת הנפשית והארגונית כדי להבטיח לאומה את כושר היחלצותה לבניין עתידה. הדדית מוכרחה להיות ההקשבה והדדית העזרה, מתוך הכרה משותפת באחידות הגורל והמאמץ. לא תיתכן עלייה המונית בריאה בימי מסה אם התנועה הציונית לא תגדל לפניה ובתוכה עלייה חלוצית לכל גילוייה וצורותיה, המפלסת לה את דרכה לארץ מתוך התעוררות חופשית בכל תנאי החיים של הגלויות והמדינה; ולא יתחולל הנס של עלייה חלוצית רבת ממדים אם התנועה הציונית לא תזדרז מיד לפתח מפעל חינוכי עברי רחב, אשר יבטיח אווירה של נאמנות יהודית המושרשת בתרבות האומה ודבקה בחזון שחרורה.

על כן היו חשובים כל כך הניתוחים המדעיים על המצב בגלויות השונות ששמענו כאן מכלי ראשון. על כך כה נבהלנו כשניסו כאן להציג בפנינו את הקיים כמצב שאין לשנותו באשר הדבר כך. למדנו את פרטי ה'כך' כדי לדעת איך וכיצד למצוא שבילים להתגבר עליהם.

והחרדה הכנה הזאת, גם למצב המדינה וגם להתעוררותנו בגלות, אשר דיברה פה בשפות שונות ובנוסחאות שונים – כאב אחד דיבר מפי כולם. ובהתאסף הדברים יחד, תהא זאת תביעה אחת אשר תשולח בדור. ועוד הערות ספורות.

ילדים משחקים ליד שיכונים חדשים לעולים בבאר שבע בשנות החמישים

הייתה כאן קריאה חשובה מאוד ולא שגרתית. הייתה קריאה 'על חטא שחטאנו בזלזול הרוח'. כי גם זאת צריך להגיד בלב מורתח עד עמקי הנפש ובכל הנוסחאות של ביטוינו הפוליטיים והציבוריים. כי לא נוקה אף אחד מאתנו מחטא זה; כי כולנו לקינו בו. והחטא הזה בכולנו התנקס. והרמת קרן מקורות הרוח בקרב האומה דרושה כדי לקצר את הדרך בין הנוער היהודי לבין המקורות של העם; כדי לגול את האבן מעל פי הבאר הקדומה והעמוקה הזאת, באר הראשית של האומה, ולסלול שבילים לבני המשמרת הצעירה להגיע אליה, גם לכרוע ברצון ולשתות לרוויה. זאת הקריאה שתהדהד מן הכינוס הזה, עד שתכרה גם אוזניים אטומות.

והוויכוח שהתנהל כאן על ערכה של הדת בתנועת התחייה של האומה הוא ודאי איננו חדש. ימיו כימי תנועת התחייה עצמה. אולם הרע העיקרי הוא – כי זה דור שלם ויותר שהוויכוח נאלם ואין קולו נשמע כלל. לא משום שעניינו בוטל, אלא משום שהפירוד גבר. אם בכל יתר עניינים השנויים במחלוקת עוד שורר הוויכוח והדיון ולו גם המריבה, הרי כאן כאילו הדברים לאחר ייאוש. וניטלה כל במה משותפת לוויכוח; כאן איש איננו יודע יותר את אשר נאמר ואת אשר נשאל במחנה השני. ואם יש מישהו המקשיב ליצירה אשר בקרב שני המעגלים הנפרדים והסגורים הללו, שגם להיות מעגלים יריבים זה עם זה חדלו זה מזמן – הרי הוא מעין יוצא דופן בציבוריותנו. החדש שבדיון הזה בכינוסנו הוא בעצם העובדה שהוא התנהל, וכי הוא התנהל ברובו הגדול מתוך דרך ארץ הדדית ובלב פתוח. אימתי נשמעו אצלנו נאומו של הרב חן והאיגרת של הרב זווין יחד עם נאומיהם של טבנקין ואוסקר הנדלין על במה עיונית אחת, על מנת להקשיב איש לדברי יריבו! והדברים נשמעו באותה ההקשבה הגדולה שציינה את הכינוס כולו.

תוך ויכוח נשמעו אולי כאן דברים שקשה להבין לשם מה הושמעו. מי זה למשל הכריח את הפרופ' ליבוביץ' השנון להכריז כי אלוהי ישראל איננו אלוהי המוסר וכי הדת איננה שואפת לצדק. האם לאמת התכוון? והלוא האמת לא בשמים היא והתורה כתובה וגלויה לכולנו. ואותנו לימדו רבותינו: 'רחמנא לבא בעי' [אלוהים מבקש את הלב, כלומר הכוונה והמחשבה הטובה הן העיקר], ועל מצוות אמרו: 'נר מצווה ותורה אור'; חשובה השלהבת היוצאת מן המצווה ויקר האור

המאיר והמחמם הקורן מדברי התורה. עד שאמרו – יש קשר פנימי בין 'ואהבת את ד' אלהיך' לבין 'ואהבת לרעך כמוך'. והדברים ודאי ידועים לו. ואם רק לשם 'קירוב לבבות' אמר זאת, הרי ישיג את ההפך. כלום לא היו אומרים לו רבותינו – שינא [שנון], חזור בך ואל תגלה פנים בתורה שלא כהלכה; ואתה לחבבה מצווה ולא להשניאה חלילה. אבל כזאת וכזאת יאכל הדיון. נברך על כך שהוא החל. כל הצדדים ירוויחו מזה שהדיון החל. וכי הוא ברובו הגדול התנהל ברוח העיוני, הפתוח של הכינוס כולו. וסולחים לעילוי גם אם אין מורים כמותו. ועם היהדות המסורתית, הכואבת, הלוהטת, הנמשכת מאברהם אבינו ועד הסבא שלי, גם אם לדורותיים כאילו נפסק הקשר – עוד נתכנו עלילות להידברות המחודשת. אשורנה ולא רחוק! [.....]

125. אל רבקה גורפיין, עין שמר

הרצליה, 27 באוגוסט 1957

לרבקה היקרה

שלום רב מקרב לב,

אודך מאוד כי כתבת לי בכל גילוי הלב. 'ישיחנה' – היא סגולה קדומה ומנוסה, ותריס גדול בפני ידידות שלא תיפגם. את העובדה עצמה מדוע לא הגיעה אלייך ההזמנה לכינוס העיוני אינני יודע להסביר. הרשימה שמסרתי למזכירות הריהי לפניי ובה כתוב שמך במפורש. אני עכשיו על שפת הים, מחוץ לירושלים, ואינני יכול לברר זאת. אבל ההסבר שניסיתם אתם לתת ציערני והפליאני מאוד. על כן גם עלי מוטלת חובת 'ישיחנה'.

כאשר ביקרתי בשעת עשייתי באמריקה את אנשי חו"ל והזמנתי לבוא לכינוס הייתה טענתם העיקרית: חוששים אנו פן יציפנו הארץ-ישראלים ונישאר מיעוט דלא מנכר [שאינו ניכר]. ואם כי למפרע קבענו שלא תהייה הצבעות, חששו שגם הצעות של אנשי הגלויות לא תבוטאנה בשלמותן והדיון יהיה לקוי. הבטחתי כי כמספר בני הגולה יוזמנו בני הארץ. ומכיוון שמן הגולה הוזמנו (אחרי כל הקומבינציות הכספיות) שלושים וחמישה משתתפים, נאלצתי לוותר על ישראלים רבים שהייתי רוצה מאוד בהשתתפותם. וגם אחרי שהכרזנו על חברי הממשלה ועל חברי ההנהלה הציונית כעל 'אקסטריטוריאליים' היה קשה מאוד להסתדר אחרי שחפצנו מאוד שכל גוני הקשת של מחשבתנו הציבורית יהיו מיוצגים. ומכיוון שהניסיון הוא ראשון במינו, מן ההכרח היה להקפיד על הבטחתנו.

אולם כיצד הגעת לסברה ש'השומר הצעיר' קופח או חלילה השייכות לתנועה הקיבוצית פסלה? מהיכן לך הסבר מצער ומשונה זה? חזן ויערי ועמית ומאהלר הוזמנו בדיוק כאשר הוזמנו טבנקין וזרובבל ודורמן ותרשיש. חזן צריך היה להרצות וכה פרסמנו בתכנית; עמית התעניין מאוד והבטיח להשתתף בדיון. מדוע אפוא הסתפקו בהשתתפותו של מאהלר בלבד ולא באו? גם חברי הטוב צ[בי] לוריא, שהיה גם אחד מיושבי הראש כפי המדובר והיה פעמיים רשום לדיבור – לא הופיע. שלונסקי ושמיר הוזמנו כמו שהוזמן אלתרמן ושלושתם בחרו לבוא רק לערב ההרצאות של בן[גוריון] וגולדמן ויותר לא ראינום; אף לשבת של ספרות לא באו. האם כל זה רק מקרה רע בלבד? אשמח אם יבורר כי ככה.

והנה הופיעו ביום ו' זה כל עיתוני הארץ ובכולם מאמרים ונאומים על הכינוס ומן הכינוס. מ'חרות' ועד 'למרחב'; מי לשבט ('הצופה', 'חרות') ומי להכרה. רק ב'על המשמר' אין כל זכר. אפילו נאומי מאהלר לא זכו בו להידפס כאשר זכה טבנקין ב'למרחב' ושרת ב'דבר' ושרגאי ב'הצופה'. האם גם זה רק מקרה? אשמח אם גם זה יוברר כי ככה.

והשתוממתי מאוד לסברה המדהימה פן התנועה הקיבוצית פוסלת! רבקה, רבקה – לאן הגענו אם גם את חושדת כך. ודווקא לתנועה הקיבוצית היה בכינוס ביטוי נאה. דיברו וחזרו ודיברו יצחק טבנקין ומנחם דורמן וחיים בן אשר ויצחק מאור (אשדות יעקב) ואליעזר גולדמן (שדה אליהו) ומוריס וינגרטן (גשר הזיו), ולדבריהם הקשיבו בני חו"ל יפה יפה. הדברים יופיעו בקובץ (חזות ד) שאני עכשיו מכין לסידור ואדאג שתקבלו אותו במועדו.

ובין כינוס זה לענייני המחלקה אין כל קשר. לדאבוני מתקיים מטעם המחלקה עכשיו רק סמינר כל-אירופי אחד

ואליו נשלחים מארץ-ישראל שלוחים מועטים. לפני שנה נסעו שמיר ורוטנשטרייך. השנה – הלקין ויזהר [סמילנסקי]. הידיעות שהגיעו מספרות כי הם מצליחים יפה. ואת אשר סיפרו לך אמת סיפרו, ועוד מועד לחזון. ואת הרמז על 'מעגל אנשי הכסף' לא זכיתי להבין. מי מאנשי הכסף היו בכינוס זה או בכינוס המדעי שלפניו? הייתי רוצה לדעת למה ירמזון מיליך. אנא רבקה, החילות לדבר – אל תבליגי. יצאתי מכל אלה שבור ועייף ונטול כל אונים, וברוגז לא היה מחסור. ואני יודע מה רבו הכישלונות, אבל כמדומני כי המאמץ היה כדאי. תיתי ליה [תבוא עליו ברכה] לים שהוא יפה מאוד ומהנה מאוד ומוסיף ליעף כוח. ועל הנימה הידידותית אני מודה תמיד ומצפה לביקוריך בירושלים. האם תוסיפי החורף ללמוד? ל[עזריאל] אוכמני – שלום ויקר.

שלך בלבביות,
זלמן

ג. שזר ובן-גוריון: מחלוקת והסכמה בשאלות מעמד ההסתדרות הציונית ו'מיהו יהודי'

בשנת 1957 הגיע מספר העולים לשיא שלא היה כמוהו מאז 1951, ועל אף ההתקדמות הכלכלית הגדולה שחלה בישראל בשש השנים שבו ונשמעו הטענות שקצב העלייה מהיר מדי ושהמדינה אינה יכולה להבטיח תעסוקה ושיכון הולם לבאים. במעברות ישבו עדיין למעלה מ-100,000 איש בתנאי דיור זמני, חלקם זה שנים מספר, ורבבות התפרנסו מקצבאות סעד שונות. לצד בעיות השיכון והפרנסה צצה בעיה נוספת שהייתה אופיינית בעיקר לעלייה מאירופה המזרחית: בעיית המשפחות המעורבות. בארצות אלו היו נפוצים נישואים מעורבים בין יהודים ללא-יהודים, ומספר בלתי מבוטל מבין העולים לא היו יהודים. כשהיה מדובר באם המשפחה גם הילדים לא נחשבו ליהודים על פי ההלכה. הממסד הדתי התנגד נחרצות לרשום את הלא-יהודים כיהודים בסעיף ה'לאום' בתעודת הזהות, ונתגלו מקרים של סירוב למול את הילדים, להשיאם או להכיר בהם כיהודים בטקס דתי אחר.

בחודשים האחרונים של 1957 החלה להסתמן ירידה במספר העולים כתוצאה מצמצום העלייה משני המקורות העיקריים: צפון אפריקה ואירופה המזרחית. בסתיו 1957, על רקע התקרבותה העקיבה של מרוקו למדינות ערב, הקשיחו השלטונות את יחסם ל'מסגרת' והקשו עוד יותר על פעולותיה. באותה שעה התנהל משא ומתן בין גופים יהודיים לבין ממשלת מרוקו על חידוש העלייה הרשמית, ובהנהלת הסוכנות שררה הבנה שכל עוד מתנהל המשא ומתן לא ייעשו מאמצים לחידוש העלייה המחתרנית. באירופה הפסיקה ממשלת הונגריה את העלייה כליל וגם ממשלת פולין צמצמה את מספרי המורשים לעלות עקב דעיכת מדיניות ה'ליברליזציה' של משטר גומולקה ועקב לחץ של מדינות ערב על ברית המועצות. לצמצום העלייה מפולין תרמה גם אכזבתם של חלק מן העולים מתנאי קליטתם בארץ ומהבעיות שהיא עוררה ובראשן בעיית המשפחות המעורבות. כמה עשרות מהם אף חזרו לפולין ומאות אחרים ביקשו לחזור, והדברים שסיפרו החוזרים הרתיעו מקצת מן העומדים לעלות. בינואר 1958 קיבל שזר מכתב מזלמן שרגאי, ראש מחלקת העלייה של הסוכנות, ואליו צורף דוח שחיבר ציר ישראל בוורשה

כתריאל כץ ובו נכתב: 'בין יהודי פולין אין מתח לעלייה. מכתבי אימים ממאוכזבים גרמו אפילו למקרים של החזרת דרכונים לשלטונות'.¹ בהמשך מסר כץ שגורמים כמו חוגי היבסקציה (החטיבה היהודית במפלגה הקומוניסטית) מנצלים מאמרים בעיתונות בישראל על שערוריות הקשורות לעלייה כמו בעיית המשפחות המעורבות לתעמולה נגד ישראל. הוא התריע שאם לא ינקטו צעדים לשיפור המצב עלולה העלייה להתמעט עד כדי עצירתה. שאלת המשפחות המעורבות ומידת יהדותם של חלק מן העולים לישראל (שאלת 'מיהו יהודי'), שמפאת רגשותיה לא הרבו לדון בה בשנים הראשונות למדינה, הפכה אפוא לדחופה בעקבות עלייתם של יהודי פולין.

ב-20 בינואר 1958 נערכה ישיבת 'המוסד לתיאום' לדון בנושאי העלייה והקליטה. שרגאי פתח את הדיון ודיווח על הסיבות לצמצום בעלייה והציג תכנית לעלייתם של 45,000 איש במהלך השנה. הוא מסר על מגעים עם שלטונות מרוקו לחידוש העלייה הרשמית והביע חשש שהעלייה מפולין עומדת להיפסק לגמרי באביב. בדיון שהתפתח רמזו כמה מן הדוברים, ובעיקר שרי הממשלה, שלא נעשה די מצד הסוכנות כדי להגדיל את העלייה ממרוקו וממקומות אחרים. חלק ניכר מן המשתתפים השמיעו טרונות רבות על מצב הקליטה ובתוך כך העלו טענות קשות על יחסה של הרבנות למשפחות מעורבות שמביא, לטענתם, נזק רב למדינה בחו"ל. שר הפנים ישראל בריהודה טען שאלפי עולים מפולין רשומים בקונסוליה הפולנית כמי שמתכוונים לחזור לארץ מוצאם עקב בעיות הקליטה, ובעיקר עקב בעיית המשפחות המעורבות. מאיר גרוסמן, ראש המחלקה ליחסי חוץ בסוכנות, אמר בלשון נחרצת שצריך להגיד את האמת גם כשהיא אינה פופולרית. לדעתו לנוכח המצב הכספי צריך להקטין עתה במכוון את ממדי העלייה משום שאי-אפשר להמשיך ולהביא אלפי חולים וזקנים בשעה שישנן בעיות מעיקות בקליטתם של מי שנמצאים כבר בארץ ובשעה שאלפים מהם מבקשים לעזוב. דברים דומים אמר לוי אשכול, שר האוצר וראש מחלקת ההתיישבות בסוכנות.

שזר קבל בדבריו על הנימה שעלתה מטענות שרי הממשלה כלפי הסוכנות 'כאילו יש בינינו הרוצים עלייה

ויש כאלה הרוצים פחות'. הוא התנגד לדברי גרוסמן ואשכול ופרס תמונה בלתי מעודדת על מספרי העולים הצפויים ב-1958. את עיקר דבריו הקדיש שזר לבעיות הקליטה המקשות את עידוד העלייה ובהן בעיית השיכון ובעיקר שאלת המשפחות המעורבות. שזר ביקש לראות ביהדות דת סובלנית ופתוחה שיכולה להכיל את כל הזרמים של העם היהודי, וגם לגלות יחס אנושי ושוויוני כלפי מי שאינם יהודים. הוא גרס, כפי שגרסו דוברים נוספים, שהבעיה אינה רק דתית אלא גם חברתית ובלשונו: 'קל להאשים רק את הרבנים. בוודאי שיש להם חלק רב בעניין זה, אבל לא רק הרבנים אשמים'. הוא סיפר על דוגמאות של יחס מתנכר כלפי מי שאינם יהודים גם בחוגים חילוניים ותבע לערוך פעולת הסברה נרחבת הן בקרב הממסד הדתי הן בקרב הציבור הרחב: 'היחס למשפחות אלה צריך להיות יחס לבבי, יהודי, כמו שלמדנו בקראנו את מגילת רות' (תעודה 126).

'המוסד לתיאום' התכנס שוב ב-18 בפברואר, ובישיבה הוחלט לקבל את הצעתו של נחום גולדמן שוועדה מצומצמת ובה שני חברי ממשלה ושני אנשי הסוכנות תבחן מחדש את הקריטריונים לעלייה מן הארצות השונות במגמה להחמיר בהם. ב-1958 נמשכה ההאטה בעלייה הן בגלל תנאים אובייקטיביים הן בגלל מדיניות יזומה של הסוכנות והממשלה, ובמהלכה הגיעו לישראל כ-26,000 עולים בלבד.

המתיחות ששררה בדיון בין חברי הממשלה להנהלת הסוכנות הצביעה על היחסים בין שני המוסדות. בישיבות 'המוסד לתיאום' התנהלו לא פעם ויכוחים בין נציגי הממשלה לנציגי הסוכנות על מימון פעולות העלייה והקליטה, ונשמעו טענות הדדיות על התחמקות מאחריות ועל חוסר שיתוף פעולה שמביא לעתים לכפילות בעבודת משרדי הממשלה ומחלקות הסוכנות. לכך נוספה טינתו המוכחת של בן-גוריון כלפי ההסתדרות הציונית והיריבות בינו לבין נחום גולדמן על תפקוד ההסתדרות הציונית ועל תפקודו של גולדמן בתור נשיאה. ניסיונות שנעשו וועדות שקמו במשך השנים כדי לשפר את יחסי העבודה בין הממשלה לסוכנות לא הביאו לשינוי משמעותי.

במרס 1958 מינה הוועד הפועל הציוני ועדה שתכין הצעות להגברת שיתוף הפעולה בין הממשלה להסתדרות הציונית. הוועדה המליצה להרחיב את נושאי הדיון ב'מוסד לתיאום' ולהקים שתי ועדות משנה שלו, אחת שתדון בפעולות הנעשות בארץ והשנייה – בפעולות הנעשות בחו"ל. כמן כן הציעה הוועדה למסד נוהל

להעברת מידע חיוני ממשד החוץ להנהלת הסוכנות ולשיתוף פעולה בין נציגויות ישראל בחו"ל לבין הגופים הציוניים בכל הקשור לתעמולה של מדינת ישראל. ב-15 ביוני הביאו חברי הוועדה ועמם כמה מראשי הסוכנות בראשות שזר את הצעותיהם בפני ראש הממשלה בן-גוריון. בפגישה תקף בן-גוריון את גולדמן, ששימש גם נשיא הקונגרס היהודי העולמי, וטען שכפל התפקידים שלו פוגע בהסתדרות הציונית. עוד טען שבהתבטאויותיו גרם גולדמן לפגיעה בעלייה הבלתי חוקית מארץ מסוימת (הוא התכוון כמובן למרוקו). הוא חזר על טענותיו הידועות כלפי ההסתדרות הציונית ובעיקר על כך שנטשה את החלוציות. לגבי ההצעות שהעלתה הוועדה היו לבן-גוריון שתי טענות. הראשונה: כפי שההצעות מנוסחות יש בהן פתח להתערבות מצד ההסתדרות הציונית בפעולותיה הסוברניות של ממשלת ישראל כמו ביחסי החוץ. הטענה השנייה: יש כאן ניסיון של ההסתדרות הציונית ליטול לעצמה בלעדיות בקשרים בין המדינה לעם היהודי ולמנוע מן הממשלה לקיים מגעים עם יהודים לא-ציונים.

שזר לא היה מהאנשים הקרובים ביותר לבן-גוריון אולם שררו ביניהם יחסי ידידות והערכה הדדית רבה. שזר העריך את יכולת עשייתו של בן-גוריון ואת מסירותו לדברים שהאמין בהם, ובן-גוריון העריך את יכולתו האינטלקטואלית של שזר ואת הצלחתו לשלב בין עולם העסקנות לעולם הרוח. הערכה הדדית זו באה לידי ביטוי בדברים החמים שכתבו זה לזה לרגל אירועים מיוחדים כמו הדברים שכתב בן-גוריון לשזר במלאות לו שבעים (ראו להלן עמ' 436 י/ד), ובמאמרו של שזר 'לדוד בן-גוריון בן השבעים: במקום מכתב', שהתפרסם ב'דבר' ב-21 בספטמבר 1956. במאמר חלק לו שזר שבחים רבים וכתב שגם אם 'לא תמיד כל הדעות שלך ישרו בעיניי, כפי שוודאי לא כל הדעות שלי ישרו תמיד בעיניך', הרי 'בכל שעה של הכרעה גדולה חשנו במחיצתך, בכל הוודאות האפשרית לנו, את משק כנפיו של גורל האומה'.²

חילוקי הדעות שעליהם רמז שזר נגעו גם ליחסו המסתייג, שלא לומר עוין, של בן-גוריון להסתדרות הציונית. בעיני שזר היה יחס זה חזרה מוטעית על תפיסת 'שלילת הגולה' הרדיקלית של ימי בראשית שהוא היה מגדולי הלוחמים בה. הוא האמין שיש לפי שעה מקום לקיום יהודי בגולה וצריך לקבל זאת ולהשקיע משאבים בחיזוקו, ורק כך יוכלו התפוצות להמשיך ולשמש מקור לעלייה לישראל כשתגיע השעה. הקמתה של מדינת

ישראל, גרס, סיימה רק את השלב המכריע הראשון בתולדות הגשמתה של הציונות, ולפיכך נכונו לה עוד תפקידים חשובים. שזר טען כלפי בן-גוריון שאין לראות את ההסתדרות הציונית כפיגום שאין בו צורך לאחר הקמת הבניין אלא ככביש שנסלל כדי להוביל אל הבניין, 'וכאשר הוקם הבית ועדיין אין כל הדיירים נמצאים בו אין מסלקים את הכביש אלא משפצים אותו ומבצרים אותו למען יעלו גאולים'.³ גם בדיון זה שלל שזר את גישתו הבסיסית של בן-גוריון כלפי ההסתדרות הציונית שפסלה ציונים שאינם חלוצים וטען: 'אין לעשות זהות כזאת בין התנועה החלוצית ובין ההסתדרות הציונית, אם כי צריך לגייס כוחות כדי להפעיל יותר חלוצים בהסתדרות הציונית' (תעודה 127) כמו כן פסל שזר את טענותיו האחרות של בן-גוריון והגן על גולדמן. הצעות הוועדה של הוועד הפועל הציוני להגברת שיתוף הפעולה עם הממשלה נידונו בישיבת הממשלה ב-29 ביוני, והן התקבלו במלואן למעט תיקונים קלים. שזר התמנה לאחד מנציגי הסוכנות בוועדה לענייני חו"ל של 'המוסד לתיאום'.

שאלת 'מיהו יהודי' לא הגיעה לפתרונה והמשיכה לעורר הדים בציבור. באפריל 1958, בעקבות קבורה של ילדה עולה שאינה יהודייה מחוץ לגדר של בית הקברות

בפרדס חנה, הוציא שר הפנים ישראל ברי-הודה איש 'אחדות העבודה' הנחיות חדשות בנוגע לרישום בסעיף ה'לאום' בתעודת הזהות: יש לרשום בתור יהודי כל מי שמעיד על עצמו בתום לב שהוא יהודי, ואין לדרוש ממנו כל ראיות נוספות. עוד קבע השר שבמידה והורים מצהירים על ילדם שהוא יהודי יש לראות בכך הצהרה חוקית של הילד עצמו, גם אם אמו אינה יהודייה. הנחיותיו של ברי-הודה התקבלו במורת רוח רבה בציבור הדתי, שראה בכך היתר לרשום בתור יהודים גם את מי שאינם כאלו, ואת תחילתה של הפרדת הדת מהמדינה. ב-22 ביוני 1958 דחתה הממשלה את תביעת המפד"ל לבטל את הנחיותיו של ברי-הודה ואישרה אותן בשינויים קלים. בתגובה התפטרו שני שרי המפד"ל מן הממשלה. בימים שלאחר מכן התקיימו מגעים בין נציגי הממשלה לבין אנשי המפד"ל כדי למצוא פשרה מניחה את הדעת בעניין 'מיהו יהודי' שתאפשר להם לחזור לממשלה. אחת ההצעות שדחו נציגי המפד"ל הייתה זו של שר המשפטים פנחס רוזן, ועל פיה ילדים של אם שאינה יהודייה שאינם רוצים להתגייר, תירשם לאומיותם כ'יהודית מאומצת'.⁴ ב-13 ביולי התכנסה ישיבה משותפת של חברי סיעת מפא"י בכנסת, חברי מרכז הסיעה והמזכירות כדי לדון

החוג לתנ"ך בבית ראש הממשלה, 1959. סביב השולחן משמאל לימין: ראש הממשלה דוד בן-גוריון, נשיא המדינה יצחק בן-צבי ויושב ראש הנהלת הסוכנות בפועל זלמן שזר

במשבר. בתחילת הישיבה דיווח בן-גוריון על השתלשלות העניינים ועל המגעים עם המפלגות הדתיות כדי לפתור את שאלת הרישום בתעודת הזהות. הוא חזר על הצעה שהעלה בישיבת הממשלה שנערכה באותו הבוקר: אם הורים מודיעים שבנם יהודי והוא נימול או מסכים לעבור מילה, יירשם בסעיף הלאום של תעודתו 'יהודי'. לגבי בנות הציע בן-גוריון שלא לחייב אותן בטבילה מאחר שלפי הדין עליה להתבצע בנוכחות שלושה רבנים, זאת אומרת שלטון רבנים⁵ ופרט לכך זו פעולה מביישת הכרוכה בהשפלת הנטבלת. בן-גוריון תקף את הממסד הדתי על יחסו הנוקשה בשאלות אלו וסיפר על בת הקיבוץ גבעת השלושה שאמה לא הייתה יהודייה, והרב בפתח תקווה סירב לגיירה בגלל אורח חייה החילוני בקיבוץ. בהמשך הדיון נטל שזר את רשות הדיבור.

שזר היה לכל הדעות מקורב מאוד למסורת היהודית אף שהכול ידעו שאינו שומר מצוות. עמדותיו בעניין דת ומדינה ובשאלת היחס לדת בתנועת הפועלים נגזרו מתפיסת עולמו היהודית. הוא טען שהחיים הציבוריים במדינת ישראל צריכים להתנהל תוך התחשבות מרבית בדת היהודית ובציבור שומרי המצוות מצד אחד, ובצרכיו של הציבור שאינו שומר מסורת מצד אחר, וכל זאת תוך הבאה בחשבון של המציאות החברתית שיצרה הציונות. בדבריו בישיבה זו פרס שזר בצורה הברורה ביותר מבין כל התבטאויותיו את עמדותיו בעניין 'דת ומדינה' ובשאלת יחסה של תנועת הפועלים לדת היהודית. הוא גרס שהלאום היהודי והדת היהודית חד הם, וגם מי שאינם שומרי מצוות שייכים לדת ישראל. הוא לא ניסה ליישב את הסתירה המצויה לכאורה בקביעה זו וקבע שבעניין זה שוררת 'אי-בהירות' וטוב שכך. 'באי-בהירות זו אנו שייכים גם ללאום וגם לדת. אם אני אומר "אנו", אני מתכוון לנו, לכולנו, גם לא שומרי-מצוות, גם לא שומרי תפילה. [...] לא לרבנים ולא למצוות המעשיות, אבל אנו שייכים לדת ישראל [...] אנו יהודים ובפנימיות היהדות יש איחוד של עם ישראל עם דת ישראל. אני חושב כך. אנו כולנו חושבים כך. כך נדמה לי חושבת

מפלגת פועלי ארץ-ישראל. על כל פנים כך גודלתי במפלגת פועלי ארץ-ישראל'. לפיכך קבע שזר שאין למפלגות ולחוגים הדתיים זכות בלעדית על שאלות הדת וזכותם של החוגים החילוניים לקבוע הלכות בנושאים אלו. עם זאת נחרד שזר מהאווירה האנטי-דתית ומההתקפות החריפות על הממסד הרבני מצד המחנה החילוני שליוו את הוויכוח ומצאו את ביטוייהן גם בדבריו של בן-גוריון. הוא יצא חוצץ נגד 'תיאור המפלגת של הרב היהודי' שנכנס לדיון ונגד ה'רבינופוביה' שנכנסה לתוכנו, כדבריו (תעודה 128). לעצם העניין בירך שזר על הצעותיו של בן-גוריון לפיהן המילה היא המבחן ליהדותו של הנער, אך הציע להוסיף את הליך הטבילה לגבי בנות, כדי שחס וחלילה לא תיווצר אפשרות שלא תיחשבנה יהודיות.

דבריו של שזר שכרכו את הדת עם הלאום והתבטאותו בדבר 'רבינופוביה' בשורות מפא"י זכו לתגובות רבות והפכו את הדיון במידה רבה לדיון עקרוני בשאלת הקשר שבין דת ללאום ובשאלת יחסה של מפא"י לרבנים. כמה דוברים ובהם זלמן ארן, בבה אידלסון ועקיבא גוברין תקפו בחריפות את הממסד הרבני והאשימו אותו ברצון לשלוט במדינה ולהפוך אותה למדינת הלכה. בן-גוריון אף טען בפני שזר שיש בדבריו על 'רבינופוביה' משום עלבון. בתגובה כתב לו שזר לאחר הישיבה שלא היה לו כל רצון לפגוע במישהו, ובודאי שלא בבן-גוריון, 'ואם ציערתיך בביטוי לא זהיר אגב חומר העניין הנידון – רב צערי שבעתיים'.⁶

בסיום הדיון התקבלה ברוב קטן החלטה 'שאנו מפרשים [את הודעת ההורים לגבי יהדותו של ילדם] בתום לב אצל קטינים אחרי מילה, ואצל קטינות אחרי טבילה'.⁷

ב-15 ביולי מסר בן-גוריון הודעה בכנסת ועל פיה ועדה בת שלושה שרים בראשותו תשמע חוות דעת של חכמי ישראל בארץ ובחו"ל בעניין ילדים מנישואי תערובת שהוריהם רוצים לרשום אותם כיהודים, תבחן הנחיות לרישוםם ותגיש אותן לאישור הממשלה. הודעתו לא פתרה את המשבר ונציגי המפד"ל לא חזרו לממשלה לפי שעה.

1. שלמה זלמן שרגאי אל זלמן שזר, 14 בינואר 1958, אצ"מ, S61/181.

2. ז' שזר, 'לדוד בן-גוריון בן השבעים: במקום מכתב', דבר, 21 בספטמבר 1956.

3. דברי זלמן שזר בישיבת מרכז מפא"י, 19 במאי 1960, אמה"ע, 2-23-1960-77.

4. דברי פנחס רוזן בישיבת הממשלה, 8 ביולי 1958, ג"מ, 'תרשומת ישיבות הממשלה השמינית תשי"ח', ט, עמ' 7.

5. דברי דוד בן-גוריון בישיבת הממשלה, 13 ביולי 1958, שם, י, עמ' 71.

6. זלמן שזר אל דוד בן-גוריון, יולי 1958, אצ"מ, S61/389.

7. ישיבת מרכז ומזכירות מפא"י עם הסיעה בכנסת, 13 ביולי 1958, אמה"ע, 2-11-1958-64.

126. דברים בישיבת המוסד לתיאום

ירושלים, כ"ט בטבת תשי"ח, 20 בינואר 1958

חשבתי שנדבר לא רק על עלייה, ושלא יצא כאילו יש בינינו הרוצים יותר עלייה ויש כאלה הרוצים פחות. כל הדיון הזה מקבל איזו צורה של קריקטורה. חשבתי שהשולחן המשותף הזה ידבר על הפרובלמה במשותף לכל צדדיה. הצעתי הבוקר שנדבר לא רק על עלייה אלא על קליטה ועל המצב הכספי ונתייעץ יחד מה נחוץ לעשות בזמן הקרוב כדי לפעול בהתאם לדברים שאנו רוצים. המחשבה צריכה להיות שצריך להגיע לסיכום גם בחלק זה של המחשבה כי אחרת זהו חצי דבר, וחצי דבר מעולם איננו דבר.

היה כאן ויכוח. מר גרוסמן אמר מה שאמר. אנו מכירים את המחשבה הזאת ואת העניין הזה. היכן ההצלחה? כשנעשה רע ישנם אנשים הרואים את ההצלחה בזה שנפסיק את העלייה או נאט אותה. עכשיו מדברים כך גם מר אשכול וגם מר גרוסמן. אי-אפשר להגיד שזהו רק המשך של הניגון הישן; מתחדש משהו בתוך החיים. הוא אינו מדבר על הפסקת העלייה וגם אתה אינך מדבר על כך. הוא רוצה האטה בקצב העלייה כדי להקל את הקליטה.

(השר ל'אשכול': לא. אני רוצה 100,000 עולים לשנה ומאות מיליונים לירות לקליטתם.) האידאל הזה של האטת העלייה, מר גרוסמן, כבר הושג. איננו עומדים במצב שעליו מתנבא מר שרגאי, שיעלו השנה 45,000. הוא אומר שעכשיו מגיעים 2,000 בחודש. זוהי כבר ההאטה האחרונה. אין בינינו מי שחושב שכך תוקל הנשימה. הגענו ל-2,000 עולים בחודש, והנשימה לא הוקלה.

אנו מדברים עכשיו על עליית 45,000 השנה. כולם יודעים שהמספרים האלה הם מספרים שבחזון. מר שרגאי הוסיף 10,000 עולים לרשימה בלי שידע מהיכן יבואו. אנו יודעים בינינו שאם יבואו השנה 35,000 עולים זה יהיה מצב אידאלי, אבל גם אותם אי-אפשר לראות בארץ בלי מאמץ. לא צריך להתווכח על האטה; אנו נמצאים כבר במסגרת של האטה. גם מאמץ לארגון העלייה ועידודה אינו בא מאליו. גם עלייה זו טעונה איזשהו עידוד בפנים, והוא לא יהיה אם לא נתקרב באיזו צורה שהיא לפתרון שאלת הקליטה. זה צריך להעסיק אותנו – מה נחוץ פה להשיג כדי לפתור במקצת את המועקה הכלכלית והכללית שבה אנו חיים עכשיו. יש לעשות זאת גם מבחינת עידודה של העלייה, גם מבחינת אפשרות של היציאה וגם מבחינת הקלת החיים כאן; למנות את הבעיות אחת אחת.

בנוגע למרוקן, אמרנו מהו המצב. באנו לכלל הסכמה כזאת שכרגע מקטינים את העלייה העצמאית לתקופה קצרה עד שהעניינים יובררו. אבל אנו מתכנסים פה מסביב לשולחן הזה לעתים רחוקות מאוד, ועלינו לקבל כבר עכשיו החלטה מה נעשה אם יתברר עוד מעט מהן תוצאות המאמץ הזה לעלייה רשמית ממרוקן; אם יש למה לקוות או אין למה לקוות. אם יוברר, ונראה שיוברר כי הסיכויים אינם נהדרים כל כך, עלינו להיכנס לעול של העלייה העצמאית; לתת את האות הירוק בעניין זה למי שצריך; ללכת בדרך זו במידה גדולה ככל האפשר. מאליו זה לא ילך הרבה. זוהי דרך שאי-אפשר לדחור בה, רק ללכת לאט. את ההחלטה הזאת אנו צריכים לקבל פה כדי שנדע מראש לקראת מה אנו הולכים.

שנית: בנוגע להונגריה תמכו כולם במה שאמרה גולדה מאיר ביחס ל'לא' שלנו. אבל אני רואה את חשיבות דבריה לא רק בחלק הזה שאמרה 'לא' – לא לתת כופר נפש כי עלולות להיות מזה התפתחויות רבות בארצות שונות; אבל היא גם אמרה ביחס למשהו 'כן', וחשיבות הדבר היא שעל דעת כולנו נחוץ להגשים את ה'כן' הזה. (השר ל'אשכול': יוסף אמר שהוא מקבל זאת על עצמו.) איני יודע באיזו צורה אבל אני חושב באמת שטוב שאמר זאת. בכל אופן ביחס למה שגולדה מאיר אמרה 'כן', זה צריך להיות על דעת כולם; זה צריך להיות בסיכום ושלך בדרך זו. עם כל הצרות שיש בעלייה זו, האם יש לנו אפשרויות רבות של עלייה אחרת?

עוד שתי הערות נוספות. אחד הדברים העיקריים הוא להילחם במועקה היוצאת מכאן. הולכים מכאן לשם מכתבים ובקשר לזה יש לומר משהו בעניין השיכון; הטנדנציות [מגמות] שישנן בקרבנו להסתלק עד כמה שאפשר מעניין השיכון אינן טובות. אנו צריכים בעניין זה בכל דרך שהיא לא לצאת מרתמת העול הזה כדי להקל על אלה שהם פה, ולזה יהיו גם הדים שיגיעו לשם כדי לעודד עלייה. נשמעות מחשבות גם בסוכנות שיש לצאת עד כמה שאפשר מעניין השיכון. נדמה לי שביחס לזה צריכה להיות דעה שאין אנו פורקים מעלינו עול זה.

הערה נוספת: עניין המשפחות המעורבות. לפי דעתי נכנסנו לטיפול בעניין זה באופן לא כל כך טוב. אנו הולכים בדרך של שגרה. אנו מתנפלים על מי שרגילים להתנפל ואנו חושבים שבזאת פתרנו את השאלה. זוהי שאלה מרה מאוד לפי

המציאות שלנו. כי העלייה מאחורי 'מסך הברזל' תהיה קשורה הרבה במשפחות כאלה; אנו משלמים את המס הזה למען העלייה משם. כשם שבהצלת יהודי מצרים היינו מוכרחים לקחת לארץ גם נכים וחולים, כך אנו צריכים לקחת לארץ ממזרח אירופה את המשפחות המעורבות. יש לנהוג בשטח זה בגמישות רבה, בשכל רב, בהרבה טקט, גם בעולם הדתי אבל לא רק בעולם הדתי. קל להאשים רק את הרבנים. בוודאי יש להם חלק רב בעניין זה, אבל לא רק הרבנים אשמים. שמעתי סיפורים על מקרים שהיו בקיבוצים ונדהמתי על שבציבור חילוני מאוד וקיבוצי נהגו כך. סיפרו לי מה היה שם עם ילדים בלתי נימולים, איך התהלכו שם או מה שאמרו להם. הכרתי עכשיו מקרה מזעזע על בת לאם נוצרייה. היא כבר בארץ 35 שנה, מטובי החלוצים והקימה כאן משפחה. לילד נודע שהסבתא לא יהודייה. איחדו אותו עם ילד אחר בקיבוץ מאוד חילוני. ונמצאים שם שני ילדים ומסביב להם כמו גטו, ומביטים עליהם כמו על שקצים. (מ' גרוסמן: זה מקרה יוצא מהכלל.) כל המקרים האלה הם יוצאים מן הכלל.

שמחתי לשמוע מראש הממשלה שיושיב ועדה לחקירת הדבר כיצד מסדרים את הצד הדתי. אבל אני חושב שיש לדאוג גם לצד החברותי. (ראש הממשלה ד' בן-גוריון: הצד החברותי אינו פחות קשה.) יש לעשות פעולת הסברה בתנועה, ביישוב ובמקומות למען ידעו לקבל גם תופעה זו באהבה, כמו שידענו לקבל כל מה שהגולה הביאה אתה. פה נחוצה פעולה חינוכית רבה וגם פעולה משפטית-יורידית. יש לעשות פעולה כזו גם בעולם הרבני. נחוץ לדבר עם ראשי המשפיעים בציבור שהיחס למשפחות אלה צריך להיות יחס לבבי, יהודי, כמו שלמדנו בקראנו את מגילת רות. אמו של דוד המלך הייתה אישה כזאת. לא צריך לראות בכל המקרים האלה זוועה ושיהיו מוקעים בקרבנו. כאן נחוצה פעולה מרובה לא רק משום שהמספרים גדולים; הם כולם יוצאים מן הכלל. היה ב'דבר' מאמר של ק' שבתאי, שיש הרבה בין הגרות ובנות המשפחות המעורבות שהסתדרו יפה, וכל המקרים שעליהם מתלוננים הם רק יוצאים מהכלל. אבל המקרים היוצאים מן הכלל האלה מספיקים. ישנו דבר התלוי על הפעמון ויש לו פרסומת. רק השבוע נכתבו דברים בעיתון גרמני. (ראש הממשלה ד' בן-גוריון: מקרה דרייפוס היה יוצא מן הכלל, וכל העולם נזדעזע.) דווקא את הדברים היוצאים מן הכלל מפרסמים ואותם לוקחים כדוגמאות. כל העולם היהודי והלא-יהודי מביטים לכאן – כיצד תסתדר מדינת ישראל דווקא עם המקרים הקשים, המורכבים והעדינים. ומשום כך זהו אחד הדברים שבהם טמון המפתח להקלת מצב רוחם של אותם האלמנטים שאנו עומדים לקלוט. ובמידה שנתגבר על זה, נקל גם על העלייה שתבוא מכל הארצות מאחורי 'מסך הברזל', שכולנו מצפים לה.

127. דברים בפגישת ראש הממשלה עם נציגי המפלגות הציוניות

ירושלים, כ"ז בסיון תשי"ח, 15 ביוני 1958

אני חושב, שיש לך, בן-גוריון, ניסיון עצום כזה בקריאת דוקומנט המורכב על ידי נציגי מפלגות שונות, שתדע להעריך את הדוקומנט הזה, שנתקבל פה אחד על ידי נציגי כל המפלגות. אחד הפרינציפים העיקריים שיש לנהוג לגבי דוקומנט כזה הוא: מצד אחד להקשיב למה שכתוב בו, מצד שני לא להכניס לתוכו מה שאינו כתוב בו. האם אתה חושב, כי החששות שישנם לך לא היו ידועים לחברי הוועדה? הם היו ידועים, והם לא הכניסו לכאן דבר הנותן יסוד לחששות אלה. לא צריך אפוא לגלות דברים אלה כאן ולהילחם בהם, כי הם אינם פה. צריך להעריך מה שיש בדוקומנט הזה, ולא צריך להכניס לתוכו מה שאין בו. פה לא כתוב על בלעדיות של ההסתדרות הציונית ועל התערבותה בכלל בענייני חוץ של ממשלת ישראל. פה כתוב רק על העניינים הנוגעים להסתדרות הציונית ועל התייעצות רק במידה שהעניינים שייכים הנה, ועל פעולה משותפת רק במידה שהיא מקבילה לרוח האמנה, ועל הידוק הקשר עם הציונים רק במידה שמדובר על כך לנצל יותר את הכוחות שישנם בתוך התנועה הציונית.

ועל זה אני רוצה להגיד לך שני דברים כלליים במקצת. אתה בהחלט צודק שאת ארץ-ישראל הקים החלוץ. ואתה בהחלט צודק שציונות אמתית ומגשימה לא תיתכן בלי תנועה חלוצית. אבל אתה בעצמך מספר, כי בשעה ש[שלוש] ליש* עלה לארץ-ישראל, נשאר אוסישקין בגולה. בעיני כולנו היה ליש ציוני טוב יותר מאוסישקין, אבל אוסישקין היה ציוני. אתה בעצמך היית 15 שנה יושב ראש ההנהלה הציונית, אם כי לא הייתה חלוצית. בקרבה היו חלוצים ולא חלוצים;

האחרונים עמדו לפעמים בוויכוח עם החלוצים ולפעמים עמדו מסביב להם. היו הסתדרויות ציוניות גדולות שאתה ניהלת ודיברת בשמן, ולא הנחלת לנו ציונות אחרת. הנחלת לנו ציונות שיש בקרבה ציונים ויש בקרבה חלוצים. ישנן ארצות שיש בהן משהו גם מהחלוץ. אנו צריכים לעבור גם על כל אותם הציונים שאינם חלוצים ושהם נשארים ציונים כשם שהיו ציונים בכל השנים כאשר אתה ניהלת את ההסתדרות הציונית. ואין לעשות זהות כזאת בין התנועה החלוצית ובין ההסתדרות הציונית, אם כי צריך לגייס כוחות כדי להפעיל יותר חלוצים בהסתדרות הציונית.

באמריקה נמצא רוב העם היהודי. אבל לא כל יהדות העולם היא כיהדות אמריקה. וישנן יהדות אחרות. הן אינן מונות מיליונים כמו יהדות אמריקה, אבל לפי מאמצי כוחותיהן הן היהדות של אותן הארצות. איני מדבר על יהדות נידחות. אבל יש יהדות גדולות מאוד גם מחוץ לאמריקה.

ראש הממשלה דוד בן-גוריון: שמעתי מקובובי דין וחשבון על יהדות ארגנטינה. הם שולחים 300 חלוצים לשנה ולומדים עברית. זהו דבר גדול.

יושב-ראש הנהלת הסוכנות זלמן שזר: בלי הציונות לא הייתה יהדות ארגנטינה כמו שהיא. בלי פעולת הציונים שהיו שם (פה יושב יהודי כזה, הרכבי), גם בלעדי הבית הציוני הזה והשליחים שנשלחים מכאן לארגנטינה, והפעולה המתמדת והנסיעות המתמידות, לא הייתה יהדות ארגנטינה כמו שהיא. הסתערו על ארץ זו בכוחות רבים ובפעולה מתמידה, והדבר נשא פרי. הוא הדין באפריקה ובארצות אחרות.

ישנן פרובלמות עצומות בהסתדרות הציונית באמריקה ובארצות אחרות. אבל עלינו לחזק את התנועה הציונית. דוקומנט זה איננו רוצה להרחיב את האמנה, הוא איננו מוסיף ולא כלום לאמנה. הוא רוצה לפרט ולחזק מה שעשינו במוסד לתיאום. המוסד לתיאום היה ניסיון ראשון. אנו רוצים להיכנס ליותר פרטים.

חשבת כי אחד הסעיפים נוגע לענייני משרד החוץ. המחלקה שלי ומחלקות אחרות של הנהלת הסוכנות עובדות בענייני חוץ בשיתוף עם הממשלה, ואני בהחלט שבע רצון מעבודה משותפת זו, הן מתוך שיתוף עם משרד החינוך בנוגע לשליחת מורים הן בנוגע לקשרים עם ציריות ועבודה בקרב היהדות בארצות. במידה שיש שגרירים מתאימים, העבודה נעשית כראוי. חובתי רק להגיד משהו בנוגע לנשיא ההסתדרות הציונית. אני חושב גם כן שאילו יכולנו לרכז את פעולתו רק בנשיאות ההסתדרות הציונית, היה טוב יותר. אבל מן ההוגנות מצדנו לציין כי בשעה שבחרנו בו לנשיא ההסתדרות הציונית ידענו שהוא נשיא הקונגרס היהודי העולמי. מפלגת פועלי ארץ-ישראל הייתה המפלגה היחידה שניסתה להעמיד דרישה כזאת, אבל לא המשיכה לעמוד על דרישה זו. ד"ר גולדמן אמר שאם התנאי הוא שישתלק מנשיאות הקונגרס היהודי העולמי, אין הוא יכול לקבל את נשיאות ההסתדרות הציונית; הוא חושב שזה נחוץ וטוב לציונות שימשיך לפעול כנשיא הקונגרס היהודי העולמי. אבל לא רק מפלגת פועלי ארץ-ישראל, כל יתר המפלגות ידעו היטב מי הוא ד"ר גולדמן. על כן לא הייתה בזה משום הפתעה, אם עשה מה שעשה. מה שעשה כאיש פרטי, אתה, בן-גוריון, נתת לו את הזכות הזאת. הוא אמר, שצריך לעשות זאת בשים שכל. אם משהו לא עשה בשים שכל, תביא את העניין לפנינו, נקרא אותו לפני אינסטנציות ונברר. אבל על עצם העובדה הזאת, שהוא משמש בשני הכתרים, ידעה הציונות והסכימה הציונות; על מנת כן בחרה בו. איני רואה איך אפשר לשנות זאת באמצע הכהונה.

בקונגרס אהיה בעד הפרדת שני התפקידים. גם ד"ר גולדמן רוצה בזאת. הוא רוצה לעזור למדינה, לרכז סביבה יהודים מרובים מאוד, לאו דווקא ציונים. ואין להאשים את הציונות שאין היא משתדלת למשוך למדינה גם יהודים אחרים. מה שעושים עכשיו בנוגע לארגונים ובנוגע למגבית, זוהי פעולה לרכז מסביב לעניינים לא רק ציונים אלא גם יהודים סתם.

אין אנו תובעים לעצמנו בלעדיות לקשרים עם יהודים. אין באמנה דבר כזה. ישנה חשיבות בדבר שעד כמה שאפשר נגמור יותר את הפעולה הזאת, נפזר את הוועדה, נבצע את הפעולה ונגיע לדברים משותפים. אם תיקח את מכתבך שכתבת באפריל ותראה הדברים שהסכמת להם לקראת ישיבת הוועד הפועל הציוני, תראה כי ביסוד הדברים הסכמת לעניינים טרם שנוסחו הדברים כאן.

לא הבינותי מה שאמרת שגולדמן גזר על העלייה הבלתי חוקית מאיזו ארץ.

ראש הממשלה דוד בן-גוריון: לא אמרתי שעשה זאת. היום התאונן חבר ממשלה שהפסיקו את העלייה

* דמות מתוך ספרו האוטוביוגרפי הספרותי של שלמה לביא, 'עליתי של שלום לַיִשׁ', תל אביב תשי"ז.

הבלתי חוקית מאיזו ארץ, ועלייה חוקית משם אין מרשים. אמרתי, אברר זאת. התכוונתי לפנות למר שרגאי ולהנהלת הסוכנות ולברר זאת.

יושב-ראש הנהלת הסוכנות זלמן שזר: אבל כיוון שהושמע הדבר הזה, ואמרת זאת כדבר של שמיעה, חובתי להגיד לך מה המצב. קודם כל אתה יודע שאנו תנועה דמוקרטית, ולא ייתכן שנשיא ההסתדרות הציונית יגזור. אם הוא רוצה לעשות דבר מעין זה, הוא צריך להביאו לפני אינסטנצייה, והאינסטנצייה צריכה להחליט. לא היה כדבר הזה. אף ליום אחד לא נפסקה העלייה מאותה ארץ. דובר פעם שאולי לשם שליחת משלחת למשא ומתן עם השלטונות, יש צורך בהפסקה ידועה. אבל אף ליום לא נפסקה העלייה מאותה ארץ. כאשר חטפו אנשים שלנו, שלחנו אנשים אחרים להחליפם, והפעולה מתנהלת הלאה.

128. דברים בישיבת מזכירות מפא"י ומרכז המפלגה עם הסיעה בכנסת

ירושלים, כ"ו בתמוז תשי"ח, 13 ביולי 1958

בן-גוריון אמר שני דברים. הוא אמר קודם כול שאנו מעוניינים מאוד שלא תהיה בינינו עכשיו מלחמה על ענייני דת. אנו מעוניינים שהמלחמה הזאת על הדת לא תהא בינינו עכשיו. לא שהדבר איננו נאה לנו והיינו רוצים להתעמק ולחדש הלכות. אבל איננו רוצים שהוויכוח הזה יהיה עכשיו בינינו. הוא יהרוס אותנו פה ויהרוס אותנו בגולה ויהרוס אותנו בענייני קיבוץ גלויות ומיזוג עדות, עניינים שרק עכשיו התחלנו להידבר בהם, ואין הם מהדברים הקלים. אם נציג את הדבר הזה כמו שהוא, אנו מחריבים במו ידיים מה שהשגנו בעמל רב במשך עשר שנים. אנו מעוניינים שהעניין הזה ירד מעל הפרק. איננו יכולים להתחמק ממנו כשהוא עומד על הפרק.

חובתנו להעמידו באותם התחומים המצומצמים שהחיים העמידו אותנו, אבל לא לפרוץ קדימה. מישהו אומר: הבה נגיע לידי בהירות. ניחא לי בעניין זה בלי בהירות. בוודאי לפילוסוף צריך כל עניין להיות בהיר. אבל העם היהודי אינו יכול להרשות לעצמו את הלוקסוס למצות בעניין זה את הדין עד לידי בהירות. באי-בהירות זו אנו שייכים גם ללאום וגם לדת. אם אני אומר 'אנו', אני מתכוון לנו, לכולנו, גם לא שומרי מצוות, גם לא שומרי תפילה, גם אלה שאינם שומרים את הלכות השולחן ערוך שייכים לדת ישראל. איך זה אפשרי, איני יודע. ומי שיצא מדת ישראל, יצא מהלאום.

אפשר להוכיח שאין זה טוב. אבל פה הייתה אי-בהירות ונשארה אי-בהירות. העם הלך וקיבל שאנו שייכים לדת ישראל, לא לרבנים ולא למצוות המעשיות, אבל אנו שייכים לדת ישראל. יש כל מיני גילויים בדת. היו בוודאי גם בימינו וגם בדורות אחרים. איש לא עשה את נטורי קרתא למערופיה, למונופול של כל הדת בישראל. אנו אפיקורסים בדת ישראל ולא אפיקורסים בסין או בנצרות. גם אפיקורסותנו בנויה מבפנים. אנו יהודים, ובפנימיות היהדות יש איחוד של עם ישראל עם דת ישראל. אני חושב כך. אנו כולנו חושבים כך. כך נדמה לי חושבת מפלגת פועלי ארץ-ישראל. על כל פנים כך גודלתי במפלגת פועלי ארץ-ישראל.

לכן חשבתי מערופיה, שאם בדבר יסודי אשר כזה התעורר ספק, לא נחוץ היה לנהל משא ומתן עם [חיים משה] שפירא, אלא אתנו, לא עכשיו איך לצאת מהמצר, כי אם לעצם העמדת השאלה וקבלת חוק. צריכים חברי הממשלה להתרגל שבעניינים כאלה הם צריכים לדבר קודם כל עם חברינו. אם אנו בינינו נסתדר, נדבר אחר כך עם האחרים. בפרובלמה זו אין שפירא אפוטרופוס שלי ונציג שלי; [ישראל] ישעיהו יכול לדבר בשם חבריו, אני יכול לדבר בשם חבריי. אני קצת מתרעם על חברינו בממשלה, שלא עלה על דעתם שיש צורך תחילה לכנס אותנו ולדבר אתנו על כך.

אם בן-גוריון אומר את זה באמת בתום לב, נחוץ לשמור על כך שהדבר הזה לא יצא מתחום העניינים שהחיים הציגו בפנינו. מה הציגו החיים בפנינו? יש משפחות מעורבות שאצלן נולדו ילדים. אם הוא יהודי והיא יהודייה, הוא התגייר והיא התגיירה, אין שאלה, הילדים נכנסים ליהדותם לפי כל הדינים, כמו שאנו נימולים, הם נימולים.

מה הדין אם הוא נשאר בגויותו והיא ביהדותה? יש בעניין זה דין. איני יודע אם הוא טוב או לא, איני מתעמק בזה. אבל יש דין, אם האם יהודייה, גם אם האב הוא גוי, הילדים הם יהודים. גם בזאת אין שאלה. מתעוררת שאלה, מה אם האשה נשארת בנצרותה.

קריקטורה בעיתון 'הארץ' בנושא 'מיהו יהודי', 4 ביולי 1958 (צייר יוסף בס)

(דוד בן-גוריון: יש מקרים, שבהם האישה אינה נוצרייה ואינה יהודייה. היא אינה נשארת בנצרות, היא כופרת בנצרות, היא לא דתית.)

זלמן שזר: היא לא התגיירה. נאמר, היא נשארת בלא-יהדותה, היא נשארת בסטאטוס של לא-יהודי. הוא יהודי והיא לא-יהודייה והיא מביאה אלינו את הילד ורוצה שהוא ייהפך ליהודי. אם היא אינה רוצה שהילד ייהפך ליהודי, גם כן אין שאלה. אין אנו רוצים לחטוף ילדים ולעשותם ליהודים. אבל אם היא רוצה שהוא יישאר יהודי, והיא אינה רוצה שיעשה איזה אקט של גיור. כאן כל השאלה. זה מצטמצם למספר קטן. (קדיש לוֹז: השאלה היא אם היא רוצה שיהיה יהודי והיא מסכימה לגיור.) השאלה היא אם היא רוצה שהילד יהיה יהודי ולא יתגייר. אם היא נשארה בלא-יהדותה והיא מביאה את הילד ורוצה שהילד יהיה יהודי לכל הדינים, גם על אלה אין מה לדבר. אלא שהיא רוצה שהוא יהיה יהודי, אלא שאינה מסכימה להתגיירותו של הילד. נניח שיש מקרים כאלה. קודם כל השאלה מה הוא הדין.

כיוון שמהבוקר אני למדן בעניינים אלה אני יכול לומר זאת. קודם כול אין ליצור מפלצת מהרבנים. אחד הדברים שהכניסו בדיון זה הוא תיאור המפלצת של הרב היהודי. ה'רבינופוביה' שנכנסה לתוכנו גם היא זמורת זר, זהו הד של אסכולה מיוחדת, משונה, של תופעה של עבר שבעברים, שהיו מציגים רבנות כמפלצת. רואים מה שכתוב באיזה ספר, ולפי זה דנים. כך היו אנטישמיים שכתבו על יסוד הספרים הללו. אבל אנו יודעים שבחיים זה לא היה כך. כל היודע איך התפתחו העניינים בעם היהודי בחיים, ואינני אומר מראש שמה שהיה שם עד עכשיו הוא חלאת ההיסטוריה האנושית — יודע שהדברים לא היו כך. אני חושב שכל מה שהיה בימי התנ"ך זהו קדוש ואנו צריכים להנהיג את זה בחיים. האם מישהו יאמר שנקריב עכשיו קרבנות? בימי התנ"ך היה עניין הקרבנות דבר קדוש. מי שלא הקריב, לא נמנה עם עם ישראל. (דוד בן-גוריון: גם הנביאים היו נגד הקרבנות.) הם לא היו נגד הקרבנות, אלא נגד העמדת היהדות על הקרבנות. אמר ישעיהו: 'למה לי רב זבחיכם?' הכוונה הייתה שלא על הקרבנות בלבד עומדת היהדות, אולם בחיים הביאו גם הנביאים קרבנות, אחרת לא היו מתחתנים אתם. אבל הם העמידו את המרכז במקום אחר. היו קרבנות, ואין אנו רוצים בכך, ולא נעשה רנסנס של קרבנות.

והעניין של ביטול פוליגמיה וקבלת מונוגמיה נעשה בגולה על ידי רבנו גרשום מאור הגולה. זה לא היה בימי התנ"ך.

אברהם אבינו היו לו כמה נשים ושלמה המלך. הכנסת החליטה, שגם אצל אלה שנשארו אצלם שיירי פוליגמיה, היא ביטלה, ועשינו כר' גרשום מאור הגולה והחלטנו דווקא על מונוגמיה. אין קדוש בכל מה שכתוב בתנ"ך ואין חלילה בכל מה שאחרי התנ"ך. נחוץ להיגמל מזה שהרבנים הם מפלצת, חלאת האדם. הרבנים בגלות לא היו כאלה. צריך להסתכל מה נעשה בעולם היהודי אחרי הקרבנות.

מהו הדין? הדין הוא כזה גם אחרי כן. אם אישה נשארת בגויותה והיא מביאה את הילד להתגייר, מלים אותו ומטבילים אותו, והוא יהודי. לא שואלים אותו כלל יותר, זה בשעת מעשה. הדבר כתוב בגמרא בכתובות בעברית נפלאה. (עקיבא גוריון: זכין לאדם שלא בפניו.) כתוב זכות היא לו לילד, וזכין לאדם שלא בפניו. ועוד כתוב, כי לכשיגדל מותר לו להתחרט. וכתוב ברש"י 'והוא חוזר לסורו, ואין בית דין יכול למחות נגדו, ואפילו בשעה שיד ישראל תקיפה'. איני יודע למה התכוון רש"י במילים 'שיד ישראל תקיפה', אם התכוון למדינת ישראל. עכשיו אנו בתקופה שיד ישראל תקיפה. בכל אופן נימול הילד ונטבל, צריך לקחת אותו והוא נשאר יהודי לפי כל הדינים, אם כי האם נשארת בגויותה. רוצה הילד אחר כך להיות גוי, מותר לו, אם כי כבר נימול. כך הוא הדין לפי אותה 'המפלצת'. אפילו אם יד ישראל תקיפה, אין מעכבים אותו. ויש אפילו דין: דינו כדין גוי לכל דבר. אם הוא נוגע ביין, הרי יהיה היין יין נסך ואסור לשתות אותו. פירוש הדבר שאפשר לפתור את השאלה בלי דבר מה מאוד מזעזע עולמות. על כן אני משבח מאוד את הצעד קדימה שישנו מאתמול ועד היום. קודם כל אני רוצה לשבח את הדתיים שדחו את המושג של 'יהודי מאומץ'. אילו הביאו לשולחן זה הצעה זו, אני חושב שהרבה חברים היו דוחים את ההצעה של 'יהודי מאומץ'. יהודי מאומץ פירושו יהודי 'מיט א קוועטש' [בדוחק]. פתאום תתהלך בינינו סקטה חדשה. כל העם היהודי שיבוא הנה מהגולה יגיד, איזה יהודים הם! רוצו בא לידי כך, כי אצל לא־יהודים ישנו דבר כזה, אצל צרפתים ישנו דבר כזה. אצל הרומאים היה הפרינציפ של 'עדאפטעד בירגער' [אזרח מאומץ]. ה'סיוויל רייט' היה בנוי על כך. אצלנו בכל ימי הביניים לא היה מושג כזה. גוי שמתגייר כתינוק שנולד, הוא יהודי לכל דבר. (דוד בן־גוריון: לא לכל דבר.) אונקלוס הגר היה תנא. שמעיה ואבטליון, שהניחו יסודות לכל הדת היהודית והלאומית, היו גרים. גוי שמתגייר נעשה כבנו של אברהם אבינו, בן אברהם. ישנם כאלה שאמרו כי הם טובים מאתנו, כי הם קרובים לקדוש ברוך הוא ממש, כי הם בניו של אברהם אבינו. בכל אופן הם יהודים לכל דבר. אין אצלנו שתי קטגוריות של יהודים, 'יהודי מאומץ' זוהי גבשושית שאין לנו צורך בזה.

דוד בן־גוריון: ידועה לך הלכה ברמב"ם, שגר אין מעמידים למלכות. גר איננו כמו יהודי לכל דבר. זלמן שזר: ליהודים מעולם לא היו מלכים אחרי הרמב"ם. שמעיה ואבטליון היו גרים. היו גרים שהגיעו למדרגות גבוהות ביהדות. אסור להביא אצל יהודים רק דין מספר. צריך לראות ספר וחיים. ההצעה בדבר 'יהודי מאומץ' הורדנו מהשולחן, וטוב שדבר כזה לא ייזכר בקרבנו. עכשיו ישנו העניין שהעליתם הבוקר, היינו גוי שעבר ליהדות בתום לב פירושו שנימול. אני שמח שכל חברינו היו בעד זה. בזאת פתרנו הרבה.

אולם אני מציע ומבקש שלא תשימו בישראל פדות בין ילד לילדה. חלילה וחלילה לעשות כדבר הזה. מבחינת היהדות הוא יהודי והיא יהודייה, ואל יהיה בינינו כדבר הזה. גוי נקבל ויהיה יהודי לכל דבר, לא־יהודייה שתיהפך ליהודייה לא תוכל ליהפך ליהודייה גמורה, אלא תתנו לנו 'יהודייה מאומצת'. בנוגע לילדה קטנה, אין אפילו האגדה הזאת שהרב צריך לבוא ולהסתכל. לא צריך בשביל כך לשאול מה יהיה אם תבוא אישה מבוגרת. נדון בעניין המצומצם שהביאו לנו החיים ולא מה שאיננו קיים. מה יהיה לגיורת — על זה נדון פעם אחרת לכשנגיע לכך. את הילדה הקטנה אפשר לטבול, והיא תהיה יהודייה לכל דבר.

(קריאת ביניים: מה יהיה עם בת גבעת השלושה?) טובלים אותה, והיא יהודייה ככל היהודים. לא ניתן יד לדבר הזה, שהפרובלמה של הילדה לא תיפתר. בתום לב פירושו — את הילד למול ואת הילדה לטבול, ייכנסו כיהודים לכל דבר, ואין הבדל בינם לכל יהודי. האם יעשו זאת רבנים או אחרים — נעשה זאת כאשר נרצה. בחוק זה אינו כתוב בשביל עניין זה; אין זה דבר העומד על הפרק בייחוד במציאות המצומצמת הזאת העומדת לפנינו. ואם אנו רוצים שהדבר לא ירחיב פרץ בינינו, נישאר בתחומים שיש לנו לפתור עכשיו בחיים, ואותם נוכל לפתור. עלינו לגמור עד כמה שאפשר מהר יותר עם הסיוט הזה בארץ ובחוץ־לארץ, ואנו שבים למצב שהיה לפני שלושה שבועות.

ד. שזר בן 70: איש רעים ומשורר

בעשרים וארבעה בנובמבר 1959 מלאו לזלמן שזר שבעים שנה. במבט לאחור יכול היה לסכם לעצמו בחיוב ומאחוריו למעלה מחמישים שנות פעילות ציבורית לאומית. עם תום העשור הראשון לקיומה כבר היו בישראל קרוב לשני מיליון תושבים, והמדינה נמצאה על מסלול של התקדמות כמעט בכל התחומים. לאחר מלחמת קדש היה שקט יחסי לאורך הגבולות. המשק הכלכלי צמח בקצב מן המהירים בעולם ורמת החיים נמצאה בקו עלייה. שירותי הסעד והרווחה ורמת הבריאות השתפרו ופעילות המדע והמחקר גדלה בהיקף ניכר. גם בתחום התרבות והספרות שהיה קרוב כל כך ללבו יכול היה שזר לשאוב סיפוק. מערכת החינוך התרחבה והשתפרה, מספר הספרים המוצאים לאור במדינה לתושב הייתה מהגבוהות בעולם, נפתחו מוסדות תרבות והשכלה חדשים ומספר המבקרים באולמות התאטרון ומופעי תרבות אחרים נמצא בעלייה מתמדת.

רחל וזלמן התגוררו עם אחותו של שזר מניה בדירה צנועה בירושלים, שפריטי הריהוט הבולטים בה היו המדפים עמוסי הספרים שמילאו את כל חדריה. על חייו של שזר מעיד אחד ממכריו: 'הדירה הייתה קטנה ודלה והרהיטים מעטים וישנים [...] אוכל רק להחיות הנפש, ואורח חייו היה סמל של צניעות ופשטות'.¹ השנים נתנו את אותותיהן בבני הזוג שזר. ב-1958 החלה רחל לפרוש בהדרגה מפעילותה במועצת הפועלות ומעריכת 'דבר הפועלת'. זלמן הפציר בה לא להיכנע לגילה ולהמשיך בעבודתה הספרותית ב'דבר הפועלת' בן טיפוחיה. במכתב אליה מספטמבר 1958 התייחס לקושי להמשיך ולשאת בעול בגילם המתקדם (כזכור הייתה רחל מבוגרת ממנו בארבע שנים) וטען: 'לא צריך להיבהל מנטל השנים. ברכה בשנים ולא מעמסה. יש להסתגל אליהן אבל לא להיבטל בפניהן. ולשאת בכבוד, ולמלא את אשר הוטל עלינו ואשר קיבלנו – כראוי'.²

זלמן שזר ורעייתו רחל (לשמאלו) מבקרים בבית הספר למקצועות הדפוס 'יד החמישה' בכפר חב"ד, 1960. משמאל לרחל ז'ניה טברסקי

המעייין בחומר הארכיוני שהותיר שזר יופתע להיווכח שהוא כמעט לא נהג לתת ביטוי לתחושותיו הפנימיות בדברים שכתב או אמר, ואת ההבחנה הזו מאשרים גם מי שזכו להכירו אישית. את רחשי לבו לנוכח ההתפתחויות בחייו האישיים והציבוריים שמר בדרך כלל לעצמו ומיעט לשתף בהם אנשים אחרים. יוצאים מן הכלל היו השירים שכתב, ובהם אפשר דווקא למצוא את מה שחסר במכתביו. ייתכן שהסיבה לכך היא ששזר כתב את שיריו בדרך כלל 'למגירה', והם היו מעין דו־שיח שקיים בינו לבין עצמו. כמה מתוך מאות השירים שכתב פורסמו בכל זאת, בעיקר במוסף הספרותי של 'דבר', כמו למשל השיר שכתב ב־1961 על הזקנה בשם 'רשרש לי הסתיו' וזו לשונו:

אֶפְתְּנִי עֲלוֹת הַשֶּׁלֶכֶת.
יִפְתֶּעַת עֵין זָהָב בְּעֶרְבַּיּוֹם הַסֶּתֶם.
רִשְׁרֵשׁ לִי הַסֶּתֶם מִפְּלִאֵי נְגוֹנֵי
וְלֹאֲטִ: גַּם זָקְנָה מְבֻרָכָה.

גַּם הַזָּקְנָה מִתְנָה מְגֻבָּה
נִדְבַת הַתְּבוּנָה וְהַחֵן.
לְמִדְנִי, אֵלֶּה, פְּלִאִיָּה לְשִׁמְעַ
זִכְנִי לְשִׁיר גַּם זָקֵן ...³

בימים שבהם היה שקוע בעבודה מאומצת ושוחקת או נתון בסערת רגשות נהג שזר ללכת אל חוף הים ולשאוב כוחות מחודשים מהשקט והרוגע שהעניקו לו מרחביו העצומים של הים. למשל לאחר תום הכינוס העיוני ב־1957, שהותיר אותו מותש נפשית וגופנית, ירד אל חוף הים בהרצליה ומשם כתב לאחת מידידותיו: 'תיתי ליה לים שהוא יפה מאוד ומהנה מאוד ומוסיף ליעף כוח' (ראו לעיל תעודה 125). בעת שישב על החוף נהג שזר לחבר שירים שהביעו את רשמיו ותארו את מראות עיניו. לרגל מלאת 70 לשזר התפרסם בשנתון לספרות 'כרמלית' בעריכת שמעון מלצר, שיצא לאור מטעם סניף חיפה של אגודת הסופרים העברים, מחזור ובו 11 מן השירים שכתב שזר על הים. המחזור נקרא 'יממה של ים' והוא מביע את התפעלותו של שזר מהשפעתו המבורכת של הים על מצב רוחו ומתאר את מראהו בהחליפו צבעים ופנים לאורך היממה כולה (תעודה 130).

ידידיו ושותפיו לדרך של שזר ראו בהגיעו לשיבה הזדמנות להביע בפניו את הוקרתם לאישיותו ולהישגיו. ב־1958 נערך באוניברסיטה העברית טקס רב רושם ובו

קיבל שזר תואר דוקטור כבוד לספרות עברית מטעם בית המדרש לרבנים ולמורים באמריקה. ב־1959 הוציא מכון בן־צבי את 'ספר היובל לשניאור זלמן שזר', שהוקדש למחקרים ולמקורות בתולדות התנועה השבתאית. בראש הספר פורסמה רשימת מקורות ביבליוגרפיים למחקריו של שזר על התנועה השבתאית. כמה אירועים נערכו לכבוד יובלו של שזר ובהם מסיבה בבית הנשיא, מסיבה של ההסתדרות הציונית במלון 'המלך דוד' ומסיבה נלהבת שערך לו הרב פנחס אלטהוויז בכפר חב"ד. מן הדברים שנאמרו ונכתבו סביב האירועים האלו עולה דמות ייחודית בנוף האנושי של העסקנות הציבורית. היטיב לתאר זאת בן־גוריון במכתב לשזר מ־30 בנובמבר 1959:

אתה נראית לי תמיד קצת יוצא דופן (כך היה במידה ידועה גם ברל [כצנלסון]) בקרבנו. איני יודע לאיזו 'עלייה' לייחס אותך – כי אני מרגיש שאתה אחוז בכל ה'עליות', גם אלה שבדורותינו וגם אלה שבדורות הקודמים, והן חיות בלבך כאילו חיית אותן והשתתפת בהן. אבל לא רק ב'עליות' – אלא, נדמה לי יותר מכולן, אתה משולב בעבר, גם בלי שתהא פחות מאתנו מושרש במהפכת התקומה. ולא רק שייכותך המלאה והאורגנית לכל התקופות – אלא הווייתך הכרוכה בשני העולמות – עולם העשייה היומיומית של מטה, ועולם ההגות של מעלה. לפעמים כשאני קורא בהנאה עליונה את תיאורי האישים המזהירים שלך ב'אור אישים' וב'כוכבי בקר' אני מצטער על שאתה מבזבז זמנך וכישרונך בעסקנות ציבורית, וכשאני רואה הופעותיך המרעננות והשופעות און נעורים ואש התלהבות בלתי נכחים אני מתברך בחברותך בפעולתנו המשותפת, ואני מיטלטל בין משאלות סותרות זו לזו לראותך כולך קודש לעט המבורך שלך – וגם שותף לכל מעשינו היומיומיים.⁵

תכונותיו האישיות של שזר הביאו את בן־גוריון להוסיף במכתבו אליו: 'ונדמה לי שאתה מהגזע של בן־צבי שאין לו שונאים ומקטרגים'. דברים דומים אמר נחום גולדמן במסיבה לשזר במלון 'המלך דוד': 'עוד לא ראיתי מישהו הכועס עליו [...] קורנת ממנו חמימות העושה כל אדם השרוי במחיצתו לשמח יותר'. כפי שמעידים הדברים היה שזר איש רעים. הוא העדיף תמיד את דרך ההבנה והגישור מחילוקי דעות, וסובלנותו כלפי חולשות אנוש

ושלום/ היום/ ובכל זמן – זלמן.
(על ספר ששלח במתנה לידיד, 1953)

דומה שגישתו האנושית של שזר באה לידי ביטוי יותר מכול בדאגתו לאנשים במצוקה, לאו דווקא ידידיו. כל מכריו של שזר מאוחדים בדעה שהיה איש טוב לב וחס שהרבה לעזור לאנשים במצוקה מעבר למה שחייב אותו התפקיד. גם כאשר כיהן בכהונות רמות לא הלך בגדולות ולבו נשאר פתוח לסבל הכול. מספרים שכאשר כיהן כשר החינוך והתרבות עזב פעם את משרדו והלך בעצמו אל אליעזר קפלן, שר האוצר דאז, כדי לבקש רישיון ליהודי זקן וחולה לייבא מקרר חשמלי. בשנותיו בסוכנות היהודית הרבה לתמוך בארגונים שעסקו בסיוע לנוקמים. יותר מכול הטרידה את שזר מצוקתם הכלכלית של סופרים ואנשי רוח רבים שהתקשו למצוא את פרנסתם. יחד עם שלמה זלמן שרגאי יזם סיוע כספי מיוחד לראש השנה ולפסח לאנשים אלו. בהתקרב מועדי החגים נהג שזר להעביר לגזברות הסוכנות רשימה של אנשים שזקוקים לתמיכה ובהם רבנים, אנשי חב"ד, סופרים ואחרים וציין את סכום הכסף שביקש להעביר להם כדי שיוכלו לחוג את החג כראוי. אולם הוא לא הסתפק בכך. בתוך שלל המכתבים שכתב בשנותיו בסוכנות מצויים רבים ששלח לאנשים ולמוסדות ובהם ביקש לסייע בדרכים שונות לאנשים מן השורה ששמע מצוקתם הגיע לאוזניו (תעודה 129). לא אחת כשלא עלה בידו למצוא סיוע לאדם במצוקה ממוסד כלשהו סייע לאותו האיש בכספו הוא.

הייתה ידועה. כמי שמעורב בחיים הפוליטיים והציבוריים נקלע שזר לא פעם לוויכוחים ועימותים עם שותפיו לדרך. אולם הוא לא שמר טינה לאנשים, ובדרך כלל נהג למחול על כבודו ולא התאונן על פגיעות אישיות, עלבונות או יחס בלתי חברי. שונים היו פני הדברים כשחש שפגע במישהו מחבריו. הוא לא אהב לכתוב מכתבים וגם לא הרבה בכך, וכשכתב עשה זאת בדרך כלל בקצרה ככל האפשר. אולם כאשר חש שפגע במישהו בלי שהתכוון לכך מיהר לכתוב לו ולא חסך במילים כדי להתנצל ולפייס גם אם היה משוכנע כי הדבר מקורו בטעות או באי-הבנה.

דרך נוספת ששזר נהג להביע בה את ידידותו למכריו הייתה שירי הוקרה קלילים, שנהג לכתוב להם לרגל אירועים בחייהם, ובהם שילב חוש הומור עם יכולת חריזה.

אור אישי/ יובל שי/ לפאר תרשישי, / מברלין בנעורי/ ועד שיבת חיי, / לעגנון כשי/ שליט"א/ מאת: בעל החוב/ מימי רובשוב/ ושחר לו טוב/ כל הזמן/ שזר זלמן
(לש"י עגנון, הקדשה על ספרו 'אור אישים', 1955)

מכתבים כידוע איני כותב/ וידידותיי מפקפקות אם הנני אוהב, / ובמוסיקה אני בור גמור/ וגדול אינני לא ביחידות ולא בציבור, / הרי לי מתאים לפי כל התנאים, / לשלוח מתנה לראש השנה: 'מכתבי אהבה של גדולי המוסיקאים' /

1. ר' דוד, 'זלמן שזר כפי שהכרתיו', קובץ מקורות לציון יום השלושים למותו של זלמן שזר, ירושלים 1974.
2. זלמן שזר אל רחל כצנלסון-שזר, 7 בספטמבר 1958, גזים, 248/33551/3.
3. ז' שזר, 'רשרש לי הסתיו', דבר, 24 בנובמבר 1961.
4. י' בן-צבי ומ' בניהו (עורכים), ספר היובל לשניאור זלמן שזר: מחקרים ומקורות בתולדות התנועה השבתאית (ספונות ג-ד), ירושלים תש"ך.
5. דוד בן-גוריון אל זלמן שזר, 30 בנובמבר 1959, אצ"ה, 89073/1168.

129. אל מרדכי איש-שלום, ירושלים

ירושלים, כ"ו באב תשי"ח, 12 באוגוסט 1958

חברי וידידי היקר,

תסלח נא לי שאני מרשה לעצמי, לפני צאתי, עוד לפנות אליך בבקשה מדאיגה.

באחד הבתים המסוכנים שהעירייה עומדת להרוס בבית ישראל (ברחוב באר שבע 21), מתגורר יהודי מסכן אחד, ישר דרך ואיש עבודה, חולה ונטול כל אמצעים, שמו מ.ג. מכיר אני אותו זה שנים רבות, סייד הוא לפי מקצועו, המתפרנס מיגיע כפיו. למדן, ציוני יקר ואיש ההסתדרות בכל לבו. במקצת נרדף בתוך בית הכנסת האדוק שלו בשל נטיותיו הציוניות וההסתדרותיות. גם אשתו חולה וגם בנו חשוך מרפא.

עכשיו הוא משלם שכר דירה 100 ל"י בשנה וגם נטל זה כבד לו לשאת. עכשיו עם הריסת הבית, הוא נדרש על ידי העירייה להכניס סכום של 2000 ל"י, והוא מעולם לא ראה הון כזה ולא חלם עליו. מלבד זה, אם ידקדקו עמו לפי חומר הדין, יצטרך גם כל חודש להכניס כספים נוספים העולים על כל הכנסותיו.

אין חלקי עם המבקשים שהבית לא ייהרס, להפך, אם הבית מסוכן, מצווה לעשות הכול שהמשפחה האומללה תינצל ממנו. אולם, מן ההכרח למצוא בשבילו תנאים כספיים כאלה שהוא יהיה מסוגל לשאת בהם. לצערי, מר ג. איננו עולה חדש ועל כן קופות הסוכנות סגורות בפניו. אבל לא ייתכן שלא תימצא דרך אחרת בירושלים לאפשר לו את שיכונו. לפי דבריו, קשה לו מאוד להגיע אליך, ואני מתאר לעצמי כמה עסוק אתה. אולם, אודה לך מאוד אם תמצא אפשרות להזמינו ולשמוע לדבריו ולהדריך אותו בעצתך הנבונה. אם אמנם ישנם מוסדות בעירייה, בהסתדרות או בממשלה שיוכלו לעזור לו בשעת דוחק ולפתוח את השערים לפניו, כי הוא עצמו איננו מסוגל לעזור לעצמו. איש נטול מרפקים הוא. תודתי וברכתי לך מראש ובאיחולי כל טוב.

שלך,

בברכת השנים

זלמן שזר

130. מחזור שירים

תשי"ח-תש"ך (1958-1959)

יממה של ים

א

אודך הים פי שניתני מאד.

נבוך מאדם ועיף מנדוד,

אין אונים וסעור נמלטתי אליך

מנתיבי ההומים, הנתוקים מפלאיך.

רעשך השקיטני. בפיך חדשתי.

ריקם הנה באתי, מלא החזרתני.

ומפיס ומרחם אברך את הים,

השמים, המים וכל צבאם.

ב

מה אהב עת גליו לי ישא ים נרחב,

לי שלום הוא נושא מאפסי מרחקיו,

מה גדול הוא הים ונזעם ונשגב,

ומה דל הוא הגל, ומה קל ושובב.

אך ציר אמונים הוא ליס זה הגל,

חיכני וצחור ושולחו הוא פחול.

פעוט הזאטוט ובחבו השלל

של יוצרו הזועף, המנחיל הגדול.

מתחמק גל נלכב מברכיו של האב
ומחבק את ברכי ולחש מלל רב,
ומצחק לי צחוק רם – ונעלם, ונעלם.

ומיד אחריו לי סחים קהל אחיו :
"בר-בלי-סוף רק הים, בר-חלוף העולל",
ואני מה הקשבתי ללחש הגל --

ג

גם הים שלו עם שחר,
זע מרגוע על משטח.
אט ישוטו תכול נצחר
ובלאט – המלך נח.

גדלות ושיקט. מבטח נרדס.
בכסות של תכלת המלך נם.

ד

נזרי שלגים תלויים ברום :
עדת עבים בעלות היום,
בין רקיע והמים.
והמים – אד נמוג על ניר ירק,
טלית חנכה פרושה בדק,
ובשולים :
ציציות שזורות כחק.

ה

מתעלס גאון הים בנגהות צהרים,
אורזוהר מסנור צוד צדו במכמרת.
משתולל ים סורר ומחולל בנחשתים,
ומקפץ ונוצץ וכלו – כליל תפארת.

אדירה גבורת ים בשלשלות מי הפסוף,
לניתן מצטהל ברשתות חפות אור,
סנפיריו – הגלים, פקשקשת הקצף,
וכלו – תעלולים של שמשון הגבור ...

ו

אין מספר לגוונים בממלכת הפחול.
מתכלת מחורת עד ירכתי שחור.

ובכלם בחר ים לשחק ולמשול,
למזגם ולזוגם ולפלגם ללא ספור - -

ואין קץ לצבעים במכמני האור,
מזהב כוכבים ועד זיו כל צבאיו,
ולכלם ארב ים וחשקם לאגור
מרשפי זקוקין עד הבהוב של בת-עב.

ולמרבה האורים לו רומזים גנזי חוף
השוקק מירק, טמוני חול ודומם.
את כלם בלע ים וקלטם ללא סוף
והנה הוא פולטם וזרקם פקוסם.

ז

שבע ביום תפתיעני, הים,
כי שבעים ושבעה גלגולין, אשף.
רק זה לי הראיתי, והנה מה שנית.
וכל שראיתי היה וחלף.

היית עמום, חכלילי ועיף,
ועתה – מה קורו ורונן וירק,
שמעת הרוח נוהמת רחוק
ואתה נעוית, שחור וזועף.

ומה כה הסמקת כי פנה היום?
קדמת השמש כי באה לתהום.
נאדמת מאשר, אפוד ארגמן,
בחקך עת היום את השמש טמן.

שלהבת זורחת צונחת, צונחת,
ואתה נעטפת גם נגה גם נחת,
ופתע – מתכת קלל פה עורכת
חג של פרידה לתאורה הדועכת.

חדשים לרגעים המראות תחולל,
הפתעתי יומם, שבעתים בליל.

ח

מי שש לזרוק שם אי ירק
אל לב הכחול המשתרע?
ירק-עמוק הוא עין האי,

כְּדֵשׁא חִי אֵט יִתְנוּעַע.

זֶה שֶׁמֶשׁ פִּז מִתְכַּלֶּת שִׂיא
עִם זֶהָר גֵּל מִשְׁתַּעֲשַׁעַת,
וְנֵאֵת דְּשָׂאִים מוֹל אֵי כְּלָאִים
בְּצֹלַע חוּף יִרְקוֹת שׁוֹפְעַת.

הֵנָּה עֵב רֶם חֶלֶף עַל יָם
וְאֵי הִירְק נֶעֱלַם.

ט

מְתִי נִסְלַל בְּלֵב הַמַּיִם
כְּבִישׁ זֶהָב רוֹטֵט, נוֹצֵץ?
מִחוּל הַחוּף עַד יֵט שָׁמַיִם
וּמִשְׁמָה – עַד אֵין קֶץ - -

שְׁפוֹד שֶׁל אֵשׁ חִצָּה לִשְׁנַיִם
שְׂדוֹת הַכָּחַל הַמְּזֻהָבִים.
כְּמוֹ סֵב שֶׁנֶּס אֲבִיט פְּרוּיִם
לַעֲת תִּפְלָה אֶל אֱלֹהִים.

לֹא שְׁפוֹד שֶׁל אֵשׁ, לֹא סֵב שֶׁנֶּס,
אֶלְפִי שְׁמִשׁוֹת נִפְלּוּ לַמַּיִם.
וְרֶק אַחַת נִצְלָה בְּנֶס,
זֹאת שְׁשֻׁטָה בְּשָׁמַיִם.

שְׁטָה, שְׁטָה הִנְצָלָת,
הֵנָּה הִיא, גַּם הִיא נוֹפֶלֶת,
וְאוֹסֶפֶת חִישׁ מֵהָר
אֶת מְלוֹא הַשֶּׁבֶל הַזֶּהָר.

לֹא עוֹד שֶׁמֶשׁ שְׁמָה שְׁטָה –
שַׁעַר פִּז שׁוֹקֵעַ מִטָּה.
גַּם לֹא שַׁעַר – חֲלוֹן יוֹקֵד,
אֲשֶׁנֵּב קִמּוּר אֶל תְּהוֹם יוֹרֵד.

הֵנָּה צֶלֶל אֵף קִצָּה אֲשֶׁנֵּב - -
תִּפְאָרֶת הוֹד קִסְמִים מוֹזָגָת,
וּמִרְחוֹק, בִּירְק זֶהָב,
אֲלוֹן הַצֵּת בְּחוּף מִנְגֵּד - -

שקיעת השמש בחוף תל אביב (צילם משה מילנר)

י

נעלם קסם ים
ונגוז כל הפאר.
צל־הליל השתרר
ועטף כל היקום.
אין עוד מאום.

ואם חיל הליל
בלע הפאר,
הן דע, אדם,
הים לא תם.
קים הים,
וחי לעולם!

רק אחד, האיתן
לא ינום, לא יישן –
זה רעש ים.
הוא לא נדם ...
ומלע מחשכים
אל מרחקי־המרחקים.

הוא מנחם ומבשר:
ישנו הים
ושר נער!

יא

שלחני נא ים. חג היפי לי תם.
רעש חיי לי קורא מרחוק.
אחר שם הרעש. ללא קצב וחק.
העניקני, הים, מרזיך גם שם.

למדני חקין, צוה לי מנוח,
אף שמה, בפרך המסבך ומסכסך.
ברוך הנותן ליעף את הכח,
ברוך ומברך.

דייג בחוף תל אביב (צילם דב דפנאי)

ה. שינויים ארגוניים ואישיים בסוכנות היהודית

ההסתדרות הציונית שמה לה אמנם למטרה לפעול בכל מקום שנמצאת בו קהילה יהודית, אבל עיקר פעולתה בעיקר בכל הקשור לגיוס כספים הייתה בזירה הצפון אמריקנית, שבה גויסו כ-80 אחוזים מכספי תקציבה של הסוכנות. עיקר פעולת המגבית התבצעה אפוא באמריקה, אך עיקר הכוח היה בידי הנהלת הסוכנות בישראל. מצב דברים זה גרר לא פעם חילוקי דעות מהותיים בין שתי ההנהלות – זו שבירושלים וזו שבניו יורק. שזר קיבל כמה מכתבים מרוז הלפרין, יושבת הראש בפועל של ההנהלה בניו יורק, ובהם טענות על זלזול של חברי ההנהלה בירושלים בהנהלה בניו יורק ועל החלטות שנפלו בירושלים לגבי פעולות באמריקה בלי שחברי ההנהלה בארץ הבינו ש'אנו יושבים כאן ולכן אנו מבינים טוב יותר את ההווי כאן'.¹

גם בארגוני הגג ביהדות ארצות הברית נמתחה לא פעם ביקורת ונשאלו שאלות על האופן שבו מוציאה הסוכנות היהודית בהנהגת חברה הישראלים את כספי התרומות של יהודי ארצות הברית ל'מגבית הישראלית המאוחדת' (UIA), שהייתה שותפה ב'מגבית היהודית המאוחדת' (UJA). את התרומות למגביות גייסו בעיקר ארגונים לא ציוניים ובראשם הפדרציות הקהילתיות. בארגון הגג של הפדרציות הקהילתיות בארצות הברית וקנדה (Council of Jewish Federation and Welfare Funds) נשמעו דעות שיש לארגן מחדש את ניהול המגביות ואת השימוש בכספים שהן מגייסות ולאפשר לנציגים של כלל יהודי אמריקה לשלוט בנעשה בתרומותיהם ולפקח עליהן. נחום גולדמן, שהכיר את הטענות האלו וביקש לקרב את הלא-ציונים לפעולות הסוכנות היהודית, הציע להנהלה הציונית להקים גוף מייצג ליד הסוכנות היהודית בניו יורק שיהיה מורכב מנציגי הארגונים היהודיים הלא-ציוניים (בני ברית, הוועד היהודי האמריקני, מועצת הפדרציות היהודיות ועוד). על פי הצעתו הגוף הזה ייתן להנהלת הסוכנות ייעוץ בנוגע לפעולותיה בישראל ושימוש בכספי התרומות. הוא הוסיף כי מנהיגים יהודים מתנים את הצטרפותם לגוף כזה בגישה חיובית מצד ממשלת ישראל להקמתו. לאחר שהוועד הפועל הציוני והוועדה לענייני חוץ לארץ של

'המוסד לתיאום' אישרו את הצעתו של גולדמן, הביא אותה יושב ראש הוועדה השר פינחס רוזן בפני הממשלה. בישיבה התגלו חילוקי דעות וההצבעה נדחתה לישיבה הבאה. לקראתה דן בכך מוסד 'חברינו' של שרי מפא"י בהשתתפות נציגי מפא"י בהנהלת הסוכנות ובהם שזר, והחליט בחיוב על הקמת המועצה. שזר כתב לגולדמן על כך וגם על דאגתו מהעברת המחלקה לחינוך ותרבות בגולה מחסות הנהלת הסוכנות בניו יורק לחסות 'המועצה הציונית' באמריקה וביקש ממנו: 'תשים לב לכך כי בשעת ההכנות להעברה זו לא יבולע לפעולות המחלקה הכללית לחינוך ולתרבות' (תעודה 131). ההעברה נעשתה מאחר שהתברר שעל פי חוקי המס האמריקניים אין לממן בכספי התרומות פעולות חינוך, תרבות, הסברה וכו' הקשורות בעבודה בתפוצות אלא רק את הפעולות הנעשות בישראל וקשורות בעלייה, בקליטה ובהתיישבות. הצעתו של גולדמן לגבי הקמת המועצה המייעצת לא מומשה.

בקיץ 1959 יצא שזר לאירופה להשתתף בכמה כינוסים. בעת היעדרו מן הארץ החליטה 'הוועדה להקצבות מיוחדות' של הסוכנות על קיצוצים בהקצבות לשורה של מוסדות ומפעלים תרבותיים וחינוכיים שלא היו שייכים להסתדרות הציונית אך שזר נהג תמיד לסייע להם באמצעות הוועדה. עם שובו הוא קיבל אפוא פניות דחופות מן המוסדות שנפגעו בבקשה שידאג לחידוש ההקצבות, וכפי שכתב לו אברהם ברוידס, מזכיר אגודת הסופרים: 'כל יהבי עליך. אם לא אתה מי לנו?'.² נחום גולדמן מספר על שזר שהיה בו שילוב של אידאליזם ותמימות. הוא האמין שלדברים חשובים תמיד יימצא הכסף ולא היה מסוגל להבין כיצד דברים טכניים כמו מסגרת תקציב יכולים לעמוד בינו לבין מילוי משימות נעלות כל כך. עם שובו שלח אפוא שזר מכתב לגובר הסוכנות דב יוסף ובו ביקש לבטל את הקיצוצים למוסדות שחפץ ביקרם ובכללם מפעלי תרבות וספרות ומוסדות חינוך בכפר חב"ד והוסיף: 'האמן לי כי הן שאלות כבוד בשבילנו וחיוניות מאוד למוסדות אשר על נפשם אני מבקש' (תעודה 132).

ב-1959 התברר שהפטורים וההקלות במס, שהמגביות

לישראל והתורמים להן נהנו מהם על פי החוק האמריקני, עומדים בסכנה מאחר שהם חלים רק על ארגונים אמריקניים שבידיהם שליטה מלאה על הוצאותיהם, בעוד השליטה על כספי המגביות הייתה נתונה בידי הנהלה הישראלית של הסוכנות היהודית. בחורף 1960 נערכו בניו יורק דיונים בין חברי הנהלת הסוכנות, נחום גולדמן, רוז הלפרין, זלמן שזר, מאיר גרוסמן ודב יוסף לבין אנשי הנהלת 'המגבית הישראלית המאוחדת', כיצד להתגבר על המכשלה הזו. בסיומם הוחלט על הקמת גוף חדש באמריקה: Jewish Agency for Israel Inc. (JAFI Inc.), שבא במקום הנהלת הסוכנות והופרד מן ההסתדרות הציונית באמריקה. נקבעה לו הנהלה בת 21 חברים – 14 מהם נציגי 'המגבית הישראלית המאוחדת' ושבעה נציגי הנהלת הסוכנות בניו יורק (ובהם גזבר הסוכנות דב יוסף שהיה הלא-אמריקני היחיד בהנהלה). נקבע שהגוף הזה יהיה אחראי להעברת כספי המגבית לישראל ולשימוש בכספים בארץ דרך הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, שתהיה הסוכנות הבלעדית שלו, ותחת עינו הפקוחה של נציג שלו שישב בישראל. בהתאם לחוק האמריקני היה הגוף החדש אמור לעסוק רק בפעולות הקשורות לבניין מדינת ישראל כגון עלייה, קליטה, התיישבות ושיכון. ההסכם החדש היה מקובל על שלטונות המס בארצות הברית והם הסכימו להמשיך במתן פטורים והקלות למגביות.

ב-28 בדצמבר 1960 התכנס הקונגרס הציוני הכ"ה בירושלים וב-11 בינואר 1961 הוא ננעל. לקראת כינוס הקונגרס ערך רפאל בשן, עיתונאי ב'מעריב' ובעל הטור 'ריאיון השבוע', ריאיון עם שזר. בפתיח הגדיר אותו בשן כאחד המוהיקנים האחרונים שאתם אפשר לנהל שיחה אמיתית 'והוא – אוהב שיח, נהנה משיח, יודע סוד שיח ומיודעיו אף יאמרו לך: "עילוי" השיחה הוא, ואמן יחיד ומיוחד בה'.³ בשיחה, שהחלה בטון שקט ונמשכה בסערת רגשות 'שזרית' אופיינית, הודה שזר שהתנועה הציונית נתונה במשבר קיומי קשה שנובע מהספק שמטילים רבים בצורך להמשיך ולקיים אותה. הוא הסביר שהספק נוצר בגלל ההרגשה שלאחר הקמת מדינת ישראל ומתן שוויון זכויות ליהודים בעולם כבר לא קיימת בעצם 'שאלת היהודים', ומכיוון שהציונות קמה כתשובה לשאלה זו אין בה צורך עוד. שזר טען ש'שאלת היהודים' עדיין קיימת, אם כי לבשה צורות אחרות, ולכן עוד נכונות לציונות תפקידים גדולים. בהיותו יושב ראש הוועדה שהקימה הנהלת הסוכנות כדי להציע לקונגרס שינויים במבנה שלה הוא הבטיח לבשן שבקונגרס יתקבלו החלטות מעשיות

לגבי צמצום המנגנון וייעולו, והן יביאו לשיפור תדמיתה של ההסתדרות הציונית.

חולשתה של ההסתדרות הציונית הקרינה ישירות על הסוכנות היהודית, שסבלה אף היא משקיעה מתמשכת בתדמיתה בישראל. ככל שמדינת ישראל הלכה והשתחררה מן המצוקה הכלכלית שאפיינה את שנותיה הראשונות כן הלך וקטן חלקה של הסוכנות בנטל הפיתוח של המדינה. יתר על כן, עיסוקה הממושך של הסוכנות בקליטת העלייה שבאה בעיקר מארצות מצוקה מצד אחד ואמצעיה הבלתי מספקים מצד אחר הפכו אותה לכתובת לטענות רבות ולמוסד שמזוהה עם מחנות העולים, עם המעברות ועם יישובי העולים. בישראל של ראשית שנות השישים הפך המונח 'סוכנות' לשם נרדף לתנאי מצוקה ודלות.

נחום גולדמן הניח שירידת קרנה של הסוכנות בישראל נובעת גם מן העובדה שהנהלתה, ובכלל זה יושב ראש הנהלה בפועל זלמן שזר, הורכבה מנציגי מפלגות מן השורה השנייה, שאינם נהנים ממעמד ציבורי גבוה. גולדמן ביקש לעשות שינויים בהרכב הנהלת הסוכנות ולשבץ בה אישים מן הצמרת הפוליטית בישראל שישפרו את תדמיתה ויעניקו לה יוקרה ציבורית. בזיכרונותיו מספר גולדמן שמאז פרישתו של משה שרת מתפקיד שר החוץ ב-1956 ניסה לשכנע אותו להצטרף להנהגה הציונית ולשמש נשיא נוסף לצדו. לבד מכישוריו המוכחים של שרת האמין גולדמן שהתייצבותה של אישיות עתירת זכויות ורבת מוניטין בעולם היהודי ובישראל בתפקיד בכיר בתנועה הציונית תחולל מהפך בתדמיתה ותקנה לה את היוקרה שכה חסרה לה. אולם שרת שב ודחה את הצעותיו של גולדמן ורק לקראת הקונגרס הכ"ה הביע את נכונותו להיבחר להנהלה.

בישיבה הראשונה של הנהלת הסוכנות לאחר הקונגרס מסר גולדמן שמשה שרת ישמש מעתה ואילך ממלא מקומו בירושלים. לקראת מושב הוועד הפועל הציוני ב-26-30 באפריל 1961 הודיע גולדמן על התפטרותו מתפקיד יושב ראש הנהלת הסוכנות היהודית ושרת נבחר במקומו. בכך באה לסיומה תקופת כהונתו של שזר כיושב ראש בפועל של הנהלת הסוכנות ובידיו נותרה רק ראשות המחלקה לחינוך ותרבות בגולה.

לאחר החלפתו – ואולי יש לומר הדחתו – מתפקיד יושב ראש הנהלה בפועל נראה שאבדו לשזר ההתלהבות והאמונה שאפיינו את פעולתו. ההחלטות המרשימות שנפלו בוועד הפועל ובקונגרס הציוני בדבר חשיבות

פעולות החינוך והתרבות בגולה והגדלה דרמטית של התקציבים המוקצים לפעולות אלו נפלו קרבן למצוקה התקציבית ונשארו על הנייר. בפעם הראשונה מאז שנכנס שזר להנהלה הציונית דומה שהוא איבד את האמונה בכוחה של התנועה הציונית להיחלץ מן המשבר ולמלא את התפקידים שנועדו לה. בישיבה של הוועדה לענייני חוץ של הנהלת הסוכנות היהודית שנערכה באפריל 1961 התוודה ש'במשך חצי השנה האחרונה אני מאוד פסימי, כאשר עוד לא הייתי בימי הציונות'. הוא הסביר זאת בקיצוצים הנמשכים בתקציבי הפעולה החינוכית והתרבותית בתפוצות שבעקבותיהם 'אנו נמצאים עכשיו במצב שהאבוס כל כך התרוקן ממה שיש בו, שבכלל אינני יודע לשם מה אני בא אל המשרד'.⁴

גם ענייני מפא"י בראשית שנות השישים לא יכלו להיות מקור לעידוד. 'פרשת לבון' הידועה טלטלה את המפלגה טלטלה עזה והולידה משבר ממשלתי שהסתיים במערכת בחירות מוקדמת באוגוסט 1961. בכל השנים וללא קשר לתפקידיו פינה שזר זמן כדי להשתתף במערכות הבחירות ובמאמצי התעמולה של מפא"י. עיקר כוחו היה באספות הבחירות ההמוניות, וגם עתה נטל בהן חלק פעיל כמו באספת בחירות שנערכה בחיפה ב-4 באוגוסט 1961 ובה טען שהניסיון לטעון שישנה חלופה לשלטון מפא"י הוא 'יומרה ויוהרה בלבד'.⁵ אולם נזקי הסערה הציבורית שליוותה את 'הפרשה' התבטאו בירידת כוחה של מפא"י, והיא איבדה בבחירות אלו חמישה מושבים בכנסת לעומת הבחירות ב-1959 ויחד עם הרשימות הערביות הנלוות

אליה עמדו לרשותה 46 מושבים בכנסת החמישית לעומת 52 ברביעית. הירידה בכוחה ומעמדו המתערער של בן-גוריון בעיני שותפותיה בכוח לקואליציה הערימו קשיים על המשא ומתן הקואליציוני. ארבע השותפות האפשריות: המפלגה הליברלית, המפד"ל, מפ"ם ואחדות העבודה גיבשו את מה שכוונה 'מועדון הארבע' ובו 46 מושבים בכנסת כמספר מושביה של מפא"י. חברי ה'מועדון' דרשו את צירוף כל חברותיו לקואליציה כמקשה אחת ותבעו לקבל מחצית התיקים בממשלה ומחצית המשרדים החשובים. בשיחות שניהל שזר עם חבריו למפלגה שניהלו את המגעים הקואליציוניים נודע לו שייתכן שהפעם תיאלץ מפא"י לוותר על תיק החינוך, שהיה בידיה מאז כינון הממשלה הראשונה. שזר ראה בכך נכונות מדאיגה מצד מפא"י לוותר על שליטתה בענייני הרוח במדינה. הוא מיהר לכתוב לבן-גוריון: 'אין להרחיב בפניך את הדיבור על הרוחות המנשבות עכשיו בעולם היהודי בשטח זה ועד כמה יריבינו – מנוסחאות שונות – אורבים לנו דווקא בשדה מוקשים זה'. הוא הפציר בו שלא לוותר על משרד החינוך בגלל חשיבותו העצומה בהכוונת כל ענייני הרוח במדינה (תעודה 133). בן-גוריון השיב לשזר שהוא תמים דעות אתו לגבי החרדה מאבדן משרד החינוך למפא"י, אך מחמת הקשיים בהרכבת הממשלה ספק אם אפשר יהיה למנוע זאת. רק בראשית נובמבר הצליח לוי אשכול להרכיב ממשלה בראשות בן-גוריון ובהשתתפות מפא"י, המפד"ל, אחדות העבודה ופועלי אגודת ישראל. תיק החינוך נותר בחזקתה של מפא"י בידי אבא אבן.

1. רוז הלפרין אל זלמן שזר, 18 בספטמבר 1959, אצ"מ, S61/113.
2. אברהם ברוידס אל זלמן שזר, 16 בספטמבר 1959, אצ"מ, S61/386.
3. רפאל בשן, 'ריאיון השבוע עם זלמן שז"ר', **מעריב**, 30 בספטמבר 1960.
4. דברי זלמן שזר בישיבת הוועדה לענייני חוץ של הנהלת הסוכנות היהודית, אצ"מ, S100/138.
5. דיווח על אספת בחירות בחיפה, **דבר**, 6 באוגוסט 1961.

131. אל נחום גולדמן, ניו יורק

ירושלים, כ"ב בטבת תשי"ט, 2 בינואר 1959

נחום היקר,

א. אמש התכנס לפי דרישתנו המוסד 'חברינו' בהשתתפותי ובהשתתפות הרמן ודובקין, לדון על עניין המועצה המייעצת לסוכנות בניו יורק, כפי הצעתך. כפי שהודיע לך זקיף, ישיבת הממשלה ביום הראשון, שדנה בעניין זה לפי הצעת רוזן, נסתיימה ללא החלטה. אני ממחר להודיעך כי הפעם הוחלט כי בישיבה הבאה של הממשלה, תתקבל בעניין ברוב דעות גדול החלטה חיובית, ותינתן לשגריר ההוראה הנדרשת. לא אסתיר ממך כי הדיון לא היה קל. השגות המערערים היו הפעם בנויות על הדאגה פן תצא תקלה לציונות עצמה מהתערבות חדשה זו. הובע הספק פן ירצו נציגי ה-Welfare Funds לצמצם את ההוצאות הקונסטרוקטיביות בארץ כדי להקטין את ההקצבות של הקהילות ולהגדיל על ידי כך את ההוצאות לצרכים המקומיים. הוברר גם כי אילו היה מדובר על הצטרפות ממש, גם לאוסף הכספים וגם לקבלת משמעת כמדובר בהחלטות הקונגרס, כי אז אולי לא הייתה התנגדות כלל. בכל אופן הוחלט שגם המתנגדים לא יצביעו נגד בישיבת הממשלה ואחרי אשר הרוב הגדול של חברינו יצביעו בעד, והמפלגות 'אחדות העבודה', מפ"ם ו'הפרוגרסיבים' החליטו לתמוך, תהא אפוא ההחלטה חיובית. אם השעה שנשארה עד ישיבת המליאה עוד תספיק לך לעשות משהו על יסוד החלטה זו, הרי נשמע ממך בישיבת המליאה.

ב. קראתי את מכתבך לגדליה זקיף בדבר הישיבות שאתה רוצה לזמן בין ישיבת המליאה לבין מועד התכנסותו של הוועד הפועל. דיברתי עם מר אוסישקין וקבעתי אתו כי ישיבת ועדת התקנון תהא למחרת גמר ישיבת המליאה. לעומת זאת נדמה לי כי מוטב שהישיבה עם ועדת נוי תהא בימי ישיבת המליאה, כדי שהיא תוכל לדון על הדוח

משלחת של המגבית המאוחדת מצפון אמריקה שבאה לאמוד את הצרכים הכספיים של ישראל
מסיירת ברפת של אחד היישובים, אוקטובר 1956

שלך מהישיבה. בהנהלה הייתה כבר הרצאתו של נוי והדיון על כך החל. נמצא אפוא שעה מתאימה לכך בתוך שמונת ימי המליאה. על קביעת יום למוסד לתיאום וועדת החוץ שלו, אתקשר מיד אחרי קבלת ההחלטה הפרינציפיונית ביום הראשון.

ג. הגיעו אליי הדיונים בדבר העברת הסמכויות מהנהלה בניו יורק לרשות הקונסול [המועצה הציונית] ובימים אלה קיבלתי גם מכתב על כך מרוז הלפרין. עניתי לה והבעתי את ספקותיי אם הקונסול, כפי שהנהו היום, יכול לשמש כתף מספקת לפעולה זו. בכל אופן, אודה לך מאוד אם תשים לב לכך כי בשעת ההכנות להעברה זו לא יבולע לפעולות המחלקה הכללית לחינוך ולתרבות, שכפי שידוע אין לה נציג לא בהנהלה באמריקה ובוודאי לא בקונסול. אני רוצה להיות בטוח כי תקדיש לכך תשומת לב רצינית ותעזור בכך כראוי לראש המחלקה, ד"ר שמואל בלומנפילד, אשר יעמוד לשירותך בכל שעה. בכל אופן הן לא יוחלט דבר לפני שנדון על כך במליאה.

ד. לצערי העמוק נודע לי רק אתמול כי נסיעת חברנו א[ברהם] הרמן כמשקיף לוועידת הארגונים, נתבטלה לפי פקודת הרופא שלו. קיוויתי כי באופן בלתי רשמי יוכל גם להיות לעזר למיודענו יובילר בעניינים הקשורים במחלקה, בשעת ועידת השילומים. כל יהבי אפוא עתה עליך. גם פה וגם שם. אודה לך מאוד אם לא תשכח להודיעני על התפתחות הדברים הנוגעים לי ולעבודתי מאוד מאוד.

ה. חבלי היצירה של מקהלת מיודענו וינבר עדיין נמשכים. רוצה אני בזה רק להזכירך את כוונתך הטובה לתפוש שיחה על כך עם סם רובין ואולי עם עוד מישהו אחר, שיכול להיות בעניין קשה ונכבד זה לתועלת. אילו יכולת להביא בשורות טובות גם בשטח זה, והיית משמח את לב וינבר וגם את לבו של שפרינצק, המעוניין מאוד בדבר. את הפרטיכלים של ישיבות ההנהלה אתה ודאי מקבל.

ועדת החוץ של ההנהלה מתכנסת זה חודש ימים שבוע שבוע וגם ג[דליה] זקיף ודאי מודיע לך בתמידות על פרטי הדברים. להתראות בראשית פברואר בארץ.

בברכות נאמנות,

שלך, מקרב לב

זלמן

132. אל זב יוסף, ירושלים

ירושלים, י"ח בתשרי תש"ך, 20 באוקטובר 1959

חברי היקר,

כפי שזכור לך, לא הייתי בארץ בשעת ישיבותיה של ועדת ההקצבות בחודש אוגוסט, ואני מכיר תודה לה על החלטתה להשאיר לי את הזכות לערער על אחדות מהחלטותיה אם אראה זאת לנחוץ. אחרי שיקול רב בפרטי ההחלטות הנני רואה את עצמי נאלץ להשתמש בזכותי זו ולהציע לפניך בקשותיי הנראות לי כהכרחיות מאוד. אני מודה לך שבשעת שיחתי אתך גילית רצון טוב להתחשב בהן. כפי הצעתך אני חוזר עליהן בכתב:

א. אגודת הסופרים. כל שנות קיומו של 'מוסד ביאליק' הייתה אגודת הסופרים מקבלת את הקצבתה של הסוכנות על ידי מזכירות המוסד. אולם אחרי התאוננויות רבות של אגודת הסופרים החלטנו להיטיב עמה ולהמציא לה את הקצבתה במישרין. ההקצבה ניתנה להם מתוך כספי ועדת ההקצבות. בשיחת המשלחת אתך קבעת אתם את הסכום של 15,000 ל"י – וכך שילמנו. מלבד זה הקצבנו 1,000 ל"י למוסד 'גנזים' של האגודה, שהחל בעבודה ביבליוגרפית גדולה לרישום כל המאמרים החשובים שבספרות הפריונית החדשה. בישיבת ועדה זו, הפעם בלי להידבר קודם עם אגודת הסופרים, תקציבה קוצץ ב־33 אחוזים וההקצבה ל'גנזים' נמחקה כליל. ההחלטה עוררה התרגשות והשתוממות בכל ציבור הסופרים המאורגן. הוזמנתי לישיבת האגודה והבטחתי להשתדל לתיקון המעוות. עצתי להחזיר את ההקצבה לקדמותה. אוסיף רק כי לפי בקשתנו הוכללה ב'גנזים' רשימת מאמריהם של כל הסופרים הציונים שחוקר תולדות הציונות יהיה מעוניין בהם במיוחד.

- ב. גם ההקצבה לכתבי עת ירושה היא לנו מתיקון זה שהכנסנו בקשרי מוסד ביאליק עם מוסדות אחרים. לפנינו נותנים לכתבי עת ('עיון', 'ציון', 'העבר', 'ידע-עם', 'חקר המקרא' וכו') 6,000 ל"י. לפני שנתיים, אחרי משא ומתן אתם ואחרי שהגדלנו הקצבתנו לאגודה ההיסטורית, הטלנו עליה את הטיפול ב'ציון' – העמדנו את ההקצבה לכתבי עת על 4,000 ל"י והתחייבתי בפני המערכת על זמני הפירעון. הפעם, ללא כל הידברות אתם, הוקטן הסכום והועמד על החצי כלומר על 2,000 ל"י. אני יודע איך לחלק הסכום ויודע אני שאימתן ההקצבה הזאת מסכנת את קיומם של אחדים מהם. ביקשתי אפוא גם כאן להחזיר את ההקצבה לקדמותה.
- ג. טענה כמעט משפטית הנראית לי לצודקת ושגם אתה מיד הסכמת לה – היא טענתה של האנציקלופדיה התלמודית. בשעתו הקצבנו לה 5,000 ל"י מוועדת ההקצבות של השילומים (בראשית השנה שעברה) והודענו לה על כך. אולם אחרי שבא ערעור מאמריקה החליטה הגזברות להעביר את ההקצבה הזאת מוועדת השילומים לוועדת ההקצבות ועל ידי כך עברה כל שנת ההקצבה האחרונה ללא תשלום. אין לי ספק כי אין האנציקלופדיה צריכה להפסיד בשל החלטתנו זאת וסכום זה – חד-פעמי לשנה היא – יש להחזיר לה כמובטח.
- ד. נדהמתי לראות כי מוסדות חב"ד בתוך הכפר, אשר על כך הייתה כמעט הסכמה כללית של החברים לבל יקופחו בשל היעדר – יצאו כולם בידיים ריקות. אמנם בשעתו ניתנו לבניין המקווה 3,000 ל"י בחומרי בניין, אבל אין לזה כל תועלת למוסדות חינוכיים ומקצועיים (בית הספר למלאכה, בית הספר לחקלאות, 'יד החמישה' ובית הספר לדפוס) הנאבקים על קיומם, ותקוותם להקצבה זו הייתה איתנה. מובטחני כי לא נתכוונתם לכך ובוודאי תתקנו את המעוות ותכניסו גם להם 3,000 ל"י נוספות.
- ה. שני חברי ההנהלה המשתתפים בהוצאת כתביו הספרותיים של ר' בנימין המנוח התחייבו לתת את תרומתם יחד עם שאר המוסדות המרכזיים המשתתפים בוועד. מן הראוי להזכיר שר' בנימין היה אחד הפקידים הראשונים של ההנהלה הציונית, עוד בימי רופין וטהון. אחר כך, גם כשנפלגו הדעות, שימש הרבה שנים עורך ספרותי של הספרייה הציונית והכין לדפוס את כל המהדורה הראשונה של כתבי הרצל בעברית. בשיחתי אתך ביקשתי להקציב 1,500 ל"י, אולם מפי מר שרגאי המשתתף במערכת העיזבון אני שומע כי ההבטחה הייתה ל-2,000 ל"י. אני מצטער שעליי להטרידך במשאלותיי אלה, אבל האמן לי כי הן שאלות כבוד בשבילנו וחיוניות מאוד למוסדות אשר על נפשם אני מבקש. ומכיוון שארכה השעה מאוד, אודה אם תיתן בהקדם האפשרי הוראות לגזברות לשחרר את הכספים האלה לתכליתם.
- על שאר הדברים אשר בלבי ואשר אינם שייכים להחלטות ועדת ההקצבות – עוד אוסיף לבוא לפניך.
- זלמן שזר

133. אל דוד בן-גוריון

ירושלים, כ"ט באלול תשכ"א, 10 בספטמבר 1961

בן-גוריון היקר לי מאוד,

מתוך רמזי שיחות עם החברים המנהלים את המשא ומתן עם המפלגות נודע לי כי נשקפת הסכנה שחברינו יסכימו לוותר הפעם על משרד החינוך והתרבות. עם כל רצוני לא להכביד על המעמסה הרובצת על החברים ההם אינני יכול שלא להביא לפניך את זעקת נפשי, שהיא ודאי לא רק זעקתי הפרטית בלבד.

אתה ודאי יודע באיזו מידה כל ענייני הרוח בפעולות הממשלה מרוכזים במשרד יחיד זה. אם בשדה הכלכלה מטפלים חמישה משרדים ואפשר תמיד להשפיע ממשרד אחד על חברו, הרי כל ענייני החינוך, בין לקטנים ובין לגדולים ובין החינוך הגבוה, וכן כל ענייני התרבות למבוגרים ולאומה – מרוכזים בו. כל הפעולות המקבילות של משרד ראש הממשלה אינן יכולות לשנות זאת. מבחינה זאת אין לו אח במשרדים. ומשרד זה הנהו בידינו מאז קום המדינה (ומשימתו בידינו דור שלם לפני כן). ותעודותיו גדולות והולכות, דווקא עתה. ובכל ההסתה שהתנהלה נגדנו בימי הבחירות העלילו עלינו כי אנו החילונו לזלזל בערכי הרוח ובתפקידי הרוח וכו'. עשינו כמיטב יכולתנו להזים דיבה זו; אתה עצמך פרשת יריעה רחבה של תפקידים בשטח זה. איך נוותר על כל אלה?

חלילה לנו!

אין לי כל ספק כי בעניין זה אין כל חילוקי הערכה בינינו ואין צורך אלא בעמידה תקיפה על משמר זה דווקא. ואין להרחיב בפניך את הדיבור על הרוחות המנשבות עכשיו בעולם היהודי בשטח זה ועד כמה יריבינו – מנוסחאות שונות – אורבים לנו דווקא בשדה מוקשים זה.

שא נא לי שאני מרשה לעצמי לפנות אליך בפתקתי הדחופה והאישית הזאת, מאין כל מנדט בידי. מובטחני בכך כי תבין לחרדתי שהיא ודאי גם חרדתך וחרדת רבים.

וקבל נא את מיטב ברכותיי לשנה החדשה ולשנים החדשות הבאות עליך לאחריות ולטובה ולהעלות מתמדת, לך ולכל משפחתך אתך.

שלך, כאז כן עתה
זלמן

בבחירות לכנסת הסתמנה ירידה ניכרת למפא"י – 'בכוחות מאוחדים' (צייר יוסף בס, 18 באוגוסט 1961)

ו. מסע אל יהדות ברית המועצות

בנאומים ובדברים שנשא בהזדמנויות שונות ביקש שזר להמחיש את דבריו בדרך עשירה ויצירתית באמצעות שילוב מובאות מיצירותיהם של גדולי הספרות. כך למשל ציטט בלשונו באחד מן הדיווחים על מסעותיו בעולם היהודי את המשפט הפותח את ספרו של טולסטוי 'אנה קארנינה': 'כל משפחה מאושרת – מאושרת בנוסח אחד; כל משפחה אומללה – אומללה בנוסח שלה, ובדרך אחרת'. על בסיס המשפט מספרו של טולסטוי הוסיף שזר: 'אנחנו עם אומלל בגולה, לכן אנחנו בכל מדינה אומללים בדרך אחרת'.¹ קרוב לוודאי ששזר הניח שאת האומללות היהודית הרבה ביותר אפשר למצוא בקהילות היהודים באירופה המזרחית ובעיקר בברית המועצות. בכל שנותיו בסוכנות היה הניתוק מיהדות זו עניין כאוב שלא נתן לו מנוח. בכינוסי התנועה הציונית ובפורומים אחרים נהג שזר להתריע על הסכנות המרחפות מעל ראשה של יהדות ברית המועצות ולהביע את חששו מעצמת ההתבוללות וההיטמעות שחוללו שנים ארוכות של ניתוק מערכי היהדות, ושאת מידתן יכול היה רק לשער.

לאחר מותו של סטלין ובחירתו של ניקיטה חרושצ'וב ליורשו ולאחר סיום משבר 'משפט הרופאים' וחידוש היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לברית המועצות חלה אמנם רגיעה ביחסי שתי המדינות, אך כבר לא היו אלו יחסי הידידות ששררו לאחר הקמת מדינת ישראל. בסתיו 1955 אף הביאה עסקת הנשק המצרית-צ'כוסלובקית למתיחות מחודשת בין ישראל לברית המועצות, וזו הגיעה לשיאה עם פרוץ מלחמת סיני, שבמהלכה שיגרה ברית המועצות בפעם הראשונה איום צבאי מרומז כלפי ישראל. לאחר נסיגת ישראל מן השטחים שכבשה בסיני רפה המתח ונעשו מאמצים הדדיים לשפר את מערכת היחסים בין שתי המדינות. אולם השיפור המסוים ביחסים בין ברית המועצות לישראל שחל במחצית השנייה של שנות החמישים התבטא בעיקר בסגנון – בנטישת הטון המאיים מצדה של ברית המועצות כלפי ישראל ובאופי הנינוח יותר שנשאו המגעים בין אישים ישראלים לעמיתיהם הסובייטים. מבחינה מדינית המשיכו שלטונות ברית המועצות לראות את ישראל כשותפה אסטרטגית

מובהקת של ארצות הברית והמערב ב'מלחמה הקרה' שהתנהלה בין הגושים, וכמי שפוגעת בדימויה של ברית המועצות בגלל מדיניותה כלפי היהודים.

ה'דסטלניזציה' וה'ליברליזציה' המסוימת שהחל חרושצ'וב להנהיג במדיניות הפנים בשנות החמישים הביאו להקלה מזערית בלבד במצבם של יהודי ברית המועצות, שהמשיכו לסבול מההתנכלויות מצד השלטונות, מסגירת שערי העלייה לארץ בפניהם ומדיכוי החיים היהודיים הלאומיים והתרבותיים. במחצית השנייה של שנות החמישים נקטה ממשלת ישראל מדיניות של פעילות בלתי ישירה לגבי מצבם של יהודי ברית המועצות וזכותם לעלות לישראל. הממשלה נמנעה בדרך כלל מלהעלות את הנושא ישירות באזני נציגים סובייטים אך בשיתוף עם ארגונים יהודיים ערכה פעולות הסברה נרחבות בעולם שהביאו מדינאים, אישי ציבור, אנשי רוח וראשי ארגונים שונים לפנות אל שלטונות ברית המועצות בבקשה להקל את חיי היהודים ולאפשר להם לעלות לישראל.

בתקופת הליברליזציה חידש שזר את קשר המכתבים עם אחיו אברהם, אך ההתכתבות ביניהם התנהלה בזהירות רבה. באוגוסט 1959 פנה אל שלטונות ברית המועצות בבקשה לקבל אשרת נסיעה כדי לבקר את משפחתו. אולם לאזכבתו 'לא שקיבלתי תשובה שלילית, אלא שלא קיבלתי שום תשובה',² כתב לרחל. לאחר הקונגרס ה-22 של המפלגה הקומוניסטית באוקטובר 1961 גבר תהליך הליברליזציה בברית המועצות. הוא התאפיין גם ביתר פתיחות כלפי העולם החיצון ובפתיחת שערים לתיירים מן המערב ובכלל זה מישראל. שזר, על פי עדותו לאחר שיחת טלפון עם אחיו אברהם, פנה שוב ב-1962 אל השלטונות הסובייטים והפעם קיבל את אשרת הנסיעה המיוחלת לברית המועצות.

ביוני 1962, כ-48 שנים לאחר צאתו מרוסיה ופגישתו האחרונה עם בני משפחתו, הגיע שזר לביקור פרטי בברית המועצות. לאחר מות אחותו ויטיה בעת המצור על לנינגרד במלחמת העולם השנייה ומותה של אחותו קטיה ב-1956, נותר מבני משפחתו הקרובים רק אחיו אברהם שגר בלנינגרד. הוא התאלמן מאשתו נחמה ב-1960

במסגרת הליברליזציה. הוא כתב גם על מותו של אבא אחימאיר, הסופר והעיתונאי איש התנועה הרוויזיוניסטית שלמרות חילוקי הדעות הפוליטיים היה מיווד עם שזר. בביקורו בברית המועצות ביקש שזר להכיר ככל האפשר את רקמת החיים של הקהילה היהודית ולעמוד על מצבה. בזכות הליברליזציה וההפחתה המסוימת בחששם של היהודים ממפגש עם זרים ובזכות העובדה שבא כאדם פרטי נפגש שזר עם יהודים רבים במסיבות שנערכו לכבודו בבית קרובי משפחתו, בבתי כנסת, בתאטראות ובהזדמנויות אחרות. בשיחותיו עם היהודים הועלו לא אחת טענות קשות כלפי מדינת ישראל, פרי התעמולה הקומוניסטית, ושזר נדרש להסברים ממושכים. הוא, שהיטיב להכיר את יהדות רוסיה מלפני מלחמת העולם הראשונה, נדהם מהיקף הטמיעה וההתבוללות ומעצמת הבורות היהודית שפגש דור עד שניים בלבד מאוחר יותר. ואולם לצדם מצא גם רצון עז לשמור על הגחלת היהודית. הוא הכיר אפוא את הפרדוקס שלימים הגדיר אותו בשיחה עם כתב 'על המשמר' במילים אלו: 'מעולם לא הייתה בתולדות העם היהודי התבוללות, הן אנוסה והן אוטומטית, במידה כה עצומה כפי שהיא קיימת עתה בברית המועצות – אולם אין אני יודע גם ארץ שנייה, שבה יהיה רגש יהודי חזק יותר'.¹ במהלך הביקור רשם שזר בקפידה ביומנו כל מה שנקרה בדרכו – כתובות מן המצבות המוזנחות בבית הקברות היהודי במינסק, פריסות שלום מיהודים לקרוביהם בארץ, והעיקר את התרשמויותיו מן הקהילה היהודית. את רשמיו סיכם ביומן במילים אלו: 'אין להיוואש מהיהדות

הרוסית – 3 וחצי מיליון גילויים מופלאים של אירצון להיעלם – חוסר שמד – גאווה על היות יהודי'.² עם שובו לישראל הקפיד שזר שלא לספר בפומבי על התרשמויותיו מביקורו בן 18 הימים בברית המועצות מחשש שמא יתנכלו לבני משפחתו או למדריכה שליוותה אותו. את רשמיו תיאר בפרוטרוט בכמה מפגשים סגורים ובהם ישיבת הנהלת הסוכנות, שבאזני חבריה תמצת תחילה את רשמיו: 'והדבר המדהים והמרהיב הוא בשני כיווניו: גם בכליה עצומה וגם בטמיעה עצומה ובממדי הטמיעה וגם בגילוי מיוחד במינו של התגוננות יהודית ונאמנות יהודית'. בהמשך תיאר את ההתרחקות העצומה מערכי היהדות שנכפתה על היהודים, את השפעת הליברליזציה על מלחמתה של המפלגה הקומוניסטית בדת ואת מאמציהם של היהודים לשמור על זיקתם ליהדות ולישראל חרף האימה הגדולה שמטילים עליהם השלטונות. את דבריו סיים בקביעה שהסוכנות חייבת למצוא דרך לעשות למען יהודי ברית המועצות, וזאת משום ש'אני מאמין באמונה שלמה בעלייה גדולה מרוסיה, וכמעט אני רואה בדיוק מתי זה יהיה – לא בתאריכים אבל בשלבים של התפתחות' (תעודה 135). באותם הימים החלו הארגונים היהודיים וההסתדרות הציונית בכללם להחריק את המאבק שניהלו בשותפות מוצנעת של ממשלת ישראל למען יהודי ברית המועצות. דבריו של שזר נשמעו אפוא בעניין רב, ויושב ראש הנהלת הסוכנות משה שרת ציין בסיומם: 'אני בטוח כי איש מאתנו עוד לא שמע דוח כזה על המתחולל בנפשה של יהדות רוסיה'.³

1. דיווח של זלמן שזר בבית קרן היסוד בירושלים על שליחותו בדרום אמריקה, 1952, אצ"מ, S30/4132.
2. זלמן שזר אל רחל כצנלסון-שזר, 24 באוגוסט 1959, גנזים, 248/33555/3.
3. ריצ'רד יפה, 'התבוללות ורגש יהודי בברית המועצות: שיחה בעילום שם', **על המשמר**, 15 במרס 1963.
4. יומן מסע של זלמן שזר בברית המועצות, גנזים, כ-248/10919.
5. דברי משה שרת בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים, 16 ביולי 1962, אצ"מ, S100/1013.

134. אל רחל כצנלסון-שזר, ירושלים

מוסקווה, 20 ביוני 1962

רחלה יקירתי,

בלילה, בשובי ממינסק, בבואי לבית השגרירות מצאתי את העיתונים העיקריים שלא קראתי כל ימי מסעי כאן ומצאתי את מכתבך (האחד מאז צאתי), וגם נודע לי כי עד הבוקר אפשר לשלוח מכתב והריני ממהר לנצל הזדמנות. גם בלנ[ינגרד] גם במינסק וגם כאן בביקורי הראשון ראיתי כמעט את כל בני המשפחה, ואת אלה שלא יכולתי לראות נודע לי עליהם מפי מכירים. בשובי אספר. מאז נסיעתי על פני המחנות לא ידעתי חוויות כה מסעירות וכה מאלפות. מבחינה יהודית – שברי אדם, אבל שברים מפרפרים וכאובים וכמהים. בקעת יחזקאל. אתמול הייתה לי שיחה בת שעתיים וחצי במערכת 'היימלאנד'. לא אלה יחיו הבקעה, אבל גם בין אלה רבות העצמות המצפות.

לו ידעה רק רוחנו המרפאה את אשר מוטל עליה:

והיכתני מאוד ידיעתך על הסתלקותו המהירה של אבא אחימאיר. ובינינו עוד לא באה השיחה שהוא ציפה לה ושאני הייתי חייב לו, והיא צריכה הייתה להיות. הנה איחרתי. שתפי נא אותם בצערם של זלטה וקלמן [כצנלסון]. ואתך הנני באבלך על מגדה.

אם אוכל בפריס לנוח מסופקני, כי מצפה לי שם עבודה רבה ולא תמיד נעימה. קשה לשוב מכאן לדאגות הקטנות של המחלקה, אבל ערכה של עבודה זו עולה כאן בעיניי. האם יצא בינתיים מהלמן? אין כל ידיעה מהם. הייתי מאוד רוצה שאת בינתיים תיסעי למוצא ותנוחי קצת. יודע אני את עייפותך ויודע כיצד השארתיך. ואסור לדחות!

ושמחתי לדברייך על מאניה [איסקולסקי]. כל ברכותיי לה. היצא כבר משה? בסיפוק? וכל חרדתי לז'ניה [טברסקי]. רוצה אני למצוא את כולכם בריאים. לרודיק מכאן לא כתבתי, אבל מפריס אכתוב. גם לשולמית אכתוב. כולי שלך.

בציפייה,

ז'

135. דברים בישיבת הנהלת הסוכנות היהודית

ירושלים, י"ד בתמוז תשכ"ב, 16 ביולי 1962

כל מסעי ברוסיה היה 18 יום. כמו כן עשיתי 12 ימים מחוץ לרוסיה, אבל על כך לא אספר עכשיו. אני רק רוצה להודיע שיש לי פה לספר גם על נסיעות אלה לכמה מארצות אירופה, ויש דברים שנוגעים לשולחן – אבל לא כעת. אני חושב שאינני צריך להודיע מראש שגם אחרי ביקורי ברוסיה אינני חושב את עצמי למומחה. אני רק ראיתי את הדברים במשך 18 ימים בלבד ואדבר רק על הדברים שראיתי ולא על הדברים שידעתי קודם או שחשבתי, מה גם שהייתי רק בשלוש ערים. ואני יודע שיש הרבה מאוד דברים אופייניים שהם חלים דווקא על הקיבוצים היהודיים הגדולים ברפובליקות האסיאתיות של ברית המועצות כמו גרוזיה, טג'יקיסטן וכו'. יש חלקים גדולים מאוד ביהדות רוסיה שכלום אי-אפשר לשפוט עליהם בלי לדעת מה נעשה בחבלים הללו. אני אדבר רק על התרשמותי במשך 18 ימי שהותי במוסקווה, בלנינגרד ובמינסק – ולא יותר מזה; ורק על דברים שראיתי ולא שידעתי מקודם – ותאמינו לי שאני אחד מאלה שכל הזמן היה קרוב לעניינים.

כל הדברים אשר ראיתי – בצורתם, בהפלגת הדברים – הם כה דיכאוני, כה הדהימוני, שאי-אפשר שלא לראות פנומן אחר לגמרי, אשר אי-אפשר להשוותו לא עם כל גלות ולא עם שום ניסיון גלותי ידוע מתולדות העם היהודי. הקדוש

ברוך הוא ניסה את עמו בכל מיני ניסיונות – ויצא מהם בשלום; איך הוא יצא מהניסיון הזה – אין כלל לדעת. מי ירחם עליו, מי יוציא אותו – אין לדעת.

ההפלגה הזאת, והדבר המדהים והמרהיב הוא בשני כיווניו: גם בכליה עצומה וגם בטמיעה עצומה ובממדי הטמיעה וגם בגילוי מיוחד במינו של התגוננות יהודית ונאמנות יהודית. אני חושב שבשני הדברים בדורנו לא התנסינו בצורה כזאת ובגילויים כאלה, ושניהם כאחד – מדהימים בהפגתם; ועל ידי ההפלגה הזאת של הממדים זה מקבל דמות לגמרי אחרת. אתן לכם רק דוגמאות אחדות כדי להבליט את הדברים שאני אומר.

אנחנו כולנו מדברים על טמיעה, על התבוללות יהודית. אבל עניין ההתבוללות הזאת שאתה רואה בתוך רוסיה היא לא בת דורות רבים אלא היא כולה התבוללות בת דור אחד. ואני התחקיתי לא רק אחרי מה שראיתי במוסקווה אלא גם אצל יהודי העיירות בני דור או דור וחצי.

אנחנו כבר לא רגילים לצורות אלה של טמיעה או ליכולת זו של התבטלות יהודית, של עקירת ערכים ושבירת יסודות עיקריים.

ומצד שני אתה רואה את המגבלות שבטמיעה. אתה רואה מראש את הסיזיפוס, אי-היכולת הזאת שההיסטוריה עושה את המאמץ הגדול ביותר להטמיע, לגולל את האבן עד הסוף – ובאיזה שהוא אופן נעכבת; ואתה רואה כל חוסר האונים של הצלחת הטמיעה; אתה רואה באפסות כוחותיה להגיע למטרה האחרונה. ואני לא רוצה להישאר בדברים מופשטים. לפי דעתי כל הפרוצס הזה, גם בטמיעה, גם בנוגע לגילויים היהודיים וגם בנוגע לעצם האימה היהודית, אשר אגב גדלה בשנים האחרונות יותר מאשר הייתה קודם – זה פרי שבשל במיוחד מאז הקונגרס הקומוניסטי האחרון. פה יש פרוצס מיוחד במחשבת המפלגה הקומוניסטית והיא משפיעה על כל הלכי הרוח בעולם היהודי ובעולם הלא-יהודי.

קודם כול: לאיזו מידת ביטול היהדות הגיעה? אנחנו חושבים שאנשי הקבוצות והקיבוצים בארץ אינם דתיים. אבל איזה דמיון ואיזו השוואה למה שרגיל לא רק איזה ציבור מיוחד, אלא לסתם יהודי, איש עיירה אשר ישנו בתוך רוסיה! למשל: ברית מילה. אין בארץ-ישראל ילד שלא נימול. בדרך כלל כל יהודי בארץ נימול. יהודי הארץ נימולים ואני חושב שגם יהודי אמריקה נימולים. אולי מישוהו יצא לתרבות רעה, אבל בדרך כלל יהודי נימול. לא היה עולה על הדעת בתקופת ילדותי בעיירה, שיכול להיות יהודי שלא נימול.

לפי ראות עיניי, אין לי סטטיסטיקה אבל לפי פגישותיי שלי – ופגישותיי היו עם מאות יהודים – הרושם שלי הוא שאם אגיד ש-5 אחוזים ילדים נימולים – הגזמתי. וכאשר שאלתי זאת לא רק אצל יהודים קומוניסטים אלא בבית הכנסת, ב'מנחה' וב'מעריב', שאלתי יוצאי עיירות, בני חייטים וסנדלרים, יהודים לגמרי ביתיים, והנה פוגש אני ביהודי שבא לבית הכנסת ב'מנחה'; אתו דיברתי יידיש, וזה היה אחד המקרים המעטים שדיברתי יידיש; הוא יהודי מברזין, בן חייט, מדבר יידיש, לגמרי מהשכבה הכי ביתית, מלב לבו של הגוף היהודי; ואני שואל אותו אם הוא עושה ברית מילה לבניו. הוברר לי שבמינסק, שבה יש 40,000 יהודים, לפני ארבע שנים קרה אסון וילד אחד שנימול לקה בהרעלת דם. המוהל מרוב זעזוע קיבל שיתוק – נבהל מעצם הדבר הזה, ומאז אין במינסק מוהל; ובמינסק 40,000 יהודים. בקהילה גדולה זו אין מוהל. מספרים לי שאם יש מישוהו אשר רוצה לימול מביא מוהל מוילנה. וממינסק עד וילנה – אין להשיג מוהל. ובין מינסק לוילנה יש המון עיירות. במינסק אין מוהל, וממינסק עד וילנה – אין מוהל. ואתם מתארים לעצמכם בין 40,000 יהודים כמה ילדים נולדים? פירוש הדבר שדבר זה בטל.

יכולתי להביא דוגמאות רבות כאלה. ואין לתאר אצלנו דרכי טמיעה כאלה שהיינו רגילים להם באירופה ולהשוות לדהירה עצומה זו של עקירת יסודות היהדות וערכיה ושל אורח החיים היהודי – כפי שאנחנו רואים ברוסיה.

נפגשתי עם יהודים נחמדים; עם בנות 19 ו-20 שלא יודעות דבר על קיום חיים יהודיים. כאשר אתה שואל: מתי 'פרזדניק', אז 'פרזדניק' זה חמישה ימים בשנה: ה-1 במאי, המהפכה האוקטוברית, ראש השנה, יום המלחמה – חמישה ימי גנוסיא המקובלים בלשון כימי חג. שיש עוד מושג על ימי חג – זאת יודע מי שיש לו אם זקנה או דודה; לאחרים – זה מטושטש. מי שזוכר – זוכר; את הזיכרון אי-אפשר לעקור. אבל מי שאינו זוכר, כלומר אין לו זיכרון מאותה תקופה – אצלו זה מטושטש והמושג 'חג יהודי' הולך ונעקר. ראיתי בחורים צעירים אשר גם כשנתנו להם לוח ברוסית לא ידעו לקרוא. הוא לא ידע במה המדובר; כאשר ראה מסומנים ימי חג – לא ידע. אני מדבר על צעירות, בנות 15-16, בנות טובים, ממשפחות שהסבא שלהם הכרתי יפה בתוך עיירתי.

כלומר הטמיעה שהיא בעולם היא כאין וכאפס לעומת הטמיעה המיוחדת במינה של ביטול צורות וערכי חיים בתוך החיים היהודיים. אני כבר לא מדבר על נישואי תערובת; נישואי תערובת יש בכל העולם, אבל לא בצורה כזו ולא בממדים כאלה. עשיתי לי סולם של ערכים – כיצד הם נשמטים; באיזו מידה; מה קודם למה; מה נשאר בכל זאת; מי יותר מחבריו מגלה חוסר כל חסינות וחוסר יכולת להתגונן; מי מהערכים נכנע קודם מחברו. מבחינת תרבות ישראל זה מלא עניין. עשיתי רשימה של ערכים יהודיים והגעתי לכעשרה דברים – החל בדיבור וכלה בברית מילה.

כדוגמה אתן לכם עוד אחת, שהיא מאוד מפליאה אשר בצורתה ההמונית איננה בכל גלות אחרת – הקבורה. דרכו של יהודי שהוא נקבר בבית קברות יהודי; עם 'קדיש' או בלי 'קדיש' – אבל קבר ישראל, נאסף אל עמו. זהו מושג די עמוק בהכרה היהודית. שם הדבר שהדהימני היה הפופולריות של הקרמטוריום. מהיכן זה בא? זוהי בריחה מבית קברות יהודי; זוהי כניסה לעולם שאין בו לא יהודי ולא גוי; זוהי הגירה לעולם הנכסף שאין בו התבדלות יהודית. ובמה מתבטאת היהדות הדתית? בית קברות, בית כנסת, חג, ברית מילה, נישואין. ובכל הדברים האלה יש בריחה מופלגת, דוהרת. אל תשאלו אותי איך ההיסטוריה היהודית מתנקמת.

הלכתי לקרמטוריום; חיפשתי קרובים שהם באו לא לקבורה בישראל אלא לקרמטוריום. בת אחת סידרה את הקבורה של אמה אשר הייתה צריכה להישרף. באתי לקרמטוריום – זה של מוסקווה. זהו רחוב שלם עם ארונות. כמוכן – אין אות עברית, אין מגן דוד; הוא כללי. אבל כאשר אתה מתחיל לקרוא את השמות, אתה קורא: איזקסון, רבינוביץ, גולדבלום, ואחר כך קורא: צ'יצ'רין אחד – בטל בשישים. עשיתי סטטיסטיקה; אמרתי לאחי: לך אתה מצד זה ואני אלך מהצד הזה – נראה כמה גויים יש. לא הגענו לעשרה.

זאת אומרת הקרמטוריום הזה אשר צריך להיות ביטוי לבריחה מהעולם היהודי – ההולך לשם נמצא דווקא בסביבה שכולה יהודית. הם מעוניינים בבריחה הזאת. לגוי לא איכפת לו אם קוברים אותו בבית קברות נוצרי, הוא לא זקוק לבריחה הזאת.

תפילה חגיגית לרגל יום הולדתו ה־90 של הרב לוי בן בית הכנסת הקטן במוסקווה, אוקטובר 1963 (צילם אלי עטר)

א' ציזלינג: אין בית קברות כללי שאינו קרמטוריום?

ז' שזר: יש גם זה.

האם יש חוק על כך? האם יש גזרה שאסור להיקבר בקבר יהודי? או יש חוק שאסור מילה? או יש חוק שאסור ללכת להתפלל? או יש חוק שמבטל חג? אז נבוא לממשלה ונצעק, נגיד שזה נגד הקונסטיטוציה; אנחנו דורשים חוק שהאמנציפציה תהיה שלמה. אין גזרה כזאת. שום חוק לא היה, כשם שלא היה חוק על ביטול מצוות. אין שום חוק שאסור הליכה לבית הכנסת. אבל מה יש? (וזה העיקר) – יש דבר שהוא הרבה יותר מהממשלה ומהחוקים של הממשלה – וזוהי המפלגה. והמפלגה היא הקומוניסטית באידאולוגיה שלה הורסת את כל הדברים האלה; יותר מזה: בשנתיים האחרונות גייסה את כל כוחותיה על מנת להלחם בכל הגילויים הדתיים וכללה כל זה יחד כדבר ששייך לדת. [...]

אבל המפלגה חושבת אחרת. למעשה בתוך המפלגה התבצרה בשנתיים האלה ההרגשה של מלחמה יסודית בכל גילוי של דת ובאיזשהו יחס לערכי דת. ישנה פקולטה לפילוסופיה באוניברסיטה המוסקוואית. לב לבה הוא האינסטיטוט הלניניסטי האתאיסטי. הפרופסור מודיע לי: אצלנו מדע אחר; מלחמה במחשבות אידאליסטיות מיסטיות; ואצלנו היסודות הפילוסופיים הם האמת המדעית, וזוהי ההכרה הלניניסטית האתאיסטית.

שמעתי הרצאה: הביבלייה, התלמוד והקוראן. שמעו אותה הרצאה 1,800 איש, ביניהם הרבה יהודים. המרצה על עניין הביבלייה והתלמוד היה יהודי – צעיר שחרחר, בעל כישרון, יודע עברית ופסוקים; והבחורצ'יק הזה מצטט לך ומביא לך 'הוכחות' על השחיתות המרובה של התנ"ך. יש לו 3 תזות: (א) האם יש אמת בתנ"ך? וזה קל מאוד להוכיח; (ב) האם יש מוסר בתנ"ך – והוא מספר על ה'רבייס' באמריקה שמדברים על הנבואה שכך יכולה להציל את רוח האדם ולהביא את המוסר באדם, ולמעשה זהו סמל שחיתות והשעבוד. וההערכה לאבות בישראל – הלוא הם היו מוכרי עבדים. הוא אומר: אני יודע את התנ"ך בעל פה ואין אף נביא אחד שיצא חוצץ נגד אברהם, יצחק ויעקב אשר ידוע שהם היו מוכרי עבדים, ואוי לנביאים שמעריצים אבות כאלה.

ולו ידעתם איך הקהל הזה יושב ובולע את הדברים. ומה שזעזע אותי (אנחנו פה צוחקים לעניין כזה אבל אצלם הוא יסוד למחשבה): אם הנביא לא יצא חוצץ וידוע שהוא ידע, מה מפטטים כל האידאליסטים והראקציונרים על זה שהנביאים הללו הם נושאי המוסר בעולם? ואפשר לחנך נוער על כך? נחוץ לעקור מהשורש כל דבר שנוגע ליסוד הזה.

והוא מוכיח מיד שלמעשה אין להצליח במלחמה בקפיטליזם אם לא נעקור את הדת, כי מאחוריה מתבצר הקפיטליזם. ומצד שני אין יכולת לעקור את הדת בלתי אם נעקור קודם כול את הדת היהודית, כי זה שורש הטומאה, זה אבי אבות האסון המחשבתי בעולם הזה, זהו שורש הרע.

היו "ר' מ' שרת: זה מתקרב לעמדה של היטלר.

ז' שזר: אחר כך אגיד לך איך הוא מסתייג מאנטישמיות. על כן מלחמה בדת פירושה מלחמה ביהדות כיסוד למלחמה בדת.

וכאשר אתה שומע את הדברים האלה הנאמרים ברבים, בהרבה פתוס ובפסוקים שהוא אומר לך מהגמרא; והגמרא – זה פירושים; מה זה פירושים? לעשות סייג לתורה. ולא היה סייג לתורה אלא לשומרי תורה. פירוש הדבר – עם נבחר, העם היהודי צריך להיות נבדל.

והוא ממשיך: הם אומרים שיש אנטישמיות. היסוד לשנאה הגזענית הוא בתנ"ך משום שהתורה מחנכת לשנוא את כל יתר העמים. על כן שנאת העמים, שורשיה – בתוך התורה, ומכאן כל תורת הגזענות. כל הפשיזם הוא בהתבדלות הזאת 'עשו סייג לתורה' – וזה התלמוד.

כל זה גורם לכך שבמפלגה הקומוניסטית עניין הדת היהודית והמסורת וכל מה שהם רואים כדת – הפך לטרפה שעליה משגיחים הרבה יותר מאשר השגיחו אי-פעם.

[.....]

המצב הפסיכולוגי העיקרי שמבטא את מצב נפשו של היהודי ברוסיה – זהו הפחד. אין גבול לאימה הזאת, והאימה גדלה במשך השנתיים – דווקא בעת הליברליזציה. הליברליזציה גרמה לכך שבעיניהם ה'חטאים' הללו שהם חטאי ישראל, נעשו חריפים עוד יותר. יש שלושה חטאים גדולים: הפשע הראשון – כל מה שקשור בדת; הפשע השני – מדינת ישראל, ארץ-ישראל; הפשע השלישי – קשרים עם חוץ לארץ. אלה שלושה דברים שמפלים את היהודים ברוסיה מהלא-

יהודים. הלא־יהודי ברוסיה גם כן מפחד, האימה תלויה על כל אחד, אבל הלא־יהודי ברוסיה מחליט בלבו שעליו להשלים עם המשטר; הוא משלים אתו, לשנותו אינו יכול והוא יכול לחיות בשקט. אין הוא מרגיש שיש לו קופה של שרצים, שיש לו חטאים, שמא מישהו ילשין עליו. לא כן היהודי. ליהודי יש שלושה פשעים אלה. אין יהודי שאין לו אחות באמריקה או דוד באוסטרליה; אין יהודי שאינו רוצה לדעת מה נעשה בארץ־ישראל, והוא נהרג על זה לשמוע מה מספר הארגז – 'קול ציון', 'קול ישראל'. על זה יהודים מוסרים את נפשם – לדעת מה נשמע שם. וזה כרוך בכל מיני קשיים. נחוץ להתאסף בלילה. בדרך כלל הם משתיקים, אבל יש שהשידורים נשמעים. אבל ב־12:30 בלילה צריך ללכת לדירה, תוך סכנה; ב־12:30 אין להשיג במוסקווה אוטובוס; צריך לנסוע חזרה ואין להשיג טקסי, וגם רשום באיזה מקום מי שהשיג טקסי. כל זה צריך להיות במחתרת. ואם בכל זאת מתאספים – צא וראה מה משתוקקים לשמוע על הנעשה כאן. ברוסיה אין מחתרת, אבל הדבר סמוי מהעין, בלתי מאורגן; איש שומע מרעהו; איש אינו יודע מי מתחיל ויש שורה של צעירים שהם מקבלים ומעבירים כל ידיעה – למסור ולדעת מה נעשה בארץ־ישראל; לדעת על הוויכוח בכנסת ועל שיר חדש. זה הביטוי הגדול של הקשר, אבל זה מעמיד אותו כאילו הוא כולו חוטא והאימה שלו היא הרבה יותר גדולה מאשר אימתו של אזרח אחר.

[.....]

ואיך היהודים עומדים במבול הזה, איך צעירי ישראל מתגוננים מתוך נאמנות ואהבת ישראל ומתוך התגאות בארץ־ישראל!

כמה מילים על נאמנות ישראל. אמרתי לכם שההפלגה הייתה בטמיעה, אבל ההפלגה בנאמנות היא הרבה יותר מרהיבה מאשר בטמיעה. וראיתי זאת גם אצל שומעי הרדיו, גם בבית הכנסת, גם בזה שיודעים אחרת להתפלל מאשר ידעו עד כה. החזן בבית הכנסת במוסקווה, כאשר התפלל הפעם הוא אמר זאת כך כאשר לא שמעתי בשום בית כנסת, וחזר על זה. ואגיד לכם מה היה הריכוז הנפשי של היהודים.

קיבלתי 'מפטיר' בבית הכנסת במוסקווה בשבועות. היו אלפיים איש. אינני יכול לתאר לכם את החוויה הזאת – איך התרכזו סביבי ואיך הסתכלו עליי. אבל בשעה שאמרתי – וזאת לא אשכח לעולם – מסובב מהרב והגבאים, ואמרתי בהברה ספרדית כאיש ארץ־ישראל: 'כי בשם קודשך נשבעת לו שלא יכבה נרו לעולם ועד' – נפל יהודי על ידי והתעלף. זה היה הגבאי. לא ידעתי אם להמשיך או לא, אבל החלטתי להתגבר. בא איזה פרופסור, באו יהודים והרגיעוני, אבל אני רוצה פה להדגיש מהי מידת ההתרכזות הנפשית שלהם. התפלאתי מדוע אני לא התעלפתי, אבל הוא נפל על ידי והתעלף באמצע דבריי. זהו מהסקטור אשר מתבטא בבית הכנסת. אבל הייתי גם בסקטור אחר. בוויכוחים הגדולים שהיו לי – והיו לי הרבה בעשר מסיבות ביתיות – מי היה אתי ומי נגדי? בכל מקום אתי היו בני דורי בגיל בערך כשלי, ובני 17, 20, 22. לו ידעתם איך נדלקו אלה למלחמה בכל אלה שהם מבני 25 עד 60 שהם כולם היו מורעלים וכולם מלאי דיבות, החל מנשק וגמור בכל מיני דברים מקומיים, עד ליוס'לה.* כל זה ידע כל אחד מהם – על שלטון הדת, על הקלריקליזם, סוכני אמריקה, תלויים באימפריאליזם; כל הדברים האלה כל אחד ידע. זה היה כל הגזע של העץ מלבד האבות והנוער הנחמד והיקר הזה. חיפשתי לדעת מהיכן זה בא? וכל זה ללא אות עברית, ללא ידיעה לחתום שמותיהם. מהיכן זה בא? מכיוון שנפקחו העיניים לראות בקונגרס הכ"ב שהמלך ערום; מזה התחיל להיות הנון־קונפורמיזם המפלגתי. מה פירוש הדבר? אנחנו לא מקבלים כל דבר שהם אומרים כי הוא אמת; וסימן: מה שהם אומרים עליכם, על ארץ־ישראל, גם כן טעון בדיקה. וכאשר ישבתי פעם ודיברתי אמר לי בחור: 'לפי השקרים שלימדו אותי על ארץ־ישראל, כאשר אני שומע ומבין שכל זה שקר אני מתחיל להבין שגם יתר הדברים שקר'. אבל עצם הדבר הזה שסוף סוף מתוך שלושה וחצי מיליון, וביניהם שניים וחצי הודיעו שהם יהודים, וביניהם כחצי מיליון הודיעו שידיש היא שפתם.

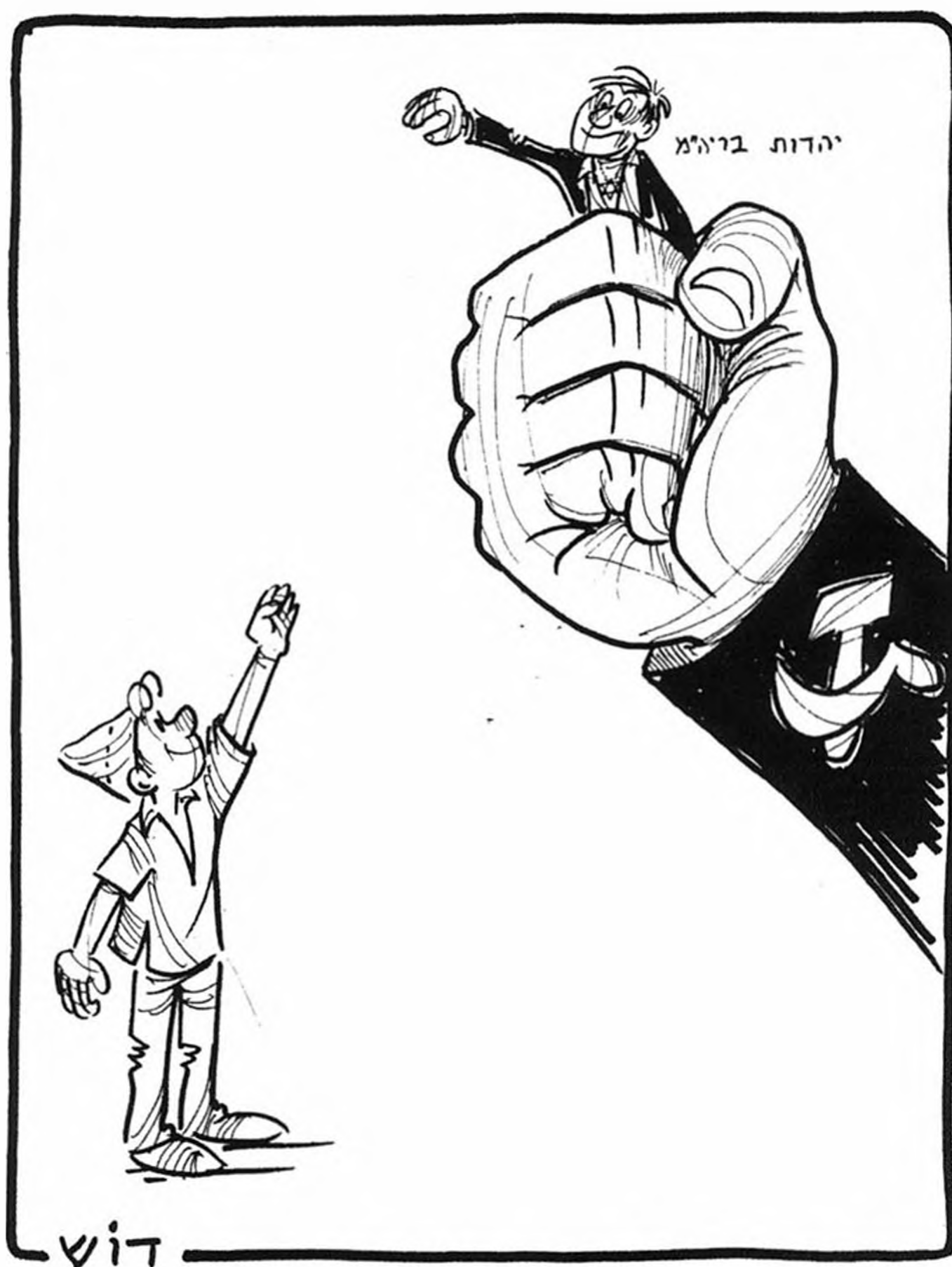
ודבר אופייני לטמיעת יהודי רוסיה: הגם שהם אינם באים לבטא את היותם יהודים, היהודי מתהלך עם פספורט יהודי ותודעת סביבו – כולם יודעים שהוא יהודי. זו לא טמיעה כדוגמת אמריקה או ארצות אחרות, שאדם בורח מהחברה. הוא נשאר יהודי, אבל הוא עקור מכל שורשיו והוא עומד כגזע שעקרו את ענפיו והוא כולו מתפתל באיזו סערה; הוא כולו עומד זב דם, הוא כולו פצוע, הגזע עומד בדד והענפים מכל צד נישאים על פני הרוח.

* הילד יוס'לה שוחמכר נחטף ב־1960 מידי הוריו החילונים בידי סבו החרדי והוברח לארצות הברית כדי שיקבל שם חינוך חרדי. ביולי 1962 התגלה הילד בניו יורק והוחזר ארצה לידי הוריו.

איש אינו חולם על כך שהוא יכול לעלות, איש אינו רואה זאת כדבר ממש. זה היה נס מהשמים שיכולתי פתאום לבוא, אבל גם אנחנו נראים בעיניהם כיהודים מעבר לסמבטיון. יהודי אינו יכול להגיד: אני רוצה לעלות. זו בכלל שטות. לא מדובר על דבר שאינו בגדר כל משמעות.

מה שאני רוצה עוד להגיד, אבל לא עכשיו – זהו מה לעשות. אבל אני אומר לכם שעצם העובדה שזה נוגע ליהדות בת 3.5 מיליון לא נמלא את תפקידנו אם לא נגיב בעשייה, ואינני יודע אם אז מותר לנו לשבת מסביב לשולחן הזה. אנחנו מוכרחים למצוא דרכים, אנשים ותקציבים בכדי לעשות.

אני מאמין באמונה שלמה בעלייה גדולה מרוסיה, וכמעט אני רואה בדיוק מתי זה יהיה – לא בתאריכים אבל בשלבים של התפתחות. אימתי העלייה מרוסיה תהיה – ותהיה גדולה. מה שחשוב – שגם היהודים יחזיקו מעמד ביהדותם עד בוא היום הזה – ובנו לעשות זאת.

(צייר קריאל גרדוש [דוש])

פרק אחד-עשר

1968-1963

הנשיא השלישי של מדינת ישראל

א. מהנהלת הסוכנות אל נשיאות המדינה

ה' חודשים שבאו לאחר שובו של שזר מרוסיה ביולי 1962 היו מהפחות מספקים בקריירה הציבורית הארוכה שלו. פעולת המחלקה לחינוך ותרבות בגולה הלכה ושקעה בשגרה עקב הקיצוצים הנמשכים בתקציבה. בפברואר 1963 יצא שזר לאמריקה ולצרפת בענייני מחלקתו. הוא שב ונוכח בפער העצום שבין העבודה התרבותית והחינוכית שצריכה להיעשות בתפוצות לבין האמצעים שמוקצים לכך. בישיבת מליאת הנהלת הסוכנות שנערכה לאחר שובו תיאר את מצבם של גופי הסוכנות שפועלים בגולה כ'רצוצים ושבורים ללא כל יכולת לגשת לכל פעולה'.¹ דומה היה ששזר בן ה-73 מתקרב אל סוף דרכו הציבורית.

ב-23 באפריל 1963 נפטר בירושלים הנשיא השני של מדינת ישראל יצחק בן-צבי. שזר, שהיה ידידו הקרוב מאז שנפגשו בפעם הראשונה במינסק ב-1906, ספד לו במילים חמות בישיבת אבל של ההנהלה הציונית. ביום השבעה למותו של בן-צבי שב שזר וספד לו מעל דפי 'דבר': 'והוא נשא את הכתר הזה באצילות של פשטות, בענוות חלוצים ובטוהר מידות של תלמיד חכם יהודי מובהק. והוא עשה את הנשיאות בישראל למוסד האהוב ביותר על כל היישוב היהודי. הוא – בעזרתה של רעייתו רחל ינאית – העניק למדינה את בית הנשיא ועשה את הבית לנקודת מוקד לכל זרמי הציבור בארץ'.² ראשי מפא"י חיפשו מועמד מטעם המפלגה לתפקיד הנשיא, מועמד שיוכל לייצג בדמותו את מה שסימל יצחק בן-צבי בחייו, שיהיה מקובל על המפלגות האחרות וגם על יהדות העולם. במהלך הדיונים במפא"י הועלו שמותיהם של קדיש לוז ושל זלמן שזר. לוז סירב להציג את מועמדותו ושזר נותר המועמד המועדף על ראשי המפלגה. ב-29 באפריל 1963 רשם בן-גוריון ביומנו: 'בערב הזמנתי אליי את זלמן. אמרתי לו, שאיני רואה מועמד לנשיאות, אלא אותו. הוא במידה ידועה מייצג היהדות כולה, וגם המסורתית וגם החופשית, ומעורה בכל ההיסטוריה, ושמו אומר משהו ליהדות התפוצות'.³ שזר ענה לבן-גוריון שבגילו מדובר בעול כבד ועליו להרהר בהצעה, אך הבטיח להשיב בתוך עשרה ימים. למחרת אושרה מועמדותו של שזר בישיבת לשכת מפא"י ובישיבת 'שרינו' עם הנהלת סיעת מפא"י בכנסת.

שזר רצה בתפקיד ויש אומרים שאף השתוקק לכך, אך לא מעט מן הקרובים אליו, ובעיקר אשתו רחל, חשבו שהמעמסה עליו בגילו ובמצבו הבריאותי תהיה כבדה מדי. חברים אחרים שעמם התייעץ עודדו אותו להיענות בחיוב, וראשי מפא"י לחצו עליו לקבל על עצמו את התפקיד. לבסוף החליט שזר להיענות להצעתו של בן-גוריון ולהציג את מועמדותו לתפקיד נשיא המדינה. ב-16 במאי 1963 התכנס מרכז מפא"י כדי לדון במועמד המפלגה לנשיאות ולהעניק לשזר את ברכת הדרך. מזכיר מפא"י, ראובן ברקת, נשא דברים בשבחו של שזר וסקר את תכונותיו שבזכותן היה מועמד ראוי למשרת הנשיא. אחריו דיבר הסופר חיים הזז שהוזמן כאורח לישיבה. הוא תיאר בדברים חמים את עושרו הרוחני של שזר ואת היכרותו העמוקה עם העם היהודי ועם תרבותו לגווניה וסיים: 'הוא מעולם לא שנא איש, לרבות את שונאיו, אם היו כאלה. וכמדומה אני שלא ירד לתהומות, לא למוראי תהום רבה ולא לברכת תהום רובצת תחת. אדם שלם, מסוים וברור, והוא נאה להיות נשיא בישראל'.⁴ שזר בדבריו שיתף את חברי המרכז בלבטיו אם להיענות להצעתו של בן-גוריון, וסיפר שכדרכו במצבים כאלו השפיעה על החלטתו המחשבה 'מה היה אומר ברל [כצנלסון] על כך'. הוא הוסיף ששאב עידוד מדברים ששמע בעבר משני הנשיאים הראשונים, חיים ויצמן ויצחק בן-צבי, ופרס את ציפיותיו מן התפקיד במידה וייבחר: 'ואם אצליח במשהו להקטין ריב אחים בקרבנו, אם אזכה במשהו לראות ליכוד יתר של העשייה, גם כאן וגם בגלויות מסביב למדינה; אם תעמוד לי זכות של השנים המרובות שהשקעתי בעבודה הציונית בכל הגלויות בעבודת החינוך, ותהא לי עזרת אחים זאת ואני אוכל במשהו לסייע לכך – זאת כל תפילתי' (תעודה 136). ב-21 במאי 1963 התכנסה הכנסת כדי לבחור את הנשיא השלישי של מדינת ישראל. הוצגו בפניה שני מועמדים – זלמן שזר ממפא"י ופרץ ברנשטיין מהמפלגה הליברלית. את מועמדותו של שזר הגישו סיעות מפא"י, אחדות העבודה, פועלי אגודת ישראל וסיעות המיעוטים שתומכות במפא"י, והוא נבחר ברוב של 67 מול 33. למחרת הצהיר שזר אמונים בפני הכנסת ואחר כך נשא

דברים. בדבריו טען שעדיין אורבות למדינה סכנות רבות וגרס שתנאי ראשון ליכולת להתגבר עליהן הוא איחוד וליכוד חלקי האומה, 'ועל ידי חתירה מתמדת ומאומצת אל קיומו בפועל של הצו הראשוני, שהוכרז באזני עמנו בשחר נעוריו: "ואהבת לרעך כמוך"⁵. בהמשך הציב את הערכים שמנחים לדעתו את המדינה ושאותם יש לטפח, ורמז על המקום החשוב שהוא מבקש להקנות לענייני הרוח בסדר היום שלו בבית הנשיא.

שזר הגיע אל בניין הכנסת כאזרח מן השורה ויצא ממנו לקול תרועת חצוצרות והוא נשיא מדינת ישראל, מלווה במשמר פרשים ורוכבי אופנועים של משטרת ישראל. בימים הבאים זרמו אל ביתו מברקי ברכה רבים, ובעיתונים

התפרסמו מאמרים שברובם תואר כאיש הנכון לשמש בתפקיד נשיא המדינה. אך התפרסמו גם מאמרים שכותביהם טענו שמן הראוי היה לבחור בדמות בעלת משקל ציבורי רב יותר לתפקיד הנשיא, אלה היו בעיקר מי שביקשו לראות בנשיאות מוסד שיכול להיות משקל נגד לממשלה בנקודות זמן שבהן הדבר נדרש. בהתלהבות מיוחדת קיבלו את בחירתו של שזר אנשי רוח, תרבות וחינוך, שראו בה עדות לחשיבות שמייחסת המדינה לתחומים אלו והאמינו שיש בכוחו לקדם מבית הנשיא את מעמדה של התרבות בישראל ואת עולמה הרוחני. שביעות רצון נשמעה גם מצדם של חוגים דתיים שהאמינו שממקום מושבו בבית הנשיא יעשה שזר לחיזוק מעמדה של הדת בישראל.

1. דברי זלמן שזר בישיבת מליאת הנהלת הסוכנות היהודית, 13 במרס 1963, אצ"מ, S100/1020.
2. זלמן שזר, 'אצילות שבענווה (שבעה לפטירתו של יצחק בן-צבי)', דבר, 30 באפריל 1963.
3. יומן בן-גוריון, 29 באפריל 1963, אב"ג.
4. דברי חיים הזז במרכז מפא"י, 16 במאי 1963, אמה"ע, 2-23-1963-84.
5. דברי זלמן שזר בטקס ההשבעה של נשיא המדינה בכנסת, דברי הכנסת, 37, עמ' 1895.

יושב ראש הכנסת קדיש לוז (מימין) משביע את זלמן שזר לתפקיד הנשיא השלישי של מדינת ישראל, 22 במאי 1963 (צילם פריץ כהן)

136. דברים בישיבת מרכז מפא"י

תל אביב, 16 במאי 1963

עומד לנגד עיניי מאמר קדום של אחד מגדולי ישראל שאמר: 'כתר לי, שמעולם לא אמרו לי חבריי – עלה לדוכן, ולא עליתי'. אני מתאר לעצמי שאם הוא אמר כזאת – אות וסימן הוא שהוא חש מאוד בקושי הרב שהיה לו לעלות לדוכן, אלא אם כן הוא רצה להגיד שגם את זאת עשה עם חבריו אם ציוו עליו. אלה דברי התנצלותו ודברי הסברי לעצמי. מאז נושא האחריות הגדולה שבקרבנו, חברי היקר דוד בן-גוריון קרא לי ביום העצמאות, ובפעם הראשונה שמעתי מפיו את אשר הוא יוזם להציע, עברו עליי עשרה ימים של לבטים רבים עד שנתתי את הסכמתי. לא משום שפקפקתי במשימה עצמה; כל פקפוקי היו, והנם, לאחר כל השבחים ששמעתי, אם אני ראוי לאותה אצטלה. רק זאת. ובלכתי מביתו של חברנו ראש הממשלה להתבודד עם עצמי ולהתבונן, חשבתי ברגע הראשון: מה היה אומר ברל על כך? אילו הייתי יכול להיכנס אליו כאשר הייתי רגיל להיכנס בשעות הכרעה ולשאול בעצתו, מה היה הוא אומר לי? ונזכרתי בדבר ששמעתי מפיו למעשה קטן הרבה יותר מזה, אבל דבר שהתחבטתי בו אם לקבל משימה שהטילו עליי. ברל אמר לי: 'זלמן, על כל הדברים שבעולם טוב שתהיה לך דעה משלך, אבל עליך – טוב שתשמע מה שאומרים חברים'. והדברים עלו לקראתי כתשובה וכעצה.

אני יודע מה אחראי ומה רם הכיסא שאני נתבע לעלות עליו, לעת עתה רק נתבע. נחוץ לדעת כי ריבונותה של הכנסת דורשת שכל עוד לא נפלה הכרעה בתוך הכנסת – ויהיו הסיכויים והחשבונות וחישובי הקולות כאשר יהיו – אין להעלות על הדעת לראות במישהו כאילו כבר הוכרע עליו, כל עוד הכנסת לא עשתה כן. זאת חובת אזרח וזאת דורש כבוד הכנסת. ובידעי את כל השגב במשימה הזאת, אני חש את שאתם כולכם יודעים. אצלנו הנשיא מעולם לא נבחר לפי מצע שהוא מציע בפניו בוחריו. לא כאלה הן הבחירות אצלנו ולא זאת דמות הנשיא בתוכנו. הוא נבחר לפי מה שהעם כבר יודע אותו ולפי חייו ואורח חייו. אין מצע, אלא מגילת חייו של הנשיא היא המצע. כך היה בימי וייצמן, כך – בוודאי כך – היה בימי הנשיא שרק זה עתה הלך מאתנו ואנחנו עדיין נתונים בימי האבל עליו. וכאשר אני מחפש סביבי, בתוכי וסביבי, משענות למען תת לי עוז ועידוד למלא רצון חברים, אני נזכר באחת השיחות שלי עם ד"ר חיים וייצמן ז"ל. היה זה בימים בהם הועמדתי בפני התפקיד לצאת למוסקווה ולהיות השגריר של מדינת ישראל ברוסיה – דבר שהחברים ידעו נשאתי מאוד נפשי לכך, בשל האחריות הרבה דווקא כלפי יהדות ברית המועצות. אז קרא לי ד"ר וייצמן לרחובות וישבתי אתו כשעתיים והוא פירש לפניי מדוע חשוב כל כך שאסע אני, בצורה אחרת ובמושגים אחרים, אבל כמעט בנוסח זה של חשיבות וערך הדבר שאני דווקא אסע. כאשר שמעתי ביום העצמאות מפיו דוד בן-גוריון, נזכרתי באותה שיחה. וד"ר וייצמן אמר לי: 'אגיד לך את האמת. אילו היה שמריהו לויין בחיים הייתי אומר שהוא צריך לנסוע, אבל מכיוון שהוא איננו – אני העברתי לנגד עיניי את כל הפנורמה של אנשינו ואני אומר לך: אתה האיש שצריך לנסוע'.

אני שומע את הדברים עד היום, רק היום, רק עכשיו בשעת התלבטויותי אלה. וכי בן-צבי רצה שאם תגיע שעה והוא יצטרך לבקש חבר אחד לשבת במקומו, והוא רצה בכך – זאת אני יודע. ובעלותי להמשיך שרשרתם – אם מותר לומר כך – אני נזכר בשני אלה וזה נותן לי ומוסיף לצו הזה שחברים הטילו עליי.

באחד המכתבים שקיבלתי – אחד מני אותם מכתבים – ישנו מכתב אחד של חברה היושבת כאן באולם, והיא מברכת אותי שאעמוד בפני ה'סבל שבהוד'. כאילו מלבי הוצאו המילים. וכל תפילתי שעזרת חברים אמתית תהא נתונה לי ואחרי כן עזרת העם כולו בארץ עד כמה שאפשר, של מרבית העם, לא רק ביום בחירות. ואם אצליח במשהו להקטין ריב אחים בקרבנו; אם אזכה במשהו לראות ליכוד יתר של העשייה, גם כאן וגם בגלויות מסביב למדינה; אם תעמוד לי זכות של השנים המרובות שהשקעתי בעבודה הציונית בכל הגלויות בעבודת החינוך, ותהא לי עזרת אחים זאת ואני אוכל במשהו לסייע לכך – זאת כל תפילתי. אני מקווה לעזרת חברים, לליכוד העם, וסייעתא דשמיא.

ב. החודשים הראשונים לנשיאות וביקור האפיפיור

מעמדו של הנשיא בישראל וסמכויותיו נקבעו בחוק המעבר, תש"ט-1949 ומאוחר יותר בחוק יסוד: נשיא המדינה, תשכ"ד-1964. להלכה הנשיא הוא בעל המעמד הרם ביותר בישראל והוא נקבע כעומד בראש המדינה. אך למעשה היה הנשיא נטול סמכויות מדיניות או פוליטיות ותפקידו בעיקר ייצוגי. רשמית ניתנו אמנם לנשיא בחוק שורה של תפקידים וסמכויות כגון חתימה על חוקים ועל אמנות עם מדינות ועם ארגונים בין-לאומיים; מינוי בעלי תפקידים בכירים כגון מבקר המדינה, נגיד בנק ישראל, שופטים ודיינים וכו'; קבלת כתבי אמנה של נציגים דיפלומטים של ארצות חוץ ועוד; אולם בפועל נותן הנשיא אישור רשמי בלבד להחלטות של הרשויות כגון הכנסת וממשלת ישראל, וחתימתו על המסמכים הרשמיים (למעט מסמך הקשור להקמת ממשלות) מחייבת לצדה 'חתימת קיום' של ראש הממשלה או של שר אחר. ניתנו בידיו רק שתי סמכויות חשובות שיש בצדן גם מידה מסוימת של שיקול דעת: הסמכות לחון עבריינים או להקל את העונשים שנגזרו עליהם, והסמכות לקיים לאחר בחירות כלליות או התפטרות הממשלה התייעצות עם סיעות הכנסת ולהטיל על אחד מחברי הכנסת להרכיב ממשלה.

מעבר להגדרות החוק שקבעו את המסגרת הרשמית של תפקיד הנשיא עוצבו דפוסי החברתיים והתרבותיים של מוסד הנשיאות בימיהם של קודמיו של שזר בתפקיד, ובעיקר בתקופת כהונתו של יצחק בן-צבי שנמשכה יותר מעשור. בשנים אלו הצליח בן-צבי לעצב את דמות הנשיא בתור אישיות לאומית אהודה ומוסכמת שעומדת מעל המחלוקות והפילוגים הלאומיים, הפוליטיים והחברתיים. בן-צבי הפך את מוסד הנשיאות לגוף בעל סמכות מוסרית ורוחנית – בית פתוח לכול שמסמל את הערכים המשותפים לעם לדורותיו, שנהנה מהערכה ומאמון הציבור ברובו המכריע, ושאליו יכול כל אזרח לפנות ולמצוא אוזן קשבת ללא קשר למעמדו, מוצאו או דתו. למעשה בכך התמצתה עיקר חשיבותו של מוסד הנשיאות, ועל שזר הוטל להמשיך ולשמור על מעמדו של בית הנשיא. כל נשיא נבחר נהג לשלב בפעולותיו בבית הנשיא את התכנים שאפיינו את דמותו ואת תחומי העניין שלו. חיים

וייצמן הביא לתפקיד את יוקרתו המדינית, אלא שהוא כיהן בתפקיד תקופה קצרה ובריאותו הרופפת הגבילה אותו. יצחק בן-צבי הביא לידי ביטוי את התעניינותו בחקר תולדות ארץ-ישראל ושבטי ישראל השונים, את קשריו הקרובים עם יהדות ארצות האסלאם ואת יחסיו המיוחדים עם אוכלוסיית המיעוטים בישראל. שזר הביא עמו לבית הנשיא את למדנותו, את יחסו החם למסורת היהודית, את זיקתו לתפוצות ואת יחסו המיוחד אל עולם התרבות, הספרות והיצירה היהודית והכללית. הוא ביקש להעמיד את בית הנשיא כבית העם היהודי המאחד את כל חלקיו בארץ ובתפוצות, להפוך אותו למרכז תרבותי ורוחני כלל ישראלי, לצקת לתוכו תוכן יהודי מקורי ולהדגיש ערכים של מורשת יהודית. בחודשים הראשונים לכהונתו החל אפוא שזר לשלב בפעילותו תכנים שהתאימו בעיניו לצביון שביקש להקנות לבית. החוג לתנ"ך שייסד בן-גוריון בבית ראש הממשלה התכנס עתה לסירוגין בבית הנשיא ובביתו של בן-גוריון בתל אביב. תשומת לב רבה ניתנה לענייני תרבות וספרות, שתפסו מקום מרכזי בסדר היום של הנשיא. עד מהרה היה בית הנשיא למרכז רוחני תוסס של תרבות ושל חיים יהודיים. בעמדו רשמית בראש המדינה היו לנשיא גם תפקידים טקסיים בתחום יחסי החוץ של ישראל. הוא קיבל את פניהם של ראשי מדינה בבואם לארץ ואירח מדינאים בבית הנשיא, החליף איגרות ברכה עם ראשי מדינות לרגל אירועים חגיגיים וייצג את ישראל בביקורים רשמיים, באירועים ממלכתיים חגיגיים או להבדיל בלוויות של ראשי מדינה. אמנם מגעיו עם ראשי מדינה לא תפסו מקום מרכזי בסדר היום של שזר, אך דווקא ביקורו של האפיפיור פאולוס השישי היה לאירוע החשוב ביותר בראשית תקופת נשיאותו. תחילת המגעים ביניהם היו ביוני 1963, כשהשניים החליפו איגרות ברכה לרגל בחירתו של פאולוס השישי לעמוד בראש העולם הקתולי. אף שהיו אלו איגרות שנשאו חותם טקסי היו לכל חילופי איגרות עם האפיפיור משמעות מיוחדת. היחסים בין מדינת ישראל למדינת הוותיקן היו מורכבים ומסובכים, מוטבעים בחותמם של גורמים היסטוריים ומדיניים, ויותר מכול בהתנגדותו של 'הכס הקדוש' לריבונות

ישראלית בירושלים והמחלוקת בדבר האחריות למקומות הקדושים לנצרות. מדינת הוויטיקן לא הכירה בישראל ולא כוננה עמה יחסים דיפלומטיים ובמשך שנות החמישים שררו בין שתי המדינות יחסים מתוחים. לאחר בחירתו של יוחנן העשרים ושלושה לכס האפיפיורות באוקטובר 1958 חל אמנם שינוי מסוים לטובה ביחסו של הוויטיקן ליהדות ולמדינת ישראל, אך לא נקשרו יחסים דיפלומטיים עמה. בראשית דצמבר הודיע יורשו האפיפיור פאולוס השישי שיש בכוונתו לערוך ביקור במקומות הקדושים לנצרות במזרח התיכון ובתוך כך בישראל. הודעתו התקבלה בהפתעה בעולם בכלל ובישראל בפרט. האפיפיור אמנם טרח להדגיש שהוא מגיע לביקור פרטי כצליין ולא כראש מדינה, אך בעיתונים חשובים באירופה התפרסמו פרשנויות שייחסו לביקור גם משמעויות מדיניות בכל הקשור ליחסי ישראל והוויטיקן. מדינאי

ישראל קיוו אפוא שהביקור יתרום להצלחת המאמצים שעשתה ישראל לזכות בהכרת 'הכס הקדוש' ולקשור יחסים דיפלומטיים עם הוויטיקן, וזאת בהנחה שיש ביכולתו של האפיפיור להשפיע על עמדותיהן של מדינות רבות שאוכלוסייתן קתולית ברובה.

במגעים שקיים משרד החוץ הישראלי עם הוויטיקן נמסר שהאפיפיור יגיע תחילה לממלכת ירדן ויבקר באתרים הקדושים לנצרות בירושלים המזרחית ובבית לחם, ומשם ימשיך לישראל לביקור באתרים הקדושים בצפונה של הארץ ובירושלים המערבית לפני שיחזור ללון בירושלים המזרחית. בישראל ביקשו שנשיא המדינה יקבל את פניו של האפיפיור בירושלים וידעו ברוח זו התפרסמו בעיתונות. אלא שאנשי הוויטיקן סירבו מכיוון שחששו שהדבר יתפרש כהכרה מצדם בריבונות ישראל בירושלים. ב-13 בדצמבר נפגש שגריר ישראל ברומא

האפיפיור פאולוס השישי בעת ביקורו בהר תבור, 5 בינואר 1964

מוריס פישר, שניהל את המגעים עם הוויטיקן, עם שזר ומסר לו שמשרד החוץ מציע ששזר יקבל את פני האפיפיור כשיבוא למגידו בדרכו מג'נין לנצרת ולמקומות הקדושים בצפון הארץ. 'אינני מקבל זאת', כתב שזר בפנקסו, 'עצתי: להיפגש אתו מיד בדרך רגלו על אדמת ישראל'.¹ הוא הבהיר שבדעתו לקבל את פני האפיפיור מיד כשיחצה את גבול ישראל ולא בכל מקום אחר. למרות עמדתו של שזר התפרסמו ב-18 בדצמבר 1963 ידיעות בעיתונים בישראל שנשיא המדינה יקבל את פני האפיפיור במעבר הגבול במגידו ולא בירושלים, ונמסר שהתכנית שונתה בגלל התנגדות הוויטיקן לפגישה בירושלים. יחסו של הציבור הישראלי לנצרות ולראשיה הושפע במידה רבה מן ה'חשבון ההיסטורי' בין שתי הדתות. באותם הימים הועלתה בתאטרון 'הבימה' ההצגה 'ממלא מקום' של רולף הוכהוט, ובה מוקעת שתיקתו של האפיפיור פיוס השנים-עשר בזמן שואת יהודי אירופה. ההצגה עוררה הדים רבים ותרמה את חלקה לגל התגובות הנרגזות של רוב הזרמים הפוליטיים ושל הציבור בכלל לידיעה בדבר קבלת הפנים במגידו. משלחות שהגיעו אל שזר ומכתבים מאזרחים שנשלחו אליו קבעו שיש בכך משום כניעה לכנסייה הקתולית והתרפסות בפניה ודרשו או ביקשו ממנו להימנע מלקבל את פניו של האפיפיור אלא אם כן הדבר ייעשה בירושלים. גם בעיתונות התפרסמו מאמרים ברוח זו ובהם דברים קצרים שכתב המשורר והעיתונאי חיים גורי בעיתון 'למרחב' ב-20 בדצמבר הנושאים את הכותרת 'לא במגידו'. גורי הביא שורה של נימוקים לעמדתו שנגזרו מהיחסים הטעונים של היהודים עם הכנסייה הנוצרית ומזיכרונות העבר וסיים בקריאה: 'בשם כל אלה אל ייסע נשיא ישראל למגידו משום שלא נוח לפאולוס השישי להיפגש עמו בירושלים'.² אולם לשזר כבר נמסר מפי אנשי משרד החוץ שבין מוריס פישר לבין נציגי הוויטיקן הושגה פשרה שמקובלת על ממשלת ישראל: ייערכו שני טקסים רשמיים עם אותם משתתפים. בראשון יקבל שזר את פני האפיפיור במגידו בשעות

הבוקר, ובשני ייפרד ממנו במעבר מנדלכאום בירושלים, לפני חזרתו של האפיפיור אל ממלכת ירדן. שזר ענה לגורי והסביר ש'ביום שנכתבה רשימתך-אזעקתך כשנדמה היה כי הנסיעה למגידו תבוא במקום פגישה בירושלים, הייתה דעתי כדעתך' (תעודה 137). אולם בהמשך הסביר שהושג הסדר מניח את הדעת והביע ביטחון ותקווה שהוא יהיה מקובל גם על המתנגדים.

בבוקר 5 בינואר 1964 קיבל שזר את פניו של האפיפיור פאולוס השישי במגידו בנוכחות כל ראשי המדינה והסגל הדיפלומטי ונשא דברי ברכה בעברית. באותו הערב נשא בפניו דברי פרדה בירושלים לפני שהלה חצה את מעבר מנדלכאום. בדרך כלל לא נהג שזר לכתוב את נאומיו מראש והרגיש שקריאה מן הכתב מגבילה את כושר הביטוי שלו. אולם הפעם נוסחו הנאומים שנשא בפני האפיפיור מבעוד מועד ותואמו במלואם עם משרד החוץ ועם משרד ראש הממשלה. מאחר שעניי העולם הנוצרי היו נשואות אל הביקור והוא זכה לסיקור נרחב באמצעי התקשורת בעולם, נועדו הנאומים להשמיע באזני האורח והעולם הנוצרי את עמדתה של ישראל בעניינים השנויים במחלוקת בינה לבין הוויטיקן, וזאת בלי לפגוע באפיפיור. שזר הדגיש אפוא את היות ירושלים בירת ישראל, רמז על התוקף המוסרי מימי נביאי ישראל שעליו מבוססת זכותו של העם היהודי לחיות בארצו וציין שמדינת ישראל נבנתה על היסודות שאותם נוהג להדגיש האפיפיור עצמו בדבריו והם: צדק, חירות והחתירה לשלום (תעודה 138). שזר קיבל אמנם שבחים רבים על הופעתו הגאה ועל דבריו המכוונים היטב בפני האורח רם המעלה, אולם ככלל גרמו ביקורו של האפיפיור ותוצאותיו לאכזבה לקובעי המדיניות בישראל. במשך 12 השעות ששהה במדינה לא הזכיר פאולוס השישי ולו פעם אחת את שמה של מדינת ישראל במפורש ושב והדגיש שהוא בא כצליין בלבד. מברק התודה ששלח האפיפיור כוון אמנם אל 'הוד מעלתו נשיא ישראל מר זלמן שזר', אך המען שצוין היה תל אביב.³

1. רישום בפנקסו של נשיא המדינה, 13 בדצמבר 1963, ג"מ, נ-213 פנקס ד.

2. חגור (חיים גורי), 'לא במגידו', למרחב, 20 בדצמבר 1963.

3. האפיפיור פאולוס השישי אל הנשיא זלמן שזר, 6 בינואר 1964, ג"מ, נ-157/6393.

137. אל חיים גורי, ירושלים

ירושלים, ט' בטבת תשכ"ד, 25 בדצמבר 1963

ידידי המשורר והמגיב,

לא הייתי רוצה שתניח כי דבריך הכאובים והנמרצים ב'למרחב' לא השפיעו עליי. להפך, חשתי בכנותם ובחרדה שבהם. ואכן, ביום שנכתבה רשימתך־אזעקתך כשנדמה היה כי הנסיעה למגידו תבוא במקום פגישה בירושלים, הייתה דעתי כדעתך; אולם למחרת היום – כששבו השליחים והוברר כי אין כל התנגדות לפגישה שנייה בירושלים – לא ראיתי כל פסול בקבלת פנים ראשונה מיד עם כניסתו, כדרך שנהגתי ונהג קודמי ז"ל בכל ביקור של ראש הממשלה או נשיא מדינה בארצנו. 'רק לא במגידו' יש לקרוא: 'לא רק במגידו'. ואין לי ספק כי דעתך השלילית נתגבשה ואותה הנחלת לקוראך מתוך הנחה זו, כי הפעם תהא רק פגישה אחת והיא תהא לא בירושלים משום שכך דרש האורח. ולא היא! מובטחני שעמדת על ההבדל ולא אתה ולא קוראך אינם עומדים עוד על השלילה.

האם אני טועה?

שלך אז ועתה,

זלמן שזר

לא במגידו

לא במגידו.

בשם החשבון האמיתי, העמוק, ההיסטורי, לא במגידו.
בשם השיקול הקר, האכזרי, של עולם קנוניות ולחצים וסחיתות
ו"פרשנות", לא במגידו.

בשם האצילות המחייבת והכבוד שאין לזלזל בו, לא במגידו.
בשם תבונה הלב החש במועקת ההשפלה הסמויה אך הבלתי
נמנעת, לא במגידו.

בשם ההד השב מן השם ירושלים, לא במגידו.
בשם הנוהג הבין־לאומי ובשם הגימוסים המקובלים, לא במגידו.
בשם סירובם העיקש להכיר בירושלים שלנו, לא במגידו.
בשם "התקדימים", לא במגידו.

בשם חוסיין הפוגשו ברבת־עמון, לא במגידו.
בשם פיוס ה־12, לא במגידו.

בשם הטעם הטוב, לא במגידו.
בשם הסירוב לפתרונות מאולתרים ונוחים, לא במגידו.
בשם כל אלה אל יסע נשיא ישראל למגידו משום שלא נוח
לפאולוס השישי להיפגש עמו בירושלים.

חגור

טור של חיים גורי (חגור) בעיתון 'למרחב', 22 בדצמבר 1963

138. דברים בטקס קבלת הפנים ובטקס הפרדה מן האפיפיור פאולוס השישי

מגידו, ירושלים, כ' בטבת תשכ"ד, 5 בינואר 1964

טקס קבלת הפנים

בהוקרה רבה ומלא תחושת המשמעות של מאורע זה שאין לו אח בתולדות הדורות, הריני בא בשם מדינת ישראל ובשמי לקדם את פני הוד כבוד האפיפיור הרומי ואבי הכנסייה הקתולית במרחבי תבל בברכה עתיקה, ברוך הבא! ירדנו לקראתו מירושלים הבירה, עיר דוד, אל מגידו שבנה המלך שלמה, למען החיש לו את ברכותינו מיד עם הגיעו לארצנו, ארץ הקודש. בקשב רב הקשבנו לנאומיו כי להתפלל הוא עולה אלינו ולבקש רחמים על האנושות כולה, כי היא דוויה ורעבה ומסוכסכה, וצמאה לשלום, לרווחה, לחירות ולצדק. שואת עמי בדור האחרון אזהרה מרה היא לאיזו תהום של התפארות ואיבוד כל צלם האלוהים מסוגלה להוריד משטמת הדורות ושנאת הגזעים, אם לא תקום בעוד מועד רוח מטהרת לשים בפניהן סכר עולמים. גם התקדמות המדע אשר השליטה את האדם על רבים מכוחות הטבע ואשר עליה גאוות דורותינו מעמידה את האנושות בפני סכנות הרס וחורבן כאשר לא שיער כל דור לפנינו. מלב עולם נישאת היום ציפייה להתעוררות מוסרית רבה שתצא ותוכל לעצור בעד הרעה, לעקור רעב ושנאה והשתלטות, להשכין שלום ולחתור לקראת קיום חזון נביאינו: 'והסירותי את לב האבן מקרבכם ונתתי לכם לב בשר ... ולא ישאו עוד גוי אל גוי חרב ולא ילמדון עוד מלחמה'.

ארץ זו שלתוכה הוא נכנס עתה, עדה חיה היא כי חזון נביאינו על קיבוץ נדחינו לתוכה מכל כנפות הארץ, וחידוש קוממיותנו בתוכה כבתחילה – קם ומתחולל. הנה ממגידו זו משתרע לפנינו עמק יזרעאל שהפכה שדמותיו, ועשרות רבות של יישובי עמלים חדשים בנויים על יסודות חירות ושוויון וצדק מאירים את נופו. ואותות התחייה פרושים על פני כל ערי וכפרי ארצנו העצמאית. כאשר זכינו לכך כן איתנה אמונתנו כי גם חזון השלום העולמי והצדק החברתי אשר בישרו חווינו – קום יקום. עתידה האנושות להיגאל ממצוקותיה, העולם חסד יבנה ועינינו תחזינה. יהא בואו אלינו ברוך ומבורך!

טקס הפרדה

הבוקר היה לי הכבוד והעונג לברך את אורחנו הרם מיד עם היכנסו ראשונה לשערינו. הנה היום בעברו על פני מרחבי ארצנו ובהתייחדותו עם עדת מרעיתו ודאי נוכח לדעת כי דבריו הנשגבים – בנאומיו על 'השאיפה לצדק ולקדמה שלא תהא טכנית בלבד כי אם גם אנושית, ולשלום שלא יהא רק מעין הפסקה זמנית של פעולות איבה בין עמים ובין מעמדות כי אם יאפשר סוף-סוף פריחה ושיתוף פעולה של אנשים ועמים באווירה של אמון הדדי' – הם נחלת שאיפתו ותקוותו של כל העם היושב בציון. ידנו מושטת לשלום אל המדינות אשר מסביב לנו, ועינינו נשואות אל שלום אמת בעולם כולו על יסוד אמון הדדי ויחסי כבוד מעם אל עם.

היום בנאומו הואיל להעלות את הנבואה בישראל. היא שהנחילה מפה לנו ולעולם גם את האמונה בהקמת שלום העולם, שהיא חיונית עכשיו עוד יותר משהייתה אי פעם; והיא גם שהראתה לנו את הדרך כיצד להגיע אל המטרה הנכספת הזאת. אותו מיכה המורשתי שחזה לנו את היום בו 'וכתתו חרבותיהם לאתים וחניתותיהם למזמרות' הוא גם שניבא: 'כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו, ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו, לעולם ועד'.

נברכהו בברכת 'צאתך לשלום', ומירושלים עיר דוד, עיר השלום, ישא הברכה ושלום מקרב לב.

ג. בענייני החברה הישראלית

כריו של שזר מתארים אותו כמעין 'בוהמיין' שאהב להיות חופשי בתנועותיו ולא כבול ללוחות זמנים נוקשים. הוא נהג לבקר בשעותיו הפנויות במוזאונים ובתאטראות, להיפגש עם סופרים, עם מלומדים ועם ידידים ללא תכנון מוקדם וללא רשמיות ולמשוך את יומו עד לשעות המאוחרות של הלילה. אמנם עד מהרה נוכח לדעת שבבית הנשיא ניטלו ממנו רבות מן ההנאות האלו, אך התפקיד וכל הקשור בו סיפקו לו תחליף נאות. שזר למד לאהוב את תפקיד הנשיא ולפי עדות מכריו נהנה ממעמדו הרם. אפילו אשתו רחל נפעמה לאחר שנות נישואים רבות כל כך מהתכונות שהתגלו בו בתפקיד הנשיא ובכלל זה אהבתו למגע אנושי, יכולתו למצוא שפה משותפת עם כל אדם, היכרותו המעמיקה עם החברה הישראלית ועם יהדות הגולה, התנהגותו האצילית במגעיו עם גדולי עולם, נכונותו לעזור לכל הפונים אליו, יכולתו להבחין בין נכון לשאינו נכון ובין צודק לשאינו צודק. 'כל התכונות האלו בוודאי היו בו עד כה, אבל לי הן לא נגלו. כל זה אומר השפעת ההכרה של אדם שהגיע לשיא מטרותו שאליה השתוקק תמיד והשתוקקו כל תכונותיו. כאילו רק עכשיו מצא האדם את מסלולו', כתבה רחל ביומנה.

ההנאה הרבה מתפקידו מילאה את שזר בכוחות מחודשים. למרות גילו וחרף בעיות הבריאות שמהן סבל הדחים את אנשי לשכתו ביכולתו לקיים את סדר יומו הארוך והעמוס שהחל בשעות הבוקר המוקדמות ונמשך לפעמים עד שעות הערב המאוחרות. בכך לא תם יומו, ולאחר מילוי המטלות הרשמיות היה מתפנה לעסוק עד השעות המאוחרות של הלילה בדברים האהובים עליו – כתיבה וקריאה. לעומת זלמן שזר, ששאב הנאה רבה ממילוי תפקידו, היו ימיה של רעייתו רחל בבית הנשיא לא קלים. היא אמנם נהנתה מהאפשרויות שנפתחו בפניה בתור אשת הנשיא לקדם נושאים שהיו קרובים ללבה ומן העיסוק הרב בספרות ובענייני תרבות, אולם היא התגעגעה לחופש שניטל ממנה והתקשתה להסתגל לצד הטקסי והרשמי שהיה רכיב מרכזי בסדר היום הנשיאותי. עם זאת נטלה רחל חלק באירועים הרשמיים והשתתפה ברבות מקבלות הפנים, הכינוסים והאירועים התרבותיים

והחברתיים שהתקיימו בבית הנשיא. היא קיימה גם פעילות משלה כיאה לתפקידה ובה הביאה לידי ביטוי את התעניינותה ואת ניסיונה העשיר בעניין מעמד האישה. היא ארגנה כינוסים של נשים ואירחה משלחות של נשים ממגזרים שונים, העניקה מדי שנה את התואר 'אם השנה' וכיוצא באלו פעילויות.

יומו של שזר החל בקריאת עיתוני הבוקר. לאחר מכן התפנה למלא את המטלות שנכללו בסדר יומו הרשמי ובכללן: סיורים וביקורים, אירוח משלחות ואישים מכל מגזרי החברה ומחו"ל, מסיבות וטקסים לרגל אירועים שונים, השתתפות בפתיחות חגיגות של כינוסים וועידות, עיון במכתבים וכתובות נאומים ועוד. שזר מעולם לא הניח למישהו אחר לכתוב נאום או פרסום שיצא בשמו וחיבר את כולם בעצמו, תוך התייעצות עם הנוגעים בדבר לפי הצורך. הוא הקדיש גם זמן לטיפול הקשר עם הציבור.

בימיו של הנשיא בן-צבי היה בית הנשיא לכתובת לפניות של אזרחים שפניותיהם אל משרדי ממשלה ומוסדות ציבור לא נענו בצורה משביעת רצון מבחינתם או שחששו לפנות אליהם מסיבות שונות. אלפי מכתבים זרמו אל בית הנשיא מכל שכבות הציבור בארץ ולצורך הטיפול בהם הוקמה עוד בימי בן-צבי מחלקה מיוחדת בלשכת הנשיא. מכתבים רבים הגיעו גם מן העולם היהודי בחו"ל. בין הכותבים היו שביקשו סיוע אישי, אחרים שהביעו את דעתם בעניינים שעמדו על סדר היום הלאומי, וגם כאלו שביקשו מן הנשיא להתערב למען קידום עניינים לאומיים שהיו חשובים בעיניהם. בדרך כלל ענו אנשי לשכתו של שזר על המכתבים ורק לעתים, כשהכותב היה אישיות חשובה או כשהנושא נראה לאנשי הלשכה חשוב דיו, הועבר המכתב לשזר והוא ענה עליו בעצמו. רבים מהנושאים שהועלו במכתבים נגעו לנושאים החברתיים שפילגו את החברה הישראלית, ונחשבו לפיכך למעוררי מחלוקת. מאחר שבימיו של בן-צבי הונהג שהנשיא נמנע מהבעת דעות בעניינים מעוררי מחלוקת בציבור, נהג שזר לשלוח את תשובותיו בעניינים כאלו במכתבים שנשאו את חתימתם של אנשי לשכתו – מנהל הלשכה דוד ברטוב (ואחריו גבריאל דורון, גדעון שומרון וצבי לוקר), שלישי הצבאי אל"מ אריה רז (ואחריו אל"מ

מבחר תמונות מפעילותם של הנשיא שזר ורעייתו רחל

הנשיא שזר לוחץ את ידה של חיילת בקבלת הפנים המסורתית לחיילים מצטיינים בבית הנשיא לרגל יום העצמאות, 23 באפריל 1969 (צילם משה מילנר)

הנשיא שזר נושא דברים בעת ביקור במשרד החוץ בירושלים, 1964. יושבים מימין לשמאל: שנייה שרת החוץ גולדה מאיר, שלישי מנכ"ל משרד החוץ חיים יחיל וחמישי סמנכ"ל המשרד יעקב ניצן

הנשיא שזר מתקבל על ידי נכבדים ערביים בבואו לביקור במסגד השלום בנצרת, 22 באוגוסט 1967 (צילם אילן ברונר)

ביקור הנשיא שזר בחיפה, 1964. מימין לשמאל: ראש העיר חיפה אבא חושי, הנשיא זלמן שזר, רעייתו רחל כצנלסון-שזר, רעיית ראש העיר חנה חושי. מאחור (מצדיע), השליש הצבאי של הנשיא אריה רז

הנשיא שזר מבקר במוצב של צה"ל בגזרת תעלת סואץ בעת ביקורו בסיני, 27 במרס 1969. מאחורי גבו של שזר אלוף פיקוד דרום ישעיהו גביש

רעיית הנשיא רחל כצנלסון-שזר גוזרת את הסרט בטקס חנוכת מוזיאון ישראל בירושלים, 11 במאי 1965. לצדה טדי קולק (צילם משה פרידן)

בצלאל אמיר וסא"ל ישראל ירקוני), מזכירתו האישית הוותיקה עוד מימי הסוכנות שולמית כהנא, היועצת לקשרי חוץ שולמית נרדי, היועצת המשפטית אביבה גתאי והממונה על פניות הציבור רות שאול.

לא מעט מן המכתבים שהגיעו אל לשכת הנשיא עסקו בפער העדתי במדינת ישראל ובעיקר ביחסים בין יוצאי אירופה לבין יוצאי ארצות האסלאם, או בלשון העם בין 'אשכנזים' ל'ספרדים'. בשנים שלאחר העלייה ההמונית נוצרו בחברה בישראל פערים כלכליים וחברתיים גדולים שנחלקו במידה רבה על פי קווים עדתיים – ישראל ה'אשכנזית' שכללה את היישוב הוותיק ואת רוב העולים מאירופה ונהנתה מיתרון גדול ברמת החיים ובמעמד הכלכלי, ו'ישראל השנייה', ה'ספרדית', שכללה את עולי ארצות האסלאם שסבלו מפגור כלכלי וחברתי ניכר ואכלסו את שכונות העוני, את מעברות העולים ואת עיירות הפיתוח. רבים מבין אלו היו עולי צפון אפריקה ובעיקר מרוקו.

על רקע המציאות הזו חזרו ונשמעו טענות על כך ש'עדות המזרח' בישראל מקופחות בהשוואה ליוצאי אירופה, ושההנהגה הישראלית, ה'אשכנזית' ברובה, נגועה בהתנשאות ובזלזול ביחסה אל ה'מזרחים', ואף היו מי שהאשימו אותה בגזענות לשמה. הנשיא השני יצחק בן-צבי פעל רבות למיזוג הגלויות ולצמצום הפערים בין העדות. בתקופת כהונתו הרבה לארח בני עדות שונות ולהתארח אצלם וניסה להביא להיכרות הדדית ביניהן מתוך מחשבה שהיא המפתח להפחתת המתחים ולצמצום הפערים. אולם כשנכנס שזר לבית הנשיא הייתה בעיית הפער העדתי בישראל חריפה כבעבר. למשל בדצמבר 1963 קיבל שזר מכתב מיהודי מדנוור בקולורדו שבארצות הברית ובו הביע הכותב זעזוע מכך שבישראל שוררת גזענות ובעקבותיה אפליה לרעה של עדות המזרח שמזכירה לו את הגזענות ואת אפליית השחורים בארצו, ושגורמת לו לתהות אם הכספים שהוא תורם למגבית אכן משמשים למטרות ראויות.

שזר לא היה קרוב ליהודי ארצות האסלאם ולתרבותם כפי שהיה בן-צבי וגם לא היה איש עממי ופתוח כלפי כל שכבות העם כקודמו בתפקיד. שורשיו היו נטועים בתרבות האירופית ובתרבות יהדות אירופה, ולהן

היה נתון חלק הארי של אהדתו ושל התעניינותו. קשריו החברתיים התנהלו גם הם רובם ככולם עם יוצאי אירופה. עם זאת ביקש שזר להמשיך במדיניותו של קודמו בכל הנוגע למיזוג העדות. ביולי 1964 אירחו שזר ורעייתו בביתם 150 מעולי צפון אפריקה. האורחים הגישו לנשיא את הספר 'שירי ידידות' מפרי עטם של משוררים מצפון אפריקה, וקטעים ממנו שר בפני הנוכחים הזמר ג'ו עמאר. כמה מהאורחים אמרו דברי ברכה ולצדם נשמעו גם טענות ותלונות על מצבם של יהודי צפון אפריקה ועל הדרך שבה מתנהל תהליך 'קיבוץ הגלויות'. בדברי תשובתו הדגיש שזר עד כמה חשובה מלאכת קיבוץ הגלויות חרף הקשיים ועד כמה מסוכן התהליך של הסתגרות כל עדה בתוך עצמה. הוא טען שאסור להירתע ויש להמשיך בניסיון להפוך לעם אחד תוך שמירה קפדנית על הנכסים התרבותיים של כל עדה ועדה, והפיכתם לנחלתה של האומה כולה ולדבריו: 'אמר כאן מישהו בצדק, ואני שמח מאוד שהוא גאה על זה – שאתם, היושבים פה, כולכם נכדי הרמב"ם. אשמח מאוד אם אמנם תהיו חדורי הכרה שאתם נכדי בן-מימון. אבל בשום פנים ואופן לא הייתי רוצה שתראו אותי מחוץ ל'נכדות' זו. [...] אינני יכול בשום פנים ואופן לשער שמישהו, ואפילו יהיו אלה כל יהודי מרוקו, יבוא ויגיד לי – אין לך חלק ברמב"ם'. לחיזוק טענתו הוסיף: 'ואודה, גם אני אינני מתנכר למוצאי ואני יודע יידיש ואוהב יידיש; אני יודע שאני באתי מרוסיה, ואני זוכר את יהודי רוסיה ואת האחריות המיוחדת במינה שיש לי ולשכמותי עכשיו לגורלם של יהודי רוסיה ועלייתם של יהודי רוסיה. אבל בביתי שלי התפללו בנעוריי בנוסח האר"י ובנוסח ספרד. מעולם לא ראיתי בכך פגם כלשהו, פחיתות ערך כלשהי שהנה השתלטו עליי הספרדים, ואני מתפלל בנוסח ספרד. ומאז עמדתי על דעתי הציונית והתחלתי לדבר עברית גזרו עליי שאחדל לדבר בהברה אשכנזית ואתחיל לדבר בהברה ספרדית. ולא עלה מעולם במחשבותי שיש איזו פחיתות ערך שאני מרכיב עליי את ההברה של "שבט" אחר, אלא ידעתי כי בשפה הזאת ובדיבור הזה יקום העם כגוי אחד. ועשיתי זאת, ועשינו זאת כולנו באהבה ובהרבה הרבה הרגשה כי ככה אנחנו בונים את עמנו ואת מדינתנו' (תעודה 139).

1. ר' כצנלסון-שזר, **אדם כמו שהוא**, עמ' 397.

139. דברים בפגישה עם יוצאי צפון אפריקה

ירושלים, 27 ביולי 1964

נכבדיי ואהוביי. יקרה לי מאוד התרגשותם של כל אלה שדיברו כאן, ונעם לי מאוד השי הלבבי של 'שיר ידידות' זה של יהודי מרוקו שהוגש לי. אני יודע את הספר והוא יקר לי מאוד בשל כיסופי הנפש הצוררים בבקשות האלה ובשירים האלה של 'שומרים לבוקר', שהיו מתכנסים בצוותא להעיר שחר ולשיר את שירי הבקשות הללו. עד כמה שידוע לי, עדיין מנהג זה קיים גם בירושלים עד היום הזה בשכונות של יהודי אפריקה ועדיין אפשר לשמוע בהן את הבקשות הללו, ביניהן שירי ציון אשר לא יסולאו בפז מבחינת עומק ההרגשה וזכות הגעגועים לגאולה ולישראל ולירושלים.

יקיריי, בהקשבה מרובה שמעתי לכול, גם לדברי הברכה וגם לדברי הבקשות; אכן, לא היו תביעות, אלא בקשות – משאלות לייעודים, לתפקידים המוטלים על המדינה כולה. ואני מקבל עליי לשמש כתובת גם לתלונות שהבאתם אליי, שאף הן בגדר בקשות. שמעתי בהקשבה מרובה. ותרשו לי קודם להעיר: היו שאמרו פה שהם נמצאים פה מאה שנה, ואני מבין מאוד לרגש הכבוד הגדול הזה שאדם יכול להגיד על עצמו שהוריו באו הנה לפני תשעים ושמונה שנים, לפני מאה שנה. ואתם – אמר – פיגרתם! תרשו לי אפוא להגיד חברים יקרים, אנחנו כולנו פיגרנו. בוששנו לבוא, כולנו. אין עדה ואין שבט ואין איש מאתנו יכול להגיד כי בא בשעה הנכונה, בין אלה שבאו לפני חמישים שנה או לפני שישים שנה, בין אלה שבאו רק עכשיו – כולנו בוששנו לבוא. וכולנו לא איחרנו מן המועד. עוד מצאנו לפנינו ועוד יש לפנינו כר נרחב. ונחוץ יותר לראות את אשר עומד לפנינו מלראות את הדברים שהחמצנו לעשותם.

פלא זה של קיבוץ גלויות שאנחנו עוד עומדים בעיצומו – לא היה למדינת ישראל תפקיד יותר נעלה ממנו. בשעה שהכרזנו על המדינה, על תביעתנו למדינה, ידענו כי אנחנו קוראים למדינה כדי לבצע את דבר קיבוץ הגלויות. ומיום קום המדינה לא עבר יום שלא עסקנו בעניין הזה של עלייה. לא עלו ולא העלינו ולא עשינו כל מה שניתן לנו לעשות לנו; איש מאתנו איננו יכול להגיד כי עשה כל מה שניתן היה להיעשות, אבל כולנו עשינו לעלייה ולהעלאה וליכולת של קליטה. אין דבר מעורר צחוק יותר – ואני מוכרח להגיד לכם, אני גם צוחק וגם חושב בליבי 'אשריי שאפשר לצחוק' – מן האיום הזה שמאיימים עליי שאני אהיה במיעוט. אינני יודע כלל כיצד להסביר לכם עד כמה מגוחך ה'איום' הזה. הנה ירבו ויבואו רוב של שבט זה או שבט זה, ואני ו'שבטי' אהיה המיעוט. אם חלמנו לפני חמישים שנה, לפני שישים שנה – על מה חלמנו? חלמנו להיות מיעוט. חלמנו שיבואו הרבה יהודים ויבואו עוד ועוד, עד שאלה שחלמו על כך יהיו בטלים בשישים אשר יעלו בחומה, כחומה. ואין לנו שמחה גדולה יותר כאשר אנחנו יכולים להגיד שאנחנו וכל הראשונים אתנו – לא חשוב מאיזו עדה – נגיע לידי כך שנראה את עצמנו בטלים בקרב עלייה גדולה, המונית, ההולכת ובאה מארצות מרובות. ואין בפי ברכה נאמנה יותר גם לכם אלא שתזכו כולכם להיות עוד למיעוט, משום שאלה שצריכים לבוא עוד מרובים הם כהנה וכהנה מאלה שנמצאים פה היום. ואם גם כל יוצאי ספרד וכל יוצאי מרוקו ותוניס ואלג'יר יבואו כולם ארצה – אף אחד לא נעדר – ואני מקווה כך – גם אז לא נאמר 'די'. עוד יש גלויות ולהן עדיין נצפה, והן עוד יבואו וישטפו אותנו, אותי ואתכם גם יחד, ברוב הגדול הזה שצריך עוד לבוא במלוא משמעותו של קיבוץ גלויות.

כי אין הדבר קל – אינני מתאר לעצמי שמי מכם יכול לחשוב שזה קל. הרי אנו בעיצומו של התענוג של קיבוץ גלויות ובעיצומו של העינוי של קיבוץ גלויות. משום שככל דבר פלא גדול אין גם הוא מתנהל לגמרי על מי מנוחות. ברשות הרב שהתחיל להגיד מפרשת השבוע, אולי גם אני אזכיר לו פסוק מפרשת השבוע שאך עכשיו בשבת 'נחמו', קראנוהו בפרשת 'ואתחנן'. ושם כתוב 'הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו'; ועוד כתוב שם 'הניסה אלוהים לקחת לו גוי מקרב גוי!'; אז כבר ידעו: הנהיה כדבר הזה! הנשמע כדבר הגדול הזה! לבוא ולקחת גוי מקרב גוי! ועלינו לקחת את דורנו גוי מקרב גויים רבים, ולא גוי שלם אחד אלא שברי גוי, רסיסי גוי הנפוצים בקרב כל הגויים יחד, ולהוציא אותם משם ולהביא אותם הנה. הנהיה כדבר הזה, הייעשה כדבר הזה בקלות, בלא צירים וחבלים, חבלי עלייה וחבלי קליטה ושאר כל החבלים שנפלו לנו בנעימים – אכן נפלו לנו בנעימים, כי עליהם חלמנו והנה התחוללו ובאו [...] הנה קראו על הקיר הזה מה שכתב נשיא מדינת ישראל, קודמי, כאשר בנה את הבית הזה והקים אותו כבית העם כולו לכבוד ממשלת ישראל ומלכות ישראל. ומה כתב? הוא לקח את הפסוק מספר יחזקאל על ראשית העלייה מבבל, וכולם קוראים: 'ולקחתי אותם מקרב הגויים וקיבצתי אותם והבאתי אותם על אדמתם ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ' – זה הפלא. זה הפלא שכבר נביאי ישראל התפלאו עליו בראשית עלייתם מבבל, ואותו הוציא הנשיא מגנזי היקר של נביאי ישראל וכתבו על מזוזות

ביתו למען יהיה למזכרת ולתעודה לכל ישראל המתקבצת. ומי שם גבולות ל'וקיבצתי' זה? מי מדד בשעלו את הים הזה?! – התנועה הציונית ידעה זאת וכתבה זאת במילים הפשוטות החקוקות ב'התקוה': עם אחרון היהודי! עם אחרון היהודי בגלויות תסוים התעודה הזאת. עד אז עדיין עומד התפקיד והייעוד, ההבטחה והייעוד של 'וקיבצתי'. ואנו בעיצומה של המלאכה-התעודה הזאת.

רגילה המימרה הנאמרת ונזכרת בהרבה נאומים: 'קשה קיבוץ גלויות כקריעת ים סוף'. אני מודה שלא מצאתי את המקור לכך; חיפשתי ולא מצאתי. אבל מצאתי במקור נוסח אחר: 'גדול יום קיבוץ גלויות כיום שנבראו בו השמים והארץ' – זו גמרא מפורשת ב'פסחים'. ואני חושב ששתי הנוסחאות נכונות. קשה כקריעת ים סוף, אבל בסופו של דבר גדול כיום אשר בו יצא העולם בראשונה מתוך התוהו ובוהו ומן החושך, והחלה הבריאה החדשה של שמים וארץ. ברצף העלייה אנו שרויים בתוהו ובוהו. נאחזים איש בירכתי אמתחתו, לפעמים אפילו אם זו אמתחת ריקה, אבל נאחזים בה. אבל מבראשית זו תתחיל הבריאה של 'ועשיתי אתכם לגוי אחד בארץ'.

אמר כאן מישהו בצדק, ואני שמח מאוד שהוא גאה על זה – שאתם, היושבים פה, כולכם נכדי הרמב"ם. אשמח מאוד אם אמנם תהיו חדורי הכרה שאתם נכדי בן-מימון. אבל בשום פנים ואופן לא הייתי רוצה שתראו אותי מחוץ ל'נכדות' זו. אני יודע שהרמב"ם היה מקורדובה, היה בטולדו, מיוצאי ספרד, אבל אינני יכול בשום פנים ואופן לשער שמישהו, ואפילו יהיו אלה כל יהודי מרוקו, יבוא ויגיד לי – אין לך חלק ברמב"ם; שחלק ברמב"ם יש רק ל'נכדים', כמו שלא אגיד זאת על יתר גדולי ישראל – שאינני רוצה לראות אותם לפי עדותיהם. לא אבוא חשבון, אבל אין אני יודע מי למד יותר את הרמב"ם! איפה, כמה דורות, כמה יהודים ובאילו ישיבות למדו יותר את ה'יד החזקה' – אינני רוצה כלל לעשות סטטיסטיקה כזאת, אבל לא יתואר כלל שאיזה שבט בישראל יאסוף אותו כמונופולין שלו. ואם אי-אפשר לעשות זאת בעבר, על אחת כמה וכמה שאי-אפשר לעשות זאת בענייננו בימינו. לא כפדרציה של שבטים נבנה את המדינה; לא כפדרציה של שבטים נעשה את מלאכתנו במדינה. כעס – ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ! – ככה ייבנה וככה ייעשה המפעל, ויהיו בו ממיטב המיטב שכל חלק וחלק יביא לעשייה זו של הגוי הזה. והלוואי וכל הסגולות הגדולות שיהודי צפון אפריקה הביאו אתם – ידידי שוראקי כבר מנה אותן, ויכולתי להוסיף ולהוסיף עליהן – יושקעו כנכס רב ערך בתוך אוצר האומה. ברכתני להם שלא יזלזלו בהן ולא יאבדו אותן בכניסתם לקלחת הגדולה של המדינה והאומה.

הלוואי וישמרו עליהן, על כל הסגולות הללו – עם עשרת הילדים בבית והיכולת של גידול הילדים בכל המסירות ובכל הנפשיות; עם כל הטוב וכל הברכה שישנה ב'אמתחת' הזאת אשר הביאו הנה ממרוקו.

ואודה, גם אני אינני מתנכר למוצאי ואני יודע יידיש ואוהב יידיש; אני יודע שאני באתי מרוסיה, ואני זוכר את יהודי רוסיה ואת האחריות המיוחדת במינה שיש לי ולשכמותי עכשיו לגורלם של יהודי רוסיה ועלייתם של יהודי רוסיה. אבל בביתי שלי התפללו בנעוריי בנוסח האר"י ובנוסח ספרד. מעולם לא ראיתי בכך פגם כלשהו, פחיתות ערך כלשהי שהנה השתלטו עליי הספרדים, ואני מתפלל בנוסח

עולים ממרוקו מגיעים לביתם החדש במבשרת ירושלים, מאי 1956

ספרד. ומאז עמדתי על דעתי הציונית והתחלתי לדבר עברית גזרו עליי שאחדל בהברה אשכנזית ואתחיל לדבר בהברה ספרדית. ולא עלה מעולם במחשבתי שיש איזו פחיתות ערך שאני מרכיב עליי את ההברה של 'שבט' אחר, אלא ידעתי כי בשפה הזאת ובדיבור הזה יקום העם כגוי אחד. ועשיתי זאת, ועשינו זאת כולנו באהבה ובהרבה הרבה הרגשה כי ככה אנחנו בונים את עמנו ואת מדינתנו. ושמחתי מאוד לשמוע פה מפי החבר מרגבים שהוא מבקש מאת חברו לספר לו על מצב היהודים באירופה המזרחית, משום שתפקידנו הוא לדעת את מצב כל היהודים בעולם ולא רק של שבט אחד בלבד.

ואשר לדברים המעשיים – נשמעו פה דברים גבוהים וצודקים מאוד. החבר, איש שדרות, כאשר דיבר על עניין החינוך והביע את הוקרתו לידידי וחברי אברהם ציגל שעזר להם בהקמת בתי ספר, פעוטון, גנון – אינני יכול שלא ללחוץ את ידו ולהצטרף לברכה הזאת. אני זוכר יפה את הימים ההם כאשר קיבלה הכנסת את חוק חינוך חובה. ואני, אם מרגיש אני צורך וחובה פנימית להודות למי שלו ההודיה – הרי הוא על כך שהיה לי חלק בעניין הזה של קבלת חוק חינוך חובה. ואני חושב כל הזמן – מה היה חלילה אילו העלייה הזאת עם ריבוי ילדיה, באה באין חוק כזה ונחוץ היה לשלם שכר לימוד בעד בית ספר עממי, כמו שנחוץ עוד לשלם להוותנו שכר לימוד בהרבה בתי ספר תיכון. ואני זוכר היטב שלמעשה התחיל החוק שהכנסתי אותו בהצעה, לא מגיל חמש אלא ארבע, מן הגנון. אבל אין להתאונן על כך שלא הספקנו לקפוץ קפיצה גדולה יותר. קפצנו כאשר יכולנו, והשארנו – יש 'תנא ושייר'! [שנה והשאר] ואין פירוש הדבר שלא נחוץ פעם ללמוד גם את מה ששייר. אם אין סיפק בידו ללמוד את הכול, להוציא את כל המסקנות, אז עליו המלאכה לעשות כמידת יכולתו; אבל הוא יודע שלא בו נגמר העניין – תנא ושייר – עוד שנה – עוד דור – אדרבה, החבר יפרח – עכשיו זמן, תקדים גם את זאת שנים אחדות לפני חוק חינוך חובה; ועוד אומר לך – אף שנים אחדות אחרי חוק חינוך חובה – שכאן מקור התורפה של חינוכנו, דווקא בשנים ההן כשיוצאים מבתי ספר ועדיין לא נכנסים לנח"ל ולצבא, ונשארות שנים אחדות שהן תלויות, נטולות כל מסגרת, ואין כל יכולת להכניס אותן לחינוך מסודר. אדרבה, אם יבואו ויבצעו את אשר היה בדעתנו אז, אבל לא יכולנו יותר לדרוש מן העם – ואשרינו שמה שדרשנו נענינו – הלוואי ותבואו אתם עכשיו ותמשיכו יותר ותגיעו לידי כך ששני הדברים הללו יבוצעו משני הקצוות. זאת לא תהא דרישה של מרוקאים; זאת הדרישה של כל הערים והנאמנים והחרדים אשר בקרב ישראל. ואין לי כל ספק שהרבה ידיים תינתנה לעזרה וזה יתגשם.

ונחוץ להתרגל לכך שנחיה בשמירה על כל היקר שישנו בחיי השבט – לא בשמירה על ביצורו של השבט, אלא על כך שכל הנכסים הגדולים והיקרים אשר הביא כל אחד ואחד מגלותו יובא שי לאוצר האומה. ואני תפילה שהתכנסויותינו כאלו והתכנסות זו שהיא לא הראשונה בבית הזה, אלא היא קיימת ועומדת מימי הנשיא בן-צבי, יהיו נמשכות והולכות. ואני שמח להגיד שבשבילי כל פגישה כזאת – לאו דווקא עם נציגים, לאו דווקא עם הנבחרים – אלא כמה שאפשר עם המרחב, כמה שאפשר עם אלה שבחרים, ועד כמה שאפשר גם ממרחבי המקומות – היא הגמול הגדול וממנה אני יונק את יכולת העמידה בכהונתי, כי בה שורשי הכהונה הזאת. ואני מודה לכם מאוד על שבאתם; מודה לכם על דבריכם, על דברי הברכה ועל דברי התביעה גם יחד. במידה שכולם היו נכוחים וצודקים הם תביעת כולנו, והלוואי וכולנו גם יחד במשותף ובלב פתוח וללא התרברבות – אינני יכול שלא להגיד גם זאת – ללא 'מהפכה' מזה וללא 'מהפכה' מזה – לא מהפכת שבט זה נגד שבט זה ולא תשובה למהפכה, ולא יצחקו הנערים לפנינו ולא יתלהלו בדברי שבטים. וכשם שיש מצווה לענות – כך יש מצווה 'אל תענה'. ואולי דווקא משום כך שמדינתנו חופשית וכל אחד יכול לדבר מה שהוא רוצה – וטוב שיש חופש כזה, אבל לחופש יש תנאי הכרחי והוא שהעם הנהנה ממנו הוא עם חכם ונבון. על כן הוא יודע מהו בגדר של 'ענה' ומהו בגדר של 'אל תענה'. אם הוא חכם ונבון – אז אין סכנה גם בדברים מהבילים ומתעתעים. גם אלה הם מן הדברים המתלווים לכל פלא – ומה פלא גדול מזה שזכינו לחיות בעיצומו, פלא קיבוץ גלויות – כל אותם מיני מכשולים ומכשילים מכל צד – לא להיבהל מהם, לא להתעכב עליהם, אלא לזרום הלאה, לזרום כנחל איתן, כנחל איתן ממעיינות תהום רבה אל הים הגדול של קיבוץ כל העם במדינתו.

ד. פעולה למען יהודי ברית המועצות וכינון היחסים עם גרמניה

זר היה דמות מוכרת ואהודה בקרב הקהילות היהודיות בתפוצות. אלה קיבלו את בחירתו לנשיא בשביעות רצון רבה: 'אין לתאר באיזו ציפייה והתרגשות קיבל היישוב היהודי בארגנטינה את בחירתך, כאדם הנכון, במקום הנכון בשעה הנכונה', כתב לו במברק ברכה יהודי מארגנטינה, ויהודי מארצות הברית הוסיף: 'מי כמוך מבין את שאיפות יהדות הגולה ודרכיה. הייה לנו לפה בהווה, כשם שהיית לנו לפה בעבר'.¹ שזר ראה בכניסתו לבית הנשיא הזדמנות לקדם את העניין שהטיף לו ושפעל בשמו זה שנים – קירוב תושבי ישראל אל קהילות ישראל בתפוצות. אם בתקופת כהונתו של בן-צבי הייתה תשומת הלב של הנשיא מופנית בחלקה המכריע לחברה הישראלית והבעיות הקשות שעמן התמודדה בשנות העלייה הגדולה, הרי שבתקופתו של שזר תפסו גם ענייני התפוצה היהודית מקום חשוב בבית הנשיא. בינואר 1964 ייסד שזר את 'החוג לידיעת עם ישראל בתפוצות' ('החוג ליהדות בת זמננו שליד בית הנשיא') שהתכנס במשכן הנשיא מדי חודש. בחוג העיוני השתתפו אנשי אקדמיה, מומחים, אנשי ספרות ואישי ציבור. במסגרתו נשמעו הרצאות על מצב היהודים בעולם והוא נועד לעודד בקרב הציבור בארץ הבנה עמוקה יותר של תנאי חייהם ושל בעיותיהם של יהודי העולם. ההרצאות העיקריות שנשמעו בחוג פורסמו והועמדו לרשות הציבור. כמו כן אירח שזר עשרות משלחות של ארגונים יהודיים מרחבי העולם ואישים רבים מן העולם היהודי ובהם רבנים, סופרים, מחנכים, אמנים, אנשי מדע ועוד. מעיון בקטעי עיתונים שנכתבו על הנשיא שזר בתקופת כהונתו עולה כי תשומת הלב שקיבל בעיתונות היהודית בתפוצות לא נפלה מזו שקיבל בעיתונות בארץ. דאגתו של שזר הייתה נתונה גם לגורלם של היהודים שנבצר ממנו לארח בביתו ובהם הקהילות בארצות ערב, יהודי אירופה המזרחית ובראש וראשונה בברית המועצות. שזר קיים פגישות רבות בעניין יהדות ברית המועצות עם אנשי משרד החוץ ועם שאול אביגור ראש 'נתיב', לשכת הקשר ליהודי ברית המועצות. אביגור נהג לעדכן אותו באופן שוטף ולשלוח לו חומר כתוב ובו מידע על יהודי ברית המועצות. כן נהג שזר להזמין אליו לשיחה

אנשים שחזרו מביקורים בברית המועצות ושמע דיווחים קשים על מצב היהודים שם.

מטבע הדברים הייתה התעניינותו הרבה של שזר ביהודי ברית המועצות קשורה לבני משפחתו שישבו בה. הוא קיים קשר רצוף עם אחיו אברהם ועם משפחתו בלנינגרד במכתבים ובטלפון ורצה לראות אותם עולים לישראל. הדרכים הדיפלומטיות שנקט במאמציו להשיג להם אישור עלייה ועזרתו הרבה של שגריר ברית המועצות בישראל מיכאיל בודרוב, שקיים יחסי ידידות עם שזר, נשאו פרי, ובסוף אוקטובר 1964 עלה אברהם רובשוב לישראל, ונפגש עם שזר ועם אחותו מניה, שאותה לא ראה 53 שנים. באותם הימים חגג שזר מלאות לו 75 ובעיתון 'מעריב' נכתב: 'דומה כי נשיא המדינה לא יכול היה לצפות למתנת יום הולדת יקרה יותר מכפי שזכה לה השבוע, במלאות לו שבעים וחמש שנה, בדמות אחיו שעלה מברית המועצות לירושלים על מנת להשתקע'.² בתו של אברהם סופיה הגיעה עמו לביקור. כשנה מאוחר יותר עלתה אף היא לישראל עם בעלה וולודיה (ולדימיר) ובנה ויטלי (אביטל) (בנם השני אביאל נולד בישראל). איתם עלו גם בנו של אברהם ליובה ואשתו סילבה. לדאבונו של שזר זכה אחיו לחיות בישראל רק שנתיים ונפטר בספטמבר 1966. משפחתו של שזר שעלתה לישראל הייתה חלק מן הזרם הדק של יהודים שהורשו לעלות במסגרת 'איחוד משפחות'. אולם העלייה לארץ נותרה חסומה בפני מרבית יהודי ברית המועצות ובהם גם כאלו שהגישו בקשות לאיחוד משפחות. בראשית שנות השישים, על רקע 'הליברליזציה' והפתיחות המסוימת שהפגינה ברית המועצות כלפי המערב, חל שינוי במדיניותה של ממשלת ישראל. היא החלה לתבוע בגלוי מהשלטונות הסובייטים להעניק ליהודים שוויון זכויות ולהתיר להם לעלות לישראל. את התביעות האלו העלתה ממשלת ישראל בכמה ערוצים ובכללם שיחות של נציגים ישראלים עם אנשי ממשל מברית המועצות, התבטאויות של ראשי המדינה בציבור ובתקשורת, התבטאויות של נציגי ישראל באו"ם ובפורומים בינלאומיים אחרים ועוד. כמו כן היו פניות ישירות מצד מוסדות ואישים בכירים בישראל אל מוסדות וממלאי תפקידים מקבילים להם בברית המועצות.

בראשית 1965 יזמו לשכת הנשיא, משרד החוץ וראש 'נתיב' שאול אביגור במשותף איגרת בעניין מסורבי העלייה מן הנשיא שזר אל אנסטס מיקוואן, נשיא הסובייט העליון בברית המועצות. שזר נפגש עם מיקוואן בעת שייצג את ישראל בלווייתיהם של נשיא ארצות הברית ג'ון פ' קנדי בנובמבר 1963 ושל וינסטון צ'רצ'יל בלונדון בינואר 1965. הוא כתב את האיגרת אליו ברוסית והוכנסו בה כמה תיקונים בהמלצותיהם של אנשי משרד החוץ ושל אביגור. באיגרת פרס שזר את מצוקתם של יהודים בברית המועצות ובישראל שנקרעו מעל בני משפחותיהם והוסיף ש'מכל קצווי המדינה מגיעה לאוזניי זעקתם של אנשים סובלים אלה ואין ביכולתי לעזור להם' (תעודה 140). הוא ביקש שמיקוואן יפעל למען היענותם בחיוב של המוסדות המטפלים ב-1502 בקשות של יהודים לאיחוד משפחות שהוגשו להם וציין שמחווה כזו תקל מאוד את סבלן של המשפחות ו'גם תזכה לתגובה חיובית ביותר מצד חוגים נרחבים של הציבור היהודי ושל הציבור הנאור הלא-יהודי'. דוד ברטוב, המזכיר הראשון והממונה

באותה השעה על שגרירות ישראל במוסקבה, מסר את האיגרת ב-6 ביולי 1965 לאיש משרד החוץ הסובייטי קורניב. הלה אמר בתגובה שאל לה לישראל לצפות לשינוי מהותי במדיניות ושיימשך ה'טיפול במקרים אינדיווידואליים לפי ההנחיות הקיימות'.³ מיקוואן לא ענה למכתבו של שזר. בחודשים הבאים נמשכה העלייה האיטית במספר העולים מברית המועצות במסגרת איחוד משפחות וב-1966 הגיעה כבר לכ-2000 איש.

עניין נוסף שליווה את מגעיו של שזר עם העולם היהודי היה שואת יהודי אירופה. עשרים שנה לאחר תום מלחמת העולם השנייה עדיין היה זכר 'השואה' למוטיב הבולט ביותר מבין הגורמים שהשפיעו על העולם היהודי ועל מדינת ישראל. מאז הקמת המדינה היו אפוא היחסים עם גרמניה טעונים במשקעי העבר. בעקבות הסכמי השילומים לקרבנות השואה והעזרה הכלכלית והצבאית שהושיטה גרמניה המערבית לישראל הלכו והשתפרו היחסים בינה לבין ישראל. מתוך מודעות לרגישות הרבה בציבור בישראל לשאלת היחסים עם גרמניה נרתעו

בני משפחה מקבלים את פניהם של סופיה לינדר וליובה רובשוב (בת ובן אחיו של שזר) ומשפחותיהם עם בואם לישראל, אוקטובר 1965. מימין לשמאל: סילבה רובשוב (אשתו של ליובה), יהודית גינזבורג, אברהם רובשוב (אחיו של שזר), ולדימיר (וולודיה) לינדר (בעלה של סופיה), איש הסוכנות היהודית, זלמן רובשוב ולפניו הילד ויטלי (אביטל) לינדר (בנם של וולודיה וסופיה), שלישי הצבאי של הנשיא אריה רז, סופיה לינדר והילדה רובשוב

מדינאי ישראל מקשירת יחסים דיפלומטיים מלאים עמה והחליטו שבכל מקרה היזמה לצעד כזה צריכה לבוא מצדה של גרמניה. בשנות השישים ידעו יחסי שתי המדינות מעלות ומורדות שהיו כרוכים בפעילות מדענים גרמנים במצרים ובוויכוח על התיישנות פשעי הנאצים. עם זאת הפכה גרמניה המערבית באותן השנים לכוח מוביל באירופה וכשממשלתה החליטה במרס 1965 שבשלו התנאים והודיעה על החלטתה לחתור לכינון יחסים דיפלומטיים מלאים עם ישראל היא זכתה להיענות חיובית מצד ממשלת ישראל. לאחר שהכנסת אישרה את המהלך ברוב גדול החליפו ראש ממשלת ישראל לוי אשכול וקנצלר גרמניה לודוויג ארהרד איגרות ב-12 במאי 1965, ובאותו היום התפרסמה הודעה משותפת על כינון יחסים דיפלומטיים מלאים בין גרמניה המערבית לישראל.

את המגעים בין ישראל לגרמניה המערבית לקראת כינון היחסים הדיפלומטיים ביניהן ליוו כצפוי פעולות של מחאה ציבורית. ביוני 1965 גברו קולות המחאה משנודע שגרמניה מבקשת למנות את רולף פאולס, קצין לשעבר בוורמכט (צבא גרמניה הנאצית במלחמת העולם השנייה), בתור שגרירה הראשון בישראל. בראשית יולי אישרה ישראל את מינויו של פאולס והוא היה אמור להגיש את כתב האמנתו לנשיא שזר. אל בית הנשיא זרמו מכתבים מארגונים ומאזרחים ובהם ניצולי שואה רבים. מרבית הפונים כתבו שגם אם נפל הפור והתהליך הוא בלתי נמנע על הנשיא לחרוג הפעם מן המקובל ולמנוע את ה'חרפה' של טקס רשמי שבמהלכו ילחץ הנשיא את ידו של שגריר גרמניה, קצין הוורמכט לשעבר, וינוגן ההמנון הגרמני בבית נשיא מדינת ישראל. למשל ב-11 באוגוסט 1965 כתב הצייר משה ברנשטיין לשזר שהוא תמה אם יעמוד לשזר כוחו לעבור את הטקס הזה בשלום מאחר שהוא לא רק נשיא המדינה אלא גם נשיאם של ששת מיליון הטבוחים. אף שהבין שעל שזר לפעול על פי כללי הטקס, הביע ברנשטיין משאלה אם 'ייתכן נס, נס גדול ומכובד שהמצפון שלך לא ירצה לייצג מעמד זה'.⁴ שזר מצא את עצמו במצב עדין מן הסוג שתפקידו העמידו בפניו לא פעם. מחד גיסא היה עליו להטות אוזן קשבת לדעת הקהל ומאידך גיסא לתת גיבוי להחלטות הממשלה. בתשובותיו ובתשובות אנשי לשכתו לכותבים נמסרה הבנה עמוקה למניעיהם, אך עם זאת הודגש שקשירת היחסים עם גרמניה נועדה לחזק את ישראל ולמנוע אפשרות של אסונות כמו השואה בעתיד. לצייר ברנשטיין ענה שזר שלמרות ההבנה לכאבו שהוא כאבם של רבים

אין הוא רואה את קשירת היחסים הדיפלומטיים באור נכון ומתעלם 'מן הפער שבין מצבנו בימי "הפתרון הסופי" לבין מסירת הניירות של השגריר'. בתשובה למשאלתו-תקוותו של ברנשטיין הוסיף שזר: 'אני מעולם לא חשבתי שיש לשרת את המדינה ואת העם רק בדברים שיש בהם תענוג. יש לשרת גם במעשים המכווצים את הלב כמו בצבת, ודווקא בשעת מבחן קשה שהוא כולו מכאובים'.⁵ ב-19 באוגוסט 1965 קיבל שזר את כתב האמנה של שגריר גרמניה בישראל רולף פאולס בבית הנשיא בירושלים, כשבחוץ נערכת הפגנה סוערת של מאות אנשים והאווירה שבפנים תוארה בעיתונות 'מתוחה', 'קודרת', 'קפואה' ו'עצובה'.⁶ בטקס ציין פאולס ש'ביגון ובשאת נפש מביטה גרמניה אל פשעיו המחרידים של המשטר הנציונל-סוציאליסטי שהביא סבל רב כל כך, ובראש וראשונה על בני העם היהודי' והביע תקווה שעתה נפתחה דרך חדשה ביחסי שני העמים.⁷ תשובתו של שזר לפאולס עברה שינויים רבים עד שגובש הנוסח הסופי, ובניסוחה שותפה שרת החוץ גולדה מאיר. בדבריו נתן שזר מקום נרחב לזכר השואה וכרמז למותחי הביקורת על כינון היחסים טען: 'ודווקא הלקח של העבר המר מצווה עלינו לרכז את מעיינינו ביום המחר לבל יוכלו מלבי השנאה להמשיך ברוע מעלליהם ולבל תהא תקומה עוד למורשת התקופה האיומה ההיא' (תעודה 141).

גם לאחר הטקס בבית הנשיא לא שככה המחאה ומכתבים נוספים הגיעו אל בית הנשיא ובהם גם מחאות על כך ששזר לא נענה לטענותם לרחשי הלב של העם ולא נמנע מלקיים את הטקס בבית הנשיא. אחד מן המכתבים שהותיר על שזר את הרושם הרב ביותר היה מכתבו של אבא קובנר, סופר ומשורר חבר קיבוץ עין החורש, שהיה ממפקדי ארגון המחתרת היהודית בגטו וילנה ולחם בגרמנים בשורות הפרטיזנים. במכתב שנשלח ביום הגשת כתב האמנה של שגריר גרמניה, שלח קובנר לשזר במחאה את 'אות הקוממיות' שהוענק לו על חלקו במלחמת תש"ח. הוא כתב לשזר שאין הוא יכול להמשיך ולענוד את האות לאחר שראה 'את ירושלים מקבלת את קצינו של צבא המרצחים, פני עמו כפני השגריר, לשמוע את נאום ההתחרטות של המנוצחים שנצחו, את מתק שפתם ואת המנונס הזכור לזוועה ועל כולם להחשות ולדעת, שבתוך כדי הרף עין נהפוך אנחנו, היהודים, את אמנת הדיפלומטים לאמנת הפיוס עם התועבה פרוצת כל סייג שבחובת הזיכרון – ארור אם באלה נקנה ביטחוני'.⁸ בתשובתו לקובנר כתב שזר שלא אקט של השכחה או

גילוי של פיוס היה הטקס בבית הנשיא אלא דווקא ביטוי לכישלונו ולתבוסתו של רעיון 'הפתרון הסופי'. שזר הביע תמיהה מדוע בחר קובנר 'להפנות את הזעם שבלב לא לשיירי הנאצים בעולם אלא דווקא למלחמת שחרורנו, ששמה קץ לאידאה השטנית של "הפתרון הסופי" שלהם, ושבה זכית להצטיין?' (תעודה 142). הוא החזיר לקובנר

את האות מאחר שמכל מקום אין הוא הכתובת, והפציר בו לשקול שנית את המעשה. חליפת המכתבים בין שזר לקובנר התפרסמה בכמה עיתונים ועוררה תגובות רבות. אל בית הנשיא הגיעו עוד מכתבים אחדים מאנשים שהלכו בעקבותיו של קובנר וביקשו להחזיר את אות הקוממיות או את 'אות מערכת סיני'.

1. אלכסנדר מנור, **נשיא ישראל זלמן שזר**, תל אביב תש"ל, עמ' 48.
2. יוסף חריף, 'מירושלים הבירה: אברשה מספר על אחיו', **מעריב**, 6 בנובמבר 1964.
3. דוד ברטוב אל משרד החוץ בירושלים, 6 ביולי 1965, ג"מ, חצ-9/3575.
4. משה ברנשטיין אל נשיא המדינה שזר, 11 באוגוסט 1965, ג"מ, נ-3157/90.
5. זלמן שזר אל משה ברנשטיין, אוגוסט 1965, שם.
6. דיווחים **בהארץ**, **על המשמר**, **דבר**, **מעריב**, **ידיעות אחרונות** ועוד, 20 באוגוסט 1965.
7. דברי שגריר גרמניה רולף פאולס בטקס הגשת כתב האמנתו לנשיא שזר, 19 באוגוסט 1965, ג"מ, נ-149/6257.
8. אבא קובנר אל זלמן שזר, כ"א באב תשכ"ה, ג"מ, נ-120/4896.

שגריר גרמניה בישראל רולף פאולס מנשק את ידה של שרת החוץ גולדה מאיר לאחר שהגיש את כתב האמנתו לנשיא זלמן שזר (לימינה), 19 באוגוסט 1965. מימין לשזר המנהל הכללי של משרד החוץ אריה לבבי. משמאל לגולדה מאיר מנהל לשכת הנשיא גדעון שומרון, עוזרת אישית לנשיא המדינה שולמית כהנא ודובר משרד החוץ חנן בר-און. משמאל לפאולס ראש הטקס במשרד החוץ יהודה גולן (צילם משה פרידן)

140. אל נשיא הסובייט העליון בברית המועצות אנסטס איונוביץ' מיקויאן, מוסקווה

ירושלים, 24 ביוני 1965 (תרגום מרוסית)

הוד מעלתך

הרשה לי לפנות אליך בשאלה הנוגעת לרבים מבני עמי, אזרחים סובייטיים המנותקים ממשפחותיהם – ביניהם זקנים אשר כמעט התייאשו לראות את ילדיהם ונכדיהם, וילדים אשר ממתנינים לבואם של הוריהם במשך שנים ארוכות. ישנם גם קרובי משפחה אחרים; רבים מהם אולי שארית הפלטה של משפחות גדולות ומסועפות.

מצב זה החריף במיוחד לאחר השואה אשר אירעה ליהודים בזמן מלחמת העולם השנייה, כאשר המרצחים הנאצים שמו לעצמם למטרה מיוחדת להשמיד את העם היהודי, והאוכלוסייה היהודית בערים ובעיירות באזורים הכבושים הוכחדה ללא רחמים.

הצבא הסובייטי עטור הניצחון הצליח להציל אגב שחרור האזורים הללו יהודים מעטים בלבד. ניצלו גם קומץ פרטיזנים יהודים ואסירי מחנות ההשמדה. הנאצים העבירו אלפים רבים של יהודים למערב ורק מיעוט מהם הצליח לשרוד לאחר תלאות וייסורים איומים.

בנדידת אוכלוסין המונית וספונטנית שאפיינה את השנים הראשונות שלאחר המלחמה מצאו רבים מבין היהודים האלה בית ומולדת בישראל בעוד בני משפחותיהם, יקירי לבם, נותרו בגבולות ברית המועצות. אך טבעי הוא שקריעת משפחות זו, המתמשכת זמן כה רב, הופכת במרוצת הזמן לבלתי נסבלת. מכל קצווי המדינה מגיעה לאוזניי זעקתם של אנשים סובלים אלה ואין ביכולתי לעזור להם. כמעט כל מדינות אירופה שאזרחיהן מצאו את עצמם במצב דומה לאחר המלחמה חיפשו ומצאו דרכים לפתרון בעיה כאובה זו, שהיא בעיה אנושית טהורה. גם אחדים מיהודי ברית המועצות קיבלו אשרת הגירה למדינת ישראל לצורך איחוד משפחות, אך מספרם מזערי בהשוואה למספרם של אלה שנתקלים בסירוב.

למרבה השמחה בזמן האחרון מסתמנת נכונות מצד השלטונות הסובייטיים לעזור לאנשים אומללים אלה. נכונות זו התקבלה אצלנו בהוקרה ובתודה, וגם עוררה תקווה לעתיד. הידיעה התפשטה בקרב כל היהודים בחו"ל אשר רואים בה יזמה מבורכת.

כיום נמצאות בידי השלטונות הסובייטיים 1502 בקשות חדשות לאיחוד משפחות. כולן הוגשו בהליך רשמי. אנו מצדנו בחנו במשנה הקפדה את כל המקרים הללו ונוכחנו לדעת כי קרובי המשפחה המקומיים אמידים דיים ומסוגלים ליטול על עצמם את מלוא האחריות לקליטת המגיעים, והם מחכים להם בכליון עיניים. לרבים מהם הוכנו מבעוד מועד עיסוקים מתאימים, והם כולם שואפים באמת ובתמים להתאחד עם שארי בשרם בישראל.

היות ואני יודע כי איחוד משפחות מפורדות איננו מנוגד באופן כלשהו לקו היסוד המדיני של ברית המועצות, והיות ואני חש מרחוק בנכונות להקל במידת האפשר את מצבם של האנשים הסובלים האלה – אני תקווה כי תבחן את בקשתי בחיוב. בקשתי היא כי תואיל בטובך להורות לערכאות המוסמכות לדון במהרה בבקשות ולהשיב למבקשים תשובה חיובית.

בהכירי היטב את הלך הרוחות בקרב המוני העם היהודי בישראל ובחו"ל אני משוכנע כי מחווה אצילית כזאת מצד ברית המועצות – לא זו בלבד שתהיה בעלת חשיבות עצומה למשפחות הסובלות, היא גם תזכה לתגובה חיובית ביותר מצד חוגים נרחבים של הציבור היהודי ושל הציבור הנאור הלא־יהודי.

רוצה אני להאמין בכל מאודי, מכובדי אדוני יושב ראש הנשיאות של המועצה העליונה של ברית המועצות, כי פנייתי זו תמצא מענה בלבבך.

בציפייה לתשובה חיובית ממך וברגשי הכבוד הכנים ביותר כלפיך,

שלך,

זלמן שזר

נשיא מדינת ישראל

141. דברים בטקס הגשת כתב ההאמנה של שגריר גרמניה המערבית בישראל

ירושלים, 19 באוגוסט 1965

אדוני השגריר,

הריני מתכבד לקבל מידך את כתב ההאמנה שבו מאמינך נשיא מדינת הרפובליקה הפדרלית הגרמנית לשמש שגרירו הראשון במדינת ישראל.

לכולנו מובנת יפה המשמעות המיוחדת של המאורע הפוליטי הזה.

הצעתה של ממשלת הרפובליקה הפדרלית של גרמניה לכוון יחסים דיפלומטיים בין שתי מדינותינו והנכונות שהביעה ממשלת ישראל לקבל הצעה זו מוכיחות בבהירות מה רבה התמורה שהתחוללה בתולדותינו מאז הימים הנפשעים ההם שהיטבת לציין אותם בנאומך.

רק בחודשים הללו מלאו 20 שנה לשחרורם של שרידי ניצולי בני עמי ממחנות ההסגר ומכבשני האש אשר המשטר הנאצי הקים להשמדת יהודים בכל ארצות כיבושיו. זכר השואה הזאת על חלליה ועל זוועותיה חי בלב דורנו ולא ייסוף מאתנו ומאת מצפונם של טובי האנושות כל עוד יוקיר אדם חיים וצדק. אף בעצם ימי הרעות לא כבה בלב עמי רגש הכבוד האנושי וזיק האמונה בעתיד. עדה לכך רוח הגבורה שהבהיקה במחנות הנדונים, בין חומות הגטאות וביערות הפרטיזנים, ועדה ההיאבקות של עמנו על עצמאותנו במולדתו. אכן, נאמנו עלינו דברי משוררנו: 'הצלתי את אלהי ואלוהים הצילני' (ח"נ ביאליק).

וההגשה של כתב ההאמנה הזה לידי בירושלים בירת ישראל הנה הוכחה חיה כי לא לעולם תוהו, וכי אף האפל בלילות סופו להגיע לעליית השחר. ודווקא הלקח של העבר המר מצווה עלינו לרכז את מעיינינו ביום המחר לבל יוכלו מלבי השנאה להמשיך ברוע מעלליהם ולבל תהא תקומה עוד למורשת התקופה האיומה ההיא.

אבקש להשיב ברכה לנשיאך ולהבטיחו כי במילוי השליחות הזאת, אדוני השגריר, תמצא פה את כל העזרה הנדרשת. ומי ייתן ועבודתם של נציגינו תסייע להניח את היסודות, שרק עליהם יוכלו להיכון יחסי הבנה ושיתוף בין שתי מדינותינו.

142. אל אבא קובנר, עין החורש

ירושלים, כ"ד באב תשכ"ה, 22 באוגוסט 1965

ידידי היקר, המשורר והמפקד,

לא התרעמתי כי נערכה הפגנה. מן הראוי שידע כל מאן דבעי למידע וכל מאן דלא בעי [כל מי שרוצה לדעת וכל מי שאינו רוצה]. כי לא אקט של השכחה היה אקט של כ"א באב ולא גילוי של התפייסות, ועל כן אמרתי מה שאמרתי בנאומי שבוודאי הספקת לקרוא אותו אחרי שפרסמת וגם אחרי ששלחת לי את מכתבך. ואם מישהו רוצה להוסיף לדבריי גם תהלוכה וכתובת על גבי הלוח – רשאי הוא כי ארצנו ארץ דמוקרטית היא, אבל להכריז על 'ברוגז' עם אות הקוממיות שלנו!! להפנות את הזעם שבלב לא לשיירי הנאצים בעולם אלא דווקא למלחמת שחרורנו, ששמה קץ לאידאה השטנית של 'הפתרון הסופי' שלהם ושבה זכית להצטיין!! שבעתיים יקר לנו אות הקוממיות ביום זה, שבו הורם על הפתרון שלנו על פתרון מנדינו.

הן תבין לנפשי אפוא אם לא אוכל למלא את שליחותך. אין אני יכול לקבל ממך את האות, גם משום שלא אני שהענקתיו לך. הכתובת הנכונה היא – כפי שאומרים לי – לשכת שר הביטחון. אולם עצתי לך נאמנה לשקול עוד פעם. ואני מקווה כי תחליט אחרת, ותוסיף לשאת בגאון את אות הצלחתנו, ותנחילהו לדורות הבאים למען גם אתה וגם הם ידעו להוקירו ולהגן עליו בכל נפשכם ובכל מאודכם.

אין אני כאן נכנס לוויכוח אם נחוץ היה לקשור קשרים דיפלומטיים עם גרמניה – ודאי יש לך זכות לתפוס דעה אחרת מזו שהגיעה אליה ממשלתך; אבל אילו חלילה לא היינו זוכים לקוממיות, לא הייתה כל השאלה הזאת אפשרית כלל והיינו עומדים בפני מסקנותיו של פתרון הפוך לגמרי – זה שהגוהו לפני שלושים שנה צוררנו שר"י [שם רשעים ירקב].

לא את ריב ההחלטה של הממשלה שלנו באתי לריב במכתבי זה, אלא את ריבו של אות הקוממיות ושל המשורר והמפקד אבא קובנר, שאמר בשעת צערו להעליב את אות הכבוד שלנו (זאת הפעם הראשונה בתולדותיו הטרגיים וההרואיים) ואני עצרתי בעדו:
שא נא לי כי לא מילאתי בקשתך, ואות הקוממיות הריהו לפניך.

בכאב לב ובהוקרה,
הנני,
ידידך ונשיאך,
זלמן שזר

הסופר אבא קובנר מעיד מטעם התביעה במשפט נגד אדולף אייכמן
בירושלים, 4 במאי 1961

ה. הרכבת ממשלות וחנינה לנידונים

א מנם מילוי תפקידיו של הנשיא על פי חוק יסוד נשיא המדינה, כגון הרכבת ממשלות ודיון בבקשות שהופנו אליו לחנינה והפחתת עונשים, לא תפס את חלק הארי בסדר יומו של שזר, אך הוא ייחס להם חשיבות רבה בתוך כלל עיסוקיו.

המשברים הממשלתיים התכופים שאפיינו את החיים הפוליטיים בישראל הביאו את שזר לעסוק בהקמת ממשלות לעתים קרובות. ב-16 ביוני 1963, בטרם חלף חודש מיום כניסתו לבית הנשיא ברחוב אלחריזי בירושלים, הגיש לו דוד בן-גוריון מכתב התפטרות מתפקיד ראש הממשלה. ניסיונות שנעשו לשכנע את בן-גוריון לחזור בו מהתפטרותו ובכלל זה שיחה שניהל אתו הנשיא שזר לא הביאו לשינוי בעמדתו. בהתאם לחוק ולנוהל פתח שזר בהתייעצויות עם נציגים של סיעות הכנסת ובסיומן הטיל את מלאכת הרכבת הממשלה על מועמדה של מפא"י לוי אשכול, וב-26 ביוני 1963 קיבלה ממשלתו את אמון הכנסת. לא חלפה אלא כשנה ומחצה וב-14 בדצמבר 1964 הגיש אשכול לשזר את התפטרותו עקב הסכסוך החריף עם בן-גוריון ותומכיו במפא"י סביב חקירת אירועי 'הפרשה' (ראו להלן עמ' 503 יא/ט). שזר קיים סבב התייעצויות עם סיעות הבית ובסיומן הטיל את מלאכת הרכבת הממשלה שוב על אשכול. הממשלה החדשה זכתה לאמון הכנסת ב-22 בדצמבר 1964. ב-2 בנובמבר 1965 נערכו הבחירות לכנסת השישית. בבחירות אלו משך את עיקר תשומת הלב המאבק בין 'המערך' שהקימו מפא"י ואחדות העבודה לבין רפ"י ('רשימת פועלי ישראל'), שהתפלגה ממפא"י בהנהגתו של בן-גוריון ושורה של אישים שחברו אליו ובהם משה דיין, שמעון פרס, יוסף אלמוגי ואחרים. בסיום מערכת הבחירות הגיעה המערך להישג מרשים וזכתה ב-45 מושבים, והמפלגות הערביות הנלוות אליו זכו בארבעה מושבים. ראשי רפ"י נחלו אכזבה כשמפלגתם זכתה ב-10 מושבים בלבד. לאחר סיום מערכת הבחירות קיים שזר בפעם השלישית בתוך קצת למעלה משנתיים התייעצויות עם סיעות הכנסת.

בעניין הקמת ממשלות פעל שזר על פי הנוהג והטיל את התפקיד על ראש הסיעה הגדולה בכנסת. בשיחות שקיים עם נציגי הסיעות הוא לא הסתפק בשמיעת

עמדתן לגבי האיש שעליו הן ממליצות להטיל את תפקיד הרכבת הממשלה, אלא נהג להאיץ במפלגות הבאות בחשבון להשתלב בממשלה שתקום, גם אם היה הדבר כרוך בפשרות מצדן, משום ששאף שהקואליציה הממשלתית תהיה רחבה ככל האפשר ותיתן ייצוג למרב הזרמים הרעיוניים בעם היהודי, בכלל זה הזרם החרדי. מאז 1960 הייתה סיעת פאג"י ('פועלי אגודת ישראל') החרדית חברה בקואליציה הממשלתית ושזר, בשיחה שניהל עם נציגי הסיעה אברהם ורדיגר וסגן שר החינוך והתרבות בממשלה היוצאת קלמן כהנא, דחק בהם להמשיך ולהשתתף בממשלה משום ש'לא מספיק שיהיה רוב בין כותלי הכנסת, אלא נחוץ שהיסודות העיקריים שיש בעמנו – בעולם היהודי ובמרחבי הגולה – יהיו מיוצגים כראוי'. הוא הוסיף שאמנם מסתמנת אפשרות להקים קואליציה בלעדיהם, 'אבל אני אראה בזה פגם גדול – גם מבחינה פנימית אבל עוד יותר מבחינת ההרכב המחשבתי והרכב הערכים שישנו בתוך העם – אם אתם לא תהיו בפנים' (תעודה 143). אולם בשיחה שמע מנציגי פאג"י על הבעיות העקרוניות שהקשו את הצטרפותם לממשלה ונגעו לענייני דת ומדינה ובכללן קיפוח תלמידי הישיבות לעומת תלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי דתי, חילול שבת בעבודה בנמל חיפה ובנמל אשדוד, ניתוחי מתים (חוק האנטומיה והפתולוגיה) ועוד. טענותיהם העלו שוב בפני שזר את הנושא 'דת ומדינה', שנדרש לו מדי פעם במהלך כהונתו.

באחד מן הראיונות הרבים שנערכו עמו בתור נשיא המדינה נשאל שזר על יחסו אל הדת והשיב שהוא רואה את עצמו 'שומר מסורת במידה מסוימת'. בתור נשיא הקפיד שזר על שמירת מסורת ישראל וחגי ישראל בהיותו בציבור כי חשב שכך ראוי שינהג מי שאמור לייצג את כל חלקי העם. למשל בעת שייצג את מדינת ישראל יחד עם דוד בן-גוריון בלווייתו של וינסטון צ'רצ'יל בלונדון בינואר 1965 צעדו השניים ברגל ממלונם לכנסיית סנט פאול, שבה נערך טקס ההשכבה, כדי שלא לחלל את השבת, ומאותה הסיבה לא השתתפו בסעודה שערכה מלכת בריטניה לאחר תום הטקס. אל שזר הגיעו פניות רבות בענייני דת ומדינה. רובן הגיעו ממי שביקשו ממנו, מתוך

שידעו על יחסו הקרוב למסורת, להפעיל את השפעתו כדי לחזק את חיי הדת בישראל במישור הציבורי. שזר ענה לפניו אלו ברוח תפיסתו את עניין הדת והמדינה, שדמתה בכול לתפיסתו משנים עברו (ראו לעיל תעודה 128). הנחתה אותו האמונה שהיהדות צריכה להיות סובלנית כלפי כל רכיביה הלאומיים, ושיש למצוא בכל מחיר דרך שבה יחיו אנשי כל הזרמים במשותף, ללא מתחים וללא מריבות סביב חיי הדת ותוך כיבוד איש את אמונתו של רעהו. שזר ניצל לעתים את סמכותו המוסרית ואת יחסו הקרובים עם כל הזרמים כדי לנסות ולמתן את הסכסוכים המרים בענייני דת שפרצו בעיקר בירושלים סביב נסיעה בשבתות, תנועה בשבת במעבר מנדלבאום ועוד. בשיחה

שניהל עתה עם נציגי פאג"י הביע הבנה מלאה לכמה מטענותיהם כמו זכותן של הישיבות התורניות לקבל תמיכה כספית מן המדינה ככל מוסד חינוכי אחר או התחשבות במשפחות בסוגיית ניתוחי מתים, אך בה בעת בא בטענות על רמתם הנמוכה של תלמידי הישיבות בכל הקשור להשכלה כללית. בעניינים אחרים כמו עבודה בשבת בנמלים הסכים שצריך לעשות הכול כדי לצמצמה, אך הבהיר שלעתים אין בררה ועליהם להתפשר ולהשלים עם קיומה. בתום ההתייעצויות הטיל שזר על אשכול להרכיב ממשלה. סיעות המערך, המפד"ל, מפ"ס, הליברלים העצמאיים ופועלי אגודת ישראל חברו יחד בממשלתו של אשכול, שזכתה באמון הכנסת בינואר 1966.

כרזות בחירות של 'המערך' (את) ו'רפ"י' (כא) על עמוד מודעות ברחוב הרצל בתל אביב, אוקטובר 1965

מדי שנה הוגשו לנשיא המדינה מאות בקשות לחון עבריינים או להפחית את עונשם. בבואם לדון בבקשות השתדלו שזר ועוזריו שלא לפעול בניגוד למגמה של בתי המשפט: עשיית צדק, הרתעת עבריינים בכוח ותיקון העברייין. לכל מקרה ומקרה ניתנה אפוא תשומת לב רבה, ושזר דן בכולם בכובד ראש עם היועצת המשפטית של בית הנשיא אביבה גתאי. הבקשה נידונה על סמך נסיבות העברה שבגללה נשפט העברייין, נסיבותיו האישיות והמשפחתיות ומצב בריאותו. שזר שם דגש רב בסיכויי השיקום ותיקון דרכיו של העברייין בעיקר בכל הקשור לעבריינים צעירים. למשל במרס 1964 רשם בפנקסו את שיקוליו לגבי בקשת חנינה לנער עברייין שהוגשה לו: 'ש.ח. מדימונה התפרץ לבית הספר וגנב צעצועים של 2 לירות. אין לו כל הרשעות אחרות. בבית הספר היה תוקפני. נידון למעון לשלוש שנים, ולא נשלח בשל צפיפות ובשל התנגדות ההורים. בינתיים הפך מפרנס וראש משפחה. העובדת הסוציאלית מספרת כי השתנה כליל. הכבוד אליו בחברה ובמשפחה הרים את רוחו והחזיר לו ישרו וכושרו – חונן'.² אמנם סמכותו של הנשיא לגבי החנינה לא הוגבלה בחוק ושיקול הדעת שניתן לו היה מוחלט, אך מכיוון שחתימתו על החנינה חייבה לצדה 'חתימת קיום' של שר, נהג הנשיא שלא לפעול בניגוד לחוות דעתו והמלצתו של שר המשפטים לגבי עבריינים שנידונו בבתי משפט אזרחיים, ושל שר הביטחון לגבי מי שנידונו בבתי דין צבאיים. ב-1964 השתמש שזר בסמכות החנינה

שניתנה בידי וחנון נידונים או הפחית מעונשם של 77 נידונים ובהם עשרה אסירים שנידונו למאסר עולם וזכו לקיצוב תקופת מאסרם. הוא נהג כך גם בשנת 1965. מדי פעם הגיעו פניות אל שזר להכריז על חנינה כללית או חלקית לאסירים לרגל אירועים חגיגיים. בתחילת נובמבר 1965 העלה חיים גבריהו, ידידו של שזר ויושב ראש החברה לחקר המקרא, הצעה שלרגל פתיחת הכנסת השישית שחלה בשנת שמיטה תחוקק הכנסת חוק להפחתת רבע מעונשם של כל מי שנידונו למאסר בפעם הראשונה (מלבד עברייני מין ועבריינים המסכנים בבירור את שלום הציבור). ב-21 בדצמבר 1965 קיבל שזר מכתב משחקנית 'הבימה' חנה רובינא, ידידתו הטובה ומי שנחשבה ל'גברת הראשונה' של התיאטרון בישראל. רובינא הביעה תמיכה בהצעתו של גבריהו וביקשה משזר לפעול להוצאתה אל הפועל. שזר השיב לה שהסמכות לכך אינה נתונה בידי אלא בידי הכנסת והוסיף שהוא משקיע מאמצים רבים כדי להקל את עונשם של אסירים 'וכל יום שאני מצליח להפחית את עונשו של נאסר או של עומד להיאסר – יום של שמחה הוא לי' (תעודה 144). הקולות שהציעו להכריז על חנינה כללית גברו עם התקרב יום העצמאות ה-18 למדינת ישראל – הוא יום העצמאות הח"י. שזר, לאחר התייעצות עם הממשלה, החליט להשתמש בסמכות החסד השמורה לו לפי חוק יסוד נשיא המדינה, ולצוות שכל האסירים אשר עמדו להשתחרר עד יום העצמאות תשכ"ו ישוחררו ממאסרם לפני חג הפסח.

1. רות בונדי, 'ריאיון עם זלמן שזר: נשיא מסכם שנה גדולה', **דבר השבוע**, 29 בספטמבר 1967, עמ' 3-5.
2. רישום בפנקסו של נשיא המדינה, ג"מ, נ-213 פנקס ז.

143. דברים בהתייעצות עם סיעת 'פועלי אגודת ישראל' בכנסת

ירושלים, א' בכסלו תשכ"ו, 25 בנובמבר 1965

אני יודע שאתם הייתם כמעט הראשונים שאתכם דיברו. ייתכן שזה לא היה רשמי, אבל לי נאמר שהפעם התחילו את המשא ומתן אתכם. לא התפלאתי על כך. אני חושב ששיבתכם בממשלה היא כבר עניין של מסורת. לעניין זה יש מסורת מכמה צדדים, גם בעצם העובדה שאתם בכל זאת בפנים, גם בזה שאתם לא תמיד שבעי רצון מעצם הישיבה הזאת או מהדברים שהיו צריכים להיות הרבה יותר מובלטים משהם מובלטים. יש לא רק מחדלים אלא חיסרון בהחלטה גם בשעה שעושים את הדברים, אבל הם נעשים שלא במודגש. כך אני רואה את הדברים מבחוץ, מבלי שידי תהיה נתונה בתוך העניין. אבל אלה דברים הטעונים תיקון, ואפשר לעשות לתיקונם.

כרגע אני מדבר לא רק על השתתפותכם בממשלה. השאלה הראשונה היא על מי עליי להטיל את תפקיד הרכבת הממשלה. אני כבר נמצא בסיומן של השיחות עם המפלגות, ובעניין זה לא היו חילוקי דעות בין אצל אלה שיהיו בממשלה או מועמדים להשתתף בה ובין אצל אלה שיישארו כנראה מחוץ למסגרת של הממשלה. כולם אמרו לי שהחובה היא לקחת את המפלגה הגדולה ביותר, ובתוך המפלגה הזאת רואים את מר אשכול כאיש שעליו צריך להטיל את התפקיד הזה. אני רוצה לדעת באיזו מידה הדבר הזה הוא על דעת כולם ואיך אפשר לחתור להגשמת הדבר הזה, ושאוכל להגיד שזהו המנדט שקיבלתי מכל אלה שאתם ניהלתי משא ומתן.

הדבר השני הוא עניין ההרכב. אחזור על מה שאמרתי לכל האחרים. יש לי שלוש כוונות בעניין: קודם כול עד כמה שאפשר לקצר את זמן המשא ומתן – שלא תהיה סחבת בעניין זה ושלאפשר יהיה להגיע לכך שהממשלה תוקם בהקדם האפשרי. לפי דעתי זה הכרחי גם כלפי חוץ – לא להחליש את עצמנו על ידי חוסר יציבות, וגם כלפי פנים. אמנם הממשלה היא ממשלה והיא רשאית לעשות כל מה שהיא רוצה, אבל חשיבות העניין דורשת שהדבר יהיה כראוי וכדין וזמן המעבר לא ימשך זמן רב. מה שחשוב עוד הוא שהמשא ומתן יהיה ככל האפשר פחות מורכב ומסובך. על כן נחוץ להגיע לכך שתוקם הממשלה עד כמה שאפשר יותר מהר.

אני חותר לקראת זה שהממשלה תוקם על בסיס רחב ככל האפשר, כלומר לבדוק מחדש כל אלה שבאים בחשבון. כתנאי לעצם הכניסה למשא ומתן קיבלתי מכל אלה שאני צריך לדבר אתם שאין פסילה, אין שום חוג שלמפרע הגרעין שצריך להיות המרכיב פוסל אותו. יכול להיות שזה לא יצליח – שהדרישות תהיינה יותר מדי גדולות, אבל לכתחילה צריך להיות הלב פתוח, הדלת פתוחה, לפני כולם. זה הפרינציפ הראשון – בסיס רחב ככל האפשר. וכשאני אומר 'בסיס רחב' אני מדבר מבחינה אובייקטיבית מהו המספר הזה שהוא פחות שבי. אפשר להרחיב את הבסיס מאוד, אבל עם כל רוח מצויה ושאינה מצויה – הדבר עלול להתפורר. כשאתה רואה בפני איזה שאלות עומדים אתה יכול להגיד: אפשר להביא אותם לשולחן אחד, אבל אין בזה משום יכולת עמידה. ההרכב צריך להיות כזה שהכוחות הללו יוכלו לשבת יחד ולעשות עבודה משותפת.

אומרים שיש צורך שיהיה רוב; אם יש רוב של 61 – זה מספיק. לי נדמה שנחוץ לא רק רוב בכנסת, אלא נחוץ מקום מכובד ואיתן לכל הפסיפס שישנו בעולם היהודי. לא מספיק שיהיה רוב בין כותלי הכנסת, אלא נחוץ שהיסודות העיקריים שישנם בעמנו – בעולם היהודי ובמרחבי הגולה – יהיו מיוצגים כראוי. בלעדי זה הדבר אינו ניתן. אני מדבר עליכם. ובכן יכול להיות שאני יכול להגיד למר אשכול שיש רוב בלעדיכם. לפי שיחותיי אתמול והיום אני רואה שלוח האשקוקי מסתדר כך שאפשר להגיע לרוב. אבל אני אראה בזה פגם גדול – גם מבחינה פנימית אבל עוד יותר מבחינת ההרכב המחשבתי והרכב הערכים שישנו בתוך העם – אם אתם לא תהיו בפנים. בלעדיכם הייתי חושב את הדבר הזה לפסול ולמום. נכון שאפשר להגיע לרוב, אבל כדי שכל שבטי ישראל יהיו באמת מיוצגים – נחוץ שאתם תהיו. על כן אני מנסה לחתור לכך שאתם תהיו בפנים, מה גם שאתכם יותר קל לדבר מאשר עם 'אגודת ישראל', שהמסורת שלה בזמן האחרון היא יותר להיות מחוץ לממשלה, לעומת המסורת שלכם להיות בתוך הממשלה.

ובכן אני רוצה להניח שאתם תהיו בפנים ואת זה אני רוצה לשמוע מכם – האם תקוותי זו יש לה על מה לסמוך. וצריך יהיה עד כמה שאפשר לספק את הדרישות שלכם בלי שזה ירחיק אחרים. כי אם השתתפותכם תגרום לכך שאנחנו נאבד מצד זה ומצד זה אז הדבר הזה לא כדאי, וגם אי-אפשר יהיה להגיע לאיזה רוב. אתם יודעים היטב את כל הדברים האלה. ואם זה יגרום לשבירת כל הכלי, זה הגבול; כי ליצר הטוב אין גבול. היצר הטוב הוא כל כך גדול שאין יכולת

לספק אותו. הוא עשוי כך שאף פעם אינו יכול להיות שבע. ודאי אפשר לדרוש יותר ויותר, אבל בתנאי שזה לא ידחה צד אחר.

לא הייתי מייעץ ללכת לרוב של 61 חברי כנסת. אני רואה לנגד עיניי בסיס של כ-75 חברים. וכדי להגיע לזה נחוצה מידה של ויתורים על דרישות. לא הייתי רוצה שהבטחות תישארנה על הנייר. יכול להיות שבעת הצורך מבטיחים או שמים עצמם מבטיחים, ואחר כך למעשה הדבר אינו מתקיים או מתקיים בצורה שאין בה ממש. ולכן מראש צריך לחתור לכך שגם הדרישות וגם ההבטחות יהיו כאלה שיוכלו להיות בנות קיימא.

מתוך תקווה זו אני פותח את השיחה – אני עומד כולי לרשותכם ושומע כל מה שתגידו לי.

[.....]

אני חושב שתתפלא [קלמן כהנא] לשמוע מה שאספר לך. זה לא מחייב את האיש שבשמו אגיד לך ואינני רוצה להקל ולהגיד שהדברים כבר מסודרים, אבל בכל זאת כדאי לספר. ישבתי השבוע עם מר אשכול ודיברנו על הרבה שאלות שאני יודע שעליהן נחוץ לדבר, אלה לא דברים חדשים. אגיד לך שני דברים שהוא אמר, ואני שמחתי לשמוע את זה לא כהצעה שלי אליו אלא כהצעה שלו אליי, אחרי שהוא עיין בדבר.

למשל בעניין זה שבחיפה עובדים בליל שבת ולא במוצאי שבת, הוא אומר שהוא עצמו איננו יכול להבין את זאת מדוע עד כדי כך אי-אפשר להתחשב ברגשות, מדוע אי-אפשר לעשות שבמוצאי שבת יעבדו ולא בליל שבת. נאחזתי בזה מאוד כי הפעם הדבר נשמע מצדו ולא מצדי. בעצמו אמר לי זאת, בפשטות. אמרתי לו: אדרבה, נשב ונברר את זה. ובכן זה עניין טכני-ארגוני; צריך לדעת מהן השעות. אבל זה ניתן, זה לא בלתי אפשרי, אפשר לשבת ולברר את הדברים. אני מספר לך את זאת בלי שזה יחייב אותו או אותי. אבל אני חושב שאני חייב לספר לכם את זאת כדי שתדעו שאין להם עסק עם אנשים שרוצים שדווקא כך יהיה, שרוצים הפקר. ישנם דברים שכך הגיעו לזה שחלק ידוע חושב את זה לעיקר שבעיקרים וחלק אחר עושה זאת מתוך פשרה, אבל בנפשו פנימה אינו חושב שיש צורך בזה. אני מספר לכם את זה כעד, ואם תגידו לו שהוא הבטיח – אני אכחיש. הוא לא הבטיח לי, אבל עובדה שהוא עצמו הגיע לידי מחשבה כזאת. דיברנו על כך הוא צריך לבדוק מה אפשר לעשות בעניין זה.

דיברו אתי אגודת ישראל ואני מבין שעניין זה נוגע גם לך, זה עניין ניתוחי מתים. גם על כך קצת התפלאתי, אבל שמחתי לשמוע מפי מר אשכול באותה שיחה שגם בעניין זה דרושה התחשבות. אם המשפחה אינה מסכימה לניתוח – המת לא ינותח. אני רואה בזה פתרון עצום; אי-אפשר לקיים את הרפואה בלי זה. אנחנו יודעים שתמיד היה בישראל דבר כזה. אינני צריך להביא לך ראיות, אבל מזמן ידעו שעושים את הדברים האלה, אחרת אי-אפשר לרפא. עם זאת אם הדבר הזה גורם סבל מבחינה נפשית, לא יעשו זאת. לי זה נראה כפתרון מאוד מתקבל על הדעת ואני רוצה שתדעו שיש הבנה בעניין זה.

אתה דיברת על ישיבות ושאלת מדוע הישיבות לא ייהנו מאותן זכויות הניתנות לכל החינוך – בשכר לימוד מודרג וכו'. בדקתי את העניינים. לא רק זאת, אני גם לא מבין מדוע הישיבות אינן צריכות לקבל תמיכה ממשד החינוך. אני חושב את זה למעוות יסודי שהישיבות אינן נהנות מכך. הן אמנם מקבלות כספים מהמגבית, מהג'וינט – הציונות מסכימה לזה, אבל המדינה צריכה לחשוב על כך שלולא היה קיים הג'וינט, הציונות והסכם בעניין זה, לא היה לישיבות ממה להתקיים. וברור שהישיבות אינן יכולות להתקיים רק משכר לימוד; יש להן כסף ציבורי. ובכן זה דבר שכל הזמן אינני יכול להבין מדוע אי-אפשר להגיע לזה. אילו אני הייתי איש תנועה דתית במדינה הייתי הופך את זה ליסוד, והייתי מזמן גומר עם השאלה. אני חושב שאפשר להגיע לזה, עד כמה שאני מכיר את החברים שלי שאתם גדלתי. קיפוח הישיבות הוא תוצאה של חוסר פיקוח של המדינה על הישיבות. אי-אפשר לדרוש מהממשלה שתיתן כספים למוסדות הנמצאים מחוץ לרשת החינוך שלה. אילו היה פיקוח מינימלי של המדינה, אין לי כל ספק שבקצת רצון טוב אפשר היה להגיע לזה שהישיבות יקבלו את כל התמיכה שמקבלים יתר מוסדות החינוך במדינה. אני הייתי רואה את זה כהישג עצום, ואילו הייתי אדם חופשי הייתי מוכן להתמסר לזה בכל כוחותיי. אבל ידיי כבולות בכל מיני עניינים; אבל מפלגה כשלכם כבר מזמן יכלה להעביר את זה. והמצב בישיבות הולך ונעשה רע יותר ויותר. אם ייגמר עניין הג'וינט, זה יהיה רע מאוד. מספר התלמידים בישיבות גדל, הדרישות גדלות, ופירוש כל הדברים האלה הוא כסף. כל זה מסתכם אחר כך בהוצאות. לא יהיו מורים מתאימים וספרים מתאימים. עניין הישיבות הולך ונעשה יותר ויותר גדול מבחינת הצרכים, והוא הולך ונעשה יותר ויותר תלוי במקורות זרים, חיצוניים, שמי יודע כמה זה יימשך. כשהיו שילומים, השילומים בכל

זאת נתנו כסף, אבל כשהם ייגמרו אינני יודע מה הקרן יכולה לתת. ביררתי עם ראשי ישיבות, ראיתי את חוסר ידיעתם במה שנעשה בעולם הציבורי היהודי; הם אינם רואים כלל בפני איזה סכנות הם עומדים. אם הממשלה לא תיכנס לעניין כראוי, יבולע הרבה מאוד לדברים. ואנחנו עושים הכול כדי לחנך את הממשלה שהיא צריכה להיכנס לזה. אתם רוצים להשיג ממנה משהו, אבל זה לא עניינה.

אינני יודע מדוע לא יכול להיות איש מיוחד במדינה שיפקח על העניינים, שהעניינים ייכנסו למסלול מסוים של משרד החינוך. כמו שיש בדימונה פיקוח על בית ספר דתי, מדוע זה לא יכול להיות על ישיבת 'עץ החיים' וישיבת חברון? זה יותר ליקוי של המפלגות הדתיות.

אבל זה חורג מהמסגרת שלנו. והייתה זו אשליה מצדי אילו כדי להמתיק את הדברים הייתי מבטיח לכם שלא יהיה פיקוח. יהיה פיקוח, הוא מוכרח להיות. בלי פיקוח הדבר לא יסתדר. כשם שעכשיו אין טענה לבית הספר הדתי שהוא מקבל פחות מבית ספר לא דתי, ממלכתי, כך אפשר להגיע במשך שנים מספר לכך ששיבה לא תקבל פחות מאשר מקבל בית ספר לאמנות. אפשר להגיע לזה. זה לא תלוי בממשלה, ואם מר אשכול יגיד לכם שהוא מבטיח – הדבר לא יחזיק מעמד. דרוש פיקוח.

[.....]

ישבתי פעם עם בחורי ישיבה גדולים וטובים שלומדים כראוי וביקשתי אחד מהם שיאמר לי מה שאמר לי זה עתה בעברית. הוא לא יכול, זה לא הלך לו. זה טעון פיקוח. זה מעשה נסים שבכל זאת יש ישיבות גדולות ולומדים הרבה תורה. אבל בדרך הטבע צריכים להיות הרבה קוצים ודרדרים, כמו שזה היה בשעה שאנחנו באנו ומצאנו ישיבות, שזה היה באמת קוצים ודרדרים, בתוך ירושלים הקדושה. ישבו ולמדו ארבעים שנה; מיעוט שבמיעוט ביניהם היו באמת גדולי תורה, אבל רבים למדו ולמדו ושום דבר לא יצא מזה. עכשיו חלו שינויים.

[.....]

אבל לגבי הישיבות, הייתי רוצה שתדעו שאין ממש בהצגת דרישות שאי-אפשר לממש אותן; אין ממש בהבטחות אם לא יהיה פיקוח. ואינני רואה מדוע לא יהיה פיקוח. אם הג'וינט לא יהיה והקרן לא תיתן, יש לחשוב על זה. ונחוץ להתכונן לכך בעוד מועד. מדינת ישראל יכולה להיות כתף עצומה לעניין. זה יהיה בריא למדינת ישראל ולישיבות שיהיה להן על מי להישען. אפשר יהיה להגיע לכך רק אם המוסדות יהיו פתוחים ולא אם יהיו אלה מוסדות שעין לא תשופם. עכשיו משהו בנוגע לאשדוד. על שולחני מונחת ערמה של טלגרמות. אינני יודע איך לפתור את העניין וזה גם לא בידי. אינני יכול לצוות על מישהו; אין לנשיא יכולת להתערב ולצוות, על כל פנים אינו יכול לצוות על שרים. הוא יכול רק לדבר, לא יותר מזה. יש פה כמה דברים. יש העניין שלא צריך להכריח לחלל שבת את אלה שאינם רוצים לחלל שבת, או להביא לידי כך שהם יישארו מחוסרי עבודה ויצאו מתוך העניין הזה. וזה שאומרים שיש עבודות אחרות – פירוש הדבר שכל המפעל הזה יהיה נתון למפרע לסקטור אחד ולסקטור אחר אין בו דריסת רגל. זה דבר שהממשלה אינה יכולה ואינה צריכה לעשות. זה לא טוב ואתם לא יכולים להרשות שהדבר יהיה כך, כלומר חלוקת עבודה בפנים.

מצד שני צריכה להיות קצת התחשבות עם הדבר המורכב הזה ששמו נמל שהוא כולו בין-לאומי. ובעניין זה יש כבר מסורת. חשבתי בלבי מדוע אי-אפשר להגיד לגבי אשדוד: אתם לא הראשונים במדינה, כבר היה במדינה נמל תל אביב ורבנים גדולים בישראל ישבו בתל אביב. ולא עוד אלא שר התחבורה היה פנקס. הוא לא היה חבר פאג"י, אבל זה מאוד נגע ללבו. הוא עשה משהו. אז אי-אפשר לחשוב עכשיו שבאשדוד יהיה יותר טוב מבחינת חילול שבת מאשר בתל אביב, אבל לא צריך שיהיה יותר רע מאשר בתל אביב. מדוע אי-אפשר לקחת את תל אביב כדוגמה? היה אצלי הרב אונטרמן ואמר שצריך לעשות משהו בכיוון זה. אמרתי לו: אתה הרב של תל אביב, אני בטוח שחקרת ודרשת מה אפשרי ומה בלתי אפשרי. אני מוכן להיכנס אתך יחד למלחמה זו שדין אשדוד יהיה כדין תל אביב. אל תביא לנו את עניין סלוניקי. אינני יודע מה היה בסלוניקי למחרת המהפכה. אינני יכול לקחת את זה לדוגמה, אבל אפשר לקחת לדוגמה את תל אביב.

על יסוד זה קיבלתי מברק משיינמן. הוא רצה להודיע לי מהם התנאים בתל אביב. וכל העולם היהודי שתק לגבי תל אביב, לא שמעתי שהקהילו אספות בניו יורק בגלל זה. אז מדוע זה נחוץ לגבי אשדוד?

[.....]

אתם צריכים להבין שאלה הדברים; העולם מורכב מאלה ואלה, אתם ואנחנו צריכים לעבוד. בעד זה קיימת תנועה דתית שאומרת שהיא תשנה – היא תחנך, תטיף, תגדל דור חדש – אבל זה לא עניין שיתבצע מהיום למחר. מהיום

הטענת סחורות על אנייה בנמל אשדוד, נובמבר 1965 (צילם פריץ כהן)

למחר יושבים ומדברים על מה שאפשר לעשות בתנאים הנתונים. אני לא בדקתי את הדברים היטב, אינני יודע באיזו מידה הטכניקה התל אביבית מתאימה לטכניקה של אשדוד. בתל אביב לא השביתו את העבודה. שם נשאר הרבה אנשים שהיו שומרי תורה והרבה שומרי שבת היו בקרבם. נדמה לי שאפשר להתקדם במשהו. אני רק סיפרתי לכם, זרקתי לכם את הרעיון.

[.....]

בסיכום אני יכול להגיד שלגבי השאלה על מי להטיל את הרכבת הממשלה אין חילוקי דעות – גם אתם אמרתם שיש להטיל על מר אשכול. לגבי הדרישות שהצגתם – אלה ללא ספק דברים כאובים מאוד, אבל אין אלה דברים שמראש ניתן להגיד שאפשר לפתור אותם על ידי זה שאתם לא תשבו בפנים. איישיבה בממשלה לא תקרב לשום פתרון. לשם כך נחוץ לשבת בפנים ולחפש מהי דרך הפעולה.

דעתי היא שנחוץ להגיע לרוב של 75 קולות.

אמרתם שכבר היה תקדים כאשר הרב נורוק היה שר בממשלה. אם ניתן עכשיו לשני חברים שרות בממשלה ...

חבר הכנסת ק' כהנא: גם אז לא נתנו.

אז נחוץ שכולם יחשבו שזה כך. ואולי אז בזה היה תלוי הרוב. אם יש 75 יכולים להיות גם 73, אז זה לא עניין של

לחץ. אני רוצה שתראו את המציאות כמו שהיא. לעומת זה נדמה לי שהרבה דברים אפשר לפתור על ידי ישיבה בפנים כמו שעשית גם קודם, על ידי הידברות ושפה משותפת. אם להצמיד את הסגנות הזאת למשרד החינוך או למשרד אחר – את זה אני משאיר לכם. אני רק נתתי לכם חומר למחשבה, אינני מתאר לי שתהיה לזה התנגדות רבה. אם תדרשו שזו תהיה סגנות אצל מישהו שהוא במערך או מחוץ למערך – אינני יודע, אבל בתחומי המערך נדמה לי שאפשר לעשות זאת. אני הגעתי למחשבה שאולי פאג"י צריכה לקבל את הסגנות לא בחינוך, אלא אולי בחקלאות. אבל זו רק סברה שלי שאני העליתי. אני מודה לכם, כל טוב והרבה ברכות.

144. אל חנה רובינא, תל אביב

ירושלים, ה' חנוכה תשכ"ו [23 בדצמבר 1965]

חנה רובינא היקרה לי כל השנים, ידעתי כי לבך ער לסבל הבריות, ואני שותף לך בשאיפה להקל את ייסוריהם של הנענשים. אולם דבר האמנסטיה [חנינה] הכללית אינו ברשותי כי אם רק הכנסת רשאית להחליט על כך. לי נתנה הרשות לחון או להקל רק אחרי בדיקת כל מקרה ומקרה. ואכן אני מקדיש לכך שעות רבות כשלושה ימים בשבוע, וכל יום שאני מצליח להפחית את עונשו של נאסר או של עומד להיאסר – יום של שמחה הוא לי. במשך השנה הזאת הצלחתי לחון או להפחית עונשים של למעלה משמונים אסירים וקיבלתי על כולם אישור של שר המשפטים כדין. במרבית המקרים שוחררו האסירים מיד עם מתן החנינה או ההפחית. מלבד שנים-שלושה מקרים קשים, הוחלפו כל הנדונים למאסר עולם לנדונים לזמנים קצובים. האמיני לי, נערצתי, כי זהו חלקי הוודאי מכל עמלי – כל עוד אין מפלט מפשעים ומעונשים על מעשי פשע. שמחתי לקבל את שורותייך,

בהוקרה ובחיבה רבה,

שלך,

זלמן שזר

ו. 'נשיאו המובהק של עם הספר'

באוגוסט 1963 אירח שזר משלחת של אגודת הסופרים בבית הנשיא. בפגישה ציין ידידו של שזר המשורר ש' שלום שציבור הסופרים חש סיפוק רב מבחירתו של שזר לנשיא וקרא לו לפעול ולסייע לספרות העברית הנתונה במצוקה גדולה: 'אין קיום לסופר העברי השוקד על יצירתו. אין אפשרות להוציא ספר עברי מקורי בלי הפסד. אין מעמד לסופר העברי במדינה העברית', אמר המשורר.¹ דבריו של ש' שלום נפלו על אוזניים קשובות. כפי שעשה בכל תפקידיו הציבוריים הקודמים ביקש שזר לנצל את תפקידו זה כדי לקדם את הספרות העברית ולסייע ליוצריה. לשם כך יזם את הקמת 'קרן עמו"ס' (עידוד מלומדים וסופרים) בבית הנשיא, והיא החלה לפעול בסתיו 1963. הקרן עסקה בגיוס כספים מתורמים ונועדה לשתי מטרות עיקריות: האחת – עזרה למשוררים וסופרים בהבאה לדפוס של כתבי יד ראויים כאשר אין ביכולתם לשאת בהוצאות וכאשר המוציא לאור אינו מוכן לשאת בכל ההוצאות הכרוכות בפרסום כתב היד; האחרת – גישור בין סופרי ישראל לבין ספרות העולם באמצעות סיוע לתרגומים, סיוע לסופרים ולאנשי רוח מחוץ לארץ לבקר בישראל ולסופרים ישראלים לבקר בחו"ל. לקרן נקבעה ועדה ציבורית שפיקחה על ניהולה התקין. שזר הוא שקבע למי להקציב כספים וכמה על סמך מכתבי בקשות שהגיעו אליו ולפי המלצות שקיבל מאברהם ברוידס, מזכיר אגודת הסופרים. בשלוש השנים הראשונות לקיומה של הקרן העניק שזר תמיכות רבות מקופתה, כל אחת בת 1,000-4,000 לירות, להוצאתם לאור של עשרות כתבי יד, ביניהם של אברהם רגלסון, ש' שלום, אבא גורדין, מרים ילן שטקליס ואחרים. ניתנו כספים גם לאנשי ספרות שסבלו ממצוקה כלכלית כדי שיוכלו להתפנות ליצירה.

ב-19 במאי 1966 קיבל שזר מכתב מישראל כהן, סגן יו"ר אגודת הסופרים, ומדב חומסקי, מזכירה הכללי, ובו נידון רעיון שקרן עמו"ס תסייע גם לספריית 'נפש' של אגודת הסופרים. ספרייה זו עסקה בהוצאתם לאור של כתבי יד של סופרים שהלכו לעולמם, ומאחר שהיו ידועים פחות לא זכו שיצירותיהם יתפרסמו בהוצאות לאור המסחריות. במכתב פירטו השניים חמישה פרסומים

שעומדים לראות אור בספרייה ובהם: שירי ברל פומרנץ שנספה בשואה, ביקורת על הספרות של א"א (אהרון אברהם) קבק, קובץ שירים של משוררים שנספו בשואה ועוד. ספריית 'נפש' הייתה חשובה לשזר במיוחד ואת כל כספי פרס ביאליק שקיבל בינואר 1964 על ספרו 'אור אישים' הקדיש למפעל זה. שזר ענה להם ובישר על החלטתו להקציב לספריית 'נפש' 10,000 לירות מכספי קרן עמו"ס כדי להוציא לאור את חמשת הספרים וביקש מהם לשקול את פרסום כתביו של המשורר יש"ק (יעקב שלום קצנלנבויגן), שהיה מורה ומדריך האהוב בילדותו בסטויבץ ומצא את מותו בטביעה באגם צריך ב-1904 (תעודה 145). בשנים שבהן שהה שזר בבית הנשיא סייעה קרן עמו"ס להוצאתם לאור של מאות ספרים, רבים מהם לא היו מתפרסמים לעולם ללא עזרתה.

ישראל זמורה, ידידו של שזר ואיש רב פעלים בתחום הספרות וההוצאה לאור, כתב שבימיו של שזר 'בית הנשיא היה לביתם של סופרים וחכמים. הוא יזם, טיפח, תמך ועזר, עודד ורומם. הוא היה הלכה למעשה נשיא המובהק של עם הספר'.² עיון בסדר יומו של שזר בבית הנשיא מצביע עד כמה גדל מספר האירועים בעלי תוכן ספרותי בבית הנשיא ובכללם מסיבות לציון יובלות של הוצאות לאור וכתבי עת; מסיבות לסופרים כגון חיים הזז, ש"י עגנון, מקס ברוד ואחרים לרגל אירועים מיוחדים בחייהם; ציון יובלות של אנשי רוח כגון הוגו ברגמן, בן-ציון דינור, גרשום שלום ואחרים; אירוח אנשי ספרות ומדע מן הארץ ומחו"ל. נערכו גם אזכרות לסופרים שהלכו לעולמם. בכינוסים אלו נהג שזר לשאת דברים שבהם פרס וניתח את יצירתם של הסופרים שלכבודם או לזכרם נערכו הכינוסים (ראו להלן תעודה 166).

אל בית הנשיא זרמו מדי שבוע עשרות ספרים, מאמרים וכתבי עת ששלחו הוצאות לאור ויוצרים בהוקרה לשזר. היו אפילו כותבים ששלחו לו כתבי יד וביקשו את עזרתו או את חוות דעתו עליהם. לעתים הצליח שזר 'לגנוב' שעה בתוך סדר יומו העמוס כדי לכתוב הערות או אף לערוך חיבור שנשלח אליו ולעתים הסתפק במכתב עידוד חם ליוצרים. בקיץ 1966 קיבל מאת המשורר אליעזר כגן את ספר שיריו 'אימה וזמר'

שראה אור בהוצאת 'פינת הספר' בחיפה וחולק לשלושה מדורים: 'ים', 'פְּלִילֵה־הַיָּמָה' ו'רֶגֶת־בֶּקֶר'. בצאתו לחופשה קרא שזר את הספר כולו ובמכתב התודה לכגן שיבח את שיריו ש'אחוזים יחד ומאחזים ומרתקים את נפש הקורא הנעשה מהר מאוד שותף גם לדוויי הבדידות וגם לרגעי העליזות' (תעודה 147).

משנות הארבעים היה שזר מעורב במסע השתדלנות שעשו אנשי ספרות ואקדמיה כדי לשכנע את חברי האקדמיה המלכותית השוודית להעניק את פרס נובל לספרות, הפרס הספרותי היוקרתי והמפורסם ביותר בעולם, לסופר עברי. בישיבות חבר הנאמנים של האוניברסיטה העברית היה שזר האיש שהעלה את העניין לדיון כמעט מדי שנה. בדיונים עלו בעיקר שמותיהם של ש"י עגנון ושל זלמן שניאור, ובשנות הארבעים והחמישים הוגשה כמה פעמים לאקדמיה בשוודיה מועמדותו של האחד או של האחר. בשנים הראשונות תמך שזר דווקא במועמדותו של שניאור, ועובדה זו גרמה להצטננות יחסיו עם עגנון, ידידו מימי מלחמת העולם הראשונה בברלין. בחלוף השנים החל שזר לתמוך במועמדותו של עגנון ולפעול למענו. בשלהי 1958, עת מלאו לעגנון 70, שוחח שזר עם חיים יחיל, שגריר ישראל בשוודיה, וביקש ממנו לקיים בצנעה מגעים עם חברי האקדמיה בשוודיה בדבר סיכוייהם של עגנון או של מרטין בובר לקבל את פרס

נובל לשנת 1959. בתגובה כתב לו יחיל שמשיחותיו התרשם שסיכויי עגנון באותה השעה קלושים מאוד, ואם רוצים לשוב ולהעלות את מועמדותו בעתיד יש לדאוג לתרגום יצירותיו ללשונות אירופיות ולפרסומן ברחבי היבשת עד שיהיה מוכר דיו. יחיל ציין שדווקא לבובר יש סיכוי טוב יותר ומועמדותו אכן הוגשה באותה השנה. ב-1965 הוגשה שוב מועמדותו של עגנון ובפעם הראשונה נרמז בכמה עיתונים באירופה כי הוא המועמד המוביל. אולם בסופו של דבר הוענק הפרס לסופר הסובייטי מיכאיל שולוחוב. ב-18 באוקטובר 1966 החלו להתפרסם בישראל ידיעות בדבר פרס נובל לספרות שיוענק באותה השנה לעגנון. ההודעה הרשמית בשטוקהולם טרם התפרסמה אך שזר מיהר לשלוח לעגנון ברכה ובה כתב: 'אשריך כי זכית לכתר ספרותי עולמי זה, שהיצירה העברית חיכתה לו זה כמה. תבורך כי פתחת ראשונה את שער הכבוד והתהילה המיוחל'.¹ ב-20 באוקטובר הודיעה האקדמיה המלכותית השוודית ששמואל יוסף עגנון יקבל את פרס נובל לספרות יחד עם המשוררת היהודייה תושבת שוודיה נלי זק"ש. לפני יציאתו של עגנון לשטוקהולם כדי לקבל את הפרס ערך לו שזר מסיבה בבית הנשיא בהשתתפות כ-200 אורחים ובהם ראש הממשלה, שרים, חברי כנסת, שופטים, אישי ציבור ואישי רוח וספרות בולטים.

1. 'אל הנשיא השלישי, דבר, 2 באוגוסט 1963.

2. 'זמורה, משהו על שזר ז"ל', בצרון סו (תשל"ה), עמ' 20.

3. זלמן שזר אל ש"י עגנון, 18 באוקטובר 1966, בית הספרים הלאומי, אגף כתבי יד וארכיונים, 5:756.

145. אל ישראל כהן ודב חומסקי, תל אביב

ירושלים, י' בסיוון תשכ"ו, 29 במאי 1966

ידידי הסופרים,

שמחתי לקבל את מכתבכם (מכ"ט באייר) ואת הצעתכם לסייע בידי אגודת הסופרים לבצע את תכנית 'נפש'. ודאי זכור לכם כי גם את פרס ביאליק שקיבלתי בתשכ"ד הקדשתי למטרה זו. קרן בית הנשיא עמו"ס הנמצאת ברשותי תוכל השנה להקציב למטרה זו (להוצאת חמשת הספרים שסימנתם) עשרת אלפים ל"י. אבקשכם להודיע לי לאלו תאריכים לקבוע את התשלומים. הייתי מבקשכם לעיין אם תסכימו – נוסף לכך – להכניס לרשימת 'נפש' את הוצאת קובץ כתביו של המשורר יש"ק (יעקב שלום קצנלנבויגן). המחברת שלו 'בליל חורף' הוציא בזמנו י"ח ברנר בלונדון (העתק אחד נמצא אצלי) ואת 'ניצניו' פרסם דוד פרישמן ב'הדור'; ויתר רשימותיו פזורות ב'השבוע' של פוקס וב'הדגל'. ביקשתי את הביבליוגרף אליעזר מלאכי לאסוף ולערוך את הקובץ. הוא עומד להגיע הנה בעוד חודשיים ויביא את הקובץ מוכן לדפוס. אם תסכימו לפרסמו בשנה הבאה ויהיה צורך בהקצבה נוספת, אודה לכם אם תודיעו לי בעוד מועד. איחולי הטובים להצלחת מפעליכם הנאים,

שלכם בברכות נאמנות,

זלמן שזר

הסופר ש"י עגנון (ראשון מימין) הנשיא זלמן שזר (במרכז) ורעייתו רחל מבקרים בתערוכת עגנון בבית הספרים הלאומי בירושלים, 1966

ז. מסע לאורכה של אמריקה

הנשיא שזר ערך מסעות מעבר לים כדי להדק את קשריה של ישראל עם המדינות שבהן ביקר וכדי לחזק את יחסיה עם הקהילות היהודיות. ביוני 1966 יצא שזר ורעייתו למסע שנמשך 52 ימים לכמה מארצות דרום אמריקה ולארצות הברית. הם ביקרו בצ'ילה, באורוגוואי ובברזיל (הביקור בארגנטינה בוטל עקב הפיכה צבאית שפרצה במדינה), ושזר נפגש עם ראשי המדינות ועם הקהילות היהודיות שקיבלו את פניו בהתלהבות רבה. לבד מהיותו נשיא מדינת ישראל היה שזר מוכר ואהוד בקרב קהילות אלו מאז ביקוריו בדרום אמריקה בשנות החמישים. במונטווידאו בירת אורוגוואי נערכה לו קבלת פנים ובה קיבל אזרחות כבוד של העיר. לאורך הדרך אל בית העירייה הצטופפו על המדרכות בגשם שוטף אלפי אנשים ובהם יהודים רבים כדי לחזות בשיירת הנשיא. עם שובו מן הטקס כתב שזר שיר ביידיש בשם 'אידישע אויגען' (עיניים יהודיות) ובו תיאר את עיניהם הנרגשות והגאות של היהודים שראה באותו היום. את השיר קרא שזר בנשף הפרדה שערכה לו הקהילה היהודית באורוגוואי, והוא התפרסם בארץ ובעיתונות היהודית בעולם. פרשנים מדיניים תיארו את מסעו של שזר בדרום אמריקה כמאורע מדיני חשוב שהצליח מעבר לציפיות. בעת ששהה בדרום אמריקה הופתע שזר לקבל הזמנה מנשיא ארצות הברית לינדון ג'ונסון להתארח במעון

האירוח הרשמי בווישינגטון בעת ביקורו בארצות הברית ולהיפגש אתו בבית הלבן. מן ההתכתבות הפנימית שניהל ג'ונסון עם עוזריו ועם מזכיר המדינה דין ראסק עולה שהחלטה להזמין את שזר נבעה מרצונו של הממשל לנצל את הביקור הן לצרכי מדיניות חוץ הן לצרכי פנים. הממשל ידע שאין לשזר יכולת השפעה אמיתית על קובעי המדיניות בישראל, אך העריך שביקורו מספק 'הזדמנות טובה לקבוע את הטון' ביחסי שתי המדינות.¹ אנשי הממשל הוטרדו מדרכה של ישראל להפעיל לחץ עקיף על הממשל האמריקני באמצעות ידידיה מקרב הקהילה היהודית במערכת הפוליטית ובאמצעי התקשורת, כדי שיטה את החלטותיו לטובתה, לחץ שלדברי עוזריו של ג'ונסון מכביד על הנשיא ו'מקשה עליו להציג מדיניות מאוזנת לגבי המזרח התיכון'.² הם העריכו שעצם ביקורו של הנשיא שזר בווישינגטון ייתן לנשיא ג'ונסון הזדמנות 'לחזור ולאשר את ידידותנו הקרובה עם ישראל, ואת תמיכתנו הנמשכת בעצמאותה ובשלמותה',³ יצביע על כך שיחסי ארצות הברית עם ישראל מעולם לא היו כה טובים כמו בתקופת ממשלו ויעודד את ממשלת ישראל ואת ידידיה, כך קיוו, להקל את הלחץ ולנהל את מגעיה עם ארצות הברית 'מעל השולחן'.⁴ כמו כן העריך הממשל שביקורו של שזר, שהיה אישיות מוכרת ואהודה בקרב חוגים רחבים בקהילה היהודית בארצות הברית, עשוי לסייע לג'ונסון לצבור

קריקטורה שפורסמה בעיתון 'הארץ' עם שובו של הנשיא שזר ממסעו בחו"ל, 5 באוגוסט 1966 (צייר יעקב פרקש [זאב])

אהדה בקרב היהודים לקראת הבחירות הקרובות לנשיאות שצפויות היו להתקיים ב-1968.

הממשל ביקש להעלות בפני שזר גם את שאלת יחסה של ישראל למלחמה שניהלה ארצות הברית בווייטנם. באותם ימים עשה ממשלו של ג'ונסון מאמצים להביא את ממשלת ישראל להביע תמיכה גלויה במלחמתה של ארצות הברית בווייטנם ואולי אף לגלות בה מעורבות ולו סמלית. ראשי הממשל האמינו שצעד כזה יסייע למתן את מבקרי המלחמה מבית, ובראש וראשונה את היהודים הרבים שבהם, בעיקר מקרב חוגי התקשורת והאקדמיה. אלא שממשלת אשכול דחתה בעדינות אך בצורה נחרצת את הפניות מצד הממשל האמריקני עקב חששותיה מתגובת ברית המועצות לצעד כזה, השפעתו על יחסיה עם העולם השלישי והתגובה השלילית שיזכה לו מבית. עוזריו של ג'ונסון סברו שכדאי להביא בפני שזר את עמדת הממשל בעניין ווייטנם כדי להזכיר לממשלת ישראל שהיא לא מילאה את בקשתה של ארצות הברית בעניין בעל חשיבות רבה לה, ובתקווה שאפשר יהיה להביא אותו להצהיר על תמיכתו במדיניותה של ארצות הברית בווייטנם.

מדרום אמריקה המשיך אפוא שזר לארצות הברית למה שאמור היה להיות ביקור פרטי קצר לפגישה עם מנהיגים יהודים ועם הרבי מליובאוויטש, והפך לביקור שהוגדר ממלכתי לא רשמי ולגולת הכותרת של מסעו. לאחר כמה ימים בניו יורק כאורחו של ראש העיר ג'ון לינדזי, שבמהלכם נפגש עם מזכיר האו"ם או טאנט ועם מנהיגים ואנשי רוח יהודים, טס שזר ב-1 באוגוסט 1966 לוושינגטון במטוס של חיל האוויר האמריקני. בשדה התעופה קיבלו את פני שזר ורעייתו סגן הנשיא יוברט המפרי ורעייתו ומשמר כבוד של הצבא. לאחר מכן נועד שזר עם הנשיא ג'ונסון בארבע עיניים על מדשאת הבית הלבן. משם עברו השניים ללשכתו של הנשיא להמשך השיחה בנוכחותם של שגריר ישראל אברהם הרמן ובכירי השגרירות, וכמה מעוזריו הבכירים של ג'ונסון. בשיחות עלו כמה מן הנושאים שקשורים ליחסי ישראל וארצות הברית, ובתוך כך ייחדו ג'ונסון ועוזריו מקום בולט למלחמה בווייטנם. הנשיא האמריקני אמר לשזר שהממשל בארצות הברית אינו מבקש מישראל לשלוח חיילים או ציוד לווייטנם, אלא מבקש 'הבנה אוהדת לעקרונות של מדיניותה ולמעשיה של ארצות הברית בארץ זו'.⁵ הנשיא הטעים שאם בגלל המבקרים מבית לא תצליח ארצות הברית למלא את מחויבותה להגן על מדינה קטנה במזרח אסיה כמו ווייטנם מפני תוקפנות, אזי הדבר יעמיד

בסימן שאלה את יכולתה למלא את מחויבותה לביטחון של מדינות קטנות בכלל וישראל בפרט. הוא רמז שלאור זאת היה שמח אם הנשיא שזר וממשלת ישראל היו מבהירים את עמדתם בעניין ווייטנם בפני יהדות אמריקה, ובעיקר בפני אותם חוגים יהודים שמבקרים את מדיניותו בווייטנם. שזר בדבריו הודה לג'ונסון על עזרתה הכלכלית והצבאית של ארצות הברית לישראל. בנוגע לווייטנם הביע אמנם הבנה לעקרונות מדיניותה של ארצות הברית ושיבח את מחויבותה להגן על מדינות קטנות מפני תוקפנות, אולם הדגיש שהוא נשיא מדינת ישראל ולא נשיא העם היהודי, ולכן אין לו כל יכולת השפעה על דברים שנאמרים מפי יהודים מחוץ לישראל. על סמך תדריכים מוקדמים שקיבל מאנשי השגרירות נזהר שזר ולא הבטיח לג'ונסון דבר בעניין זה. שזר העלה בשיחות עניינים נוספים כגון מצבם של יהודי ברית המועצות ומעמדה של ירושלים ואמר לג'ונסון: 'אם ארצות הברית תעביר את שגרירותה מתל אביב לירושלים עוד לפני תום כהונתי כנשיא אהיה האדם המאושר בעולם'.⁶

בערב נערכה סעודה לכבוד הזוג שזר בבית הלבן בנוכחות מאות מוזמנים ובהם ראשי הממשל, סנטורים, חברי קונגרס וראשי הציבור היהודי. הסעודה הפכה למפגן תמיכה בישראל. אנשי השגרירות הישראלית הגדירו את דבריו של הנשיא ג'ונסון במהלכה כ'חמים ביותר שהשמיע עד כה כלפי ישראל',⁷ ומשקיפים מדיניים בווייטנאטון ציינו ששזר התקבל בחום שעלה על כל קבלות הפנים שנערכו בעיר לראשי מדינות בשנים האחרונות. אנשי משרד החוץ והפרשנים המדיניים היו מאוחדים בדעה שהביקור בארצות הברית היה הצלחה גדולה שתרמה תרומה חשובה ליחסי שתי המדינות. רבים מהם ציינו שאת הצלחת הביקור יש לזקוף גם להשפעה העמוקה שהייתה לשזר על בני שיחו, שהתרשמו מחכמתו, מהשכלתו הרחבה, מניסיונו העשיר ומנועם הליכותיו. ציינו גם ההתלהבות והחום שבהם קיבלה אותו יהדות ארצות הברית. מלונו בניו יורק היה למוקד עלייה לרגל למשלחות של ארגונים ושל קבוצות ציוניות ולא ציוניות, ואלפים קיבלו את פניו בשדה התעופה, צבאו על פתח המלון וליוו אותו כשהלך בשבת לבית הכנסת.

אלא שלצד השבחים לווה ביקורו של שזר בארצות הברית גם בטונים צורמים, ויותר מכול סביב ביקורו בביתו של הרבי מליובאוויטש בברוקלין. משנודע ששזר מבקש להיוועד עם הרב בעת ביקורו בניו יורק רמזו לו אנשי משרד החוץ שמאחר שהוא נשיא המדינה אין זה

ראוי שילך אל בית הרב. הפעם יהיה על הרב לבוא אליו לבית המלון. אולם מקורבי הרב הסבירו לשזר שאין הוא נוהג לערוך פגישות מחוץ לביתו ושגם הפעם אין הוא מתכוון לחרוג ממנהגו. שזר החליט אפוא למחול על כבודו והלך אל בית הרב כדי להיוועד עמו אף שידע שצעדו זה יגרור ביקורת בישראל. ואמנם, הביקור אצל הרב בברוקלין זכה לתגובות חריפות בישראל שמצאו את ביטויין במאמרים ובמכתבים למערכות העיתונים. מרבית הכותבים טענו שהליכתו של שזר אל בית הרב לאחר שזה סירב לבוא אליו למלון פגעה בכבודו של מוסד הנשיאות ובכבודה של מדינת ישראל. דברים ברוח זו פרסם ב'דבר' גם ידידו הקרוב של שזר דוד זכאי, שהביע צער רב על צעדו של שזר וכתב: 'אמרנו: לא נכונה השמועה – לא נשיא מדינת ישראל ילך אצל נשיא חב"ד, אלא נשיא חב"ד אם ירצה יואיל ויעלה ויבוא אצל נשיא מדינת ישראל להקביל את פניו'.⁸ מעטים יותר הצדיקו את הליכתו של שזר אל הרב בנסיבות שנוצרו והיו שאף שיבחו את צעדו כמעיד על אצילות נפש וענווה, וכמצביע על רצון לחזק את הקשרים עם כל הפלגים ביהדות.

לאחר שובו מהמסע כינס שזר את שרי הממשלה במשכנו ומסר להם דיווח על מסעו לדרום אמריקה ולארצות הברית. את עיקר דבריו הקדיש לפגישותיו עם נשיא ארצות הברית ג'ונסון ועם מזכיר המדינה ראסק

בוושינגטון. הוא סיפר על ניסיונותיהם של ג'ונסון וראסק 'לגרור' אותו לעניין וייטנם והכחיש את הידיעה שפורסמה ב'מעריב' ועל פיה הסכים שזר במהלך הפגישה עם דבריו של ג'ונסון על מדיניות ארצות הברית בווייטנם: 'אני רוצה שכולכם תדעו שלא אמרתי דבר ורבע דבר בעניין וייטנם', אמר לחברי הממשלה. עוד הוסיף דברים על עניין מעמדה של ירושלים ועל דברים שאמר בעניין זה לראסק: 'אני מתייחס בכל הכבוד לרגש שלך שירושלים תהיה נוצרית. אצלנו היה האפיפיור, והאפיפיור הודיע בפירוש שאין לו כל תלונה לדרך כיצד אנחנו מתייחסים למקומות הקדושים. אם יש לי הסכמה כזאת של האפיפיור, אינני רואה כל יסוד במה אתה מציל את הנצרות של ירושלים על ידי זה שהבית הגדול של שגרירות ארצות הברית עומד בתל אביב' (תעודה 146). בסיום דבריו הסביר שזר לחברי הממשלה את מניעי החלטתו ללכת אל ביתו של הרבי מליובאוויטש: 'החלטתי בלבי לשאול את לבי, ולבי אמר לי שעלי ללכת – והלכתי', סיכם את דבריו. ראש הממשלה אשכול, ששיבח את ביקורו של שזר בווינגטון ואת תוצאותיו, גילה הבנה למניעיו של שזר אך הסתייג בכל זאת מהחלטתו ללכת אל הרב וקבע: 'מדינת ישראל לא בכל יום נולדת, נשיא מדינת ישראל לא בכל שבוע מגיע לנו יורק. צריך היה [הרב] לבוא אליך לביקור של רבע שעה, ואחר כך היית הולך אתו ל-4,000 החסידים'.⁹

1. תזכיר מאת האל סאונדרס אל וולטר רוסטאן, 7 ביולי 1966, Lyndon Baines Johnson Library, N.S.F box 144, file: President Shazar Visit.
2. 'נקודות לשיחה עם הנשיא שזר', 18 ביולי 1966, שם.
3. 'ביקורו הבלתי רשמי של הנשיא הישראלי זלמן שזר', תזכיר מאת דין ראסק אל הנשיא ג'ונסון, 29 ביולי 1966, שם.
4. 'ביקור הנשיא שזר', תזכיר מאת וולטר רוסטאן אל הנשיא ג'ונסון, 30 ביולי 1966, שם.
5. תזכיר על שיחת הנשיאים שזר וג'ונסון, 2 באוגוסט 1966, *Foreign Relations of the United States of America (FRUS)*, 1964-1968, XVIII, p. 626.
6. 'הערות על ירושלים', ג"מ, ג-400/6273.
7. שלמה שפיר, 'לינדון ג'ונסון בסעודה חגיגית לכבוד הנשיא שזר: נוסף לתמוך בביטחון ישראל ונתנגד לשימוש בכוח במזרח התיכון', דבר, 4 באוגוסט 1966.
8. ז' דויד, 'קצרות', דבר, 1 באוגוסט 1966.
9. דברי לוי אשכול בפגישת חברי הממשלה עם נשיא המדינה, 9 באוגוסט 1966, ג"מ, נ-375/13.

146. דברים בפגישה עם חברי הממשלה בבית הנשיא

ירושלים, כ"ג באב תשכ"ו, 9 באוגוסט 1966

[.....]

אבל בניו יורק זה היה עוד יותר. כל גדולי הפוליטיקאים וכל גדולי העשירים, וזה היה כבוד, והעיתונות היהודית הרימה זאת על נס.

ודאי קראתם בעיתונות את הנאומים שהיו בניו יורק. אני נאמתי והם נאמו, לא השתמשתי בכל הניירות שהיו בידי. אחד הנסים שהיו לי שם, ואינני יודע מה זה קרה לי, אבל היו שני דברים: ראשית ניטלה ממני אימת האנגלית. אינני יודע אם אתם יודעים, אבל הדבר שכל הזמן אוכל אותי שיש יהודים שבפניהם אינני פוצה פה באנגלית. עם אבן אינני יכול לדבר באנגלית, אפילו בפני גולדה לא הייתי מעז לדבר אנגלית. אני מתבייש, משהו מפריע לי. באתי לאמריקה ומישהו בלילה אחד הסיר ממני את כל האימה הזאת, ואמרתי כל אשר עם לבי ולא כיחדתי דבר. עמדה לרשותי כל השפה, והשגריר הרמן אמר לי שבעניין זה לא היה פגם.

והדבר השני זה שאני תמיד מתכוון הרבה לכל נאום ולכל פגישה. כל נאום עולה לי בהרבה מאמצים עד שאני כותב אותו, בין שאני כותב את כולו, בין שאני עושה לי רשימות. אני חושב על זה לילה שלם לפני שדיברתי, ואחרי שדיברתי נדמה לי שלא אמרתי מה שצריך הייתי להגיד או שצריך הייתי להגיד אחרת. כל הדיבוק המשונה הזה ניטל ממני כאשר באתי לניו יורק. פתחתי את פי ודיברתי כל אשר עם לבי והרגשתי שלא נשאר בלבי דבר שלא אמרתי, בעיקר בשיחה עם ג'ונסון. ג'ונסון היה ידידותי מאוד. הוא רצה מאוד להטות את השיחה לבעיית וייטנם ואני לא חפצתי לתת לו שום דבר, אף לא דבר וחצי דבר על עניין וייטנם. לא חפצתי בזה לדבר, אבל איזה עיתונאי, שאינני יודע מיהו, ואין קץ לפשע הזה שהוא כתב שבכל זאת אמרתי משהו בעניין וייטנם והסכמתי לג'ונסון. הוא לא כתב זאת מדבריי, אבל הוא אמר שבמשך הדברים אני הסכמתי. זה שקר וכזב. אינני יודע למה הבחור הזה היה צריך להגיד זאת, דווקא אחרי שכל מאמציי היו שעל הפח הזה לא אעלה. כנראה מישהו באמריקה היה מעוניין שזה יהיה ויכול להיות שלכבודי רצו שיכתבו זאת, ואני אפילו לא יכול להכחיש זאת. אבל בישיבת הממשלה אני רוצה שכולכם תדעו שלא אמרתי דבר ורבע דבר בעניין וייטנם. נכון שפעם אחת כאשר הציק לי ראסק, וראסק הציק להרבה אנשים, אמרתי לו: אני נשיא מדינת ישראל. מדינת ישראל מלאה וממולאה פרובלמות. אני נשיא רק שלוש שנים ואני בקושי משתלט. אני יודע שאני צריך לדעת לא רק את הפרובלמות של ישראל, אלא את הפרובלמות של כל היהודים בעולם, ואם פרובלמה זו מכבידה אני בכל זאת בוחר לדבר בעניינים שאני יודע. יש פרובלמות שבלבי אני יודע שישנם אנשים אחרים שחושבים עליהם; אני אינני מחויב לחשוב על כל פרובלמה. בעניין וייטנם אינני יודע, ביתר הדברים אני מוכן לדבר. בזה הוא הפסיק ואמרתי זאת כי ראיתי שהוא מציק לי.

הייתי רוצה למצוא את הבחור הזה מ'מעריב' כדי להגיד לו איזו 'שקאצעריי' [מעשה נבלה] עשה בזה שהכניס את העסק הזה.

עם ג'ונסון הייתה שיחה כזאת; את הנאום של ג'ונסון ודאי קראתם. זה היה באמת סטייטמנט [statement] שעדיין לא זכיתי, גם מבחינת היחס ליהודים, גם מבחינת יחסי הידידות. הרמן אמר לי שהוא לא פילל לסטייטמנט כזה וכלל לא היה נחוץ שיגיד דברים אלה.

אמרו לי שאתו נחוץ לדבר על נושאים כפריים. כאשר התחלתי את דבריי אמרתי שאני זוכר עדיין את השיחה הקצרה שהייתה לנו בערך לפני שלוש שנים, זה היה ביום ההלוויה של קנדי. כאשר הוצגתי בפניו והוא בירך אותי הוא אמר לי: 'לך והגד לעמך ששום דבר לא יקרה להם. בווינגטון יושב ידיד כאשר קנדי היה ידיד, שום שינוי לא יהיה ואם יהיה שינוי הוא יהיה לטובה'. אמרתי לו שמילאתי את הבטחתו, אמרתי זאת לעמי 'ואני יודע שאתה מילאת הרבה דברים מהבטחתך'; אני מודה על עניין הנשק, אני מודה על הדקלרציה מ-1963, ואני מודה בעד זה שהוא התעניין בגורל האסירים במצרים [אסירי 'הפרשה' מ-1954]. אבל אני רוצה שידע דבר אחד, אמרתי לו: אנחנו, עם ישראל, ביסודו הוא עם אמונים. אם לדון על פי העם, לפי שיאי יצירתו, אני חושב שלמרות מה שעשינו במאה ה-19 ובמאה ה-20, עשינו גדולות בעולם המתמטיקה, עולם האמנות והציור, ועכשיו עושים גדולות בשטח הגרעיני, בפוליטיקה ובמדיניות, ובכל זאת זה לא שווה למה שיצרנו בעולם מבחינת הדת. אנחנו עם שהוכחנו כוחנו בזה שאנחנו עם אמונים מאברהם אבינו,

דרך הנביאים, דרך ישו, דרך הקדושים שבימי הביניים, והייתה חסידות גדולה, וקמו לנו אישים כשפינוזה, איינשטיין עד בובר. היצירה היהודית הגדולה בעולם הדתי היא פסגת היצירה של העם היהודי.

זה דבר אחד, אבל אנחנו הדור הכי סקפטי שהיה אי פעם גם בעולם וגם בעם היהודי. אנחנו דור סקפטי כעם דתי, על כן דיברתי הפעם דברים עם הרבה סתירות, אבל תדע שזה נובע מקומביניציה מיוחדת במינה של עם סקפטי, אבל עם אמונים מאוד. אילו לא היינו עם אמונים לא היינו באים לישראל, אבל אילו לא היינו דור סקפטי מאוד לא היינו בונים את ארץ-ישראל. לא היינו בונים את ארץ-ישראל בכוח הסגפנות הגדולה שהייתה בכל דקלרציה ובכל המימרות. ואנחנו מוכנים כל יום לאבד את אמוננו במיטב ידידנו. כזה הוא העם, כזה הוא הדור שלי, כזה הוא העם שעליי נפל הגורל להיות הנשיא שלו. זה לא קל, אבל אני רוצה שתדע עם מי יש לך עסק.

על כן כל דקלרציה זה דבר טוב מאוד, אבל אנחנו לא מאמינים במילים, אנחנו רוצים מעשים. וכל עוד סביבנו הערבים אומרים לנו שבע פעמים ביום שיפילו אותנו הימה, ונותנים להם כך לדבר ולא מנסים לרסן אותם – אי אפשר במילים טובות שבכל דקלרציה טובה לחפות על זה.

הוא הדין בנוגע לירושלים. דע לך שכל מכתב וכל מברק שמתקבל אצלנו לנשיא מדינת ישראל וכתוב על זה 'תל אביב', ואתה יודע שאני יודע שאתה יודע שאני יושב לא בתל אביב, זה לא עניין שמישהו אינו יודע. דע לך שאצלנו הדואר הוא פתוח, בדואר שלנו יש שיווי זכויות ומחר ידע על זה נאצר. אני יכול פעם פעמיים לא לפרסם את המברק עם הכתובת, אבל כל מברק כזה זה עלבון אישי לי, וזו כאילו דקלרציה של non-recognition [אי-הכרה].

בזה שכותבים מכתב לא לפי כתובת ירושלים, זו דקלרציה של non-recognition. עמי והנוער בקרב עמי אינם רוצים לשאת בעלבונות האלה. כיוון שאני מאמין בידידות ואני בטוח שאתה רוצה בידידות, אתה לא יודע באילו נקודות רגישות

קבלת פנים חגיגית בבית הלבן בווינגטון לרגל ביקורו של הנשיא שזר, 1 באוגוסט 1966. מימין לשמאל: הנשיא לינדון ג'ונסון, הנשיא זלמן שזר, רחל כצנלסון-שזר ורעייתו של ג'ונסון לידי בירד ג'ונסון

אתה נוגע. אני אומר לך – מה שאתה נותן שידובר עלינו עכשיו כמו על Aggressors [תוקפנים] מה פירוש [–], אנחנו את הכפר הערבי שנכנסו אליו רצינו לכבוש אותו! תן לי עצה אחרת איך להפסיק את הרצח על הגבולות, ואצלנו זו ארץ שהיא כולה גבולות. כאשר הייתי שר חינוך, חמש דקות מהלך ברגל ממשרד החינוך היה הגבול. כאשר אני מקבל אורחים ושגרירים במלון 'המלך דוד', חמש דקות ממלון זה נמצא הגבול. אני חי כל הזמן על הגבול. האם ה'אל-פתח' חושב שמותר לו להשתלט על הגבול ועליי לשתוק? אני צריך לסכן את עמי! אתה יכול להגיד לי זאת? דע לך שכל העניין הזה שהסורים אומרים שה'אל-פתח' איננו כוח שלהם ועל כן אינם אחראים – אמרתי לו: מה אתה רוצה, שאני אספר שה'אל-פתח' הוא לא שלהם, שלא יהיה קשור, שיהיה על שם מישהו אחר, זה יהיה יותר טוב?

כל זה עשוי רק משום שהערבים אינם מאמינים שהעולם המערבי ובעיקר ארצות הברית, אני מדבר על הכוח העיקרי, אינם מאמינים שהם לא רוצים בזה. לכן לנו לא נחוצה דקלרציה כלפי חוץ, אלא לנו נחוצה בעניין זה אמירה חזקה בנוגע לעולם הערבי.

אלו היו הנקודות העיקריות שאמרתי לו. הרמן ישב כל הזמן וחוויר מרגע לרגע, אבל אחר כך אמר שזה היה אקסלנט [excellent], 'לא יכולת להיות יותר טוב'. אינני רוצה לשחק כאן בעניות, אני מדבר כאן בפני ממשלת ישראל. דיברתי בשמכם ועל כן אני מספר את הדברים כפי שהיו. שמחתי שיכולתי בזה להגיד.

אחרי כן הוא מילא ידידות וכבוד יותר מכל מה שתוכלו לתאר לעצמכם מבחינת היחס לנשיאים של מדינות קטנות. זה מסשטב [קנה מידה] אחר, החל ממתנות וכלה בביטויי ידידות אישיים – איך לקח אותי מתחת לזרועו והעביר אותי מאיש לאיש, משררה לשררה, ממושל למושל, מעשיר לעשיר, והתייצב בפני כל יהודי שיש לו השפעה בארץ. פעם אמר: הנה היהודי הגדול שעושה גדולות בארץ, יש לו בית חרושת שם; הוא התפאר בפניי בעניין זה. כל העניין הזה של נאמנות כפולה כאילו יש לפחד שנותנים כסף למדינת ישראל, זה בטל משום שראו שמוצא חן שעושים זאת. הוא מתגאה ומתפאר בכך שבמבצע הגדול הזה של בניין ישראל יש לאנשים שלו חלק. זה היה חלק בדבר הזה 'שהנה אני נותן להם אפשרות להשתתף בכל המפעל הגדול הזה' (ה ש ר ז' א ר נ: מה אמר ג'ונסון?) – כל מה שהוא אמר נמצא בנאום שהתפרסם. הוא ענה לי כל הזמן וענה לי בהרבה ידידות. הוא לקח אותי לחוד ודיבר ודיבר, והוא אמר לי שהוא רואה שהדבר נוגע ללבי, הוא רוצה שאדבר מלבי ושאגיד לעם ואאמין בזה שהוא יעשה את הכול. אחר כך הוא נתן את הסטייטמנט ברדיו וגם העיתונאים שמעו זאת; אינני בטוח אם קראתם את נאומי.

ה ש ר מ' קו ל: האם הוא אמר משהו על ירושלים?

ה נ ש י א ש"ז ש"ז ר: הוא לא אמר שום דבר. אמרתי לו מההתחלה: אני רק רוצה שתשמע מה הנשיא הזקן של מדינת ישראל חושב על עניין זה. אתם יכולים לחשוב אחרת, אבל דעו לכם: כזאת היא מחשבת העמים. זה עשה עליו רושם. היחידי שדיבר נגד זה היה בסוף כל הסופים דין ראסק. דין ראסק ניגש אליי ואמר: שמעתי מה שאמרת בעניין ירושלים; שמעתי שזה עניין נפשי בשבילך, ושזה עניין נפשי בשביל העם היהודי. אתה צריך לדעת שזה עניין נפשי גם בשבילנו. אני נוצרי, ירושלים היא עיר נוצרית, ואני לא יכול בשקט לשמוע כך את הדברים. זה דבר אחד. שנית אנחנו לא על מנת כך קיבלנו החלטה על מדינת ישראל. כאשר קיבלנו החלטה על מדינת ישראל לא קיבלנו החלטה על ירושלים. אמרתי לו: מה פירוש 'על מנת כך', יש החלטה על בנאום ירושלים? אין החלטה כזאת. יש החלטה להפוך את ירושלים לעיר נוצרית? אין החלטה כזאת. אתם רוצים שחלק מירושלים ייהפך למוסלמי; אינני מתאר לעצמי שיהיו נוצרים שדבר זה יהיה לרוחם.

אני מתייחס בכל הכבוד לרגש שלך שירושלים תהיה נוצרית. אצלנו היה האפיפיור, והאפיפיור הודיע בפירוש שאין לו כל תלונה לדרך כיצד אנחנו מתייחסים למקומות הקדושים. אם יש לי הסכמה כזאת של האפיפיור, אינני רואה כל יסוד במה אתה מציל את הנצרות של ירושלים על ידי זה שהבית הגדול של שגרירות ארצות הברית עומד בתל אביב. זה לא בית קטן, זה בית יפה וגדול. והעובדה ששגרירות ארצות הברית בישראל נמצאת בתל אביב, זה בשבילי כל הזמן עלבון שאיננה בירושלים. אינני רואה קושי בזה, אין קושי כספי. את הבית בתל אביב אפשר למכור ובכסף הזה לקנות או לבנות בית יפה בירושלים. אנחנו נדאג לזה שיהיה לו בית כזה שבו יוכל לחיות בכבוד. זאת אמרתי לדין ראסק, וכל אלה שעמדו סביבו לא ענו.

[.....]

אני מודה לכם בעד כל תשומת הלב. הרחבתי את הדיבור רק משום שלא כתבתי את הדברים, ולא כתבתי משום

שאתמול באתי הביתה שבור אחרי ביקור אצל אחותי בבית החולים. לא יכולתי לצרף יותר דברים משצירפתי. אני מבקש סליחה אם הרחבתי בדיבור. לא דיברתי על היהודים ולא דיברתי על הציבוריות הזאת במיוחד. תרשו לי לחזור על מה שאמרתי לראש הממשלה בראשית הפגישה הזאת, שהשתתפותה של רעייתי רחל בסיור הזה הייתה לי לעזרה רבה, גם בהשתתפותה הפעילה וגם בפעילותה במקומות שונים כאשר אני הייתי במקום אחר. נוכחתי בדבר הזה מההדים שהגיעו אליי מפגישותיה, וזה היה דבר טוב מאוד. לרחל היו הרבה פגישות. בשעה שאני ישבתי עם הנשיא [של צ'ילה] פריי, ישבה רחל במסיבה מיוחדת שסידרה עבורה רעייתו של פריי, ושם השתתפו יהודיות ולא יהודיות רמות מעלה. הנשים היהודיות בארגוני ויצ"ו, פאיוניר ווימן [Pioneer Women], ניצלו את רחל ללא קץ. שמחתי שהיא עשתה את כל הדבר הזה. עצם הדבר הזה שספרה של רחל יצא בספרדית והגיע לשם לפני בואה, זה עזר ללא קץ. זה פתח הרבה דלתות, מה שלא היה לי. ראיתי שעצם הופעתה בקרב כל הנשים האלה – כאשר באו אחר כך לספר לי – הייתה הופעה שהוסיפה לכל נסיעתי הרבה כבוד והוד.

[.....]

אני מבקש להעיר בעניין קונטרברסלי אחד, וזו הליכתי לרבי. אני יודע שהרבה מכם חשבו שאני לא צריך לעשות זאת. לא הבינתי מדוע, אבל מישהו המציא פורמולה שכבודו של הנשיא יותר גבוה והשאלה מי אל מי צריך ללכת. זוהי שטות. הלכתי לכל כך הרבה מקומות, למטרופוליטן אופרה ולמקומות אחרים. כאשר שמעתי שיש אנשים החושבים כך, חשבתי שאסע רק לווינגטון ואוותר על ניו יורק. ברגע של חולשה חשבתי כך. ידעתי שהרבי לא יכול לבוא אליי – הוא לא יוצא מפתח ביתו, זו עובדה. יכולתי להגיד: אלך אליו או לא. ידעתי שאם אהיה בניו יורק אני אלך אליו, ולכן חפצתי יותר טוב לא ללכת לניו יורק.

אחרי כן באו אליי בערב במוצאי שבת 'נחמו' חמישה רבנים והודיעו לי שארבעת אלפים יהודים עומדים בסביבת בית הרבי ומחכים. הרבי לפני כן הכריז על איזה 'פארברענגעניש' [התועדות], והוא ביטל זאת לכבוד נשיא מדינת ישראל.

זלמן שזר (מימין) והרבי מליובאוויטש בביתו של הרב בברוקלין, ניו יורק, י"ג באב תשכ"ו, 30 ביולי 1966

4,000 יהודים אלה עמדו וציפו. ידעתי שאני לא יכול לדרוש שיביאו את 4,000 היהודים האלה אליי, ואני לא יכול לאכזב אותם. עובדה היא שניו יורק היא לא עיר יהודית, ברוקלין היא העיר היהודית. אינני יכול להיות בניו יורק ולא להיות בברוקלין, ואז החלטתי שאלך.

כיוון שרציתי לתת לעניין זה יותר תוקף לקחתי אתי את השגריר הרמן ואת הקונסול הכללי ארנון. הם שמעו את כל השיחה שדיברתי עם הרבי על ארץ־ישראל. דיברתי אתו דברים לא פחות קשים מאשר עם ג'ונסון ולא כיסיתי דבר. אמרתי כל אשר בלבי, עד אשר אמר: אולי נישאר ביחידות. דיברתי עברית וכולם השתתפו בשיחה הזאת. הייתי מאוד מאושר שהלכתי. הוא עשה את זה בכבוד לפי דרכו. הוא לכבוד בואי הדפיס את הצוואה של אביו ובאותו יום הקריא פרק מיוחד. והוא שיווה לעניין הזה, עד כמה שהוא יכול בלשון שלו, כל הוד מלכותי. היהודים שמעו את הדברים בצמא. בכל העיתונות לא קראתי אף שמץ של דבר נגד עניין זה. כולם התייחסו בכבוד ובדרך ארץ.

החלטתי בלבי לשאול את לבי, ולבי אמר לי שעליי ללכת – והלכתי. כמו ששאלתי את לבי על ג'ונסון. היה לי מר מאוד שזכאי כתב מה שהוא כתב, ודווקא מזכאי לא חפצתי לקבל חץ כזה. הוא כתב לי מכתב, הבינותי שהוא נותן לי עצה. אחרי שהוא כתב זאת ביום שישי – ואני הייתי אצל הרבי ביום שבת – והוא ידע שהדבר לא יגיע אליי, כאב לי הדבר מאוד אבל לא שיניתי. אני מוחל לו מקרב לב. הוא חשב שככה טוב, וחשבתי שמא יש חברי ממשלה שחשבו כך. [...]

147. אל אליעזר כגן

ירושלים, ג' באלול תשכ"ו [19 באוגוסט 1966]*

אישי המשורר, הוותיק והחדש,

לא סליחה אתי – ככתוב במכתב הלוואי שלך – כי אם תודה גדולה ועמוקה. תודה לך כי כאבת וכתבת את השירים הנוקבים האלה על כל שלושת מדוריהם, וכי היטבת עשה ששלחת לי למשרדי את 'אימתך וזמרתך'. זה לי הערב הראשון לימי מנוחתי ואני שמח מאוד כי השכלתי לקחת את ספרון שיריך מעל שולחני ולשימו בצקלוני. בלעתי בערב אחד, וגם רחל הספיקה כבר לקרוא אותו בנשימה אחת. מהו סימן טוב יותר לספר שירים?

כי לא רק הסונטות 'כליל האימה' הרתוקות כולן, כל אחת לעצמה וכולן זו לזו בצורתם המשוכללת, כי אם גם השירים ה'חופשיים', שירי הים ומכלול שירי האהבה אחוזים יחד ומאחזים ומרתקים את נפש הקורא הנעשה מהר מאוד שותף גם לדווי הבדידות וגם לרגעי העליזות.

מה פירוש 'לנו לקשישים' – בן כמה אדוני? אמנם רשום כי 'קרנן אשם' יצא כבר בתש"ה (לבושת לא ראיתיו) אבל בכל זאת ודאי עוד רחוקה הדרך לקשישות. האין זאת? השירים מעידים. גם עקבות 'שירת רחל' מעידים משהו.

ואם התחלתי לשאול, הן תישא לי אם אוסיף ואשאל עוד. מהיכן הדבקות בכתבי הרוסי כגן, האם אינך ממשפחת כוהנים?

בכל אופן ברוך תהיה לנו.

ואם תזדמן פעם לירושלים, אודה לך אם תרצה להודיעני קודם ונשוחח קצת.

בלבביות ובהוקרה,

זלמן שזר

* ההסבר לתעודה זו מצוי לעיל עמ' 490 יא/ו.

ח. חסיד חב"ד

ידידו מאיר חובב מדוע הלך אל הרב השיב שזר שזה חשוב לו אישית כנצר למשפחת חסידי חב"ד, וכן אמר שלהערכתו – בלכתו אל הרבי תרם להרמת מעמדה של כל החסידות באמריקה, והוסיף: 'המפא"ניקים שלי לעולם לא יוכלו להבין את הדבר'² (ראו גם לעיל תעודה 121).

הביקורת על שזר מצד חוגים חילוניים בגין קשריו עם חב"ד לא הוגבלה לביקוריו אצל הרב. לא פעם כשהביע דעה שנטתה לעמדת החוגים הדתיים בוויכוחים המתמשכים בענייני דת ומדינה נטען כלפיו שהוא פועל בשליחותו של הרבי מליובאוויטש. למשל באביב 1970 פרצה מחלוקת בשאלה 'מיהו יהודי' עקב תביעתה של המפד"ל שלא להכיר בגיור הרפורמי אלא רק בגיור לפי ההלכה. בעת המחלוקת פורסם בעיתונות ששזר ניסה להתערב ולהעביר לראשי מפלגת העבודה את בקשתו של הרבי מליובאוויטש לפעול נגד הגיור הרפורמי, וכי ראשי המפלגה הביעו מורת רוח וראו בכך התערבות בלתי ראויה מצדו.

באחת מן השיחות הרבות שקיים עם אנשי תקשורת, נשאל הנשיא שזר על הסיבה ליחסיו המיוחדים עם חסידות חב"ד ועם העומד בראשה, וכן נשאל אם הוא רואה את עצמו חסיד. הוא השיב שמעולם לא אמר על עצמו שהוא חסיד, אלא תמיד חש שהוא נכד של חסיד וכן למשפחה 'שיחסיה עם החסידות נמשכים מאז ימי מייסדה', והוסיף שלרגש ההיסטורי נוספה האהבה שקיימת בינו לבין הרבי מליובאוויטש.¹

גם בהיותו נשיא הקפיד שזר לבקר את הרבי בברוקלין בכל נסיעותיו לארצות הברית. כך עשה ב-1966, ב-1971 וב-1973. כל ביקור כזה לווה בביקורת ציבורית בארץ בדומה לזו שנמתחה עליו לאחר הביקור ב-1966 (ראו לעיל עמ' 494 יא/ז). שזר היה ער לביקורת אך התייחס אליה בסלחנות. הוא ידע שחבריו למפלגה ולתנועה לעולם לא יבינו את טיב קשריו המיוחדים עם חב"ד משום שאינם מצוידים בכלים מתאימים כדי לרדת לפשרם. לשאלתו של

הנשיא זלמן שזר בביקור בכפר חב"ד, מאי 1963. יושבים משמאל לימין: יונה אידלקופ, דוד קלדרון מנהל מחלקת ההתיישבות בסוכנות, הנשיא זלמן שזר, רבו של כפר חב"ד הרב שניאור זלמן גרליק, ישראל לייבוב וזושא וילמובסקי. עומדים משמאל לימין: שלמה מיידנצ'יק, תושב הכפר, דוד חן, ברוך גופין ואייזיק קרסיק

שזר אמנם הקפיד לקיים קשרים טובים עם אנשי כל הזרמים ביהדות החל באורתודוקסים מחמירים וכלה ברפורמים, אך יחסיו עם תנועת חב"ד היו מיוחדים במינם. מעיון בפנקסים שרשם לעצמו בבית הנשיא עולה מרכזיותה של חב"ד על סדר יומו. יו"ר הוועד של כפר חב"ד הרב שלמה מיינדנצ'יק, שהיה נהג של קטר הרכבת שעלתה לירושלים, נהג לסור למשכן הנשיא בהפסקות שבין נסיעותיו ולדווח לשזר על התקדמות הכפר ועל הבעיות שדורשות טיפול כגון הוספת קרקעות לכפר, הקמת מוסדות חינוך נוספים והקמת כפר נוסף לחב"ד. שזר נפגש עם אנשי חב"ד נוספים כגון יושב ראש 'צעירי אגודת חב"ד באה"ק' הרב ישראל לייבוב, הרבנים שלמה יוסף זווין, שמריה גורארי ואחרים, ועסק בעניינים נוספים של תנועת חב"ד כגון הקמת שכונות, בתי כנסת ומוסדות של התנועה בארץ. בי"ב בתמוז תשכ"ד (22 ביוני 1964), במלאות 15 שנים ליסוד כפר חב"ד, נערך במקום טקס בהשתתפות שזר ובו הונחה אבן פינה למרכז גדול שבו יינתנו שיעורים, הרצאות ושיחות בנושאי יהדות וחסידות לבני נוער מכל רחבי הארץ. את המרכז החליטו אנשי הכפר לקרוא בשם 'בית שזר' כאות הוקרה לפועלו של שזר למען הכפר ותנועת חב"ד. את הסכום להקמת המרכז בסך 750,000 לירות תרם הנדבן היהודי סר אייזיק וולפסון מלונדון ('בית שזר' נחנך בא' בחשוון תשכ"ט, 23 באוקטובר 1968).

שזר הקפיד להגיע לכפר חב"ד לחגיגות י"ט בכסלו ('חג הגאולה' או 'ראש השנה לחסידות חב"ד') מדי שנה. בואו הפך לשיאה של החגיגה והוא נהג לברך את הנאספים ולהצטרף אליהם בשירה וריקודים. להתוועדויות י"ט בכסלו ולאירועים אחרים בכפר חב"ד הגיעו גם אישים נוספים שהזמינו אנשי הכפר ובהם שרים, חברי כנסת, קציני צה"ל, סופרים ואישי ציבור. בהקפות של שמחת תורה תשי"ז בכפר חב"ד השתתף גם שר השיכון מרדכי בנטוב, ממנהיגי מפ"ם וחבר קיבוץ משמר העמק שהשתייך ל'קיבוץ הארצי' – השומר הצעיר. ביקורו של בנטוב בכפר עורר תמיהות בקרב חברי תנועתו. בביטאונו של הקיבוץ הארצי 'השבוע בקיבוץ'

הארצי' התפרסם ב-28 באוקטובר 1966 מאמר שכתב מאיר שדה, חבר קיבוץ עין החורש, בשם 'הצד השני של המטבע'. נאמר בו שהשר בנטוב ואחרים שהשתתפו באירוע בכפר חב"ד נפלו בפח של תדמית הסובלנות והאהבה שמשדרים חסידי חב"ד, ובה בשעה 'הם הופכים תורתם לחרב פיפיות של השמדת הארץ ושנאת היהודים כשהם בינם לבין עצמם'. בתור הוכחה לדבריו הביא שדה ציטוטים מתוך הספר 'לקוטי דבורים', שיחות של הרב יוסף יצחק שניאורסון מליובאוויטש (הריי"צ) בימי חג הפסח תש"ג (1943), שיצא לאור במהדורה מחודשת בניו יורק ב-1955. שדה תרגם מידיש לעברית דברים שאמר הרבי על 'השתא עבדי' בלשון זו: 'כאן [בארצות הברית] נמצאים בגלות אצל אומות העולם. בארץ-ישראל נמצאים בגלות אצל יהודים, וקשה יותר להיות בגלות אצל רשעים ישראל אצל מאצל רשעי אומות העולם' [...]. חלק מרשעי ישראל שהגיעו לארץ-ישראל מבקשים לטמא את הנשמות היהודיות, לטמא את קדושת הארץ, לטמא את לשון הקודש', והוסיף עוד טענות במילים חריפות.¹ בנטוב הנבוכך כתב לשזר וצירף למכתב את מאמרו של שדה. הוא ביקש ממנו לפתור לו את החידה מאחר ש'לתומי סבור הייתי כי דווקא חסידי חב"ד מצטיינים באהבת בריות במתינות ובסובלנות בתוך העם היהודי ונמנים עם תומכי הציונות. ואילו מהציטוט המצורף מסתבר ההפך מזה. אנא למדני, מהי האמת?'.² שזר ענה לו שהדברים המצוטטים הם ישנים, דברי הרבי הקודם, הריי"צ, על ארץ-ישראל ולא על מדינת ישראל, והם אינם משקפים את עמדתה של תנועת חב"ד כיום. הריי"צ עצמו, ובעקבותיו כל תנועת חב"ד, כבר שינו את יחסם לציונות ולמדינת ישראל לטובה, טען, ועל אחת כמה וכמה הרבי הנוכחי, והראיה: 'הרבי של עכשיו הוא האחראי לגידולו של הכפר; הוא שציווה על הליכה לצבא; הוא שדרש ש'יצא "חתן מחדרו וכלה מחופתה" לשם הגנה על הארץ' (תעודה 148). כחודש מאוחר יותר פרסם בנטוב את תגובתו למאמרו של שדה באותו הביטאון, ובתור תשובה הביא את מכתבו של שזר כמעט במלואו ללא הזכרת שמו אלא בציון שמדובר במכתבה של 'אישיות רמת מעלה'.³

1. דברים שאמר הנשיא שזר בתכנית הטלוויזיה 'השבוע: יומן אירועים', דבר, 28 במרס 1971.

2. ריאיון של עורך הספר עם מאיר חובב, 7 בינואר 2004.

3. מאיר שדה, 'הצד השני של המטבע', **השבוע בקיבוץ הארצי**, 28 באוקטובר 1966, עמ' 10.

4. מרדכי בנטוב אל זלמן שזר, 3 בנובמבר 1966, ג"מ, נ-105/4098.

5. מרדכי בנטוב, 'ליחסה של תנועת חב"ד', **השבוע בקיבוץ הארצי**, 1 בדצמבר 1966, עמ' 10.

148. אל מרדכי בנטוב, ירושלים

ירושלים, נובמבר 1966

בנטוב יקיר,

אמנם בקבלי את מכתבך פניתי מיד לחבר מאיר שדה וביקשתי לשלוח לי את החוברת 'לקוטי דבורים' כדי להיווכח מפי מי יצאו הדברים ומתי נכתבו, אולם עדיין אין לי תשובה ממנו ואינני רוצה להשהות יותר את תשובתי. גם אין לי צורך רב בחוברת כי הלוא זכורה לי. הדברים נאמרו לא על ידי הרבי של עכשיו כי אם על ידי חותנו המנוח, והם נאמרו לא על מדינת ישראל כי אם שנים לפני קום המדינה. העבר הבלתי ציוני של חב"ד ידוע לכולנו. בזמנו היה האדמו"ר הרש"ב גם ממייסדי 'אגודת ישראל', אבל אחר כך עזב אותה. ובשנת תש"ז כאשר היינו יחד אתך בלייק סאכסס, ואני אז הלכתי לרבי להציע לו שיעץ לחסידיו פליטי רוסיה שישבו בפריס לעלות לארץ ולהקים פה את כפר חב"ד; אמרתי לו כי אני יודע היטב את יחסם של ראשי חב"ד ליישוב הארץ, שהוא שלילי. אז אמר לי הרבי המנוח: לפנים היה היחס השלילי, עכשיו – אחרת. ואכן, הוא שמר דברו. לפי פקודתו עלו החסידים שלו הנה, ולפי הוראותיו התנהל הכפר כל שנות חייו. והרבי של עכשיו הוא האחראי לגידולו של הכפר; הוא שציווה על הליכה לצבא; הוא שדרש שיצא 'חתן מחדרו וכלה מחופתה' לשם הגנה על הארץ; והוא שעינו פקוחה על הכפר כל הימים. הדפוס הוציא את 'לקוטי דבורים' בשנת 1955 במהדורת צילום מחדש, וכמובן נשאר הקטע הקדום כמו שהיה. אולם כל קורא ותיק יודע כי הדבר מיושן וכי אינו מכוון לא לזמן הזה ולא למדינה הזאת. כל אלה שביקרו את הרבי יודעים זאת היטב. כפי שאני שומע ידפיס הכפר ב'מעריב' הבא בגיליון השבת תשובה, ויעמיד את הדברים על אמתותם. בכל זאת יש ויש להצטער על אשר פרסמו החוברת בלי כל הערה, אבל אין ללמוד מזה על יחסם של חסידי חב"ד ושל הרב של עכשיו לישראל. ואתה בהערכתך לא טעית. תודה לך כי שאלתני.

בידידות ובברכה,

שלך,

זלמן שזר

ט. בין בן-גוריון לאשכול

עד לשנת 1965 נהנה המשק הישראלי מצמיחה כלכלית מואצת. במחצית הראשונה של שנות השישים הוקמו כמה מבני ציבור בעלי חשיבות לאומית ותרבותית. במאי 1965 חנך שזר את מוזאון ישראל ובסוף אוגוסט 1966 – את משכנה החדש של כנסת ישראל. אולם בשעת חנוכת המבנים הללו כבר הייתה ישראל נתונה בתחילתו של משבר כלכלי שהלך והחריף וקיבל את השם 'מיתון'. ההאטה הכלכלית והעלייה החדה במספר המובטלים הולידו אווירה פסימית בציבור הישראלי והירידה מן הארץ גברה. שנת 1966 הסתיימה בפעם הראשונה מאז הקמת המדינה במאזן הגירה שלילי. בקיץ 1966 דיווחה רות שאול, הממונה על פניות הציבור בבית הנשיא, לשזר על עלייה חדה במספר הפניות אליו מחמת מצוקה כלכלית לעומת השנה הקודמת. ה'מיתון' הורגש היטב גם בתרומות לקרן עמו"ס, שירדו ב-1966 בכ-40 אחוזים לעומת השנה שקדמה לה.

פעמיים בכל שנה, בראש השנה וביום העצמאות, נשא נשיא המדינה דברי ברכה לחג ששודרו ברדיו. שזר בברכותיו נהג להצביע על הצלחות של המדינה, לשבח הישגים שהושגו בה, להשמיע דברי עידוד בימים קשים וגם להתריע על כשלים ותופעות שליליות שהתגלו בחברה הישראלית ובחיי הציבור. בברכתו המסורתית לרגל ראש השנה תשכ"ז קרא שזר לתושבי המדינה להתמודד עם המבחנים הכלכליים הקשים הצפויים להם כפי שעם ישראל יודע להתמודד והזהיר שענייני יהודי התפוצות נשואות אל מדינת ישראל: 'וכי כל כישלון שלנו בפנים מחננו ממוטט ופוצע לא רק את עולמנו כאן כי אם את לבותיהם ומשענתם של המוני אחינו שם. ונזכור זאת ונדע להתאושש ולהיזהר'.¹

שזר התכוון בדבריו להיחלצות מאווירת הנכאים ששררה בציבור בישראל אך גם להתגברות המחלוקות הפנימיות ובראשן המחלוקת בין ראש הממשלה לוי אשכול לקודמו בתפקיד דוד בן-גוריון. היריבות בין השניים החלה זמן לא רב לאחר שאשכול נכנס לתפקידו וצמחה על רקע טענות של בן-גוריון כלפי אשכול בעניינים פנים מפלגתיים ולאומיים. היא אף החריפה בסתיו 1964 בעיקר משום שאשכול סירב להיענות לדרישתו של

בן-גוריון לחקור שוב את אירועי 'הפרשה' או בכינויה האחר 'עסק הביש' מ-1954 ואת דרך עבודתה של 'ועדת השבעה' שחקרה את 'הפרשה' ב-1960. הוויכוח הפך ליריבות אישית מרה בין השניים ולווה בהתקפות חריפות של בן-גוריון על אשכול ועל חבריו לצמרת המפלגה ובחילופי האשמות והשמצות שטלטלו את מפא"י ואת המערכת הפוליטית כולה טלטלה עזה. היו מי שחשבו ששזר, מתוקף מעמדו, סמכותו המוסרית והיכרותו וידידותו הארוכה עם השניים צריך להתערב, לנסות לפשר ביניהם ולשים קץ לסכסוך שהפך מעניין פנימי של מפא"י לסערה שאיימה לפגוע במדינה כולה. כמה מידידיו של שזר פנו אליו בנידון ודברים ברוח זו נכתבו בעיתונים אחדים. במאמר הראשי בגיליון 'מעריב של שבת', 20 בנובמבר 1964, פנה העיתונאי דוד לאזר אל שזר ושאל: 'איך נחיה, כבוד הנשיא, איך נחנך את הדור הצעיר באווירה מורעלת זו של שנאה ושל שטנה, של נקם ושל השמצה' והוסיף: 'ואין אנו רואים ברגע זה אינסטנצייה חוקית מוסמכת יותר לפעול במלוא הלהט הנפשי להצלת המדינה – זולתך כבוד הנשיא'.²

שזר, שחרד מעצמת המריבה המתפתחת, סבר תחילה שאל לו להתערב בעניין שנושא אופי פנים מפלגתי. אך עם החרפת הטון ביחסים בין השניים חיפש דרך להביא לידי התפייסות ביניהם מבלי לחרוג מן הכלל שאין נשיא המדינה מתערב בעניינים מפלגתיים. בינואר 1965, בעת שייצג את ישראל לצדו של בן-גוריון בהלווייתו של וינסטון צ'רצ'יל בלונדון, הוסכם ביניהם לכנס שיחה ביזמת הנשיא ובנוכחות צמרת המפלגה, ובה ידונו ביחסים שבין שני האישים. ב-16 בפברואר 1965 הגיע שזר לפתיחת הוועידה העשירית של מפא"י. בתוך המפלגה שרר אז מתח פנימי רב והיא עמדה לדון גם בתביעתו של בן-גוריון להקים ועדת חקירה משפטית לבדיקת אירועי 'הפרשה'. ערב כינוס הוועידה התקיימה בחדרו של שזר במלון 'שרתון' שיחה בהשתתפות אשכול, בן-גוריון וכמה מבכירי המפלגה כדי לנסות לפתור את המשבר. אולם בשיחה סירב בן-גוריון לזנוח את עניין 'הפרשה' כפי שהציע שזר ושב ותבע להקים ועדת חקירה. אשכול התנגד בכל תוקף לתביעתו ומאמצי התיווך של

שזר נכשלו. הוא הסתפק אפוא בבקשה להרגיע את הרוחות ולדאוג שהדיון בוועידה יהיה חברי ולא יוביל לפילוג במפא"י. צעדו של שזר זכה לביקורת מצד חוגי האופוזיציה בכנסת וביטאוניה, שטענו שיש בכך משום פגיעה במעמד הנשיא. בחודשים הבאים ובשנים הבאות הלך הסכסוך והחריף. המיתון הכלכלי פגע קשות במעמדו של אשכול ובממשלתו, ויריביו הפוליטיים ובהם אנשי רפ"י בראשות בן-גוריון ניצלו את חולשתו כדי לנגחו במילים חריפות ולהציגו כבלתי מתאים לתפקיד ראש הממשלה ושר הביטחון.

במשך כל שנות קיומו של הסכסוך בין אשכול לבן-גוריון קבע שזר כלל לעצמו, שלא לתת למהלכיו להשפיע על הידידות ארוכת השנים שלו עם שני היריבים. עם אשכול סעד מדי שבועיים ארוחת צהריים בבית הנשיא, ובמהלכה עדכן אותו אשכול בעניינים הלאומיים החשובים שעומדים על הפרק. בפגישות אלו דיווח לו אשכול גם על המתרחש במפא"י ועל הידרדרות יחסיו עם בן-גוריון. אולם לאחר ש'נכווה' ערב ועידת מפא"י משך שזר את ידו מן הסכסוך בין השניים ומאז נמנע מלהתערב בו. נאמן להחלטתו אף שמר על יחסיו החמים עם בן-גוריון והיה מהאישים הספורים במפא"י שקיימו אתו קשר קבוע כל שנותיו בשדה בוקר. ב-1966 נתן שזר את הסכמתו לשמש נשיא הכבוד של הוועד הציבורי שהכין שורה של אירועים לציון מלאות 80 לבן-גוריון. ביום ההולדת שחל ב-30 בספטמבר יצאו שזר ורחל רעייתו לשדה בוקר בחברת הסופרים עגנון והזו כדי לברך את בן-גוריון. החום הרב שהפגין שזר כלפי בן-גוריון עורר מורת רוח אצל כמה מבכירי מפא"י, שתהו מאחורי הקלעים אם נכון היה מצדו של נשיא המדינה להפגין יחס כזה כלפי מי שאינו מפסיק לתקוף בלשון בוטה את ראש הממשלה הנבחר ואת מנהיגי המפלגה.

בדצמבר 1966 התפרסמה בשבועון הסנסציוני 'בול' פרשייה ביטחונית מסוימת תוך התעלמות מאיסור הצנזורה ומפנייתו של אשכול אל עורכי העיתונים להימנע מפרסום פרטי הפרשה, שהעמידה את ישראל במבוכה. הגורמים הרשמיים הכחישו את הפרסום ב'בול' מכול וכול ועורכי השבועון הועמדו לדין על פגיעה בביטחון המדינה ונידונו לשנת מאסר (שזר הפחית את עונשם והם ישבו במאסר כארבעה חודשים). לראשי מפא"י נודע שביום שישי 24 בפברואר 1967 עומד להתפרסם בעיתון 'מעריב' ריאיון של רפאל בשן עם בן-גוריון, ובו ידרוש בן-גוריון את התפטרותו של אשכול מתפקיד ראש הממשלה ושר הביטחון על רקע הפרשה שהתפרסמה ב'בול'. שר החינוך זלמן ארן מיהר לשלוח מכתב דחוף אל בן-גוריון וביקש ממנו להימנע מהצעד שיביא לטענתו ל'התלקחות מדורה חיצונית' שתפגע ביחסי החוץ של ישראל.³ ארן לא הסתפק בכך וביקש משזר שיפנה אל בן-גוריון בבקשה דומה. מתוך חרדה למשמעות שתהיה לצעדו של בן-גוריון החליט שזר לחרוג הפעם ממנהגו ויום לפני פרסום הריאיון שלח במכונית מיוחדת מכתב בהול אל בן-גוריון והגדירו 'אישי ופרטי'. במכתב התריע שתביעה מצד בן-גוריון לפיטורי אשכול דווקא עכשיו תתקבל בעולם כעדות לכך שיש גרעין של אמת מאחורי הדברים שפורסמו ב'בול' ותפגע קשות בישראל. 'עניינה החיצוניים של המדינה היקרה לשנינו מחייבים לחשוב ולחזור ולחשוב לפני שדרישתך נמסרת לדפוס. אקווה כי לא איחרתי', כתב לו (תעודה 149). בן-גוריון שלח עם נהג המכונית תשובה לשזר 'לא כלנשיא אלא כלחבר' ובה כתב: 'יש לי אחריות ממלכתית לא פחות ממי שהוא בארץ זו – ואיני זקוק לאזהרות ולעצות כיצד לפעול לטובת המדינה'.⁴ בריאיון שהתפרסם למחרת תקף אמנם בן-גוריון את אשכול אך עניין הפרשה הביטחונית לא נזכר בו.

1. 'ברכת הנשיא לשנה החדשה', **דבר**, 14 בספטמבר 1966.
2. דוד לאזר, 'כבוד הנשיא', **מעריב**, 20 בנובמבר 1964.
3. יומן בן-גוריון, 22 בפברואר 1967, אב"ג.
4. דוד בן-גוריון אל זלמן שזר, 23 בפברואר 1967, אב"ג.

149. אל דוד בן-גוריון, שדה בוקר

ירושלים, י"ג באדר א' תשכ"ז, 23 בפברואר 1967

איש ופרטי

בן-גוריון היקר לי מאוד,
זכורה לך ודאי הרשות שנתת לי בשעת ביקורך אצלי להביא בפניך הערותיי אם הנני רואה צורך בכך. ואתה יודע
מה מיעטתי להשתמש בהרשאתך האדיבה הזאת. אולם הפעם נראה לי כי טובת המדינה מצווה עליי לא להימנע מלהביא
את חששותיי בפניך מיד לבל לאחר את השעה. על כן הנני שולח לך את שורותיי אלו על ידי שליח מיוחד.
שמחתי ושיבחתני את זהירותך הנבונה בבקשך את חברי רפ"י לא לנגוע בעלילת 'בול' ולא להכניסה לתוך הפולמוס
הפנימי. הממשלה כידוע הכחישה את העלילה גם בחו"ל וגם כאן, והסכנה הכרוכה בסערה הזאת מתחילה להרפות. על
כן שמעתי זה עתה בתימהון לבב מפי ידידינו זיאמה [זלמן ארן] כי אתה עומד עכשיו לפרסם בחריפות את דרישתך
הידועה על התפטרות ראש הממשלה. החרפת הדרישה הזאת עכשיו מפיק אינה יכולה להתפרש בעולם אחרת, בלתי אם
כעדות ממך כי דברי העלילה של 'בול' נכונים הם וכי ההכחשה בשקר יסודה, והסכנה, שאתה דיברת עליה באוזני חבריך
הקרובים ביותר, תתלקח כפליים.
ענייניה החיצוניים של המדינה היקרה לשנינו מחייבים לחשוב ולחזור ולחשוב לפני שדרישתך נמסרת לדפוס. אקווה
כי לא איחרתי.

מתוך תקווה שתשא לי את התערבותי זאת ותבין לחרדתי הרבה, הנני

בידידות נאמנה,

שלך,

זלמן

תודה וד"ש לפולה, ששאלה היום טלפונית לשלומי, אחרי האסון המשפחתי שלי [מותו של בן אחותו זלמן איסקולסקי].

זלמן שזר ודוד בן-גוריון נפגשים בשדה התעופה בלוד לקראת צאתם לייצג את ישראל
בהלווייתו של וינסטון צ'רצ'יל בלונדון, ינואר 1965

י. המתנה, מלחמה וניצחון

בחמישה-עשר במאי חגגה ישראל את יום העצמאות ה-19. יום העצמאות היה מאז ומתמיד מן הימים העמוסים ביותר עבור נשיא המדינה והוא השתתף בשורה של טקסים, אירועים וקבלות פנים כגון הדלקת המשואות בהר הרצל, מפגן צה"ל בירושלים, חלוקת פרס ישראל, אירוח הסגל הדיפלומטי בבית הנשיא ועוד. במהלך החג התקבלו במערכת הביטחון ידיעות שהצביעו על כך שמצרים מתגברת את כוחותיה בחצי האי סיני. בימים הבאים הלכו והצטברו ידיעות דומות נוספות. ב-19 במאי דרשה מצרים ממזכיר האו"ם או טאנט לפנות את כוחות האו"ם שישבו לאורך קו שביתת הנשק בין מצרים לישראל ואו טאנט נענה לדרישה. עתה היה ברור שלא מדובר עוד במשבר חולף אלא בהתפתחות מסוכנת לביטחון ישראל.

באותם הימים התכונן שזר לנסיעה לביקור ממלכתי בקנדה כדי להשתתף ב'יום ישראל' בתערוכה העולמית במונטריאול, ולאחר מכן לביקור ממלכתי באיסלנד. למרות ההידרדרות הביטחונית הוחלט לקיים את הביקור כמתוכנן כדי שלא לפגוע במאמצים וכדי להוכיח ש'העסקים כרגיל' ושאינן פניה של ישראל למלחמה. במשך הנסיעה נמשכה ההידרדרות במזרח התיכון. ב-23 במאי הודיע שליט מצרים נאצר על סגירת מצרי טירן בפני אניות ישראליות וסחורות המיועדות לישראל. בתגובה הגבירה ישראל את גיוס יחידות המילואים ונדמה היה שהאזור הולך לקראת מלחמה בין ישראל למצרים, ואולי יצטרפו למלחמה מדינות נוספות. על רקע המצב במזרח התיכון הפך ביקורו של שזר בקנדה למפגן הזדהות של יהודי קנדה עם ישראל. ביזמתו של שזר נערכה מגבית מיוחדת למען ביטחון ישראל בקרב היהודים ובה נאספו בתוך ימים ספורים 21 מיליון דולר. לנוכח הדיווחים מישראל החליט שזר לאחר התייעצות טלפונית עם ראש הממשלה אשכול לקצר את הביקור בקנדה, לבטל את הביקור באיסלנד ולשוב לישראל. ערב שובו לישראל, ב-25 במאי, נודע לשזר על פטירתה של אחותו מניה בירושלים. כשמונה חודשים לאחר מותו של אחיו אברהם ושלושה חודשים לאחר מותו של בן אחותו זלמן שוב פקד המוות את משפחתו של שזר והוא נותר לבדו מבין חמשת בני משפחת רובשוב.

ב-26 במאי 1967 חזר שזר לישראל שונה מזו שעזב.

רבים מהגברים נקראו לשירות המילואים. התיירים ומרבית האזרחים הזרים עזבו את הארץ. בגנים הציבוריים נחפרו שוחות ותעלות, שקי חול הונחו בפתחי הבתים וסרטים הודבקו על שמשות הבתים וחלונות הראווה. בציבור רבתה ההתנדבות – בני נוער התגייסו לחפירת שוחות, למילוי שקי חול ולחלוקת דואר במקום המתגייסים וגימלאים התנדבו לנהוג אוטובוסים ולעזור בבתי חולים. בה בשעה הלכו וגברו בציבור תחושות של מתח וחרדה מפני הבאות והן לא ניזונו מן האיום הצבאי לבדו. נוסף עליו גם מה שנראה כחולשתה והססנותה של הממשלה ובעיקר של העומד בראשה. ראש הממשלה ושר הביטחון אשכול החליט להיענות להפצרותיו של נשיא ארצות הברית ג'ונסון להניח לו לנסות ולפתור את המשבר בדרכים מדיניות, ודחה לפי שעה את התביעות שהעלו ראשי הצבא לפתוח במלחמה. אלא שמעמדו של אשכול בציבור הרחב כבר נחלש מאוד עקב שנות המיתון וההתקפות של יריביו הפוליטיים, ורבים ראו בהתנהלותו באותם הימים אות של חולשה והססנות ופקפקו ביכולתו להנהיג את המדינה ואת הצבא בשעות כאלו. במערכת הפוליטית נשמעו קולות שתבעו שינויים אישיים בהרכב הממשלה וצירוף אישים בעלי רקע ביטחוני שיגבירו את אמון העם בה. ב-28 במאי בערב נשא אשכול נאום לאומה ברדיו על המצב המדיני והביטחוני, ובו נשמע עייף מהוסס ומגומגם. 'נאום הגמגום' חיזק את חוסר האמון שהתפתח בציבור כלפי אשכול. בימים שלאחריו היה ראש הממשלה נתון תחת לחץ ציבורי שהלך וגבר להקים ממשלת חירום לאומית שתורכב מכל הסיעות הציוניות, ולפנות את מקומו בתפקיד שר הביטחון לאדם בעל רקע ביטחוני. הוזכרו שמות של מועמדים אחדים ובהם בלט משה דיין. אלא שאשכול, שבשנותיו כשר הביטחון הוביל את ההתחמשות הנרחבת של צה"ל בנשק מודרני, ניאות להקים ממשלה רחבה אך סירב להיכנע ללחץ שהופעל עליו ולפנות את כסא שר הביטחון.

היו מי שסברו שנשיא המדינה שזר צריך לפנות אל אשכול ולבקש ממנו להיענות לרחשי הלב של העם. באותם הימים ישב שזר שבעה על אחותו מניה. אף על פי כן, לנוכח המתיחות הביטחונית ואווירת ערב מלחמה

ששרתה על הכול המשיך לקיים חלק מפעילותו כנשיא תוך שהוא מקפיד על נוהגי האבלות. כמה אישים ובהם שמואל תמיר, בן אחיה של רחל שזר ומנהיג 'המרכז החופשי', משה חיים שפירא, שר הפנים ומנהיג המפד"ל ואחרים הגיעו לבית הנשיא וביקשו משזר שיטיל את כל כובד משקלו למען הקמת ממשלת חירום לאומית ולמען השינויים האישיים המתחייבים מכך ויצא בהצהרה פומבית על תמיכתו בצעד כזה. תחילה בחר שזר שלא להתערב בוויכוח הנוקב שהתנהל סביב הרחבת הממשלה, וכשאשכול התארח אצלו לארוחת צהריים ב-30 במאי ודיווח לו על המתרחש אף אימץ שזר את ידיו וחיזק את רוחו אל מול הלחצים המופעלים עליו מבית ומחוץ.

הלחץ הציבורי הלך וגבר והתבטא במאמרים ובמודעות בעיתונות. קבוצת נשים החלה להחתים על עצומה ובה קריאה אל הנשיא שזר 'שיפעיל את כל השפעתו למען איחוד וליכוד לאומי' ושיפעל להקמת ממשלה רחבה ולמינויו של דיין לשר הביטחון.¹ שזר החל לקיים ביזמתו שיחות עם כמה פוליטיקאים על אפשרות של איחוד לאומי, אולם עוד לפני ששיחותיו אלו הבשילו למהלך כלשהו החליט אשכול ב-1 ביוני, משהתברר לו שגם רוב חברי סיעתו תומכים בכך, להציע את תפקיד שר הביטחון למשה דיין. הדרך להקמת ממשלת חירום לאומית נסללה ועוד באותו היום הצטרפו סיעות גח"ל ורפ"י לממשלה. משה דיין התמנה לשר הביטחון ומנחם בגין ויוסף ספיר מגח"ל הצטרפו אף הם לממשלה בתור שרים ללא תיק. למחרת נשא שזר דברים ברדיו ובהם בירך על הקמת הממשלה הרחבה ושיבח את מי שהיו נכונים לשלם לשם כך מחיר אישי כואב ובראשם ראש הממשלה: 'אכן, הייתה זאת שבירת המצרים הפנימיים של כל אחד. כן יישברו כל המצרים החיצוניים האורבים לכולנו', אמר (תעודה 150).

בשעות הבוקר של ה-5 ביוני 1967 תקף חיל האוויר של צה"ל את חיל האוויר המצרי ובתוך כמה שעות השמיד את רובו. במקביל פתחו כוחות היבשה בהתקפה על הצבא המצרי בחצי האי סיני. בשעות הבאות התפשטה האש גם לגבול עם ממלכת ירדן ולגזרה הסורית. ירושלים המערבית הופגזה בפגזי הארטילריה של צבא ירדן וכמה רסיסים פגעו בקירות בית הנשיא. שזר שהה במקלט וקיבל דיווח שוטף

על התפתחות המלחמה. מן הדיווחים הצטיירה הצלחה רבה לכוחות צה"ל שכבשו את רצועת עזה והתקדמו לעומק סיני ולגדה המערבית. ב-7 ביוני כבשו כוחות צנחנים את העיר העתיקה בירושלים. למחרת ביקר שזר הנרגש בכותל המערבי ואמר פרקי תהילים. לאחר מכן נקרא לעלות לתורה בקריאת התורה הראשונה שהתקיימה ליד הכותל ואמר קדיש על חללי צה"ל. עם שובו מהכותל שלח שזר לראש הממשלה אשכול מכתב ברכה ובו טרח להדגיש את 'חלקך העצום – שאין ערוך לו – בכל הנצורות האלה. לך, שר הביטחון עד ערב יום הקרבות' (תעודה 152). בבית הנשיא שררה אווירה של התרוממות רוח. משלחות מכמה מוסדות הגיעו עוד במהלך הקרבות לברך את הנשיא על הניצחון ועל כיבוש ירושלים. הגיעו גם מברקים ושיחות טלפוניות רבות מיהודים ברחבי העולם שהביעו הזדהות עם המדינה וחיזקו את ידי מנהיגיה.

זמן קצר לאחר תחילת המלחמה החליטה מועצת הביטחון של האו"ם לקרוא לצדדים הלוחמים להפסקת אש ב-7 ביוני ב-10 בלילה. אולם חרף הקריאה נמשכו הקרבות. התרחבות הלחימה לירושלים עוררה דאגה רבה בוויטקין והאפיפיור פאולוס השישי הביע חרדה נוכח האיום על השלום במזרח התיכון ודאגה לגורל ירושלים והמקומות הקדושים. לאחר שבקשתו ממזכ"ל האו"ם להכריז על ירושלים כעיר פרוזת לא הביאה להפסקת הלחימה שלח האפיפיור ב-8 ביוני מברק אל הנשיא שזר ואל ראשי המדינה במצרים, בירדן ובעיראק ובו הביע דאגה מן הסבל, ההרג וההרס שגורמים הקרבות, וביקש בשם האלוהים להיענות לקריאת מועצת הביטחון של האו"ם להפסקת הקרבות כדי שאפשר יהיה להתחיל במשא ומתן שיביא לשלום המיוחל. שזר ענה לאפיפיור והביע את רצונה של ישראל בהפסקת הקרבות ובשלום, אך הדגיש שסוריה ומצרים ממשיכות בהתקפותיהן ולכן נמשכים הקרבות. 'אנחנו מאמינים שפנייתך לראשי המדינות המערביות האחרות תישא פרי ושאלוהי השלום יעניק את חסדו לכולנו', סיים שזר את תשובתו (תעודה 151).

ב-10 ביוני תמו הקרבות. בתוך שישה ימים כבש צה"ל את רצועת עזה ואת חצי האי סיני כולו והתייצב על גדות תעלת סואץ. בחזית המרכז כבש את ירושלים המזרחית ואת הגדה המערבית כולה, ובצפון את רמת הגולן.

1. ש' נקדימון, **לקראת שעת האפס**, תל אביב 1968, עמ' 187.

הנשיא זלמן שזר, חובש כובע פלדה, אומר פרקי תהילים ליד הכותל המערבי יממה לאחר כיבוש
ירושלים המזרחית, 8 ביוני 1967 (צילם יצחק גורן)

150. הודעה לעיתונות של נשיא המדינה

ירושלים, כ"ג באייר תשכ"ז, 2 ביוני 1967

אמש בהפסקה בין שתי ישיבות הממשלה ביקשתי ללחוץ בשמי את ידו של ראש הממשלה מר לוי אשכול ולברך אותו על הצעתו ועל מאמציו להקים ממשלה מורחבת בשעה חמורה זו. עכשיו אני רוצה עוד לפני ההשבעה הרשמית, לברך את כל חברי הממשלה, הוותיקים עם החדשים, להחלטתם המעידה על אחריות, על התעלות ועל אומץ רוח. יודע אני כי אין אף אחד מהם שלא צריך היה להתגבר על עצמו כדי לקבל את ההחלטה הנדרשת הזאת. אשריכם כי יכולתם לכם. עכשיו הצליחו נא במלוא כד להתגבר על האויבים מבחוץ! אכן, הייתה זאת שבירת המצרים הפנימיים של כל אחד. כן יישברו כל המצרים החיצוניים האורבים לכולנו.

היום חיזקנו את ידי מגני ישראל העומדים במערכה וליכדנו את האומה בעורף. המדינה כולה וכל אחינו בתפוצות וידידנו בעולם יברכו את הממשלה המלוכדת של האומה ויעמדו לימינה. ומגן ישראל ירים קרן ישראל וישים כל גבולנו עוז ושלוש!

151. אל האפיפיור פאולוס השישי, קריית הוותיקן, רומא

ירושלים, 8 ביוני 1967 (תרגום מאנגלית)

אני אסיר תודה על הדאגה שבאה לידי ביטוי במברקך מ-8 ביוני וברצוני להבטיחך שאני, ממשלתי ועמי שותפים הן להזדהותך עם הסבל הן לשאיפתך לשלום. היינו מאושרים לסיים כל פעילות צבאית ברגע שגם הצד השני יודיע על נכונותו לעשות זאת, ושר החוץ שלי כבר הצהיר על כך מפורשות במועצת הביטחון.

ואמנם, מיד אחרי שירדן קיבלה את קריאת מועצת הביטחון הפסקנו כל פעילות נגדה; מאז השעה 10 בלילה של ה-7 ביוני מקוימת הפסקת אש בגדה המערבית של ירדן כפי שהיא תקוים בכל גבולותינו ברגע ששכנינו יצייתו לקריאת האו"ם. לצערנו התקפות סוריות ומצריות עדיין נמשכות בשעה זו, אך תפילת כולנו היא שהשלום יבוא במהרה. אני מעריך מאוד את תקוותך שמיד עם הפסקת פעולות האיבה יחליפו דיונים שקולים ומכובדים את הטבח וההרס. אנחנו מאמינים שפנייתך לראשי המדינות המעורבות האחרות תישא פרי ושאלוהי השלום יעניק את חסדו לכולנו.

152. אל לוי אשכול, ירושלים

ירושלים, 8 ביוני 1967

ידידי היקר,

כולנו חדורי שמחה, הערצה ותודה לכל מי שהנחילו לנו את ימי הפלאות הללו – להם, למפקדיהם ולמנהיגיהם. ויש לי צורך נפשי לשוב ולהביע לך את ברכותיי על חלקך העצום – שאין ערוך לו – בכל הנצורות האלה. לך, שר הביטחון עד ערב יום הקרבות, וליקירנו הרמטכ"ל יצחק רבין וחבריו, אתך. לא רק גבורה כי אם עצה וגבורה למלחמה. והמערכה המהוללה הזאת שהיא עדיין בעיצומה ושהיא כבר עכשיו חוללה גדולות אשר לא יישכחו בדברי עמנו, מצטיינת גם בגבורת לוחמיה וגם בתבונת מתכנניה ומכיניה. שניהם כאחד ממקור נצחים של האומה ינקו. והעוז והחכמה של ימינו ודורנו השרו עליהם את ברכתם. לא יכולתי לראותך עכשיו, אבל אינני יכול לסיים את היום הגדול מבלי להביע לך בשמי, ומובטחני בשם המדינה כולה, את הברכה וההוקרה. ואודה אם תרצה להביע זאת גם לרמטכ"ל ולחבריו האחראים אשר אתך ואתו.

בין ניצחונות לשלום –

אתך ואתכם

כל שעות הימים הגדולים האלה,

זלמן

ראש הממשלה לוי אשכול (במרכז עם פניו למצלמה) בהתייעצות עם מפקדי צה"ל ברמת הגולן ביום האחרון למלחמת ששת הימים, 10 ביוני 1967. לימינו (חובש קסדה) שר הביטחון משה דיין (צילם אילן ברונר)

יא. נשיאה של מדינה ששינתה את פניה

הניצחון המכריע ב'מלחמת ששת הימים' הביא לפרץ התלהבות בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל. גם הכאב והאבל על 679 החיילים וכמה עשרות אזרחים שנהרגו בששת ימי המלחמה לא השביתו את שמחת הניצחון. כיבוש חלקי ארץ-ישראל כמו רצועת עזה, הגדה המערבית ומעל הכול העיר העתיקה וירושלים המזרחית התקבלו בהתרגשות רבה וזו לא פסחה על שזר. ב-20 ביוני ביקר בקבר רחל, בבית לחם ובמערות המכפלה בחברון ואחרי הביקור כתב את 'זאת ארצי', שיר בן ארבעה בתים ובו תיאר את המאורעות הכבירים וסיים במילים 'לב אחד לירושלים/ולכל ארץ-ישראל!'. המדינה ששזר היה נשיאה לאחר המלחמה הייתה שונה מן המדינה שלפני המלחמה. אווירת הנכאים שליוותה את תקופת ה'מיתון' התחלפה בתחושה של

התרוממות רוח, והחרדה שליוותה את הימים של ערב מלחמה פינתה את מקומה לתחושות של עצמה וביטחון שהעניקו השטחים הנרחבים והגבולות החדשים ובעיקר עצמתו המוכחת של צה"ל. אל בית הנשיא זרמו מאות מברקי ברכה לניצחון מישראל ומרחבי העולם מארגונים יהודיים ולא יהודיים ומאנשים פרטיים. שזר ורעייתו ביקרו כמה פעמים את פצועי המלחמה בבתי החולים ואירחו את אלופי צה"ל למסיבה בבית הנשיא. בבית התארחו גם משלחות רבות מהארץ ומשלחות של יהדות התפוצות, שבאו לכרך את המדינה על הניצחון ואת שזר על שזכה להיות הנשיא הראשון בירושלים המאוחדת. בית הנשיא שקק חיים ואירועים. 'מעולם אין מספר האירועים גדול מדי בשביל זלמן ואין מספר המוזמנים רב מדי בשבילו. ובכולם אותה הרוח הבטוחה, המאוזנת

הנשיא שזר מבקר פצועים ממלחמת ששת הימים בבית החולים תל השומר, יוני 1967

וההולמת את האירוע. והיא בהירה בבהירות אהבת אדם², כתבה רחל שזר ביומנה ביולי 1967.

את ישראל שטף גל של תרומות לקרן הביטחון, וחלקן הגיעו במכתבים אל בית הנשיא. היו בהן כאלו שריגשו את שזר במיוחד, כמו ארבעה חניכים של בית היתומים 'ציון בלומנטל' בירושלים, שתרמו כל אחד חמש לירות מתוך המתנות שקיבלו לבר המצווה. 'שקולות עשרים הלירות של ארבעתכם כנגד מיליונים של תורמים עשירים'³, כתב להם שזר. שזר היה כל חייו איש של רוח ושלוש ומלחמות נגדו את אופיו. לפיכך היה חשוב לו מאוד הצד המוסרי של המלחמה. בדברים שנשא בהזדמנויות שונות שב והדגיש שהמלחמה נכפתה על ישראל. הוא העלה על נס את הגבורה ואת המסירות שהתגלו במהלכה והדגיש עם זאת ש'יצאנו למלחמה כשאנו מוכנים בנפשנו לקראת שלום וידידות עם שכנינו, וגם עם סיומה נעשה הכול כדי להגיע ליחסי שלום של אמת, כבוד ואחוה עם כל מדינות ערב שסביבנו'.⁴ שזר הרבה לציין בסיפוק שלא נתגלו ביטויים של שנאה לערבים במהלך המלחמה או בגל השירים, האלבומים, הספרים והמאמרים שהביאו את סיפורה והציפו את המדינה בשבועות שלאחר סיום המלחמה.

עידוד רב שאב שזר מן ההתעוררות וההתלהבות שסחפו את הקהילות היהודיות בעולם לאור תוצאות המלחמה. הוא פנה בקריאה אל יהדות העולם לבוא ולבקר בישראל ולחוות את הפיכת ירושלים 'לעיר שחוברה לה יחדיו'. עשרות אלפי יהודים אכן זרמו לישראל אם כמתנדבים שבאו לעזור אם כמבקרים, ובפעם הראשונה מזה שנים חלה עליה משמעותית בהיקף התרומות למגביות למען ישראל. שורה של ארגונים יהודיים וציוניים קיימו כינוסים בירושלים להזדהות עם מדינת ישראל. בדברים שנשא שזר בכמה מן הכינוסים האלו הוא קרא לנצל את ההתעוררות בגולה לחידוש העלייה לישראל. ב-8 ביולי 1967 כינס שזר במעונו את 'החוג ליהדות בת זמננו שליד בית הנשיא' בהשתתפות אורחים מן התפוצות, והפעם הקדיש את כולו לנושא: 'התפוצות ומלחמת ששת הימים'. בשני ימי הכינוס נשמעו עדויות על השפעת המלחמה על הקהילות היהודיות ברחבי העולם והועלו הערכות לגבי ההשפעה העתידית של אירועי יוני על יחסי מדינת ישראל והתפוצות. את הרצאת הסיכום נשא שזר וקרא לה 'כאפיקים בנגב'. הוא טען שהמלחמה והישגיה שחררו את הכוחות הגנוזים שמצויים בעם היהודי ביחסו למדינת ישראל, ואת התופעות

שנחשפו בקרבו לאחר המלחמה השווה לאפיקי הנגב שמתמלאים לעתים רחוקות ובפתאומיות במים זורמים. שזר הציע לעשות הכול כדי שאפיקים אלו לא יתייבשו כפי שמתייבשים אפיקי הנגב, ובראש וראשונה להפנות כל מאמץ לחידוש העלייה מארצות הרווחה. בדבריו התייחס שזר גם לפולמוס בחברה הישראלית, שהיה עדיין בחיתוליו, לגבי גורלם של השטחים שנכבשו ובעיקר לגבי שטחי ארץ-ישראל ההיסטורית – רצועת עזה והגדה המערבית. הדעה הכללית שרווחה הייתה שאין לסגת לפי שעה מן השטחים האלו. עם זאת החל להתעורר ויכוח בין מי שסברו שיש להחזיק בהם עד להסכם שלום עם מדינות ערב, שיהיה כרוך בוודאי בנסיגה מרובם, לבין מי שטענו שצריך להכריז שלא נחזיר לעולם את שטחי ארץ-ישראל שכבשנו וכדי להמחיש זאת יש להקים בהם יישובים יהודים. שזר קרא בדבריו לנסות ולהגיע לשלום אך גם תמך ביישוב השטחים. 'אם קיבלנו שטחים – עוד לא קיבלנו כלום אם לא ניישב אותם, אם אנו לא נהיה שם ולא ניאחז בהם – תהיה השליטה שליטה חיצונית בלבד', אמר (תעודה 153).

זמן לא רב לאחר תום המלחמה מיהרה הממשלה לחוקק חוקים שמשמעותם המעשית הייתה סיפוח החלק המזרחי של ירושלים למדינת ישראל. שזר נרתם למאמץ לחזק את האחיזה היהודית בירושלים המזרחית. הוא פנה אל אנשי חב"ד בבקשה שכמה עשרות מהם יתיישבו בעיר העתיקה במקום שבו הייתה שכונה של חב"ד עד 1948 ואף סייע בהשגת מימון לשיפוץ בית הכנסת על שם ה'צמח צדק' ומבנים נוספים במקום. בפגישות שקיים עם מנהלי מוסדות לימוד יהודיים בחו"ל פעל שזר לשכנע אותם להעביר שלוחות של מוסדותיהם להר הצופים ולעיר העתיקה בירושלים.

ערב ראש השנה תשכ"ח נשא שזר ברדיו את הברכה המסורתית לשנה החדשה. בברכתו נתן ביטוי לתמורה הגדולה שחלה בישראל בעקבות מלחמת ששת הימים וציין ש'חרפת ביתורה של ירושלים עיר קודשנו נגולה. עיר דוד, קריית מלך רב, חזרה והייתה לאחת' (תעודה 154). בהמשך ציין את ההתעוררות העצומה גם בקהילות יהודיות בתפוצות. שזר ציין את המשימות העומדות בפני ישראל בשנה הקרובה ובראשן ניצול ההתלהבות בארץ ובתפוצות לחידוש זרם העלייה ולהכנת הקרקע לקליטתה.

עם סיום מלחמת ששת הימים החלה פעילות מדינית נמרצת במוסדות האו"ם. ב-19 ביוני נערך כינוס מיוחד

של העצרת הכללית של האו"ם, ובו הצליחה משלחת ישראל בראשות שר החוץ אבן ובתמיכת ארצות הברית לבלום את ניסיונותיו של הגוש הערבי בתמיכת ברית המועצות להעביר החלטה שתקרא לנסיגה של ישראל ללא תנאים מכל השטחים שכבשה. קובעי המדיניות בישראל הציגו עמדה שמביעה אמנם נכונות עקרונית לסגת אך לא לקווי 4 ביוני 1967 אלא לגבולות שיבטיחו את ביטחונה, וזאת רק תמורת הסכמים שיביאו להסדר כולל וסופי של הסכסוך בין ישראל לערבים ולכינון שלום בר קיימא. בספטמבר 1967 שוב עלה עניין המזרח התיכון לדיון בעצרת הכללית של האו"ם, וזו החליטה להעביר את ההכרעה למועצת הביטחון של האו"ם. ב-9 בנובמבר החלו הדיונים הרשמיים במועצת הביטחון לגבי המצב במזרח התיכון. ערב הדיונים הועלו שתי הצעות החלטה: הצעה של הודו שהייתה קרובה לעמדות הערבים וקראה לנסיגת ישראל מכל השטחים שכבשה תמורת הסדרים שאינם שלום מלא, והצעה של ארצות הברית שהייתה קרובה לעמדת ישראל ודיברה על נסיגה לגבולות בטוחים ומוכרים במסגרת הסכם שלום מלא. כשנראה היה שהדיונים במועצת הביטחון נקלעו למבוי סתום החליטו חברות המועצה ארגנטינה וברזיל להעלות מחדש הצעה שהגישו מדינות אמריקה הלטינית ביוני לעצרת הכללית. ההצעה, שזכתה אמנם לרוב בעצרת אך לא לשני השלישים הדרושים, קראה לשיגור נציג של מזכיר האו"ם למזרח התיכון שיפעל על בסיס הנחיות כלליות של נסיגה ישראלית מלאה מהשטחים שכבשה תמורת הפסקת מצב הלוחמה בינה לבין מדינות ערב וכינון דו-קיום.

נציגי ישראל ראו את ההצעה של ארגנטינה וברזיל כמנוגדת לאינטרסים של ישראל. הם חששו שאם תוגש הצעה זו תתקשה ארצות הברית להתנגד לה בצורה נמרצת משיקולים כלל אמריקניים והיא תתקבל ותעמיד את ישראל במצב חמור מבחינתה – אל מול החלטה שקוראת לנסיגה לקווי 4 ביוני 1967 ואינה כורכת זאת בהסכמים של שלום קבע. נציגי ישראל וארצות הברית פעלו כדי לסכל את ההצעה. מאחר שהיחסים הטובים עם מדינות אמריקה הלטינית היו חשובים מאוד לישראל הוחלט לנסות ולשכנע אותן להגיע להסכמה עם ישראל ועם ארצות הברית על נוסח הצעת החלטה ברוח ההצעה האמריקנית. שזר, בעל הקשרים הטובים עם מנהיגי אמריקה הלטינית ממסעו בקיץ 1966, היה האדם המתאים להשתתף במאמץ הדיפלומטי ולשלוח אגרות אל נשיאי ארגנטינה וברזיל ובהן בקשה שיימנעו מהעלאת ההצעה כלשונה.

חילופי האיגרות בין הנשיא לראשי מדינה נעשו בדרך כלל לרגל אירועים חגיגיים או לחלופין לרגל מותם של מנהיגים, ובמקרים בודדים היו קשורים לעניינים הומניטריים (ראו לעיל תעודה 140). שזר שלח אמנם גם כמה פעמים איגרות ומברקים אל ראשי מדינות בעניינים מדיניים, אולם זה היה תמיד בתשובה לאיגרות שנשלחו אליו. התערבותו של נשיא המדינה במהלכים המדיניים הייתה אפוא דבר נדיר ובלתי מקובל, ובפעם הראשונה מאז שנכנס לתפקיד התבקש שזר ליזום איגרת מטעמו בעניין מדיני מובהק.

ב-13 בנובמבר בערב שלח ראש משלחת ישראל באו"ם יוסף תקוע מברק בהול אל משרד החוץ בירושלים ובו הודיע שארגנטינה וברזיל עומדות להגיש בקרוב מאוד את הצעתן. הוא ביקש לשלוח מיד את איגרת הנשיא. בשעות הבוקר המוקדמות של 14 בנובמבר נשלחה איגרת שזר באמצעות משלחת ישראל באו"ם אל נשיא ארגנטינה חואן קרלוס אונגנייה ונשיא ברזיל אומברטו קסטלו-ברנקו. באיגרת שנוסחה במשרד החוץ הסביר שזר מדוע אין בהצעתם כדי לענות על שני רכיבים עיקריים שלמענם נלחמה ישראל ושילמה מחיר יקר באבדות בנפש – קביעת גבולות מוכרים ובטוחים והתניית הנסיגה בהשגת הסכמי שלום בני קיימא. הוא ביקש מן הנשיאים שלא להגיש לפי שעה את הצעתם ולהורות לנציגיהם לקיים דיונים עם נציגי ישראל וארצות הברית כדי להגיע לנוסח שיהיה מקובל על ישראל. 'אם לעומת זאת תוגש ההצעה בחיפזון בלי דיונים מפורטים יותר ובלי להבטיח שהאינטרסים החיוניים של ישראל לא ייפגעו, אנו עלולים לעמוד בפני קשיים מיותרים חמורים ביותר', כתב לנשיא ארגנטינה (תעודה 155). למחרת שיגרה משלחת ישראל באו"ם מברק אל משרד החוץ בירושלים ובו נכתב: 'שגריר ברזיל מסר הבוקר לשר החוץ כי בהתחשב עם פניית נשיאנו הוחלט לעכב הצעת החלטתם'.⁵ בעיתונות בישראל נמסר שהדחייה היא ל-48 שעות והיא באה כהיענות הנשיאים לבקשתו של הנשיא שזר. נשיא ארגנטינה, השיב כעבור כמה ימים לשזר, הסביר שארגנטינה מודעת לאינטרסים של ישראל ומכבדת אותם, ואת הצעתה העלתה כפשרה ומתוך מחשבה שהיא יכולה להועיל גם לישראל. לפיכך הסכימה לדחות את הגשתה ולדון עם נציגי ישראל על נוסח מוסכם. בסופו של דבר לא הוגשה ההצעה הלטינו-אמריקנית להצבעה ומועצת הביטחון קיבלה פה אחד הצעת פשרה שהגישה משלחת בריטניה וידועה כ'החלטה 242'.

הניצחון במלחמת ששת הימים עתיד היה לתרום ליציאה ההדרגתית של המשק הישראלי מן המיתון הכלכלי ולהקטנת ממדי האבטלה. אולם בראשית 1968 עדיין הותירו שנים של מיתון כלכלי את רישומן על מצב המשק. אל בית הנשיא המשיכו להגיע מכתבים רבים מאנשים וממוסדות שביקשו סיוע כלכלי. בכל תפקידיו הציבוריים דאג שזר שיעמדו לרשותו כלים כספיים למתן סיוע מעבר למה שנכלל בהגדרת תפקידו. על פי בקשתו הועמדה לרשותו 'קרן נשיא המדינה' במימון משרד האוצר. שזר נהג להעניק מכספי הקרן מענקים לא גדולים למוסדות תורניים כגון ישיבות ובתי כנסת ולמוסדות שעסקו בעזרה לחלשים כגון בתי אבות, בתי יתומים, קופות גמ"ח, מוסדות בריאות, ארגוני סעד וכו'. כמו כן המשיך שזר לסייע בימי החגים למי שנהג לעזור בשנותיו בסוכנות (ראו לעיל עמ' 437 י/ד), ונעתר לבקשות סיוע

מיוחדות מאנשים פרטיים כגון עזרה לנישואי הילדים. דבר התמיכות לא פורסם ברבים והן ניתנו בדרך כלל פעם בשנה ולא כהקצבה קבועה. לא הייתה לשזר יכולת להציע עזרה כלכלית של ממש לנזקקים והדבר גם לא היה מתפקידו. לפיכך הפנו בדרך כלל אנשי הלשכה את בקשות הסיוע אל הגורמים המתאימים. כך למשל פנה גדעון שומרון, מנהל לשכת הנשיא, אל ראש העיר תל אביב מרדכי נמיר ואל סגנו אברהם עופר בספטמבר 1967 וביקש בשם הנשיא שיטפלו לפנים משורת הדין בעניינו של י"ע, אב ל-6 ילדים ומובטל שנקלע לחובות רבים וישב עם כל משפחתו מול בית הנשיא בירושלים, ויאשרו לו לעסוק ברוכלות בתל אביב. במקרים אחרים שנגעו ללבו במיוחד פנה שזר אישית אל הנוגעים בדבר, כפי שפנה במכתב אל ראש עיריית נתניה עובד בן-עמי בבקשה שידאג לרווחתו של מובטל תושב העיר (תעודה 156).

1. זלמן שזר, 'זאת ארצי', ג"מ, נ-91/6771.
2. ר' כצנלסון-שזר, **אדם כמו שהוא**, עמ' 409.
3. זלמן שזר אל חניכי ציון בלומנטל, 21 ביוני 1967, ג"מ, נ-85/6744.
4. סופר למרחב, 'הנשיא: בנינו לחמו ללא רגשי איבה לעם שנלחם בנו', **למרחב**, 28 ביוני 1967.
5. נציגות ישראל בניו יורק אל משרד החוץ בירושלים, 15 בנובמבר 1967, ג"מ, חצ-6447/5.

153. דברים בנינוס של 'החוג ליהדות בת זמננו שליד בית הנשיא'

ירושלים, 8 ביולי 1967

כאפיקים בנגב או כנחל איתן?

בשולי הדיון הגדוש הזה אסתפק בכמה הערות מסכמות. שמעתי פעם את ריכרד בר הופמן לאחר הרצאה מסוימת שאמר: 'אני רוצה לבקש סליחה מאת הלא ייאמן' כמדומני כי זאת האמירה העולה קודם כול על הדעת כשאנו יושבים בישיבה המסכמת הזאת. כולנו זוכרים את נעימת התוגה שהייתה אופיינית לכל דיונינו כאשר התחלנו לדבר על יהדות זמננו בהרבה ערבים. ובמה שונה הייתה הנעימה היסודית שאנו דנים בה הערב מזו שהייתה רווחת כאן לפני חודש אחד? אנו ואתנו החכמים ודורשי השאלונים ועושי המחקרים הסוציולוגיים ומרובי הידיעה ההיסטורית – איש מאתנו לא האמין אז כי יתחולל מה שהתחולל. אילו היינו מפרסמים עכשיו את כל הפרוטוקולים שדיברנו בינינו עד עכשיו, היינו נוכחים כי מן הקצה עד הקצה היינו רואים את הדברים אחרת. לא אמנה כרוכל, אבל אפשר למנות כמה מהם. אם נזכיר רק את אשר דיברנו על הנוער העברי בארץ. אמרנו: הרי זה נוער של אספרסו, של התרת הירידה, בלא סגולה של התנדבות. איך קפצנו מאותה תפיסה של נוער שהוא מחוסר כל רוח התנדבות לציונות אל הנוער במערכה כפי שהתגלה לפנינו?! הן היינו מחייבים עתה למחוק הרבה דברים ממה שעשינו ולהגיה הרבה מסקנות שהגענו אליהן.

עוד יותר הגהה טעונה רוח הפסימיות המרובה שהייתה שורה על דברינו על מהותה של יהדות הגולה. ראינו את עצמנו כאי. אנחנו ניצלנו מן המבול ויצרנו אי קטן בתוך העם היהודי. אולם העם כולו הולך בדרכי הטמיעה, מתרחק מאתנו יותר ויותר ועתיד להתנכר אלינו. גם ביארנו יפה כי יש הרבה פרוצסים גדולים וזרים שהם משפיעים ברוב עוצם עליו, ואי-אפשר לקוות ממנו להיחלצות לאומית. ואם שמענו כאן מה ששמענו לפני שבוע – ואני מצרף לזה את אשר אני שומע יום יום זה שלושה שבועות בגילויים שונים מפי עדים שונים מארצות שונות – אני כולי מלא התפעלות למידת המעשיות, לעוצם המסירות וההתנדבות והכושר הרב שנתעוררו אצלנו. ואני מוכרח לשאול את עצמי: מה קרה כאן? אכן, בקרב הגלויות כל זה לא היה במציאות ורק עכשיו בן ימים ספורים קפץ עלינו כנס, ומשום כך אנו איננו אשמים שלא ראינו את זה, או אולי טחו עינינו מלראות. כל כך התרגלנו לראות את הקצף על פני המים שלא חדרנו למעמקי הדבר 'שלא ייאמן', מפני שהדבר היה גנוז מתחת לכל הגלים ומאחורי כל הזרמים הצפים ועולים למעלה.

אהבתי מאוד את המשל שהמשיל פה באוזנינו ידידנו הפרופסור נלסון גליק. משום שלפני ששמעתי זאת עכשיו ממנו, הייתי נוהג להשתמש במשל הזה בימי הטפתי הציונית והייתי מרבה לדבר על זה. ולכן שמחתי לפני שבוע לשמוע זאת ממנו שהוא מריה דהאי חיטא [בעל החטא הזה] – כשדיבר על 'אפיקים בנגב'. מי כמותו יודע את טיב הנגב ולמד את ההופעות שלו על כל הקמטים שבתוכן. הוא תיאר לנו מה הייתה ההתפעלות הגדולה של בעל התהלים כשהוא שר: 'שובה ה' את שביתנו כאפיקים בנגב'. מה פירושו של הדימוי הזה? הוא אומר שבוודיות בנגב, אתה עומד למעלה על הגבעות ורואה את הבקעה והיא כולה צחיחה, כולה צמאה למים ואין – ועל כן אין בה כל צמיחה וכל יכולת של צמיחה. אבל יש בוקר בהיר אחד, כאשר מכל ההרים מסביב מתחילים פתאום לזרום לבקעה מים אדירים וממלאים בבת אחת את כל האפיקים – כשראה בעל התהלים את הדבר אמר: בשעה שנגיע אנחנו לשיבת שבותנו אז גם כן זה יהיה בבת אחת. ייבקעו הכוחות המרובים מכל ההרים והבקעה הנראית לנו להיות נידונה לשממה – היא תתמלא בבת אחת מים. מטפורה זו לא זו בלבד שהיא תמונתית מאוד וישראלית מאוד אלא היא גם אמת. הנה ראינו אותה בעינינו. בבת אחת נתמלאה בקעת הגולה מים מעברים. אבל ידידי נלסון גליק, אני אינני יכול להשתחרר מהמחשבה כי הזרמים הללו פוקדים בסחף עז את האפיקים בנגב כמעט שנה שנה ואף על פי כן הנגב נשאר נגב. סימן שעם כל הברכה האצורה במים שמן הגבעות, עם כל הנס שיש בעצם להתפרצותם לאפיקים ולרוות אדמה צחיחה זו – לא די בזה כדי שהנגב ייהפך לשדה זרוע הנותן לחם לעם הנגב. יש סכנה שהנגב יישאר נגב גם אחרי נס האפיקים. זאת לא רק סכנה; זה כמעט חוק. משום שהנה אלפים בשנים עומד הנגב, אפיקים באים ופוקדים אותו מזמן לזמן, ומי שמסתכל בנגב, בצוהב הזה שלפני בוא האפיקים, איננו יכול לשכוח כי הנס הזה כאשר הוא בא כן הוא חולף. המים שמילאו את הבקעה חלחלו למעמקיה, הצחיחות של הנגב נשארה בעינה, מצפה לנס שיופיע שוב ויחלוף שוב והצוהב יחזור לקדמותו.

אני מוכרח לשאול את עצמי: לאמתו של דבר, אימתי ראו עינינו נכוחה – לפני חודש או עכשיו? איפה כאן המסכה על עצם הדמות ואיפה הדמות? אימתי מתלבשת האומה בבגדי האדישות הנוראה בהתרחקות ממוקדי גורלה ובהתנכרות לכל דרכה ההיסטורית, ואימתי היא מתעטפת פתאום בעדי עדיים של התנודות גדולה ושל רצון לשם התלכדות ולשילוב כוחות ולכל מה שזכינו לראות במשך החודש הזה? אימתי מתגלית דמותה האמתית של האומה ואימתי אנו רואים את המסכה שעל פני האומה? אני חושב שזאת היום שאלת השאלות בשבילנו. מה פה מן החולף ומה פה מעצם משמעותה של האומה שאינה יכולה כלל לשקר. ואם לא נבקש סליחה מאת ה'לא ייאמן' עד שנפרש אותו אחרת, מן הראוי לבקש סליחה מאת הכמוס, מאת הגנוז, מאת הנצחי הקיים ועומד. ואולי הוא יותר קיים מדברים רבים אחרים שגלויים לנו לעין, אבל הוא איננו גלוי; הוא כמוס מן העין, הוא נסתר אי שם, הוא טמיר ונעלם. נסתר בתוך חגווי ההווי ההיסטורי של האומה הזאת ומתגלה מפעם לפעם. אך אין פירוש הדבר שהוא קודם לא היה, שהוא רק עכשיו נולד, אלא הוא כוח גורלי של האומה בגולה, שהוא עצמאי אמתי שבנפש האומה עצמה. ובתנאי הגולה הוא מוכרח לחיות בצורה נסתרת מאוד, עטופה אלף צעיפים ומותנה בכל כך הרבה רלטיביות – שאתה בעין פשוטה אינך מסוגל לראות כלל. בשפת הקדמונים הייתי אומר 'הסתר אסתר' פנ'י. וחסידי מפרשים: גם את ההסתר אסתיר. ובפשטות שלנו אנו אומרים שבתנאי הנכר אין סודות נצחיותנו יכולים להגיע תמיד לידי גילוי. הם כמוסים וגנוזים אבל הם חיים וקיימים עד עת רצון, אבל הם אינם נולדים יש מאין.

[.....]

ואם תרשו לי לרדת קצת לעולם המעשה – נדמה לי שתפקידה של התגלות בגדי התפארה בישראל, תפקידו של ה'כמוס' החדל להיות גנוז ומתחיל להיות נראה ונגלה לעין כול – הוא לאו דווקא בשעה שאנו מצליחים יותר טוב לדבר אל האומה. זה לא פרי הטפה. זאת לא רק תוצאה של לשון לימודים. זהו מצד אחד החרדה הגדולה שאחזה את האומה לנוכח הסכנה של חורבן מדינת ישראל. במשך 20 השנים נכנסה מדינת ישראל לתוך נפשם והכרתם של כל היהודים, גם אם אפילו לא נקפו אצבע בעדה, אבל הם ידעו שהיא קיימת והיא להם מבטח ומשגב. וכאשר נודע להם החשש שיכול להיות ויעלה עליה הכור, ומה גם בדור שידע מה פירושו של 'כורת', דור שידע את היטלר וראה איך אפשר לקחת יישוב יהודי גדול ולעקור אותו מן השורש ולהפוך אותו לאבק, כאפר הכבשן – כששמעו את איומי נאצר, האמינו היהודים לנאצר יותר ממה שהאמינו לו הערבים. אצל היהודים בכל מקום שהם – התעורר בכל עוזו הפחד שמא זה אמת, על כן הקשיבו יותר וחרדו יותר, ופרצו החוצה כל הכוחות הפנימיים שאינם על פני השטח; על כן התחיל ה'גנוז' לדבר. גם הגנוז אולי לא היה יכול להתחיל לדבר כאשר דיבר אלמלא אל החרדה לא הייתה מצטרפת תעודה מעשית. לא די ברחמים ולא די באמונה, ולא די אפילו בדאגה גדולה אמיתית ואפילו לא בהתפעלות ובשמחה. חוויות אלו יכולות להיגמר בשיר טוב, בפואמה לדורות. לכלל מעשה זה עדיין יכול לא להגיע. וזהו התנאי השני להצלחה. אם אתה מצרף למצב רוח זה, לגאות וולקן נסתר זה, גם יעד מעשי, יעד תכליתי, יעד שיש בו כדי לשנות גורל – אז הוא עצמו הופך גורם פעיל מושיע. כלומר אילו היו נאומי נאצר ולא היה צה"ל בישראל – ספק רב אם נאומי נאצר היו יכולים לחולל בקרב האומה היהודית באמריקה את אשר חוללו. אבל הפעם היה סביב מה להתרכז. הייתה הרגשה שיש יד לעם הנתון בסכנה, ויראו את היד הגדולה ויאמינו, ויחישו להוסיף תגבורת.

אני מרשה לעצמי אפילו לצאת מדבריי הכלליים ולהדגים את תחושותי בעובדות של הסתכלותי בגולה שבוע לפני פרוץ המלחמה פה, כאשר כבר ראינו אותה באופק. באתי לקנדה יומיים לפני התחלת המלחמה והראיתי אפס קצם של בגדי התפארה. ידענו כבר את ההתפתחות בארץ. וראיתי חלק של הגולה בכל התגלותה ברחוב, במגרש הגדול, בכיכר האקספו [התערוכה העולמית], בבנקטים הציבוריים, בבית הכנסת, בעצרת נוער; ראיתי איזה כוחות עצומים נתגלו. העסקנים בעצמם לא האמינו כי אלה הם היהודים שכל הזמן עומדים לפנינו. שמעתי אחר כך שסכום הכסף שאספו במשך שבוע זה בקנדה למגבית הביטחון עלה פי ארבעים על שנהגו לתת כל שנה (מ-500,000 ל-22 מיליון). גם מתן כסף זה ביטוי.

כאשר אתה רואה את כל אלה שבאו הנה כמתנדבים – והרגשת כי זה לא מקרה. הנה סופר לי על מפעל גדול שלא קראתי עליו בשום מקום. אני קובל מאוד על הציונות. כשם שיש תמיד להתרעם על הציונות שהיא ממעטת לעשות, כן יש הפעם לכעוס על שהיא ממעטת לפרסם את אשר היא עושה. יום אחד כאשר החלטנו לפנות לעזרה של פרופסורים בארצות הברית – ומי איננו יודע כמה רחוקים הפרופסור והסטודנט מכל הכרוך בעניין יהודי; אין מקומם לא בהסתדרות הציונית ולא בהסתדרויות לאומיות ואף לא ב'אמריקן ג'ואיש קומיטי' [American Jewish Committee]; הם רחוקים

קבוצה של בני נוער יהודים שהתנדבו לסייע לישראל לאחר מלחמת ששת הימים במטע התפוחים של קיבוץ דפנה, אוגוסט 1967 (צילם משה מילנר)

מכל פעילות – וגם, במשך 20 שעות הגיעו לידי כך שלמעלה מ-3,000 פרופסורים מכל מיני אוניברסיטאות בארצות הברית נתנו מיד את חתימותיהם טלפונית על כרוז שצריך היה לפנות אל מי שצריך היה לפנות. הרי היה זה מחדש הוכחה שראינו איך כוח חדש זה הגנוז במסתרים פרץ לפעולה ברגע של סכנה לאומית כשניתן לו יעד מעשי, כשנאמנותו נתבעת לקרום עור ובשר. וככל שנרבה לזרוק לתוך האש הגדולה של ההתעוררות תעודות מעשיות, קונקרטיות – בה במידה תוכל השלהבת להיאחז בגחלת הזאת ולהיהפך למדורה. אני חושב שכל מה שדיברנו פה מכוון לקראת הפיכת ההתעוררות הרוחנית למעשים. הן אנו היודעים כי המלחמה בישראל איננה סוף פסוק אלא ראשית של תעודה. דרך בניין השלום היא הרבה יותר ארוכה מדרך הבניין של המלחמה, ונחוצה אדריכלות גדולה וגיוס מיטב הכוחות שבקרבתנו כדי להגיע לבניין של שלום, לבניין יחסים בינינו ובין שכנינו שיהיו בנויים על יכולת התפתחותם והתפתחותנו. זה אתגר עצום. אם לא נצליח בו – לשווא שקד לוחם, וקרבותינו יהיו חלילה קרבות שווא. אבל בניין השלום גם הוא תפקיד שיש בו כדי לעורר לבבות רבים וכדי לרתום הרבה אנשים; ולרתום את מיטב הכוחות של קשרי חוץ, של יחסים, של עיתונות, של מחשבה, של יכולת של התיישבות! ולהפוך את ההצלחה בשדה הקרב לדבר ממשי בהיסטוריה שלנו. אם קיבלנו שטחים – עוד לא קיבלנו כלום אם לא ניישב אותם, אם אנו לא נהיה שם ולא ניאחז בהם – תהיה השליטה שליטה חיצונית בלבד. אפילו אם האו"ם ייתן לנו את השטחים ויהיה כתוב בדפתראות העולם שהגדה המערבית תיהפך לישראלית – והגדה לא תהא שוקקת חיים יהודיים שופעים – הרי המקומות האלה לא יהיו בידינו. בשבילנו הכיבוש הוא לא סוף. הכיבוש הוא ראשית של תפקיד העומד לפנינו בתוך האזורים האלו.

[.....]

כדי שלא להלאות אתכם, אסיים ואסכם: את אשר עשינו במשך החודש האחרון לא פילל איש מאתנו כי אנו מסוגלים לעשות כך. נתגליתנו כך מפני שלב האומה היה הדבר מוכן. נפלה המסכה שכיסתה את ה'יש' הכמוס הגנוז, כוח עצום שנאגר באוצרות האומה בא לידי ביטוי. על כן ראינו את כל הגדולות הללו. וכל הגדולות הללו לא באו אלא כדי לפתוח

בהן פרשיות חדשות יותר, גדולות ומורכבות, שאנו עומדים עתה בפניהן. אני בטוח שהמסגרת תימצא. המסגרת תמיד החליפה את דמותה, היו מסגרות שעלו והיו שירדו. מה שאנו צריכים קודם כול להבטיח היום – שהאינטליגנציה ובעלי ההשפעה ידאגו לכך שכל ההתעוררות הזאת לא תהיה 'כאפיקים בנגב', שצוהב הנגב הפעם יתחיל לשאת פרי משום שנמטיר עליו את הירדן כולו, נדאג לכך! כי רק אז ישנה את אופיו הנגב לכשיבוא נהר איתן להשקותו ולא רק פלאים חולפים של 'אפיקים בנגב'.

אומר לכם במילים מעטות את אשר מעיק עליי. אני מפחד מפני שני דברים: אני מפחד מפני פסימיזם שאין עמו מעשה, ואני מפחד מפני אופטימיזם גדול שהוא מרדים את כוח המעשה. טוב שאנו חושבים שיש בה נס. אבל כשאני שומע – רק אתמול הייתי בעצרת נפלאה מבחינת התלהבותה, שלא ידעתי ולא האמנתי שיכולנו להגיע למדרגה כזאת – אבל כשראיתי את ההסתמכות היתרה על הנס המתמיד, נבהלתי מפניו מפני שהוא עלול לגרור אחריו את 'ואתם תחרישון'. 'ואתם תחרישון' מסוכן; הוא מסוכן גם אם הוא מלווה ב'אלחם לכם'. ומה גם כי אין לי עוד חתימה בטוחה כי 'אלחם לכם' גם אם 'אתם תחרישון'. לעומת זאת אני מפחד מאוד מפני פסימיזם רציונליסטי המוכיח באותות ובמופתים ובמספרים ובניסיון היסטורי כי כוח אין; וההטרדה מרובה והאויב כביר כוח, וההתבוללות אורבת ומנוס אין. ואפשר להוכיח זאת בשאלון, שילכו מבחור לבחור וישאלו מה תעשה למחצה ולרביע, ומזה נעשה את כל החישובים שאין כלום ו'אין דופק', ואין חיים ואין תקווה – את כל הדבר הזה להוכיח. מה שנחוץ לנו הוא לא פסימיזם פסיבי ולא אופטימיזם פסיבי, אלא נחוץ לנו פסימיזם אקטיביסטי. נחוץ לדעת שאחרי כל עלייה יש ירידה. אין הר ללא בקעה לרגליו. כך דרכו של גל – שהוא מתרומם ומתפוצץ, אבל אם אחריו מיד בא גל שני – אין סכנה בהתפוצצותו. מה שנחוץ לנו זה אקטיביזם מתמיד בעל ראייה מפוכחת פסימיסטית, המזכירה תמיד שהסכנה לא חדלה וכי כל כוחה ההיסטורי הוא בזה שהיא יכולה עוד יותר להגביר את פעילותנו הנאמנה ללא הפסק וללא רתיעה. לא רק לשעה של זעזוע אמוציונלי אנו זקוקים, כי אם לתקופה של פעילות רבת עוז וממנה ניוושע.

אני מסיים בזה שאמרתי: נבקש שליחה מאת 'הבלתי ייאמן' ונלמד להאמין יותר בעצמנו, בסודיות של כוחנו, להאמין גם בדברים שאין אנו רואים; ואת הכוחות הסמויים הללו נדע עכשיו לפענח עוד יותר ולהעריך עוד יותר, ולשמור עליהם מכל משמר, ולהביא אותם לידי גילוי מתמיד ולא רק כהתפרצות ספורדית.

154. ברכת נשיא המדינה לראש השנה תשכ"ח

ירושלים, א' בתשרי תשכ"ח, 5 באוקטובר 1967

לא כסיכום מאורעותיה של כל שנה מי"ט השנים בתולדות מדינתנו סיכומה של שנה זו המסתיימת היום. ששת הימים ההיסטוריים המשובצים בקרבה, על כל נפלאות הגבורה שהתרחשו בהם, על כל הסכנות שארבו לנו לפנייהם ועל כל ההתחייבויות המוטלות עלינו אחריהם – ציינו את שנת תשכ"ז כאחת השנים היחידות והמיוחדות בתולדותינו – לגבורה, להתנדבות, לאחדות, לפלאים גלויים ולהערצת העולם. חודשים מרובים לפני הקרבות לא חדלו הרציחות של עובדינו על הגבולות והיריות על יושבי ספר ולא פסקו איומים של שליטי המדינות סביבנו להשמידנו. ממרחקים חשו מדינות לעזרת צרינו – לזיינם, לאמנם ולכוון אותם נגד חיינו ונגד תקוותנו. כעדת כפירים עזים זינקו צעירינו, חיילי צבא ההגנה לישראל, מדריכיהם ומפקדיהם, להגן על ארצנו ולסכל מזימות ההרס וההשמדה. ואלוהי צבאות היה עם רוחם ועם נשקם; כמו בימי החשמונאים חירפו הם את נפשם, מועטים נגד מרובים מאוד; והגנו והדפו קלגסי צרים; והצילו. לעד יינון זכרם של חללינו בשורת גיבורינו וקדושינו. ותנחומי כל האומה נשואים למשפחות השכולות, אשר בדם יקיריהן הנחילו לנו את הניצחון ואת התשועה.

וזכינו לאשר לא העזנו לצפות בימינו. צבאות המתנכלים הובסו והונסו מעבר לגבולות ארץ-ישראל. חרפת ביתורה של ירושלים עיר קודשנו נגולה. עיר דוד, קריית מלך רב, חזרה והייתה לאחת. בזרם איתן החלו השנה שוב לנהור מאות אלפי אחינו אל הכותל המערבי, זה שריד בית מקדשנו בתקופת תפארתנו, זה נאד דמעותינו לאורך כל ימי גלותנו, שנעשה עתה סמל תקומתנו ועצמאותנו המחודשת.

לא ישכח עמנו את שגב ששת הימים האלה. וכהד נאמן לנפלאות אשר התחוללו בארץ ענתה לה רוח ההתעוררות וההתנדבות שהקיפה את כל אחינו בגלויות. בן ימים ספורים חדלו פילוגי הדעות; נדמו המתנגדים ופסו האדישים; וכאיש אחד קמה האומה הפזורה להתייצב לימין לב העם אשר במצור – מי בתפילתו ומי בנדבנותו ומי בהתנדבותו, וכולם יחד – בחרדתם ובנאמנותם ובנכונותם למלא כל אשר ידרש מהם. ומיד עם תום הקרבות והניצחונות בהרי יהודה ובהרי אפרים, ברמה וברצועה ובסיני ובמזרחה של ירושלים, החלה המערכה המדינית על הבמה הבין-לאומית. מחדש הועמדנו בפני מזימות צוררינו ונאמנות בנות בריתנו והיסוסי רבים מידידנו. וגם במערכה זו השיבו דפרינו מלחמה שערה, לעיני כל העמים ולהמיית לבם של כל בני עמנו באשר הם שם. לא לשווא קראוה עדים 'מלחמת דוד נגד גלית'. ועדיין אנו נתונים בעיצומה של מערכה כבדה זו על תכניה ונפתוליה. אלה וכאלה הם 'בגדי תפארתך עמי' אשר הוצאו מבית הגנזים ביום 'קרבה אל נפשי גאלה'. ועדויה עדיים אלה תישארי, שנת תשכ"ז, בזכר צבאות השנים הבאות לקראתנו.

וכשם שמערכת השנה הייתה המערכה של עמנו כולו, מקרוב ומרחוק, כן גם התפקידים הצפויים לנו לשנה הבאה ולשנים הבאות אחריה אפשר יהיה למלא רק כמבצעים משותפים של כל העם אשר בציון ושל כל פזורי עמנו אשר בכל העולם כולו.

אזרחים ישראלים עורכים קניות בבזאר בעיר העתיקה בירושלים לאחר איחוד שני חלקי העיר, 2 ביולי 1967 (צילם פריץ כהן)

אל נא נתפרק אנחנו כאן ואל ניתן לעמנו בתפוצותיו להתפרק מעצמת האחריות שנתגלתה בימים הגדולים של השנה הזאת. אל תהא ההתעוררות של השנה תופעה חולפת חלילה, ואל תתנדף חריפותה עד אשר ייכון שלום בר קיימא איתן ויציב. נלמד את עצמנו להתחיות עם כל תושבי הארץ, כישנים וכחדשים, ללא הבדל גזע ודת. נטפח ונפתח את כל האזורים בתוך מסורת הבנייה של כל מדינתנו מתוך יחסי כבוד הדדיים ומתוך מדיניות של אחווה בכל מרחביה, ולא נחדל לשאוף ליצירת יחסי שכנים תקינים עם מדינות ערב סביבנו.

ביטוי ראשון להתעוררות האחריות, שצריכה להוסיף ולהקיף את אחינו שבגלויות, צריך להיות זרם העלייה מכל הארצות שהיציאה מותרת בהן. יעלו נא המנהיגים בעלי ההשפעה מכל הנוסחאות הציבוריות, ואתם ואחריהם יבואו המונהגים. יעלו נא יושבי על מדין [היושבים בדן, שופטים] ומורי הדור, ויעלו תלמידיהם וחברי תלמידיהם; יעלו המנדבים בעם ויעלו המתנדבים בעם; יעלו סטודנטים ושאר בני הנאורים. עולי נתיבות יעלו אורחות, וגם ה'יורדים' המתלבטים בארצותיהם החדשות יקבלו נא כל העזרה לשובם הביתה. אל נא תהא קהילה באומה, ולא שכונה בקהילה, כקטנה וכגדולה, שלא יהיה לה חלק ניכר בזרם העלייה המיוחל.

ואל ניתן למצפון העולם לשקוט עד אשר גם המדינות הכובלות עתה את היציאה מארצותיהן יסירו את הגזרה האכזרית הזאת וירשו לאלה מאזרחיהן הרוצים בכך לבוא אלינו ולהצטרף כאן למשפחותיהן, לברכה להם ולהן ולנו.

וכשם שנחתור ליצור בגלויות תנועה לעלייה נחתור בארץ להקמת משטר של קליטת העלייה. תהא השנה קודש להתפתחות משקית בריאה, להגדלת פיריון העבודה, להפרחת השממה, לעקירת האבטלה וליצירת מקורות פרנסה במקומות הישנים והחדשים. וגם חובה זו אל נא תהא דאגתם של אזרחינו ושל העולים אלינו בלבד. תהא נא הדאגה לקליטת עולינו בארצנו גם דאגת בעלי ההון והידע והיזמה ואישי הקשרים המרובים אשר בכל מרחבי תפוצותינו. יגלו נא את יכולתם – גם המלומדים וגם אנשי המעשה, המשקיעים למיניהם והסוחרים לסוגיהם והמומחים למקצועותיהם, איש איש בשדה פעולתו – להטות שכס אף בהיותם בארצות מושבותיהם כדי להרבות תעסוקה בתוכנו; להרחיב את השווקים לתוצרתנו; לסייע להפרות את חקלאותנו ולשכלל את תעשייתנו; שכס אחד עם יושבי ארצנו ועם מוסדות ממשלתנו ועם קרנותינו הלאומיות. תהא הזדהותם של אחינו בגלויות עם גורל ארצנו הנבנית להזדהות יוצרת ופורייה, ותאיר לנו בימי הבניין כאשר זרחה לנו בימי הסכנה.

חיבה יתרה נודעת למדינת ישראל בשנה הבאה עלינו לטובה, כי בה תמלאנה עשרים שנה לתקומתה. והיא השנה הראשונה לירושלים השלמה והמשוחררת, עיר הקדושה והמלוכה, בירת מדינתנו לפנים והיום. נחדש השנה את המסורת של עלייה לרגל, בעם רב ומכל מקומות פזורנו. יתחילו החוגגים לעלות בחג הסוכות הזה ויוסיפו לנהור אליה ואל מקומות תפארתה בכל השנה הבאה עלינו, וייראה לעין כול בכל המוחשיות כי לא דבר שפתיים היא אהבת עמנו לארצו ולא רק מורשת עבר בלבד, כי אהבה חיה היא שאינה מתמעטת ואינה נפגמת.

ונזכור כי עוד לא הייתה בדורנו שעה כה כשרה לתחיית הרוח בקרבנו ולעבודה חינוכית ותרבותית גדולה, שיטתית ויסודית, כמו השנה הזאת לאחר הזעזוע הרב שעבר אך זה עתה את כל חלקי עמנו. נפענח בפני הדור הצעיר השואל לנתיבות עם את סודות קיומנו ומאבקנו; נפתח בפניהם את אוצרות עברנו, מורשת תורתנו, שפתנו וספרותנו ונבהיר להם את האחריות הגבוהה המוטלת עליהם בפני תקוותנו ועתידנו. נחסן את בני הדור הצעיר הזה בפני הרוחות הרעות והטובות גם יחד האורבות לנתק אותם ממסורת עמם ומייעודי עמם. יוקמו סכרים בפני ההתנכרות ובפני הבורות העושות שמות בקרב צעירי דורנו בכל השכבות שבעם. תחזקנה ידיהם של כל העומדים בפרץ, ויקורבו כל 'בעלי התשובה' שבקרבו אשר גילו השנה לעצמם את שייכותם לעמנו וחשו לעזרתו. נחשל את רוחם ונעמיק את הכרתם ונטהר את לבנו ואת לבם, עד שיקרב עצם אל עצם ויבוא הרוח וייפח בהם ויעמדו על רגליהם חיל כבד מאוד ... ומי שעננו בימי הדאגה – הוא יעננו בשנות החתירה לאחדות העם, לרווחת הארץ ולשלוש עולמים. ותקוים בנו ההבטחה הקדומה, המפורשת: 'וישבתם בארץ אשר ה' אלוהיכם מנחיל אתכם, והניח לכם מכל אויביכם מסביב, וישבתם בטח' (דברים יב, י).

155. אל נשיא ארגנטינה קרלוס אונגנייה, בואנוס איירס

ירושלים, 14 בנובמבר 1967 (תרגום מאנגלית)

אל: הוד מעלתו נשיא ארגנטינה

הידידות העמוקה והכנה בין עמינו ממריצה אותי לפנות אישית אל הוד מעלתו בנקודת מפנה קריטית בחיינו הלאומיים. בשעה מכריעה זו יש להוד מעלתו הכוח להשפיע על מהלך ההיסטוריה הלאומית שלנו. בתחילת יוני 1967 עמדה ארצי בפני סכנת כיליון. היינו מוקפים צבאות וחילות אוויר עוינים משלושה צדדים ונתונים להסגר ימי מלא במבואותינו הדרומיים. דעת הקהל בעולם נסערה מהאפשרות שאחרי השואה של המאה העשרים תבוא עכשיו סכנת מוות למדינה המייצגת את ההישרדות והעצמאות של האומה הוותיקה שלנו. הצלחנו להתגבר על סכנה זו בהתגוננות מוצלחת ובקרבות נפש כבדים של טובי הנוער. מדיניותנו וחובתנו היא עתה להבטיח שבעקבות הפסקת האש יבואו הסכמי שלום שיושגו בדרך של משא ומתן ישיר עם מדינות ערב, הסכמים שיסיימו את מצב המלחמה ויקבעו גבולות טריטוריאליים מוסכמים וקבועים המבטיחים ביטחון לכל המדינות במזרח התיכון. מדיניות זו עולה בקנה אחד עם החוק והמסורת הבין-לאומיים. יהיה זה לא זהיר ובלתי אחראי מצדנו לזוז מקווי הפסקת האש לפני שמובטחים תנאים בסיסיים אלה.

חיילי צה"ל בגדה המזרחית של תעלת סואץ מול העיר איסמעיליה, 22 ביוני 1967 (צילם משה מילנר)

נושאים אלה נידונים עתה באו"ם.

למרות עמדתנו הדוגלת במשא ומתן דו-צדדי ישיר, הודענו באמצעות שר החוץ שנהיה מוכנים לשתף פעולה עם נציג האו"ם למזרח התיכון, שעליו יוטל התפקיד לקרב בין הצדדים בתנאי שההנחיות ותחום הסמכות שלו לא יפגעו מראש במדיניותנו או בסיכויי המשא ומתן.

חיוני שתנאי זה יכובד. יהיה זה טרגי אם האינטרס הלאומי העליון יחייב את ישראל לנקוט עמדה נגד מדיניות האו"ם, שארגנטינה הידידותית היא היוזמת אותה ותומכת בה. אני מאמין שאפשר לא רק למנוע זאת, אלא גם להקל על ארגנטינה למלא תפקיד מפשר שיביא לשלום ולביטחון במזרח התיכון.

ארגנטינה וברזיל הגישו לעיוננו טקסט שניזון מרוח ומכוונות נשגבים אך לדעתנו מתעלם מחלק מהעובדות ומהצרכים הספציפיים של המזרח התיכון. בפרט אין הוא מתחשב בעמדתנו בשאלה החיונית של גבולות קבע. הטקסט אינו מדגיש את הצורך להחליף את קווי התיחום בגבולות קבועים ומוסכמים. ואמנם, בהגדרה מראש של היקף נסיגת הכוחות המוצע הוא מונע סיכוי רציני למשא ומתן ולדיונים שיובילו לגבולות חדשים ומוסכמים שאליהם יוזזו באופן טבעי כוחות המדינות הנוגעות בדבר. סיכוי זה לא היה קיים בחודש יולי האחרון כפי שהוא קיים עתה. כמו כן אין הטקסט מבהיר שפנייה לישראל לזוז מקווי הפסקת האש היא לגיטימית אך ורק בהקשר של הסדר שלום. נושאים אלה חמורים מאוד. קיימת אפוא אפשרות סבירה שממשלת ישראל תיאלץ באי-רצון להימנע מלשתף פעולה עם מאמץ דיפלומטי של האו"ם המבוסס על עיקרון מפלה.

ממשלתי ואני מאמינים שאפשר להתגבר על המכשולים האלה תוך התייעצות סבלנית בין נציגינו. ראש הממשלה ואני ביקשנו משר החוץ שלנו ליזום בדחיפות דיונים עם נציגך במטרה להגיע להחלטה, שלה נוכל להסכים – אנחנו וצדדים אחרים. לנוכח השיקולים האסטרטגיים הגלובליים המונחים כאן על כף המאזניים חיוני לדעתנו לשתף פעולה עם הממשלה של מעצמה גדולה שרק היא מסוגלת ליטול על עצמה את האחריות לייצוב מזרח הים התיכון מול התוצאות של מדיניות סובייטית חד-צדדית. אכן, יהיה מרשים אם חצי הכדור המערבי כולו יתאחד במדיניות ללא משוא פנים לקידום השלום במזרח התיכון המרוחק.

אני מרשה לעצמי על כן לקוות שנציגי ארגנטינה יורשו לעבוד עם שר החוץ שלנו במאמץ להשיג קונצנסוס שישראל תוכל להסכים לו ולשתף אתו פעולה. אם תינתן רשות זו, ממשלתי מאמינה שאפשר להתקדם תוך ימים מספר. אם לעומת זאת תוגש ההצעה בחיפזון בלי דיונים מפורטים יותר ובלי להבטיח שהאינטרסים החיוניים של ישראל לא ייפגעו, אנו עלולים לעמוד בפני קשיים מיותרים חמורים ביותר. אני תקווה על כן שההתייעצויות שהצעתי כאן יוכלו להתקיים לפני שארגנטינה תחליט על צעד פרלמנטרי או מדיני כלשהו.

זהו אחד המקרים הנדירים שבהם נשיא מדינת ישראל, עם ייעוץ ממשלתי הולם, מגיש בעצמו בקשה לראש מדינה ידידותית. אני עושה זאת כיוון שהקונצנסוס הלאומי שאותו מגלם תפקיד הנשיא מאוחד בנקודה זאת; וגם משום שהנושאים המונחים על כף המאזניים לטוב או לרע הם בעלי חשיבות היסטורית עמוקה.

ביקשתי מהשגריר אלון להעביר מסר אישי חסוי זה ולקבל כל תשובה שהוד מעלתו ירצה למסור.

זלמן שזר

156. אל עובד בן-עמי, נתניה

ירושלים, ב' בשבט תשכ"ח, 1 בפברואר 1968

ידידי הנכבד,

מרשה אני לעצמי לפנות אליך בעניין שאין לו כל שייכות לא לתפקידי הרשמיים ולא לתפקידיך, אבל האיש שלפניי הוא איש נתניה, אמן לפי מקצוע ויש בו מן המסורת של אמנייהודי פולין שאינם עוד. הוא היה אסיר ציון כחמש עשרה שנה, ועתה בעל לאישה ואב לשני ילדים. הוא מפסל בעץ וראוי להיות גם מורה לפיסול לילדים. תכניותיו מרובות אבל צרורו נקוב. ומכיוון שהוא יושב בנתניה כ-11 שנה, מצווה על ראשי נתניה שהם הקרובים אליו ביותר להיות לו לעזר. ומכיוון שאני מכיר אותך כאיש לבב וכאיש מעשה גם יחד – מובטחני שתמצא עצה להצילו מחרפת רעב. הרושם שלי הוא כי ראוי האיש לתשומת לב. אשמח לשמוע ממך על תוצאות מאמציק.

מברכך ומוקירך,

זלמן שזר

פרק שנים-עשר

1974-1968

נשיא המדינה בכהונה שנייה

א. מעורבות אישית וציבורית בגורלם של ילדים מוגבלים

במאי 1968 עמדו להסתיים חמש שנות כהונתו של שזר בתפקיד נשיא המדינה כפי שנקבע בחוק. ב־22 בפברואר דנו לשכת מפלגת העבודה והסיעה בכנסת בהצעה לפנות לשזר כדי שיציג את מועמדותו לתקופת כהונה שנייה. בדיון תמכו רוב הדוברים בהצעה אך נשמעו גם הסתייגויות. כמה מן הדוברים ובהם שולמית אלוני, לובה אליאב וסנטה יוספטל שיבחו אמנם את אישיותו של שזר ואת הדרך שבה מילא את התפקיד, אך סברו שבגלל גילו הגבוה – 78 שנים – ומחמת מצבו הבריאותי יש להציג מועמד אחר. בסופו של הדיון התקבלה ההצעה ברוב גדול. שזר הביע הסכמה עקרונית לפנייתו של מפלגת העבודה, אך הציב סייג – הפנייה אליו צריכה לבוא ממפלגות נוספות, ולא יסרב. סיעות הכנסת כולן, להוציא את רק"ח והעולם הזה, חתמו על פנייה משותפת אל שזר כדי שיציג את מועמדותו לתקופת כהונה שנייה, ובישיבת הכנסת ב־26 במרס הוא הוצג מטעמן של עשר מסיעות הבית כמועמד יחיד לתפקיד נשיא המדינה. בהצבעה קיבל

את תמיכתם של 86 חברי כנסת, אך להפתעת רבים נמנו גם 24 פתקים לבנים שחלק מהם שלשלו כנראה חברי מפלגת העבודה. בעיתונות התקבלה בחירתו בברכה וצוין שהאחדות הרבה שהושגה סביב בחירתו מקורה ב'הוקרה הרבה שכל חלקי הכנסת וכל חלקי הציבור רוחשים למר שזר – גם בגלל אישיותו וגם בגלל אופן מילוי התפקיד על ידו בחמש שנות כהונתו הראשונות', כפי שנכתב במאמר המערכת של 'מעריב'.¹ בראיונות שקיים עם כמה עיתונאים סיכם שזר את תקופת כהונתו הראשונה וציין שהוא חש סיפוק מכך שבית הנשיא הוא מקום למפגש רוחני של זרמים שונים בעם, לשילוב כל חלקי האומה, שבטיה ועדותיה ולגשר בין המדינה לגולה. הוא הבטיח להמשיך בדרך שבה החל קודמו בתפקיד, יצחק בן־צבי.

ב־21 במאי 1968 נערך טקס הצהרת האמונים של הנשיא בכנסת. עם שובם של הזוג שזר לבית הנשיא כתבה רחל מכתב בשם שניהם לבתם רודה וסיפרה לה על המעמד בכנסת. עקב עומס עבודתו היו ביקוריו של זלמן

ישיבת בוקר בלשכת נשיא המדינה בירושלים. משמאל לימין: הנשיא שזר, עוזרת אישית לנשיא שולמית כהנא, מנהל לשכת הנשיא גדעון שומרון ושלישו הצבאי של הנשיא ישראל ירקוני

אצל רודה במוסד 'שקמה' ברעננה נדירים ביותר, ורק רחל המשיכה לבקרה מדי שבוע. גורלה של רודה היה מהגורמים שהביאו את רחל ואת זלמן שזר לייחס חשיבות רבה לעזרה למוכי הגורל ובהם הסובלים ממוגבלות שכלית. רחל פרשה את חסותה על ארגונים שונים של סיוע למוגבלים, ובכלל זה אק"ם (אגודה לקימום מפגרים), ופתחה מדי שנה בבית הנשיא את מבצע ההתרמה 'גג לילד המפגר'. בקיץ 1964 הוגשה לשזר בקשה לחון את גיזלה כפרי, שרצחה מתוך רחמים את בנה, שהיה בעל מוגבלות שכלית קשה, ונידונה לשנת מאסר. שזר התלבט קשות בבקשה במשך חודשים, וכל אותו הזמן זרמו ללשכתו בקשות רבות לחון את האם האומללה. בסופו של דבר החליט שזר שלא לחון אותה משום שלדעתו דם ילדים אינו יכול להיות הפקר גם אם הם מוגבלים בשכלם, אך הוא הפחית שלושה חודשים מתקופת מאסרה. החלטתו התקבלה בציבור ברגשות מעורבים. הפרשה, שזכתה לפולמוס נרחב בעיתונים, הביאה לתודעת הציבור את מצבם הקשה של הורים לילדים מוגבלים בשכלם, שגורם עקב היעדר מוסדות מתאימים לילדים, ונשמעו קריאות לעשות לפתרון הבעיה.

לאחר שנים של טיפול ברודה הכיר שזר את בעיית הילדים המוגבלים בשכלם בארץ, ובשעה שהתלבט בשאלת החנינה לגיזלה כפרי הוסיף ולמד אותה על בורייה. הוא נוכח לדעת שלא לפי ילדים כאלו אין מקום במוסדות הקיימים ושקיים מחסור כרוני בכוח אדם

1. ז'. שזר נבחר לכהונה נוספת, **מעריב**, 27 במרס 1968.

מקצועי למוסדות הקיימים ולאלו שמתוכננים לקום. שזר יזם הקמת מכון חינוכי-רפואי להכשרת מטפלים ומורים במוסדות לילדים מוגבלים בשכלם שכמותו לא היה קיים בארץ. הוא הביא את הצעתו בפני משרדי הממשלה הנוגעים בדבר. הובטח לו שאם המוסד יקום ויפעל ארבע שנים מכספי תרומות, ייטלו משרדי הממשלה על עצמם את האחריות המלאה להפעלתו ולמימונו. במסגרת מאמציו לגייס תרומות להקמת המוסד פנה שזר אל אמה שייבר, זמרת האופרה היהודייה תושבת דטרויט שבארצות הברית, שהייתה פעילה בארגוני סיוע הומניטריים בארצות הברית ובגיוס תרומות למטרות תרבותיות והומניטריות בישראל. שזר פרש בפניה את המצב בארץ בשטח המוסדות למוגבלים ואת יזמתו וביקש ממנה סיוע בגיוס הכספים הנחוצים, והוסיף: 'מובטחני כי אני נגעי במכתבי זה בפרובלמה חיונית ומדאיבה מאוד בחיינו, ובדעתי את לבך הטוב ואת קשריך המרובים; הנני רוצה לקוות כי משאלתי איננה דמיונית' (תעודה 157). שזר הצליח לגייס את הכספים הנחוצים לקרן שייסד לשם כך, וב-1971 הוקם במסגרת בית המדרש למורים ע"ש דוד ילין 'מח"ר' – מכון לחינוך ריפויי. המכון הכשיר מורים לחינוך מיוחד לילדים שסובלים ממוגבלות שכלית עמוקה ומליקויים בתפקודי המוח. ב-1973 נקרא המכון על שם רחל שזר. עם השנים הוא הרחיב את תחומי ההכשרה וממשיך לפעול גם בימינו אלה.

רחל כצנלסון-שזר מקבלת את פני בעלה הנשיא שזר בשובו מאחת מנסיעותיו לחו"ל

157. אל אמה שייבר, דטרויט

ירושלים, 27 במאי 1968

אמה היקרה לי,

לפני צאתך את הארץ תרשי נא לי כבקשתך, לחזור ולסכם לפניך בכתב את תמצית שיחותיי אתך בדבר הקמת מכון פדגוגי-מדעי להכנת מורים ומטפלים במוסדות לילדים מפגרים.

את ההצעה עצמה הבאתי בפני אחדים ממשרדי הממשלה שנוגעים בדברים ובפני רופאים ומחנכים שאת דעותיהם ומומחיותם בשאלות אלו הנני מחשיב.

במוסדות הסגורים הנמצאים ברשות משרד הסעד של ממשלת ישראל נמצאים היום למעלה מאלפיים ילדים ובני נוער שהתפתחותם השכלית הפגומה אינה מאפשרת להם לקבל את חינוכם אפילו ברשת בתי הספר הנקראים 'המיוחדים', והזקוקים למוסדות סגורים לכל היום. ישנם בין הילדים כאלה שלאחר תקופה מסוימת של שנים יוכלו לחזור לבתי הוריהם ולעבוד בבתי מלאכה מוגנים המוקמים לשם כך, ומהם – כאלה שישארו לחיות בין כותלי המוסדות ובחצרותיהם. אבל מלבד אלפיים אלה ישנם עוד אלפים הנמצאים עדיין בבתי הוריהם או שהם מפוזרים במוסדות פרטיים שאינם מתאימים לתעודתם, מאין מקומות חופשיים במוסדות הממשלה. לפי התכניות הנמצאות במשרדי הממשלה עומדים בשנתיים הקרובות לפתוח עוד מוסדות חדשים בחלקים שונים של הארץ, לעוד אלפיים ילד המחכים לתורם זה שנים אחדות. לפי הסטטיסטיקה המשוערת ולפי סיכויי העלייה יש להניח כי מלבדם הולכים ומתווספים אצלו כאלף ילדים כל שנה הזקוקים לחינוך ולטיפול במוסדות סגורים למיניהם.

אולם הפרובלמה העיקרית, המדריכה – או צריכה להדריך – את מנוחתם של ההוגים בכך הוא חוסר פרסונל מדעי בעל השכלה מיוחדת הנחוצה לכך, שיכול היה כראוי לפי מצב הרפואה הפדגוגית בימינו, לעמוד לרשות המוסדות הללו הקיימים והעומדים להיווסד – בין כמורים ובין כמטפלים ומחנכים. הסמינרים למורים שישנם בארץ במספר הדרוש אינם מלמדים לא את המקצועות הנחוצים לכך (הם מכוונים להכנת מורים לבתי ספר נורמליים) ולא את דרכי הטיפול הספציפיים הנדרשים למפגרים לסוגיהם. בתוך המוסדות הקיימים ובין מסיימי הסמינרים ישנם רבים שהיו מסכימים להתמסר ללימוד כזה אילו היה מכון רפואי-פדגוגי מעין זה קיים בארץ, והמוסדות הקיימים ואלה שייפתחו, היו יכולים בנקל להבטיח מקומות עבודה למסיימים כאלה אילו היו נמצאים.

ההצעה היא להקים בירושלים, בקרוב מקום לאוניברסיטה שבה יש למצוא את כוחות ההוראה המתאימים, ובסמוך למוסדות הסגורים שבהם אפשר יהיה לקבל גם את הניסיון המעשי, מכון חינוכי רפואי (נקרא לכך בקיצור מ"ח"ר), שבו יתקבלו לעת עתה כשלושים-ארבעים תלמידים-תלמידות, בעלי השכלה תיכונית או סמינריונית (או בעלי ניסיון מעשי רב בתוך המוסדות), שיתמסרו ללימוד זה מפי פרופסורים ומחנכים מומחים ויתחילו להקים לנו את הצבא הנדרש של מחנכים ומטפלים.

למטפלים ולמטפלות יהא אולי מספיק לימוד בן שנה אחת. למורים נצטרך כנראה ללימוד בן שנתיים. הקמת בניין למכון כזה (לאחר שהעירייה הבטיחה לנו את המגרש) תעלה 300 אלף ל"י. כלכלתם של שלושים התלמידים בפנימייתם, לאחר שייפנו מכל עבודה מכניסה אחרת וימסרו לכך את כל יומם, וההוראה בכל המקצועות התאורטיים והפרקטיים, צריכות לעלות בערך 160 אלף ל"י לשנה.

גם משרד הסעד וגם משרד החינוך מבטיחים כי לאחר שהמוסד יתקיים ארבע שנים ויוכיח את התאמתו לתפקיד – יקבלו הם עליהם את המשך קיומו, כאשר עשו זאת לא פעם במוסדות ניסיוניים אחרים.

כרגע יש בידי לשם ביצוע תכנית זו במזומן 70 אלף ל"י, והובטחו לי עוד 30 אלף ל"י מעיזבונות שונים. כלומר נחוצות לנו עוד 300 אלף ל"י בבת אחת לבניין, וכ-50 אלף דולר לכל שנה במשך ארבע שנים לכלכלה, הנהגה והוראה.

האם את רואה אפשרות בעזרתך ובעזרת משפחתך ובעזרת מוסדות ופונדיישנס' [קרנות] מיוחדים, בין יהודיים ובין כלליים המעוניינים בשדות אלה או דומים להם, לגייס סכומים אלה, בין בבת אחת ובין בתשלומים שנתיים? מובטחני כי אני נגעת במכתבי זה בפרובלמה חיונית ומדאיבה מאוד בחיינו, ובדעתי את לבך הטוב ואת קשריך המרובים; הנני רוצה לקוות כי משאלתי איננה דמיונית.

הקונגרס של אנשי מדע חינוכי זה העומד להתכנס השנה במדינתנו, יוכל לעזור לנו רבות בעיבוד התכנית הלימודית הנחוצה – אם נדע כי מבחינה כספית אנו רשאים לגשת לביצוע. המוסד הפדגוגי של האוניברסיטה מבטיח את ייעוצו.

מן המותר להוסיף כי המוסד יהיה פתוח גם ליהודים וגם לערבים, גם לתושבים וגם לעולים חדשים, ללא כל הבדל. ברכותיי ותודותיי לכל מי שיושיט לך יד מסייעת, וקודם לך עצמך.

שלך,
בידידות ובברכה,
זלמן שזר

רחל כצנלסון-שזר (עומדת שנייה מימין) מבקרת במעון יום של אקי"ם (האגודה לקימום מפגרים) בירושלים, 9 במרס 1967

ב. עניינים שנויים במחלוקת בסוף ימי לוי אשכול

שזר היה איש פוליטי מוכר ונבחר לתפקיד הנשיא כאיש מפא"י ואחר כך כאיש מפלגת העבודה. כדי להפגין את אי־מחויבותו לזרם פוליטי כזה או אחר הקפיד לארח משלחות ואישים מכל הזרמים הרעיוניים בחברה הישראלית ולבקר במוסדותיהם. הוא גם נענה בחיוב לכל ההזמנות שהגיעו אליו ממפלגות מכל גוני הקשת הפוליטית להשתתף בישיבות הפתיחה החגיגיות של ועידותיהן. בוועידות אלו הזדמן לו לשמוע לא אחת התקפות על מפלגתו ועל תנועתו, אך כיאה למעמדו נהג לשמוע את הדברים עד תומם בלי להגיב. ב־2 ביולי 1968 השתתף שזר בישיבת הפתיחה החגיגית של ועידת המפלגה הליברלית, שותפתה של תנועת 'חירות' בגח"ל וחברה בממשלת הליכוד הלאומי, שנערכה בבנייני האומה בירושלים. התנהלות הישיבה והדברים ששמע במהלכה, ובכלל זה מכתב ברכה מבן־גוריון, שבו תקף כהרגלו את אשכול ואת ממשלתו והאשים אותם בהזנחת ירושלים, גרמו לשזר לכעס רב והוא החליט הפעם לחרוג ממנהגו ולעזוב את המקום לפני תום הישיבה. למחרת נפגש שזר עם אשכול והביע בפניו את צערו על התקפתו של בן־גוריון ועל התגובות לה בוועידה. ב־5 ביולי כתב העיתונאי אריה צימוקי מ'ידיעות אחרונות' בטורו האישי 'נודע לי ש...' כי שזר הסביר למקורביו שהוא עזב את ועידת הליברלים 'לאות כעס והתמרמרות על הקראת מכתבו של בן־גוריון אשר היה גדוש התקפות על אשכול וממשלתו'.¹ בעקבות הפרסום שלח בן־גוריון מכתב לשזר וביקש לדעת אם אכן כאלו היו פני הדברים. בתשובתו לבן־גוריון תיאר שזר את השתלשלות העניינים בוועידת הליברלים ואת הסיבות שהביאו אותו לעזוב לפני סיומה את הוועידה ובכללן גם מכתבו של בן־גוריון ותגובת המשתתפים והוסיף: 'לא הרגשתי בתגובתם מחרדתך ולא כלום, אבל ראיתי היטב את התענגותם על ריב אחים ועל התקלסות בקלון "חברים"' (תעודה 158).

הנאומים ששמע שזר בפתיחות החגיגיות של הוועידות המפלגתיות עסקו בחלקם בענייני השטחים המוחזקים ובעתיד היחסים עם הערבים. לאחר שהתאוששו מהלם התבוסה במלחמה חזרו שליטי מדינות ערב להפגין קו מדיני נוקשה כלפי ישראל. בסוף אוגוסט

1967 התכנסה בחרטום בירת סודן ועידת פסגה של מנהיגי מדינות ערב וב־2 בספטמבר קיבלה את ההחלטות הידועות בתור 'הלאוויס של חרטום': לא משא ומתן עם ישראל, לא שלום עמה ולא הכרה בישראל. ככל שנמוגו התקוות להסכמי שלום מהירים עם מדינות ערב בעקבות המלחמה כן החריף הוויכוח הציבורי לגבי עתיד השטחים ולגבי מדיניות ההתיישבות בהם. בסתיו 1967 החליטה ממשלת ישראל בראשותו של אשכול לאשר כמה נקודות התיישבות, בעיקר היאחזויות נח"ל – כדי להדגיש את אופיין הארעי – במקומות שהוחלט ליישבם כדי לתת תוקף לגבולות בני הגנה – ברמת הגולן, בצפון חצי האי סיני ובבקעת הירדן. כמו כן אושרה התיישבות במקומות מספר בגדה המערבית שבהם היו יישובים יהודיים בתקופת המנדט כגון גוש עציון ובית הערבה. מפלגות כגון המפד"ל, המרכז החופשי וגח"ל ותנועות שמחוץ לכנסת כמו 'התנועה למען ארץ־ישראל השלמה', שרבים מחבריה באו משורות תנועת העבודה, לחצו על ממשלת ישראל להרחיב את ההתיישבות בגדה המערבית. אולם הממשלה בראשות אשכול דחתה לפי שעה את כל ההצעות והבקשות להתיישבות במקומות קרובים לריכוזי אוכלוסייה ערבית בגדה המערבית וברצועת עזה ובכלל זה בעיר חברון, שבה הייתה עד למאורעות תרפ"ט קהילה יהודית גדולה. באפריל 1968 הגיעה לחברון קבוצה של צעירים מן הציונות הדתית והתמקמה במלון פארק בלב העיר כדי לחוג בו את ליל הסדר. עם צאת החג הודיעה הקבוצה, שנהנתה מתמיכתם של שרים בממשלה ובהם מנחם בגין ויגאל אלון, שבכוונתה להישאר בחברון ולחדש בה את היישוב היהודי. שהותה של הקבוצה בעיר עוררה פולמוס רחב בין תומכים למתנגדים בכנסת ובאמצעי התקשורת. בממשלה ובוועדת השרים לענייני ביטחון התקיימו דיונים על גורלם של 'מתנחלי חברון', ומכיוון שלא התקבלה החלטה לפנותם הם הועברו למחנה צבאי בעיר עד שתכריע בעניין ועדת שרים מיוחדת שקמה כדי לדון בשאלת ההתיישבות בחברון. ועדה זו החליטה בסתיו 1968 להקים בשולי העיר שכונה יהודית וכן כמה עסקים קטנים ליד מערת המכפלה, ובהחלטתה נתנה הכשר לישיבתה של קבוצת המתנחלים בחברון.

שזר היה מנוע מלהביע דעה בפומבי בעניין ההתיישבות בשטחים מכיוון שהיה שנוי במחלוקת עמוקה בציבור. אולם בדברים בפורומים סגורים הביע תמיכה מסוימת בהתיישבות יהודית בשטחים שנכבשו ובכלל זה בחברון (ראו לעיל תעודה 153). ב-15 בינואר 1969 קיבל שזר מכתב מברוך נחשון ממתנחלי חברון, ובו הזמנה להשתתף בטקס ברית המילה של בנו 'הבן היהודי הראשון בחברון לאחר ארבעים שנה'.² שזר שלח אפוא ברכה חמה לברוך נחשון 'ולכל בני החבורה הקדושה, מתנחלי עיר האבות ת"ו [תיבנה ותיכונן]' (תעודה 159). הוא הוסיף שאילו לא היה קשור בהתחייבויות קודמות היה שמח לבוא לחברון ולהשתתף אתם בשמחה ואיחל להם 'ויראו כל המתנחלים ברכה והצלחה במאמצייהם החלוציים'.

ב-26 בפברואר 1969 בבוקר נפטר ראש הממשלה לוי אשכול בביתו בירושלים. כמעט מיום בחירתו לנשיא עבד שזר לצדו של אשכול. בנשואם בשני התפקידים הבכירים במדינה היו שני פנים למערכת היחסים ביניהם. רשמית היו קשרי העבודה ביניהם הדוקים למדי. אשר לפן הבלתי רשמי נראה שלא שררו ביניהם יחסים חמים וקרובים כפי שהיו למשל בין הנשיא השני בן-צבי לבין ראש הממשלה

בן-גוריון, שהיו ידידים שנים ארוכות. דרכיהם של שזר ושל אשכול השיקו זו לזו במשך כמעט 50 שנים. הם פעלו יחדיו בהסתדרות הכללית, במפא"י, בוועד הפועל הציוני, בהנהלת הסוכנות היהודית ובמוסדות נוספים. במשך השנים שררו ביניהם יחסים טובים אך לא יחסי ידידות קרובים. מבחינת תחומי העניין נחשב אשכול במפא"י לאיש המעשה, שמייצג בדמותו את ההתיישבות ואת הכלכלה, בעוד שזר נחשב בין חברי המפלגה לאיש שעל ענייני הרוח והתרבות. בתקופת פעילותם המשותפת בסוכנות היהודית התגלעו ביניהם לא פעם חילוקי דעות מהותיים לגבי סדרי העדיפויות הלאומיים (ראו לעיל תעודות 123, 126). גם בתקופת הנשיאות לא תמיד ראו עין בעין עניינים עקרוניים. למשל בנובמבר 1963 כתב שזר בפנקסו על מפגש שערך עם אשכול לארוחת צהריים בבית הנשיא, וציין שבעניין שמירת השבת התנהל ביניהם 'ויכוח לא נעים'.³ חילוקי דעות שררו ביניהם גם בקשר לביקורו של שזר אצל הרבי מליובאוויטש ב-1966 (ראו לעיל עמ' 494 יא/ז). אולם קרוב לוודאי שמורת רוחו של אשכול ממערכת יחסיו החמים של שזר עם בן-גוריון, יריבו המר של אשכול, היא שעמדה בבסיס יחסיהם

ראש הממשלה לוי אשכול (ראשון מימין) והנשיא זלמן שזר (לשמאלו) בכינוס העולמי של מנהיגי ציבור יהודים בירושלים, 12 בינואר 1969 (צילם פריץ כהן)

הענייניים. הפעמים הספורות שבהן הביע שזר הסתייגות מהתקפותיו של בן-גוריון על אשכול (ראו תעודות 149 ו-158) לא שינו מן הסתם את פני הדברים. בשנותיו הראשונות בבית הנשיא נהג שזר לארח את אשכול לארוחות צהריים כמעט מדי יום ראשון, לעתים בהשתתפות רעיותיהם רחל ומרים, אולם עם השנים פחת מאוד מספרם של מפגשים אלו. 'לא היה קשר ראוי בינו ובין ביתנו, בינו ובין זלמן', כתבה רחל שזר לאחר מותו של אשכול.⁴

השנים האחרונות לכהונתו של אשכול לאחר מלחמת ששת הימים לא היטיבו עמו. הוא סבל מבעיות בריאות חוזרות ונשנות והתקשה לנווט את הממשלה מול עצמתם של שריו בממשלה ובהם דיין, אלון, בגין, גלילי ואחרים. אשכול נשא עמו את כאב הפגיעה של מה שראה כבגידתם של חבריו וידידיו למפלגה, שהפנו לו עורף בימי ההמתנה שקדמו למלחמת ששת הימים ובעצם כפו עליו לוותר על תפקיד שר הביטחון לטובתו של דיין. רק מעט מאוד מהילת הניצחון במלחמת ששת הימים דבק בו, ותרומתו לבניית הצבא בשנים שקדמו למלחמה דומה שנשכחה מלב הציבור.

יומיים לאחר פטירתו ספד שזר לאשכול ברחבת הכנסת, שבה הוצב ארונו לפני שיצא מסע הלוויה להר הרצל, מקום מנוחתו האחרונה. בדבריו סקר שזר את דרכו של אשכול ואת תרומתו הרבה להתיישבות, לפיתוח מערכות המים, לכלכלת ישראל, ושב והדגיש את הישגיו

כראש ממשלה ושר ביטחון בשנים שקדמו למלחמת ששת הימים ואמר: 'מי ינחש לנו היום מה היה עלול להיות מצב הציוד וכושר ההתמודדות בימי הפלאות של ששת הימים אילו לא דאגת והשגת את האמצעים וטיפחת את הרוח של המחנה הלוחם כל החודשים האיומים ההם הרי הגורל שקדמו להצלחת הגבורה של ששת הימים'. הוא המשיך בהזכרת פעולתו הגדולה האחרונה של אשכול והיא כינוס של מנהיגי ארגונים וקהילות יהודיות מחו"ל בירושלים בינואר 1969 כדי לדון בעלייה ובקליטה, בחינוך יהודי ובמעמד מדינת ישראל בעולם. לקראת סוף דבריו אמר שזר: 'עמך אשר אהבת וארצך אשר בנית, ומדינתך אשר לה חרדת, והחברים אשר אתם התהלכת ועבדת – יזכרו אותך באהבה ובהוקרה, לעולמים' (תעודה 160).

לאחר מותו של אשכול קיים שזר סדרת התייעצויות עם סיעות הכנסת והטיל את הרכבת הממשלה על המועמדת של מפלגת העבודה, ידידתו הוותיקה גולדה מאיר (ראו להלן תעודה 161), ובמרס 1969 היא הושבעה בתור ראש ממשלת ישראל. עם בחירתה ערך לה שזר מסיבה בהשתתפות כל ראשי המדינה ובה החליפו השניים דברי שבח חמים. מסיבה נוספת ערך לה במלאות שנה לכהונתה. במשך כל התקופה שבה מילאו השניים את התפקידים הבכירים במדינה שרוו ביניהם יחסי קרבה וחברות, וגולדה מאיר נהגה להגיע לעתים אל בית הנשיא לשיחות רעים בלתי רשמיות.

1. אריה צימוקי, 'נודע לי ש...', **ידיעות אחרונות**, 5 ביולי 1968.
2. ברוך נחשון אל זלמן שזר, כ"ד בטבת תשכ"ט (15 בינואר 1969), ג"מ, נ-71/6681.
3. 'ארוחת צהריים עם אשכול', רישום בפנקסו של שזר, 10 בנובמבר [1963], ג"מ, נ-213, פנקס ד.
4. ר' כצנלסון-שזר, **אדם כמו שהוא**, עמ' 424.

158. אל דוד בן-גוריון, שדה בוקר

ירושלים, 17 ביולי 1968

בן-גוריון היקר לי,

קיבלתי היום את מכתבך מ-15/7. אמרתי לך במכתבי הקודם כי על העניין שאתה שואל עליו, הייתי מבכר לספר לך בעל פה, אבל מכיוון שאתה דורש תשובה ואינני יודע אם אזדמן ימים אלה לתל אביב, לא הייתי רוצה שתראה בכך התחמקות. אספר בכתב ואפילו אם נארכו הדברים. אבל ביקשתי ממך לראות את מכתבי כפרטי ביותר, ותוכנו יישאר אתך.

בעונת כהונתי הראשונה נהגתי לא לבקר ועידות מפלגתיות בארץ, אבל זה חייב אותי גם לא לבוא לוועידת מפלגתי (לפי דעת אנשי הפרוטוקול שלנו) וזה לא היה קל לי. בבחירה השנייה לאחר שהצביעו בעדי כמעט כל המפלגות, נתבקשתי כמעט על ידי כולן להיות נוכח בוועידותיהן. וכדי שלא להפלות, החלטתי להיות נוכח בכולן. ולא התחרטתי על כך, ואם נוכחותי גרמה (כפי שאמרו לי) להורדת המתח הפולמוסי, לא הצטערתי אני וגם לא הצטערו המפלגות. כך ביקרתי את ועידת 'המערך' ואת ועידת 'חרות' ואת ועידת 'המזרחי' ואת ועידת ל"ע ['הליברלים העצמאיים'] וכן באתי לוועידת ה'ליברלים'. בדיעבד למדתי מכל הוועידות הרבה יותר משלמדתי בקריאת רשמי העיתונאים או אפילו הדו"חות הרשמיים. טוב מראה עיניים. לי חשוב יותר לדעת לא מה נאמר בהן, כי אם איך נאמרו ואיך נשמעו וכיצד הגיבו השומעים. הקשבתי בכולן כמדומני באובייקטיביות רבה, ולמדתי מכולן. וכך סיכמתי לי את רשמי מן הרוחות המנשבות ברחבי ציבוריותנו.

והנה בוועידה הזאת נשבו רוחות לא טובות ומדאיגות. כאילו קמו מן הנשייה הרוחות הגרועות שידענו בימי שנאת הרוויזיוניסטים לפועלים ולהפך. לא חשתי בהן כבר שנים רבות ובתומי חשבתי כי נחלת העבר הן. זאת הוועידה הראשונה שבה לא שרו 'התקווה' גם בכניסתי והסתפקו ב'ירושלים של זהב'. ישבתי ליד היושב ראש סרלין וראיתי כי אחדים העירו את אוזנו על כך והוא לא שעה. אחר כך נתקבל מכתב ברכה מאת עמנואל ניומן. [יוסף] ספיר דרש (הוא ישב משמאלי) שיקראו את המכתב וס[רלין] מיאן לעשות זאת. השולחן של הנשיאות הארוך מאוד היה מאוכלס כולו ב'פני' המפלגה, והם רובם צהובים זה לזה. בהרצאתו הפרוגרמית של ספיר התעניין הציבור מעט מאוד, והנוער שמילא את העולם הפסיק אותו כל הזמן במחאות כפיים פרובוקטיביות למען יפסיק נאומו. והיושב ראש לא נגע בפטישו ולא דאג להגן עליו. והנוער שלח כל רסן. בתוך ההמולה הלא מכובדת שהזכירה השתוללות יצרים רעה, נפל מכתב הברכה שלך. כל מילה שלך נגד א[שכול] קיבלו המשתוללים בחדווה משונה. לא הרגשתי בתגובתם מחרדתך ולא כלום, אבל ראיתי היטב את התענגותם על ריב אחים ועל התקלסות בקלון 'חברים'. קשה נעשתה עליי הישיבה אבל 'מעמדי' חייב אותי להבליג. אמרתי אולי היושב ראש או מישהו מן המנהיגים יגיד משהו להשקטת הסערה הרעה. התחזקתי וישבתי עד גמר כל ההרצאה הארוכה. הכותרת של הרצאת רימלט שסיימה את הישיבה, הבטיחה פולמוס נוסף. אמרתי יישמעו הדברים בלעדיי – ביקשתי רשות מאת היושב ראש והלכתי.

הא לך כל סיפור המעשה שדיכאני מאוד.

מחברים שליווני לא הסתרתי את מורת רוחי. אבל שום קורספונדנט לא ראיתי. ואת צימוקי לא דיברתי מטוב ועד רע, כאשר כתבתי לך. מן המותר לחזור ולהדגיש כי הדברים לא נכתבו אלא בשבילך, משום שביקשת וחזרת וביקשת. ולא חפצתי להתחמק, אבל טוב תעשה כי תקרע את המכתב והיה כלא היה.

שלך,

זלמן

159. אל ברוך נחשון, חברון

ירושלים, ינואר 1969

לכבוד רבי ברוך נחשון (נחשון ממש) נ"י
ולכל ביתו,

שלום רב וברכה נאמנה!

מזל טוב וסימן טוב לרך הנימול, לך ולכל בני החבורה הקדושה, מתנחלי עיר האבות ת"ו [תיבנה ותיכונן]. אילו לא הייתי קשור בהבטחה קודמת שאיני יכול לדחותה, הייתי רואה זאת כזכות גדולה ולתענוג רב לבוא לחברון ולהשתתף אישית בשמחה הנדירה הזאת.

נא לראות אותי כאילו הייתי אתכם בסעודת מצווה זו, ראשית לשמחות הבאות עליו, עליכם ועלינו. ישמח האב ותגל האם ויראו כל המתנחלים ברכה והצלחה במאמציהם החלוציים. וזכות אבות האומה תעמוד לכם ולכולנו.

מוקירכם ומברככם,

זלמן שזר

נשים וילדים ממתנחלי חברון בחדר האוכל המשותף של הקבוצה, 18 באוגוסט 1968 (צילם משה מילנר)

160. דברי הספד בלוויית ראש הממשלה לוי אשכול

ירושלים, י' באדר תשכ"ט, 28 בפברואר 1969

ליד בית המחוקקים של מדינת ישראל אנו נפרדים מעם ראש הממשלה השלישי של המדינה, שלבו התעייף שלשום ונדם. על סף מלחמת העולם הראשונה עלה אל חופה של יפו, והוא אז חלוץ צעיר בן תשע-עשרה. ולמחרת יום עלייתו עשה את דרכו ברגל אל אם המושבות אשר ביהודה לקחת את המעדר לידיו. ומאז ועד יום שלשום המר והנמהר, לא פסק שירותו החלוצי בכל שלבי הסולם הציבורי והאישי אשר תקופתנו החמורה והנשגבה צפנה בקרבה לבחירי נאמני בניה. את אשר היה בשעתו ד"ר ארתור רופין להתיישבות הציונית מראשיתה – היה לה לוי אשכול מאז רחבו מוטות כנפיה עם ראשית העלייה ההמונית: אב ואדריכל ומיישב רב-פעלים וקשוב לבב.

מבית אימא ואבא באוקראינה היהודית שאיננה עוד ומירושלים דליטא שנדמה אף היא הביא לדגניה את שורשיותו העממית ואת פיקחותו המעשית. ומדגניה הביא שי לוועד הפועל של ההסתדרות ולמשרדי הסוכנות היהודית ואל שולחן הממשלה, את המסירות החלוצית שלא ידעה לאות. ובאורח פלא אירס לו את אדמת המולדת, וכאב את פצעה וטרשיה ולמד לחוש את עורקי החיים הגנוזים במעמקיה. בכל נימי נפשו חש וידע כי גאולת ישראל שונאת שממה היא ומגרשת צייה. ומבשורת הפלאים של פרופ' לאודרמילק, חוזה המים של ארצנו, אל לבו של לוי אשכול, צמא ההתיישבות של עולינו, ישועה גדולה גמלה. 'הרשת הכחולה' של גידי המים אשר בחביוני הקרקע הצמיחה כנפיים לדמיונו והרחיבה את ממדי הפעולות ההתיישבותיות שלו ושל חבריו אתו. ממעמקים הרחיבו הם והעשירו את יכולת הקליטה של ארצנו, ויישובים למאות צמחו מתחת לידיהם המבורכות.

מאז ראשית ייסוד 'מקורות' ועד גמר ביצועו של 'מוביל המים' ממרומי הצפון ועד צחיית הנגב הייתה ידו ורוחו של לוי אשכול בשפע הברכה שנתגלתה לעיניו ועוד רמזה לעיני רוחו ממסתרים. הייעוד הנבואי: 'אשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים' היה לו ולקומץ חבריו אתו לשליחות חיים. מי ששמע אותו, איש המעשה, חוזה בהקיץ את חזון המים הרבים במולדת כמובטח וכמוחש, חוזה ומחשב את המטרים המעוקבים ואת היבולים העתידיים והופך אותם ליחידות של משק ושל עולים נקלטים – הבין את סוד האושר של החולם והמבצע הציוני. שרו לו המספרים בשפה מעשית מאוד.

וכאשר חוורו מאוד פניו של שר האוצר הראשון של מדינת ישראל, חברו ומנהיגו אליעזר קפלן ז"ל, בסיימו את הרצאת התקציב שלו מעל במת הכנסת, כי התמרד גם בו לבו העייף ונדם, הופקדת אתה על המשימה הזאת. אז היית האחד שאיחדת בקרבך גם את תיק האוצר של המדינה וגם את מחלקת ההתיישבות של הסוכנות היהודית. וכמו מורך הראשון לציונות ההגשמה, סימלת גם אתה את הלולאה המאחדת את ההנהלה הציונית עם ממשלת ישראל, בהיותך חבר שווה זכויות ושווה משימות בשתייהן. ומאז נחתמה בנשמתך כאש זהות דאגתך למדינה עם חרדתך לגורל האומה בארצות פזוריה. ומפעלי הפלא של שר האוצר ומנהל ההתיישבות וראש הממשלה – אל נא יאפילו בזיכרוננו את תרומתך רבת היזמה והתבונה כשר הביטחון, בעצם ימי ההתכוננות למלחמת ששת הימים. מי ינחש לנו היום מה היה עלול להיות מצב הציד וכושר ההתמודדות בימי הפלאות של ששת הימים אילו לא דאגת והשגת את האמצעים וטיפחת את הרוח של המחנה הלוחם כל החודשים האיומים ההם הרי הגורל שקדמו להצלחת הגבורה של ששת הימים, אשר לא יישכחו עוד מזיכרון מולדתנו הנאבקת והמנצחת?

וכסמל נאמן לייחודך האישי יישאר האקט האחרון, שבו כאילו חתמת את חיי היצירה שלך. הלוא זהו הכינוס העולמי של מנהיגי הציבוריות היהודית במלוא העולם, שכינסת לירושלים רק כחודש וחצי לפני שנעקרת מאתנו. היה זה כינוס בלתי שגרתי, ללא כל מספר סידורי. אל כל מרכזי הגולה הפתוחה נישאה קריאתך האישית, ומכולם נענו לך הנציגים הרשמיים ובאו. והיה הכינוס אזעקה רבת חרדה לגורל המדינה, לבל תישאר בודדה במאבקה; ולגורל הגלויות הנעלות שזעקתן אילמת וחנוקה; ולגורל החינוך והתרבות היהודית בקרב הדור הצעיר בגלויות הרווחה, שסכנת ההתרוקנות והשממה הרוחנית אורבת שם מעברים אם לא נחיש ישע תרבותי, מקורי ונאמן. היה זה כינוס שלך, כל כולו; בשמך נקרא ולך נענו. לא לשווא לא זאת משולחן הנשיאות – וכבר מחלתך קיננה בך – כל ימי הכינוס. אתה פתחת אותו ואתה נעלת אותו, ואתה אימצת אותו לך לבן כאילו כ'קדיש' אחריו. האם חשת כבר אז כי זה הכינוס האחרון לך? הניבא לך לבך העייף כי אצה לך הדרך?

כאן ליד בניין הכנסת, אנו בשם המדינה ובשם העם על כל משפחותיו במדינה ובתפוצות הגולה, נפרדים מעם ראש הממשלה לוי אשכול, רב העלילה ואמן החלוציות, שכרע נפל ליד ההגה. אף הכינוס הרב גוני ההוא שבו חתמת את חייך מרכין את ראשו המודאג לפניך.

אל הר הרצל נישא את ארונך, ועל יד קברו של יושב ראש הכנסת יוסף שפרינצק ששלח אותך מירושלים דליטא הנה אל המולדת הנבנית – נטמין אותך למנוחת עולמים. ושם תנוח גם ליד קברו של חברך-מנהיגך אליעזר קפלן, אשר את שרביט האוצר שנפל מידו מסרה המדינה לך ואתה הוספת ועשית בו את הגדולות שעשית. האם חשת אז כי גם לבך העייף יתמרד ויידום כאשר התמרד ונדם לבו?

עמך אשר אהבת וארצך אשר בנית, ומדינתך אשר לה חרדת, והחברים אשר אתם התהלכת ועבדת – יזכרו אותך באהבה ובהוקרה, לעולמים.

ועושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ועל עמי תבל כולם, ואמרו אמן.

ג. ביקור בסיני ועיסוק בזכויות האדם

הקהילות היהודיות בעולם מאנשי הסוכנות היהודית, שמע מראשי ההסתדרות על המצב בשוק העבודה, מאנשי כספים וכלכלה על מצב המשק ועוד.

בפנקסיו נהג שזר לסכם לעצמו בקצרה את פעילותו ובכלל זה דיווחים שקיבל, פגישות שקיים, סיורים שערך ועוד. כדי להמחיש את שגרת יומו מובאים בזה כמה קטעים מתוך רישומיו בפנקסיו בחודשים מרס-אפריל 1969. בפנקסים מתוארים: התייעצויות שערך עם סיעות הכנסת לאחר מות אשכול; סיור של כמה ימים שעשה בסיני ובמהלכו ביקר את חיילי צה"ל על גדות התעלה, ביקר במתקני הנפט בראס סודר, נפגש עם שייחים בדואים בוואדי פיראן וביקר במנזר סנטה קתרינה; דיווחים שקיבל משיבות הממשלה ועדכונים מפי ראש אמ"ן האלוף אהרון יריב על המצב המדיני והביטחוני בעיקר לאורך תעלת סואץ (תעודה 161).

ככל שנדחתה מציאת פתרון מדיני כך הלכה והפכה שליטת ישראל בשטחים הכבושים לעובדה קיימת שעתידה להימשך זמן רב. השליטה על ערביי השטחים, שגילו עוינות רבה לישראל, הייתה כרוכה בבעיות ביטחוניות ומנהליות רבות וגם בסוגיות מוסריות שלא נעלמו מעיניו של שזר. ישראל הטילה הגבלות על זכויות האזרח של התושבים בשטחים, ומדי פעם הגיעו אל שזר מכתבי תלונה של אזרחים ישראלים על התעללות בתושבי השטחים מצד כוחות הביטחון. שזר ואנשי לשכתו נהגו להפנות את התלונות אל לשכת שר הביטחון כדי לקבל הסברים ותשובות. כשנפגש שזר עם שר הביטחון דיין בסנטה קתרינה הוא הפנה את תשומת לבו למכתב תלונה שהגיע אליו משלושה אזרחים ישראלים: רמי ליבנה, אורי דיוויס וחיים הנגבי, שנמנו עם חוגי השמאל הרדיקלי (תעודה 161). השלושה הביאו שורה של טענות שהתפרסמו בעיתון מחתרתי ערבי שהופץ בשטחים הכבושים על התעללות קשה בתושבים מצד כוחות הביטחון. הם טענו כי בשניים מן המקרים שהצליחו לבדוק נמצאו הטענות נכונות, כמו מקרה מותו של נער בן 14 מחלחול כתוצאה ממכות שספג משוטרי משמר הגבול לאחר שנעצר בדרכו לדהרייה. דיין השיב לשזר שאין אמת בטענות, אולם במקרה של מות הנער לא

לחמת ששת הימים לא הביאה למדינת ישראל את השלום המיוחל ואפילו לא שקט לאורך הגבולות. זמן לא רב לאחר סוף המלחמה החלו תקריות אש באזור תעלת סואץ, שהפרידה בין צה"ל לצבא המצרי. תקריות אלו, שקיבלו את השם 'מלחמת ההתשה', נמשכו לסירוגין ובעצמה שונה עד 1970 וגבו קרבנות רבים בשני הצדדים. מחבלים אנשי ארגון ה'פתח' חדרו מן הגדה המערבית לתוך שטח ישראל וביצעו פעולות חבלה נגד אזרחים. עם הזמן העתיקו הארגונים הפלסטיניים את בסיסיהם לשטח ממלכת ירדן והתקפותיהם ממנה על ישראל התפתחו לא פעם לתקריות אש בין צה"ל לצבא הירדני. גם מגבול לבנון החלו חדירות של מחבלים. זלמן ורחל שזר פגשו לא אחת בכאב ובשכול כשביקרו את פצועי צה"ל בבתי החולים או משפחות ששכלו את יקיריהן. זוהי המציאות של ארצי. מלחמה על זוועותיה, קשה וללא מוצא, כתבה רחל ביומנה במרס 1968 לאחר ביקור אצל פצועי צה"ל בבית החולים הדסה.¹

למרות המאמצים המדיניים שעשו שליחו של מזכיר האו"ם לאזור גונר יארינג, הממשל האמריקני ומוסדות האו"ם לא חלה התקדמות ממשית לקראת פתרון הבעיות במזרח התיכון. לנוכח חוסר ההתקדמות בדיוני האו"ם החל הממשל האמריקני של הנשיא ריצ'רד ניקסון באמצעות מזכיר המדינה ויליאם רוג'רס לתאם עמדות עם המשטר בברית המועצות לגבי פתרון מדיני במזרח התיכון, ותהליך זה עורר דאגה רבה בישראל.

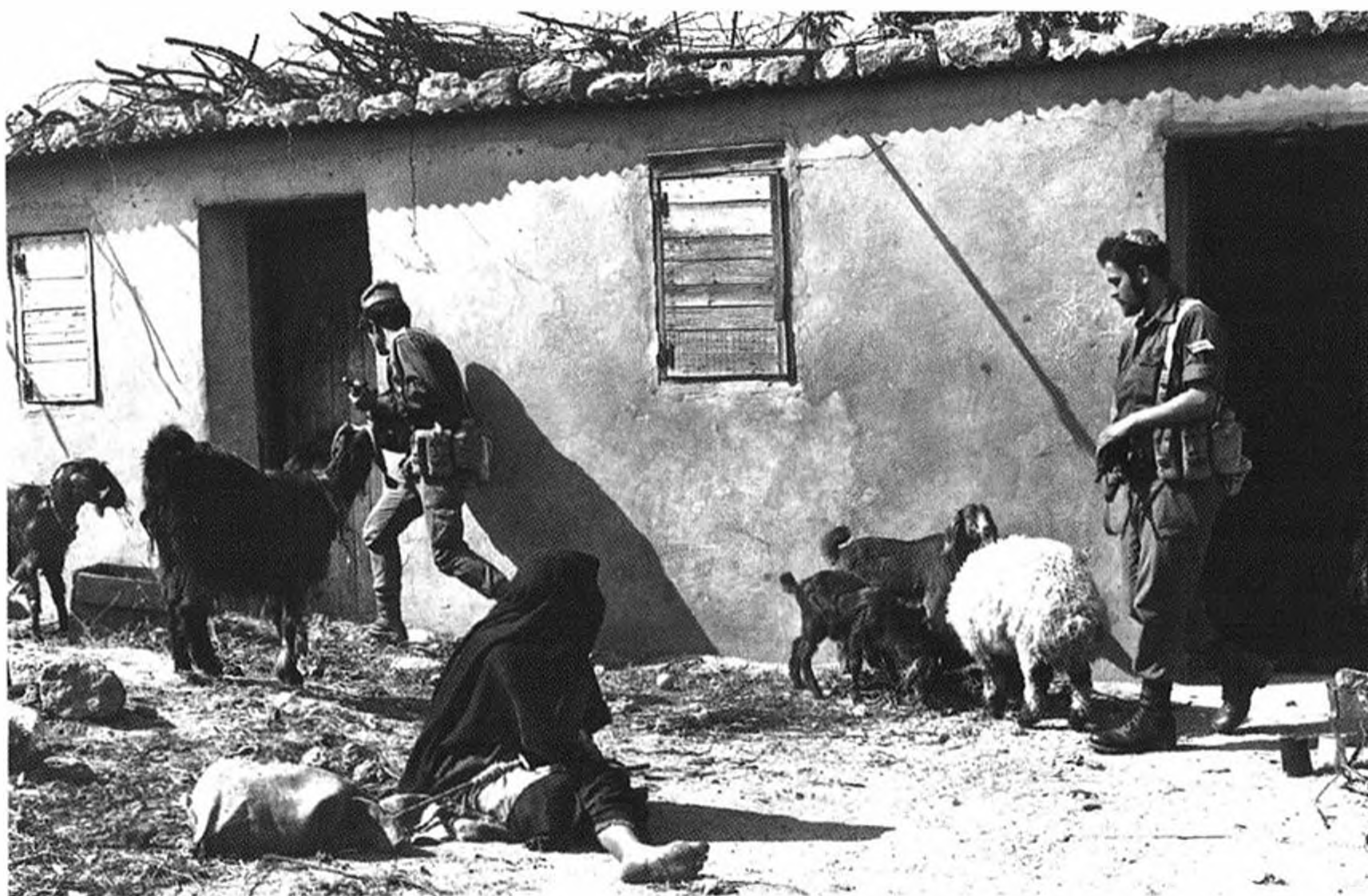
הנשיא שזר לא היה חלק מן הזרוע השלטונית הביצועית, אולם הוא היה מעודכן ובקי בתחומים שבהם עסקו מוסדותיה. בהתאם למה שנקבע בחוק יסוד נשיא המדינה - 1964 קיבל הנשיא דיווח שוטף ומלא על דיוני הממשלה מפי מזכירת הממשלה יעל עוזאי ומפי מחליפה מיכאל ארנון או אחד מסגניהם. נוסף על העדכונים שקיבל מראש הממשלה אשכול שמע שזר סקירות מפי שר החוץ ואנשי משרדו על יחסי החוץ של ישראל ומשרי הממשלה האחרים על ענייני משרדיהם. עדכונים בנושאים צבאיים וביטחוניים קיבל בפגישות עם שר הביטחון, עם הרמטכ"ל ועם קציני צבא בכירים ומפי שלישי הצבאי. שזר קיבל גם דיווחים שוטפים על ענייני

הסתפק שזר בתשובת דיין. הוא ביקש לעיין בדוח המלא על מותו ובו חוות הדעת של הרופאים שבדקו את נסיבות המוות. בדוח שנמסר לידיו של שזר נכתב שהנער מת כתוצאה משטף דם במוח אך נשללה האפשרות ששטף הדם נגרם כתוצאה מאלימות השוטרים כלפיו.

ענייני זכויות האדם עלו לצד העניינים המדיניים גם בדיונים שנערכו במוסדות האו"ם על המזרח התיכון. מדינות ערב ותומכיהן האשימו את ישראל בפגיעה בזכויות האדם הבסיסיות של תושבי השטחים שנכבשו, וישראל מצדה העלתה לדיון את הפגיעות ביהודים במדינות ערב. התסכול בעולם הערבי מן התבוסה במלחמת ששת הימים הופנה גם כלפי היהודים במדינות אלו. במצרים, בעיראק ובסוריה נסגרו מוסדות חברה ודת יהודיים, נערכו חיפושים בבתים ונעצרו עשרות מאנשי הקהילה שהואשמו בריגול לטובת ישראל וארצות הברית. במיוחד בלט היחס הנוקשה כלפי יהודי עיראק, שנודו מבחינה חברתית וכלכלית וסבלו מהתנכלויות חוזרות ונשנות מצד השלטונות ומצד הציבור. בשלהי 1968 נעצרו כבגדד ארבעים יהודים באשמת חברות ברשת ריגול וחבלה למען ישראל. בינואר 1969 הוצאו תשעה מהם להורג בתלייה וכמה נוספים מבין העצורים מתו במהלך החקירות. הקהילה היהודית בעיראק מנתה כ-2,200 נפש

בבגדד וכמאה בכצרה. בדיווחים שהגיעו למשרד החוץ בישראל נמסר כי רבים מהם הגיעו לפת לחם, כי שורת בקרבים אווירה של פחד ודיכאון וכי הם חשים שנגזרה עליהם כליה. עוד נמסר שיהודי עיראק מאמינים שרק פעולה מהירה מצד גורם בין-לאומי או מדינות נייטרליות תוכל לסייע להם. בישראל החליטו לפנות אל מועצת הביטחון של האו"ם באיגרת על מצבם הקשה של יהודי עיראק. הוחלט לפנות גם לראשי מדינות שיש להן מהלכים בעולם הערבי ובכלל זה בעיראק. מאחר שמדובר בנושא הומניטרי ולא מדיני הוחלט לשגר איגרות מטעם נשיא המדינה אל חלקם ובהם נשיא ברזיל, שבה ישבה קהילה גדולה של יוצאי מדינות ערב. נתנאל לורך, מנהל המחלקה לאמריקה הלטינית במשרד החוץ, הגיש את איגרתו של שזר לנשיא ברזיל ארתור דה קוסטה אה סילבה. במכתב תיאר שזר את מצוקתם של יהודי עיראק ואת הסכנות שמרחפות עליהם והוסיף: 'ומובטחני בכך שתעשה ככל אשר לאל ידך כדי לסייע במאמצים להוצאת היהודים' (תעודה 162). הגיוויים שנשמעו מפי גורמים בין-לאומיים על ההוצאות להורג בעיראק והלחץ שהפעילו כמה ממשלות על השלטונות שם הניעו תהליך איטי מאוד של מתן הקלות ליהודים, וב-1970 אף הורשו כמה משפחות יהודיות לעזוב את המדינה.

1. ר' כצנלסון-שזר, **אדם כמו שהוא**, עמ' 409.

חיילי צה"ל מחפשים חשודים בפעילות טרור במחנה פליטים ברצועת עזה, אפריל 1972 (צילם משה מילנר)

161. מפנקסו של נשיא המדינה

9 במרס - 28 באפריל 1969

הרכבת הממשלה הי"ד – ממשלת גולדה מאיר

י"ט באדר תשכ"ט, 9/III 69

התייעצות עם 'המערך' (עבודה ומפ"ס)

([משה] ברעם, [ראובן] ארזי, [צחק] נבון, מנחם כהן, רחל צברי, רות הקטין, אהרון ידלין) מיימון רושם התייחדות עם זכר אשכול ז"ל.

ברעם – בשם 'המערך' – מפ"ס מציע להטיל על גולדה מאיר להרכיב את הממשלה.

צברי – שמחה כי זאת הפעם הראשונה שאישה תהא בראש הממשלה.

אני – סמלי – השבוע צוין יובל חמישים שנה למתן זכות בחירה לכנסת לאישה. מה סמלי יותר לדרך התערות האישה במערכת המדינית כעובדה כי לחגיגות היובל (בלי משיס) נבחרת אישה לראשות הממשלה.

ארזי – למהר בהקמת הממשלה. מאחל ללא סחבת.

רות הקטין – מדגישה את האיחוד של תנועת העבודה.

ידלין – מעריך את מורשת אשכול ודורש לשמור עליה.

נבון – אם נחוץ יהיה להגיד ראש הממשלה או ראשה, נתמוך בסמיכות?

אני – מהירות [הרכבת הממשלה] זאת הנטייה.

גח"ל

שופמן, סרלין, בדר, קלינגהופר

בדר הודיע כי אם המפלגה הגדולה (הרוב) מציע את מועמדותה [של] ג[ולדה] מ[איר] אין להם כל הסתייגות.

סרלין – ג[ולדה] אמרה השבוע אמרה נפלאה, אל יחשוב נאצר כי הוא נותן לנו את השלום, הוא נותן אותו גם לו, ולו נחוץ השלום לא פחות מלנו.

בדר – החלק המדיני של קווי הייסוד המדיניים מיושן וטעון עדכון. הוא עצמו נגד 6 קווי הייסוד האלה, אבל המפלגה שלו הסכימה. אולם הפרק המדיני טעון התאמה להחלטות שנתקבלו בממשלה ובכנסת.

אני – אני מבין שבנושא זה נבחרה ועדה מאוחדת והיא כבר תשב היום אחר הצהריים. אנו אפוא כאן פטורים מלדבר על כך. נחוץ רק שנעשה הכול כדי שהממשלה תוכל לקום בהקדם.

קלינגהופר – נאחל לגולדה בריאות ואריכות ימים.

שופמן – יש החלטות מפורשות של הממשלה שיש לקבוע את הפרק המדיני לאורם.

[.....]

[ה]עולם הזה

מתנגדת בפירוש למועמדותה של ג.מ.

גם אם מבחינה משפטית היא לא תהא ממשלת מעבר, בעובדה לא תרצה הרבה זמן לעשות במלאכתה. יותר טוב לבחור במישהו שיכול וירצה לשרת 4 שנים.

בחירות מוקדמות היו רצויות ביותר.

מבין מפלגת הרוב המועמד הרצוי ביותר יצחק רבין.

להמשיך בממשלת מעבר – ולקדם את הבחירות.

[.....]

דרוזים [סיעה דרוזית ישראלית, ג'בר מועדי]

אינני רואה מועמד יותר טוב מג.מ.

דרך חיים מפוארה.

אני תומך בשם הרשימה הדרוזית בג.מ.

מאחלים לך הצלחה.

מאחלים שלום.

לדרוזים מסורת מיוחדת. יש עבר, יש הווה ויש עתיד. והעתיד העיקר.

הוכחנו בכול עשרים השנה את נאמנותנו. ממשיכים להגן על הגבולות, ומתפללים על שלום.

ואם חס וחלילה יוסיפו עמי ערב להלחם – יעמדו הדרוזים שכם אחד עם היהודים להדפם.

היחסים בין הדרוזים ברמת הגולן וכל עם ישראל הם טובים.

הבקשה להכריז כעל מקום פיתוח.

ישנם בוגרי צבא שרוצים להקים מפעלי צבא – אילו היו מכריזים על אזורי פיתוח בעזרת הממשלה.

גם אין בית ספר תיכון.

לרוב הולכים לבתי ספר אחרים ושם עומדים תחת לחץ. יש צורך בבית ספר תיכון לדרוזים, עם מורים [-] ודרוזים.

ברמת הגולן אין עוד בית חולים. השקיעו מיליונים בגדה – יש צורך להתחשב גם עם ידיו.

אני מקווה כי השלום יקום בזמן ראש הממשלה החדש.

אזור תעשייתי 1 ברמת הגולן 2 בגליל.

שיתוף ואחווה [דיאב עוביד]

עבודה החליטה להטיל על ג.מ ואני מכבד את החלטת המפלגה.

[.....]

עיקר פעולתנו במשולש. 66 אלף תושבים. כולם מוסלמים – מכפר קאסם עד אום-אל-פחם צפונה (ביום קום

המדינה 29 אלף, כל התוספת היא מעלייה פנימית).

המצב הכלכלי טוב מאוד, אין חוסר עבודה, חקלאות ופועלי בניין [-]. 3100 יוצאים יום יום לערים, לרמת השרון.

יש לנו בתי ספר יפים. משרד החינוך בנה. יש בית ספר תיכון בטייבה, בטירה, ובקלה [קלנסוה]. יש בית ספר מקצועי

בכפר טייבה, יהיה מוכן עד סוף השנה. כל המורים מקומיים. יש גם קצת מורים יהודים.

יש הרבה סטודנטים בירושלים. בס"ה 54. 36 מטייבה. עכשיו למעלה ממאה בתל אביב ובחיפה.

חשמל יש כבר מזמן. טלפונים ברוב הכפרים. מועצות מקומיות מטילות מסים והאנשים משלמים [-].

יש גם נוחיות ורהיטים.

מטייבה יוצאים הרבה מורים. קרוב למאתיים. יוצאים למשולש ולנגב.

יש הרבה לומדים בתל אביב באוניברסיטה.

ביום קום המדינה ארבע וחצי אלף בטייבה, עכשיו 12 אלף.

בממשלה והמוסדות עושים הכול להתפתחות המשולש.

כ"א אדר, 11/III 69

הטלתי על ג.מ להרכיב ממשלה ולעמוד בראשה.

[.....]

בעשר בלילה, 26/III 1969

במנזר סנט-קתרין

יצאתי מירושלים ב-7 בבוקר במטוס דקוטה משדה התעופה של עטרות. אתי במטוס הרמטכ"ל, פרופ' מזר, ד"ר רוזנפלד

ואנשי הלשכה (גדעון ש[ומרון], בצלאל [אמיר] ושולמית [כהנא] והעיתונאי [אליהו] אגרס.

הטיסה לאילת. משם בהליקופטר לשרם אל-שיך. את שרם אל-שיך אין להכיר משנת 1957. לא בבניינים ולא באנשים. משם לרודסיה [אבורודס]

משם לנתיבי הנפט. [-] במדבר שם אכלנו ארוחת צהריים. נאמתי בפני 480 פועלים העובדים במפעל. המפעל החל אחרי מלחמת ששת הימים, אבל כבר מורגשת קביעות. חברת הנפט [ה]ממשלתית מפיקה נפט מן הים. רואים גם את מגדל הנפט בים של המצרים. נתיבי הנפט של הממשלה שלנו מוציאה בחודש נפט יתר משהפיקה לפידות ונפטא בשנה. הפועלים מקבלים שכר טוב, יותר מבחברות הפרטיות בשל החום במקום, ומלבד זאת מקבלים שיכון ואוכל ונסיעה פעם בשבוע למשפחה [-]. רק המנהלים גרים שם בוילות עם משפחותיהם. ההרגשה של היאחזות ממש. המותר לנטוע בקרבם אשליה כי נישאר כאן לעד? ניסיתי לברר אם תוכל פה להישאר אוכלוסייה זו אם סיני תהא מפורזת? אין להעלות על הדעת. הדרך על פני הסואץ עד לטיראן רבת תפארת. האלמוגים בשפת ים סוף נוסכים אודם פנטסטי לחוף כולו. כאילו משבצת זהבהבת לכל שולי הים. ובטיראן עצמו גוני המים בשוליים מרהיבי עין. בפיראן פגישה עם שייכים בדואים. שבעה שבטים שונים, מלבד מחצית שבט ג'בלייה המשרת את סנט-קתרין (מעין גבעונים חוטבי עצים ושואבי מים בבית ה' – ביהושע).

אין לתאר את הדרת תפארתו והוד עוזו של ג'בל מוסא. הזה סיני? כקרניים נזקפו שני הרים, והצורים עצמם מכוסים אודם וירקרק חרוץ. סלעים חיים רובצים על גבי סלעים ונושמים חיוניות ועצמה. כל מושג של חולין בטל ונמוג. לא הרי אבנים כי אם שיאי חיית בראשית. סוד עוטה סוד. אינני יודע אם הצדק עם התאוריה הצפונית או עם התאוריה הדרומית. אני רק חש כי אני טס על פני פסגות של תעלומות קודש. אני מחליף מטוס בקומנדקר והפלאים הנעשים קרובים יותר עד כדי למשש, מתמיהים, מאיימים ומרוממים עוד יותר. סכנת נפשות.

ובמעמקי המורדות – ואדי, ודרך חול, ודרך לפני מדרך מתפתלות למורד, ובמורד כמין פלטו כיכר מישור רחב ידיים. ובכיכר צומחים עצים עצי תומר ובצל עצי התומר – פגישת השייכים הערבים, ראשי שבעת השבטים לכבודנו.

ראשי שבטים בדווים ערוכים לקבל את פניו של הנשיא שזר בנווה המדבר פארן בחצי האי סיני, 26 במרס 1969

שעתיים נמשכה מסיבת השייכים. ראש [השבט] השליט, הוא שבט גוריישה הוא המדבר. וראש שבט שני, נכדו של גיבור שהמצרים הרגוהו הוא המארח. בין השייכים אחרי נאומי – החלו לדבר עוד שייכים. וכולם מדברים תהילה למדינה, ולמושל הצבאי (שרפמן מיבנאל, רב פעלים וטקט) עוזר לשרפמן הבחור המלומד, רב היחש הסנסציוני, יליד תל אביב, נפתלי. ניסיתי לדובב את המורה והצלחתי המעט. שתקן לגמרי הוא עוזרו של המורה הצעיר העדין מאוד, שפניו מזכירים לי את סרחן, שהתנקש בקנדי והרגו ומשפטו מתנהל עתה בלוס אנג'לס.

נתכבדנו בדלי תמרים נפלאים, פיתות וקפה חריף. יחד עם ערימת מלח ללחם. הפירוש צריך להיות – ברית מלחם ולחם [ומלח?]. נכרתה עם מדינת ישראל. נתקבלתי בכבוד מלכים.

משם דרך ההרים האגדתיים הניצבים כנד, והנד כולו מפותל וגויד חריצי-חריצים בציורים אמנותיים. אומרים לי המים ברתם יצרו חריצים אלו, אבל אין לראות מאגר מים מתחת, כי אם חול ובקעת היכל המנזר סנט-קתרין. אין להשתחרר מן הרושם כי לא הטבע על נפתוליו רשם את הציורים על פני קירות הסלעים כי אם יד אדם – אמן חולותם אם כי אין נגר ובר נגר שיוכל פענח כתב סתרים זה. אבל כתב בלתי ניתן לפענוח גם הוא כתב, כתב פלאים עלי סלעים. עד שהקומנדקר מוריד אותך לתוך חצר סנט-קתרין.

מבחוץ – כנסיה ענייה. מדרגות על גבי מדרגות. פוגשת אותנו שיירה מרשימה של נזירים ואב הנזירים בראשם, עד שאני מובא לתוך אולם הכבוד, רחב ידיים, מכוסה על הקירות תמונות של הארכיבישופים שהיו אפטרופסי המנזר מראשית היותו, מאז המאה החמש עשרה עד אבי המנזר האימפוזנטי [רב רושם] שנפטר לפני שנתיים. התמונות מזכירות מאוד ארכימנדרידים רוסים, גם תלבושתם דומה, מזוקנים מאוד והדורי פנים.

באתי והפעמונים החלו לצלצל לכבודי. צלצלו זמן ממושך, ועוד יותר הזכירו את הווייסען והגעלען קלויסטר [הכנסייה הלבנה והצהובה] שבעיירתי. ובראש האולם – שלושה כיסאות, וביניהם כסא נישא. אמרו לי – רק פעם ישב עליו ארכיבישוף ממצרים ופעם מלך יוון. אבי המנזר כיבדני לשבת על הכסא המייסטטי [הוד מלכותי] הזה. היה לי מוזר מאוד. אבל אמרו לי הם היו מעוצבנים עוד יותר. אבי המנזר בירך אותי יוונית. והאב הראשי – איש קפריסין, דיבר

הנשיא שזר מעניק לאב המנזר סנטה קתרנה שי: תנ"ך בכריכת עור, 26 במרס 1969.
יושב ראשון משמאל מנהל לשכת הנשיא גדעון שומרון

אנגלית משונה מאוד. קרא את נאומו הנרגש מתוך הכתב, רבי עובדות 'היסטוריות' על תולדות המנזר ורוב תודות למדינה ולמושל המקומי.

הכומר ה'יודע' עברית התקשה מאוד בתרגום נאומיהם וגם בתרגום נאומי המאולתר שתרגם בעזרת חבר ממרחב שלמה, פסוקים פסוקים.

קבלתי תמונת המנזר ותמונה אמנותית בפסוקים רוסיים (!). נתתי להם מתנה תנ"ך גדול של הוצאת קורן בכריכת עור שחורה והדורה. כתבתי את הקדשתי בעברית. הודו מאוד.

אחר כך לוקחנו לספרייה לאוסף האיקונות היחיד במינו. אמרו לי: אין כמותו. מהמאות השישית עד החמש עשרה. הלוחמים באיקונות הנה לא הגיעו, על כן נשארו וניצלו כאן. אלו שבאוספים אחרים השמידום מתנגדי האיקונות. בשל הגזרה לא להדליק חשמל נאלצנו, כיוצאים מן הכלל, לסקור את הספרייה לאור מנורות מיוחדות שצה"ל סידר. הספקתי להציץ במחלקה הרוסית ומחלקת כתבי היד. ביקשתי את בן סירא ואת התנ"ך המצויר. אולי ימצאום בשבילי מחר בבוקר.

לארוחת ערב הגיע לכבודי שר הביטחון משה דיין שהזמין את עצמו טלפונית. שמחתי לפגישה. מכמה בחינות, אישית הרושם שהוא עושה עולה בהרבה על רושם נאומיו והופעותיו. שוחחנו גם על ארכאולוגיה ועל פגישות עם אולברייט וגם על המצב בשטחים. סיפרתי לו על החומר שקבלתי (מאורי דיוויס וחבריו) והוא התעניין וביקש שאמציא לו, הבטחתי. נעמה לנו הפגישה. אבל הוא מוכרח מחר בבוקר להיות בישיבת הממשלה ומיהרנו להיפרד. יצא עם הרמטכ"ל. אולי יבוא האלוף גביש מחר בבוקר ללוותנו.

[.....]

למחר ב-6 הבטחנו (עם מזר) לספרן הספרייה לבקר שוב את הספרייה. הספרן הבטיח להכין לנו את הספרים שביקשנו. ב-8 נחזור.

[.....]

22/IV[1969]

[מיכאל] ארנון [דיווח מישיבת הממשלה]

ראש הממשלה בירכה את השרים שחזרו.

בגין יוצא לבלגיה למגבית.

שר הביטחון דיווח על [הצוללת] ד ק ר. מצאו מצוף באזור חן-יונס. ביום ה' תתפרסם. בדקו ומצאו כי דקר אכן טבעה למצולות. האסון כנראה קרה בים התיכון, 1,260 רגל עומק.*

אבן סקר. א) בשיחות הארבע – ארצות הברית על שלושה מחסומים, צריך שיהיה נייר חתום על ידי שני הגופים, והנייר צריך להיות בעל משמעות חוזית. כל מכלול מועצת הביטחון הוא חבילה אחת שאין לפוררה. אי-אפשר לקבל ההגדרה כי הפירוש לחזור לסטטוס קוו אנטה ויהיה הכרח לא לכפות על הצדדים. רוג'רס הסביר זאת לדלגציה היהודית כי אין שינוי בעמדה. 'שב – אל תעשה' בלתי אפשרי. הוא הבטיח כי ארצות הברית נשארת ידידה לישראל, אבל צעקות היהודים עלולות להוציא אותה מן הידידות הזאת.

[ב) האמריקנים מדווחים על השיחות עם הרוסים. יש יסוד להניח כי הרוסים בעניין הנייר יהיו גמישים. מליק [הנציג הקבוע של ברית המועצות באו"ם] אמר כי הוא מסכים שזו תהיה חבילה אחת אבל צריך להיות ברור כי הכרחית נסיגה, ולו עם תיקון בגבולות. חוסיין כאילו אמר כי אפשר משהו לסדר אבל במהירות, והשמועה אומרת כי אם יתנו לו מעמד בעזה יהא מוכן לויתורים אחרים.

* ב-25 בינואר 1968 נותק הקשר עם צוללת חיל הים הישראלי 'דקר' כשהייתה בדרכה לחיפה, וב-4 בפברואר הוכרזו הצוללת ו-69 אנשי צוותה כנעדרים. ב-9 בפברואר 1969 נמצא מצוף החירום של הצוללת על החוף ליד ח'אן יונס. במאי 1999 אותרו שרידי הצוללת על קרקעית הים התיכון במרחק של כ-500 קילומטר מערבית לחיפה.

בשעת פרידת הציר הרומני הודיעו כי הם [-] לתת היתרי יציאה. נתנו כבר 500 רישיונות. טלוויזיה. ורהפטיג ביקש דחייה לשבוע בשל היעדרו של שפירא הנמצא בשווייץ. על תקנון הממשלה הוא (ארנון) עבד עם שר המשפטים, תקנון בנוסח חדש (ישלח לי). המצב בגבול לבנון. אין מקלטים, הכביש רעוע. ביקשו ששר האוצר יבדוק. שרף דיווח על המעשים שנעשו. גולדה מאיר דיווחה על שיחות המשקים אתה. סוכם כי היא תכנס שיחה על כך לזירוז הדבר. משרדי הממשלה ב-1 במאי. כמו שיוחלט בהסתדרות. דיווח של אלון על ממדי העלייה במרס: בסך הכול באו 3,200 עולים (בהשוואה ל-2,314 אשתקד). מתוכם – ממערב אירופה 735, ממזרח אירופה 552 מזה כארבע מאות מברית המועצות. מאסיה 491 (ערב, פרס, הודו) מצפון אפריקה 573 (מרוקו). [.....]

אלוף יריב [ראש אמ"ן]

ב-8 במרס החלה הפלישה של המצרים נגדנו ליד התעלה. ענינו ופגענו קשות. בסואץ העיר ולאורך התעלה. הם הוסיפו אש אבל לא יכלו להפסיק את עבודתנו לבניית מבצרים. הוסיפו לצליפות החדרת אנשים והניחו מוקשים. כשראו את הטנק שלנו חזרו. בצד המצרי על כל 2 מטר חייל, אצלנו חייל על כל קילומטר. על כן קל להם יותר לחדור ולחצות את התעלה. בערב יום העצמאות הרגו שלושה אנשי צה"ל ושניים נפצעו. הפשיטה שלהם הייתה על יד איסמעיליה, צפונה (15 [קילו] מטר) ממקום שהייתי. רצו להפסיק ישיבתנו. עד יומיים היה קשה מאוד. פתחנו באש טנקים וארטילריה והשתקנו אותם. הם יושבים לאורך כל התעלה מצדם ומנסים מזמן לזמן לתת אש. על כן יש קרבנות מצדנו. הערבים הגיעו למסקנה שאין סיכוי לפתרון פוליטי שיתקבל על דעתם. על כן יש צורך בפתרון צבאי. גם מצרים חושבת כך. בכל אופן החלטתם: לא לתת לנו לשבת על התעלה בשקט. לאורך התעלה יש להם 6 דיוויזיות שהן 17 חטיבות, ולנו – 2 חטיבות. ובארטילריה יש להם פי עשרים משלנו. והרוסים פעילים אצלם באימונים. יש להם 3,000 מאמנים רוסים. ויש 70 טייסים רוסים. יש טייסת רוסית במצרים. הפדאיון הפלסטיני הוא גיבור בעיני כל מצרים. קמה מפקדה מזרחית (מצרים, עיראק, סעודיה, כווית, ירדן וכו'). כ-200 טנקים מעיראק. האווירה מלחמתית. והיעד חזרה לא רק לקווי 4 ביוני אלא גם למצב בלא הכרה, לא שלום וכ'. ואם נאצר אמר שהוא בעד שלום (בשיחה עם 'ניו יורק טיימס') הוא בשיחה ההיא עצמה אמר כי הוא יתמוך בפדאיון. עד עכשיו השמידו לנו רק טנק אחד ודיווחו שהשמידו כמאה טנקים. והעם מאמין לדיווחים שלהם. בסך הכול אנו נכנסים לתקופה קשה: חימום לאורך הגבול הסורי, שעכשיו עדיין שקט. מדאיג גם בלבנון שעד עכשיו היה שקט. שם העניין על כך המאזניים.

162. אל נשיא ברזיל ארתור דה קוסטה אה סילבה, ברזיליה

ירושלים, י"ב באייר תשכ"ט, 30 באפריל 1969

עמיתי הנעלה וידידי,

מתוך הכרתי את המסורת המפוארת של ברזיל של התעניינותה בבעיות הומניטריות, ובהסתמך על יחסי הידידות הקיימים בין שתי מדינותינו – אני מרשה לעצמי להסב תשומת לב הוד מעלתו לגורל שארית הפלטה היהודית בארצות ערב, ובפרט בעיראק.

הקהילה היהודית בעיראק היא מן העתיקות בעולם כולו, והיו לה תקופות זוהר בהן הייתה למנהיגתה הרוחנית של התפוצה היהודית בכלל. מצבה הלך והורע בעשרות השנים האחרונות, ורוב רובה הסיק המסקנות והיגר ממנה כל עוד היה הדבר אפשרי. מתוך כ-130 אלף שעוד מנתה הקהילה ב-1948 נותרו כאלפיים וחמש מאות נפש, אשר סמכו על הבטחותיהם של העיראקים כי לא יאונה להם כל רע והעדיפו להישאר שם.

מאז יוני 1967 הפכה שארית זו מטרה להתעללויות ורדיפות, למעצרים שרירותיים ועינויים בכלא שבמקרים לא מעטים גרמו למות העצירים, לחרם כלכלי והטלת משטר אימים. התעללויות אלו הגיעו לשיאן בתלייתם בכיכרות מרכזיות של בגדד ובצרה של תשעה יהודים חפים מכל פשע אחרי משפט מבוים הנוגד כללי החוק והצדק האלמנטרי, כשפשעם היחיד הוא היותם יהודים. עד היום נמצא מספר רב של יהודים במעצר וחרב דמוקלס של משפטים ותליות נוספים תלויה מעל לראשם.

יהודים מסכנים אלו מוחזקים כבני ערובה וכשעירים לעזאזל כחלק ממדיניות האיבה העיראקית נגד ישראל. תליית תשעת היהודים הוגדרה על ידי העיראקים כ'צעד ראשון לשחרור פלסטין', שפירושו השמדת מדינת ישראל. אין לשארית פלטה זו תקנה אלא בהגירתה מעיראק תוך הזמן הקצר ביותר. כל המאמצים שנעשו עד כה בכיוון זה עלו בתוהו. ראיתי לנכון להביא לידיעתך מצבם החמור, ומובטחני בדך שתעשה ככל אשר לאל ידך כדי לסייע במאמצים להוצאת היהודים. השגריר לורך, נושא איגרת זו, וכן שגרירנו הרכבי ישמחו לעמוד לרשותך ולמסור אינפורמציה נוספת במידה ותזדקק לה. וקבל נא תודתי ותודת עמי מראש על כל אשר הוד מעלתו יפעל.

זלמן שזר

מצעד של תנועות נוער ברמת גן במחאה על הוצאתם להורג של יהודים בעיראק, 2 בפברואר 1969 (צילם פריץ כהן)

ד. בדאגה לטובת החברה הישראלית על סף גיל הגבורות

בתור נשיא נתן שזר את חסותו למספר רב של ארגונים ומוסדות בישראל שעסקו בנושאים חברתיים. ברובם היה נשיא הכבוד בלבד ובמיעוטם היה פעיל במידה זו או אחרת כגון במועצה הלאומית למניעת תאונות דרכים. לנוכח הדיווחים הקשים שקיבל מחברי המועצה על היקף תאונות הדרכים בישראל החליט שזר להטיל את מלוא כובד משקלו למערכה נגד התאונות ולהעלות הצעות משלו לצמצום מספרן. במחצית השנייה של 1968 כבר היה נהיר שמדינת ישראל נחלצה מן המיתון הכלכלי ושהיא נמצאת על מסלול של צמיחה. ככל שעלתה רמת החיים בישראל ועלה מספרן של המכוניות על כבישי הארץ כן החריפה בעיית תאונות הדרכים. ב-1967 נהרגו בישראל 380 איש בתאונות דרכים, אלפים נפצעו והנזק הכלכלי הגיע למאות מיליוני לירות. בשנים הבאות המשיכו מספרי הנפגעים לעלות. בישיבה שקיים שזר ביוני 1969 עם הנהלת המועצה הלאומית למניעת תאונות התרשם שחלק מן הבעיה נעוץ בחוסר התיאום בין הגופים הרבים שיש להם נגיעה לטיפול בתאונות הדרכים. כחודש לאחר מכן כינס שזר בביתו פגישה בהשתתפות נציגים של כל הגופים שקשורים לבטיחות בדרכים ובכללם שר התחבורה, שר המשטרה, היועץ המשפטי לממשלה, נציגי משרדי ממשלה ונציגי גופים נוספים הנוגעים לעניין והנהלת המועצה הלאומית למניעת תאונות בראשות השופט הלמוט ש' לובנברג. שזר ביקש למצוא דרכים חדשות למלחמה בתאונות הדרכים ובעיקר להעניק למועצה למניעת תאונות או לגוף אחר שיוקם לשם כך סמכויות שיאפשרו לתאם את כלל הפעולות של הגופים השונים. בדברי הפתיחה לכינוס קבל שזר על כך 'שאנחנו מתחילים קמעא קמעא להתרגל למספרים סטטיסטיים עם קצת גידול מדי שנה בשנה כאילו אין דרך חזרה' (תעודה 163). הוא סקר את מה שעשתה המועצה במאבקה בתאונות הדרכים עד אז, שהיה רחוק מן הצרכים האמתיים, והציע כמה דרכים להילחם בתופעה. בישיבה הועלו רעיונות אחדים והוחלט לקיים פגישה נוספת במועד מאוחר יותר.

במחצית השנייה של שנות השישים רפה במידה מסוימת המתח הפוליטי בין ימין לשמאל שאפיין את

השנים הראשונות למדינת ישראל, ובעיקר רפה המתח בין תנועת העבודה לתנועת החירות. חלק מזה נזקף לזכותו של ראש הממשלה אשכול ולזכות הגישה הפייסנית שהנהיג בענייני פנים. גם שזר בתור נשיא שם לעצמו למטרה לתרום להפגת המתחים ההיסטוריים ועשה צעדים אחדים לשם כך. למשל המסיבה הראשונה שערך בבית הנשיא זמן קצר לאחר כניסתו לתפקיד הוקדשה למלאות 75 למאיר גרוסמן, ממייסדי המפלגה הרוויזיוניסטית ומתומכיו של ז'בוטינסקי. ב-9 ביולי 1964 השתתף שזר בהלווייתם של מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית זאב ז'בוטינסקי ואשתו יוהנה, שעצמותיהם הועלו לישראל ונקברו בהר הרצל. ביולי 1965 ניאות להסיר את הלוט מעל המצבה שעל קברם, אם כי בסופו של דבר נבצר הדבר ממנו עקב בריאותו הלקויה. שזר ראה בהמלצה המשותפת של רוב סיעות הכנסת, וגח"ל בכללן, לבחור בו לנשיא לכהונה שנייה סימן נוסף להפגת המתחים. מובן אפוא שממשלת הליכוד הלאומי שקמה ביוני 1967 תאמה בכול את רצונו של שזר. ממשלה זו המשיכה לתפקד גם אחרי המלחמה ולמרות חילוקי הדעות העקרוניים בין רכיביה מצאה את הדרך לעבוד במשותף. לאחר מותו של לוי אשכול וערב הקמת ממשלתה של גולדה מאיר התגלעו קשיים בניסוח קווי היסוד המדיניים של הממשלה בנוגע לעתיד השטחים שנכבשו, ההתנחלות בהם והיחסים בין ישראל לערבים. הקשיים הללו היו תוצאה של הבדלי השקפות העולם בין גח"ל לבין מפלגת העבודה. בסופו של דבר, ומכיוון שממילא עמדו להיערך בחירות לכנסת באוקטובר הקרוב, נמצאה נוסחת פשרה שאפשרה את המשך קיום הממשלה באותה המתכונת עד לבחירות.

מערכת הבחירות לכנסת השביעית בסתיו 1969 התנהלה על רקע הסלמה במצב הצבאי ותזוזה מדינית מדאיגה מבחינתה של ישראל. לאורך תעלת סואץ החריפה הלחימה ותמונותיהם של החללים הרבים שהתפרסמו כמעט מדי יום בעיתונים הביאו לפגיעה מורלית בישראל. יישובי עמק הירדן הותקפו בירי ארטילרי משטח ירדן ותושביהם לנו בלילות במקלטים. הארגונים הפלסטיניים הרחיבו את התקפותיהם ופגעו גם במטרות ישראליות ובאזרחים ישראלים בחו"ל. בשנתיים וחצי שלאחר

מלחמת ששת הימים הגיע מספר ההרוגים הישראליים כתוצאה מפעולות איבה לכ-500. בקיץ 1969 הסתמנו העקרונות של היזמה המדינית האמריקנית-סובייטית ואלו לא נעמו למנהיגי ישראל. דובר בהם על נסיגה ישראלית לגבול הבין-לאומי בסיני תמורת הסכמה מצרית לסיים את מצב הלוחמה ולאפשר שיט ישראלי בתעלת סואץ.

בבחירות שנערכו ב-28 באוקטובר זכה 'המערך' שהקימו יחד מפלגת העבודה ומפ"ם ב-56 מושבים בכנסת וגח"ל ב-26. שזר רצה לראות בהמשך קיומה של ממשלת ליכוד לאומי שתכיל רבות ככל האפשר מסיעות הכנסת, ומחמת המצב הביטחוני והמדיני החמור חשב שצריך להקימה בתוך זמן קצר. ביום שישי 7 בנובמבר 1969 קיבל שזר מידי יו"ר ועדת הבחירות השופט אלפרד ויתקון את התוצאות הרשמיות של הבחירות לכנסת. למחרת עם צאת השבת מיהר להזמין את סיעות הבית להתייעצות. תחילה נפגש עם נציגי 'המערך', שהציעו לו

להטיל את תפקיד הרכבת הממשלה על גולדה מאיר, ואחריהם עם נציגי גח"ל יוחנן בדר, יצחק הנס קלינגהופר, אסתר רזיאל-נאור ואלימלך רימלט. בפגישה אמרו נציגי גח"ל לשזר שלנוכח תקופת החירום הם מוכנים להמשיך בממשלת הליכוד הלאומי בראשות גולדה מאיר. עם זאת, טענו, אין מצב החירום היום דומה לזה שהיה ערב מלחמת ששת הימים, ולכן אין להזדרז יתר על המידה, וצריך להרכיב את הממשלה רק לאחר שיוסכם על קווי היסוד שלה ועל חלוקת תיקים הוגנת על בסיס כוחן של המפלגות. בתשובתו בירך אותם שזר על נכונותם אך טען שיש להזדרז בהקמת הממשלה ואמר: 'אין לי רשות פה להכריע; אני יכול רק להביע משאלה. אבל הייתי רוצה שהרצון הזה להמשך של ממשלת ליכוד יהיה חזק בקרב כל המפלגות ושזה ייעשה מתוך רצינות ומתוך מהירות – לבל ירצה מישהו להיבנות מזאת, משום שמחוצה לנו ייבנו מכל השהיה' (תעודה 164). הוא דחק בהם להתפשר על קווי היסוד גם בנושאי כלכלה וחברה. לאחר שסיים

ממשלת ישראל בראשות גולדה מאיר מוצגת בפני הנשיא שזר בבית הנשיא, 15 בדצמבר 1969. יושבים מימין לשמאל: סגן ראש הממשלה יגאל אלון, הנשיא זלמן שזר וראש הממשלה גולדה מאיר. עומדים: מזכיר הממשלה מיכאל ארנון והשרים: משה חיים שפירא, אריה דולצ'ין, מנחם בגין, חיים לנדאו, חיים גבתי, עזר וייצמן, ויקטור שם טוב, ישראל ברזילי, פנחס ספיר, משה קול, אלימלך רימלט, יוסף ספיר, זאב שרף, יוסף בורג, שמעון פרס, יעקב שמשון שפירא, זרח ורהפטיג, משה דיין ושלמה הלל (צילם משה מילנר)

את ההתייעצויות עם כל 13 סיעות הבית הטיל שזר ב-10 בנובמבר את הקמת הממשלה על גולדה מאיר. בתום כחמישה שבועות הוקמה הממשלה החדשה בהשתתפות 'המערך', גח"ל, המפד"ל ו'הליברלים העצמאיים', ובסך הכול 102 חברי כנסת.

בא' בכסלו תש"ל, 11 בנובמבר 1969, מלאו לשזר 80 שנה. הממשלה החליטה לציין את התאריך רשמית אך באופן צנוע, כבקשתו של שזר, ורק בבית הנשיא. מאז שהסתיים ב-1968 שיפוצו של בית הכנסת 'צמח צדק' של חב"ד בעיר העתיקה בירושלים נהג שזר להתחיל בו את יום הולדתו בחברת אנשי חב"ד ובהם הרבנים החשובים של התנועה בארץ כגון הרב שלמה יוסף זווין והרב עזריאל סלונים. לאחר התפילה עלה לתורה – כמנהג חסידי חב"ד בימי הולדתם – ואחר כך נערכה התוועדות חסידית ובה הוקראה איגרת הברכה ששלח הרבי מליובאוויטש ונפתח בקבוק משקה מיוחד. בהמשך היום ולמחרת הגיעו לבית הנשיא כל ראשי המדינה ושורה של משלחות ממוסדות שונים ומכל מגזרי הציבור כדי להביא לו את ברכתם.

יובלו של שזר מצא ביטוי נרחב בעיתונות בארץ ובעיתונות היהודית בחו"ל. התפרסמו מאמרים שהציגו את תולדות חייו ופועלו, את אישיותו הייחודית תוך שימת דגש ביצירתו הספרותית והמחקרית. לגבי תקופת הנשיאות נאמר על שזר שמכלול תכונותיו הופכות אותו לדמות מתאימה לתפקיד הנשיא ונותנות תוקף למאמציו לבנות גשרים בין העם בארץ לעם בגולה, בין מחנה שומרי המסורת למחנה החילוני, בין העם למנהיגיו. לרגל יום הולדתו של שזר יצאו לאור כמה וכמה פרסומים ובהם

קובץ מאמרים בשם 'זלמן שזר: נשיא וסופר' בהוצאת י"ל פרץ ובעריכת אברהם ליס, ובו 42 מאמרי הערכה על שזר כאדם וכיוצר מפרי עטם של סופרים, מדינאים, אנשי אקדמיה וידידים. על פי הצעתו של ידידו דב סדן נכתבו המאמרים חלקם בעברית וחלקם ביידיש למען יהודי התפוצות. כמו כן יצאו לאור כמה מעבודותיו הספרותיות והמחקריות של שזר כגון מחזור השירים 'יממה של ים' בתוספת לחן שחיבר מרדכי אולריי-נוז'יק בהוצאת 'אור-עם', מהדורה מחודשת של חיבורו 'סופרו של משיח' בהוצאת מוסד ביאליק, ובהוצאת י"ל מאגנס של האוניברסיטה העברית יצא לאור מחקר שערך בשנות השלושים בשם 'התקווה לשנת הת"ק', על ציפיות משיחיות לשנת ת"ק שהתעוררו אצל אחדים משרידי השבתאים בעקבות חיבור בשם 'עת קץ' לר' יצחק כהן מן החזנים, שנדפס באמסטרדם בשנת ת"ע.

לרגל מלאות 80 לשזר החליטה ההנהלה הציונית להקדיש לו ספר תורה שיכתבו ילדי ישראל בתפוצות, והוא יוגש לו לאחר סיום הכתיבה. למעלה משנה עמל סופר סת"ם ירושלמי ר' יוסף חיים כהן על שרטוט האותיות על גבי יריעת קלף כדי שכותבי הספר ימלאו אותן. בב' בסיוון תשל"א החלה כתיבת ספר התורה בטקס רב משתתפים בבית הנשיא. שזר עצמו התכבד בכתיבת האות הראשונה של הספר – האות בי"ת, ואחריו כתבו אותיות נוספות הרבנים הראשיים, רבנים בכירים נוספים, אישי ציבור ותלמידי חכמים. כתיבת הספר כולו נמשכה כשלוש שנים והשתתפו בה כ-200,000 ילדים יהודים מ-25 ארצות. שזר התכבד גם בכתיבת האותיות האחרונות והספר הוגש לו בז' בניסן תשל"ג, 9 באפריל 1973.

163. דברים בדיון במניעת תאונות דרכים

ירושלים, 22 ביולי 1969

אני לא צריך להגיד לכם שלא קראתי לכם כדי להטיף לכם מוסר. זה לא כך שמישהו יודע יותר טוב מאחרים מה צריך לעשות. התאספנו הפעם בצירוף כזה של אנשים השייכים לעניין: משטרה, תחבורה, משפט, עבודה; מכל חדרי השלטון שיש אצלנו הקשורים לעניין, ובעיקר המועצה למניעת תאונות דרכים שהיא פעילה ועושה. הכוונה היא שאנחנו ניהפך קצת לוועדה יוזמת, לא רק שנטפל מעבר לעיתונות, לא רק שנטף מוסר, אלא שנטכס עצה באיזו מידה אפשר שהמיניסטריונים בצירוף העיריות והמועצות המקומיות יכולים עוד לעשות כדי להקטין את הקטלנות המרובה הזאת בדרכים.

זה שאנחנו מתחילים קמעא קמעא להתרגל למספרים סטטיסטיים עם קצת גידול מדי שנה בשנה כאילו אין דרך חזרה, וזה על אף כל הדיבורים בינינו על הרקע של תאונות דרכים – אומר דרשני; ולא רק 'דרשני', אלא יש כאן דרישה ללחום בתופעה זו בכל האמצעים הנמצאים בקרבנו. אני מקווה שהפעם נוסף לדיון תועלינה גם הצעות מה נחוץ לעשות כדי להקטין את מספר התאונות.

יש מחלקת הסברה, כלומר יש מועצה למניעת תאונות דרכים שיש לה אמנם תכניות גדולות, אבל למעשה היא רואה את עיקר תפקידה בהסברה בקרב הציבור, בהסברה בבתי ספר ובארגונים של הילדים כדי לשמור על הדרכים. היא עושה מבחינת דעת הציבור ודעת הקהל בהדפסת כתובות וחברות. ובשטח זה של ההסברה היא עשתה דברים יפים ויש תוצאות לפעולה זו.

יש גם איגודים של בתי ספר וילדים שהם בעצמם לוחמים על מנת להקטין את מספר התאונות, והם עצמם הופכים להיות שומרי דרכים וקצת משגיחים על התנועה. ובמידה שהפעולה הזאת נעשית ובמקומות שהיא נעשית – היא מביאה תועלת, אלא שהפעולה הזאת אינה מכסה את כל הארץ. יש מקומות רבים שהיא עדיין לא הגיעה אליהם, שעדיין לא הגיעה לשם הבשורה של הפעולה הזאת. היא מבוצעת בתל אביב ויש במה להתפאר בחיפה, אבל הדבר לא הפך להיות כללי בכל המקומות, ולמקומות פחות מרכזיים הדברים עדיין לא הגיעו. מכל מקום אין ספק שההסברה עצמה בלבד איננה מספיקה.

בראשית הדברים, כאשר התחלנו לפעול בעניין זה, היה לנו עניין של מימון והקצבות לתיקון דרכים. יש מקומות המיועדים לפורענות; יש עניין של תאורה במקומות מסוימים שם אורב השטן בשל חוסר תאורה; יש צומת דרכים. לא כל המקומות די מוגנים ואין בדיקה מתמדת כדי לדעת איפה יש צורך בתיקונים. מכיוון שהתיקונים הללו קשורים בהחלטות העירייה והרשות המקומית וקשורים במימון – צריך להיות כסף בשביל כל הפעולות הללו. מכיוון שהמימון הזה – שפעם היה סכום גדול יותר, פעם היה סכום של 10 מיליון לירות – איננו רץ אחרי ההתפתחות ומפגר מאוד מבחינה של מתן כספים, אנחנו כולנו פה צריכים לדעת על כתף מי יש להטיל את המעמסה הזאת.

לי משום מה נדמה שכל פעם תהיה יותר הבנה מאשר אנחנו חושבים. אילו היינו מטילים על העיריות דברים קונקרטיים; אילו הייתה ועדה אשר בודקת את הדברים וקובעת שפה או שם צריך לעשות ונחוץ להטיל על העירייה או על הרשות המקומית או על המיניסטריון השייך לכך לעשות את התיקון הזה – נדמה לי שבמקרה כזה לא היינו נתקלים בכל כך הרבה קשיים, ואפשר היה בעזרתנו, בעזרת הציבור, להשיג דברים.

אל תגידו לי שאני חושד בכשרים, אבל אני רוצה גם לציין שהשנה היא שנת בחירות ויש להניח שתהיה יותר אוזן קשבת מאשר בזמן אחר. שום עירייה ושום רשות מקומית לא תרצה להופיע אם אנחנו ניצור את האימז' הזה, את הדמות הזאת – שיש גם עיריות קטלניות שאינן דואגות מספיק לתיקון מקומות מסוכנים. אם פעם נזהרנו מפני סנהדרין אשר מטילה עונש מוות הנחשבת לסנהדרין קטלנית ולא רצו לשבת בה, הרי אם נזרוק את הסמל הזה שהעירייה צריכה להיות נקייה בנפשה ובמצפונה ולתת יד להסיר מכשולים – הרי בשנה של בחירות יש אפשרות רבה יותר למצוא אוזן קשבת מאשר בשנה אחרת. זה עניין כספי ונחוץ להתייעץ אתכם, ואתם יודעים טוב ממני את המצב.

אם כן זה שטח גדול – תיקון דרכים, עשרות רמזורים ותאורה וכל מה שנחוץ כדי שלא נגיע ולא יגיעו הדברים לידי סכנות. מלבד זה יש עניין של בדיקה מחודשת של רישיונות. אצלנו אדם מקבל רישיון נהיגה כמעט לצמיתות. ואם קורה אסון ובית הדין שולל רישיון הרי זה לתקופה מוגבלת בלבד. ומתוך הבקשות לחנינה המגיעות אליי אני יודע שיש תמיד

ויכוח על הזמן. רופאים אומרים לי שיש מקרים שאדם מקבל רישיון נהיגה, אלא שבמשך הזמן הוא עובר מחלה, מחלת לב או שראייתו נפגעה או שהוא נחשד בשכרות – אם כי מקרים כאלה נדירים מאוד אצלנו – והם סבורים שיש צורך בחידוש רישיונות כעבור זמן מה כדי שהרישיונות לא יינתנו לצמיתות, והרישיונות המיוחדים יינתנו אחרי בחינה ובדיקה. אני מדבר לאו דווקא על נהג פרופסיונלי, אלא על כל אלה שיש להם רישיונות נהיגה, על כל אלה המסתובבים בדרכים ועושים כל אחד כאילו בתוך שלו ואינם עומדים עוד לבדיקה לאחר שקיבלו את רישיון הנהיגה. נחוץ לברר איך לעשות את זה. אני יודע שגם זה קשור בכסף ויש צורך בצוות של רופאים שיטפלו בזה. מתוך הדברים ששמעתי וביררתי מתברר שאין כלל אינסטנציה כזו ואין בדיקה מתמדת לעניין זה. נדמה לי שהעניין הזה של בדיקת האנשים וחידוש רישיונותיהם לאחר תקופה מסוימת אחרי בדיקה ובחינה – אולי היה בו כדי לשנות את מצב הדברים.

אני כמעט בטוח שאינני טועה, שאולי יש צורך לחשוב גם על הצד המשפטי. אמנם, הכנסנו עכשיו קציני תעבורה, ויש לי אתם פגישות כמעט תמידיות, אבל אולי יש צורך לחשוב מה הן מידות הענישה, ואם אנחנו בעניין זה לא יותר מדי קלים. אינני חסיד של ענישה, אבל נדמה לי שהצלת עוברים ברחוב חשובה לא פחות מרחמים על הנהג, וביניהם גם אזרחים וגם אנשי צבא, גם נהגים פרופסיונליים וגם חובבים, ועל כולם נחוץ שתהיה עין פקוחה.

הייתי רוצה לשמוע מכם לא רק דברים כלליים, אלא עניינים מעשיים, איך אפשר ביזמת כל אחד מן המיניסטרינונים, שנציגיהם יושבים כאן, לעשות את העבודה. אולי על ידי תחיקה, ואולי גם להעביר בכנסת וברשויות המקומיות ספר החלטות שיהיה מפורט בו אימתי צריך לחדש את הרישיון, איך אפשר להוריד נהג מן הדרך, מאחר שכבר אמרתי שאצלנו יש רק פסילה לתקופה מוגבלת ולא הורדה לחלוטין מן הדרך. אני יודע מקרים שסכיזופרנים לא הורדו מן הדרך, אלא רק נפסלו לנהיגה לתקופה של שלוש שנים.

אני רוצה לשמוע מכם הצעות מעשיות, ואם יש לעניין זה צורך בעוד אנשים, אם כי אני חושב שזה קוורום רפרזנטטיבי מאוד, ומיוצגים כאן כל המשרדים, או על ידי השרים או על ידי מי שהשר הטיל עליהם לעשות את העבודה. אני רוצה לשמוע מה הן ההצעות המעשיות כיצד להילחם בתאונות דרכים שהפכו לקטלניות.

אינני צריך להגיד לכם שהמספר של 10,000 פצועים הוא נחלה של השנה שעברה, והשנה גדל המספר והגיע למעל 11,000 פצועים, ואנחנו חיים בתקופה שאין מחסור בפצועים, וכל נפש היא יקרה.

יש כאן גם הפרובלמה של השטחים. את כל פעולות ההסברה אנחנו מנהלים בעיקר בשטחה של מדינת ישראל. אני לא אומר שלא עשינו כלום בשטחים, עשינו גם שם, אבל במידה מצומצמת, ואני רוצה לשמוע מה ניתן לעשות גם שם. אני חוזר ומדגיש שהמספרים של 500 הרוגים ו-11,000 פצועים אינם משים מנגד עיניי. אי-אפשר שנדע שמצב כזה קיים בלי שאנחנו נוכל להגיד שעשינו הכול כדי שהמספר יקטן. יש לזכור שמספר המכוניות בדרכים הולך וגדל. איש לא אומר שצריך להפסיק את ההתפתחות הזאת, אבל עלינו לעשות כדי להקטין ככל האפשר את מספר הנפגעים, ואם אין אנחנו עושים זאת – אנחנו הופכים להיות מדינה קטלנית. אני לא חושב שהגזמתי במספרים, והם איומים ואין לראות בזה התפתחות לטובה. אחרי כל מה שעשינו המספרים נשארים כשהיו והם אפילו גדלו ב-10 אחוזים, לפני שנה היו 10,000 פצועים והשנה – 11,000. הבו עצה.

164. דברים בהתייעצות עם סיעת גח"ל בכנסת

ירושלים, כ"ח בחשוון תש"ל, 8 בנובמבר 1969

אני רוצה בדרך כלל לברך אתכם גם בעמדתכם, וקודם כול להודות לד"ר בדר על הברכה שהבאת בשם כולכם. אני מודה לכם. כולנו זקוקים לאיחולים רבים בעניין זה.

לעצם העניין. אני זוכר היטב את השיחה שהייתה בינינו במאי 1967. אז ישבו פה בגין וספיר וגם את [אסתר רזיאל-נאור], איני זוכר אם גם אתה ד"ר בדר היית פה. תלינו תקוות בליכוד הלאומי. אני צריך להגיד לכם בכל גילוי הלב – אחרי שעקבתי כל השנתיים וחצי אחרי התפתחות הדברים ממאי 1967 ועד עכשיו – הנטל הרב של המבחן הזה לעמוד בממשלה מלוכדת היה קשה. לכם היה קצת חידוש רב בעצם העבודה הזאת, לאחרים היו כבר ניסיונות כאלה.

לכם זה היה בתוך מדינתנו הפעם הראשונה של עבודה מלוכדת בתוך הממשלה. כמדומני שאפשר להגיד בלב שלם – כמדומני שאני יכול להגיד זאת לא רק על דעתי אלא גם על דעתכם – שאין להתחרט על כך ששנתיים וחצי ישבנו בתוך ממשלה מלוכדת. אילו היה ספק בדבר שמא הדבר הזה צמצם והפריע לחופש הדעה ולביטוי, להתבלטות ולהשפעה – באו הבחירות והוכיחו שלא שילמתם בעד הדבר הזה שישבתם בתוך הממשלה.

חבר הכנסת אלימלך רימלט: אם כי היינו מוכנים גם לשלם.

הנשיא זלמן שזר: אבל עובדה היא שעמדתם במבחן, וההיסטוריה הוכיחה שלא שילמתם בעד הדבר הזה אף שכאילו צומצמתם, כאילו הייתה בזה איזושהי רתמה מאחדת שנטלה מכם את כל האפשרות לבטא את האופוזיציוניות כפי שהיצר האופוזיציוני היה רוצה בכך. הראיתם את כל היכולת לשאת בעול של ליכוד. הבחירות הוכיחו שלא הפסדתם מזה. אני, שיכולתי לעקוב אחרי עניין זה ולהשקיף במשך שנתיים וחצי מבחינת המדינה, דעתי היא כי המדינה ודאי לא הפסידה מזה. המדינה יצאה ברווח מעצם העובדה שבשנים קשות כאלה נמצאה שפה משותפת ועבודה משותפת לכל אלה שהיו רגילים לא לעבוד בשיתוף. ומי שרצה דווקא להבליט יותר ולהדגיש את הכוח המבדיל, עד כדי כך שהחליטו להופיע מחדש במפלגות חדשות – אתם ראיתם איך העם ענה להם. מבחינה זו של יחסי הכוחות היו הבחירות מבחן גדול.

אני שמח על כל מה ששמעתי מכם ואני שותף לכם. אבל אני שותף לנעימה שנשמעה כאילו שעת החירום אינה אמנם אמרתם שישנה שעת חירום אבל לא אותה שעת החירום. אני מקנא בכם. הייתי רוצה להיות שותף להרגשה זו שאין שעת החירום שהייתה ב-1967. אני לצערי הרב 'אוכל' את זה יום יום. אני מאוד משתוקק לאופטימיות. הייתי באמת רוצה לחשוב שמצבנו טוב. אני רואה את הדברים כפי שאני רואה אותם. אני יכול לשכוח את נאומי של נאצר רק לפני ימים אחדים עם כל ההתרברבות על כל מה שהוא רוצה לעשות. הטון הוא כמו שהיה ב-1967. נוהגים תמיד להאמין לאויב. אני רוצה להיכנס לעניין זה כאילו האויב מגזים ואני אהיה החכם ממנו. אני חושב שאין בזה משום שכל רב, ועמנו ידע תמיד להקשיב היטב לכך מה אומר האויב ולהקשיב ברצינות כי האויב ממלא יותר ממה שהוא מדבר. בזה על כל פנים אין לזלזל ומזה אין להתעלם. כשאני שומע זאת היטב ואני חי בזאת, לא רק אני אלא כל [אחד] מאתנו חי בחרדה, ואז אני יכול להגיד שאין עכשיו הצורך בליכוד כמו שהיה אז.

חבר הכנסת רימלט: לא כך אמרנו.

הנשיא שזר: אמרתם שאז היה מצב אחר מהמצב עכשיו. בנינו עדיין בצבא, יום יום נופלים קרבנות ועדיין אין איש יודע לאן הדברים הולכים. אני יכול להרשות לעצמי את הלוקסוס ולהגיד: עכשיו זה דבר אחר, וכי הלחץ שהיה עלינו מבחינת הצורך בליכוד הוא עכשיו קטן יותר. הלוואי והיה זה כך. אני מאחל לכם בלב שלם שתוכלו להגיד עכשיו דברים אחרים.

חברת הכנסת אסתר רזיאל-נאור: ההבדל הוא רק בזה שאז ב-1967 טרם קמה ממשלת הליכוד הלאומי ועכשיו היא עודנה קיימת. לא שאנחנו חושבים כאילו המצב איננו חמור. המצב הוא חמור, אבל עכשיו ישנה ממשלת הליכוד הלאומי עד שתקום ממשלה חדשה.

חבר הכנסת רימלט: אמרנו שבשנת 1967 צריך היה לעשות זאת במשך שעות; עכשיו אפשר לעשות זאת במשך ימים.

הנשיא שזר: אפשר ימים. אבל בעולם הגדול מקשיבים איזו ממשלה תהיה, מה תהיה שלמות המדינה וחוזקה. הגידו עלינו כל הזמן שהפטריזם המפלגתי הוא אצלנו הרבה יותר חזק מאשר הפטריזם המדיני, ועל כן במשך הזמן הדברים הללו יתפוררו. אני יושב אתכם במוצאי שבת רק כדי להבליט עוד יותר שהשעה היא כזאת שאין לנו פנאי, שאנחנו צריכים להוכיח לציבור, לאומה ולעולם שאנחנו מסוגלים ומוכנים לשבת מיד ולעשות את הכול כדי שממשלת הליכוד תוכל להמשיך ולא תתפורר. וכל יום שזה מתעכב ויש ספק בדבר, זה יום שמחליש ולא יום שמחזק. אנחנו צריכים לעשות הכול כדי שהאחדות תהיה גדולה יותר ולא לאבד אפילו שעה. ביום שישי קיבלתי את החוברת הזאת, חוברת הבחירות. בא אליי השופט ויתקון והביא לי את החוברת. לא הייתה לי הרשות לפני זה לדבר אתכם. משניתנה לי הרשות לא רציתי לבזבז אף ערב, ואנחנו יושבים במוצאי שבת כדי להגיד שהדבר הזה איננו סובל הרבה השהיות. והעולם מסתכל מכל צד בשבע עיניים איך אצלנו העניינים, האם ריב המפלגות גדול מאיחוד האומה או לא. הוכחנו ב-1967 שהתגברנו על ריב המפלגות. היה חופש גדול בפה כמו שנחף. אבל השנתיים וחצי הוכיחו שיש בקרבנו גם הסגולה המיוחדת להתגבר על הפירוד הזה ולעבוד תחת הדגל של ממשלה מלוכדת.

אין לי רשות פה להכריע; אני יכול רק להביע משאלה. אבל הייתי רוצה שהרצון הזה להמשך של ממשלת ליכוד יהיה חזק בקרב כל המפלגות ושה יעשה מתוך רצינות ומתוך מהירות – לבל ירצה מישהו להיבנות מזאת, משום שמחוצה לנו ייבנו מכל השהיה. אני מקווה שהעניין הזה של ההחלטה בדבר המשך הליכוד יתקבל על ידי רבים ובהקדם האפשרי, אם כי אי-אפשר שלא יהיה מישהו נגד זה. וכשאני אומר 'בהקדם' איני יודע אם זה עניין של שעות או ימים, אבל לא יותר מאשר ימים.

חשבתי לנכון להגיד לכם את הדבר הזה כי בכיוון זה הייתי רוצה לדבר עם כל יתר המפלגות. הייתי שבע רצון ש'המערך' עומד על הדבר הזה. כאשר אמרתי להם זאת, לא נתקלתי בשום התנגדות. אני אומר לכם אותם הדברים שאמרתי להם. אין לי כל ספק שזה צריך להיות לפי פרינציפ דמוקרטי. לא ייתכן שיהיה אצלנו אזרח שמשקלו יהיה יותר ממשקלו של אזרח אחר. אם מדברים על נציגות איני רואה שמישהו יבין זאת אחרת. נציגות צריכה להיות בהתאם לכוח כפי שקבע הבוחר; נציגות צריכה להיות לא לפי הכישרון של מנהל המשא ומתן אלא לפי החלטת הבוחר. הבוחר החליט וכך זה צריך לקום. בכל אופן דעתי היא כך, וזאת אגיד גם ליתר המפלגות. עד עכשיו ישבתי רק עם 'המערך'. ידעתי שיכולים להיות אצל צדדים שונים בתוך 'המערך' דעות שונות. והנה דובר על ליכוד כבין אזרחים שווים. מדברים על חלוקת תיקים. תיקים אינם תלויים בגודל ובחוזק. צריך להתרגל לכך שזה לפי יכולתו של אדם שצריך למלא את התפקיד הזה ועל הצורך שיש בתפקיד. אני מבין שצריך להיות מספר, אבל לפי האיכות לחלק בין המפלגות וזה ודאי לא נחוץ. אני מקווה שזה לא יהיה.

אני מבין שעל עצם ההצעה להטיל את הרכבת הממשלה על גולדה מאיר לא הייתה התנגדות מצדכם.

חברת הכנסת רזיאל-נאור וחבר הכנסת הנס קלינגהופר: להפך, כולנו בעד.

הנשיא שזר: אנחנו יכולים לדבר גלויות: זה לא רק מפני שהיא נציגת המפלגה הגדולה. מובן שיש לה עמדה גם בשביל חוזק המפלגה, אבל אני חושב גם בשביל עצם פעולתה של הגברת מאיר בזמן האחרון גם בחוץ לארץ וגם בישראל.

התייעצות של נשיא המדינה עם נציגי סיעת גח"ל לאחר הבחירות לכנסת השביעית, 8 בנובמבר 1969. מימין לשמאל: הנשיא שזר, יוחנן בדר, אסתר רזיאל-נאור, אלימלך רימלט ויצחק הנס קלינגהופר

גם במחצית השנה שישבתם אתה יחד בממשלה לא היה לכם יסוד להתאונן עליה במיוחד, וגם בעצם הערכתכם אליה. אם כך אני רואה את הדבר, הרי אפשר בלב שקט ובדעה שלמה להטיל עליה את התפקיד. כך אני שומע גם מפיכם. נחוץ אפוא לאחל לה גם בריאות ויכולת לעשות כך שיהיה לזה הד גם פה וגם בעולם.

אני יושב פה גם עם דור צעיר ממני. אבל אני זוכר את ענייני הבחירות בארץ מאז הבחירות לאספת הנבחרים הראשונה. הייתי אז נבחר של ירושלים לאספת הנבחרים הראשונה, והייתי אז בוועדה המתמדת. ואני זוכר את כל הדברים שנאמרו אז. הייתי אחרי כן בבחירות אחרות, שבחלק הייתי אקטיבי יותר ובחלק אקטיבי פחות. אבל כאזרח הייתי בכל הבחירות הללו. אני זוכר מערכת בחירות שלא היה בה רינון על אי־כשרות ועל אי־טהרת הבחירות. אני מתפלא שאנחנו חדלנו להתפלא על זה, שהדבר הזה הפך אצלנו כל כך לעובדה שחדלנו להתפלא. לא שמעתי שאיזה [-] העלה איזו טענה, אבל אנחנו הלוא כולנו זוכרים כמה שופכים שפכנו איש על רעהו בחשדנות וברינון. הפעם לא היה כדבר הזה. ישבתי ובחנתי את [משה] שילה [מזכיר ועדת הבחירות המרכזית] ואת השופט ויתקון על כל מה שהיה בקשר ל-60,000 הפתקאות הפסולות – מה פירוש הדבר, מדוע זה היה. והנה מתברר שהטכניקה של הבחירות היא כזאת שצריכים להיות שלושה־ארבעה אחוזים של פתקאות לא ברורות, ועל כן בגלל חומרת הדין אנחנו פוסלים אותן. אבל לא היה בזה שום דבר שמישהו נכשל או שהייתה בכוונה הכשלה או זיוף. ולא רק שהבחירות היו טהורות, אלא שאין כל שמץ של רינון מכל חורף לשון. עלינו לברך את עצמנו על שהגענו למצב כזה של בחירות ראויות ללא כל דופי. אל נזלזל בזאת. נגיד לעצמנו את הקומפלימנט הזה. זה נותן יכולת אחרי כן גם למפלגות שתצטרכנה לשבת בממשלה וגם לממשלה עצמה תוקף אחר – גם בעיני העם כאן וגם בעיני העולם. התעניינתי היטב מה עם הכתבים מחוץ לארץ כדי לבחון האם אליהם הגיעו טענות בקשר לטוהר הבחירות. והנה גם לכתבים של העיתונים האמריקניים והאנגליים לא הגיע כל רינון, ובעולם כולו לא יעלו שום אבק של רינון על הבחירות הללו; וזה אף שהן התנהלו בכל החריפות ולא היה מחסור במפלגות אופוזיציוניות והן היו רבות יותר מאשר תמיד ומשישן בכנסת ומשידענו קודם. צצו מפלגות בן יום על מנת לנצל את הבמה הזאת של מערכת הבחירות.

לא נשמע מכם שבמשהו הפסדתם אף שנכנסתם לעניין הזה של ליכוד, של רתמה כזאת שהיא ודאי גובלת וכובלת. אני חושב שעל ידי ממשלת ליכוד לאומי רכשנו לנו נכס עצום. אני יודע כמה זמן זה יתמיד. אני רוצה להגיד שאני רואה זאת כהכרח המציאות אצלנו בכל מצב ובכל תנאי. יכול להיות שפעם יהיה אחרת. אבל כל עוד אין אצלנו צורך בהכרעה מידית על שלום ועל דרכי שלום ועל שטח וכל עוד שלא יושבים מסביב לשולחן השיחות עם שכנינו, אני רואה כל יכולת וכל יסוד לחסל את הליכוד הזה. אנחנו צריכים אפוא לשמור על הסגולה הזאת שזכינו לה מכל משמר. אין כל ספק שכפי שאמרתי הייצוג מוכרח להיות לפי הפרינציפ הפרלמנטרי.

יש לי ההרגשה שגם אתם כמו 'המערך' עומדים אחרי ניסיון של שנתיים וחצי, על השקפה שנחוץ להמשיך בממשלת הליכוד.

הייתי רוצה להגיד משהו – אולי זה גולש מתפקידי הבלתי אמצעי – על העניין של קווי יסוד. אני מבין היטב את הצורך בשמירה על הזכויות של כל אזרח ולתת לכל אזרח את יכולת ההשפעה כמו לכל אחד ושאין להבדיל בין אזרחים. אבל אני חושב שאפשר בנקל בנוגע לערכים ולפרינציפים להגיע לאותה השוויוניות שאפשר להגיע בנוגע לפורמליות של דמוקרטיה פוליטית. פה יש עוד כר נרחב למאבק, ואיש מאתנו איננו מדבר על הקמת מפלגה אחת. אנחנו רחוקים מאוד מלהגיע לזה שתהיה מפלגה אחת לכל בית ישראל. אם יש בינינו הרוצים בכך – אין בינינו דון קישוטים שיגידו: עכשיו הזמן לכך. אני חושב שזה נחוץ. יש צורך במפלגות. למדנו עם המפלגות לחיות חיי עם. פירוש הדבר שמפלגות קיימות; ופירוש הדבר שקווי היסוד לא תמיד הם דומים לקווי היסוד של מפלגות. זה לא ייתכן. כאן אי־אפשר לקבוע מסמרות, כאן נחוצה גמישות מרובה. לדעתי אי־אפשר למצות את הדין לשיתוף פעולה אמיתי בקווי היסוד, בעיקר כאשר בענייני ביטחון ובענייני מדיניות חוץ הגענו לקווי יסוד משותפים. בעניינים אחרים וגם בענייני דת אי־אפשר להגיע לקווי יסוד משותפים. אילו באנו לקווי יסוד משותפים בכל ענייני הדת ו'המזרחי' היה מקבל כל מה שהוא רוצה – למה היה מקיים הלאה את מפלגת המזרחי? היה מספיק שזה נכנס לקווי היסוד. הוא הדין בנוגע לפרובלמה הכלכלית של גח"ל. ישנן פרובלמות סוציאליות שונות. ואילו כל מה שגח"ל היה רוצה היה נכנס לקווי היסוד, פירוש הדבר שהוא צריך להתבטל כמפלגה. אני חושב שמישהו חולם על זה. קווי היסוד אינם יכולים בשום פנים לחפוף את כל קווי היסוד של המפלגות. פירוש הדבר שלא נחוץ להביא אותם לסלע מחלוקת.

חבר הכנסת רימל ט: הכוונה לא להבליט בקווי היסוד את השנוי במחלוקת. הנשיא שזר: צריכה להיות דרך ארץ רבה בין מפלגה למפלגה. אבל לא הייתי רואה בריאות רבה למדינה אם להעמיד כרגע את הסכין משום ייהרג ובל יעבור על פרובלמות כלכליות וסוציאליות בתוך קווי היסוד. אמרתי רק את דעתי. אומר זאת גם ליתר המפלגות. ואם מפלגה רוצה עוד להתקיים – היא צריכה להשאיר בשבילה שדה מחיה, 'מרחב של פרנסה'. היא אינה יכולה כלל להכניס את כל אוצרותיה לתוך קווי היסוד. על זה היא נאבקת במערכת הבחירות. במערכת הבחירות היה כר נרחב לכל הדעות, להיאבקות של כל הדעות. אני חושב שאתם מרגישים את הצורך הרב שישנו בממשלת ליכוד בגלל שעת החירום או חומרת השעה, איך שלא תנסחו את הדבר. המצב הוא די קשה. הייתי מאוד רוצה שנאומי נאצר יעמדו לנגד עינינו. יש גם מצב כלכלי קשה בתוך המדינה ויש גם פרובלמות קשות שאנחנו עומדים בפניהן. אני מקווה שאנחנו עומדים בפני קליטת עלייה שתהיה גדולה יותר משהייתה בחודשים האחרונים. יש לנו יסוד לחשוב כך. כל זה ידרוש מאתנו שיתוף מעשי בין כל חלקי העם ולא מלחמה על קוצו של יוד בפרינציפים, שלזה אין גבול. אנחנו מכירים את עמנו ואת מפלגותינו ואת עצמנו. כל אחד מסוגל להפשיל את שרווליו אם מגיעים לחילוקי דעות על מנת למצותם. עכשיו לא צריך למצות את כל חילוקי הדעות. כשם שזה לא הפריע לנו בשנתיים וחצי האחרונות לשום קדושת פלטפורמה של כל אחד מאתנו, כך זה לא יפריע שיתוף הפעולה והליכוד הלאומי למה שיהיה נחוץ למפלגות כולן כדי להיכנס למלחמת הבחירות לכנסת השמינית על מלוא מרחב דעותיהן. גם אז עוד יהיה צחצוח חרבות מספיק. אני מודה לכם בעד האפשרות שנתתם לי להגיד את דבריי.

ה. בענייני תרבות חילונית, תרבות תורנית ותורת חב"ד

בפרקים הקודמים ניתן ביטוי למקום החשוב שתפסה הספרות העברית בבית הנשיא. לצדה נתן שזר ביטוי לתחומים נוספים של התרבות העברית והיהודית ובכללם: השפה היידיש והשפה העברית, התרבות התורנית והעיתונות העברית.

בחלוף השנים נחלש המאבק שנוהל בארץ נגד שפת היידיש (ראו לעיל עמ' 258 ז/ב) וכניסתו של שזר לבית הנשיא אף עשתה עמה חסד. ב־31 באוקטובר 1968 נערך בבית הנשיא בנוכחות אישי ציבור ורוח טקס ההכרזה על פרס איציק מאנגר ליצירה ביידיש בספרות ובאמנות. את הפרס יזמו מאיר וייסגל ושלוש רוזנפלד, והנשיא שזר פרס עליו את חסותו ושימש נשיא הוועד הציבורי למתן הפרס. 'פרס מאנגר' נועד להעלות על נס את מקומה ואת זכויותיה של היצירה ביידיש ונקבע שיוענק מדי שנתיים לסופר אידי החי בארץ ולסופר הפועל בחו"ל. היו מי שראו בטקס הזה 'מעין גושפנקה רשמית ממלכתית לשפת יידיש בישראל', והראיה – דברי שזר בטקס על כך שהסתיים לאחר תקופה ממושכת ריב הריבים בארץ בין העברית ליידיש.

אולם עם כל אהבתו של שזר ליידיש הייתה השפה העברית נתונה בראש מעייניו. שזר נחשב לאמן השפה העברית ומי שהקפיד תמיד על תקינותה ושלמותה. הוא שימש נשיא הכבוד של מליאת האקדמיה ללשון העברית והשתתף פעמים מספר בישיבות חגיגות שלה. ב־10 בדצמבר 1969 התכנסה המליאה לישיבה חגיגת בבית הנשיא כדי לציין את פתיחת חגיגות שנת השמונים לייסוד 'ועד הלשון העברית'. בדבריו בהתכנסות סיפר שזר על קשייו הראשונים בעברית בארץ-ישראל הקשורים לשוני שבין ההברה האשכנזית להברה הספרדית. הוא חלק שבחים ל'ועד הלשון העברית' שקם בארץ בשנות העלייה הראשונה ונשא בעיקר המאמץ של חידוש השפה העברית עד שהפך עם קום המדינה ל'אקדמיה ללשון העברית'. את עיקר דבריו הקדיש שזר לטענתו שהנטייה להתעלם בפרסומים מן הניקוד העברי, בעיקר עקב שיקולי עלות כספית, נתנה בדיעבד יד לסילופים ולשיבושי הלשון הרבים שמשתרשים בשפה העברית. שזר הציע שהאקדמיה תסייע לממש רעיון שהוא נושא בלבו

שנים רבות – הוצאת עיתון למבוגרים בעברית מנוקדת. הוא הביע ביטחון שעיתון כזה יעזור להנחיל עברית נכונה לעולים שרבים מהם עדיין לא דיברו עברית באופן מלא והביע תקווה שבעקבותיו ילכו גם שאר העיתונים: 'ותשוב בפי כולנו שפתנו כאשר עמנו ראוי לה והיא ראויה לעמנו' (תעודה 165). בתור חיזוק לטענתו ציין שזר בפני חברי מליאת האקדמיה ללשון ששיבושי השפה שעליהם דיבר לא פשו בשירה העברית, וזאת משום שהשירה העברית מקפידה על הכלל ששירים מתפרסמים תמיד בניקוד מלא.

בחורף ובאביב 1970 ספגה הספרות העברית ובעיקר השירה העברית מכות כואבות עם מותם של שלושה מבכיריה – לאה גולדברג ב־15 בינואר, ש"י עגנון ב־17 בפברואר ונתן אלתרמן ב־29 במרס. מעבר להיותם אנשי ספרות בולטים היו השלושה מידידיו של שזר. לאה גולדברג ונתן אלתרמן אף עבדו אתו שנים ארוכות במערכת 'דבר', וגולדברג השתתפה ברבים מן המסיבות והאירועים הספרותיים שהתקיימו בבית הנשיא ואף נשאה בהם דברים. שזר ספד לכל השלושה באירועים פומביים ומעל דפי העיתונות. באזכרה שנערכה ללאה גולדברג בבית הנשיא במלאות שלושים למותה תיאר את תולדות התפתחותה הספרותית והעלה זיכרונות מעבודתם המשותפת ב'דבר'. את עיקר דבריו ייחד, תוך הבאת ציטוטים משירה, לביטויים שאפשר למצוא בשירתה לאישיותה, לאמונותיה, לתרומתה לשפה ולספרות העברית ולספרות הילדים. 'עם כל תוגת הבדידות, עם כל פקחותה המושלת – הייתה רוויה אהבת החיים ומוכנה לקראת כל שמחה צפונה בה', אמר (תעודה 166).

התרבות החילונית הייתה צלע אחת של פעילותו של שזר ולצדה תפסה מקום חשוב גם התרבות התורנית. שזר אירח רבנים ומשלחות רבות של אנשי חכמה יהודית, ובבית הנשיא נערכו אירועים שהוקדשו לספרות תורנית כמו הופעת הכרך השני של מסכת שבת של התלמוד הבבלי בתרגומו ובביאורו של הרב עדין שטיינזלץ, מידידיו הקרובים של שזר, או מסיבה לכבוד הרב דוד כהן ('הנזיר') לרגל הופעת ספרו 'קול הנבואה'. עוד לפני בחירתו לנשיא היה שזר משתתף קבוע ב'חוג ללימודי

חסידות חב"ד בירושלים שנקרא 'חוגי חן' על שם הרב אברהם חן – תחילה בהדרכת הרב משה ליב שפירא ואחר כך בהדרכתו של הרב שטיינזלץ. בשיעורים למדו חברי החוג את ספרות חב"ד ובכלל זה ספרי 'לקוטי תורה' מאת מייסד חסידות חב"ד הרב שניאור זלמן מלאדי בעל ה'תניא' שכונה 'האדמו"ר הזקן'. בספר הובאו דרשות על ספרי שמות, ויקרא, במדבר ועוד. את הספרים הוציא לאור בשנת תר"ח נכדו של האדמו"ר הזקן – האדמו"ר השלישי לבית חב"ד הרב מנחם מנדל – והוסיף להם ביאורים. הרב מנחם מנדל כונה בעל ה'צמח צדק' – כשם של ספרי השו"ת שלו, שיצאו לאור לאחר מותו. כמו כן עמדו חברי החוג ללמוד את ספרי 'אור תורה', דרשותיו של בעל ה'צמח צדק' על התורה. חברי החוג לא הסתפקו בלימוד אלא הביאו בפני הרבי מליובאוויטש יזמות להוצאת ספרים נוספים ובהם מתורת חב"ד כגון 'מאמרי האדמו"ר הזקן' שלא היו ידועים לציבור עד שיצאו לאור בניו יורק ב-1958. ב-1963, כשמלאו 150 לפטירתו של 'האדמו"ר הזקן', יזמו משתתפי החוג בברכת הרבי מליובאוויטש את עריכתו של 'ספר הקן' (ק"ן שנים להסתלקותו של הרבי) ובו מאמרים על תורתו ועל אישיותו. שזר השתתף בעריכה ואף כתב את ההקדמה, והספר יצא לאור לאחר עיכובים רבים ב-1969.

לקראת י"ג בניסן תש"ל, יום פטירתו של בעל ה'צמח צדק', כתב שזר לרב מנחם מנדל שניאורסון – הרבי מליובאוויטש – על שורה של עניינים הקשורים ללימודי יהדות בכלל ולתורת חב"ד בפרט ובהם החוג ללימודי חב"ד והנושאים הנלמדים בו, עזרתו של שזר להוצאת הכרך השלישי של 'מאמרי האדמו"ר הזקן', רצונו של הרב שטיינזלץ להקים בית ספר גבוה ללימודי היהדות ומחקרו של שזר 'התקווה לשנת הת"ק' (ראו לעיל עמ' 546 יב/ד) ששלח לו. לסיום ביקש את עזרתו של הרב להשפיע על הרב חיים ליברמן, שהיה מן המלמדים האורחים ב'חוגי חן', לקבוע את מושבו בישראל ולסייע בהגשמת שאיפתו של שזר להקים את הספרייה החסידית המרכזית בכפר חב"ד: 'ספרייה כזאת לא תיתכן בלי ספרן כמוהו. ואני עדיין לא ויתרתי על חלומי זה', כתב לרב (תעודה 167).

נדבך נוסף של התרבות שזכה לתשומת לבו של שזר בבית הנשיא היה העיתונות. כמי שהיה עיתונאי במשך שנים רבות וכנאמן העיתונות העברית דאג שזר להקצות לה מקום ראוי בסדר יומו. הוא אירח משלחות של מערכות עיתונים, ערך סימפוזיונים של עיתונאים יהודים מהעולם ונפגש עם עיתונאים מחו"ל ומן הארץ. מטבע

הדברים הייתה שמורה פינה חמה מיוחדת בלבו ל'דבר' – העיתון שבו עבד 24 שנים ושאותו ערך במשך 13 שנים. ב-8 בנובמבר 1964, במלאות לשזר 75, ביקרה אותו משלחת של 'דבר' ובה רבים שעבדו אתו יחד במערכת העיתון. 'שנות עבודתי ב'דבר' היו בשבילי אוניברסיטה, ואשר רכשתי בה מסייע לי במילוי תפקידי עכשיו', אמר שזר לחברי המשלחת, והוסיף שהוא רואה את עצמו עדיין שייך לבית 'דבר' לאמור: 'יום שבו לא קראתי את "דבר" כאילו לא קראתי עיתון – ואפילו קראתי בו עיתונים רבים'.² אמנם מערכת 'דבר' שבה עבד שזר הייתה מורכבת בעיקרה מגברים, אך עם השנים החלו להשתלב בה נשים ובכללן ברכה חבס, לאה גולדברג, חנה זמר, רות בונדי ואחרות. בראשית שנות החמישים היה 'דבר' לעיתון העברי הראשון שקידם נשים לתפקידים מרכזיים שנחשבו עד אז למבצרים גבריים, ובפעם הראשונה הוטלו תפקידי הכתב בכנסת והכתב המדיני על אישה, הלא היא חנה זמר. ב-1 ביוני 1970, במלאות 45 שנים לייסוד 'דבר', התפרסמה החלטת הוועדה המרכזת של ההסתדרות הכללית למנות את חנה זמר, ששימשה במשך שנים משנה לעורך 'דבר', לעורכת הראשית של העיתון במקומו של יהודה גוטהלף שפרש לגמלאות. המינוי הראשון של אישה לעורכת ראשית של עיתון עברי, ועל אחת כמה וכמה 'דבר', התקבל בסיפוק רב בבית הנשיא. שזר ובעיקר רעייתו רחל היו פעילים שנים ארוכות למען מעמד הנשים בתנועת העבודה וביישוב ואחר כך במדינת ישראל, וטיפוח מעמד האישה היה מן הרעיונות שביקשו לקדם בבית הנשיא.

עם מינויה לתפקיד העורכת החליטה חנה זמר להנהיג מראשית יולי שינויים במבנה העיתון ובתוכנו כדי להגביר את הפופולריות שלו, שנמצאה בירידה. במסגרת השינויים ב'דבר' עוצבה מחדש כותרת העיתון, אותה כותרת שנשמרה במתכונתה במשך 45 שנים מאז עוצבה ב-1925 בידי ידידתו של שזר לילי צדק. שזר כתב לחנה זמר ובירך 'ברכת "שהחיינו" כי את העורכת הראשונה של "דבר" ולמעשה לא רק ב'דבר', אלא ראשונה בכל העיתונות היומית העברית בארץ ובכל העולם'. בהמשך המכתב שיבח אותה על הרצון בחידושים. עם זאת ניכרה בדבריו ביקורת זהירה ומרומזת על מה שנראה בעיניו כלהט יתר לשינויים, ובהם כאלו שאינם נחוצים כמו השינוי בכותרת העיתון. שזר ביקש ממנה לשמור על אופיו של העיתון כפי שראו אותו מייסדיו, 'כי ל"דבר" יש זמר משלו. מאז תרפ"ה ועד תש"ל' והוסיף: 'והלוואי רק שתצליחי לשמור – יחד

עם כל השינויים שהכנסת ושתכניסו – על נשמת העיתון: על הרוח שטיפחו בו מייסדיו ואבותיו, ושהוא עכשיו עוד יותר חיוני ואקטואלי מאשר כל הימים וטעון שמירה וטיפוח ושכלול' (תעודה 169). חנה זמר ענתה לשזר והבטיחה לו שהיא מודעת לגודל האחריות שהוטלה עליה,

ושהשינויים יעמדו לבחינה מחודשת לאחר תקופת ניסיון. לגבי דבריו של שזר על הזמר המיוחד שמלווה את 'דבר' מאז היווסדו גרסה 'כי הזמר הזה לא היה אחיד ברמתו בכל השנים, וכי למעשה תקופת הזוהר של "דבר" כעיתון לוחם נסתיימה בתקופה שאחרי מלחמת השחרור'.³

1. דוד לאזר, 'גושפנקה ממלכתית לאידיש', **מעריב**, 6 בנובמבר 1968.

2. 'הנשיא מקבל פני משלחת "דבר"', **דבר**, 9 בנובמבר 1964.

3. חנה זמר אל הנשיא שזר, 14 ביוני 1970, ג"מ, נ-114/4647.

הנשיא שזר (במרכז) מבקר בדפוס 'דבר', 1971. לימינו עורכת 'דבר' חנה זמר

165. דברים בישיבת המליאה של האקדמיה ללשון העברית

ירושלים, א' בטבת תש"ל, 10 בדצמבר 1969

רק מילים ספורות כנגד המברכים. לא תתפלאו שאינני זוכר את ראשיתו של ועד הלשון. עד כדי כך עוד לא זקנתי. אולם נודע לי עתה שאני בן גילו של ועד הלשון (אינני יודע איך לתרגם לעברית את המילה הרוסית [-] שפירושה בן גיל. [קריאה: גילאי] במילה זו משתמשים רק לגבי ילדי בית הספר והצבא. יש צורך במילה הרבה יותר מדויקת). בכל אופן, ממני אין אפוא לקוות לזיכרונות על ימי הקמת ועד הלשון, אבל אני זוכר את המאבק על עברית נכונה המבוטאת כראוי.

מצאתי את פנקסי שרשמי בו רשמתי למחרת בואי לארץ. היה זה בשנת תרע"א בתמוז, כלומר בדיוק לפני 59 שנים. באתי אז לארץ-ישראל בפעם הראשונה ורשמתי למחרת היום בפנקסי כמה דברים. קודם כול על שמחתי שהגעתי לארץ: הייתי ביפו והגעתי לתל אביב. וכתבתי שם שאני תפילה לקדוש ברוך הוא שיעזור לי לעמוד בפני שני קשיים שנראו לי אז חמורים מאוד ומי יודע אם אוכל להתגבר עליהם, ואם חלילה אכשל בהם עלולים אלה להיות הדברים שיגרשו אותי חלילה מארץ-ישראל. ומה היו הקשיים האלה? ראשית היה זה החמסין. הגעתי לארץ בשלהי תמוז והיום היה לוחט מאוד, ואני באתי מבירת הצפון, מפטרוגרד הקרירה, ונפילתי היישר ליום שרב לוחט של תמוז בארץ-ישראל. היססתי אם בפני מכשול זה אצליח להחזיק מעמד. ויותר משחששתי בפני החמסין נבהלתי מפני ההברה הספרדית שלא ידעתי עליה ולא כלום. חשבתי: אתגבר על מכשולים. לא פחדתי מפני עבודה ומפני דאגות פרנסה, אבל ההברה הספרדית – זו המשבשת את לשוני ונוטלת ממני את כל ביטחוני – איך אכבוש אותה? ואני באתי הנה עלם שחשב את עצמו לבן תורה, נואם עברית וכותב עברית, ופתאום הלשון שלי מתפתלת בפי ואינני יכול לבטא מה שאני רוצה – כאן אני כאילו איבדתי את כל ביטחוני בעצמי וביום המחרת שלי.

עד היום אני אסיר תודה לאדם אחד שאינני יודע אם היה חבר ועד הלשון, אבל הוא היה ממונה על לימוד הלשון העברית בגימנסיה 'הרצליה', אדון לדרר קראו לו. אחר כך חיפשתי ולא מצאתיו עוד. אני אסיר תודה לו מאוד על החדש הרב שגמל אתי בשניים-שלושה ימים ראשונים בארץ שהוא בילה אתי, ושאחריהם חזר בי ביטחוני בלשוני. הוא היה ממונה מטעם מנחם שינקין ז"ל על קבלת עולים חדשים והיה משגיח על הפנימייה אשר ל'גימנסיה העברית'. הוא היה מנוסה בקשיי הברה שהתאוננו עליה בפניו, והוא מיד בא לעזרתי, דיבר על לבי שלא אבהל; שאלה הם מכשולים קלים; שידוע עברית מילדותו כמוני עתיד להתגבר על נקלה. והוא רשם לפניי – והפנקס עדיין נמצא אצלי – את הכללים כיצד צריך לבטא את המילים בהברה ספרדית. אני זוכר שתפסתי מיד דברים כמו ביטוי ה'קמץ' כמו 'פתח', אבל הוא התחיל לספר לי על 'קמץ גדול' ו'קמץ קטן', ש'קמץ גדול' צריך לבטא אָ ו'קמץ קטן' – אֵ, ואני ברצותי להגיד משהו צריך הייתי תמיד לחשוב קודם איזה קמץ הוא זה, אשר לפניי ובילדותי לא הייתה לי רגישות לדקדוק ולא הייתה לי תחושה לעניין. הייתי אומר 'אזני' ולא 'אוזני'. לא השכלתי להבחין מיד היכן כאן ה'קמץ הגדול' והיכן ה'קמץ הקטן'.

חששתי שבפני מכשול מבלבל זה לא אעמוד. ובכל זאת, הודות להוראותיו של אדון לדרר הרשיתי לעצמי כעבור שבוע ימים להרצות בחולות יפו, באספת פועלים בעברית וגם בהברה ספרדית! המאמץ הזה נמשך בסך הכול שבוע ימים, אבל שבוע זה היה לי כ'כור עוני' וכמעשה נסים.

פה יושב חבר שלי מאותן השנים, ברוך [קרוא] שמו, וברוך יהיה. הוא היה אז אתי יחד באודסה בעלותי לארץ-ישראל. כאשר שבתי כעבור ארבעה חודשים לפטרוברג, הרציתי כבר בעברית בפני חברת חובבי שפת עבר בנשיאותו של רבי הד"ר בוקי בן יגלי [כינויו הספרותי של של ד"ר יהודה לייב קצנלסון] על רשמי נסיעתי לארץ-ישראל. לפתע צץ לי בר פלוגתא חריף מאוד שלא פיללתי לו כלל, ועד היום עודני זוכר את חרדתי להסתבך בוויכוח עם בר סמכא נערץ עליי כמוהו. רק עכשיו בלקט תעודות מצאתי את המאמר שלו, והוא ביסס את התנגדותו לדבריי בהברה הספרדית כראוי – היה זה המשורר שאהבנוהו כולנו מאוד, שאול טשרניחובסקי. הוא דיבר ברטט נגד ההברה הספרדית 'שבדינו מלבנו' ל'קלקל את יפי השפה' שלנו. אילו היה אומר את הדברים האלה בשבוע הראשון לבואי לארץ הייתי אני חסידו ונושא כליו בעניין, אולם כיוון שהוא אמר זאת זמן רב לאחר מכן ואני כבר חשתי את עצמי חזק גם בדיבור זה וידעתי שעל קושי זה יכול כל יודע עברית להתגבר על נקלה – לא יכול היה יותר טשרניחובסקי להשפיע עליי. עד שהוא התרגז מאוד ואמר: 'זה מכער את הלשון', ואז נסתתמו טענותיי; פה לא יכולתי לעמוד אתו בוויכוח. הוא – המשורר, איש האסתטיקה בספרותנו, האיש שהיה נושא דגל היופי היווני – ומה לא היה טשרניחובסקי באותם ימים בשבילנו כסופר עברי? ואם

הוא גוער בנו ומכריז שזה מכער את הלשון ואי-אפשר לכתוב שיר עברי כראוי משום שההברה הספרדית היא בעוכרי היופי של השיר העברי. אני זוכר שידעתי כי להתווכח אתו לא נוכל, אבל לא קיבלתי את דעתו וניסיתי מיד לכתוב שיר כבר בצורה שבה נחוץ לדבר בעברית. ובנפשי ידעתי שגם על כך אפשר להתגבר. וכשהעמדתי נגד קטרוגו האסתטי את הנימוק הלאומי של איחוד העדות, וטענתי גם כי שוללי הספרדית איחרו את המועד: ארץ-ישראל כבר פסקה הלכה ובית הספר כבר חרץ את משפטו – הרגשתי כי לא ניצחני.

אני יודע שכלל עוד לא גמלה התורה הראויה שמדינת ישראל חייבת למניחי הלשון, למרחיבי הלשון, למשפרי הלשון, לכל אלה שעמלו לשים את הלשון כשפה חיה בפינו ולהפוך אותה לכלי אמתי של שפת עם. ואין כלל ביטוי לתודה הגדולה החבויה בנפש האומה ובנפש המדינה לכל נושאי השוכל של העברית ומביאי העברית כזו שהיא זכתה להיעשות לשפת המדינה, לשפת הנוער, לשפת הלימוד, לשפת המדע ולכל מה שיש בקרבנו היום.

אבל עם כל גל של עלייה אנו עומדים בפני אותם הקשיים: איך להנחיל את הלשון לדור החדש, לעולה החדש, לגל החדש של העולים; איך לרתק את כל הגילים יחד ולהנחיל להם את השפה בדיוקה, ביופייה ולא לשבש אותה על ידי כל מיני סירוסים לוקליים ההולכים ובוקעים מנקיקים שונים של הלשון האחת של עם מפוזר.

אני יודע על הרבה ניסיונות שנעשו בעניין זה. כל מה שלא נזכר ולא נודה למייסדי ועד הלשון ולממשיכיו – לא נצא ידי חובתנו. כמעט שאיננו מכירים שום כוח אחר בחיי תרבותנו שכה סייע לגיבושה של המדינה ויצק לתוכה כוחות איתנים לאהדה ולחזקה, כמו השפה הנקייה ומנחיליה. ועד הלשון עשה הרבה, בצורתו בעבר ובצורתו בהווה, לאחר שהפך להיות 'אקדמיה' (ואינני יודע מה תיקן דווקא בחידוש לועזי זה, אבל הוא כאילו עלה שלב), אך עניין העברית שהוא הנחיל לאומה, היה נכס כביר לפני קום המדינה ולפני שהיו לנו עוד מחוקקי חוקים היכולים ליצור דפוסים קבועים ומדויקים לאורחות חיים ומחשבה.

ואם אני בכל זאת נטלתי את רשות הדיבור הרי זה משום שרחש לבי דבר נועז, ואני חושב שוועד הלשון (או לכשתרצו: 'האקדמיה ללשון העברית') צריכים היו אולי לשים לב ולחשוב על כך. עם ריבוי העולים מתרבים הנכשלים בעניין הקניית

שיעור עברית לעולים באולפן בן-יהודה בנתניה, 1964

השפה. כל אחד בא מארצו ומשבש את הלשון לפי דרכו, לפי עברו ולפי היגיו. אינני יודע כמה אנו צריכים להיות אסירי תודה למי שהחליט (ואינני יודע מי החליט ומתי החליט) שאין להדפיס סידור של תפילה בלתי אם כשהוא מנוקד. אולי פה יושבים חכמים שיגידו לי אימתי איזה סופר או מורה הוראה בישראל אסר על הדפסתו של הסידור בלי ניקוד. לפי דעתי צריך לגלות את שם האיש הגדול ההוא ולקשור כתרים לראשו, משום שהוא הציל את הלשון העברית בפי העם. העם מתפלל יום יום, שלוש פעמים ביום, ואילו היה כתב נדפס בלי ניקוד – כי אז היו השיבושים מרובים ומתרבים והשפה לא הייתה נתונה בפינו. אבל מילות התפילות ניתנו והן חיות ונאמרות ונמסרות מדור לדור בצורתה על תיקונה ועל נקודותיה. אין 'ברוך שאמר' בשום מקום בלי 'ברוך שאמר' ... כמה גלגולים והיגויים ושיבושים היה כל עולה ועולה וכל מניין יכול להכניס בפיו בשעה שהיה מתפלל אילו היה הניקוד מפולש. יש ואנו קשורים ועומדים בתוך הדבר הזה אפילו שאין בו מסורת. המסורת הצילה לנו את החומש ואת כל התנ"ך. כאן אנו יודעים למי אנו חייבים תודה. היו חכמי המסורת והיו חכמי טבריה, והם קבעו כאשר קבעו לדורות. ואשר לסידור – כאן קבעו נעלמים, אנונימיים אבל ברוכי יה, ואיננו יודעים כלל למי אנו חייבים את התודה הזו. אבל היהודי ידע יום יום את 'שמע ישראל' הרבה יותר מאשר את 'חזון ישעיהו', וידיעה ברורה זו היא ששמרה על כך שידע איש עברי לבטא את העברית בצורתה הנכונה, כנתינתה ולפי כל חוקיה בכל מקום שהוא.

איזה עניות מנוונת גברה בנו בדורות האחרונים, ואנו הרשינו לעצמנו בזמנים האחרונים בשל קמצנות דקדוקי עניות, בשל עמידה על הפרוטות – לבטל את הניקוד! יום יום קוראים רבבות ומאות אלפי יהודים את העיתון העברי. והעיתון אינו מנוקד והוא בלי משים הופך להיות כלי מפיץ שיבושים ועם הארצות לכל עולה ועולה. עם כל רצונו של העיתון לשמור על יופייה של הלשון ועל שיפור הלשון, הוא בכלל איננו מרגיש שמתוך חוסר הניקוד שלו הוא הולך ומפיץ שגיאות וסילופים. אינני יודע אם הסידור הלא מנוקד היה יותר יקר או לא, או שמא דווקא גם בשל כך הסידור כה נפוץ בכל בית ישראל. אין שום ספר בישראל יכול להתחרות עם סידור התפילה בהפצתו, בהמון מהדורות הדפסותיו, במחירו הזול, בהיותו מצוי בפי כל בית וכל מניין בישראל – אף כי הוא הולך ונדפס דווקא בניקוד, אותו ניקוד שעליו אומרים לנו כל ה'מומחים' כי הוא מייקר ואינו פרקטי, ואי-אפשר כלל לשאת בהוצאות הנוספות המופרזות הכרוכות בניקוד.

היה איזה חוש יהודי מיוחד שאולי יש להודות לו יותר מאשר לכל חשבונות מפוכחים של אנשי מעשה, שמתוך דרך ארץ מיוחד במינו שמרנו על השירה, ואין שיר בישראל נדפס בלי ניקוד. אותם מוציאים לאור, בעלי עסק, אותם אנשי מעשה שכאילו מתאכזרים לכל משפט עיוני או סיפורי, שדווקא יהיה נדפס בלי ניקוד – הם כולם כאילו מתבטלים מתוך הערצה ודרך ארץ מסורתיים בפני השיר. באמצע כל הגיליון שהוא כולו מלא קמשונים וחרולים, מתנוסס השיר, בהרחבה ובכבוד ובזהר בכל נקודותיו. מי החליט על כך? בכל אופן, תודת האומה נתונה למחמיר הנעלם ההוא.

אני חושב שכל האמצעים שניסינו לנקוט כדי לחנך לעברית בלי ניקוד, כל ההתחמיות והפליאטיבים [אמצעים מקלים] הללו – לא עמדו לנו עד עכשיו ולא יעזרו לנו. עם כל גל חדש של עלייה אנו מחדש עומדים בפני אותה תעודה, ונודה בגלוי כי לא תמיד אנו ממלאים את שליחותנו שהוטלה עלינו כראוי ללשונו ולעמנו.

אמש נפתחה פה בירושלים ועידת ההסתדרות. ראש העיר ירושלים בדברי ברכתו לוועידת ההסתדרות אמר שהוא מבקש ותובע שעכשיו יקום עיתון עברי בירושלים. אני חושב שהאקדמיה ללשון העברית בישיבתה זו צריכה להוסיף ולשכלל את ההצעה הנכונה הזו ולהגיד שנחוץ להוציא בירושלים עיתון יומי גדול, שלם ומלא, לאו דווקא לדרדקי אלא למבוגרים – ובניקוד. ויעלה הדבר כמה שיעלה. במשך השנים יצא הפסדו בשכרו.

אודה, אני נושא את המחשבה הזו בלבי כבר שנים רבות. ישבתי בוועדות שונות ואני יודע שהצד הטכני סודר כבר, כי קיימת בהחלט אפשרות להדפיס את העיתון גם בלילה וגם במהירות במכונת דפוס עם ניקוד ולא נחוץ שהנקדן שם יהיה למדן גדול ויוסיף חידושים ושגיאות חדשות. בתוך מכונת הסידור ישנן האותיות עם קמץ, חיריק, סגול ושאר התנועות, והוא רק צריך להציב את התיבה המלאה לפניו ולסדר את האותיות כך שהכול יידפס בעברית מנוקדת. ואפשר להדפיס זאת כך שהעיתון לא יאחר להופיע. כמובן להחליף את המכונות. בפעם הראשונה המכונה עולה קצת יותר. צריך להעזי ולהסתלק מהמכונות הקיימות – שבין כך ברובן התיישנו כבר – ולבנות מכונות חדשות. מה גם שאנו עומדים ליצור בירושלים דפוס חדש בשביל העיתון החדש: הבה ניצור את העיתון החדש מלכתחילה בצורה מנוקדת וניתן לקורא המחפש את העיתון יום יום – והוא מוכרח לקרוא בעיתון על המלחמות ועל עסקיו ושאר הידיעות והחדשות – עיתון המודפס בצורה מנוקדת ומשופרת. והקורא יקרא יום יום ויתרגל לכך, ולא ישתבש עוד ולא ישבש את האחרים.

אני רוצה להגיש לכם כשי את ההצעה הזאת: להוציא עיתון יומי עברי בירושלים כשהוא מנוקד ניקוד מלא ומדויק. יכול להיות שזה ישווה את כבוד הפרוזה עם כבוד השירה, ומובטחני שגם המשוררים לא יתלוננו על כך. אני מאמין גדול בעלייה חדשה. אני רואה לנגד עיניי את העולים הבאים אלינו גלים גלים. אני יודע שהגלים העומדים לבוא עכשיו מביאים עמם עולים שאינם יודעים עברית כלל. השפה שאנו ניתן בפיהם תהיה השפה השוררת במדינה. אם אנו ניתן להם להעלות כל מיני שיבושים וחרולים נהרוס את היבול הגדול שאין ערוך לו, שיצרנו כאן במולדתנו העתיקה והנצחית. ומכיוון שבעבר עשינו הרבה דברים שלא נתקבלו תכף על הדעת ובכל זאת עמדנו בהם והצלחנו בהם, אני רוצה לקוות שגם הפעם נצא מכאן בהרגשה שהאקדמיה ללשון העברית הממונה על שיפור הלשון ועל שמירת השפה בכל עוזה ויופייה, תעמוד על כך ותהא משגיחה על כך שייוצר עיתון עברי יומי מנוקד – לאו דווקא לדרדקי אלא למבוגרים ממש – ושבעקבות עיתון זה ילכו יתר העיתונים ותשוב בפי כולנו שפתנו כאשר עמנו ראוי לה והיא ראויה לעמנו.

166. דברים בערב זיכרון ללאה גולדברג

ירושלים, 15 בפברואר 1970

עוטה אבל השירה העברית הצעירה, מתאבל המדע של ספרות העמים שעודנו בחיתוליו אצלנו. עצובים החודש הילדים העברים שנסתלקה מהם מטפחתם המרחיבה את דעתם ומחנכת אותם לטעם וליופי. אבלה ישראל. באתי להרכין את דגל האומה לזכרה.

לא בארץ נולדה אלא בגולה הנאמנה לארץ, הכמהה לארץ. והיא הספיקה כבר שם עם שחר נעוריה לינוק מהחדש שגדל לנו בארץ. על פני ליטא היהודית, הפיקחית, העממית והשורשית, החלה להשתרע ברכת העברית של ארץ-ישראל המשתחררת. מכוח כוחה של תחייתנו במולדת הניבה הגולה השואפת לארץ. האוטונומיה האפמרית [קצרת ימים] שבגולת ליטא, שכן לילה הייתה ובן לילה נאבדה. הבשילה בבואה של מולדת עברית בירכתי גולה רחוקה. כשם שווילנה לפני דורות שאפה להיות ירושלים דליטא, התיימרו בדורות מאוחרים קובנה ופוניביז' לפני השואה, להיות תל אביב של ליטא. בעקבות הגימנסיה 'הרצליה' בתל אביב קמו שמה הגימנסיות העבריות בפוניביז' ובקובנה, בראסיין ובשאוולי, על סף החידלון. ותשורת שכיב מרע של מקדש מעט, מרכז מעט, היה לנו שם בית הספר העברי ההוא שהנחיל לנו את לאה. נצמדה ליטא לישראל בימים ההם. חלוצים שנפשם לארץ והמלחמה סגרה עליהם את הדרך לעלייה, תקעו להם אוהל ארץ-ישראל ארעי בליטא הטאריבית.* ומהאוהל ההוא נתברכנו בלאה.

כבת ביתה של ישראל החדשה החלה כבר משם להעניק לנו את ה'טבעות' הראשונות שלה: 'טבעות עשן'. ומכאן באה העברית החיה, עם ההברה הספרדית, עם הרוח החדשה של שירתנו הצעירה. ובת בית עלתה. כבת בית בעבריותה וכבת בית בהאזנתה לספרות עולם, כצברית מלידה הייתה פתוחה לקראת הספרות העולמית. גשר של תחייה היה פרוש מכאן לשם והחל הנס ההוא של: 'זיען הד'. וחיש מאוד נאבד המרחק בין קול לבת קול.

עוד חברנו משה שוואבה זיכרוננו לברכה, מי שהיה עתיד להיות כאן רקטור האוניברסיטה העברית בהר הצופים, הוא ששתל בלב הצעירה עוד בהיותם שם בקובנה את העולם של השירה הקלסית וגידל אותה כאזרח של ספרות עולם. ועוד משם היא מצאה לה כאן את בית מדרשה ואת רבה. וראשית שירתו של שלונסקי כאן הרהיבה והרחיבה את עולם שירתה העצמית עוד שם, בהיותה מורה בגימנסיה בראסיין ולומדת ספרות אירופה בבון.

וכמי שנכנסת לתוך ביתה ממש הייתה היא בעלותה אלינו. מה זכורות לי השנים של ישיבתנו יחד במערכת, חדר מול חדר, ב'דבר' ו'דבר השבוע' ו'דבר לילדים'. הפקדנו בידיה המבורכות את דבר התאטרון העברי, והיא בן שנים עשתה רבות לגדל לנו את ציבור הצופים, שלמדו מפיה ליהנות מן הטוב ולמאוס בקלוקל; יחד עם מבקרים ספורים מאוד ב'דבר' ועיתונים אחרים גידלה את הצופים הצעירים ליהנות מן הטוב; בה כבאחד המועטים, ראינו איך הספרות העברית היא

* 'טאריבה' בליטאית – מועצה, הכוונה לליטא בתקופה שלאחר הכיבוש הגרמני במלחמת העולם הראשונה, כשהכריזה על עצמאותה בחסות גרמניה והוקמה בה מועצת שלטון, 1918-1919.

הכשרת הנפש שם לקליטה כאן. היא באה וספרות ארץ-ישראל החדשה בקרבה. כאן היה בית המדרש שלה עוד לפני שעלתה הנה. כבוא אדם אל מרכז חיי יצירתו באה, לא הייתה נוסטלגית. אך הייתה ארץ-ישראל שלה, אבל כאן אחרי הפורענות החלה ההתרפקות על עבר ששם לא קסם את הלב הצעיר. אך גם ידועה כאן תגובת ההתחרטות, כי בינתיים התרחש שם החורבן. מכאן התאהבה מחדש במה שלא הצליחה להתאהב בהיותה שם. יוקדות וצורבות אותנו המילים שבשירתה.

עֲבְרִי אֲשֶׁר לֹא אֶהְבֶּתִי
שׁוּב נְהִיָּה עֲבְרִי הָאֶהוּב,
(סיום)*

ועוד:

יִפְיִיתִי מֵאֵד בִּיסוּרֶיךָ,
עֲבְרִי הָאֲבִיוֹן הָעֶלּוּב
(שיר ללא שם)

לא אידאליזציה, לא נוסטלגיה. באביונותך אתה זכור. אבל נכחד עברי, וככה נכחד, והלב מתעטף בנהי; יפי פית!

כִּי אֱלֹהִים אֶכְזֹר אוֹתִי עֲנֵה
וְלֵב נָתַן כִּי רִיק מֵאֲמוֹנָה
אֲבֵל נֶכּוֹן לְכָל הַיְסוּרִים
(פְּצֵעֵי אוֹהֵב)

והיא, משוררת תוגת הבדידות — לא לבדידות נוצרה ולא לתוגה. שתולה הייתה בגן התפארת של שירת עולם, וכל העולם לה גן תפארת.

אֵיכָה תָּמוּתִי נִפְשִׁי בַּיּוֹם הַזֶּה
שֶׁהוּא יָפֶה וּמָלֵא
שֶׁהוּא גָדוֹשׁ וּפְשׁוּט
שֶׁהוּא אוֹר
שֶׁהוּא יוֹם
שֶׁהוּא יוֹם כָּכָל הַיָּמִים!
(בַּיּוֹם זֶה)

לא נחוצה כלל נבחרות כדי שאי-אפשר יהיה למות. מספיק יום חי ופשוט כדי שאי-אפשר להעלות על הדעת למות. גם החולין הוא חג. והיא אהבה מאוד את החיים כפשוטם. את הגבעול הרך, את הקמה, את הגשם והסתיו ואת הילדים ברחוב; לא את החג בחיים כי אם כל החיים עם כל עצבותם ותלאותיהם — בעומקו של דבר — חג הם. איכה תמות נפשי בתוך חיים כאלה!

והשפה? — גם בכך ברכת האוטונומיה. זה בית הספר העברי. זה שוואבה הקלסיקון נתן את העולם הגדול בלבה, אבל בית הספר החדש הוא שנתן בפיה את השפה בחיוניותה, את העברית של החולין. ייזכר לטובה נתן גרינבלט מבית הספר החדש של ליטא. כמו הגימנסיה של תל אביב כן הייתה לה הגימנסיה בפוניביז'. ומכאן החולין העברי. מכאן הדיוק, מכאן חוסר המליצה, מכאן העברית החדשה וזה השדה שגידל את לאה גולדברג ואת שירתה. פעם ידובר כי לאמנציפציה של השירה מן המליצה תרמה רבות האשה. לא מן המליצה ינקה האשה שבשירה את יפי הגותה. מלבה נבעה! קדמה המליצה היפה לשפה הפשוטה המזדמרת והמפארת. ולשון פשוטה עמדה לשירותה, אבל יפה וזכה ובהירה וצלולה — כרחל פה כן לאה שם.

* השירים לפי סדר הופעתם מתוך ל' גולדברג, **מוקדם ומאוחר**, תל אביב תשכ"ח, עמ' 66, 130, 204, 117, 240.

וכאן גדלה גם התאוה לאפסי עולם, מלוא כל עולם השירה האנושית – מולדתה הרוחנית, כשלונסקי כדנטה ודנטה כטולסטוי. ועל כן הספרות השוואתית; על כן בעברית – אזרחית עולם, אולי אזרחית עולם ראשונה שגדלה אצלנו על ברכי העברית החדשה.

כל חייה מרוכזים בספרות. גיבורות כל ספרות הן המסמלות את האידאל של העם; יותר מזה: כל עם מסתמל בדמות הסמלית של הביטוי הנעלה ביותר שבספרות (דמויות נשים בספרות אירופה כסמלים לעמים). והיא השליטה בה, המושלת, המבדילה, השוקלת זו מול זו, הבוחרת והשליטה. היא המולכת בעולם הספרות והיא המפענחת את המשותף לכל עם, את נשמת האוניברסליות של כל ספרות גדולה.

לאה גולדברג חייתה את הספרות, ראתה בה את חזות הכול. לא רק ידעה ספרות עולם אלא חייתה מלוא המרחב של חייה ביצירות הדמיון של בחירי אישי העם בספרות. ואם מישהו בדורנו מסוגל היה לראות את ספרות העולם כיחידה אורגנית אחת המתפתחת לפי כלליה ומשבריה היא – הייתה זאת לאה גולדברג. היא חייתה אותה כיחידה אורגנית (באוניברסיטה, בהרצאותיה, בספרה אמנות הסיפור, במדע הספרות ההשוואתית).

ובשירתה שלה הייתה משוררת הבדידות. חוט התוגה היה פרוש על כל יצירתה, והוא שהקנה לה את הליריקה הצרופה שבשירתה.

וכשם שחיי ספרות עולם נטעו בקרבה – כן עמדה לנטוע אותם בקרבנו. דנטה ופטררקה, ואמנות הסיפור הקטן, קלייסט וצ'כוב, ומופסן וטולסטוי, בצרפתית וברוסית ובאיטלקית ובגרמנית. ושירי כפר על פשטותם ועוניים הליטאי ונצח אנושיותם.

על כל עולמו של הלב אמרה למלך. והילדים השיבו לה אהבה כאשר הסטודנטים השיבו לה יקר והערצה. ושי יקר הייתה היא מאת האומה המחדשת נעוריה לילדים שבאומה. מאז החלה את חרוזיה התמימים והלבביים רבי השכל והיופי – אורי מורי – בשיתוף אידאלי עם אריה נבון, כשהוא היה מביא את הציור והיא מיד הוסיפה את החרוזים; או

בפתיחת יריד הספרים הבינלאומי בירושלים, 18 במרס 1969.
משמאל לימין: המשוררת לאה גולדברג, הסופר ש"י עגנון והסופר האיטלקי איגנציו סילונה (צילם דב דפנאי)

שהיא הייתה מביאה את החרוזים והוא מניה וביה קישט אותם בקוויו הדקים, ועד 'לשכני ברחוב ארנון', ובחרוזים לקירה הלפלנדית ועד ספרי שיריה הקטנים – את יפי העולם ומלואו פתחה כשער בפני הדור הצעיר מאוד, הפותח רק זה עתה את נפשו בפני העולם הזרח.

כי עם כל תוגת הבדידות, עם כל פקחותה המושלת – הייתה רוויה אהבת החיים ומוכנה לקראת כל שמחה צפונה בה:

כְּתִיל הַדּוֹקָרָנִי

הַלִּיל

גֹּדֶר אֶת יָמֶיךָ.

יָגַעְתָּ מְאֹד –

[.....]

פְּתָאוֹם תַּעֲמֹד

[--]

הוֹזָה:

מָה נָאָה עוֹלָם זֶה!

(בְּשָׁעָה טוֹבָה)

לה – לצעירה, למשוררת תוגת האדם ובדידותו, לחכמה מאוד – שחכמתה הרבה, חכמת המבקרת שבה לא הפריעה לתמימות המשוררת – התאבלותנו היום. לאחת המועטות שעבריותה לא דרשה כל הסבר ממנה ולא שימשה לה כל נושא. היא עצמה הייתה העדות החיה למהפכה ולא הייתה זקוקה להוכחות. שירתה עצמה כמאה עדים העידה.

וכאשר צר היה לה העולם גם בשירתה וגם בחכמתה ובכל הלל עולמה של הדבר הנדפס או הנאמר – נפתח לה עולם הצבעים, כי עשירה מאוד הייתה הנפש ורבים מלהכיל היו הדברים שכלב וקצרים מאוד הימים שהוקצבו לה לביטויים – ופרצה מחיצות והפתיעתנו בכלי יצירה חדשים.

והלכה בטרם עת.

תנחומים לספרות העטויה! תנחומים וברכות לאם השכולה שהייתה לה משענת ופאר, כי כולנו מתאבלים אתה. ותנחומים לילד העברי שלוקח ממנו מחנך, מרחיב דעה ומעדן נפש. תתנחם האומה כי אבדה לה בת רבת השפע ואזרחית עולם בשדמות העברית במולדת, שאולי עליה ולכמותה התכוון טשרניחובסקי בהתפללו: 'לו לצעיר מעל קברי פרחים תלקטו לזר'. פרח מן הפרחים ההם אמרתי להביא הנה בשם מדינת ישראל.

167. אל הרב מנחם מנדל שניאורסון, ניו יורק

ירושלים, עש"ק, י"א בניסן תש"ל [17 באפריל 1970]

לקראת י"ג בניסן

לכבוד אדמו"רי האהוב שליט"א,

ניו יורק

מיום שהתחלתי להבחין בין דיוקניהם הרוחניים של נשיאי חב"ד זצוק"ל, הנני נוהג לחוש בבעל ה'צמח צדק' זצוק"ל את שורש דמותו של כ"ת שילח"ט ולשלום, ואין אני יכול לפסוח על יום זיכרון זה מבלי להשתחוות ולו מרחוק, בפני כ"ת ולדרוש בשלומו מקרב לב. מה גם שזה זמן רב אינני מתפרנס אלא ממכתבי אחרים אליו וממכתביו לאחרים. ותיתי להם לאנשי צעירי חב"ד ששולחים לי שיחותיו על פרשיות התורה שבוע שבוע, ואני מעיין בהם בתוך ימי השבוע והיה זה לי מעין תחליף למשמע דבריו.

אמש במעמדו של הרה"ח חיים ליברמן 'סיימנו' את השיעורים ב'לקוטי תורה' שגם בו מרובות ומאליפות ההערות של בעל הצ"צ, ולפי הוראות כ"ת למורנו ר' עדין שטינזלץ נתחיל ללמוד 'אור תורה' ('ויקרא') ונמצא זמן רב במחיצתו של הצ"צ. יברכנו אדמו"רנו על 'מבצע' ארוך זה. אודה מאוד לקה"ת אם יאבו לשלוח לי מחזור ספרי 'אור תורה' ואשלם כאן כאשר יושט עליי. אילו אפשר היה לשלוח לנו בשביל כל חברי החוג (ולו תריסר מחזורים) ונברכם כולנו.

מתוך קשריי עם הרב אפרים וולף נ"י אני יודע גם על שיחותיו הטלפוניות עם כת"ר. את תרומתי (15 אלף ל"י) להוצאת הביכל החדש של מאמרי אדמו"ר הזקן מסרתי לידיו כפי הוראותיו של כת"ר. ואני מקווה כי בקרוב אזכה לקבל את הספר בדפוס ואולי נלמד אותו בשיעורי החוג כאשר ניסינו לעשות כשקיבלנו את שני הכרכים הקודמים.

כפי ששמעתי לא נשאר עוד בכתובים אלא שני ביכלעך מהאדמו"ר הז' שכמותם אינה רבה ואפשר להדפיסם יחד. אם זה אמת אשמח בשנה הבאה אי"ה להיות שותף גם להוצאתם, ותהא ה'מלאכה' שלמה.

ודאי ידועה לכ"ת שאיפתו של הרב עדין שטינזלץ נ"י להקים מכון משלו להרבצת דעת היהדות, בנגלה ובנסתר ובדברי ימינו. יש גם קצת ידידים בחוגי ההסתדרות שהיו נוטים להיענות. אולם לפני שאני נכנס לעניין נכבד זה, הייתי רוצה לשמוע את חוות דעתו של כת"ר על ההצעה הזאת בכללותה והעיקר על השאלות: מי (אתו יחד), מה והיכן. אודה מאוד אם יוכל לענות לי בעניין גדול זה בהקדם כי הזמן אולי דוחק.

עלינו כאן עוברים ימים כבדי אחריות. אינני שותף לדעה כי החמצנו משהו ממש, אבל קשיחותם של אנשי הארץ שאתה כת"ר יושב בה והתפשטותם באזורנו של [אנשי] הארץ שממנה באנו מוסיפות דאגות לדאגותינו. ומי יתן וימי חג החירות יקלו גם עלינו את חבלי גאולתנו מן המצרים שלנו, והלוואי בפחות שפיכות דמים.

מיטב התודה על מתנת 'מכלי דמהימנותא' שקיבלתי לפי הוראתו של כ"ת. ביום ראשון אני מקווה לצאת לארזה, ליד מוצא, לערוך את ימי החג יחד עם ב"ב ועם מאות ידידים מקומיים ותיירים.

בברכת חג שמח (בכשרות הן אין להטיל ספק חלילה) לכ"ת ולכל ביתו ולכל אנ"ש המסתופפים לאורו ולכל בית ישראל במדינה ובתפוצות הגולה,

נאמן בבריתו
ואסיר התקווה,
ש"ז שזר

את מחקרי הקטן 'התקוה לשנת הת"ק' על הספר 'עת קץ' להרב ר' יצחק חיים הכהן מן החזנים אב"ד פדואה, שלחתי שלשום בנפרד ('לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי' ובאושרי גם יחד).

נ"ב

הרשיתי לעצמי לבקש מאת ידידנו היקר ר"ח ליברמן נ"י לגשת לערוך מעין סקר של ספרי חסידות יסודיים הנמצאים במדור הכפולים של הספרייה הלאומית, והוא נאות לקבלה. אילו היה אפשר להשפיע עליו גם להסכים לקבוע את דירתו בישראל כאשר אני מתחנן לפניו זה משנים, אפשר היה לגשת להגשים בשנים

הקרובות את מחשבת ייסוד הספרייה החסידית המרכזית בכפר חב"ד כאשר דיברנו פעם. ספרייה כזאת לא תיתכן בלי ספרן כמוהו. ואני עדיין לא ויתרתי על חלומי זה. גם בכך עיניי צפויות לעזרת כת"ר במובנים שונים.

עוד רבים הדברים בלבי על ענייני השעה, אבל השבת מתקרבת ועליי לסיים. שבת שלום וחג שמח וברכות נאמנות מלב אוהב, מוקיר וחרד.

שער הספר 'עת קץ' שיצא לאור באמשטרדם בשנת עת (ת"ע 1711) ושעליו ביסס שזר את מחקרו 'התקוה לשנת הת"ק'

168. דברים במושב השני של המועצה הציונית בישראל*

ירושלים, 6 במאי 1970

אני לא הופתעתי כששמעתי את הדברים מפי אלה שקדמוני, אשר סיפרו כי בפעולתם עם הנוער למען המועצה נוכחו כי אכן ישנה ציונות בקרב הנוער היהודי בארץ, ואנחנו לא ידענו. וכי בקרב רבים מנציגי הנוער יש נפשויות יהודית מרובה ויש רצון לעשות את המלאכה הציונית כאשר היא נדרשת. ידעתי יפה כי על המושגים הציוניים נערמו הרבה שכבות של אי-הבנות ושל סילופים וסירוסים, אבל ביסודו של דבר – היישוב הזה והנוער הזה בארצנו הוא ציוני בלב ורוצה ועומד לשירות. לכן לא הופתענו גם בששת הימים כאשר ראינו את הנוער הזה בהתגלותו המופלאה, כי ידענו מהיכן גדל, ואינני חושב שאנחנו צריכים להיות נדהמים עכשיו כאילו מ'תגלית', כי אכן יש ציונות בארץ הזאת.

אבל זה מחייב אותנו פי כמה. דווקא משום שבמשך החודשים שאתם מטפלים בהקמת המועצה הציונית, למדתם ונוכחתם כי אמנם יש עם מי ללכת לשולחן.

כאשר התחיל הדיבור על מועצה ציונית ועל פדרציה של ציונות בארץ, היו בינינו גדולים וכן טובים שפקפקו בעצם הצורך בחידוש הזה. והשאלה הייתה בערך כשאלה הידועה (אם מותר לתרגם את זה לשפה קדומה) – 'טלית שכולה תכלת כלום היא חייבת בציצית?' במקומות שאין תכלת בטלית מוכרחים להשיג את הפתיל הזה ולשזור אותו בקצוות. אבל בטלית שכולה עברית וכולה ישירה בארץ-ישראל וכולה צה"ל וקרקע וחלוציות, כלום בטלית שכזו יש עוד צורך לטפל בחינוך עברי לציונות מאורגנת וכל גינוני פדרציה?!

ואמנם, אם להישאר בתחומי משל זה, היינו אומרים: אילו היינו מצויים רק לקיים את המצווה של 'זכירה' ו'ראייה', יכול להיות שהיה מספיק שאם טלית כולה תכלת – אין צורך עוד בציצית. אבל מכיוון שבפרשת ציצית כתוב לא רק 'וראיתם', 'וזכרתם', אלא כתוב גם 'ועשיתם', הרי בעשייה יש צורך תמיד לעמוד על המשמר ולדאוג לכך שחלילה לא תהייה איזו מניעה פנימית שהיא תיהפך לשגרתיות ולחוסר אחריות. על כן ועשיתם מחייב השגחה ועידוד גם בטלית שכולה תכלת, בנמשל כמו במשל.

וכשם שאנחנו צריכים להיזהר מפסימיות מופרזת, כך אנו מצויים להיזהר פי שניים מאופטימיות מופרזת. ופי כמה עלינו להיזהר מהתנשאות ומהרגשת ודאות כי הרעה הזאת המתהלכת עכשיו על פני כל העולם, אלינו לא תגיע. כאילו אנחנו מחוסנים למפרע. מחוסנים נגד התכחשות ומחוסנים נגד בגידה ונגד חוסר אחריות, מכיוון שעלינו שומרת מדינה ושומרת כל פרשת עברנו והוונו.

כמדומני, שזה יהיה האסון הגדול ביותר אם ישראל תיתפס להרגשה, כי כל הסכנות הללו אורבות רק אי שם בגולה, וכי כאן אנו פטורים מכל שקידה. לכן טוב שהקימונו את המועצה הזאת, וכל הברכה שאמרתי אותה בראשית הקמת המועצה – בעינה עומדת. ובכוונה נמנעתי הפעם מלחזור על דברי ברכה בראשית המושב, אלא חסכתי את דבריי לסופה של הישיבה אחרי שתספרו אתם על מעשיכם ועל ניסיונותיכם.

ויש להגיד לכם 'יישר כוח' על צורת הארגון שבחרתם לכם: לא להקים עוד ארגון נוסף על הארגונים הקיימים, אלא הטלתם על עצמכם להשפיע בתוך הארגונים הקיימים, להשתל בתוכם ולהיכנס שם לתוך החיים הציבוריים של היישוב, ולהיות אחראים להתפתחות הדברים בכל אחד מהארגונים הללו, בין שהוא קורא לעצמו ציוני ובין שאיננו גורס עוד שם זה, ומוטב שתצליחו לשמור גם על קונטרולה ציבורית ציונית כללית מעל לכל התפקידים הללו, שלפיהם נפרדתם לוועדות ועדות. אידאל של עבודה של המועצה אני הייתי רואה בשני כיוונים – קודם כל באחריות לכל חלק ביישוב שבתוכו אתם פעילים, ובאחריות לכל חלק המתאים לו בקרב הגולה. גם בפעולה לשם הכנת העלייה מכל הגלויות וגם בשדה קליטת העולים לאחר הגיעם ארצה. ובשני השטחים גם יחד: איש על מחנהו. הייתי אומר, הסטודנטים בארץ, הציונים המושרשים, העומדים על המשמר – צריכים לראות את עצמם הראשונים לאחריות למאות אלפי הסטודנטים אשר ישנם בגולה. אין זה פוטר את ההסתדרות הציונית שם מהעשייה הזאת, אבל אתם מעמידים את עצמכם לשירותה. ועליכם יתר אחריות ל'שבט' המקביל לכם.

* הסבר לתעודה ראו להלן עמ' 569 יב/ו.

והייתי אומר – הדתיים מקרב היישוב, הרבנים ובני הישיבות ותנועות הנוער הדתיות, שציוניותם איננה מוטלת בספק, ושהם פה בתוך ישראל ונתונים בתוך המלאכה הציונית וההתיישבותית, עליהם האחריות לאורתודוקסייה היהודית ולנוער הדתי במלוא העולם. הם צריכים יותר מאחרים לדאוג להם ולציוניותם.

ואינני משווה פה שווה עם שווה, ואומר – חובות מיוחדות מוטלות על תנועת האישה במדינה, על תנועת האישה המאורגנת לכל חלקיה – בין שהיא ויצ"ו ובין שהיא מועצת הפועלות, ובין שהיא נשי המזרחי, נשי חב"ד וכו'. בין שהיא קוראת לעצמה ציונית ובין שהיא קוראת לעצמה כאשר היא קוראת, אבל נושאת בעול הציונות במדינה, שילדיה מקבלים חינוך עברי בארץ ובניה נמצאים במלחמה, ושהיא חיה כל יום את חיי המדינה. עליה מוטלת האחריות לדאוג לתנועות הנשים היהודיות הגדולות הפעילות בכל העולם, בין שהן קוראות לעצמן ציוניות ובין שהן קוראות לעצמן בלתי מפלגתיות. ואני חושב שהמורים בישראל אינם יכולים שלא לדאוג לכך מה מצב הרוח השורר בקרב אלפי המורים היהודיים אשר בגולה, בין שהם נתונים בתוך החינוך העברי ובין שהם נתונים בתוך החינוך הכללי. עליהם לטוות הקשרים ולארגן, ולהרגיש שהם יותר נושאים באחריות הזאת. ותנועת הפועלים בישראל כבר מזמן רואה את עצמה קשורה ואחראית לתנועת הפועלים היהודית שבארצות הגולה. ואני אינני רוצה 'למנות כרוכל'. העיקר הוא – כל חוג בארץ יפעל בקרב החוג המקביל לו בגולה – בין בהכנת הרצון לעלייה משם, ובין ביצירת הקליטה כאן האישית והציבורית, ואת הדרכים לכך תלמדו תוך כדי עשייה.

ואת כל זאת יש לעשות, ידידים, בלי התנשאות! לא נצליח כלום אם נופיע כמיוחסים בקרב האומה, כמאשרים בקרב האומה, המחוסנים בקרב האומה. לא מתוך התנשאות כי אם רק מתוך אהבה. מתוך אהבה פשוטה של יהודי לכל היהודים בעולם, ובכוח אהבה זו לקבל את היכולת גם לחיות פה עם הגולה וגם להשפיע עליה.

מכיוון שאני מדבר על יסוד הדברים של הזמן האחרון, אינני רוצה ואתם לא תרצו להכניסני לוויכוח המדיני הפוליטי של עכשיו, אבל אי-אפשר להתעלם הימנו ואני מודה לידידי אריה לייב פינקוס שהוא רמז על כך. אנחנו עוד בראשית המלאכה, ואין לאומה תפקיד יותר קדוש מאשר להבטיח את התפתחותה וביטחונה של מדינת ישראל בתנאים של שלום בינינו לבין שכנינו. זה התפקיד החיוני ביותר – לדאוג לכך שהמלחמה שאנחנו נמצאים בה עכשיו זה כאלף ימים, מאז ראשית מלחמת ששת הימים אפופי התקפות וקרבות מכל צד, לא תיהפך חלילה למלחמה פרמנטית.

אחריותנו בפני הדור ובפני ההתפתחות של האומה מצווה עלינו לחתור במלוא כוחותינו להגיע לשלום אמת, בלתי מזויף. לא לקריקטורה של שלום, שאיננו מבטיח לנו לא את עצמאותנו כאן ולא את אי-החזרתנו לתנאים שחיינו כאן לפני ששת הימים. אין כל ספק שאנחנו עומדים בראשית הדיונים על העניינים האלה. ואני רואה את הציונות בארץ כמחויבת לעמוד כצור איתן נגד התייאשות משלום וגם נגד היתפסות לקלות, לחשוב שאפשר לישב כל דבר בנקל, ובן יום, מתוך רצון עד כמה שאפשר יותר מהר לגמור, ועל כן למכור את הדברים העיקריים אשר עליהם בנויים חיינו וביטחוננו.

אבל לדון על כך נחוץ ללא נצחנות כיתתית וללא חזרה לימים של מלחמות פנימיות שהיו לנו ושגברנו עליהם. הציונות המאורגנת צריכה לדאוג לכך שלא יתגברו עלינו רצידיבים [מחלות חוזרות] פוליטיים שפסחנו עליהם, ונרפאו מהם, ונישמר מצרות עין וחוסר סבלנות בקרבנו.

ואני מוכרח לא לכסות מכם, שאני נחרדתי כאשר שמעתי איך קיבלו באסיפות הסטודנטים באוניברסיטה את דבריו של מי שהיה רק אתמול נשיא ההסתדרות הציונית. אני שמעתי את זה רק ברדיו ונחרדתי כאשר ראיתי, כאילו הפכו אותו בין רגע לאיזה אוריאל אקוסטה של שלהי ימי הביניים בקרב קנאי אמסטרדם!

המצפון הציוני צריך אחרת להתייחס לחופש דעה בקרבנו. אנחנו צריכים לדון ללא משוא פנים אפילו כלפי כוהן גדול; אם דעותיו מסולפות, יש להתנגד להן בכל כוח השכנוע. אבל לא להפוך אותו בין רגע ל'בוגד' ולהחרים את כל מי שעומד במחיצתו. לאן נגיע!!

כל הקפיצות הללו מקיצוניות לקיצוניות, האופייניות לציבוריות בלתי מאוזנת, ולא ליהדות מבוססת כעמנו היום. ופי שניים נחרדתי – ואני בכוונה רוצה להנמיך את הקול ולדבר על זה בהרבה שקט, לא משום שלבי שקט, אלא משום שאני חושב שיותר טוב שנדבר גם על זה בשקט. כשראיתי צעירים יהודים, ציונים מושרשים, באו ואמרו לי: 'אסור ליהודי לרצות לגור בחברון' – כי בנפש האומה הדבר, כאילו נחוץ חלילה למחוק את כל המושג חברון מתוך הכרתנו ותודעתנו היהודית! לאן יביאנו התסכול השכלתני הזה! והבחור כלל לא הרגיש כאשר דיבר אתי על זאת, מה מתחולל בלבי כאשר הוא אומר לי על ה'זוועה' שמישהו רוצה לשבת בחברון.

התחלתי לשאול אותו – האם יודע הוא מה זאת חברון בתולדות ישראל? האם יודע הוא שחברון זאת היא העיר הקדומה ביותר שישנה בישראל? האם יודע הוא שחברון היא אחותה הבכירה של ירושלים. היא קדמה לירושלים! כאלף שנה לפני ארונה היבوسی, קנה העברי הראשון בכסף מלא אחוזה 'בקרית ארבע היא חברון'. ולחברון התאספו היהודים – כל אנשי יהודה לבחור בדוד המלך. והן בחברון, יותר מאשר בשאר הערים הקדומות שלנו, לא פסק היישוב היהודי דווקא בשמונה מאות השנים האחרונות. וגלים של תנועות עברו עליה. הייתי מייעץ לכל יהודי לפחות לפתוח ולדפדף בספר היפה והמיוחד במינו, שיצא רק עכשיו לאור – ספר חברון, שעמלו עליו גם היסטוריונים וגם יהודים בעלי לב טוב ובעלי ידיעות. די רק להסתכל ברשימות התקופות ולדעת מה עבר על חברון לא רק בתקופה הקדומה, כי אם מאז גלות ספרד ועד ימינו, ואפשר לקרוא על חברון של הקבלה, ועל חברון של החלוקה, וחברון של ימי השבתאות, וחברון של חב"ד, וחברון של ישיבת סלבודקה, וחברון של דם רב שנשפך שם בשנת 1929. איך אפשר למחוק את חברון?!

האם יידרש מאתנו להישבע כי שום יהודי לא ירצה מעולם לשוב ולהתיישב בה? ומי העמיד כבר תנאי כזה לנו לכריתת השלום המיוחל? ומה ברכה תצמח לערבים אם נכריז שנינו חרם כזה על חברון? ומי תם ויאמין לנו כי נוכל לעמוד בכך?

אינני יודע להינבא מה יהיה הגורל הפוליטי של חברון ואני אינני נתבע להכריע כרגע מה יותר חשוב לאומה, שלום או חברון. עוד אנחנו לא הועמדנו בפני אלטרנטיבה כזו. אבל איך אפשר להפיץ בנוער את הדעה, שעצם המחשבה שאנחנו קשורים לחברון הוא דבר מה שנחוץ להתבייש בו ונחוץ חלילה לעקרו מן הלב. ואני בטוח שאילו הייתה ציונות ישראלית אחרת בפנים, הייתה מולידה מצב רוח אחר, שיכול להקים סכר בפני סילופי מושגים הכרוכים בעצם יישובנו במדינה הזאת.

אבל גם את כל זה יש להשיג ללא התנשאות, לא לחשוב שאנחנו המובחרים. אם מותר להשוות משהו, הייתי נושא על הציונות בארץ-ישראל את אשר אמר הנביא עמוס על כל העם: 'כי אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה' (כאן אפשר להגיד – מכל משפחות ישראל בעולם). 'על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם', על כן מוטלת עליכם יתר אחריות ויתר חובה של נשיאה בעול, ויתר הרגשה מה זה חטא בישראל ומה זה תפקיד וקדושה בישראל.

ומשום שאני מאמין בציונות ומאמין בעלייה ומאמין שיהודים עוד יבואו ומאמין בכוח הרב הטמון ביהודים שעוד יבואו ויצטברו הנה – אני מאמין מאוד בכוח האמתי, השלם, הישר, הטבעי של עם ישראל בתוך מדינת ישראל.

169. אל חנה זמר, תל אביב

ירושלים, כ"ט בסיוון תש"ל, 3 ביולי 1970

חנה טובה ויקרה,

מובטחני כי לא תשאלי מדוע מפעם אותי כל כך שינוי ב'דבר', ומדוע אני נרעש זה יומיים מאז החלו השינויים עם כניסתך להיות עורכת ראשית ויחידה בעיתון שאני רואה אותו מיום הראשון ליצירתו ועד היום ממש כ'עיתוני'. על כן רוצה אני קודם כול לברך אותך מקרב לב על רצונך ועוז רוחך להכניס שינויים. ככלה חדשה הנכנסת לבית הורי בעלה האהוב עליה, מוכרחה לשנות את צבע הווילונות ולקנות רהיטים חדשים ואינה מחויבת כלל לבאר לבעלה מדוע רהיטים אלה האהובים עליו מילדותו, טעונים חידוש כדי שיהיו מחובבים גם עליה ועל רעותיה. טבע הדברים הוא בכך, ואני מסתכל בכל חידוש ורוצה לקבל אותו באהבה ומתפלל בחשאי לכך שיועיל השינוי לחבב את הבית על כל היושבים בו, שגדלו בינתיים ונתווספו מעברים.

ולכן, קודם כול מזל טוב! ובחשאי ברכת 'שהחינו' כי את העורכת הראשונה של 'דבר' ולמעשה לא רק ב'דבר', אלא ראשונה בכל העיתונות היומית העברית בארץ ובכל העולם. זכות גדולה ומיוחדת במינה לך, וזכות גדולה ל'דבר' שזכה גם בכך להיות הראשון בכל עיתונותנו. ומי ייתן ותאיר לך ההצלחה פנים ויבורך גם 'דבר' בגללך.

והלוואי רק שתצליחי לשמור – יחד עם כל השינויים שהכנסת ושכתכניסו – על נשמת העיתון: על הרוח שטיפחו בו מייסדיו ואבותיו, ושהוא עכשיו עוד יותר חיוני ואקטואלי מאשר כל הימים וטעון שמירה וטיפול ושכלול.

לא זכיתי לעבוד אתך יחד ב'דבר' בקביעות, ואת לא זכית לעבוד יחד עם ברל [כצנלסון] שעזב אותנו לפני עלייתך. אבל זכית לעבוד יחד עם הרצל ב[רגר] שאותו ראיתי תמיד כמתווך בין שני הדורות שב'דבר', ש'קיבל' כראוי ו'מסר' כראוי. ועל כן כה התגאיתי שהוצאתי אותו מ'דאס ווארט' בוורשה שבו עבדנו יחד (גם עמיתך גוטהלף היה אז אתנו) ושתלתי אותו בתוך 'דבר'נו, עד אשר הסתלקנו והמושכות נשארו באופן טבעי מאוד בידיו. וממנו קיבלת רבות. יהא זיכרונו ערובה לשלמות השלשלת.

יודע אני ומקווה כי עם התפתחות 'המערך' וקירוב הלבבות בין מפלגות הפועלים בישראל עלולים ועתידים לחול גם שינויים בהרכב המערכת. וברכתי לך כי תקופה זו שתקרא בשמך תכין את הקרקע להרחבה עתידה זו. איחוד תנועת העבודה היה והנהו גם היום השאיפה היקרה של 'דבר', ועכשיו המשענת לעתידה של המדינה.

ואח לו – קשר אמיץ עם הגולה כולה, המשנה גם היא את אופייה. יהיה קורא 'דבר' בן בית בכל פינות הגולה היהודית, לדעת את אשר כאוב שם ולחוש את אשר רקוב שם ולעודד את היסודות הבונים והגואלים. על כן – להרבות קשב, לטפח חברים מסתכלים ומדווחים במרכזי הגלויות כולם, במישרים ובעקיפין.

ובן לווייה לו – להביא את העולם ובעיותיו אל בית הקורא – על השינויים המרובים המתחוללים בו – למען נמצא את מקומנו בו לא לפי שבלונות אלא מתוך תחושת הדופק החי; ולהציל את קוראינו מסכנת הפרובינציאליות וההסתגרות. ואב לכולם – השתרשות דורנו בתרבות הדורות של עמנו השב, על ידי קשר חי עם כוחות היצירה שבאומה בכל חדרי היצירה: בשירה, בסיפור, במחקר. לזה צריך להיות קודש המוסף הספרותי כל שבוע. ויש לעמול על העשרתו וצירוף כוחות לו, וחלילה לראות בו מעין טפל לעיקר – האינפורמטיבי.

ועם כל הקשיים הכספיים הידועים לי יפה, אין בכל זאת לדאוג ואין לדגול בהסתפקות במועט כקריטריון שליט. 'הידוק החגורה' אינו מתחיל מעיתון, ושכר סופרים אינו מן המותרות ב'דבר'נו. יש לנצל יותר קשרים עם השגרירויות ולאמץ יחסים עם משקי העובדים ואסור להסיח דעת גם מן האוניברסיטאות שרבו, מהפרופסורים ומהקמפוסים. ואין לשאוף לריבוי האנונימיות. חתימת הסופר, אפילו בהערת שוליים ואפילו בראשי תיבות מוסיפה אחריות ומקרבת את הכותב לקורא.

חנה זמר היקרה, אין אני צריך להזכיר לך כי ל'דבר' יש זמר משלו. מאז תרפ"ה ועד תש"ל. וכל היגונות והששונות שאין בדברי הימים החדשים שלנו דוגמתם, לוו ובמקצת גם עוצבו על ידו. עליך להאזין יפה לזמר הזה ולהוסיף עליו מחנך האישי והנשי ומחן תש"ל. הלוואי ותצליחי בכל מעשיך וקשריך והלוואי ויהיו לכולנו לחן ולחסד. על השינויים שכבר חלו ודאי העירו לך רבים. במידה שמרבים על נוחות הקורא ומרחיקים את סכנת השעמום – תבורכי. לא מובן היה לי ולא קל לקבל את היעלמות שני הקמצים הנאים בשם 'דבר'. כמדומני כי הם הוסיפו יופי ואופי ואין בכך חיסכון לא במקום ולא בכסף. (תיתי לו לחברנו הוותיק ד' זכאי שהקים מצבה נאה להם במחברתנו על לילי צדק ז"ל, ימים ספורים לפני היעלמם. הקראת?)

ארכו דבריי ואני הלוא התכוונתי לא לבקר ולא להורות פרוגרמה. לך בכוחך את, בחופש ובחרדה ובעוז רוח. והימים יורוך. ובמידה שתחשבי כי בקשישים עצה, בין בכללות ובין בפרטים, הריני מוכן לכל שיחה אתך בכל שעה ואנא אל תתחשבי בזמני המוטרד. ביקשתי את מזכירתי להיענות לכל פנייה טלפונית שלך אליה בעין יפה. לא התכוונתי אלא להבטיחך כי ברכת מלווה אותך ואת כל החברים אשר עמלים אתך, כחדשים וגם ישנים. ובמידה שהדבר ניתן ורצוי לך, הנני שמח להיות לך ולכם לעזרה.

בידידות וביקר

ובציפייה רבה

מברכך,

זלמן שזר

ו. הבעת עמדות בעניינים מדיניים וחברתיים בציבור ובאוזני הרבי מליובאוויטש

בדצמבר 1969 פרסם הממשל האמריקני תכנית מדינית שיזם מזכיר המדינה האמריקני ויליאם רוג'רס ובה הצעה להסדר בין ישראל לשכנותיה שיושג במשא ומתן בחסות השגריר גונר יארינג ועל בסיס החלטה 242 של האו"ם. ממשלתה של גולדה מאיר דחתה את 'תכנית רוג'רס' מאחר שלדעתה נכללה בה דרישה מישראל לסגת לקווי יוני 1967 ובכלל זה בירושלים, למעט תיקונים קלים, תמורת הסדר שלום שלמעשה איננו שלום מלא. דחיית התכנית הביאה למתיחות בין ישראל לממשל האמריקני ונשמעו מצדו רמזים הולכים ורבים על הצורך בפתרון כפוי. הפצצות העומק שהחלה ישראל לבצע בשטח מצרים גררו התערבות מסיבית של ברית המועצות. היא סיפקה למצרים סוללות טילים נגד מטוסים ומטוסים חדישים, ואף שלחה מומחים ויועצים צבאיים שסייעו לצבא המצרי בהפעלתם. את הלכי הרוח בישראל לנוכח המצב המדיני והצבאי באביב 1970 תיאר שזר במכתבו לרבי מליובאוויטש לעיל: 'קשיחותם של אנשי הארץ שאתה כת"ר יושב בה והתפשטותם באזורנו של [אנשי] הארץ שממנה באנו מוסיפות דאגות לדאגותינו' (תעודה 167).

על רקע הקיפאון המדיני וההסלמה הצבאית הלך ותפס מקום חשוב בשיח הציבורי בישראל הוויכוח ההולך ומחריף בנוגע לעתיד השטחים המוחזקים ולדרך להגיע לשלום עם מדינות ערב. בוויכוח הזה בלטו שתי קבוצות עיקריות של דעות – מי שנקראו מחנה ה'נצים' – שהתנגד לויתורים כלשהם על שטחים או תמך בויתורים קלים בלבד; ומולם מחנה ה'יונים' – שתמך בויתורים משמעותיים על שטחים בתמורה להסכם שלום. בין שני הקטבים אפשר היה למצוא מגוון רחב של דעות. בקרב המחנה ה'יוני', שהיה עדיין קטן אך הלך והתבסס בעיקר בקרב בני הנוער והדור הצעיר, נשמעו טענות על כך שקשיחותה המדינית של ממשלת ישראל בראשות גולדה מאיר מונעת כל דרך להסדר. במרס 1970 החליטה הממשלה שלא לאשר לנחום גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית לשעבר ומי שהחזיק בעמדות 'יוניות' רדיקליות, לנסוע לקהיר בידיעת ממשלת ישראל לאחר שהוזמן לטענתו מטעם השלטון המצרי כדי לנהל מגעים למציאת הסדר מדיני. בראשית אפריל פורסם העניין

בעיתונות וחולל סערה שהדיה המשיכו להישמע במשך שבועות. הביקורת על עמדותיה המדיניות של הממשלה גברה ונערכו הפגנות, חלקן סוערות, בתביעה שיותר לגולדמן לנסוע לקהיר. גולדמן עצמו נתן ביטוי נרחב לעמדותיו בהופעות פומביות, במאמרים בעיתונים ובראיונות לעיתונות הן המקומית הן הזרה והפך במידה רבה למבטא הבולט של עמדות 'היונים'.

שזר היה כמובן מנוע מלהביע את דעתו בפומבי בוויכוח שהתעורר בנוגע לעתיד השטחים המוחזקים. עם זאת נתן להבין שאינו איש 'ארץ-ישראל השלמה', וכי הוא שותף לדעתם של אלו שטוענים שתמורת שלום יש להחזיר לפחות חלק מן השטחים שנכבשו. בשיחה שקיים בנובמבר 1969 במהלך ההתייעצויות על הרכבת הממשלה עם משה סנה ושמואל מיקוניס ממק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית), טענו השניים שצריך להגיע לשלום על בסיס ויתורים טריטוריאליים, ולכן ממשלה שבה חברה סיעת גח"ל שדוגלת בשלמות הארץ לא תוכל להתקדם לשלום. שזר השיב להם שלשיטתו השלום חשוב מקיום ממשלת האחדות, אך הצורך להכריע בין ויתורים על שטחים לבין קיום הממשלה איננו עומד כרגע על הפרק. בכל מקרה הוסיף: 'הלוואי והיינו עומדים בפני זה להקריב את הליכוד [הלאומי] ולקנות שלום. לו עמדנו בפני מצב כזה לא הייתה יכולה להיות מחלוקת אתי'.¹ עם זאת תמיכתו של שזר בהתנחלות הישראלית בעיר האבות חברון הייתה עקיבה ונגזרה גם מזיקתה של תנועת חב"ד אל העיר (ראו לעיל תעודות 153 ו-159). ב-2 באפריל 1970 הגישו לשזר חברי 'המועצה למען קהילת חברון', שהורכבה מילידי חברון ומצאצאיהם, את העותק הראשון של 'ספר חברון'. דבריו של שזר בטקס שודרו ברדיו ובהם אמר: 'כאשר זכינו לסדר את הספר כן נזכה לבנות את העיר', והביע תקווה ש'חברון תהיה סמל של חיים משותפים בינינו לבין שכנינו כאן'.² שזר נפגש עם משלחת של המתנחלים היהודים בעיר ואף ייעץ להם כיצד לפנות אל הרבי מליובאוויטש בבקשה שיתרום כסף עבור חיזוק ההתנחלות בחברון.

מעבר להקצנה בעמדות הפוליטיות נחרד שזר מכמה תופעות שראה אותן בהתפתחותן בחברה הישראלית באותן השנים ובכללן חוסר הסובלנות במהלך הוויכוח

הפוליטי שהתבטא בביטויים החריפים שהטיחו הצדדים זה בזה, ומה שראה כהתנשאות ושחצנות שהלכו ופשו בישראל שלאחר מלחמת ששת הימים. ב-29 באפריל הגיע נחום גולדמן לאוניברסיטה העברית בירושלים כדי לשאת הרצאה על נושאים מדיניים. למקום הגיעו אלפי סטודנטים משני המחנות הפוליטיים והתפתחה מהומה שלווה בחילופי האשמות, דחיפות הדדיות וקריעת כרזים. כשקם גולדמן לשאת את דבריו שיסעו אותו מקצת מן הנוכחים בשריקות בוז ובקריאות גנאי כגון 'שקרן' ו'בוגד', עד שנאלץ להפסיק את דבריו ועזב את המקום. שזר שקבע כבר ב-1950: 'יסוד מושג [מוסד] עיקרי בהתהוות מדינתנו הוא סובלנות',¹ ראה בתקרית הזו אישור לחששותיו לגבי ההתפתחויות השליליות בחברה בישראל.

במאי 1970 נאם שזר במושב השני של 'המועצה הציונית הישראלית', שהוא היה נשיא הכבוד שלה. לאחר

שסקר את חשיבות המועצה ואת תפקידיה הפתיע את הנוכחים בדברים שנאמרו אמנם בזהירות, אך נגעו בלב לבן של המחלוקות הפוליטיות בישראל. הוא הזהיר מפני העמדות הקיצוניות הן של 'נצים' הן של 'יונים' – על שלילת הצורך בפשרה למען השלום מצד אחד ועל חיפוש הדרך הקלה לשלום מצד אחר תוך נכונות 'למכור את הדברים העיקריים אשר עליהם בנויים חיינו וביטחוננו'. על שני נושאים דיבר שזר בצורה מפורשת: הוא תקף את אלו שניסו למנוע מגולדמן להביע את דעתו וכינו אותו 'בוגד'. שזר לא הסכים עם דעותיו של גולדמן אך עמד בתוקף על זכותו להשמיע אותן בפומבי: 'המצפון הציוני צריך אחרת להתייחס לחופש דעה בקרבנו. אנחנו צריכים לדון ללא משוא פנים אפילו כלפי כהן גדול; אם דעותיו מסולפות, יש להתנגד להן בכל כוח השכנוע. אבל לא להפוך אותו בין רגע ל"בוגד" ולהחרים את כל מי שעומד

סטודנטים מתנועות שמאל מפגינים נגד מדיניות הממשלה בשטחים המוחזקים, 1 במאי 1972
(על השלט הכתובת: 'מדינה יהודית כן! שעבוד עם אחר – לא!')

במחיצתו. לאן נגיע?!, תהה (תעודה 168). בהמשך תקף את אלו ששללו עקרונית את זכותם של יהודים להתיישב בחברון במילים אלו: 'אינני יודע להינבא מה יהיה הגורל הפוליטי של חברון ואני אינני נתבע להכריע כרגע מה יותר חשוב לאומה, שלום או חברון. עוד אנחנו לא הועמדנו בפני אלטרנטיבה כזו. אבל איך אפשר להפיץ בנוער את הדעה, שעצם המחשבה שאנחנו קשורים לחברון הוא דבר מה שנחוץ להתבייש בו ונחוץ חלילה לעקרו מן הלב'. בנאומו שב שזר והתריע על תופעת ההתנשאות בחברה הישראלית וההשלכות הבלתי מוסריות שנלוות לה.

דבריו הגלויים והתקיפים של שזר בדבר ההתיישבות היהודית בחברון התקבלו בהפתעה בציבור ובקרב חוגי השמאל הרדיקלי אף בביקורת. במאמר שנשא את הכותרת 'נשיא המדינה מצטרף לסיפוחיסטים' כתב וולף ארליך בעיתון של רק"ח 'זו הדרך' דברי ביקורת חריגים בחומרתם כשמדובר בנשיא המדינה. הוא הגדיר את דבריו של שזר כ'שערורייה' משום שהנשיא הביע את עמדותיו הפרטיות: 'לא למען השלום ואחוות העמים, אלא למען יצירת עובדות בשטחים הכבושים, למען מעשים המפחיתים את סיכויי השלום ועלולים לחזק את הזרם הסיפוחיסטי והשובניסטי בארץ'.⁴

ב-19 ביוני 1970 התפרסמה יזמת רוג'רס השנייה. דובר בה על הפסקת אש בין ישראל למצרים למשך תשעים יום, שבמהלכם תתחדש יזמת יארינג ויפתח משא ומתן בין המדינות על בסיס החלטה 242 ובמטרה להגיע להסכם על כינון שלום צודק, הכרה הדדית ונסיגת ישראל. ב-31 ביולי לאחר לחצים כבדים של הממשל האמריקני החליטה ממשלת ישראל להיענות ליזמה. ב-7 באוגוסט הוכרזה הפסקת אש בתעלת סואץ למשך שלושה חודשים. עקב החלטת הממשלה פרשה ממנה גח"ל ובכך הגיעה לסופה ממשלת הליכוד הלאומי שהתקיימה מאז יוני 1967.

בסתיו 1970 נכנסה ישראל לתקופה של רגיעה יחסית. הגבולות עם מצרים ועם ירדן שקטו לאחר שהפסקת האש בתעלת סואץ נשמרה ותוקפה הוארך ולאחר שצבא ירדן פתח בספטמבר 1970 במבצע נגד כוחות אש"ף והביא לסילוקם משטח הממלכה. שיחות יארינג התחדשו בדצמבר 1970, אולם הוקפאו בפברואר 1971 לאחר שנקלעו למבוי סתום. ניסיונות תיווך חדשים שעשו האמריקנים במהלך 1971 להשגת הסדר חלקי בין ישראל למצרים לא צלחו אף הם. ממשלת ישראל דחתה הצעות אחדות של נשיא מצרים אנואר סאדאת, הצעות שאפשר היה למצוא בהן רמזים

לגמישות מדינית, בטענה שאין בהן כל חדש, ושאין הן מכוונות אלא כדי להפעיל לחץ מדיני על ישראל שיביא לנסיגה מצדה בתנאים בלתי נוחים לה. בנאומיה הפומביים שבה ראש הממשלה גולדה מאיר וחזרה על רצונה של ישראל בחידוש התהליך המדיני ובהשגת שלום, אך הציבה תנאים נוקשים לכל הסדר מדיני.

הוויכוח על עתיד השטחים בישראל חדר גם לזרמים מסוימים ביהדות התפוצות ותנועת חב"ד בכלל זה. מנהיגה, הרבי מליובאוויטש, השמיע בפומבי דעות מדיניות תקיפות שמהן השתמע שאסור לוותר על 'אף לא שעל' מאדמת ארץ-ישראל. אף שהיה מעריצו של הרב נהג שזר לנהל אתו לא אחת ויכוחים בנושאים שבהם שררה ביניהם מחלוקת ולהביע בפניו את מורת רוחו על דברים שאמר. במרס 1971 ביקר שזר את הרב בניו יורק ושוחח אתו גם על התבטאויותיו המדיניות שלא תאמו את עמדותיו של שזר. בשיחה שמע שזר מהרב שדווקא אסור לנקוט מדיניות של 'אף לא שעל' לגבי החזרת השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים. הרב טען שצריך להפגין גישה מדינית נוקשה אך רק עד פיקוח נפש, ואם הדבר מגיע לידי כך אזי צריך לוותר. בתשובה לשאלתו של שזר מדוע אין הרב אומר זאת בפומבי רשם שזר בפנקסו מפיו: 'משום שלא להחליש את המו"מ. לא לוותר לפני הזמן. אבל הוא רוצה שאדע: אם פיקוח נפש – אסור [להימנע מוויתורים]'.⁵ הנושאים המדיניים תפסו רק מקום קטן בדיאלוג שבין שזר לרבי מליובאוויטש, והקשרים ביניהם נסבו בעיקר על ענייני חב"ד. היחסים החמים ביניהם התבטאו גם בתשורות ששלחו זה לזה לרגל ימי הולדת או אירועים אחרים. שזר נהג להעניק לרבי סידורים עתיקים, כתבי יד וכיוצא באלו תשורות והרבי נהג לשלוח לו בעיקר ספרים שיצאו לאור בבית ההוצאה של חב"ד. ליום הולדתו ה-81 של שזר שלח לו הרב את הספר 'לקוטי לוי יצחק', שבו נדפסו אגרות ומאמרים של אביו הרב לוי יצחק שניאורסון. ערב יום הולדתו כתב שזר לרב וסיפר לו על השיחות שניהל עם שניים שביקרו אצל הרב זה מכבר ומסרו לו מסרים ממנו – הרב ישראל לייבוב יו"ר 'צעירי אגודת חב"ד באה"ק' ואהרון בקר מזכיר ההסתדרות הכללית. שזר ציין ש'התרשמותו העזה והנאמנה של בקר הייתה לי הפתעה נחוצה'. עוד הביע במכתב את שמחתו על כך שהרב נענה לבקשתו להדפיס את הכרך השלישי של 'מאמרי האדמו"ר הזקן' בכפר חב"ד, ואת תודתו על הספר שקיבל ממנו. הוא שיתף אותו בדאגתו לבתו רודה שעמדה לעבור ניתוח בעינה וביקש

שיברך אותה. בקשר לנושאים מדיניים שעלו בשיחתו של הרב עם אהרון בקר ציין שזר שבשאלות הפוליטיקה העולמית הוא רואה עמו עין בעין, אך הוא חלק על ספקותיו של הרב בנוגע ליעילות מדיניותה של ישראל בעניין העלייה של יהדות ברית המועצות: 'והמפריעים והמהססים מרובים, ומאוד לא הייתי מאושר לראות את כ"ת בין מרפי הידיים' כתב לו (תעודה 170).

עולים מברית המועצות מגיעים לישראל, דצמבר 1972

שזר כיוון בדבריו למי שהתנגדו ללחצים שהפעילו ישראל וארגונים יהודיים על שלטונות ברית המועצות כדי שיתירו עליית יהודים לארץ-ישראל. לאחר מלחמת ששת הימים ניתקה ברית המועצות את קשריה הדיפלומטיים עם ישראל. עקב כך פסקה כמעט לגמרי העלייה מברית המועצות במסגרת איחוד משפחות. במשך 1970 הגיעו אל ראש הממשלה גולדה מאיר ואל הנשיא שזר כמה וכמה מכתבים מיהודים 'מסורבי עלייה' או 'מעוכבי עלייה' בברית המועצות ובהם בקשות לעשות כל מאמץ כדי שיותר להם לעלות לישראל ולהתאחד עם משפחותיהם. בהתייעצויות בין לשכת הנשיא, לשכת ראש הממשלה ומשרד החוץ הוחלט להעביר את תוכן המכתבים לממשלת הולנד, שהשגרירות שלה בברית המועצות ייצגה את ענייני ישראל, למזכ"ל האו"ם או טאנט ולוועדה לזכויות האדם של האו"ם, כדי שיפעילו לחץ על השלטונות הסובייטים. במקרים בודדים אף הוחלט לפרסם את תוכן המכתבים בעיתונות בארץ ובעולם; למשל מכתב מאפריל 1970 ממשפחת בורשטיין ממניסק אל שזר, גולדה ומזכיר האו"ם: 'בבקשה שתעזרו לנו בהגשמת זכותנו האנושית לחיות במדינת ישראל. רצוננו לחיות במדינה יהודית להשתמש בשפתנו בחיי היום יום וליהנות מתרבותנו הלאומית ולא להיות חשופים לאפליה ועלבונות'. לצד הפעילות הדיפלומטית נערכו גם הפגנות ופעולות הסברה בארץ ובעולם תחת הססמה 'שלח את עמי' שקיבלו את ברכתו של נשיא המדינה ונועדו לעורר את דעת הקהל למצוקת היהודים. המתנגדים טענו שאין בפעולות אלו תועלת והן רק מרעות את מצבם של היהודים ברוסיה, והראיה – בקיץ 1970 נעצרו כמה עשרות יהודים בברית המועצות, ובהם כמה מן הפונים אל ראשי המדינה בישראל.

1. דברי הנשיא שזר בהתייעצות עם סיעת מק"י, 9 בנובמבר 1969, ג"מ, נ-206/8.
2. דברי הנשיא שזר לרגל מסירת 'ספר חברון' כפי ששודרו בתכנית 'בצהרי היום', 2 באפריל 1970, ג"מ, נ-124/5036.
3. דברי זלמן שזר בכנסת, 5 ביוני 1950, **דברי הכנסת**, ה, עמ' 1614.
4. ו' ארליך, 'ראיתי שמעתי, נשיא המדינה מצטרף לסיפוחיסטים', **זו הדרך**, 13 במאי 1970.
5. זלמן שזר, 'מתוך שיחה עם האדמו"ר', גנזים, כ-248/38320.
6. 'משפחה יהודית ממניסק פונה לנשיא המדינה ולראש הממשלה לעזור לה לעלות לישראל', **הצפה**, 12 באוגוסט 1970.

170. אל הרב מנחם מנדל שניאורסון, ניו יורק

ירושלים, מוצש"ק אור לר"ח כסלו תשל"א [28 בנובמבר 1970]

כבוד אדמו"רי היקר, אורי ומאורי שליט"א,

לפני נסיעתי מחר אי"ה לכותל המערבי ואחר כך לתפילת שחרית בשטיבל של הצ"צ זצ"ל כמנהגי ביום זה, הריני רוצה להודות מקרב לב לכ"ת על מכתבו מיום ד' מר חשוון ועל הלקח והידיעות שמסר לי על ידי הרב ליבוב שיחי' ועל ידי ידידי וחברי אהרן בקר, ששניהם סיפרו לי את דברי כ"ת ואת רשמייהם במפורט. לדברי ליבוב לא התפלאתי, אבל התרשמותו העזה והנאמנה של בקר הייתה לי הפתעה נחוצה. ת"ח!

בשמחה רבה קיבלתי את הבשורה הטובה על הכרך החדש של מאמרי אדה"ז שכ"ת נעתר לבקשתי להדפיסו בכפר חב"ד. מובטחני כי אנשינו בדפוס יעשו את מלאכת הקודש בכל הקפדנות והזריזות, ואני אראה זאת כתשורה אישית לי ליום ההולדת הפ"א (אף-על-פי) אם ירשה לי לשאת בכל ההוצאות שתהיינה כרוכות בדפוס ובכריכה וכו' בתוך ארץ-ישראל. יודיע נא לי כ"ת את המועד והסכום ואני אכניס אי"ה את כל אשר יוטל עליי להרב וולף נ"י או לכל מי שכ"ת ירצה בו.

שמחתי מאוד בשמחתו שזכה לפרסם את עיזבון אביו זצ"ל הרה"ח והמקובל, 'לקוטי לוי יצחק'. במידה שניסיתי 'להרס אל הקודש' נוכחתי כי בלי עזרת רבי, הר"ר עדין שטינזלץ נ"י, לא אוכל לו. ועוד השבוע אנסה דבר אליו פן ואולי יאבה להכניסני עם 'הזהר' ביד לתוך מסתרי הספר היקר הזה מכמה בחינות, אוד מוצל מן המצרים. והלוואי ובמהרה תקוים תפילתו ש'ימתקו כל הגבורות והדינים וייהפך הצל לאורה'. אכי"ר.

מתוך שיחתו המפורטת עם אהרן בקר נ"י נוכחתי להנאתי כי דעותינו בענייני דיומא ממש אינן רחוקות זו מזו, וכי שיחותיי (יחד עם ידידי ד' בן-גוריון) נ"י) בפריס לפני שבועיים עם שליטי מדינות רבות הנוגעות לעניינינו שהתכנסו ללוויה זו [של שרל דה-גול] עוד יותר מאשר בהלוויות הפוליטיות הקודמות, קלעתי במובנים רבים לדעתו הרחבה והנועזה; גם בעניין סין וגם בעניין הקנטת הדוב, אבל בעניין הלחץ הפוליטי בעניין העלייה של אחינו בארץ מוצאנו מסופקני אם כ"ת (אם אינני טועה בדבריו לבקר) ייהנה מכל עשייתי. כבוד תורתו שאל את א' בקר אם יודעים אנו שני עושים שהקלונו על עלייתם בדרך זו. רבי ומאורי, מעיד אני כי מכיר אני אישית אנשי חב"ד ואנשי חלוץ – עשרים כאלה! והמפריעים והמהססים מרובים, ומאוד לא הייתי מאושר לראות את כ"ת בין מרפי הידיים (ישא נא לי כ"ת אם העזתי בהערתי זאת. נפשי בתפילתי זאת).

בהרבה נאמנות וביקר ובאהבה

נאמן בבריתו,

ש"ז שזר

נ"ב

ומכיוון שהעזתי היום הרבה, אעז עוד לצאת מגדרי שגדרתי לי כל השנים ואתנה לפניו את מרי שיחי בעניין אישי מאוד: בת יחידה ואהובה לנו, רודה בת רחל, שהמר שדי לה. היא מונגולואידית מלידתה. רבת רגש ואוהבת נגינה וציור ומיטיבה מאוד עם חברותיה, אבל מידת שכלה מועטה היא ונחשבת בעיני מוריה ומחנכיה כמפגרת. וממעט מאוד בדיבורה, אפילו עם אמה ואתי שהיא אוהבת אותנו מאוד ושמחה לכל פגישה. פתאום קפץ קרום על עינה ושלשום הכנסנו אותה לבית החולים ע"ש ד"ר מאיר בכפר סבא במחלקת רופא מומחה. וביום ב' הבא אי"ה יהיה הניתוח. ולבי חרד מאוד. אמרתי אספר לו גם את זאת. אולי יוקל לנו ולה. לברכת כ"ת אצפה.

וישא נא לי כי הרהבתי להוסיף דאגה על דאגותיו. פניו המאירים בשאתו את צרור צרות המיחלים אל קבר חמיו, האדמו"ר הרי"ץ זי"ע, הם שחיזקו את רוחי לכתוב זאת. וישא תודה.

הנ"ל

ז. יחסים עם 'הכס הקדוש'

לנשיא שזר היה תפקיד חשוב בקשריה של ישראל עם העולם הנוצרי ובכלל זה עם הוויטיקן ועם העומד בראשו האפיפיור פאולוס השישי. שזר אירח מדי ראש השנה האזרחי את ראשי העדות הנוצריות בארץ ונפגש עם אנשי דת נוצרים מן הארץ ועם משלחות מחו"ל. הוא קיבל בברכה את הצעדים שעשה פאולוס השישי להפגת המתח ההיסטורי שבין הכנסייה הקתולית ליהדות. בספטמבר 1964 ובאוקטובר 1965 קיבלה המועצה האקומנית החלטות לגבי יחסי הכנסייה עם היהדות ובמרכזן עמד הזיכוי למעשה של העם היהודי מהאשמה הקולקטיבית בצליבתו של ישו. בדברים שנשא שזר בנובמבר 1964 בפני משלחת ובה 143 אנשי דת קתולים ובהם חמישים ארכיבישופים ובישופים שבאו ישירות מן המועצה האקומנית, הוא בירך את ההחלטה ההיסטורית 'לביטול האשמה העתיקה חסרת השחר ההיסטורי,

רוויית דם אחינו מאז ועד עתה, ולאסור איסור מחודש וברור את שנאת ישראל בעולם'.¹ לאחר החלטות המועצה האקומנית השתפרו היחסים בין מדינת ישראל לוויטיקן, ועוד יותר לאחר מלחמת ששת הימים, עם עליית חשיבותה של ישראל בעיני הוויטיקן עקב שליטתה המלאה על המקומות הקדושים בירושלים. הדיאלוג בין שתי המדינות התמסד והתנהל ברציפות תוך גילוי סממנים מסוימים של רשמיות. האפיפיור נהג לשלוח מדי פעם אגרות אל ראשי המדינות במזרח התיכון ובהם שזר, שנגעו בדרך כלל להתפתחויות המדיניות באזור. הוא הביע בהן את צערן על שפיכות הדמים ואת רצונו לראות בקידום השלום. תשובותיו של שזר לאגרות האפיפיור, שנוסחו במשרד החוץ ותוקנו על סמך הערותיו, הפכו אפוא לכלי חשוב בהעברת מסרים מדיניים מישראל אל הוויטיקן. שזר הדגיש בהן את רצונה העז של ישראל

הנשיא שזר נושא דברים בקבלת פנים לראשי העדות הנוצריות לרגל ראש השנה האזרחי בבית הנשיא, 30 בדצמבר 1968

בשלום ואת מחויבותה לחפשו בכל דרך, והטיל את האחריות לאי־השגתו על מנהיגי שכנותיה. הוא הביע תקווה שמנהיגיהן ינהלו משא ומתן הוגן עם ישראל שישים קץ לסבל הרב שנגרם לתושבי האזור.

שזר פנה אל האפיפיור גם בעניינים הומניטריים. בדצמבר 1970 ביקש מפאולוס השישי שיפעל להחזרת שבויים ישראלים פצועים ממצרים לישראל. באותו החודש שב ופנה אליו כדי שיתערב למניעת הוצאתם להורג של שני יהודים שנידונו למוות בלנינגרד בעוון ניסיון לחטוף מטוס לישראל ולהקלת עונשי המאסר שהוטלו על שבעת הנאשמים האחרים.

בחורף 1971 הופיעו סימנים שהצביעו על הרעה ביחסו של הוויטיקן לישראל בשל המחלוקות שעדיין נותרו בין שתי המדינות ובראשן מעמד ירושלים והתנגדותו של הכס הקדוש לחוק ירושלים ולצעדים האורבניים והדמוגרפיים שנקטה ישראל בעיר. ב־22 במרס 1971 התפרסם בעיתון של הוויטיקן 'אוסרוטורה רומנו' מאמר בשם 'ירושלים והשלום' שהאשים את ישראל בקביעת עובדות בעיר הנוגדות את אופייה החשוב לכל הדתות ובמדיניות מכוונת שנועדה לדחוק את רגלי המיעוטים מן העיר לטובת התיישבות יהודית. מאמר חריף זה הצטרף להתבטאויות של אישי הוויטיקן, ובכללם האפיפיור, שבהן עלתה דרישה להכרה בתביעות המיוחדות של הכס הקדוש לגבי המקומות הקדושים בארץ־ישראל, הנוכחות הנוצרית בה ומעמד ירושלים. בכירי משרד החוץ של ישראל ראו בהתפתחויות האלו ניסיון מצד הוויטיקן להצטרף למפעילי הלחץ המדיני על ישראל ואולי אף להעלות מחדש את התביעה לבינאום ירושלים ופתח לנסיגה ביחסי ישראל והוויטיקן. במשרד החוץ העריכו בדאגה שגורמים קיצוניים בוויטיקן ובעיקר בקרב הכמורה במזרח התיכון מסיתים נגד ישראל ולוחצים על האפיפיור להעלות את עניין ירושלים לראש סדר היום לקראת אפשרות ששיחות יארינג יובילו להסדר מדיני בין ישראל לירדן.

על רקע המתיחות שנוצרה ואי־ההבנה ששררה בין שני הצדדים החליט פאולוס השישי לפנות אל הנשיא שזר ולהסביר לו את עמדותיו. עוזריו של האפיפיור מסרו שהוא בחר לפנות אל הנשיא ב'שדר בעל פה' ולא במכתב חתום כדי ליצור את הרושם שלא מדובר בלחץ אלא בעצה. את השדר, שנכתב ב־24 באפריל 1971, שלח האפיפיור דרך שגרירות ישראל ברומא לרגל חג הפסח. בחלקו הראשון חזר פאולוס השישי על רצונו לראות בהתקדמות תהליך השלום במזרח התיכון ואת מרביתו הקדיש לשאלת

ירושלים. האפיפיור הכיר אמנם בחשיבותה של העיר לעם היהודי אך הזכיר כי העיר קדושה באותה המידה לנוצרים ולמוסלמים. לכן, טען, יש לפתור את בעיית ירושלים בשותפות עם הקהילה הבין־לאומית ותוך כיבוד זכויותיהן של כל שלוש הדתות המונותאיסטיות. הוא הביע תקווה שבהתחשב בכך יימנעו השלטונות הישראליים מפגיעה במעמדן ובזכויותיהן של העדות הנוצריות ומכל שינוי באופייה הקדוש המסורתי של העיר. הערכות במשרד החוץ קבעו שזהו מסמך בעל אופי מדיני מובהק (עניין המקומות הקדושים לא הוזכר במפורש) שנועד להבהיר שהוויטיקן הנו גורם בעל אינטרסים מדיניים ואחרים שאי־אפשר יהיה להתעלם מהם במסגרת הסדר כלשהו. ככלל נקבע שזהו 'מסמך מדיני תקיף הנראה להיות סימן ברור לשינוי בעמדת הוויטיקן כלפי ישראל'.²

במשרד החוץ בישראל ייחסו אפוא חשיבות רבה לתשובת הנשיא. הוחלט שלא למהר במשלוח התשובה, שתהא גם היא ב'שדר בעל פה', ולנסח אותה בזהירות ובקפדנות. לאחר מגעים מוקדמים עם הוויטיקן שניהל מנכ"ל משרד ראש הממשלה יעקב הרצוג הכין ד"ר אנדרה שוראקי טיוטה ראשונה של התשובה על פי בקשת משרד החוץ. על סמך הטיוטה כתב שגריר ישראל ברומא עמיאל (אמיל) נג'ר את שדר התשובה והוכנסו בו שינויים על פי הערותיו של שר החוץ אבן, בכירי משרדו ויעקב הרצוג. לאחר מכן נמסר הנוסח לשזר ותוקן על פי הערותיו. הערותיו של שזר לא נגעו לתוכן המדיני. חלקן עסקו בסגנון וחלקן נועדו להקנות למסמך ממד היסטורי נוסף. השדר של שזר נמנע מלהיכנס לוויכוח עם נוסח השדר של האפיפיור אלא פרס בצורה רחבה את עמדת ישראל לגבי השאלות שהעלה. לאחר תיאור של המשמעות ההיסטורית העמוקה של שיבת ישראל לארצו עבור כל המין האנושי הובהרו שאיפותיה העמוקות של ישראל לשלום והובעה עמדתה המסורתית לגבי הסדר שלום צודק ובר קיימא תמורת נסיגה לקווי גבול בטוחים. מרבית השדר עסק בירושלים. הוא הדגיש את חשיבותה ההיסטורית לעם היהודי ואת הכרתה של ממשלת ישראל בחשיבותה לנוצרים ולמוסלמים. נמסרה הבטחה להמשיך ולקיים את חופש הפולחן לכל הדתות בירושלים ולשמור על המקומות המקודשים, והופרכו האשמות שמדיניותה של ישראל בירושלים המזרחית נועדה לדחוק את רגלי הנוצרים והמיעוטים האחרים. בסופו של השדר נוספה פסקה שלמה על פי הצעתו של שזר לאמור: 'ברצונו של נשיא מדינת ישראל להביע את אמונתו העמוקה כי

בשוב ה' לציון את פזורת ישראל, תקוים ההבטחה הנבואית, ותגבר בלב כולנו ההכרה על פי דברי הנביא: "הלוא אב אחד לכלנו הלוא אל אחד בראנו מדוע נבגד איש באחיו לחלל ברית אבתינו" (מלאכי ב, י). אזי ייעלמו חוסר הסובלנות הדתית ושנאת אחים כעשן ברוח תכלה, ככתוב וכמובטח' (תעודה 171).

את שדר התשובה של שזר מסר השגריר נג'ר למזכיר המדינה של הוויטיקן הקרדינאל וויו (Villot). הלה ציין שזהו 'מסמך חשוב העומד על רמה גבוהה ביותר והדורש

לימוד קפדני" והבטיח להעביר אותו מיד לידי האפיפיור. הן במשרד החוץ בישראל הן בוויטיקן העריכו כי חילופי השדרים בין האפיפיור לנשיא שזר היו בעלי משמעות היסטורית רבה והיו חוליה חשובה ביחסי שתי המדינות. השגריר נג'ר כתב לאבן: 'יש בכך בסיס מספיק על מנת לומר שהכרת הוויטיקן במדינת ישראל הנה עובדה קיימת'.⁴ אבן ציין במברק לנג'ר שבתקופה שלאחר חילופי השדרים חל שיפור באווירה והדיאלוג עם הוויטיקן הועתק לתחומים מעשיים 'בהם אפשרותנו לשאת ולתת היא גדולה יותר'.⁵

1. 'הנשיא מברך את המועצה הקתולית על ההצהרה בענין היהודים', **למרחב**, 29 בנובמבר 1964.
2. 'שדר האפיפיור לנשיא ישראל, 24 באפריל 1971', תזכיר מאת מיכאל פרגאי, הממונה על עניינים כנסייתיים במשרד החוץ, 6 במאי 1971, ג"מ, חצ-ב 4580/28.
3. שגריר ישראל ברומא עמיאל נג'ר אל משרד החוץ, 11 באוגוסט 1971, ג"מ, חצ-ג 4580/28.
4. שגריר ישראל ברומא עמיאל נג'ר אל שר החוץ אבא אבן, 12 באוגוסט 1971, שם.
5. אבא אבן אל עמיאל נג'ר, 14 בספטמבר 1971, שם.

171. איגרת (שדר בעל פה) אל האפיפיור פאולוס השישי, קריית הוותיקן, רומא

ירושלים, י"ח באב תשל"א, 9 באוגוסט 1971 (תרגום מצרפתית)

ברגשות עמוקים קיבל נשיא מדינת ישראל את השדר בעל פה של הוד קדושתו האפיפיור פאולוס השישי מיום 24 באפריל 1971 ואת איחולי ההצלחה והשלום לאומה הישראלית המובעים בו. רוח קירוב הלבבות ורדיפת הצדק שעליה מושתת שדר זה מביאה את נשיא מדינת ישראל לבטא את תקוותיה ואת דאגותיה של ישראל בקשר לנושאים שהוד קדושתו העלה.

א

שיבת העם היהודי לארץ-ישראל היא מאורע בעל חשיבות היסטורית, אנושית ודתית כה עמוקה שקשה עדיין לתפוס את מלוא משמעותה. התגשמות חזון הנביאים, קיבוץ גלויות ישראל בציון, תקומתה של שפת התנ"ך, כינונה מחדש של ירושלים כבירת המדינה, הפריית אדמת המולדת, כל אלה הנם ערכים נצחיים, המשותפים לכל הדתות המונותאיסטיות. מפעל כביר ועתיר קשיים זה, שהוחל בו מתוך אמונה ושהושקע בו מאמץ יום יומי, הנו מעשה של גאולה ושל בנייה. במהותו הוא מפעל של שלום.

ב

המאה הנוכחית חוותה דרך היטלר טרגדיה יהודית כה נוראה בזוועותיה שחרגה אף מהגבולות המוכרים של רדיפת היהודים, ובכך העמידה בפני המצפון האנושי בחריפות ללא תקדים את שאלת מהותו של האדם באשר הוא אדם. כל האנושות הנאורה מצאה את עצמה נהדפת לתוך ויכוח עקרוני על קדושת חיי האדם. מיליוני בני אדם חשו עצמם נושאים באשמה שורשית. להצלת המצפון האנושי דרוש היה שהעם היהודי יקום מהריסותיו ושעצם קיומו יביא לעולם מעין גאולה רוחנית. והנה בארץ-ישראל, שבשמה מקופלים ההזכרה והבשורה של הישגיו הנשגבים ביותר של המין האנושי, קמה לתחייה מאפרה אומה יהודית, שמצאה מחדש את עברה ואת עצמאותה ונושאת מסר לכל האנושות המאמינה.

ג

הסכסוך בין ישראל לעולם הערבי מעציב עד מאוד את עם ישראל, אשר מגלה שתקומת ישראל, שהיא אירוע צנוע בממדיו החומריים אך עשיר במשמעויות אוניברסליות, נתקלת בראייה מוגבלת ואנוכית של ההיסטוריה. למדינות ערב שטחים נרחבים ואוכלוסיות גדולות והולכות. הן עשירות באוצרות טבע יקרי ערך, אך הן עדיין אוטמות את ראשן ואת לבן בפני הרעיון של חזרת העם היהודי לארץ אבותיו, להתחדשותה של תרבות שמית עתיקה זו. כדי שהדלת להשלמה ולתקווה תישאר פתוחה זקוקה ישראל לאמונה ולחוסן נפשי בלתי מעורערים. היא אף זקוקה לתמיכתם של הכוחות הרוחניים, ללא חישובים גשמיים צרים, ומשום כך מייחס נשיא מדינת ישראל חשיבות כה רבה לחילופי דעות אלה עם הוד קדושתו.

ד

ישראל שואפת להתפייסות ולשיתוף פעולה פורה בין עמי המזרח התיכון ומאמינה בכנות בברכה שהשלום יביא הן לעם ישראל והן לאומות ערב. שלוש פעמים, ב-1948, ב-1956 וב-1967 נאלצה ישראל להתמודד עם מוראות המלחמה. ב-1948 וב-1956 ויתרה ישראל על עמדות אסטרטגיות חשובות לביטחונה, אף כי שולם עליהן מחיר כבד, וזאת אף בלי לחכות להסכמי שלום, ומתוך תקווה ששכניה הערבים יכירו בסופו של דבר בזכות קיומה ויאותו להשלים עמה. מלחמת יוני 1967 הפריכה תקווה זו. היא שכנעה את מנהיגי ישראל בצורך להגיע הפעם לחתימת הסכמי שלום

סופיים עם מדינות ערב בדרך של משא ומתן חופשי וללא תנאים מוקדמים מצד זה או אחר. בהקשר זה הבהירה ממשלת ישראל שאף כי לגיטימי בעיניה להביע את דעותיה לגבי הפתרונות הטריטוריאליים המתאימים ביותר להבטחת ביטחונה לאורך זמן ומתוך כך גם לקיום השלום האזורי ואף להגן על דעות אלה, הרי שאין היא מתנה את קיום המשא ומתן בהסכמה מראש לעמדותיה.

השלום תלוי אפוא בעיקרו בנכונות מדינות ערב לפתוח במשא ומתן לשלום צודק ובר קיימא עם מדינת ישראל מתוך כבוד הדדי ורצון חופשי.

הצדדים לסכסוך הם שצריכים לקבוע את הסדרי השלום. העמדה שהביע הוד קדושתו בדבר ערכו היסודי של חוזה שלום שייחתם בעקבות מציאת פתרון לסכסוך בדרך של משא ומתן תואמת עקרונית את עמדתה של ממשלת ישראל. עם השגת השלום ייסוגו הכוחות הישראלים לגבולות בטוחים וקבועים שייקבעו במשא ומתן. בהכנת הסדר זה יש להימנע כמובן ממצבים של פגיעות, כפי שהכירה ישראל בתקופת הסכמי שביתת הנשק השבריריים ורוויי המתח.

ה

דברי ימי ישראל שואבים בהתמדה מהמודעות לאופייה הקדוש של ירושלים, של עיר סגולה זו, שבה נבנה בית המקדש פעמיים ושלאורך הדורות עמדה במרכז תוחלתו של העם היהודי.

נשיא מדינת ישראל קיבל בהוקרה רבה את ההבנה שגילה הוד קדושתו לרגשות יהודיים אלה. תקומתו של ישראל ושיבתו לירושלים חיזקו את אמונתו של המין האנושי, ללא הבדל דת או כת, בהבטחה האלוהית, וכחלק מן האמונה ביכולתו של האדם להגשים יעדים נעלים תוך קבלת מלוא האחריות הרובצת עליו וברוח האחוה האוניברסלית.

ו

מאז חזרה עיר הקודש להיות בירתה הנצחית הייתה ישראל מודעת לחשיבותן המיוחדת של הקהילות הנוצריות היושבות על אדמתה ובירושלים עיר הקודש מזה דורות רבים. לקהילות אלה אינטרסים היסטוריים שממשלת ישראל כיבדה תמיד ותוסיף לכבד גם בעתיד.

מדינת ישראל מתכבדת להבטיח לתושביה ללא הבדל גזע, דת או מוצא את כל זכויות האדם. ממשלת ישראל אף פועלת ביעילות לחיזוקם ולשימורם של אותם האינטרסים האנושיים והרוחניים שלגביהם הביע הוד קדושתו התעניינות ודאגה. ידוע לכול שמוסדות הדת הנוצריים והמוסלמיים הם המנהלים באופן חופשי את המקומות הקדושים השייכים להם והגישה החופשית למקומות אלה מובטחת בקפידה. עליות לרגל של מאמיני הדתות השונות מתרבות והולכות ומתנהלות באווירה של שלום, חופש וקדושה.

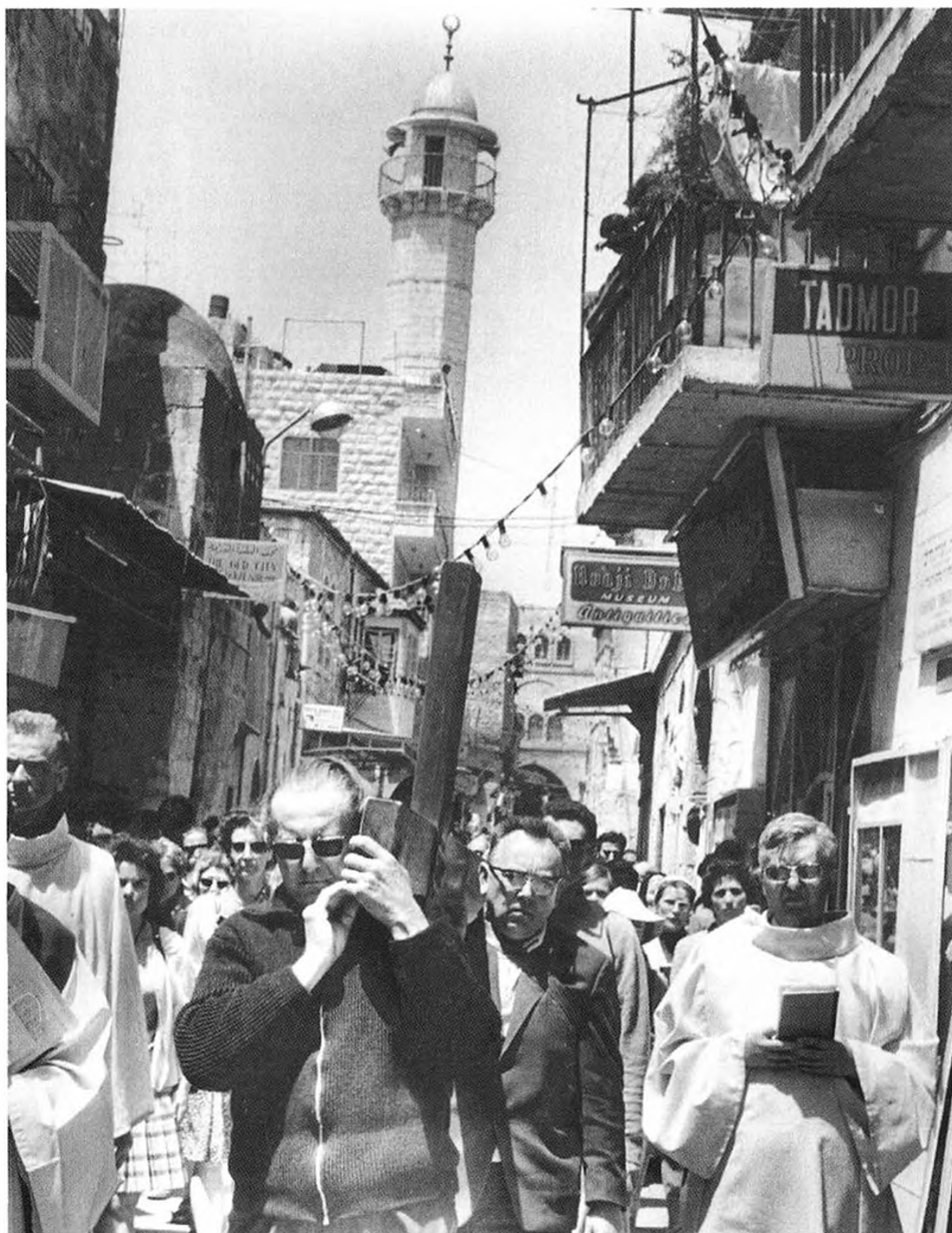
הנוכחות הנוצרית התרחבה מאז 1967 וממשלת ישראל קידמה בברכה את הקמתם של מוסדות נוצריים חדשים וחשובים כגון המכון האקדמי בטנטור והמרכז הקהילתי הקתולי של בית חנינא. בניית הכנסייה האורתודוקסית היוונית בנחל קדרון הושלמה, והארמנים בונים עתה סמינר בתוך כותלי העיר העתיקה.

ממשלת ישראל זוקפת לזכותה מחוות מעשיות כגון תשלום פיצויים לשבעה עשר מוסדות נוצריים על נזקי מלחמה שנגרמו בחלקם הגדול בפעולות של צבאות ערב. כמו כן תומכת ממשלת ישראל בכל המפעלים לרווחה ולקידום חברתי, והיא נשארת מחויבת לעודד באורח פעיל כל מפעל חדש שיתוכנן בתחום זה.

ההגנה על האינטרסים של הנוצרים והמוסלמים והבטחתם, לא זו בלבד שהן עולות בקנה אחד עם המסורת היהודית ועם חובותיה של ישראל כמדינה החתומה על אמנת האומות המאוחדות, אלא שהן תואמות גם את האינטרסים הלאומיים שלה עצמה.

נשיא מדינת ישראל שמח להיווכח שתנועת ההגירה של הנוצרים, שאפינה מן הסתם את קורותיהם בכל ארצות המזרח התיכון, אינה קיימת עוד במדינת ישראל ובירושלים, ובפעם הראשונה ניכרים סימניה הראשונים של רווחה חדשה שיאפשרו כנראה תנופה דמוגרפית, תרבותית ורוחנית שישראל תקדם בברכה. יש לצפות לכך שתנופה זו תיתן את אותותיה בעשורים הקרובים.

ירושלים הנה עיר חיה שגידולה המהיר מחייב ניהול פעיל וערני, הדואג לפיתוחה ולרווחת כל הקהילות שיושבות בקרבה מדיניותה המוצהרת של ישראל היא שפיתוח זה יתנהל לטובת כל תושבי העיר, יהודים, נוצרים ומוסלמים. ירושלים פתוחה לכל יזמה קונסטרוקטיבית וממשלת ישראל מוכנה לעודד אותה ולתמוך בה. הקהילה הבין-לאומית אינה יכולה אלא לברך על התפתחויות אלה. ממשלת ישראל לא ביקשה ולא רצתה מעולם להשיג ריבונות חד-צדדית על המקומות הקדושים לנצרות ולאסלם. עמדתה נוסחה רשמית באגרתו של שר החוץ של מדינת ישראל למזכיר הכללי של האומות המאוחדות מיום 10 ביולי 1967 (מסמך של האו"ם S/8052). היא מוכנה כבר עתה לקבוע בכל מקרה ובדרך של הסכם עם הנוגעים בדבר הסדרים שיתנו ביטוי מוחשי ומחייב עוד יותר למעמד המועדף של המקומות הקדושים האלה.

צליינים נושאים צלב מעץ בתהלוכת יום השישי הטוב בווייה דולורוזה בירושלים, 20 באפריל 1973

בינתיים עוסקת ממשלת ישראל מדי יום בהנחת יסודות מוצקים לעתיד של שלום, ובתוך כך לדו־קיום של אחווה בין יהודים, נוצרים ומוסלמים בירושלים. ממשלת ישראל רואה בשמירה על חירויות היסוד ועל זכויות האדם את הערובה הראשונה במעלה להבטחת אופייה המיוחד של ירושלים ולהגנה על ייעודה האוניברסלי, שחייב להישמר מפני החמדנות ומפני האינטרסים הפוליטיים המתעמתים בחלק זה של העולם כמו גם במקומות אחרים. ירושלים הייתה נתונה תמיד לניהול חילוני של מדינה. ממשלת ישראל תהיה מוכנה תמיד לנהל דו־שיח כן ופורה עם נציגי הוד קדושתו כדי למצוא פתרון לחילוקי דעות ולהתגבר על כל קושי, שמטבע הדברים והבריות עשויים להתעורר מפעם לפעם.

ז

נשיא מדינת ישראל פונה בקריאה אל האב הקדוש להעמיד את סמכותו הרוחנית העליונה למען הרגעת הרוחות, שהיא הדרך היחידה שעשויה להוביל אל השלום המיוחל.

הוועידה האקומנית וטיקן ב הניחה את היסודות להתפייסות ההיסטורית בין הכנסייה הקתולית לבין העם היהודי וקבעה אמנה ברוח זו.

נשיא מדינת ישראל שמח להיוודע באמצעות משרד החוץ של ישראל, שהוד קדושתו ביטא בנמרצות את דבקו באמנה זו ואת נאמנותו היסודית לה.

המפגש בין הכנסייה הקתולית לבין העם היהודי, שזמן כה רב ייחלו לו והוא מתגשם בימינו – צריך להאציל השראה להתקרבות בין הכס הקדוש לבין מדינת ישראל. התקרבות כזו תקל על שני הצדדים את הסדרתן של כל הבעיות הקונקרטיות, מן הכלליות ביותר ועד לספציפיות ביותר, ותאפשר לרכז את כל המאמצים והשאيفות בהגשמתם של הרעיונות הנשגבים המשותפים להם ובהעמדתם לשירותה של האנושות כולה.

על כן שואף נשיא מדינת ישראל להרבות במגעים ובהחלפת דעות לשם חיזוק ההבנה ההדדית ושיתוף הפעולה בין מדינת ישראל והכס הקדוש לטובת הכלל.

ברצונו של נשיא מדינת ישראל להביע את אמונתו העמוקה כי בשוב ה' לציון את פזורת ישראל, תקוים ההבטחה הנבואית, ותגבר בלב כולנו ההכרה על פי דברי הנביא: 'הלוא אב אחד לכלנו הלוא אל אחד בראנו מדוע נבגד איש באחיו לחלל ברית אבותינו' (מלאכי ב, י). אזי ייעלמו חוסר הסובלנות הדתית ושנאת אחים כעשן ברוח תכלה, ככתוב וכמובטח.

ח. שנה אחרונה לנשיאות במשכן החדש

בפרוס שנת 1972 נכנס שזר אל שנתו האחרונה בתפקיד הנשיא. באותה השנה הלכה ונשלמה בנייתו של משכן הקבע של נשיאי ישראל בשכונת טלביה בירושלים. התהליכים לתכנון המשכן החלו באביב 1964 ובסתיו 1971 עמד הבניין בפני השלמתו. אלא שעוד לפני סיום הבנייה נמתחה ביקורת מצד העיתונות ואנשי ציבור על תכנונו של האדריכל אבא אלחנני. המבקרים טענו שהבניין מרוחק ומשדר סגירות, שתכנון החדרים לוקה בחסר ויגרום אי-נוחות לשוכני הבניין וכיוצא באלו טענות. לנוכח הביקורת נערכו בבניין שיפוצים שדחו את חנוכת המשכן בכמה חודשים. ב-28 במרס 1972 קבעו שזר, הרב הראשי אונטרמן ורבנים בכירים מזוות עתיקות מעשי ידי תלמידיו של הבעש"ט, מייסד תנועת החסידות, במשכן החדש של הנשיא. חנוכתו הרשמית של הבית התקיימה ביום העצמאות שחל ב-18 באפריל וגם טקסי החג המסורתיים כבר נערכו בו. ימים אחדים לאחר מכן עברו שזר ורעייתו להתגורר במשכן החדש. שזר, שהתרגל למעון הצנוע ברחוב אלחריזי, לא רווה נחת מהמעבר לבית החדש והתקשה להסתגל לגודלו ולמבנהו. עיתונאים שביקרו בבית הנשיא דיווחו שהבית מרווח ומלא ביצירות של טובי האמנים בישראל, אך היו בהם שציינו שהוא משדר קור וזרות לעומת החום והפשטות שקרנו מהצריף הישן.

ביוני 1972 נפלה רחל שזר ושברה את רגלה. כחודש לאחר מכן חלה הידרדרות במצבה הכללי והיא אושפזה בבית החולים לחולים כרוניים על שם אברהם הרצפלד בגדרה. מאז לא שבה לאיתנה ולא חזרה עוד להתגורר עם אישה.

בגיל 83 כבר נתנו השנים את אותותיהן בשזר והוא האט את קצב פעילותו, אך המשיך ללוות ממעונו החדש את חיי החברה והתרבות ואת ההתפתחויות המדיניות. אחת מן הבעיות שעליהן נתן את הדעת הייתה קליטתם של סופרים עולים. שורשיה של הבעיה הכאובה הזו נעוצים בתקופה שלפני הקמת המדינה, והיא הטרידה את שזר מזה שנים (ראו לעיל עמ' 336 ח/ג). מוסדות ואישים אחדים טיפלו בקליטת הסופרים, ואף הושגו כמה הישגים בתחום זה. הסופרת והמשוררת אנדה עמיר נטלה

על עצמה את הטיפול בסופר העולה כמשימה אישית. אך קשיי הקליטה של הסופרים נותרו בעינם בשל האמצעים הדלים שהקצתה לכך המדינה ומחמת הקושי האובייקטיבי שהעמידה השפה העברית בפני הבאים. גם יכולתו של שזר בתור נשיא לתרום להקלת הבעיה הייתה מוגבלת, אך הוא דאג להעמיד סכומים צנועים מקרן עמו"ס לרשותה של עמיר לפרסום מיצירותיהם של עולים. למשל באביב 1973 מימנה הקרן מחצית עלות ההוצאה לאור של ספר שירים ברוסית שכתב זלמן דובנוב, עולה צעיר מריגה. ב-1972 התחיל שזר להעניק מדי שנה ביזמת משרד הקליטה ולשכת הנשיא את 'פרס הנשיא שזר' לסופרים עולים.

למרות הקשיים המתוארים לעיל ניסה שזר לשכנע סופרים יהודים בולטים מהתפוצות לעלות לישראל. קרן עמו"ס סייעה במימון ביקורים של סופרים ואנשי מדע יהודים בישראל, ואת חלקם נהג שזר להזמין כאורחיו האישיים למשך חודש ימים. אחד מהם היה חיים גראדה, מהבולטים בסופרים ובמשוררים הכותבים ביידיש, שחי בארצות הברית. שזר העריץ את יצירתו של גראדה, תרגם משיריו לעברית וקיים עמו יחסי ידידות. במרס 1964 אירח אותו לחודש במשכן הנשיא, וב-1967 היה מעורב בתרגום לעברית של ספרו 'צמח אטלס' (יצא לאור בהוצאת 'עם עובד' ב-1968 בתרגומו של אליהו דוד שפיר). גראדה מצדו תרגם מכתביו של שזר ליידיש לצורך פרסומם בעיתונות היהודית בארצות הברית. בראשית 1972 הביע גראדה בפני שזר את רצונו להיענות לקריאתו ולעלות לישראל. אולם הוא הביע חשש שלא יוכל למצוא פרנסה בארץ. שזר סיכם עם נשיא האוניברסיטה העברית אברהם הרמן שגראדה יוזמן לאוניברסיטה כמרצה אורח ויזכה למלגת קיום למשך שנה. הרמן אף הבטיח להמשיך בסידור הזה גם מעבר לשנה אם גראדה ירצה בכך. שזר כתב לידידו על ההבנות עם הרמן והבטיח לסייע לו גם במציאת דירה (תעודה 172). חיים גראדה הגיע לישראל ב-1972. הוא שימש מרצה אורח באוניברסיטה העברית במשך שנה, אך לאחר מכן שב לארצות הברית.

ב-1972 נכנסה ארצות הברית לשנת בחירות שבמהלכה עמד הנשיא ריצ'רד ניקסון להתמודד על כהונה

שנייה. בדרך כלל לא נטה הממשל לנקוט יזמות מדיניות בשנת בחירות, ובוודאי לא כאלו שעלו לכהן את תומכי ישראל בארצות הברית. קובעי המדיניות בישראל הסיקו שבמצב דברים זה אין סיבה לפעול בחפזה והניחו לשליחותו של יארינג לגווע לאטה; הגבולות נותרו שקטים, למעט פעילות חבלנית מזדמנת מגבול לבנון; אספקת הנשק מארצות הברית התנהלה כסדרה חרף המעלות והמורדות ביחסי המדינות. הנחת העבודה בצה"ל ובצמרת הביטחונית הייתה שאין צפויה מלחמה בהיקף מלא בזמן הקרוב. במחצית הראשונה של 1972 נוצר אפוא רושם שאי-אפשר לערער את הסטטוס קוו שהשתרר לאחר מלחמת ששת הימים ושהיחסים בין ישראל לשכנותיה שרויים בקיפאון. השלום שעליו דיבר שזר תדיר נראה רחוק מתמיד. אולם ב-18 ביולי 1972 הפתיע נשיא מצרים סאדאת כשהודיע בנאום פומבי בקהיר על החלטתו להפסיק את עבודתם של כל היועצים הצבאיים הסובייטים במצרים, שמספרם הגיע לכ-17,000, ולהורות להם לשוב לברית המועצות. לימים התברר שצעד זה היה חלק מהכנותיו של סאדאת

למלחמה בישראל, אולם באותם הימים נטו בישראל לפרש את צעדו כסימן להתקררות ביחסי ברית המועצות ומצרים. הוא נתפס כמחליש את יכולתה הצבאית של מצרים ולכן מרחיק את סכנת המלחמה. להערכות אלו תרמה הודעתו של דובר ממשלת מצרים כמה ימים לאחר מכן כי גירוש המומחים הסובייטים נועד לסייע לחידוש התהליך המדיני ולהשגת פתרון של שלום באזור. צעדו של סאדאת התקבל אפוא בשביעות רצון בישראל, אך הוחלט שתשובה רשמית לדבריו תינתן רק בהודעה מדינית של ראש הממשלה גולדה מאיר בכנסת ב-26 ביולי, וזאת לאחר נאום פומבי נוסף שהתכוון סאדאת לשאת ב-24 בחודש. אלא שבנאומו זה שב סאדאת לאמירות התוקפניות כלפי ישראל שהיו שזורות בנימות מלחמתיות. בישראל הביעו אכזבה מתוכן הנאום והעריכו שהוא משדר תסכול, מבוכה והרגשת בדידות מדינית בקרב ההנהגה המצרית. הכדור הועבר אל מגרשה של ישראל שבה ציפו לנאומה של ראש הממשלה. יחסיו של שזר עם גולדה מאיר היו חמים וידידותיים ואת השיחות התכופות ביניהם הגדירה גולדה 'גלויות לב

הנשיא שזר וראש הממשלה גולדה מאיר בנמל התעופה בלוד עם שובה מביקור ברומניה, 7 במאי 1972. ביניהם מאחור שלישו הצבאי של הנשיא ישראל ירקוני (צילם משה מילנר)

ומדריכות'.¹ מדי פעם שלח לה שזר מכתבים שהוגדרו 'פרטי בהחלט' ובהם נהג לשתף אותה במחשבותיו או לבקש ממנה לשים לב לבריאותה עקב עומס העבודה הרב המוטל עליה וזאת משום ש'אין לנו עוד גולדה אחת, לא דומה לה ולא דומה לה כעת',² כך כתב לה באוקטובר 1970 לקראת נסיעתה לארצות הברית. עם זאת שזר לא היה שלם עם גישתה המדינית של גולדה וחשש שהעמדות שנקטה יביאו בסופו של דבר לחידוש מעשי האיבה. כעת חשש שבתגובה לנאומו השני של סאדאת תציג עמדות נוקשות, ושוב ייסגר חלון ההזדמנויות הצר שנדמה היה שנפתח לאחר נאומו הראשון. באותם ימים שהו זלמן ורחל שזר בנופש בשבי ציון. ביום שבין נאום סאדאת לתשובת ראש הממשלה מיהר שזר לשלוח מכתב קצר אל גולדה. הוא הזכיר לה את הפסוק מהמקורות 'בנפול אויבך אל תשמח' שפירושו: גם בנפול רוחו עליו, ודחק בה במרומז להפגין בתשובתה מתינות ורצון טוב שיאפשרו להתקדם בכל זאת להשלמה עם האויבים, משום ש'לכך יש לחתור בכל כוחות הגוף והנפש ולכך נגיע' (תעודה 173). למחרת נשאה גולדה מאיר נאום מתון ופשרני. היא נמנעה מלהיכנס לפולמוס עם דבריו של סאדאת וקראה לו להיפגש עמה פנים אל פנים ולחזור למשא ומתן המדיני ללא תנאים מוקדמים. סאדאת השיב לה אף הוא בנאום מפויס, אך חרף האווירה המפויסת לא התחדש התהליך המדיני.

לעומת השקט היחסי ששרר לאורך הגבולות חלה עלייה בשכיחותן של פעולות הטרור של הארגונים הפלסטיניים נגד מטרות ישראליות בחו"ל. ב-5 בספטמבר 1972 השתלטה חוליה של ארגון 'ספטמבר השחור' על מגורי הספורטאים הישראלים שייצגו את ישראל באולימפיאדת מינכן. במהלך ההשתלטות הרגו אנשי החוליה שניים מן הספורטאים ודרשו שיעמידו לרשותם מטוס שבו יצאו מגרמניה עם בני הערובה. כשהובאו הספורטאים וחוטפיהם במסוק אל שדה התעופה הסתערה יחידה של המשטרה המקומית על אנשי 'ספטמבר השחור' וניסתה לחלץ את בני הערובה מידם. הפעולה נכשלה ואחד עשר ספורטאים ישראלים מצאו בה את מותם.

מיד לאחר האירוע ובימים שאחריו זרמו אל בית הנשיא מברקים ממנהיגים ומאנשי דת ברחבי העולם ובהם גינויים חריפים לרצח ודברי תנחומים למשפחות הנרצחים ולעם בישראל. כעבור יומיים נערך טקס התייחדות ממלכתי להרוגי מינכן כשהגיעו ארונותיהם לשדה התעופה בלוד בהשתתפות נשיא המדינה וראשיה,

ובנוכחות אלפים. יום לאחר מכן חגג עם ישראל את ראש השנה תשל"ג כשהוא נדכא ואבל. ברכתו של הנשיא לראש השנה תשל"ג כבר הייתה כתובה ומוכנה ושזר הוסיף לה ברגע האחרון מילות הספד לספורטאים שנרצחו: 'הצבי ישראל – על במוותינו חללים. שוב חללים, והפעם מעל במת צביי ישראל, לעיני כל המצוינים שבגיבורי עולם. והפעם עם רב, אחד עשר כוכביא! שכיכבו בשמי הספורט בישראל נרצחו בדם קר על פסגת העולם, לעיני רבבות ולאוזני מיליונים רבים צמודים אל כלי התקשורת הגלובליים' (תעודה 174).

הטרור הגואה הוסיף נדבכים של טינה ועוינות למערכת היחסים הרגישה והבעייתית שנוצרה במדינת ישראל בין יהודים לערבים, והייתה לרגישה עוד יותר לאחר מלחמת ששת הימים. בתקופה כזו ראו רחל וזלמן שזר חשיבות מיוחדת בטיפול היחסים עם המיעוטים, ועניין זה תפס מקום חשוב בסדר היום של בית הנשיא. למשל ב-21 באוגוסט 1967 ביקר שזר בנצרת וקיבל אזרחות כבוד משותפת של עיריות נצרת הערבית ונצרת עלית היהודית, וצוין עליה שיש בה משום סמל לאחוות עמים. ב-30 באוגוסט 1970 אירחה רחל שזר במשכן הנשיא 180 נשים יהודיות וערביות – מוסלמיות, ארמניות, דרוזיות ונוצריות, למפגש שארגנו 'האגודה הישראלית להבנה וידידות' ו'המדור לנשים ערביות במועצת הפועלות'. מן המפגש יצאה קריאה להסרת המחיצות ולעידוד פעולות למען קירוב לבבות בין יהודים לערבים.

יחסים מיוחדים קשר שזר עם בני העדה הדרוזית. באפריל 1964 היה הנשיא הראשון שהשתתף בחגיגות נבי שועיב של העדה למרגלות קרני חיטין, והמאורע היה ציון דרך ביחסי הדרוזים עם מדינת ישראל. באוקטובר 1969 זכה למנות ולהשביע את פארס פלאח, הדרוזי הראשון שהיה לשופט שלום, ובאוגוסט 1970 מינה ביזמתו את הסופר והעיתונאי הדרוזי כמאל מנסור ליועצו לענייני מיעוטים. מנסור היה הלא-יהודי הראשון בצוות לשכת הנשיא. נקבע שהוא יטפל בפניות שמגיעות לבית הנשיא מחוגי המיעוטים, יסקור בפני הנשיא את הלכי הרוח בקרב המיעוטים כפי שבאים לידי ביטוי באמצעי התקשורת ויסייע לו בעידוד היצירה הספרותית הערבית. בינואר 1973 חגגו בני העדה המוסלמית והדרוזית את חג הקרבן (עיד אל-אדחא). כמדי שנה אירח שזר משלחות של בני העדות ובירך אותן לרגל החג. בדברים שנשא בפני המשלחת של ראשי העדה הדרוזית, ובהם תושבי הכפרים הדרוזיים ברמת הגולן, אמר שזר: 'בסיפוק מיוחד אני מציין

כי העדה הדרוזית על אף מספרה הקטן, רבה ידה במלאכת בניין הארץ ובעמידה על ביטחונה. זכינו כולנו לכך שהנכם היום שותפים נאמנים בביצורה ובהתפתחותה של המדינה בכל שטחי החיים שלה' (תעודה 176).

בדרך כלל הצליח שזר לטעת את ההרגשה שהוא נשיא אפוליטי שאינו מעורב במחלוקות ובנושאים ששנויים במחלוקת בציבור – כפי שציפה ממנו הציבור. אולם דווקא השנה האחרונה לכהונתו לוותה פה ושם בטונים צורמים: ניסיונו – שהצליח – להביא את המזכיר הכללי של ההסתדרות יצחק בן-אהרון לחזור בו מהתפטרותו מהתפקיד במאי 1972 עורר תמיהות בעיתונות; בסתיו 1972 היה אמור המחזאי הצעיר חנוך לוין לקבל מידי את 'פרס הנשיא שזר' לספרות ומחזאות לשנת 1972 על מחזהו 'חפץ'. אולם זמן קצר לפני כן התפרסם בעיתון 'הארץ' ששזר הביע מורת רוח מהענקת הפרס למחבר המחזה השנוי במחלוקת 'מלכת האמבטיה'. בעקבות הפרסום סירב חנוך לוין לקבל את הפרס מידי שזר והמעשה כולו גרר גל של תגובות ובהן גם ביקורתיות כלפי הנשיא; יותר מכול עורר סערה ניסיונו התקיף של שזר בערב יום כיפור תשל"ג ללחוץ על רשויות החוק כדי שישחררו בערבות שני אברכים תלמידי ישיבה שנעצרו באשמה של שרפת החנות למוצרי מין 'ארוס' בתל אביב. לאחר שנודע לו שהשניים לא ישוחררו אף הצהיר שזר שבכוונתו לבלות עמם את צום יום הכיפורים בבית הסוהר (כוונתו לא יצאה אל הפועל). מעשהו זה זיכה אותו בביקורת חסרת תקדים מצד המחנה החילוני, שהאשים אותו בצעד שיש בו מעין מתן עידוד למעשה פשע והתערבות גסה בשלטון החוק. בעיתון 'מעריב' אף נטען ששזר פעל על פי בקשתו של הרבי מליובאוויטש – טענה שלשכת הנשיא הכחישה מכול וכול. שזר הבהיר מאוחר יותר שלא היה בכוונתו להביע הזדהות עם מציתי החנות, שמבחינתו הם נאשמים בפשע לכל דבר, אלא רק לברר אם אפשר להניח להם כמחווה הומנית לצום מחוץ לכותלי הכלא עם בני משפחותיהם.

בחוק יסוד נשיא המדינה, תשכ"ד – 1964, הוגבלה כהונתו של הנשיא לשתי תקופות בנות חמש שנים כל אחת. ואמנם כמה שנים לפני תום כהונתו השנייה כבר החל שזר להכין את יום סיום תפקידו. הוא ביקש לעבור להתגורר עם אשתו ברובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים ולחזק בכך את האחיזה היהודית בעיר המזרחית. ב-1969 התנהל משא ומתן בין ועדת הדיור הממשלתית לבין החברה לשיקום הרובע היהודי, ואף

אותרה דירה מתאימה לשזר, היא בית הקוקייה בסמטת גל-עד. אלא שעם התקרב מועד סיום כהונתו של שזר החלו להישמע דיבורים בחוגי מפלגת העבודה על כך שצריך לשנות את החוק כדי שאפשר יהיה להאריך את כהונתו של שזר בשנה ואולי אף יותר. בעלי ההצעה כרכו אותה ברצון להימנע מבחירת נשיא בשנה שבה ייערכו בחירות לכנסת. שזר רמז אמנם שבדעתו לפרוש בסוף הכהונה אך נטה כנראה לשקול את הארכתה בחיוב.

במהלך ביקורו של שזר אצל הרבי מליובאוויטש במרס 1971 יעץ לו הלה לפרוש עם תום שתי תקופות הכהונה כנשיא המדינה בלי שנתן טעם של ממש לדעתו. משהחלו להישמע דיבורים על הארכת כהונתו של שזר שלח הרבי בחשוון תשל"ג מכתב אל הרב שלמה יוסף זווין, עורך האנציקלופדיה התלמודית ומחשובי הרבנים של חב"ד בארץ, והסמיך אותו לשוחח עם שזר, להזכיר לו את עצתו ולציין בפניו שאם יודיע על החלטתו לפרוש יוסיף לו הדבר כבוד. כמה ימים לאחר שנפגש עם הרב זווין הגיע לשזר כמדי שנה מכתב ברכה מהרבי ליום הולדתו ה-83 שחל בראש חודש כסלו. בתשובה למכתב הברכה של הרבי וכתגובה לפנייתו של הרב זווין כתב לו שזר: 'זכורה לי יפה עצתו-הוראתו בדבר התנהגותי עם תום שתי העונות של בחירת, ובלבי קיבלתי עליי לקיימה במלואה' (תעודה 175). הוא מסר לו שבכוונתו להודיע על החלטתו למחרת היום בתפילה שתיערך כמדי שנה לכבוד יום הולדתו בבית הכנסת 'צמח צדק' בעיר העתיקה. עוד כתב לרב שעקב מחלתה של רעייתו נדחתה תכניתו להתיישב בעיר העתיקה בירושלים. יומיים לאחר מכן התפרסמו בעיתונות דבריו של שזר בבית הכנסת 'שנאמרו בהתרגשות ובפתוס שזרי אופייני' על אודות כוונתו לסיים את תפקידו: 'עליתי לדוכן ועתה הגיעה השעה לרדת הימנו. חיי המדינה לא התחילו עם בחירתי ולא יסתיימו עם פרישתי, אלא יימשכו לדורי-דורות ולנצח-נצחים'.³ בחודשים הבאים שב שזר והבהיר שהחלטתו לפרוש היא סופית. גם היזמה הפרלמנטרית להארכת כהונתו גוועה לאחר שזכתה לביקורת ציבורית נוקבת.

במאי 1973 הגיע מועד סיום כהונתו השנייה של שזר. ב-24 במאי 1973 התכנסה הכנסת לישיבה חגיגית, נפרדה מהנשיא היוצא שזר ושמעה את הצהרת האמונים של הנשיא הנבחר אפרים קציר. במשך כל שנותיו בבית הנשיא שמר שזר על קשרים עם בית המחוקקים של מדינת ישראל. הוא כיבד בנוכחותו את ישיבות הפתיחה של מושבי הכנסת ואת הדיונים שעסקו בנושאים בעלי

'זזכה תזכה לראות במו עיניך את אשר לא זכו לראות כל שלושת קודמיו ואשר לא חדל להיות אדיר חפצם כל הימים – לחזות בשלום הצודק והאיתן שורר בארץ אבותינו. חרב לא תוסיף עוד לעבור בה ולא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קודש, וכן יהיה רצון' (תעודה 177).
עם תום הישיבה עזב שזר את משכן הכנסת כאזרח מן השורה.

חשיבות ציבורית רבה כגון תקציב המדינה, יהודי ברית המועצות, יהודי עיראק, משפטי לנינגרד ועוד. בדברי הפרדה שנשא בישיבה החגיגית של הכנסת חזר שזר על הדברים שאותם הרבה להשמיע בנאומיו ובברכותיו לאומה ובכללם: הכמיהה לשלום, הדאגה ליהודי התפוצות והצורך בסובלנות הדדית ובליכוד ואחדות האומה. לסיום בירך את מחליפו אפרים קציר ואיחל לו:

1. דברי גולדה מאיר בפגישת הפרידה של הממשלה מהנשיא היוצא זלמן שזר, 27 במאי 1973, ג"מ, א-15/7306.
2. זלמן שזר אל גולדה מאיר, 13 באוקטובר 1970, ג"מ, א-4/4237.
3. מנחם ברש, 'הגיעה השעה לרדת מהדוכן', **ידיעות אחרונות**, 8 בנובמבר 1972.

טקס חילופי נשיאי המדינה במשכן הכנסת, 24 במאי 1973. בקדמת הבמה מימין לשמאל: הנשיא הנכנס אפרים קציר, יושב ראש הכנסת ישראל ישעיהו והנשיא היוצא זלמן שזר

172. אל חיים גראדה, ניו יורק

ירושלים, כ' בשבט תשל"ב, 5 בפברואר 1972

ידיד לבי הוותיק והיקר, ר' חיים גראדע לעבן,

סוף סוף, אחרי התמהמהויות מרובות, מחלות ונסיעות ועיכובים מעיכובים שונים, יש לי עכשיו האפשרות לכתוב לך מכתב, שצריך להיות כולו 'תכלית'. רגע זה סיימתי שיחה מעשית עם ידידנו המשותף אברהם בורנשטין ונוכחתי לדעת כי מכל ההצעות והתכניות הפעם לפנינו עניין ראלי שעולה עוד בהרבה על בקשתך: 'אָפּאָסטען' [משרה]. גם הזמן יהיה חופשי ליצירתך, וגם משכורתך תהא טובה ובטוחה לצמיתות. בשיחה השתתף ידידנו אברהם הרמן, נשיא האוניברסיטה העברית בירושלים. הוא יוצא ביום ד', 9 בפברואר, לניו יורק, ויראה אותך. כל בקשתי ממך היא: לא להחמיץ הזדמנות זו ולראות אותי, לשמוע מפיו את כל פרטי העניין, ולהגיד לו כל אשר בלבך, ולסיים אתו.

מיד אחרי שובו לארץ, נחוץ יהיה לגשת לעניין הדירה. אני מקווה כי שנינו (עם א' הרמן) נוכל גם שאלה זו לפתור. אולם כאן אין לי עוד ידיעות על תאריכים. וגם נחוץ לשמוע ממך ומאשתך את התאריכים לצאתכם אלינו, ואת הפרטים על הדירה המבוקשת.

אילו היה אפשר לך לבוא עוד לפסח, כאשר דיברנו, הייתי שמח שתהיו שניכם אורחיי לפסח לסדר בבית ההבראה במוצא, כאשר הסכנתי. והזמנתי לכך שטוחה בזה לפניך. אבל מכיוון שהפעם מדובר על עלייה ממש על מנת להשתקע, ולא רק כ'אורח נוטה ללון', הריני משאיר בידך לקבוע את מועד עלייתך. ואני בכל אופן מקווה לראותכם שמחים ובריאים ובקרוב ממש! ובירושלים?

ודאי תשמח לשמוע כי ידידנו א[ליהו] ד[וד] שפיר קיבל פרס בעד תרגומיו את 'צמח אטלס' ו'מלחמת היצר' שלך. עכשיו נחוץ יהיה להתחיל לחשוב על הכנה לתרגום של 'זין און טעכטער' [בן ובת]. אבל זה יהיה חלק של התכנית הגדולה לאחר עלייתך. לעת עתה לא דיברתי על התכנית עם שום איש מידידיך עד אשר תסיים עם הרמן ותודיע אתה, בשעה שתמצא ולמי שתמצא.

והעיקר: אל תזניח את השיחה המפורטת והמסיימת עם אב. הרמן, כי זמנו בארה"ב יהיה קצוב וקצר. וברכות לבביות לרעייתך. מובטחני כי היא תסכים לתכנית ותעזור לך לבצע אותה על צד היותר טוב. כולי שלך, בין שאני כותב מכתבים ובין שאינני כותב,

מצפה לראותכם כאן בקרוב,

באהבה

זלמן שזר

ההיטב חרה לך על ה'דער] טאג' שנסגר?

התאבלתי עליו! אבל אתה אישית אל תצטער הרבה. לבנים נפלו וגזית תבנה.

173. אל גולדה מאיר, ירושלים

שבי ציון, י"ד באב תשל"ב, 25 ביולי 1972

אחרי נאום סאדאת בקהיר

ולקראת נאומך בכנסת

ג[ולדה]. יקירתי,

כתוב: 'בנפול אויבך אל תשמח' – והפירוש הוא: גם בנפול רוחו עליו. אל תשתעשע בשמחות שווא ואל תסמוך על כך יותר מדי.

אולם עוד כתוב: ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלימו אתו.

והכתוב הראשון על שני חלקיו הוא ראשית התנאי למילוי ההבטחה שבכתוב השני – ולכך יש לחתור בכל כוחות הגוף והנפש ולכך נגיע.

תמיד שלך,
אסיר התקווה
זלמן

174. ברכת נשיא המדינה לראש השנה תשל"ג

ירושלים, א' בתשרי תשל"ג, 8 בספטמבר 1972

הצבי ישראל – על במותינו חללים. שוב חללים, והפעם מעל במת צביי ישראל, לעיני כל המצוינים שבגיבורי עולם. והפעם עם רב, אחד עשר כוכביא! שכיכבו בשמי הספורט בישראל נרצחו בדם קר על פסגת העולם, לעיני רבבות ולאוזני מיליונים רבים צמודים אל כלי התקשורת הגלובליים. מצפון עולם – אל דמי לך! כמורשת מהשנה שעברה לשנה הבאה על הסף, הונף הצו למלחמה בפשע שבוצע לעיני נציגי כל העולם שהזדעזע. הפעם כל עמי העולם קרובים אל החלל, ועל מצפון כל העולם חובת כיסוי הדם של הנבחרים, עד שת יגדע ה ז ר ו ע המחבלת של אלופי המשטמה.

שנת התשל"ב המסתיימת היום השתלבה בכללה בצורה נאמנה במערכת האומה על קיומה ותקומת חזונה. עלייתם של יהודי כל העולם ובמיוחד מתחומי ברית המועצות הגיעה השנה לממדים מתרחבים וגדלים והועמדה במרכזם של מעייני האומה. ועבודת הבנייה בארץ והקליטה של עולינו לארץ, עם כל פיגורה אחרי הצרכים הלוחצים,

תלמידי תיכון מפגינים בתל אביב נגד המשך המשחקים האולימפיים במינכן לאחר רצח הספורטאים הישראלים, 6 בספטמבר 1972

גברה והלכה. 'תביאמו ותטעמו' היו לעינינו לשני הצדדים של מצע הדור, ובשניהם כאחד לא חדלנו כל השנה לחולל גדולות ולתבוע גדולות – על אף כל המעצורים – בתוך כל רחבי האומה והמדינה כאחד. ההתפתחות הכלכלית בתוך ארצנו התמידה בגידולה הבלתי פוסק: בחרושת ובחקלאות, בבנייה ובמסחר, במעבדות המדעיות ובעבודת הרוח לכל גווניה וענפיה הישנים והחדשים.

וכל תשל"ב, מראשית השנה ועד אחרית השנה, לא פסקה יהדות העולם לגלות את ברכת פעולתה המעשית למאבק אחינו הנרדפים על חייהם ותחייתם גם במזרח וגם במערב כאחד. המגביות הכספיות והמאמצים הפוליטיים השלימו אלו את אלו.

גם בדידותנו המדינית, למרות כל התרחבות השטנה וההסתה נגדנו מקרוב ומרחוק, הלכה והצטמצמה. בעוד שבקרוב מחנות צורינו סביבנו גברה השנה התפוררות הכוחות ושקע הזיק האחרון של רגש אנושי בקרב מחבליהם, אין היום אף מדינה ערבית – על כל מתנשאים ומצביאים – המעזה להוסיף על ניקוב תאריכים קרובים של חידוש הקרבות. אף העזים שבאויבינו נרתעים כי נפל פחד צה"ל עליהם.

אך 'ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלימו אתו', אמר לנו החכם. 'שלימו' דווקא ולא יירתעו ויתפוררו ויהפכו לחדלי אנשים, אלא כשווה עם שווים ישבו ויכרתו בריתם שלום.

אנו מברכים על הקלת פתחון שערים לעלייה מרוסיה הסובייטית, וכבר נודעזענו למשמע המזימה החדשה. גזרה נגזרה על כל בעלי תואר אקדמי בין מבקשי רישיונות העלייה להכניס לאוצר המדינה הון תועפות, שממשלת רוסיה יודעת נאמנה כי אין לאל ידם להמציאו.

גזרת כופר העלייה של אזרחים בעלי תואר אקדמי היא כפירה בזכויות היסוד של כל אזרח, ואחת התעודות הדחופות המזעיקות עכשיו, בשלהי תשל"ב, את יהדות העולם כולו ולכל אשר רוח אנוש לא כבה בו – היא המלחמה בגזרה המרושעת הזאת – עד ביטולה.

ובמשנה כאב יצוין בסוף השנה כי על אף הישגינו בחוץ ועמידתנו האיתנה בפנים – שדנו הסרי של הפרט הכושל עדיין זרוע קוצים ודרדרים. שוד ושיסוי ושילוח כל רסן, ומריבות ציבוריות על סיבוכיהן וסילופיהן מוסיפות לתעתע בחלקים רבים בקרבנו.

עתידי הישגים ועמוסי ייעודים הועמדנו על מפתן השנה החדשה. ואבוקות היסטוריות רבות משמעות הודלקו לנו הפעם על שער השנה החדשה – אבוקות זיכרון שתהיינה לנו לעיניים לשנה הבאה ולשנים הבאות.

השנה תחוג האומה את מלאות מחצית יובל השנים מאז התחדשות עצמאותנו המדינית. בענווה ובמלוא ההודאה והכרת האחריות המוטלת עלינו יצוין המאורע ההיסטורי המכריע הזה בכל מרחבי ארצנו ובכל פינות ארצות פזורינו להאדרת אחדותנו ולהעמקת שורשינו.

והשנה תמלאנה 75 שנה לכינוס הקונגרס הציוני הראשון על ידי ד"ר תאודור הרצל, זכרו ינון לעד. מאז שונו והורחבו מסגרות התארגנות האומה, והתפקידים החדשים תובעים חידושי צורה והעמקת תוכן.

השנה מלאו 90 שנה ומעלה להתחדשות התיישבותנו: פתח תקווה הישישה הראשונה לחגיגות ואחריה באו בשנה זו: ראש פינה וזיכרון ומזכרת בתיה ועוד מחלוצות התחלצותנו, ואך זה עתה העלתה ראשון לציון את חג ראשונותה. ועוד עונת הראשונות לא תמה, עוד הראשונים העולים 'הנה הנם'; עודן עפות היונים אל ארובותיהן, ועוד רבות הארובות הנשמות הקוראות ליונים מקרוב ומרחוק.

לאור האבוקות הללו – ביצור העצמאות המדינית, ארגון ואיחוד האומה, הרחבת ההתיישבות בתוך ארצנו, הרמת כוחנו, מוסרנו וכבודנו – עוברת ההיסטוריה את מפתן שנת התשל"ג הבאה עלינו לטובה. ומי שעוז לעמנו נותן וייתן, הוא יברך את עמנו בשלום.

לשנה טובה תיכתבו ותיחתמו לאלתר לחיים טובים ולשלום!

175. אל הרב מנחם מנדל שניאורסון, ניו יורק

ירושלים, כ"ט בחשוון תשל"ג [6 בנובמבר 1972]

אדמו"רי הנערץ והאהוד שליט"א,

שפע תודתי על דייקנות וזריזות מכתבו שהגיעני היום, ערב ראש חודש כסלו.

שמחתי לקבל לפני שבועיים את אלמנת אחיו ז"ל ואת בתה דליה עם חתנה העומדים בעוד שבוע להיכנס בברית הנישואים בשעה טובה ומוצלחת. זימנתי אותם יחד עם השבים מביקורם בניו יורק בימים הנוראים. ויחדיו אחרי שמיעת דו"ח של הרב ליבוב שיחי' ושל הרבנים מקרב עולי גרוזיה בצירוף קרובי משפחתי שעלו עתה מלנינגרד, ושמחנו כולנו בשמחתם שהיא גם שמחתו האישית של כ"ת.

זכורה לי יפה עצתו-הוראתו בדבר התנהגותי עם תום שתי העונות של בחירתי, ובלבי קיבלתי עליי לקיימה במלואה אף כי עצתו הייתה מילתא בטעמה ואני עדיין לא שמעתי מכ"ת אם הטעם עדיין קיים. והסימנים לכך מפולגים. אני בכל אופן מוכן מחר בבית הכנסת של ה'צמח צדק' בעיר העתיקה לדרוש סימוכין על צמד התארים 'חסידא ופרישא' הזכורים לי דווקא בנוסח זה הארמי ואינו שגור בגרסה עברית (כלומר, 'חסיד ופרוש' שהם לא תמיד דווקא זהים) ולפרש בדרך צחות כי כשזוכים להגיע לגיל חסידא (פ"ג) יש לקיים חובת פרישה.

המחשבה שנשאתי את נפשי אליה להעתיק את מקום מגוריי לעיר העתיקה, אינה ניתנת עכשיו לביצוע בשל מחלת רעייתי תחי'. אמנם חלו בה סימנים ניכרים לטובה – שב כוח הדיבור כבר כ"ת, אבל היא עדיין זקוקה לרחמים רבים. לפי דעת הרופאים המטפלים בה היא תהא עוד חודשיים קשורה למיטתה ורק אחר כך אפשר יהיה לגשת לעבודת ריפוי

הנשיא שזר (שני משמאל) עולה לתורה ביום הולדתו ה-80 בבית הכנסת 'צמח צדק' של חב"ד בעיר העתיקה בירושלים, א' בכסלו תש"ל, 11 בנובמבר 1969. לשמאלו של שזר יעקב אלחנן סגל. לימינו: שלמה מייזנצ'יק, יעקב אלישביץ, לייב כהן וישראל לייבוב

פיזיותרפי. וה' ירחם! בצער כפול הנני נפרד לעת עתה ממחשבתי זאת ואצטרך לקבוע את מקום מגוריי אי שם ברחביה. אולי אצליח ואעביר את ספרייתי לעיר העתיקה. לעת עתה העברתי את רעייתי החולה לבית החולים 'הרצפלד' בגדרה ואני נוסע לשם וקרובים נוסעים. ואנו רואים אותה פעמים אחדות בשבוע ולבי דווי.

יום ג', ראש חודש כסלו.

עליתי היום לתורה בבית הכנסת של ה'צמח צדק' זצ"ל בעיר העתיקה כמתוכנן. השתתפו בתפילה הרבה מאנ"ש בשכונות שונות שבירושלים ואנשי הכפר [חב"ד] ולוד. הערתי על פרישתי השנה מתפקידי עוררה גל של אי־שביעת רצון, אבל לא הם המכריעים. מכיוון ששם היו אנשי עיתונות אני חושש שהדבר יעשה לו כנפיים לפני זמנו. מחר אני עומד לנסוע לגדרה לבקר את אשתי בבית החולים הרצפלד.

בציפייה לברכתו –

הנני נאמן כתמיד,

ש"ז שזר

176. דברים בקבלת פנים לראשי העדה הדרוזית לרגל חג הקרבן (עיד אל אדחא)

ירושלים, ז' בשבט תשל"ג, 10 בינואר 1973

ידידים נעלים,

לעונג רב הוא לי לארח אתכם גם הפעם בביתי בירושלים בירת ישראל הנצחית, ולהביע לכם מקרב לב את איחוליי הטובים לרגל חג הקרבן המבורך. נאה היא המסורת שנתברכנו בה להפגיש ביום חג זה את ראשי העדות ולברך את כולכם פנים אל פנים.

אני מאחל לכם, ובאמצעותכם – לבני משפחותיכם ולכל בני העדה, שתשרה הברכה בכם במעשי ידיכם וכי בקרוב מאוד יבוא השלום לשכון בארצנו לעולם ועד. אמן.

עם היכנס מדינתנו למחצית היובל לקיומה יכולים אנו לציין בשמחה ובגאווה את ההישגים שהושגו במישורים השונים של החיים, אף כי אין לנו כל ספק כי עוד רבה הדרך לפנינו ואין לנו לנוח על זרי הדפנה. בסיפוק מיוחד אני מציין כי העדה הדרוזית על אף מספרה הקטן, רבה ידה במלאכת בניין הארץ ובעמידה על ביטחונה. זכינו כולנו לכך שהנכם היום שותפים נאמנים בביצורה ובהתפתחותה של המדינה בכל שטחי החיים שלה.

גם בחייה הפנימיים זכתה העדה הדרוזית להישגים ניכרים: לאחר ההכרה בעדה הדרוזית כעדה דתית עצמאית ב־1957 ולאחר כינון בית הדין הדרוזי בחיפה, אנו יכולים לברך היום על צעד נוסף – על פתיחת בית דין דתי דרוזי בגולן שהוקם לא מכבר. אני משתמש בהזדמנות חגיגית זו כדי לברך בברכה מיוחדת את תושבי האזור הזה ולאחל לכולם השתלבות מהירה ומלאה עם שאר בני העדה.

חופש הדת במדינתנו מהווה יסוד מוסד שיש לשקוד על קיומו וביצורו. לשמחתנו לאחרונה נעשו פעולות מסוימות לחיזוק יסוד זה בקרב בני העדה, גם על ידי תמיכה רוחנית שיטתית וגם על ידי תמיכה חומרית מרובה. הריני יכול לציין בסיפוק את העובדה כי הודות לעבודתם המסורה של הקאדים, היה בית הדין הדרוזי למוסד מרכזי בקרב בני כל העדה. בהזדמנות זו אני מכיר תודה לכל הנציגים שפעלו למען קידומה והתפתחותה של העדה. וברכה מיוחדת בפי לשייח' אמין טריף ראש העדה, שמדי פגישתי אתו אני מתמלא מחדש הערכה והערצה לאישיותו ולכישורו להנהיג את בני עדתו. אני מאחל לו אריכות ימים ומקווה כי על ידו ובאמצעותו יגיעו בני העדה ברמת הגולן לאותם ההישגים שעליהם גאים כל אזרחינו הדרוזים.

כן יעמדו נא על הברכה כל העושים במלאכה ובמיוחד – חברי הראשות הרוחנית, הקאדים, ראשי המועצות המקומיות וכל בני העדה המשרתים בזרועות הביטחון השונות.

אני מודה לכם על היענותכם להזמנתי ומאחל לכולנו כי נזכה להיפגש בנסיבות דומות עוד שנים רבות, ארוכות וטובות. שנה טובה ומבורכת לכם ולכולנו.

177. זברים בישיבת הכנסת

ירושלים, כ"ב באייר תשל"ג, 24 במאי 1973

בשעה נישאה זו של פרדה מעם המשימה הנפלאה שהואלתם להטיל עליי לפני עשר שנים ואשר ניסיתי בכוחותיי הדלים לשאת בה מאז כל הימים, אין בלבי ברכה ממצה יותר לארצנו מאשר ברכת השלום בכל מרחבי חיינו המורכבים: שלום בין כל העמים והגזעים אשר בקרב המדינה, שלום בין מדינתנו לבין שכנינו סביבנו ושלום בין כל שכבות העם וכל גלי העלייה, הוותיקים והחדשים ולכל זרמי הרוח שבקרבו, כישנים וכחדשים.

'ארצות החיים' קראו חוזינו לארצנו, 'עיר השלום' קראו מלכינו לעיר בירתנו הנצחית ירושלים. והמהפכה הגדולה שהתחוללה בתולדות עמנו מאז נעץ העולה הראשון את מחרשתו באדמת אבות נועדה להיות מהפכה של שלום; בדרכי עבודה ושאיפת הצדק אמרה להתרחש הפגישה ההיסטורית המחודשת בין עמנו לבין ארצנו. וכל עשר השנים האחרונות היו גם שנות מאמצים בלתי פוסקים לגשר על פני תהומות ולטפח את התקווה, מורשת בונינו ומגנינו הראשונים כי יום השלום האיתן והצודק – אף על פי שיתמהמה – בוא יבוא! ובולע הרצח לנצח!

ומי ייתן וחבלי גאולתנו אל יסלפו את טיבה ואת טבעה של תחייתנו.

הכרת מרכזיותה של ארצנו הנבנית לכל פזורי העם העברי והכרחיותה של האומה הפזורה בביצורו של הביטחון לארצנו נלמדות ומוכחות לכולנו יום יום. הסכנות האורבות עדיין לשיירי עמנו הבודדים בגלויות עתיקות מאוד שבמזרח שחיהם עדיין תלויים להם מנגד וסכנות כיליון הרוח ברבות מארצות הרווחה מחדדות עוד יותר את החרדה שלנו לגורל המדינה ולביצורה. גזרת ההיסטוריה היא שמדינת ישראל תעשה את כל אשר ביכולתה להיות חזקה ובטוחה, ואוהבה על כל מרחבי האומה. וכשם שאנו בארץ מצווים לעשות הכול כדי שהמוני היהודים הנוהרים אלינו ועתידיים לנהור אלינו על אף הכול ימצאו בנו עוגן בטוח להצלחתם, איש כיכולתו – כן אנו מצווים לדאוג כי גם אלה שאינם נוהרים עוד אלינו יכוונו את לבם לקראת תקוות ישראל בארצו, ומציאותנו כאן תשמש מוקד לאהבתם, איש איש למערכי לבו ולשורשי נשמתו. והתפקיד הולך ונעשה מורכב יותר בזמנים הקרובים העתידיים עלינו. וככל שיתרבו הרזים של העלייה המופלאה אשר לפנינו כן יעצמו המבחנים אשר לפנינו. בכל עשר השנים האחרונות לא יצאנו ממתוחות של ימי המסה. 'ואיש כמונו' – ציווה עלינו מחולל הציונות המדינית בנימין זאב הרצל – 'אסור לו להיכשל בשום מבחן שהחיים מעמידים לפנינו'. נעשה הכול כדי שימי המסה לא יהיו לנו חלילה ימי מריבה. סכנה זו אף היא אורבת לנו מאז ומתמיד. אל ניפול בפחים ובמוקשים. כדי להיזהר מכך עלינו לטפח את רגשות האחוזה בין ישראל לגלויות ובין גלי העליות לבין עצמנו. נקשיב איש ללב רעהו; נתייחס בסובלנות איש לדעות רעהו גם כשעולמות מפרידים בינינו, כי על כן נתברכנו בברכת פגישת אחים שגלויות ודורות ומהפכות הפרידו בינינו. ואנו מאושרים כי זכינו לפגישה ההיסטורית הזאת, לחזות עין בעין בהתקרב עצם אל עצם על אף כל המרחקים האמיתיים והמדומים. נפשנו יוצאת לרוח ההיא שתיפח בהן ותחינה. ועל אף הכול הן היא באה הרוח ומחוללת פלא לעינינו.

ומובנים יותר איש לרעהו נצעד במלוכד ונתגבר על סבכי הטעויות שכבר נלכדנו בהן ואשר אורבות לנו בימים הגדולים הבאים לקראתנו. ובמידה שנצליח למצוא ולטפח את החוט המקשר את יומנו המסובך אל אורות הדורות שלפנינו – בה במידה נצליח להבין איש את שפת אחיו, הקרוב והמרוחק, ובלבד שאנך הדורות לא יישמט מלבנו ואמת הבניין לא תמוש מידנו יום יום.

ואל ידידי המבורך הצועד היום לקראת שליחותו כנשיא הרביעי של מדינת ישראל ייאמר מקרב לב הומה: עלה, עלה בחיר העם וברוך השם, בשעה טובה ומוצלחת! וזכה תזכה לראות כמו עיניך את אשר לא זכו לראות כל שלושת קודמין ואשר לא חדל להיות אדיר חפצם כל הימים – לחזות בשלום הצודק והאיתן שורר בארץ אבותינו. חרב לא תוסיף עוד לעבור בה ולא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קודשי, וכן יהיה רצון.

לברכה, לשלום ולאהבת אחים.

ט. אזרח מן השורה

לדירתו ברחוב קרן היסוד ניהל שזר פעילות ציבורית בהיקף מצומצם כשהוא נעזר רבות במזכירתו הוותיקה שולמית כהנא, שהמשיכה לשמש בתפקיד גם בלשכתו החדשה. הוא קיבל משלוחים של ספרים מאנשים, ניהל חליפת מכתבים, קיבל אנשים לפגישות והמשיך לנהל את חלוקת הכספים במסגרת קרן עמו"ס. אל לשכתו המשיכו להגיע מדי פעם בפעם בקשות מאזרחים לסיוע. מאחר שלא עמדו עוד לרשותו שום קרנות לעזרה, נאלץ שזר להשיב ריקם את פניהם של רבים מהפונים, ולפעמים כשהדבר נגע ללבו הקצה סכומים מכספו לעזרה לנזקקים. שזר עזב את בית הנשיא בתקופה של רגיעה ביטחונית יחסית, אולם תוך זמן לא רב השתנתה התמונה. ב-6 באוקטובר 1973, בעיצומו של יום הכיפורים תשל"ד, תקפו צבאות מצרים וסוריה במפתיע את כוחות צה"ל לאורך תעלת סואץ ורמת הגולן. צה"ל נתפס בלתי מוכן והכוחות

אחר תום כהונתו בתור נשיא המדינה העמידה המדינה לרשותו של שזר דירה מרווחת בבית דירות ברחוב קרן היסוד 41 בירושלים. הדירה הותאמה לצרכים שלו ושל רעייתו רחל אם יוחלט להעבירה מבית החולים הביתה, והוכשרה לפעילותו הציבורית בתור נשיא לשעבר ולקליטת 12,000 ספריו. בהתאם לבקשתו של שזר הותקן בית כנסת בקומת הקרקע של הבית.

שזר הצר מאוד על פרדתו מתפקיד הנשיא, ועם זאת קיווה שכאדם פרטי יוכל להתפנות יותר לענייני ספרות ולמחקר ככל שיתירו לו גילו המתקדם ומצב בריאותו. ב-1971 יצאו לאור שני ספרים שהכילו מבחר מדבריו וכתביו של שזר: 'אורי דורות: מחקרים והארות לתולדות ישראל בדורות האחרונים' ו'ציון וצדק: מבחר דברים בענייני תנועת העבודה'. שזר ביקש להמשיך בהוצאת קבצים נוספים מדבריו בנושאים שונים, ולהוציא לאור את שיריו.

יחידת שריון ישראלית במהלך קרב ברמת הגולן במלחמת יום הכיפורים, 9 באוקטובר 1973 (צילם רמי לחובר)

הערבים חדרו לשטח שבשליטת ישראל. בחזית הצפון התקרבו הכוחות הסורים אל 'הקו הירוק' ואיימו לחדור אל הגליל העליון. בהמשך הצליח צה"ל להדוף את הסורים מרמת הגולן ואף לחדור לשטח סוריה, ובדרום חדר לשטח מצרים ממערב לתעלה, אם כי כוחות מצריים רבים נותרו ממזרח לתעלת סואץ. מהלך המלחמה ומספר ההרוגים הגבוה שעלה על 2500 מחיילי צה"ל גרמו לזעזוע בציבור הישראלי, שהיה מורגל בניצחונות מזהירים במלחמות מול צבאות ערב. בשבועות שלאחר תום המלחמה שררה דאגה גדולה לנעדרים בקרבות, שמספרם הגיע למאות. בין הנעדרים נמצאו גם קרובי משפחה של שזר. שזר התכוון לצאת בנובמבר למסע לארצות הברית אך לנוכח המצב החליט לדחות את תכניותיו. הוא כתב לרבי מליובאוויטש על החלטתו לדחות את הביקור. במכתב תיאר את האווירה הכבדה ששוררת במדינה לאחר המלחמה, את הדאגה הרבה לנעדרים ולפצועים והוסיף: 'לא עת עכשיו לצאת את הארץ. עכשיו עוזב אדם את הארץ רק אם ענייני המלחמה מחייבים זאת. ולא – חובה להיכבד ולשבת בבית ולעשות את כל אשר הבית מטיל' (תעודה 178). שזר שיבח את רוח ההתנדבות שהתגלתה בעם וציין: 'ויפה העם בשעות התנדבותו כמו בשעות תפילה'.

המלחמה ותוצאותיה חוללו רעידת אדמה ציבורית בישראל. ממשלתה של גולדה מאיר הואשמה ב'מחדל' מודיעיני של אי-צפיית המלחמה ובאי-מוכנותו של הצבא למלחמה כפי שהתגלה בתחילת הקרבות, מחדל שהעמיד את קיומה של ישראל תחת איום ממשי. הלכי הרוח הביאו להקמת ארגוני מחאה שהורכבו בעיקר מחיילי מילואים משוחררים, ואלו דרשו הסקת מסקנות אישיות נגד האחראים ל'מחדל' ובראש וראשונה את פיטוריו של שר הביטחון דיין. בעקבות הלחץ הציבורי החליטה הממשלה על הקמת ועדת חקירה ממלכתית – היא 'ועדת אגרנט' – שתחקור את התנהלות העניינים בימים שקדמו למלחמה ואת ניהולה בימיה הראשונים. בראשית אפריל 1974 פרסמה ועדת אגרנט דוח ביניים של ממצאיה, ואלו הביאו להתפטרותה של ראש הממשלה גולדה מאיר מתפקידה ובעקבותיה להתפטרות הממשלה כולה.

יצחק רבין ושמעון פרס התמודדו על תפקיד מועמד 'המערך' לרשת את גולדה מאיר. ב-22 באפריל התכנס מרכז מפלגת העבודה כדי להכריע בין השניים. ערב ההצבעה התפרסמה בכלי התקשורת ידיעה שעל פיה נפגש האלוף במילואים עזר וייצמן עם כמה אישים במפלגת העבודה וביקש מהם למנוע את בחירתו של רבין

משום שהוא הוכיח בעבר שאינו יכול לעמוד בלחצים. כראיה הביא בפניהם וייצמן תזכיר שחיבר בנובמבר 1967 ובו טען שבמהלך ימי ההמתנה שקדמו למלחמת ששת הימים סבל רבין מהתמוטטות נפשית ותפקד בצורה לקויה, ואף ביקש מווייצמן, ששימש בתפקיד ראש אג"מ, להחליף אותו בתפקיד הרמטכ"ל. למרות גילוייו של וייצמן גבר רבין בהצבעה על פרס ברוב של כמה עשרות קולות. נשמעו גם הערכות שדבריו של וייצמן גרמו לחברי מרכז מסוימים להצביע דווקא בעד רבין מאחר שראו בהם התערבות בלתי נסבלת ובלתי הוגנת מצד גורם חיצוני בהליך פנימי של המפלגה. כל תקופת היותו של רבין רמטכ"ל שימש שזר נשיא המדינה והם נפגשו לא אחת לדיווחים ועדכונים. לאחר שנשמעו תוצאות ההצבעה במרכז 'המערך' כתב שזר מכתב ברכה לרבין. הוא הזכיר לו את הישגיו הצבאיים והמדיניים והוסיף: 'אבל אינני יכול להתעלם גם מייחוס אבות, המתווספים להישגי עצמם' (תעודה 179). בשושלת היוחסין של רבין היו רבים ששזר היטיב להכיר ובהם דודה של אמו הסופר מרדכי בן-הלל הכהן.

ככל שעברו הימים התברר ששזר מתקשה להסתגל למצבו החדש ולהתמודד עם השינוי במעמדו. מכריו מעידים שהפרישה מתפקיד הנשיא פגעה בו מאוד והשפיעה לרעה על מצבו הנפשי והבריאות. אשתו הייתה בבית החולים, בתו במוסד ורבים מידידיו הקרובים כבר הלכו לעולמם. ללא הפעילות הציבורית שמילאה את יומו הציקו לו עתה הבדידות הרבה וחוסר המעש. בריאותו המידרדרת הקשתה עליו למלא את תכניותיו האישיות. משלל תכניותיו הספרותיות יצאו אל הפועל רק בודדות. לאחר שיצא לאור בסוף 1972 ספר שיריו ביידיש 'פארזיך' (לעצמי) והופץ בעיקר בקרב קוראי השפה באמריקה, יצא ב-1974 בהוצאת 'עקד' הספר 'לְיִת־נִיב', ובו הובאו בפעם הראשונה מבחר משיריו של שזר בעברית. באביב 1974 החלו שזר ומאיר חובב לערוך את ספרו 'בחצר המטרה: דברים על האומה והארץ תרע"א-תש"ח'. הספר יצא לאור ב'ספרייה הציונית' בסתיו 1974. מאיר חובב ומנהל הספרייה הציונית יוסף ונקרט הגישו לשזר את הטופס הראשון של הספר ערב ראש השנה תשל"ה כששכב על מיטת חוליו בבית החולים הדסה בירושלים.

בשבועות הבאים הלך מצב בריאותו של שזר והידרדר. רחל אשתו הובאה אל מיטתו בבית החולים בגדרה וישבה לידו כמה שעות. משמרות של חסידי חב"ד ניצבו יום ולילה ליד חדרו בבית החולים וקראו פרקי

לשעבר הרב אונטרמן. ביום ד' באלול תשל"ה, 11 באוגוסט 1975, נפטרה רחל שזר ונקברה לצדו. ביום ח' באדר תשמ"ג, 21 בפברואר 1983, נפטרה רודה שזר ונקברה ברעננה.

תהלים. ביום י"ט בתשרי תשל"ה, 5 באוקטובר 1974, נפטר זלמן שזר. ב-7 באוקטובר הובא למנוחות בחלקת גדולי האומה בהר הרצל. על פי צוואתו אמר עליו קדיש ידידו הפרופסור אפרים אורבך, וספד לו הרב הראשי

זלמן שזר עם בני משפחתה של בת אחיו בבית הנשיא, 1973. מימין לשמאל: סופיה לינדר, זלמן שזר, הבן אביאל (אלי) (על ברכיו) והבן ויטלי (אביטל). מאחור הבעל ולדימיר (וולודיה) לינדר

178. אל הרב מנחם מנדל שניאורסון, ניו יורק

ירושלים, ט' במרחשוון תשל"ד (4 בנובמבר 1973)

להדרת כבוד אדמו"רי הנערץ, אורי ומורי שלום והוקרה, מתקרבים ימי כסלו. אילו הרשתי לעצמי ללכת 'בשרירות לבי', הייתי גם השנה 'קופץ' לאיסטרן פרקוויי [Eastern Parkway] וזוכה לשיחה אמתית עם כ"ת; כאשר הסכנתי וכאשר צמאה נפשי לכך. רבים גם הסיתו אותי לכך; אנשי הבונדס בראש ורבנים למיניהם העורכים חגיגות לבתי כנסיות שלהם, ו'חברים' לפלגותיהם. אבל לא עת עכשיו לצאת את הארץ. עכשיו עוזב אדם את הארץ רק אם ענייני המלחמה מחייבים זאת. ולא – חובה להיכבד ולשבת בבית ולעשות את כל אשר הבית מטיל. עדיין כבדה המלחמה בארץ גם אחרי 'שביתת האש'. עדיין כל נערינו במדים, ורבים 'מקרובינו' הקרובים ביותר שרויים באפלה, ספק שבויים, ספק נעדרים. ורבים הפצועים, והמוכן מנחם אבליס או מבקר פצועים ואשרי כל אחד היודע לעודד ולנחם. יפה לראות את גלי ההתנדבות ל'מלווה מרצון'. לעיני עוברים התורמים בהמוניהם [-] בהתחייבויותיהם לרבבות ל"י והם נותנים מלב מלא חרדה. טוב לראותם בגילוי נאמנותם הכנה והפשוטה, כדי שלא ל[-] את הבנים בחזיתות. ויפה העם בשעות התנדבותו כמו בשעות תפילה. לעת עתה אני מתכנן להתחיל את ימי כסלו בט"ו במרחשוון, יום הולדת רחל, ולאותו יום להביא את רחל לביקור בביתנו בירושלים, להזמין בני משפחה ובנות המערכת שלה ולתת לה הכרה כי שבה לאיתנה. נערוך סעודה בבית ותשוב לגדרה כי עדיין זקוקה היא לבית החולים. ואת תפילת ר"ח כסלו אני מתכנן לערוך גם השנה, אם הכול יהיה כשורה, בבית הכנסת של הצ"צ בעיר העתיקה כמנהגי. ואם אזכה ותנאי השעה יאפשרו, ארצה את י"ט כסלו שוב לערוך בכפר חב"ד כמנהגנו מימים ימימה, זה למעלה מעשרים שנה. רוצה אני לקוות כי ברכת כ"ת תלווני בכל האירועים הללו ובכל שעה. וישא ברכה על העידוד שהוא מעודד את החיילים שלנו ואת המפקדים. יודע אני מקרוב כמה חשוב הוא עידוד זה. שמחתי לראות את אמונם בכ"ת ונחמתם בדברי הברכה שלו.

והנני חסידו נאמן לדבר ומצפה לישועה
שניאור זלמן שזר

179. אל יצחק רבין, ירושלים

ירושלים, 23 באפריל 1974

ליקיר לבי, לנבחר יצחק רבין (בעצם ההודעה על סיכומי הבחירה, 22/4 ב' 8:30 בערב, וההכרעה בין התאומים). לפי הישגי עצמם וזכויות עצמם – אולי היה קשה להכריע. זכורים לי יפה דברי דוד בן-גוריון על מפעלי הרכש וההשפעה של שמעון פרס בצרפת. ולי זכורים אישית מפעליך הכבירים במערכות הצבא ובארצות הברית, בממשלה ובקרב היהדות שם. אבל אינני יכול להתעלם גם מייחוס אבות, המתווספים להישגי עצמם. את שלשלת היוחסין של ידידי שמעון אינני יודע אבל את השרשרת המפוארת שלך אני יודע ויודע, והיא מתווספת למפעליך ומוסיפה משקל. זכורה לי האם רוזה כהן, אם המשטרה בתל אביב לפני היות משטרה בארץ-ישראל. וזכור לי חברי ה[-] נחמיה [רבין] מן הלגיון בארצות הברית ואיש האגודות המקצועיות בישראל. וזכור לי איטשה כהן החב"די הנלהב, וזכור אחי הסב ר' מרדכי בן הלל הכהן, סופר ההשכלה בעל 'מערב עד ערב', ומרקוס גילרביץ הסב ר' קגן מחכמי פטרבורג. וזכורים יפה מאוד צאצאיהם: מזה – ידידי יעקב קגן ידידו האישי של ולדימיר לנין, ומוטקה (וירגילי) חביב ה'בונד' בימיו, ושאלו הסיימאי והיודישאי המלהיב. ומזה – רוזה גינוסר כלת אחד העם, ורונה אשת ארתור רופין, ובימינו דוד הכהן ואחיו וכ' וכ'.

הם מטילים משקלם על כף בנם ונכדם ודודנם, והכף מכרעת ומכרעת.

אולי גם לכן – הרוב הסגולי, הַכֵּן.

בא עיזר ויצמן והוסיף נופך של ערך

כשתום עין קדמון נקרא לקלל ונמצא מברך,

יהא ברוך ומבורך הנבחר היקר.

וברכה נאמנה לרעותך, ללאה.

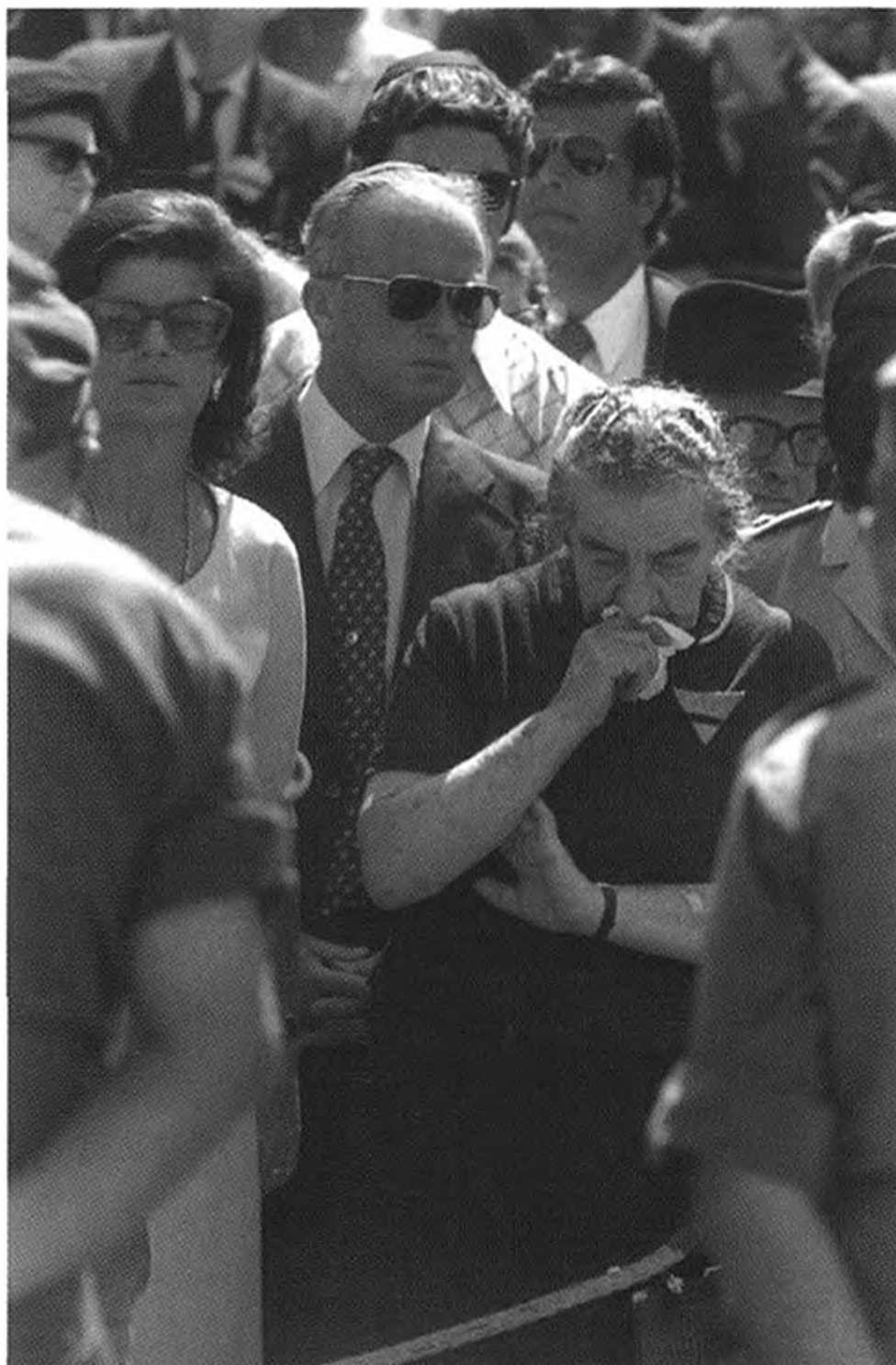
ולידדי, לג[רשון]. אבנר אשר אתך

ולכל חברי כל שרי הממשלה.

ולאחותנו גולדה, ראש ממשלתך היום –

לאחדות, לברכה ובקרוּב: לשלום!

אוהבך ומברכך,
זלמן שזר

ראש הממשלה יצחק רבין (במרכז), רעייתו לאה (לשמאלו)
וראש הממשלה לשעבר גולדה מאיר (לימינו) בלויית
זלמן שזר, 7 באוקטובר 1974

נספחים ומפתח השמות והעניינים

ציונים ביוגרפיים

הציונים הביוגרפיים מתייחסים לפעילותם של כל המכותבים ושל אישים מרכזיים נוספים הנזכרים בספר, בעיקר בתקופה שהכרך עוסק בה (1889-1974). הפרטים הביוגרפיים של נשיאים וראשי ממשלה מתייחסים גם לאחר תקופה זו.

רשימת קיצורים לציונים הביוגרפיים: או"ם: האומות המאוחדות; א"י: ארץ-ישראל; אסה"נ: אספת הנבחרים; ארה"ב: ארצות הברית; ברה"מ: ברית המועצות; דרא"פ: דרום אפריקה; ועה"ל: הוועד הלאומי; ועה"פ: הוועד הפועל; ח"כ: חבר כנסת; יו"ר: יושב ראש; מזכ"ל: מזכיר כללי; מטכ"ל: מטה כללי; מ"מ: ממלא מקום; מפא"י: מפלגת פועלי ארץ-ישראל; מפ"ם: מפלגת פועלים מאוחדת; קק"ל: קרן קיימת לישראל.

ביילורוסיה. אחותו של זלמן שזר. הייתה מיילדת. ב-1912 היגרה לארה"ב. ב-1946 עלתה לא"י והתגוררה בביתם של זלמן ורחל שזר.

איש-שלוש (פרידמן), מרדכי (1902-1991) יליד ליטא. חבר 'החלוץ' (מ-1921). עלה לא"י ב-1923 והצטרף לקיבוץ תל יוסף. חבר ב'גדוד העבודה' (עד 1925). עבד בתור חוצב בהרי ירושלים ושימש מזכיר אגודת החוצבים (1925-1931). חבר מועצת פועלי ירושלים ויו"ר האיגוד המקצועי שלה (1935-1937), (1942-1955). חבר מועצת עיריית ירושלים מטעם מפא"י (1950). סגן ראש עיריית ירושלים (1955-1959) וראש העיר (1959-1965). סגן ומ"מ ראש העיר (1967-1969). יו"ר הוועד המנהל של בנק ירושלים (1964-1968). ממייסדי 'יד יצחק בן-צבי' (1963) ויו"ר הוועד המנהל שלו (עד 1987).

אלטהוויז, פנחס טודרוס (ר' פיניע) (1895-1963) יליד אוקראינה. בוגר ישיבת 'תומכי תמימים' בלויבאוויטש. גבאי בבית האדמו"ר הרי"צ בלנינגרד. עלה לא"י ב-1936 ועבד לפרנסתו בתור פועל בניין. מזכיר אגודת חסידי חב"ד בא"י (מ-1944). ממקימי כפר חב"ד (1949) וראש 'ועד אגודת חב"ד'. בעל רשת קשרים מסועפת עם אישים בכירים במערכת הכלכלית ובמערכת השלטונית אשר סייעו להתבססותה של תנועת חב"ד בארץ.

אלתרמן, נתן (1910-1970) יליד פולין. עלה לא"י ב-1925. תלמיד גימנסיה 'הרצליה' בתל אביב (1925-1929). למד במכון הגבוה לחקלאות בננסי, צרפת והוסמך לאגרונום (1929-1932). עם שובו הצטרף לחבורת הסופרים 'יחדיו' ופרסם בשבועון שלה שירים, פזמונים ורשימות פרוזה (מ-1933). חבר מערכת עיתון 'הארץ' (1934-1943). עמד בראש חוג הסופרים שהתרכז סביב כתב העת 'מחברות לספרות' (1940). חבר מערכת עיתון

אבן (איבן), אבא (אוברי) (1915-2002) יליד דרא"פ. עבר עם משפחתו ללונדון ב-1916. מרצה לערבית באוניברסיטת קיימברידג' (1938-1940). עלה לא"י ב-1940. קצין בצבא הבריטי במזרח התיכון (1942-1946). עובד המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית (1946-1948). קצין קישור מטעם הסוכנות לאונסקו"פ (1947). הנציג הקבוע של ישראל באו"ם (1949-1959). שגריר ישראל בארה"ב (1950-1959). נשיא מכון וייצמן למדע (1959-1966). ח"כ מטעם מפא"י, ה'מערך' ומפלגת העבודה (1959-1988). שר בלי תיק (1959-1960), שר החינוך והתרבות (1960-1963), סגן ראש הממשלה (1963-1966), שר החוץ (1966-1974).

אונגנייה, חואן קרלוס (1914-1995) יליד ארגנטינה. בוגר האקדמיה הצבאית של ארגנטינה. הצטרף לחיל הפרשים והגיע לדרגת גנרל (1959). המפקד העליון של הצבא (1962-1965). ממנהיגי ההפכה הצבאית אשר הדיחה את הנשיא איליה (יוני 1966). התמנה מטעם הכת הצבאית השלטת לנשיא ארגנטינה (1966-1970).

אוישקין, מנחם מנדל (1863-1941) יליד ביילורוסיה. ייסד במוסקווה אגודת עולים לא"י (1881, עם יחיאל צ'לנוב). חבר ועד 'בני ציון' במוסקווה (מ-1884). מזכיר אגודת 'חובבי ציון' במוסקווה (מ-1885). סיים לימודי הנדסה במוסקווה והוסמך למהנדס (1889). חבר אגודת 'בני משה' (מ-1899). חבר הוועה"פ הציוני (1899-1941). מראשי המתנגדים לתכנית אוגנדה (1903). חבר הוועה"פ הציוני המצומצם (1905-1907). ראש ועד תנועת 'חובבי ציון' באודסה (1906-1919). עלה לא"י ב-1919. ראש ועד הצירים (1919-1921). יו"ר מועצת המנהלים של קק"ל (1923-1941). נשיא הוועה"פ הציוני (מ-1935).

איסקולסקי (רובשוב) מרים (מניה) (1880-1967) ילידת

דבר' (מ-1943) ובעל טור קבוע בו בנושאי השעה ('הטור השביעי', 1943-1965). בשנים האחרונות לחייו כתב ב'מעריב'. ממייסדי 'התנועה למען ארץ-ישראל השלמה' (1967). זכה בין היתר בפרס טשרניחובסקי לתרגומי מופת (1946), פרס רופין (1951), פרס ביאליק (1957) ופרס ישראל לספרות יפה (1968).

אדם (קזרנובסקי), משה (1896-1978) יליד רוסיה. פעיל במפלגת 'פועלי ציון' וחבר הוועד המרכזי שלה במוסקווה (1918-1919). עם הפילוג בתנועה העולמית הצטרף ל'פועלי ציון שמאל'. עלה לא"י ב-1924 ועבד בבניין ובסלילת כבישים. חבר מועצת פועלי יפו ותל אביב מטעם 'פועלי ציון שמאל' (1924-1935). חבר הוועד הפועל של ההסתדרות הכללית (מ-1939) ומנהל מחלקות הגיוס והחיילים המשוחררים שלה (1943-1945). חבר הוועד הפועל הציוני והמחלקה הארגונית של הסוכנות (1946). מנהל המחלקה לטיפול יחסי יהודים-ערבים במשרד המיעוטים בממשלה הזמנית (1948-1949). חבר המזכירות והוועדה הפוליטית של מפ"ם (מ-1948). ח"כ מטעם מפ"ם, 'אחדות העבודה', המערך ומפלגת העבודה (1949-1959, 1965-1969). ראש מחלקת הקליטה של הסוכנות היהודית (1964-1965).

אשכול (שקולניק), לוי (1895-1969) יליד אוקראינה. עלה לא"י ב-1914 ועבד בתור פועל חקלאי בפתח תקווה ובמושבות יהודה. חבר מרכז הסתדרות פועלי יהודה מטעם מפלגת 'הפועל הצעיר' (1916-1919). ממתנדבי 'הגדוד העברי הארץ-ישראלי' (1918-1920). ממייסדי דגניה ב וההסתדרות הכללית (1920). חבר ועד ההגנה (1921-1922) והמפקדה הארצית של הארגון (1940-1948). פעיל בגרמניה במסגרת מפעל ה'העברה' (1933-1934). ממקימי חברת 'מקורות' וחבר הנהלתה (1937-1952). מזכיר מועצת פועלי תל אביב (1944-1948). חבר ב'וועד הביטחון' (1947-1948). עמד בראש 'מרכז המפקד לשירות העם' (1947-1948). עוזר מיוחד של בן-גוריון לעניינים אזרחיים (1948). חבר הנהלת הסוכנות היהודית (1948-1963). גזבר הסוכנות (1949-1952) וראש מחלקת ההתיישבות שלה (1948-1963). ח"כ מטעם מפא"י, ה'מערך' ומפלגת העבודה (1951-1969). שר החקלאות (1951-1952), שר הפיתוח (1951-1953) ושר האוצר (1952-1963). ראש ממשלת ישראל (1963-1969) ושר הביטחון (1963-1967).

בובר, מרדכי מרטין (1878-1965) יליד אוסטריה. למד פילוסופיה באוניברסיטאות באוסטריה, בשווייץ ובגרמניה. הצטרף לתנועה הציונית ב-1898. מראשי ה'פרקציה הדמוקרטית' ועורך השבועון הציוני 'די ועלט' (1901). ייסד בברלין את 'הוועד הלאומי היהודי' בתקופת מלחמת העולם הראשונה לסיוע ליהודי מזרח אירופה וליישוב בא"י. ייסד וערך

את העיתון 'דער יודה' שיצא לאור בהפנהיים (1916-1924). מרצה לפילוסופיה של היהדות ושל המוסר באוניברסיטת פרנקפורט (1923-1931) ופרופסור למדע הדתות הכללי שם (1930-1933). עלה לא"י ב-1938. מרצה לפילוסופיה של החברה באוניברסיטה העברית בירושלים (1933-1951). ממייסדי 'בית המדרש למורי עם' (1949-1953). נשיא האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים (1960-1962). חתן פרס ישראל למדעי הרוח (1958), פרס ביאליק (1961) ופרס ארסמוס בהולנד (1963).

ביאליק, חיים נחמן (1873-1934) יליד אוקראינה. משורר וסופר. למד בישיבה בוולוז'ין (1890-1891). בעידודם של אחד-העם ויהושע רבניצקי פרסם את שירו הראשון 'אל הציפור' (1891), אשר הקנה לו שם בחוגי הספרות. מורה בסוסנוביץ' (1897-1900). ממייסדי הוצאת 'מוריה' (1901) ומנהלה (מ-1910). שליח 'הוועדה ההיסטורית' (בראשותו של שמעון דובנוב) בקייסניב (1903). חיבר את הפואמות 'על השחיטה' ו'בעיר ההריגה' אשר נתפרסמו ב'השלח' וב'הזמן'. עורך המדור הספרותי של 'השלח' בוורשה (1904-1910) ועורך הירחון בפועל (1904-1905, 1908-1910, עם יוסף קלוזנר). כינס את 'ספר האגדה' (1908-1910, עם יהושע חנא רבניצקי). ממייסדי הוצאת 'דביר' באודסה (1919), פעל למען העתקת מרכזה לא"י. עלה לא"י ב-1924 והשתקע בתל אביב. נשיא כבוד של אגודת הסופרים (1926). יו"ר ועד הלשון העברית (מ-1927). ממייסדי כתב העת 'מאזניים' (1929).

ביילינסון, משה (1889-1936) יליד אוקראינה. למד באוניברסיטאות מוסקווה, פרייבורג ובזל והוסמך לרופא (1913). זמן קצר היה רופא במוסד לחולי שחפת בארוזה (שוויץ), אך החליט לנטוש את תחום הרפואה ולהתמקד בעיתונאות ובעסקנות ציבורית. השתקע ברומא (1918) והחל לגלות עניין בתנועה הציונית. תרגם ספרי מופת מידיש ומעברית לאיטלקית ושימש כתב העיתון 'קונטרס' באיטליה (1921-1924). עלה לא"י ב-1924 והיה פועל חקלאי בחבורת 'מעבר' בפתח תקווה. חבר מערכת העיתון 'דבר' (מ-1925) וכותב מאמרי המערכת ('דבר היום') הבולט של העיתון. חבר הוועה"פ של ההסתדרות הכללית ויו"ר הוועד המפקח של קופת החולים (מ-1927). חבר מרכז מפא"י (מ-1930).

בלובשטיין, רחל (1890-1931) ילידת רוסיה. עברה עם משפחתה לפולטווה (1900). עלתה לא"י ב-1909. הייתה פועלת חקלאית ברחובות ובחיפה (1910), בסג'רה ובכנרת (1911-1913). למדה חקלאות בטולוז שבצרפת והוסמכה לאגרונומית (1913-1915). בשנות מלחמת העולם הראשונה שהתה ברוסיה ועסקה בהוראה (1915-1919). שבה לא"י ב-1919 והצטרפה לקבוצת דגניה. מחלת השחפת שחלתה בה

מנעה ממנה להמשיך בעבודתה החקלאית והיא עברה לירושלים ועסקה שם בהוראה (1920-1924). בשנותיה האחרונות התגוררה בתל אביב (מ-1926). התפרנסה בדוחק מפרסום שירה ורשימותיה בעיתון 'דבר'. מספריה: 'ספיה' (1927), 'מנגד' (1930). אחרי מותה יצאו הקבצים 'נבו' (1932) ו'שירת רחל' (1935).

בלומנפלד, שמואל (1901-1972) יליד רוסיה. היגר לארה"ב ב-1919. בוגר אוניברסיטת ניו יורק (1925) ומוסמך אוניברסיטת קולומביה (1926). הוסמך לרבנות מטעם 'בית המדרש לרבנים רפורמים' (1930). דיקן ונשיא ה'קולג' ללימודי יהדות' בשיקאגו (1930-1953). יו"ר 'המועצה לחינוך יהודי' בשיקאגו (1946-1954). מנהל המחלקה לחינוך ותרבות של הסוכנות היהודית בארה"ב (1954-1967). מרצה אורח באוניברסיטת הופסטר בניו יורק (מ-1968). חתן פרס התלמוד מטעם 'המכון למדעי היהדות' (1930).

בן-גוריון (גרון), דוד (1886-1973) יליד פולין. עלה לא"י ב-1906 והיה פועל חקלאי במושבות. ממייסדי 'פועלי ציון בארץ-ישראל' (1906). מעורכי ביטאון המפלגה 'האחדות' (1910-1911). למד בסלונקי ואחר כך באיסטנבול (1911-1914). גורש מא"י ויצא לגלות באמריקה (1915). פעל (עם יצחק בן-צבי) בארה"ב להקמת 'החלוץ' (1915) והגדודים העבריים (1917-1918). ממקימי 'אחדות העבודה' (1919) וממנהיגיה הבכירים. ראש הלשכה המדינית של 'פועלי ציון' בלונדון (1920-1921). מזכ"ל ההסתדרות הכללית (1921-1935). ממייסדי מפא"י (1930) ומנהיגה הבולט. חבר ההנהלה הציונית והנהלת הסוכנות היהודית (מ-1933), יו"ר הנהלת הסוכנות (1935-1948) וראש מחלקת הביטחון בה (1947-1948). מנהיג המאבק המדיני בבריטניה לאחר מלחמת העולם השנייה. מדצמבר 1946, לאחר הדחתו של וייצמן, עמד בראש התנועה הציונית. ראש ממשלת ישראל ושר הביטחון (1948-1953, 1955-1963). ח"כ מטעם מפא"י, רפ"י, סיעת יחיד ו'הרשימה הממלכתית' (1949-1970). מייסד רפ"י (1965).

בנטוב (גוטגלד), מרדכי (1900-1985) יליד פולין. ממקימי 'השומר הצעיר' בפולין (1916) וראש קן ורשה. עלה לא"י ב-1920. ממייסדי 'הקיבוץ הארצי' (1927). חבר קיבוץ משמר העמק. ממנהיגי 'השומר הצעיר'. חבר הוועה"פ הציוני (מ-1935). ממייסדי העיתון 'משמר' (לימים 'על המשמר') ועורכו (1943-1948). חבר הוועדה המדינית המייעצת למשלחת הסוכנות היהודית לדיוני עצרת האו"ם (1947). חבר מועצת המדינה הזמנית ושר הבינוי בממשלה הזמנית (1948-1949). ח"כ מטעם מפ"ם (1949-1965). יו"ר ועדת הכלכלה של הכנסת (1951-1955), שר הפיתוח (1955-1961) ושר השיכון (1966-1969).

בן-יהודה, ברוך (1894-1990) יליד ליטא. עלה לא"י ב-1911. תלמיד גימנסיה 'הרצליה' בתל אביב (1911-1914). היה מורה ביישובים אחדים (1914-1920). למד מתמטיקה באוניברסיטת בריסל וקיבל תואר דוקטור (1920-1924). מורה ומחנך בגימנסיה 'הרצליה' (מ-1924), מנהלה (מ-1951) ונשיא כבוד לכל ימי חייו (מ-1967). ממקימי תנועת הנוער 'חוגים' (לימים 'מחנות העולים', 1927). יו"ר ועדת התרבות המרכזית של הסתדרות המורים (1944). מנהל מחלקת החינוך של הוועה"ל (1947). מנהל אגף החינוך במשרד החינוך והתרבות (1948-1951). מנהל כללי של משרד החינוך (1950-1951). זכה בפרס החינוך של עיריית תל אביב (1965). חתן פרס ישראל לחינוך (1979).

בן-עמי (זנקור), עובד (1905-1988) יליד פתח תקווה. חבר הנהגת ה'צופים' בא"י ומייסד גדוד הצופים בפתח תקווה (1919). כתב 'דואר היום' (1920), חבר מערכת (מ-1924) ויו"ר מועצת המנהלים של העיתון. מזכ"ל הסתדרות 'בני בנימין' בא"י (1921) ומנהל מחלקת ההתיישבות שלה (1924-1928). מייסד חברת 'הנוטע' לייסוד ולפיתוח המושבה נתניה (1928-1929, עם גד מכנס וברוך רם). יו"ר ועד המושבה נתניה (1929-1940), יו"ר המועצה המקומית (1940-1948), ראש עיריית נתניה (1948-1957, 1961-1965, 1969-1974). ממייסדי תעשיית היהלומים בישראל ונשיא ההתאחדות שלה (עד 1952). ממייסדי עיתון 'מעריב' ויו"ר הוצאת 'מודיעין' בע"מ (מ-1948). יוזם פיתוח העיר אשדוד (1957) ויו"ר מועצת המנהלים של 'קבוצת בוני ערים' בע"מ לפיתוח אשדוד.

בן-צבי (שמשלביץ), יצחק (1884-1963) יליד אוקראינה. ממייסדי מפלגת 'פועלי ציון' וחבר הוועד המרכזי שלה ברוסיה (מ-1906). עלה לא"י ב-1907. ממנהיגי 'פועלי ציון' בא"י. ממקימי ארגון 'בר-גיורא' (1907). ממייסדי ארגון 'השומר' (1909). חבר מערכת הביטאון 'האחדות' ועורכו הראשי (1910-1912). סטודנט למשפטים באיסטנבול (1912-1914). גורש מא"י ויצא לגלות באמריקה (1915). ממייסדי ארגון 'החלוץ' בארה"ב וחבר 'הוועדה הארץ-ישראלית' של המפלגה (1916-1917). ממתנדבי הגדודים העבריים באמריקה. שירת בגדוד ה-40 של קלעי המלך (1918-1920) והגיע במסגרתו לא"י. ממייסדי 'אחדות העבודה' וחבר הוועה"פ שלה (1919). ממייסדי ההסתדרות הכללית (1920) וחבר הוועה"פ שלה (עד 1933). חבר אסה"נ (1920-1949). חבר בנשיאות הוועה"ל (1920-1925), סגן יו"ר הנהלת הוועה"ל (1925-1929), יו"ר הנהלת הוועה"ל (1929-1944) ונשיאו (1944-1949). חבר מועצת עיריית ירושלים (1927-1945). ממייסדי מפא"י וחבר מזכירות המפלגה (1930). ייסד את 'המכון לחקר קהילות ישראל במזרח' ועמד בראשו (1947-1963). חבר מועצת המדינה הזמנית

(1948-1949). ח"כ וחבר ועדת הפנים של הכנסת (1949-1952). הנשיא השני של מדינת ישראל (1952-1963).

בר-אילן (ברלין), מאיר (1880-1949) יליד רוסיה. למד אצל אביו בישיבת וולוז'ין עד לסגירתה (ב-1892). המשיך את לימודיו התורניים בישיבות טלז, בריסק ונובהרדוק. חבר הוועד הפועל של תנועת 'המזרחי' ומזכיר כללי של 'מזרחי' העולמית (מ-1911). ייסד וערך את השבועון 'העברי' שיצא לאור בברלין (1911-1914) ובניו יורק (1916-1921). עקר עם משפחתו לארה"ב (1915). נשיא הסתדרות 'המזרחי' באמריקה (1916-1926). חבר הוועד הפועל הציוני (1921-1949). עלה לא"י ב-1926. חבר הדירקטוריון של ה'קרן הקיימת לישראל' (מ-1925) וחבר הוועד המנהל המצומצם של ארגון זה (מ-1941), עם ברל כצנלסון ואברהם גרנות). חבר ההנהלה הציונית (1929-1931) והנהלת הסוכנות המורחבת (מ-1930). מחברי אגודת 'קדמה מזרחה' (מ-1936). נשיא הסתדרות 'מזרחי' העולמית (1937-1949). ממייסדי עיתון 'הצופה' ועורכו הראשון (1938-1949). חבר אסה"נ והוועה"ל (1944-1949). יזם וארגן את ההוצאה לאור של האנציקלופדיה התלמודית (1947, עם הרב שלמה יוסף זווין).

ברוכוב, דב (בר) (1881-1917) יליד אוקראינה. השתתף בפעולות התעמולה בקרב יהודי רוסיה נגד 'תכנית אוגנדה' (1904). הצטרף לתנועת 'פועלי ציון' בפולטווה (1905) ונטל חלק בפעולות ההגנה העצמית בעיר. הפך למנהיגם הבולט של 'פועלי ציון' ברוסיה וחיבר את מצע התנועה שהתקבל בוועידת היסוד של המפלגה בפולטווה (1906). השתתף בהקמת 'הברית העולמית של פועלי ציון' (1907) והפך למנהיגה הרוחני. פעל במשרד הברית בווינה (1909-1914). ב-1914 הגיע לארה"ב והשתלב בהנהגת 'פועלי ציון' באמריקה. ערך את ביטאון המפלגה 'דער יידישער קמפפער' (1916-1917). אחרי מהפכת פברואר 1917 חזר לרוסיה והשתתף בוועידת 'פועלי ציון' שם. נפטר בזמן שהותו בקייב. עצמותיו הועלו לישראל ב-1963.

ברנדייס, לואיס דמביץ (1856-1941) יליד ארה"ב. עורך דין בבוסטון, לוחם למען חירויות הפרט ונודע כ'פרקליט העם' (1879-1916). שופט בית המשפט העליון של ארה"ב (1916-1939). הצטרף להסתדרות ציוני אמריקה (1912) ונעשה למנהיג הבולט של יהדות ארה"ב. יו"ר הוועד הזמני לענייני הציונות (1914-1916) ונשיא כבוד שלו (1916-1918). ממייסדי הקונגרס היהודי האמריקני ויו"ר הוועד המארגן שלו (1916). נשיא כבוד של הסתדרות ציוני אמריקה (1918-1920) ונשיא כבוד של ההסתדרות הציונית העולמית (1920). לאחר ועידת קליוולנד (1921) התפטר עם תומכיו מתפקידיו בתנועה הציונית. ב-1930 פעל לשיבת קבוצתו להנהלת הסתדרות ציוני אמריקה.

בת-מרים (ז'לזיניאק), יוכבד (1901-1980) ילידת ביילורוסיה. למדה חינוך בחרקוב ובאוניברסיטאות אודסה ומוסקווה. השתייכה לחבורת 'האוקטובראים היהודים' (עם שמעון הבונה וחיים הזז). ראשוני שירה נדפסו ב'התקופה' (1922). עזבה את רוסיה (1926) והתגוררה בצרפת (עד 1929). עלתה לא"י ב-1929. שירה התפרסמו בעיתונים: 'דבר', 'התקופה', 'טורים' וב'מחברות לספרות'. זכתה בפרס ביאליק (1964), פרס גרינברג (1968) ופרס ישראל לספרות יפה (1972).

גולדברג, לאה (1911-1970) ילידת גרמניה. בעלת תואר דוקטור מאוניברסיטת בון במחלקה לשפות שמיות (1933). שירה ומאמריה הראשונים פורסמו בעיתונות העברית בליטא (מ-1926) ובא"י (מ-1932). עלתה לא"י ב-1935 והייתה פעילה בקבוצת הסופרים 'יחדיו'. חברת מערכת 'דבר' ומבקרת התאטרון שלו (מ-1936). עורכת משנה ב'דבר לילדים'. חברת מערכת העיתון 'משמר' (מ-1943) ועורכת המוסף הספרותי שלו. פרופסור לספרות כללית באוניברסיטה העברית בירושלים (מ-1952) וראש החוג לספרות השוואתית במוסד זה (מ-1963). פרסמה ספרי שירה רבים, מחזות, ספרי ילדים, מסות וספרי ביקורת. תרגמה ספרים ומחזות מאנגלית ומוסית. יצירותיה תורגמו לשפות רבות. זכתה בפרסים רבים, ביניהם: פרס רופין (1949), פרס שלונסקי (1956), פרס נוימן (1969) ופרס ישראל לספרות יפה (1970).

גולדמן, נחום (1894-1982) יליד ביילורוסיה. היגר עם משפחתו לגרמניה (1896). מעורכי ה'אנציקלופדיה יודאיקה' (1925-1933). חבר הוועה"פ הציוני (1927-1968). יו"ר ועד המשלחות היהודיות' (1933-1936). ממייסדי הקונגרס היהודי העולמי, יו"ר הוועד המנהל של הקונגרס (1936), יו"ר בפועל ונשיא (1949-1977). עבר לארה"ב ב-1940. חבר הנהלת הסוכנות היהודית (1935-1968). נציג הסוכנות היהודית ליד חבר הלאומים בז'נבה (1935-1939). יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית בניו יורק (1949-1956). יו"ר ההנהלה הציונית (1948-1961, עד 1956 עם ברל לוקר). נשיא ההסתדרות הציונית העולמית (1956-1968). יו"ר איגוד 'הארגונים לייצוג התביעות היהודיות החומריות מגרמניה' (מ-1951).

גולומב, אליהו (1893-1945) יליד ביילורוסיה. עלה לא"י ב-1909. ממייסדי 'הסתדרות מצומצמת' להכשרה בעבודה, לשירות היישוב ולהגשמה הציונית (1913). חבר בהכשרה בדגניה (1913). מהפעילים המרכזיים של תנועת ההתנדבות לגדודים העבריים, וחייל בגדוד הארץ-ישראלי (1918). ממייסדי 'אחדות העבודה' (1919), ההסתדרות הכללית (1920) ומפא"י (1930) וממנהיגיהן המרכזיים. חבר 'הוועד המתחיל לארגון ההגנה'. חבר ב'וועד ההגנה' של ההסתדרות הכללית (מ-1921). שליח רכש

ופעיל בארגון הנוער החלוצי באירופה (1922-1924). אחד מנציגי הסתדרות הכללית במפקדה הארצית הפריטטית של 'ההגנה' (מ-1931) ולמעשה מעין 'שר הביטחון' של המדינה שבדרך.

ג'ונסון, לינדון ביינס (1908-1973) יליד טקסס, ארה"ב. מזכיר של חבר הקונגרס ריצ'רד קלברג מטקסס (1931-1935). מנהל לשכת הנוער בטקסס (1935-1937). חבר הקונגרס (1937-1948). קצין בצי של ארה"ב (1941-1942). סנטור מטעם מדינת טקסס (1949-1961). מנהיג המיעוט הדמוקרטי בסנט (1953-1955). מנהיג הרוב הדמוקרטי בסנט (1955-1961). סגן נשיא ארה"ב (1961-1963). נשיא ארה"ב (1963-1969).

גורי (גורפינקל), חיים (1923-) יליד א"י. בוגר ביה"ס החקלאי 'כדורי' (1939-1941). התגייס לפלמ"ח (1941). יצא בשליחות 'ההגנה' להונגריה ולצ'כוסלובקיה במסגרת עלייה ב (מאי 1947). במלחמת השחרור היה סגן מפקד פלוגה בחטיבת הנגב (1948). למד ספרות עברית, פילוסופיה ותרבות צרפת באוניברסיטה העברית בירושלים (1950-1953). זכה במלגת השתלמות בספרות צרפתית ולמד בסורבון (1953-1954). חבר מערכת 'למרחב' (1954-1971). נמנה עם הבולטים שבמשוררי דור הפלמ"ח. תרגם מחזות לתאטרוני 'הבימה' ו'הקאמרי'. חתן פרס אוסישקין (1961), פרס סוקולוב (1962), פרס ביאליק (1974) ופרס ישראל לשירה עברית (1988).

גורפיין-אוכמני, רבקה (1908-1983) ילידת גליציה. סיימה לימודי חקלאות באוניברסיטת קרקוב (1932). עלתה לא"י ב-1932. הצטרפה לקיבוץ עין שמר. יצאה עם בעלה (עזריאל אוכמני) בשליחות דיפלומטית לפולין (1948-1950) ועם סיומה חזרה לעין שמר. כתביה הראשונים יצאו לאור בפולנית ומ-1934 החלה לפרסם גם בעברית. הייתה חברת מערכת של הירחון 'דבר הפועלת' (1934-1974) וכתבה בקביעות בו וכן ב'על המשמר' וב'דבר לילדים'. כמו כן חיברה כמה ספרי מסה וביקורת. על עבודתה הספרותית זכתה בפרס אהרונביץ (1962) ופרס אוסישקין (1964).

גינצבורג, דוד (1857-1910) יליד רוסיה. בן למשפחת הברונים גינצבורג אשר קנו להם שם כנציגיה הבלתי רשמיים של יהדות רוסיה בפני השלטונות הצאריים. סיים את לימודי המזרחנות באוניברסיטת פטרבורג (1877). המשיך את לימודיו בלשונות המזרח באוניברסיטת גרייפסוואלד בגרמניה (1879-1880) ובפריס. מעורכי 'האנציקלופדיה היהודית' ברוסית (עם יהודה לייב קצנלסון, 1907). מייסד 'האקדמיה לחכמת ישראל' בפטרבורג, מנהלה ומראשי המורים בה (1907). פרסם מאמרים

רבים וספרים אחדים העוסקים בחקר ספרות ישראל בימי הביניים. ראש הקהילה היהודית בפטרבורג (מ-1909). חבר 'ועד מקיצי נרדמים' ויו"ר אגודת 'חובבי שפת עבר' (1909).

גינצברג, אשר צבי (אחד-העם) (1856-1927) יליד אוקראינה. סופר ומסאי ואבי 'הציונות הרוחנית'. הצטרף לוועה"פ של אגודת 'זרובבל' מייסודם של ליליינבלום ופינסקר (1884). עבר עם משפחתו לאודסה (1886). מאמרו הראשון 'לא זה הדרך' התפרסם בעיתון 'המליץ' (1889). עמד בראש אגודת 'בני משה' (1889-1891) וערך את המאסף הספרותי שלה 'כוורת' (1890). בעקבות ביקור בא"י (1891) פרסם את המאמר הביקורתי 'אמת מארץ ישראל' בעיתון 'המליץ'. עורך הירחון 'השלח' (1896-1902). פקיד בבית המסחר לתה של ויסוצקי (1902) ומנהל סניף החברה בלונדון (1907-1921). עלה לא"י ב-1922. אזרח כבוד של העיר תל אביב (1926).

גליקסון, משה יוסף (1878-1939) יליד רוסיה. למד פילוסופיה באוניברסיטאות מרבורג וברן. בעל תואר דוקטור לפילוסופיה (1907). מזכיר ועד 'חובבי ציון' באודסה (1907-1914). חבר מערכת העיתון 'העולם' (1912-1915) ועורך העיתון 'העם' במוסקווה (1917-1918). עלה לא"י ב-1919. עבד בעיתון 'חדשות הארץ' והשתתף בשבועון 'הפועל הצעיר' ובעריכת הירחון 'מעברות'. עורכו הראשי של עיתון 'הארץ' (1923-1938). השתייך לזרם הציונים הכלליים בהסתדרות הציונית (מ-1923) ושימש יו"ר התאחדות הציונים הכלליים בישראל. חבר אסה"נ וחבר הוועה"ל מטעם הפלג הדמוקרטי (1925-1931). חבר בוועד הלשון העברית (מ-1938) וחבר הוועה"פ של האוניברסיטה העברית בירושלים (מ-1938).

גראדה, חיים (1910-1982) יליד פולין. למד בישיבת נוברדוק, ביאליסטוק (1923-1931). הצטרף לחבורת המשוררים 'יונג וילנע' שביקשה למזג בספרות היידיש את התרבות המודרנית המערבית עם המסורת היהודית (1934-1939). נשיא כבוד של איגוד הסופרים והעיתונאים היהודים בצרפת (1946-1948). היגר לארה"ב ב-1948. השתקע בניו יורק והתפרסם כאחד הסופרים הבולטים בידיש. מרצה אורח באוניברסיטה העברית בירושלים (1972-1973). חתן פרס בימקו (1950), פרס הופר (1959), פרס קסל (1961) ואחרים. מספריו שתורגמו לעברית: 'שבתותיה של אמא' (1958), 'העגונה' (1962), 'צמח אטלס' (1968), 'מלחמת היצר' (1970).

גרינבוים, יצחק (1879-1970) יליד פולין. מפעילי ועידת הלסינגפורס (1906). עורך העיתון 'דאס יידישע פאלק' בוורשה

(1914; 1919). ציר בסיים הפולני (1918-1932), במשך פרקי זמן ניכרים יו"ר ה'קולו' (חוג) הצירים היהודים בו. יו"ר המועצה הלאומית של יהודי פולין (1919-1933). עלה לא"י ב-1933. חבר ההנהלה הציונית והסוכנות היהודית (1933-1950), ראש המחלקה לעלייה ולעבודה בסוכנות (1933-1935), ראש המחלקה לעבודה (1935-1948). יו"ר 'מוסד ביאליק' (1935-1948). יו"ר 'הוועד למען יהודי אירופה הכבושה' ('ועד ההצלה') בתקופת מלחמת העולם השנייה (1943-1945). סגן יו"ר הנהלת הסוכנות (1947-1948). גזר הסוכנות (1949-1950). חבר מועצת המדינה הזמנית ושר הפנים בממשלה הזמנית (1948-1949).

גרינברג, חיים (1889-1953) יליד בסרביה. צעיר הצירים בוועידת הלסינגפורס (1906). עבד במרכז הציוני באודסה (1910-1911). עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה עבר לרוסיה והצטרף למערכת העיתון 'ראזוויסט'. מרצה לספרות יהודית של ימי הביניים באוניברסיטת חרקוב ובאקדמיה של קייב. עזב עם משפחתו לברלין (1921). מעורכי 'העולם' (1921-1923). עורך כתב העת לחינוך ולתרבות 'עתידנו' (ברלין, 1924). השתקע בארה"ב (1924). עורך ה'פארן פאלק' (1924-1929). עורך ה'אידישער קעמפפער' (1929-1934). עורך ה'ג'ואיש פרונטיר' (1934-1953). במלחמת העולם השנייה שימש ראש 'ועד החירום' (מ-1939). חבר הנהלת הסוכנות היהודית (מ-1946) וראש המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה (1948-1953). פרסם מסות בענייני ספרות ותרבות וכן מאמרים פובליציסטיים בכמה שפות.

דובנוב, שמעון (1860-1941) יליד ביילורוסיה. היסטוריון יהודי ופובליציסטיקן, מאבות רעיון ה'אוטונומיזם'. חבר מערכת העיתון 'ראזווייט' (1881-1883). עורך המדור לביקורת ספרות ב'ווסחוד' (1883-1908). מרצה לתולדות ישראל בבית הספר הגבוה של פרופסור לסגפט בפטרבורג (1906-1907). מרצה ב'אקדמיה לחכמת ישראל' בפטרבורג (מ-1908). ממייסדי ה'חברה היהודית ההיסטורית אתנוגרפית' (1908) וממנהליה ועורך רבעונה 'יברייסקאיה סטארינה' (1909-1918). מרצה ב'אוניברסיטה העממית היהודית' בפטרבורג (1919-1922). התיישב בברלין (1922) שם חי ופעל עד 1933. כתב מחקרים מקיפים על אודות חיי היהודים ברוסיה ובפולין ועבודתו העיקרית עסקה בהיסטוריה הכללית של העם היהודי. הידוע שבספריו, 'דברי ימי עם עולם', יצא לאור בשלמותו בגרמניה בעשרה כרכים (1925-1929). עם עליית היטלר לשלטון עבר לריגה (1933) והמשיך שם בעבודתו המדעית. נרצח בידי שוטר לאטבי בעת גירוש קהילת ריגה למחנה השמדה.

דובקין, אליהו (1898-1976) יליד ביילורוסיה. מזכיר מרכז 'החלוץ העולמי' בוורשה (1921-1931). חבר הוועה"פ הציוני

(מ-1926). עלה לא"י ב-1932. מנהל מרכז העלייה ומחלקת חו"ל בהסתדרות הכללית (1932-1935). סגן חבר בהנהלה הציונית והסוכנות היהודית ויו"ר משותף (עם משה שפירא) של המחלקה לעלייה (1935-1945). חבר ההנהלה הציונית והסוכנות (מ-1945). ראש המחלקות לארגון, הנוער והחלוץ ומחלקות מנהליות אחרות בסוכנות (1945-1968). חבר מועצת המדינה הזמנית (1948-1949). יו"ר הנהלת 'קרן היסוד' (1948-1949), חבר הנהלתה (1950-1952), יו"ר נשיאות הדירקטוריון (1957-1961) וחבר מועצת המנהלים שלה (1962-1969).

דייויס, משה (1916-1996) יליד ארה"ב. בוגר 'בית המדרש לרבנים באמריקה' ומוסמך לרבנות מטעמו (1942). בעל תואר דוקטור לפילוסופיה מטעם האוניברסיטה העברית בירושלים (1947). דיקן בית המדרש למורים של הסמינר התאולוגי היהודי בארה"ב (1946-1950) וראש הסגל האקדמי של המוסד (1950-1959). עלה לישראל ב-1959. ייסד את ה'מכון ליהדות זמננו' באוניברסיטה העברית בירושלים ועמד בראשו (1959-1973). ראש הקתדרה לתולדות יהדות אמריקה ע"ש סטיבן וייז באוניברסיטה העברית בירושלים (מ-1965). יו"ר החוג לידיעת עם ישראל בתפוצות בבית נשיא המדינה (1965-1983).

דיין, דבורה (1891-1956) ילידת אוקראינה. עלתה לא"י ב-1913 והתיישבה בדגניה ואחר כך בדגניה ב (1920). ממייסדי מושב העובדים הראשון 'נהלל' וחברת ועד המושב (1921). חברת מועצת הפועלות' (מ-1921) ופעילה במאבקה של החברה על מקומה ביישוב ולמען הכשרה מקצועית לנשים. פיתחה פעילות ציבורית ענפה ב'תנועת המושבים' (מ-1925) ועזרה בעריכת ביטאון התנועה 'תלמים' (1933). פעילה במפעל 'עליית הנוער' (1933).

הוז, דב (1894-1940) יליד רוסיה. עלה לא"י עם משפחתו ב-1906. פועל בקבוצת דגניה (1913-1914). קצין בצבא העות'מאני (1915-1917). ממארגני ההתנדבות לגדודים העבריים (1918). ממייסדי 'אחדות העבודה' (1919). חבר הוועה"פ של ההסתדרות הכללית מראשיתה (1920). ממייסדי ה'הגנה' (1920) ומן הפעילים המרכזיים בארגון. ממקימי ה'משרד לעבודות ציבוריות ובניין' (1921, לימים 'סולל בונה') וממנהליו. נציג ההסתדרות הכללית ומפא"י בלונדון במחצית הראשונה של שנות השלושים. חבר מועצת עיריית תל אביב (מ-1925), סגן ראש עיריית תל אביב (1935-1940). נהרג עם אשתו, בתו הבכורה ובני משפחה נוספים בתאונת דרכים.

הוז, חיים (1897-1973) יליד אוקראינה. בימי המהפכה הבולשביקית עבד במוסקווה בעיתון 'העם'. סיפורו הראשון

התפרסם ב'השלח' ב-1918. התגורר באיסטנבול ובברלין (1920-1922). עבר לפריס שם התפרנס מעבודות ספרותיות בהוצאת 'שטיבל'. עלה לא"י ב-1931. הקדיש חלק ניכר מיצירתו הספרותית לעדות ישראל ובעיקר לחיי התימנים. חבר האקדמיה ללשון העברית (מ-1953) ומ-1961 חבר כבוד שלה. נשיא אגודת הסופרים העברים (מ-1970). חתן פרס ביאליק (1942; 1970), פרס אוסישקין (1950) ופרס ישראל לספרות יפה (1953).

הלפרין, רוז (1897-1978) ילידת ארה"ב. למדה ב'סמינר התאולוגי היהודי' בניו יורק (1912-1913) ובאוניברסיטת קולומביה (1929-1931). נשיאת ארגון 'הדסה' (1931-1934, 1947-1951). נציגת ארגון 'הדסה' בישראל (1934-1939). חברה בוועה"פ הציוני (1939-1946). גזברית ועד החירום האמריקני לעניינים ציוניים (1942) וסגנית הנשיא (1945-1947). חברת הנהלת הסוכנות היהודית (מ-1946). יושבת ראש ועדת הכספים המיוחדת שעסקה בגיוס כספים לטיפול בגלי העלייה ההמונית (1949-1954). חברת מועצת המנהלים של כתב העת 'מידסטרים' (1955). יושבת ראש בפועל של הנהלת הסוכנות היהודית בארה"ב (1955-1963) ויושבת ראש ההנהלה (עד 1968). יושבת ראש הקונפדרציה העולמית של הציונים הכלליים (1968, עם ד"ר ישראל גולדשטיין).

הלפרן, בנימין (1912-1990) יליד ארה"ב. מזכיר ארגון 'החלוץ' באמריקה (1936-1937). עורך ה'ג'ואיש פרונטיר' (1942-1949). מנהל מחלקת ההסברה ויחסי הציבור של הסוכנות היהודית בארה"ב (1949-1956) וחבר הנהלתה (מ-1968). עמית מחקר בלימודי המזרח התיכון באוניברסיטת הארוורד (מ-1956). חבר הסגל האקדמי באוניברסיטת ברנדייס (מ-1960), פרופסור ללימודי יהדות ומזרח תיכון (1968-1980) וראש הקתדרה להיסטוריה יהודית בת זמננו במוסד זה (עד 1982). חיבר מאות מאמרים ושורה של ספרים העוסקים בתולדות הציונות ובהתפתחות הרעיון הציוני, ביחסי יהודים-שחורים בארה"ב, בחברה הישראלית ובתפקיד היהודים בחברה האמריקנית.

וייז, סטיבן סמואל (1874-1949) יליד הונגריה. היגר עם משפחתו לארה"ב ב-1875. בוגר אוניברסיטת קולומביה (1902). מייסד בית הכנסת הרפורמי העצמאי, 'בית הכנסת החופשי', בניו יורק והרב הראשי בו (1907-1948). ממייסדי הסתדרות ציוני אמריקה (1898), מזכירה (עד 1900) וסגן הנשיא (1918-1920). פרש עם קבוצת ברנדייס אך ב-1923 חזר להנהלה ומאוחר יותר שימש נשיא הארגון (1936-1938). ממייסדי הוועד הזמני לענייני הציונות (1914) ויו"ר הוועד (1916-1918). ממייסדי הקונגרס היהודי האמריקני (1916), סגן נשיא (1921-1925), ונשיאו (1925-1949). מייסד בית המדרש לרבנים רפורמים (1922) ונשיאו. חבר הוועד הפועל הציוני (1925-1929),

(1931-1935, 1935-1949). חבר מועצת הסוכנות היהודית (1931-1935, 1937-1939). ממייסדי הקונגרס היהודי העולמי ונשיאו (1936-1949). יו"ר ועד החירום האמריקני לעניינים ציוניים (1943-1945).

וייצמן, חיים (1874-1952) יליד ביילורוסיה. הצטרף לתנועה הציונית ב-1901 והיה מראשי ה'פרקציה הדמוקרטית'. מרצה לכימיה באוניברסיטת מנצ'סטר (1904). חבר הוועד הפועל הציוני הגדול (1905). במלחמת העולם הראשונה עבד בתור כימאי במשרדי האדמירלות הבריטית. פעיל במגעים שהביאו להקמת הגדודים העבריים (1917-1918). היה נשיא הפדרציה הציונית באנגליה ועמד בראש הפעילות המדינית שהביאה להצהרת בלפור (1917). עמד בראש ועד הצירים (1918). נשיא ההסתדרות הציונית העולמית (1920-1931, 1935-1946). נשיא מועצת המדינה הזמנית (1948-1949). נשיאה הראשון של מדינת ישראל (1949-1952).

ז'בוטינסקי, זאב (ולדימיר) (1880-1940) יליד רוסיה. מראשי הציונות הרוסית (1904-1913). מפעילי 'ההגנה העצמית' באודסה (1903). חבר מערכת 'ייברייסקאיה ז'יזן' (1903-1911, לימים 'ראזסווייט'). יזם (עם יוסף טרומפלדור) את הקמת גדוד נהגי הפרדות (1915). עמד בראש יוזמי הקמת הגדודים העבריים (1916-1918), שירת בתור קצין בגדוד העברי הראשון (הגדוד ה-38 של קלעי המלך) והגיע אתו לא"י. חבר ועד הצירים וראש מחלקתו הפוליטית (1918-1919). נאסר בגין השתתפותו בארגון הגנת יהודי ירושלים (1920). חבר אסה"נ (1920-1940) והוועה"ל (1921-1931). חבר ההנהלה הציונית ומנהל מחלקת התעמולה וההסברה בה (1921-1923). ייסד את בית"ר (1923). הקים את 'הסתדרות הציונים הרוויזיוניסטים' (הצה"ר) ונבחר לנשיא 'הברית העולמית של הרוויזיוניסטים' (1925). הנהיג את פרישת התנועה הרוויזיוניסטית מן ההסתדרות הציונית ואת הקמת ה'הסתדרות הציונית החדשה' (הצ"ח, 1935) ועמד בראשה. נפטר בארה"ב. עצמותיו הועלו לישראל ב-1964.

זכאי (זוכוביצקי), דוד (1886-1978) יליד רוסיה. עלה לא"י ב-1909 והיה מורה במושבות גדרה וקסטינה (באר טוביה). פעיל בהקמת 'אחדות העבודה' (1919), מנהל ועדת התרבות שלה ועורך ביטאונה 'קונטרס' (1920-1925 עם ברל כצנלסון). ממייסדי ההסתדרות הכללית ומזכירה הראשון (1921-1925) עם בן-גוריון ויוסף שפרינצק. עורך ביטאון ההסתדרות, 'הפנקס' (1922-1925). חבר ומזכיר מערכת העיתון 'דבר' (מ-1925). נודע במדורו הקבוע 'קצרות' אשר התפרסם ב'דבר' ולוקט לספר בשם זה (1954). מפעילי מפא"י ונציגה במוסדות היישוב והתנועה הציונית.

זמורה (הורוביץ), אסתר (אמה) (1890-1951) ילידת רוסיה. בת דודו של זלמן שזר. בילתה את שנות ילדותה ונעוריה בקניגסברג שבגרמניה (מ-1904) שם נישאה למשה זמורה (לימים נשיא בית המשפט העליון בישראל). פעילה באגודה הציונית בקניגסברג וחברה בארגון הגג של הארגונים היהודיים שם. עבדה במשרד הציוני המרכזי בברלין ושימשה מזכירתו של נחום סוקולוב (מ-1912). עלתה לא"י ב-1923 והשתקעה בירושלים. הייתה מזכירתו של בוריס שץ ב'בצלאל' (מ-1923). חברת מערכת עיתון 'האשה' של 'הסתדרות נשים עבריות' (מ-1927). יו"ר 'הסתדרות נשים עבריות' (מ-1928) ולאחר איחודה עם ויצ"ו ב-1933 יו"ר 'הסתדרות נשים ציוניות' – ויצ"ו בישראל (עד 1941).

זמר, חנה (1925-2003) ילידת צ'כוסלובקיה. בוגרת הסמינר למורות 'בית יעקב' בברטיסלובה (1942). שהתה במחנה הריכוז לנשים בראוונסבריק (1944). בתום מלחמת העולם השנייה למדה כלכלה באוניברסיטת ברטיסלובה. עורכת ביטאון יהודי סלובקיה 'טריבונה' (1949). עלתה לישראל ב-1949. עבדה במערכת הלילה של 'ידיעות היום' בשפה הגרמנית. עיתונאית בעיתון המנוקד 'אמר'. הכתבת הפרלמנטרית של 'דבר' בכנסת ושליחת העיתון באו"ם ובוושינגטון (1957-1961). משנה לעורך 'דבר' (1966-1970). העורכת הראשית של 'דבר' (1970-1990). פרסמה מאמרי פובליציסטיקה רבים והייתה בעלת השפעה רבה בחוגי השלטון. כלת פרס סוקולוב לעיתונות הכתובה (1972).

זרובבל (ויתקין), יעקב (1886-1967) יליד אוקראינה. ממייסדי מפלגת 'פועלי ציון' וחבר הוועד המרכזי שלה ברוסיה (מ-1906). ממייסדי הוצאת 'דער האמער' בוויילנה (1906). עלה לא"י ב-1910. מזכיר מערכת ביטאון 'האחדות' ועורכו (1911-1915). נמלט מפני השלטון העות'מני לאמריקה (1915). עורך ה'דער יידישער קאנגרעס' וחבר מערכת ה'אידישער קעמפפער' (1916). עבר לרוסיה (1917) ואחר כך לפולין ב-1918. מראשי מפלגת 'פועלי ציון' שמאל בפולין, יו"ר הוועד המרכזי שלה ועורך ביטאונה 'ארבעייטער צייטונג' (1929-1935). שב לא"י ב-1935. חבר נשיאות הוועה"פ הציוני והוועה"פ של ההסתדרות הכללית. חבר באסה"נ (1944-1949). נבחר להנהלה הציונית (ב-1948) ועמד בראש המחלקה ליהודי המזרח התיכון (1948-1951). מנהל ארכיון העבודה (לימים 'מכון לבון', מ-1951).

חומסקי, דוב (1913-1976) יליד רוסיה. סיים את לימודיו בבית המדרש למורים בוויילנה (1933) ועסק בהוראה בבתי ספר עבריים של 'תרבות'. עלה לא"י ב-1936 ועסק בהוראה בירושלים ובתל אביב. חבר 'ההגנה' בירושלים (מ-1936). מזכיר

כללי של אגודת הסופרים (1958-1974). החל לפרסם את שיריו ב-1931 בוויילנה ומאז פרסם בכתבי עת שונים בארץ. זכה בפרסים רבים, ביניהם: פרס רמת גן לספרות יפה (1966), פרס מרים טלפיר לספרות יפה (1971) ופרס היצירה מטעם ראש הממשלה (1974).

טבנקין, יצחק (1887-1971) יליד ביילורוסיה. מפעילי 'פועלי ציון' בפולין. עלה לא"י ב-1912. פועל חקלאי ושומר במרחביה, בכפר אוריה וברחובות. חבר בקבוצת כנרת בימי מלחמת העולם הראשונה. חבר 'השומר'. ממייסדי 'אחדות העבודה' (1919) וממנהיגיה הבולטים. השתתף בהגנת תל חי (1920). הצטרף ל'גדוד העבודה' (1921). ממייסדי עין חרוד (1921) ומנהיגו הרוחני של 'הקיבוץ המאוחד'. ממנהיגי מפא"י (1930-1944). מנהיג 'אחדות העבודה' (1944-1948). ממנהיגי מפ"ם (1948-1954). מנהיג 'אחדות העבודה המחודשת' (1954-1968). ממקימי מפלגת העבודה (1968) וממנהיגיה. ח"כ מטעם מפ"ם (1949-1951) ו'אחדות העבודה' (1955-1958). אחרי מלחמת ששת הימים תמך ב'תנועה למען א"י השלמה'.

יבנאלי (ורשבסקי), שמואל (1886-1961) יליד אוקראינה. עלה לא"י ב-1905. היה פועל בסג'רה, במסחה וביבנאל. ממקימי 'אגודת החורש' ומזכירה (1908). יצא בשליחות 'המשרד הארץ-ישראלי' לתימן כדי לעודד את יהדות תימן לעלות לא"י (1911-1912). השתתף בייסוד המושבה 'נחלת יהודה' (1912). מראשי תנועת ההתנדבות לגדוד הארץ-ישראלי במלחמת העולם הראשונה וחייל בגדוד (1918-1920). ממקימי 'אחדות העבודה' (1919) וההסתדרות הכללית (1920) וחבר בוועה"פ שלהן. ממייסדי מפא"י (1930). ציר באסה"נ (1920-1944). ראש ועדת התרבות של ההסתדרות בשנות השלושים ומנהל המרכז לתרבות שלה. מזכיר חברת העובדים (1940). נשלח לתימן מטעם משרד התחבורה לסייע בעליית יהודי תימן (1950). ליווה את קליטתם בארץ ופרסם את זיכרונותיו בספר 'מסע לתימן' (1952).

יוסף (ג'וזף), דב (ברנרד) (1899-1980) יליד קנדה. ממתנדבי 'הגדוד העברי' בקנדה (1918). עלה לא"י ב-1921 והיה עורך דין. הצטרף למפא"י (1933). יועץ משפטי של המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית (1936-1945). חבר (בפועל) בהנהלת הסוכנות ומ"מ יו"ר המחלקה המדינית (1945-1946). יו"ר 'ועדת ירושלים' ומושל ירושלים (1948-1949). ח"כ מטעם מפא"י (1949-1957). שר האספקה, הקיצוב והחקלאות (1949-1950). שר התחבורה (1950-1951). שר המסחר והתעשייה (1951-1952), שר בלי תיק (1952-1953), שר הפיתוח (1953-1955), שר המשפטים (1952, 1961-1966). חבר ההנהלה הציונית והסוכנות היהודית, גזבר הסוכנות וראש המחלקה לקליטה בסוכנות (1957-1961).

ינאית-בן-צבי (לישנסקי), רחל (1886-1979) ילידת אוקראינה. ממייסדי מפלגת 'פועלי ציון' ברוסיה (1906). עלתה לא"י (1908) ושינתה את שמה לרחל ינאית. ממנהיגי 'פועלי ציון' בא"י. ממייסדי הגימנסיה העברית בירושלים ומראשוני מוריה (1908). ממקימי ארגון 'השומר' (1909). למדה באוניברסיטת ננסי בצרפת והוסמכה כאגרונומית (1911-1914). מיוזמי הקמת הגדודים העבריים בא"י (1917-1918). נישאה ליצחק בן-צבי (1918). ממייסדי 'אחדות העבודה' (1919) וההסתדרות הכללית (1920). פעילה מרכזית בארגון 'ההגנה' עם הקמתו (1920). ממקימות 'מועצת הפועלות'. הקימה משק פועלות בירושלים וניהלה אותו (1928). חברה באספה"נ (1920-1944) ובוועה"ל (1920-1931). מקימת כפר נוער בעין כרם שבירושלים ומנהלתו (1948-1952).

יריב (רבינוביץ), אהרון (1920-1994) יליד ברית המועצות. עלה לא"י ב-1934. שירת בצבא הבריטי ואחר כך בבריגדה היהודית (1941-1946). פעיל בהצלת שארית הפלטה (1945-1946). סגן מפקד גדוד 34 בחטיבת 'אלכסנדרוני' (מאי 1948) ומפקד גדוד 21 בחטיבת 'כרמלי' (יוני 1948). ראש ענף מבצעים במחלקת המבצעים בצה"ל (1951). ראש צוות ההקמה של 'בית הספר לפיקוד ומטה' (פ"ם) של צה"ל (1952-1953) ומפקדו הראשון (1953-1956). ראש מטה פיקוד מרכז (1956-1957). נספח צה"ל בארה"ב ובקנדה (1957-1960). מפקד חטיבת 'גולני' (1960-1961). סגן ראש אגף מודיעין (אמ"ן) (1961-1964) וראש אגף המודיעין בצה"ל (1964-1972). יועץ ראש הממשלה למלחמה בטרור (1972-1973). ח"כ מטעם ה'מערך' (1973-1977). שר התחבורה (1974). שר ההסברה (1974-1975).

כגן, אליעזר (1914-2000) יליד רוסיה. עבר עם משפחתו לפולין (1925). בוגר בית הספר התיכון 'תרבות' בבריסק (1933). עלה לא"י ב-1935 והתקבל ללימודים בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים. קיבל תואר בוגר (1941), מוסמך (1958) ודוקטור (1960). עם פרוץ מלחמת העולם השנייה התגייס למשטרת המנדט ושירת בה בירושלים (1939-1943). מורה ומנהל בית הספר 'כפר ילדים' בגבעת המורה (1943-1954). מנהל בית הספר תיכון עירוני מקיף בקרית חיים (1954-1980). כתב ופרסם ספרי שירה ובהם: 'קרנן אשם' (1945), 'עזות מצח' (1946), 'שושנים בשחור' (1953), 'אימה וזמר' (1966), 'סחיש' (1970).

כהן, ישראל (1905-1986) יליד גליציה. מייסד סניף 'החלוץ' בבוצ'ץ' (1922). מעורכי הביטאון של 'החלוץ', בלבוב, 'עתוננו' (1924, עם דב סדן). עלה לא"י ב-1925. שליח ההסתדרות הכללית במזרח אירופה (1930). עם שובו לארץ הצטרף כחבר לקבוצת 'גורדוניה' בחולדה (1931). חבר מערכת 'הפועל הצעיר' (1933), סגן עורך (1934-1938, עם יצחק לופבן) ועורכו

(1948-1970). חבר אגודת הסופרים (מ-1934), חבר ועד אגודת הסופרים (מ-1936), סגן יו"ר האגודה (עד 1973) ויו"ר (1973-1980). מיוזמי הקמת 'בית הסופר' (1956). יו"ר המכון לתרגום ספרות עברית (1961). חבר מערכת 'מאזניים' (1963). חתן פרס ברנר (1962), פרס פיכמן (1971), פרס אהרנוביץ (1971) ופרס ביאליק (1974).

כצנלסון, ברל (1887-1944) יליד ביילורוסיה. עלה לא"י ב-1909. פעיל בהסתדרויות הפועלים החקלאים ביהודה ובגליל. פועל בחוות כנרת וממנהיגי השביתה בחווה (1911). ממתנדבי הגדודים העבריים (1918). חבר הנהלת הוועד הזמני ליהודי א"י (1919-1920). מיוזמי הקמת 'אחדות העבודה' (1919), ממנהיגיה הבולטים ועורך ביטאונה 'קונטרס'. ממייסדי ההסתדרות הכללית (1920). חבר אספה"נ (1920-1944) והוועה"ל (1920-1931). חבר הנהלת הקק"ל (מ-1925) ויו"ר הנהלתה (1942-1944, עם מאיר בר-אילן ואברהם גרנות). ייסד את 'דבר' (1925) והיה עורכו האחראי עד ליום מותו. ממייסדי מפא"י (1930) וממנהיגיה הרעיוניים. הקים את הוצאת 'עם עובד' (1942) והיה עורכה הראשי עד ליום מותו.

כצנלסון, יוסף (1896-1940) יליד ביילורוסיה. אחיה של רחל כצנלסון-שזר. עלה לא"י ב-1924. ממייסדי 'הסתדרות הציונים העמלנים' (1925). מראשי התנועה הרוויזיוניסטית וממעצבי דרכו הרעיונית של ארגון האצ"ל. חבר מרכז 'הברית העולמית של הרוויזיוניסטים' ומפקד קן בית"ר בירושלים (1929). לאחר רצח חיים ארלוזורוב (1933) נאסר ונאשם בהשתייכות ל'ברית הבריונים'. יו"ר 'ההסתדרות הציונית החדשה' (הצ"ח) בא"י (1936-1938). חבר ההנהגה העולמית של תנועת בית"ר (1938) ומרכז ארגון עלייה ב בגולה. החזיק בתפקיד זה עד יום מותו בוורשה. ארונו הועלה ארצה ונטמן בירושלים (1957).

ליון, נחום (1901-1959) יליד בוכרה. עלה לא"י ב-1922. בוגר בית המדרש למורים בירושלים (1926). יצא ללימודים באוניברסיטת ברלין (1927-1933). מנהל מחלקת התרבות של התאחדות עולי גרמניה בא"י (1933-1936). מפקח ארצי במחלקת התרבות של הוועה"ל (מ-1935) ומנהל המחלקה (1947-1948). חבר מטה מחוז ירושלים של ארגון 'ההגנה' וראש לשכת ההסברה של הארגון בירושלים. שליח הסוכנות והוועה"ל במחנות העקורים בקפריסין (1946), בגרמניה ובאוסטריה (1947). מנהל המחלקה להנחלת הלשון ולקליטה תרבותית של העולים במשרד החינוך (מ-1948). פוטר מתפקידו בעקבות ממצאי 'ועדת פרומקין' לחקירת ענייני החינוך במחנות העולים (1950).

לונגה, ז'אן (1876-1938) יליד אנגליה. נכדו של קרל מרקס. חבר המפלגה הסוציאליסטית הצרפתית ומנהיגה (1914-1919,

1932-1936). מעוזריהם הקרובים של ז'אן ז'ורס ושל ליאון בלום. מייסד העיתון 'לה פופולר' ועורכו (מ-1916). נשיא 'אגודת העיתונאים הסוציאליסטים' בצרפת (מ-1935). נהרג בתאונת דרכים.

לוקר, ברל (1887-1972) יליד גליציה. פעיל ב'פועלי-ציון' (מ-1906). חבר הוועד המרכזי של המפלגה באוסטריה (מ-1911) ועורך ביטאונה 'דער יידישער ארבעטער' (1911-1914). חבר המשרד העולמי של 'פועלי ציון' בהאג (1916). מזכיר הברית העולמית של 'פועלי ציון' (1918-1928). מזכיר 'פועלי ציון' בארה"ב ועורך ביטאונה (1928-1931). חבר ההנהלה הציונית בלונדון וראש מחלקת הארגון שלה (1931-1935). עלה לא"י ב-1935. חבר הוועה"פ של ההסתדרות הכללית (1935-1938). חבר ההנהלה הציונית בלונדון (1945-1948). יו"ר ההנהלה הציונית והסוכנות היהודית בירושלים (1948-1956, עם נחום גולדמן). נשיא דירקטוריון 'קרן היסוד' (1952-1956). ח"כ מטעם מפא"י (1955-1959). יו"ר הוועד הפועל הציוני (1959-1961). יו"ר חבר הנאמנים (הקורטוריון) של 'מוסד ביאליק' (1948-1967).

ליברמן, חיים (1892-1991) יליד ביילורוסיה. למד אצל הרב אברהם קלאצקין בלאזאניא (1905-1908). בוגר ישיבת 'תומכי תמימים' בלויבאוויטש. שימש מזכירו האישי של האדמו"ר של חב"ד יוסף יצחק שניאורסון (1924-1950) ונלווה אליו בנדודיו מרוסיה לריגה (1927), לוורשה (1934), ומשם בימי מלחמת העולם השנייה לארה"ב (1940). ניהל את ספרייתו העשירה של האדמו"ר ופרסם מחקרים בנושאים ביבליוגרפיים ובתולדות בתי הדפוס העבריים במזרח אירופה. מאמריו כונסו בשלושה כרכים ('אהל רח"ל') ויצאו לאור בניו יורק (1980-1984). לאחר מותו הובא ארונו לארץ ונטמן בירושלים.

מאיר (מאירסון), גולדה (1898-1978) ילידת רוסיה. היגרה עם משפחתה לארה"ב (1906). חברה ב'פועלי ציון' בארה"ב (מ-1915). עלתה לא"י ב-1921. חברת קיבוץ מרחביה (1921-1924). ממנהיגות מועצת הפועלות ומזכירת הארגון (מ-1928). יצאה בשליחות מועצת הפועלות לארה"ב (1932-1934). חברת הוועה"פ של ההסתדרות הכללית (1934-1948), וראש המחלקה המדינית שלה (מ-1936). חברה באסה"נ (1931-1948) ובוועה"ל (1944-1948). מזכירת מועצת פועלי תל אביב (1944-1945 עם לוי אשכול). מ"מ ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית (1946-1948). צירת ישראל במוסקווה (1948-1949). ח"כ מטעם מפא"י, ה'מערך' ומפלגת העבודה (1949-1974). שרת העבודה (1949-1956), שרת החוץ (1956-1966). מזכ"ל מפא"י (1966-1968). מזכ"ל מפלגת העבודה (1968). ראש ממשלת ישראל (1969-1974).

מביל, ז'אן (1910-?) דיפלומט. נציג יוניצ"ף בישראל (1949-1950). נציג צרפת בוועדה לנושאי סמים נרקוטיים של האו"ם (1959, 1965-1966, 1968-1970), דובר הוועדה (1960-1961), סגן יו"ר הוועדה (1962) ויו"ר (1963-1964).

מהלמן, ישראל (1900-1989) יליד גליציה. עבר לוונייה עם משפחתו (1914). בעל תואר דוקטור בשפות שמיות ובשפות קלסיות מאוניברסיטת וינה (1922). עלה לא"י ב-1935 והתיישב בירושלים. סגן מנהל בית הספר התיכון 'בית הכרם' בירושלים (1937-1944, לימים 'בית הספר התיכון שליד האוניברסיטה'). סגן מנהל הסמינר לגנות של הלפרין בתל אביב (1945-1946). סגן מנהל ה'סמינר למורים ע"ש דוד ילין' בירושלים (1947-1949) ומנהלו (1949-1952). ממייסדי אוניברסיטת תל אביב וחבר הנהלתה. ראש החוג לדרמה ולאמנות התאטרון במוסד זה (1958-1963). מנהל המחלקה לחינוך ולתרבות בגולה של הסוכנות היהודית (1953-1963).

מיינצ'יק, שלמה (1924-2004) יליד אוקראינה. מעסקני חב"ד הבולטים בישראל. עלה לא"י ב-1948. ממתישבי כפר חב"ד (1949). יו"ר ועד כפר חב"ד (1960-1985). יו"ר 'אגודת חסידי חב"ד בארצנו הקדושה' (1990-2004). נהג קטר ב'רכבת ישראל' עד פרישתו לגמלאות.

מיקויאן, אנאסטס איוונוביץ' (1895-1978) יליד ארמניה. הצטרף למפלגה הבולשביקית ברוסיה (1915). חבר נשיאות המפלגה בבאקו ועורך העיתון המקומי של המפלגה (מ-1917). חבר בוועד המרכזי של המפלגה (מ-1923). מועמד לחברות בפוליטבירו (1926-1935) וחבר מן המניין בו (1935-1966). שר המסחר (1926-1955). אחראי על האספקה לצבא וחבר ב'וועד ההגנה' המצומצם שניהל את המלחמה בגרמניה (1941-1945). סגן ראש הממשלה (מ-1946) סגן ראשון של ראש הממשלה (1955-1957, 1958-1964). יו"ר נשיאות הסובייט העליון (1964-1965).

מכטיי, מרדכי (1889-1975) יליד סטויבץ, ביילורוסיה. ידידו מילדות ושותפו ללימודים של זלמן שזר. ממייסדי מפלגת פועלי ציון בסטויבץ 1905, וראש המפלגה (1909-1914). בתקופת מלחמת האזרחים ברוסיה שירת כצבא האדום (1918-1920). ראש משרד ועדת האספקה של הארמיה ה-9 וזמן מה של כל חזית הדרום. יושב ראש של פועלי ציון ונשיא הדירקטוריון של הקרן הקיימת באוסטריה (1946-1949). עלה לישראל ב-1949. חבר הוועד של יוצאי סטויבץ בישראל וזמן מה יושב ראש הוועד.

נחשון, ברוך (1939-) יליד חיפה. למד אמנות בסטודיו של האמן שלמה נראני (1950-1958). מראשוני המתישבים בקרית ארבע

שליד חברון (1968) ופעיל בחידוש היישוב היהודי שם. בנערותו התקרב למקורות חב"ד ומאז מצייר ומקיים תערוכות בהשראת ברכתו של הרבי מליובאוויטש. עבודותיו הוצגו בארץ וברחבי העולם.

נתנאל (אהרונוב), אהרון (1957-1902) יליד רוסיה. חבר אגודת הנוער 'קדימה' בעיר הולדתו קזן (מ-1916) ויו"ר האגודה (מ-1918). עלה לא"י ב-1921. חבר הנהלת הציונים הכלליים ויו"ר קרן הפעולה של מפלגה זו. חבר הוועדה המארגנת של אירועי ה'מכביה' בישראל (מ-1932) ויו"ר הוועדה (1957). מנכ"ל 'החברה הארצישראלית המרכזית למסחר והשקעות' בע"מ (מ-1945). יו"ר ההסתדרות העולמית של תנועת 'מכבי' בישראל (מ-1950). יו"ר מועצת המנהלים של חברת 'ג'נרל לצמיגים ולגומי' בע"מ (מ-1952).

סזן (שטוק), דב (ברל) (1989-1902) יליד גליציה. חבר תנועת 'החלוץ', ראש מרכזה בלבוב (1923-1925). מזכיר 'הברית העולמית של הנוער העברי' בוורשה, ועורך ביטאון תנועת 'החלוץ' 'העתיד' (1925). עלה לא"י ב-1925. חבר מערכת העיתון 'דבר' (1927-1944) ועורך המוסף הספרותי שלו (מ-1933). חבר מערכת הוצאת 'עם עובד' (מ-1944). חבר סגל האוניברסיטה העברית בירושלים (מ-1944) וראש הקתדרה ליידיש במוסד זה (1952-1970). ח"כ מטעם ה'מערך' וחבר ועדת החינוך והתרבות של הכנסת (1965-1968). מרצה בחוג לספרות עברית באוניברסיטת תל אביב (1965-1970). זכה בפרסים רבים, ביניהם: פרס ניומן (1964), פרס ישראל לחכמת ישראל (1968), פרס פיכמן (1972) ופרס ביאליק (1980).

סוליאלי (סולובייצ'יק), מנחם (מקס) (1957-1883) יליד ליטא. למד היסטוריה ולשונות המזרח באוניברסיטת פטרבורג והשתלם באוניברסיטאות טיבינגן, מינכן ופרייבורג. ממייסדי השבועון 'יברייסקאיה ז'יז'ן' (1904, לימים 'ראזסווייט') ומזכיר המערכת. שר לענייני היהודים בסיים הליטאי הראשון (1919-1920). חבר ההנהלה הציונית (1921-1923). עבר לגרמניה (ב-1923) שם ערך את מדורי המקרא והמזרח העתיק ב'אנציקלופדיה יודאיקה' (1923-1929). ערך עם זלמן שזר את הספר 'תולדות בקורת המקרא' (1925). מראשי הסיעה הרדיקלית בהסתדרות הציונית וחבר הסוכנות המורחבת (מ-1929). עלה לא"י ב-1933 והשתקע בחיפה. מנהל סניף הדר הכרמל של בנק אנגלו-פלשתינה (מ-1934, לימים 'בנק לאומי לישראל'). ראש מחלקת החינוך בוועה"ל (1944-1948). מנהל 'שירות השידור' (מ-1948) ויו"ר המועצה הציבורית של גוף זה. פרסם ספרים אחדים בחקר המקרא.

סטאל, אדולף (1946-1886) יליד הולנד. ראש האיגוד המקצועי

של הפועלים באמסטרדם (1919-1929). מנהל שירות הקשרים עם הסתדרויות הפועלים במשרד הבין-לאומי לעבודה בג'נבה (1929-1946).

סירקין, נחמן (1924-1868) יליד ביילורוסיה. למד פסיכולוגיה ופילוסופיה באוניברסיטאות ברלין וציריך (1888-1896). השתתף בקונגרס הציוני הראשון בבזל כנציג הזרם הציוני סוציאליסטי (1897). פרסם בברלין את כתב העת 'דער המון' ביידיש (1901) ואת כתב העת 'השחר' בעברית (1903). מייסד אגודת 'חירות' בברלין ובציריך (1902). גורש מגרמניה בשל פעילותו הפוליטית (1904), עבר לפריס ומשם המשיך לרוסיה (1905). הצטרף ל'טריטוריאליסטים' בקונגרס הציוני השביעי (1905) והיה ממנהיגי זרם זה (עד 1909). היגר לארה"ב ב-1907. עורך הביטאון 'דאס פאלק' ופעיל במפלגת 'הציונים הסוציאליסטים' (עד 1909). ממנהיגיה הבולטים של 'פועלי ציון' בארה"ב. ממייסדי הקונגרס היהודי האמריקני (1916). עמד בראש 'משלחת החקר של הברית העולמית של פועלי ציון' בא"י (1920). ממייסדי עיתון 'פועלי ציון', 'די צייט' (1920-1921). חבר הוועה"פ הציוני הגדול (1920-1921). נפטר בניו יורק. עצמותיו הועלו ארצה ונטמנו בבית הקברות של קבוצת כנרת (1951).

ספיר, יוסף (1972-1902) יליד ארץ-ישראל. חבר הוועד הפועל של 'התאחדות האיכרים בישראל' (מ-1928). מנהל איגוד מגדלי פרי ההדר בישראל 'פרדס סינדיקט' (מ-1939). ראש עיריית פתח תקווה (1940-1951). מראשי 'האיחוד האזרחי' ונציגו במפקדה הארצית של 'ההגנה' וב'וועד הביטחון'. מראשי מפלגת 'הציונים הכלליים' ויו"ר המפלגה (1957-1961). יו"ר המפלגה הליברלית (מ-1961) ומיוזמי הקמת הגוש הפרלמנטרי של המפלגה עם תנועת 'חרות' – גח"ל (1965). ח"כ מטעם 'הציונים הכלליים', המפלגה הליברלית וסיעת גח"ל (1949-1972). שר התחבורה (1952-1955). שר בלי תיק (1967-1969). שר המסחר והתעשייה (1969-1970).

עגנון (צ'צ'קס), שמואל יוסף (1970-1888) יליד גליציה. חבר האגודה 'ציון' (1901). שירו הראשון ביידיש פורסם בעיתון 'יידישעס וועכענבלאט' (1903) ובעברית בעיתון 'המצפה' (1904). חבר מערכת 'דער יידישער וועקער' בבוצ'ץ' (1906). עלה לא"י ב-1908 והתגורר ביפו. חבר מערכת 'העומר' (1908-1912), ובו התפרסם סיפורו הראשון 'עגונות' (1908). השתקע בגרמניה (1913). מזכיר הוצאת 'מקיצי נרדמים'. חבר הוצאת 'יידישער פערלאג' ועורך פרסומיה (מ-1913). ביתו בהומבורג שבגרמניה נשרף ורוב ספרייתו וכתבי ידו עלו באש (1924). חזר לא"י והתיישב בירושלים (1924). קיבל מלגת קיום מהוצאת 'שוקן' אשר אפשרה לו להקדיש את כל זמנו לכתיבה. יצירותיו פורסמו

בעיתונות הארץ-ישראלית (בעיקר ב'דבר') ובכתבי עת רבים, ותורגמו לשפות רבות. פעמיים זכה בפרס ביאליק (1934, 1950) ופעמיים זכה בפרס ישראל (1954, 1958). הסופר העברי הראשון שזכה בפרס נובל לספרות (1966).

פאולוס השישי (מונטיני, ג'ובאני בטיסטה) (1897-1978) יליד איטליה. הוסמך לכמורה ב-1920 והשתלב במזכירות המדינה של הוותיקן (מ-1924). עוזר המזכיר לענייני המדינה בוותיקן, החשמן פאצ'לי, לימים האפיפיור פיוס השנים-עשר (מ-1937). ממונה על ענייני הפנים של הכנסייה (מ-1944). ארכיהגמון של מילאנו (מ-1954). הועלה לדרגת חשמן (1958). עם מותו של האפיפיור יוחנן העשרים ושלושה, בחרה בו מועצת החשמנים של הכנסייה הקתולית לאפיפיור (1963-1978). הרבה לסייר ברחבי העולם וערך ביקור היסטורי ראשון של אפיפיור בישראל (1964).

פאולס, רולף פרידמן (1915-) יליד גרמניה. שירת במלחמת העולם השנייה כקצין בדרגת רב-סרן ב'וורמאכט' (1939-1945). בעל תואר דוקטור למשפטים מאוניברסיטת המבורג (1949). הועסק בשירות משרד החוץ הגרמני בתפקידים שונים (מ-1949). ביניהם: קונסול לעניינים מדיניים בווינגטון (1956-1960), קונסול וסגן השגריר ביוון (1960-1963), סמנכ"ל המחלקה הכלכלית וראש המחלקה לסיוע חוץ במשרד החוץ בבון (1963-1965), שגריר הראשון של גרמניה בישראל (1965-1967), שגריר גרמניה בארה"ב (1969-1973).

פנקס, דוד צבי (1895-1952) יליד הונגריה. מראשי 'צעירי המזרחי' בווינה וממייסדי הארגון הדתי-לאומי 'ישורון' (1922). עלה לא"י ב-1925. מנהל בנק 'המזרחי' ויו"ר מועצת המנהלים שלו (1932-1949). חבר מועצת עיריית תל אביב מטעם 'המזרחי' (מ-1932) וראש מחלקת החינוך שלה (1935-1951). חבר אסה"נ (1944-1949). חבר הנהלת הוועה"ל (1947-1948), גזבר ומנהל המחלקה לענייני הקהילות והרבנות בו. חבר מועצת המדינה הזמנית ויו"ר ועדת הביטחון שלה (1948-1949). יו"ר המועצה הארצית של תנועת 'המזרחי' ויו"ר ההנהלה הארצית (מ-1949), וחבר הנשיאות בוועד הראשי של תנועת 'המזרחי' העולמית. ח"כ מטעם 'החזית הדתית המאוחדת' (1949-1951) וסיעת 'המזרחי' (1951-1952). יו"ר ועדת הכספים של הכנסת (1949-1951). חבר ועדת החינוך והתרבות של הכנסת (1949-1951). שר התחבורה (1951-1952).

פרידמן, אברהם (1905-2000) יליד חיפה. מנכ"ל 'החברה הארץ-ישראלית המרכזית למסחר והשקעות' בע"מ (מ-1945). יו"ר מועצת המנהלים של חברות 'אורדן', 'נשר' – מפעלי מלט' ו'שמשון'. חבר מועצת המנהלים של 'כיתן

דימונה', 'ליילנד', 'כלל' ו'סיבים כימיים'. יו"ר מועצת המנהלים של 'הבנק לפיתוח התעשייה'. קונסול כבוד של פינלנד בישראל.

פרסיץ, שושנה (1893-1969) ילידת רוסיה. מזכירת כבוד של 'חובבי שפת עבר' ברוסיה (1909-1919). ייסדה את הוצאת 'אמנות' (1917) אשר פעלה תחילה במוסקווה ואחר כך באודסה ובפרנקפורט. עזבה את רוסיה ועברה לצרפת להשלים את לימודיה (1919). מוסמכת לספרות מאוניברסיטת סורבון בפריס (1921). עלתה לא"י ב-1925 וחידשה את הוצאת 'אמנות'. חברת מועצת עיריית תל אביב מטעם 'הגוש האזרחי' (מ-1926), חברת ההנהלה (מ-1928) וראש מחלקת החינוך שלה (1926-1935). חברת ועד החינוך של ההנהלה הציונית וחברת המחלקה לחינוך של הוועה"ל. יושבת ראש ארגון נשים ציוניות כלליות (1948-1954). ח"כ מטעם ה'ציונים הכלליים' (1949-1959). יושבת ראש ועדת החינוך והתרבות של הכנסת (1949-1959). אזרחית כבוד של תל אביב-יפו (1953). כלת פרס ישראל על מפעל חייה בתחום התרבות והחינוך (1968).

צוקרמן, ברוך (1887-1970) יליד רוסיה. היגר עם משפחתו לארה"ב (1903). ממייסדי מפלגת 'פועלי ציון' באמריקה (1905) וחבר בוועד המרכזי שלה (מ-1914). חבר 'ועד התעמולה הלאומי-סוציאליסטי' של 'פועלי ציון' (1915-1916). מעורכי העיתון 'דער אידישער קאנגרעס' (1915, עם ברוכוב וסירקין). ממייסדי 'הקונגרס היהודי האמריקני' (1916). חבר מערכת 'די צייט' (1920-1922). חבר הנהלת הסוכנות היהודית בניו יורק (מ-1948) וראש מחלקת אמריקה הלטינית (1948-1956). חבר מועצת המנהלים של כתב העת 'מידסטרים' (1955). עלה לישראל ב-1956. ממייסדי 'יד ושם' וחבר הנהלתה.

קובנר, אבא (1918-1987) יליד רוסיה. חבר 'השומר הצעיר' בוילנה (1933) וראש הנהגת הקן והמחוז של התנועה (1936-1939). ממנהיגי ארגון המחתרת היהודית בגטו וילנה (1942). ממפקדי יחידות הפרטיזנים היהודיות ביערות רודניקי (אוקטובר 1943 - יולי 1944). ממנהיגי תנועת 'הבריחה' (1944). עלה לא"י ב-1945. בדרכו חזרה לאירופה לביצוע פעולת נקם בגרמניה אסרו אותו הבריטים. שוחרר מהכלא והצטרף לקיבוץ עין החורש (1946). קצין ההסברה של חטיבת גבעתי (1947-1949). השתתף בהקמת 'מורשת' – מרכז לחקר והנצחת השואה (1961). יו"ר אגודת הסופרים העבריים בישראל (1972). חתן פרס שלונסקי (1961), פרס ברנר (1968) ופרס ישראל לספרות יפה (1970).

קוסטה א סילבה, ארתור דה (1902-1969) יליד ברזיל. חניך האקדמיה הצבאית של ברזיל (מ-1921). נספח צבאי בשגרירות ברזיל בארגנטינה (1950-1952). גנרל בצבא ברזיל (מ-1952)

ומפקד צבאה (מ'1961). השתתף בהפכה הצבאית שהדיחה את הנשיא גולארט (1964). שר המלחמה בממשלת ברזיל (1964-1966). נשיא ברזיל (1967-1969).

קוק, ארתור ג'יימס (1884-1931) יליד בריטניה. עבד כפועל חקלאי וכורה פחם. למד ב'סנטרל לייבור קולג' בלונדון (1911-1912). פעיל רדיקלי באיגודים מקצועיים בדרום ויילס. נאסר ב'1918 וב'1921 בשל חלקו בארגון שביתות מקומיות. חבר איגוד כורי הפחם בבריטניה (מ'1918), חבר ההנהלה (1921-1924) ומזכ"ל האיגוד (מ'1924). חבר מפלגת ה'לייבור' (מ'1924). מילא תפקיד מרכזי בשביתת המסחר הכללית במשק בבריטניה (1926) ובשביתת הכורים הגדולה באותה שנה.

קושניר, שמעון (1895-1986) יליד אוקראינה. עלה עם משפחתו לא"י ב'1904. פועל חקלאי במושבות יהודה והגליל. ממתנדבי ה'גדוד העברי הארץ-ישראלי' (1918-1920). ממייסדי מפלגת 'אחדות העבודה' (1919) ופעיל בה. ממייסדי מושב העובדים כפר יחזקאל (1921). חבר אסה"נ (1931-1944), המרכז החקלאי ומועצת ההסתדרות הכללית. שליח הקק"ל בפולין (1925). שליח ההסתדרות הכללית בארה"ב (1931) ובדרום אמריקה (1949). מנהל המחלקה החקלאית של ה'איגוד למען תוצרת הארץ' (מ'1939). פרסם ספרים על אישים ומאורעות בתולדות היישוב.

קפלנסקי, שלמה (1884-1950) יליד פולין. ממייסדי 'פועלי ציון' באוסטריה (1906). ממקימי הברית העולמית של 'פועלי ציון' (1907) וחבר הנהלת המשרד העולמי של הברית (1907-1932). ממייסדי 'קופת פועלי ארץ-ישראל' (קפא"י) (1910). עלה לא"י ב'1912 והיה פעיל בהקמת מרחביה. מזכיר הלשכה הראשית של הקק"ל בהאג (1913-1919) ומנהל משרד 'פועלי ציון' שם (1914-1919). מנהל הוועדה לכספים ולכלכלה בהנהלה הציונית בלונדון (1919-1921) והנציג המדיני של 'פועלי ציון' שם (1919-1924). מנהל המחלקה להתיישבות בהנהלה הציונית (1924-1925), חבר ההנהלה וראש המחלקה להתיישבות (1925-1927). שליח ההנהלה הציונית בלונדון (1929-1931). מנהל הטכניון בחיפה (1932-1950).

קצנלנבוגן, יעקב שלום (יש"ק) (1877-1904) יליד רוסיה הלבנה. נצר לשושלת רבנים רבת דורות. נשלח בנעוריו ללמוד בישיבת נובוגרודוק (1896) אך החליט לעזבה בשל המגמה האנטי-ציונית שהייתה נהוגה בה. התפרנס ממתן שיעורי עברית ותנ"ך בסטויבץ. גויס לצבא הרוסי (1900) אך ערק ונמלט ללונדון, ובה התפרנס מעבודתו כפועל וכמורה לעברית (1901-1902). השתתף בקביעות בשבועון 'היהודי' ובשבועון 'המגיד', שבהם פורסמו רוב יצירותיו הספרותיות (1901-1902). שימש עוזרו האישי של

הסופר העיוור אברהם משה לונץ בברלין (1903). עבר לציריך ללמוד באוניברסיטה פילוסופיה וכלכלה והחל לפרסם רשימות בשבועון 'הדור' (1904). טבע באגם ציריך ביולי 1904.

קרליבך, עזריאל (1908-1956) יליד גרמניה. תלמיד ישיבות סלובודקה וטלו בליטא (מ'1923). תלמיד ישיבת 'מרכז הרב' בירושלים (1927-1929). למד משפטים באוניברסיטאות ברלין והמבורג (1929-1933). החל את פעילותו העיתונאית ככתב של עיתונים יהודיים בגרמניה ובפולין. עורך השבועון 'איזראליטישס פאמיליינבלט' בהמבורג (1931). עורך העיתון 'היינט' בוורשה (1933-1934). עורך העיתון 'די יידישע פוסט' בלונדון (1934-1936). עלה לא"י ב'1937. חבר מערכת עיתון 'הארץ' (1937) ועיתון 'הצופה' (1937-1938). מייסד ועורך 'ידיעות אחרונות' (1939-1948). ממייסדי עיתון 'מעריב' ועורכו הראשי עד ליום פטירתו (1948-1956).

רבין, יצחק (1922-1995) יליד ירושלים. התגייס לפלמ"ח (1941). מילא בו תפקידים רבים ובהם: קצין המבצעים של הפלמ"ח (1947-1948), מפקד חטיבת 'הראל' (1948), סגנו של יגאל אלון במפקדה המשותפת לחטיבות 'הראל' ו'יפתח' (1948). קצין המבצעים של חזית הדרום (1948). חבר משלחת ישראל לשיחות שביתת הנשק עם מצרים ברודוס (1949). ראש מחלקת מבצעים במטכ"ל (1950-1952). השתלם בבית הספר לפיקוד ומטה של הצבא הבריטי בקמברלי (1953). ראש מחלקת הדרכה בדרגת אלוף (1954-1956). אלוף פיקוד הצפון (1956-1959). ראש אגף מבצעים (אג"ם) (1959-1963). סגן הרמטכ"ל (1961-1963). רמטכ"ל (1964-1967). שגריר ישראל בארה"ב (1968-1973). ח"כ מטעם ה'מערך' ומפלגת העבודה (1974-1995). שר העבודה (1974), ראש ממשלת ישראל (1974-1977). שר הביטחון (1984-1990), ראש ממשלה בשנית (1992-1995). נרצח ביריות מתנקש יהודי בזמן עצרת בתל אביב.

רובינא, חנה (1892-1980) ילידת רוסיה. עשתה את צעדיה הראשונים על הבימה במסגרת 'הבימה העברית' של נחום צמח. הצטרפה לחבורת השחקנים היהודים שהקימה את תאטרון 'הבימה' במוסקווה (1917). הופעת הבכורה שלה הייתה בהצגה 'האחות הבכירה' לשלום אש (1918). השתתפה בסיור הגדול של 'הבימה' במערב אירופה ובארה"ב ועלתה עם התאטרון לא"י ב'1928. במסגרת 'הבימה' מילאה תפקידים מרכזיים בהצגות רבות, שזיכו אותה בתואר 'הגברת הראשונה' של התאטרון העברי. כלת פרס 'הבימה' (1955) ופרס ישראל לאמנות התאטרון (1956).

רובשוב, אברהם (1892-1966) יליד ביילורוסיה. אחיו הצעיר של זלמן שזר. חבר 'פועלי ציון' ומזכיר הוועד המרכזי בלנינגרד

(עד 1926). סיים לימודי רפואה באוניברסיטת לנינגרד והתמחה ברפואת עור. נאסר בעוון פעילות אנטי-סובייטית (1949) ונידון לעשר שנות מאסר עם עבודת פרך בסיביר. אסיר ציון (1950-1954). עלה לישראל ב-1964. השתקע בירושלים והיה רופא בקופת חולים כללית. בנו לב ובתו סופיה ומשפחותיהם עלו לישראל בעקבותיו (1965). חיבר מילון רפואי רוסי-עברי אשר יצא לאור לאחר מותו (בסיוע ברוך קרוא וד"ר אשר גולדשטיין 1972).

רובשוב, ויטיה (1942-?) ילידת ביילורוסיה. אחותו של זלמן שזר. עבדה במכון הפדגוגי בלנינגרד. נפטרה בזמן המצור על לנינגרד במלחמת העולם השנייה.

רובשוב, יהודה לייב (1918-?) יליד אוקראינה. אביו של זלמן שזר. חסיד חב"ד. היה סוחר עצים בסטויבץ ולאחר מכן איש עסקים בפטרבורג.

רובשוב, קטיה (קריינה) (1882-1956) ילידת ביילורוסיה. אחותו של זלמן שזר. הייתה רופאה בלנינגרד.

רובשוב, רודה (רודל) (1920-?) ילידת ביילורוסיה. אחותו של זלמן שזר.

רובשוב, שרה (1924-?) ילידת רוסיה. בת למשפחה של חסידי חב"ד. אמו של זלמן שזר.

רמז (דרבקין), דוד (1886-1951) יליד רוסיה. למד משפטים באיסטנבול (1911-1912). עלה לא"י ב-1913. פועל חקלאי בבאר טוביה, כרכור וזכרון יעקב (1914-1918). ממייסדי 'אחדות העבודה' (1919). ממייסדי ההסתדרות הכללית (1920). מייסדו ומנהלו של ה'משרד לעבודות ציבוריות ובניין' (1921-1927, לימים 'סולל בונה'). מזכ"ל ההסתדרות הכללית (1935-1944). חבר אסה"נ (1929-1949) והוועה"ל (1920-1925, 1931-1949). יו"ר הנהלת הוועה"ל (1944-1949). חבר מועצת המדינה הזמנית ושר התחבורה בממשלה הזמנית (1948-1949). ח"כ מטעם מפא"י (1949-1951). שר התחבורה (1949-1950), שר החינוך והתרבות (1950-1951).

שזר (רובשוב), רודה (1921-1983) ילידת אוסטריה. בתם של רחל כצנלסון-שזר וזלמן שזר. עלתה עם הוריה לא"י ב-1924. שהתה בבית ההורים ולמדה במוסדות חינוך רגילים עד 1948. מ-1948 ועד למותה שהתה במוסדות שונים למוגבלים.

שזר-כצנלסון, רחל (1885-1975) ילידת ביילורוסיה. חברה

בתנועה הציונית-סוציאליסטית בבוברויסק (1905). למדה בברלין בבית המדרש הגבוה לחכמת ישראל (1908). למדה ספרות והיסטוריה באוניברסיטה לנשים בפטרבורג (1909-1911). עלתה לא"י ב-1912. מורה לעברית ולהיסטוריה בחוות הלימוד לצעירות בכנרת (1914). פועלת בקבוצת 'השומר' בתל עדש (1914). חברת קבוצת כנרת (1915-1916). פועלת בקבוצת פועלות לנינגרד (1917-1918). ממייסדי 'אחדות העבודה' וחברת ועדת התרבות שלה (1919). במאי 1920 נישאה לזלמן רובשוב. יצאה עמו לשליחות בווינה (1920-1924). חברת ועדת התרבות המרכזית של ההסתדרות הכללית (1925-1928). חברה באסה"נ (1925-1944). עורכת הקובץ 'דברי פועלות' מטעם מועצת הפועלות, אשר יצא לאור ב-1930. חברת מזכירות מועצת הפועלות (מ-1930) וחברת מרכז מפא"י. עורכת הירחון 'דבר הפועלת' (1934-1961). עם בחירתו של בעלה לנשיא המדינה (מאי 1963) תרמה מניסיונה העשיר בעניין מעמד האישה ופרסה את חסותה על ארגונים לסיוע למוגבלים. מאמריה הספרותיים והפובליציסטיים כונסו בספר 'מסות ורשימות' (1946), אשר זיכה אותה בפרס ברנר. כלת פרס גרינברג (1958) ופרס ישראל על מפעל חיים (1958).

שטיינברג זכרוביץ', אהרן (1891-1975) יליד רוסיה. עבר עם משפחתו לגרמניה ב-1907. למד פילוסופיה ומשפטים באוניברסיטת היידלברג. לאחר מלחמת העולם הראשונה חזר לרוסיה ולימד פילוסופיה בפטרבורג (1918-1923). עבר לברלין ב-1922. תרגם לגרמנית את עשרת כרכי 'דברי ימי עם עולם' ואת שני כרכי 'תולדות החסידות' של דובנוב (ברלין, 1925-1931). עבר לאנגליה ב-1934 ושם היה נשיא ה'ג'ואיש פיפלס קולג' (1935-1938). חבר ה'קונגרס היהודי העולמי' (מ-1942), נציגו באונסק"ו (1945-1967) ומנהל מחלקת התרבות שלו (מ-1945) עד פרישתו לגמלאות.

שטיינזלץ, עדין (1937-) יליד ירושלים. הוסמך לרבנות ובד בבד סיים לימודי מתמטיקה ופיזיקה באוניברסיטה העברית בירושלים. נמנה עם קבוצת מחנכים חלוצים אשר הקימה וניהלה בתי ספר תורניים ביישובי העולים החדשים בנגב. ייסד את 'המכון הישראלי לפרסומים תלמודיים' (1965) ועמד בראשו. הוציא לאור את התלמוד הבבלי בתרגום עברי עם ניקוד ופירוש הטקסט כולו (מ-1964). מחקריו מקיפים מגוון רחב של נושאים, ביניהם מחקרים חשובים בתולדות החסידות ובמחשבה יהודית. חתן פרס ישראל במדעי היהדות (1988).

שייבר, אמה (1905-2003) ילידת רוסיה. היגרה עם משפחתה לארה"ב (1906). בוגרת הקונסרבטוריון למוסיקה בדטרויט

(1921). בוגרת בית הספר למוסיקה 'ג'וליארד' בניו יורק. פתחה בקריירה של זמרת אופרה ושרה תחת שרביטס של מנצחים ידועים. הקדישה את חייה לשילוב בין מוסיקה לבין פעילות למען העם היהודי. יצאה בשליחות הקונגרס היהודי העולמי ואונרר"א למחנות העקורים באירופה (1946). סייעה בנדיבות לארגונים יהודיים ברחבי העולם ולארגונים הומניטריים בארה"ב. פעלה במסגרת ה'זמרייה' בישראל מראשית הקמתה (1952), ושימשה נשיאת הכבוד הבין-לאומית שלה (1968-2003).

שלום, גרשם (גרהרד) (1897-1982) יליד גרמניה. מגדולי חוקרי הקבלה והמיסטיקה היהודית. למד באוניברסיטאות ברלין (1915-1917), יינה (1917-1918), ברן (1918-1919) ומינכן (1919-1922) וקיבל תואר דוקטור. עלה לא"י ב-1923. מנהל המחלקה העברית בבית הספרים הלאומי בירושלים (1923-1925). מרצה לקבלה ולמיסטיקה יהודית במכון למדעי היהדות של האוניברסיטה העברית בירושלים (1925-1933), ופרופסור לספרות הקבלה (1933-1965). ממייסדי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים ונשיאה (1968-1974). במחקריו הפילולוגיים וההיסטוריים הניח יסודות לחקר הקבלה והמשיחיות בתולדות היהדות. פרסם מחקרים וספרים רבים והוציא לאור מהדורות מתוקנות של כתבי הקבלה. חתן פרס רוטשילד (1952), פרס ישראל למדעי היהדות (1958) ופרס ביאליק לחכמת ישראל (1977).

שניאורסון, הרב יוסף יצחק (הרי"צ) (1880-1950) יליד רוסיה. בנו היחיד של רבי דוב בער שניאורסון, האדמו"ר החמישי של חסידות חב"ד. עם פטירת אביו (ב-1920) נתמנה לאדמו"ר של החסידות. ייסד את 'האקדמיה לתורה של חב"ד' בוורשה (1921). ייסד את 'אגודת חסידי חב"ד' בארה"ב ובקנדה (1924). נעצר ונאסר בידי השלטונות הסובייטים (מאי 1927), הואשם בפעילות מהפכנית וחתרנית. שוחרר ממאסרו ביולי 1927 ועבר להתגורר בריגה (עד 1934). עבר לוורשה (ב-1934), ושם ייסד את העיתון 'התמים' להפצת רעיונות תנועת חב"ד. במרץ 1940 היגר לארה"ב וממקום מושבו בברוקלין ניהל את ארגון רשת ישיבות חב"ד בכל רחבי העולם ופיקח עליהן. בהנחייתו הוקם בישראל מושב העובדים שפריר (לימים כפר חב"ד, 1949).

שניאורסון, הרב מנחם מנדל (הרבי מליובאוויטש) (1902-1994) יליד אוקראינה. האדמו"ר השביעי של חסידות חב"ד. למד תורה אצל אביו ברוסיה והוסמך לרבנות (1919). נשא לאישה את בתו של האדמו"ר השישי של חסידות חב"ד, רבי יוסף יצחק שניאורסון (1928), והפך ליד ימינו. רכש השכלה

כללית באוניברסיטת ברלין ובסורבון בפריס (1928-1940). היגר לארה"ב עם משפחתו ב-1941. עם פטירת חותנו (ב-1950) נתמנה לאדמו"ר תחתיו ונעשה לאחת מהדמויות הבולטות בעולם החרדי ביהדות ארה"ב ומחוצה לה. הוא פיתח את רשת מוסדות החינוך של חב"ד בכל הקהילות היהודיות תוך הקדשת שימת לב מיוחדת ליהודי המזרח. ייסד את תנועת הנוער של ליובאוויטש (1955). בהוראתו הוקם 'הוועד למען שלמות העם' שהתמקד במאבק לתיקון חוק השבות בעניין גיור כהלכה (1970). יזם את פרסומם של חיבורים חשובים בשפות רבות והוציא לאור את ספריהם של גדולי החסידות, ובעיקר של אדמו"רי חב"ד.

שפירא, משה חיים (1902-1970) יליד ביילורוסיה. חבר הנהלת 'מזרחי' ו'החלוץ המזרחי' בוילנה (1922). מפעילי 'צעירי המזרחי' בוורשה (1923-1924). עלה לא"י ב-1925. חבר הוועה"פ של 'הפועל המזרחי' (1925-1928). חבר המרכז העולמי של 'המזרחי' ו'הפועל המזרחי' (מ-1928). סגן חבר ואחר כך חבר בהנהלה הציונית ובהנהלת הסוכנות היהודית (1935-1948). יו"ר משותף (עם אליהו דובקין) של המחלקה לעלייה בסוכנות היהודית (1935-1954). ראש המחלקה לעלייה בסוכנות היהודית (לרבות 'עליית הנוער', 1945-1948). חבר מועצת המדינה הזמנית והממשלה הזמנית (1948-1949). ח"כ מטעם החזית הדתית המאוחדת, 'הפועל המזרחי' ואחר כך המפד"ל (1949-1970). החזיק בכמה תיקים בממשלות ישראל (עלייה, בריאות, פנים, סעד ודתות, 1948-1958, 1959-1970). השם 'חיים' נוסף לו לאחר שנפצע מרימון יד שהושלך לאולם הכנסת (1957).

שפרינצק, יוסף (1885-1959) יליד רוסיה. ממארגני תנועת 'התחייה' בוורשה (1903, עם יצחק גרינבוים). ממייסדי 'צעירי ציון' ברוסיה ונציגה לוועידת הלסינגפורס (1906). עלה לא"י ב-1908. מזכיר 'הפועל הצעיר' וממנהיגיה הבכירים בכל שנות קיומה. ממייסדי ההסתדרות הכללית (1920) ומראשיה. ראש מחלקת העבודה (1921-1927) וראש מחלקת העלייה (1929-1931) בהנהלה הציונית. ממייסדי מפא"י (1930) וממנהיגיה הבולטים. חבר אסה"נ (1920-1949) והוועה"ל (1920-1925, 1931-1949). יו"ר הוועה"פ הציוני (1941-1948). מזכ"ל ההסתדרות הכללית (1945-1949). יו"ר מועצת המדינה הזמנית (1948-1949). ח"כ מטעם מפא"י ויו"ר הכנסת (1949-1959).

שרגאי (פייבלוביץ'), שלמה זלמן (1899-1995) יליד פולין. ממייסדי תנועת 'תורה ועבודה' בפולין וחבר הנהגתה. ממנהיגי 'צעירי המזרחי' בפולין. חבר הוועה"פ של 'הפועל המזרחי' (מ-1920) וחבר המרכז העולמי של 'המזרחי'. עלה לא"י ב-1924. חבר הוועה"פ הציוני (1929). חבר הנהלת הוועה"ל (1929-1949)

וראש מחלקת עיתונות והסברה בה (מ-1933). חבר הנהלת הסוכנות היהודית בלונדון (מ-1946) וראש המחלקה להסברה בקרב חוגים כנסייתיים באנגליה (1946-1948). חבר הנהלת הסוכנות היהודית בירושלים ללא תיק (1948-1950). ראש עיריית ירושלים (1951-1952). ראש מחלקת העלייה של הסוכנות היהודית (1954-1968).

שרת (שרתוק), משה (1894-1965) יליד אוקראינה. עלה לא"י ב-1906. למד משפטים באיסטנבול (1913-1914). קצין בצבא העות'מאני (1915-1918). למד כלכלה בלונדון (1920-1925). חבר מערכת 'דבר' (1925-1931) ועורך המהדורה האנגלית של העיתון (1929-1931). מזכיר המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית (1931-1933). לאחר רצח ארלוזורוב עמד בראש המחלקה המדינית (1933-1948). במלחמת העולם השנייה פעל למען הגיוס לצבא הבריטי ולהקמת הבריגדה היהודית. נעצר ב'שבת השחורה' (יוני 1946) בידי השלטונות הבריטיים והוחזק בלטרון עד נובמבר 1946. הנהיג את משלחת הסוכנות היהודית שפעלה בארה"ב ובאזורים לפני קום המדינה. חבר מועצת

המדינה הזמנית ושר החוץ בממשלה הזמנית (1948-1949). ח"כ מטעם מפא"י (1949-1965). שר החוץ (1948-1956), מ"מ ראש הממשלה (1953) וראש הממשלה (1954-1955). יו"ר ההנהלה הציונית והנהלת הסוכנות היהודית (1961-1965).

תמיר (כצנלסון), שמואל משה (1923-1987) יליד ארץ-ישראל. בן ראובן, אחיה של רחל שזר-כצנלסון. הצטרף לאצ"ל (1938) והיה חבר המפקדה במחוז ירושלים (מ-1944), מפקד מחלקת המודיעין וסגן מפקד מחוז ירושלים (1946). הוגלה לקניה ושם שימש נציג הגולים כלפי השלטונות (1947-1948). ממייסדי תנועת 'חרות' (1948) אך פרש ממנה (1953). התפרסם כעורך דין במשפטים מפורסמים כ'לוחמי מלכות ישראל', גרינוולד ('משפט קסטנר') ו'שורת המתנדבים'. ממייסדי תנועת 'המשטר החדש' (1959). חזר ל'חרות' (1964) והודח ממנה (1966). הקים את 'המרכז החופשי' (1966). ח"כ מטעם גח"ל, 'המרכז החופשי', הליכוד, ד"ש, והתנועה הדמוקרטית (1965-1981). חבר ועדת הכספים (1965-1969). חבר ועדת הכלכלה של הכנסת (1969-1973) ויו"ר הוועדה (1974-1977).

רשימה ביבליוגרפית*

כתבי זלמן שזר

סולוביטשיק, מנחם, רובשוב, זלמן, תולדות בקרת המקרא, הוצאת דביר, ברלין, תרפ"ה
שזר, זלמן, כוכבי בקר: סיפורי זיכרונות ופרקי מסה, עם עובד, תל אביב, תשכ"א
שזר, זלמן, ציון וצדק, תרבות וחינוך/הוצאת ספרים, תל אביב, 1971
שזר, זלמן, אורי דורות, מוסד ביאליק, ירושלים, תשל"א
שזר, זלמן, אור אישים, א-ג, הספריה הציונית, ירושלים, תשל"ג
שזר, זלמן, מבחר כתבים, הוצאת דביר, תל אביב, תשל"ג
שזר, זלמן, בחצר המטרה, הספריה הציונית, ירושלים, תשל"ה
שזר, רחל וזלמן, רודה: מתוך חליפת מכתבים (1921-1963), ירושלים, תשנ"ו
שזר, רחל וזלמן, החופים השנים – מכתבים 1909-1963, הגתי, מיכל (עורכת), הספריה הציונית, ירושלים, 1999
לחובר, שמואל, קרסל, גצל (עורכים), כתבי שניאור זלמן שזר – ביבליוגרפיה, עם עובד, תל אביב, 1973

ראיונות

האוניברסיטה העברית, המכון ליהדות זמננו, המדור לתיעוד בעל פה, ראיון עם זלמן שזר, 17-18 בפברואר 1973
ההסתדרות הכללית, המחלקה להשכלה גבוהה, המרכז לתיעוד בעל פה, ראיונות עם:
יהודה גוטהלף, דוד זכאי ושמעון קושניר
גנזך המדינה, המחלקה להנצחת נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה, ראיונות עם:
מיכל הגתי: 14 באפריל 2002, 26 באוגוסט 2003, 30 באוגוסט 2004
מוקי צור, 11 בדצמבר 2002
יהודה דומיניץ, 1 בספטמבר 2003
וולודיה לינדר, 6 בנובמבר 2003
מאיר חובב, 7 בינואר 2004

קבצי תעודות

מינץ, מתתיהו, ועידת קראקוב של מפלגת פועלי ציון ברוסיה, 1907, תעודות, אוניברסיטת תל אביב, 1979
פורת, דינה, ויץ, יחיעם, (עורכים), בין מגן דוד לטלאי צהוב, היישוב היהודי ושואת יהודי אירופה 1939-1945 –
קובץ תעודות, יד ושם ויד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2002
קראוס, שמואל, נשיא וחסידי – מסכת הקשרים המיוחדת במינה שנקמה בין נשיא דורנו – הרבי מליובאוויטש
– וחסידי בלב ובנפש, ר' שניאור זלמן רובשוב – שז"ר, אגודת חסידי חב"ד בארץ-הקודש, כפר חב"ד, תשנ"ט
רוזנטל, ימימה (עורכת הסדרה), פישר, לואיז (עורכת), חיים וייצמן – הנשיא הראשון, מבחר איגרות ונאומים, ארכיון
המדינה, ירושלים, תשנ"ה
רוזנטל, ימימה (עורכת הסדרה), צורף, חגי (עורך), יצחק בן-צבי – הנשיא השני, מבחר תעודות מפרקי חייו
(1884-1963), ארכיון מדינת ישראל, ירושלים, תשנ"ח
רוזנטל, ימימה (עורכת הסדרה), למפרום, ארנון, צורף, חגי (עורכים), לוי אשכול – ראש הממשלה השלישי, מבחר
תעודות מפרקי חייו (1895-1969), ארכיון מדינת ישראל, ירושלים, תשס"ב

* רשימת הספרים, הראיונות והמאמרים העיקריים ששימשו להכנת הספר ולכתיבת המבואות.

ספרי מחקר, זיכרונות ומאמרים

- אבידור, שמואל, "שניאור זלמן שזר", פנים אל פנים, (212), 17 במאי 1963, עמ' 8-9, 16
- אביזוהר, מאיר, בראי סדוק, עם עובד, תל אביב, 1990
- אבני, חיים, שמעוני, גדעון (עורכים), הציונות ומתנגדיה בעם היהודי, הספריה הציונית, ירושלים, 1990
- אברך, ישעיהו (עורך), זלמן שזר – דיוקנו של נשיא, עם עובד, תל אביב, 1973
- אחד-העם (אשר צבי גינצברג), "סך הכל", השלח, שבט-תמוז תרע"ב, עמ' 276-290
- אילת, אליהו, המאבק על המדינה, ב, עם עובד, הספריה הציונית, תל אביב, 1982
- אליאב, בנימין (עורך), היישוב בימי הבית הלאומי, כתר הוצאה לאור, ירושלים, 1976
- אלמוג, עוז, הצבר – דיוקן, עם עובד, תל אביב, 2001
- אשכולי (וגמן), חוה, אלם – מפא"י לנוכח השואה 1939-1942, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשנ"ד
- ביאלר, אורי, צלב כמגן דוד, העולם הנוצרי במדיניות החוץ של ישראל, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשס"ו
- בלשן, צביה, "קונפרנציית הפילוג – הקונפרנציה העולמית החמישית של מפלגות פועלי ציון", הציונות (י"ט), 1995, עמ' 207-240
- בלשן, צביה, איחוד מפולג: הברית העולמית של פועלי ציון, 1907-1920, מכון בן-גוריון, שדה בוקר, 2004
- בלשן, צביה, הברית העולמית של מפלגות פועלי ציון 1907-1920, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, 1992
- בן-חורין, נתן, "יחסי ישראל – הוואטיקן בסבך התיאולוגיה, האינטרסים הדתיים והמדיניים", בתוך: יגר, משה, גוברין, יוסף, עודד, אריה (עורכים), משרד החוץ 50 השנים הראשונות, חלק שני, כתר הוצאה לאור, ירושלים, 2002, עמ' 993-1029
- בן-צבי, יצחק, זכרונות ורשומות, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשכ"ו
- ברנאי, יעקב, "השבתאות במשנתו של זלמן שזר", הרצאה ביום עיון במכון זלמן שזר, נובמבר 2003
- גוברין, יוסף, יחסי ישראל ברה"מ, הוצאת מאגנס, ירושלים, תש"ן
- גולדמן, נחום, זכרונות, הוצאת ויידנפלד וניקולסון, ירושלים, 1972
- גולדשטיין, יוסף, בין ציונות מדינית לציונות מעשית – התנועה הציונית ברוסיה בראשיתה, הוצאת מאגנס והספריה הציונית, ירושלים, תשנ"א
- גולן, חיים (עורך), משלחת פועלי ציון בארץ-ישראל, א-ב, יד טבנקין, אפעל, 1989
- גולן, חיים, "ארבע אגרות של ז' שזר", מאסף, מאי 1975, עמ' 181-191
- גורארי, משה, "חבלי לידתה של מגילת העצמאות", דבר, 6 במאי 1973
- גורן, דינה, סודיות, ביטחון וחופש העיתונות, הוצאת מאגנס, ירושלים, תשל"ו
- גורן, דינה, עיתונות במדינת מצור, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1971
- גורני, יוסף, "שלילת הגלות ומרכזיותה של ישראל: בין נחום גולדמן לדוד בן-גוריון", גשר, (148), חורף תשס"ד, עמ' 19-34
- גורני, יוסף, אחדות העבודה 1919-1930, אוניברסיטת תל אביב, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, תשל"ג 1973
- גורני, יוסף, השאלה הערבית והבעיה היהודית, עם עובד, תל אביב, 1985
- גינזסר, פנחס (עורך), הספרות העברית ותנועת העבודה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע, 1989
- גינזסר, פנחס, "תחילת המוסף הספרותי של דבר על רקע תקופתו", דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות (יוני 1993), חטיבה ג' כרך 3, ירושלים, תשנ"ד, עמ' 159-166
- גלבו, יהושע, השנים השחורות של יהדות ברית המועצות, עם הספר, תל אביב, 1972
- גלבו, מנוחה, "ראשית דבר", קשר (16), נובמבר 1994, עמ' 80-91
- גלבר, יואב, ההתנדבות ומקומה במדיניות הציונית והיישובית 1939-1942, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשל"ט
- גלעדי, דן, הישוב בתקופת העליה הרביעית, עם עובד, תל אביב, 1973

- דבר – מאסף במלאת עשרים וחמש שנים ל"דבר", תש"י
- דבר – מוסף מיוחד 40 שנה ל"דבר" 1965-1965, 1965
- הולצמן, אבנר, "יהודים ישנים, עברים חדשים", הארץ, 27 במרס 2002
- העלייה השנייה, יד יצחק בן-צבי, ירושלים תשנ"ח: ברטל, ישראל (עורך), כך א מחקרים; צחור, זאב (עורך), כך ג אישים
- ויץ, יחיעם, מודעות וחוסר אונים – מפא"י לנוכח השואה 1943-1945, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשנ"ד
- זיגלבוים, מנחם, "יובל לכפר של הרבי", כפר חב"ד (823), תשנ"ח, עמ' 24-31
- זיגלבוים, מנחם (כתב וערך), "רשימת זיכרונות – מזיכרונותיו של הרה"ח ר' יצחק מענדל שי' ליס", כפר חב"ד (788-791), תשנ"ז
- זמורה-כהן, מיכל, רפרטואר אישי, הוצאת דביר, תל אביב, 1997
- זעירא, מוטי, קרועים אנו – זיקתה של ההתיישבות העובדת בשנות העשרים אל התרבות היהודית, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשס"ב
- זרבבל, יעקב, עלי חיים, הוצאת י.ל. פרץ, תל אביב, 1960
- חיניץ, נחום (עורך), ספר זכרון סטויבץ-סוורינא והעיירות הסמוכות: רובעזעוויץ, דערעוונא, נאליבאק, ארגון יוצאי סטויבץ בישראל, 1964
- חריף, יוסף, "זלמן שז"ר: האיש על הכס", מעריב, 22 במאי 1963
- טבת, שבתאי, קנאת דוד, א-ג, ירושלים ותל אביב, 1980
- ינאית-בן-צבי, רחל, אנו עולים, עם עובד, תל אביב, 1959
- כנען, חביב, מלחמתה של העיתונות, הספריה הציונית, ירושלים, תשכ"ט
- כצנלסון-רובשוב, רחל, מסות ורשימות, עם עובד, תל אביב, תש"ו
- לאור, דן, "דב סדן – המאבק על הזיכרון היהודי", הארץ, 5 באפריל 2002
- לוקר, ברל, מקיטוב עד ירושלים, הספריה הציונית, ירושלים, תש"ל
- ליבמן, ישעיהו צ'ארלס, "שאלה של מעמד – ממשלת ישראל והתנועה הציונית", תפוצות ישראל, כ"ג (1), תל אביב, 1985
- ליברמן, חיים, "כיצד חוקרים חסידות בישראל", בצרון, ל"ב, ניו יורק, תשט"ו, עמ' 113-120
- לילי צדק: דברים משלה ועליה, הוצאת דבר, תל אביב, 1970
- ליס אברהם (עורך), זלמן שזר נשיא וסופר, הוצאת י.ל. פרץ, תל אביב, 1969
- ליסק משה (עורך ראשי), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: ליסק, משה (עורך), תקופת המנדט הבריטי, (חלק ראשון); ליסק, משה, שפירא, אניטה, כהן, גבריאלי (עורכים), תקופת המנדט הבריטי, (חלק שני); שביט, זהר (עורכת), בנייתה של תרבות עברית בארץ-ישראל, (חלק ראשון), האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, מוסד ביאליק, ירושלים, תשנ"ד-תשנ"ט
- מאיר, גולדה, חיי, ספרית מעריב, תל אביב, 1975
- מדזיני, מירון, "כיצד השפיעה מלחמת וייטנאם על יחסי ישראל – ארצות הברית", גשר, (149), קיץ תשס"ד, עמ' 79-89
- מדזיני, מירון, היהודיה הגאה – גולדה מאיר וחזון ישראל, הוצאת ידיעות אחרונות, תל אביב, 1990
- מהלמן, ישראל, "זלמן שז"ר כמחנך", מולד, ז' (35-36), תשל"ה, עמ' 213-214
- מילשטיין, אורי, שירי רחל סוד קסמם, הוצאת שרידות, קיראון, 1997
- מנדל, זינגר, שלמה קפלנסקי – חייו ופועלו, הספריה הציונית, ירושלים, תשל"א
- מנדלסון, עזרא, התנועה הציונית בפולין, שנות ההתהוות 1915-1926, הספריה הציונית, ירושלים, תשמ"ו
- מנור, אלכסנדר, זלמן שזר – אמרות, הוצאת אל"ף, תל אביב, 1964
- מנור, אלכסנדר, זלמן שזר ייחודו ויצירתו, הוצאת אל"ף, תל אביב, 1961
- מנור, אלכסנדר, נשיא ישראל זלמן שזר, הוצאת אל"ף, תל אביב, 1970

נאור, מרדכי, "דבר" (1925-1996) – עשרה 'אבות מייסדים', קשר, (20), נובמבר 1996, עמ' 21-32

נגיד, חיים, "המשוררת רחל – המיתוס והמציאות", סקירה חודשית, (11), נובמבר 1981

נדבה, יוסף, "מעמדו וסמכותו של נשיא המדינה", מולד, ז' (35-36), תשל"ה, עמ' 46-55

ניומאן, עמנואל, בזירת המאבק הציוני – פרקי זכרונות, הספריה הציונית, ירושלים, תשל"ח

סדן, דב, אלופי ומיודעי, עם עובד, תל אביב, 1972

סטוק, ארנסט, "ישראל והגולה", בתוך: צמרת, צבי, יבלונקה, חנה (עורכים), העשור הראשון, תש"ח-תשי"ח, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשנ"ח, עמ' 113-122

סעדון, חיים (עורך), כגלוי וכסתר – העליות הגדולות מארצות האסלאם (1948-1967), מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל במזרח, ירושלים, 1999

ספר הכינוס העיוני העולמי הראשון בירושלים, חזות, (ד), הספריה הציונית, ירושלים, תשי"ח

פורת, דינה, הנהגה במלכוד, עם עובד, תל אביב, 1986

פורת, דינה, נאור, מרדכי (עורכים), העיתונות היהודית בארץ-ישראל נוכח השואה 1939-1945, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל אביב, 2002

פינקוס, בנימין, יהודי רוסיה וברית-המועצות – תולדות מיעוט לאומי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שדה בוקר, 1986

פלדשטיין, אריאל, קשר גורדי, דוד בן-גוריון, ההסתדרות הציונית ויהדות ארצות הברית 1948-1963, מכון בן-גוריון, המכללה האקדמית ספיר, המכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן, באר-שבע, 2003

פלדשטיין, אריאל, "המדיניות והרעיון: בן-גוריון, הציונים ויהדות ארצות הברית לאחר קום המדינה", גשר, 47 (143), תשס"א, 2001, עמ' 72-83

פרוינדליך, יהושע, מחורבן לתקומה, מפעלים אוניברסיטאיים הוצאה לאור, תל אביב, 1994

פרנקל, יונתן, נבואה ופוליטיקה, עם עובד, תל אביב, 1989

צור, מוקי, "ביאליק, ברנר ורחל והשפעתם על תודעת תנועת העבודה", עלי שית, (25), תשמ"ח, עמ' 171-174

צור, מוקי, התשמע קולי, עם עובד, תל אביב, 1994

צוריאל, יוסף, "עורך עיתון בגיל 13...", מעריב לנוער, 3 בנובמבר 1964

צחור, זאב, בדרך להנהגת היישוב – ההסתדרות בראשיתה, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשמ"ב

צייטלין, שניאור זלמן, "לזכרו של ידידי – שניאור זלמן שזר ז"ל", בצרון, (314), תשרי-חשון תשל"ה, עמ' 4-12

צמרת, צבי, "מדינה יהודית – כן; מדינה קלריקלית – לא; ראשי מפא"י ויחסם לדת ולדתיים", בתוך: בר-און, מרדכי, צמרת, צבי (עורכים), שני עברי הגשר – דת ומדינה בראשית דרכה של ישראל, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תשס"ב

צמרת, צבי, ימי כור ההיתוך, המרכז למורשת בן-גוריון, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 1993

צמרת, צבי, עלי גשר צר – החינוך בישראל בשנות המדינה הראשונות, המרכז למורשת בן-גוריון, שדה בוקר, 1997

קורדובה, אברהם, הרצוג, חנה, "מערכת 'דבר' בין אידיאולוגיה ופוליטיקה", רבעון למחקר חברתי, (20א), אוניברסיטת חיפה, 1980, עמ' 5-30

קריב, אברהם, "ציון מאהבה – זלמן שזר באור כתביו", מולד, ה' (28), תשל"ג, עמ' 387-397

קריץ, ראובן, שירי רחל, שירת רחל, ספרי פורה, תל אביב, 2003

קרסל, גצל, "בין ספרות לחקר – קווים לדיוקנו הספרותי של זלמן שזר", מאזניים, מ (1), דצמבר 1974, עמ' 132-138

רבי, יעקב, "מחקרי הנשיא שזר בתולדות ישראל", על המשמר, 22 באוקטובר 1971

רוטנשטרייך, נתן, "על מדת ההזדהות – זלמן שזר בן שבעים", מולד, י"ז, תש"ך, עמ' 609-610

ריינהרץ, יהודה, שלמון, יוסף, שמעוני, גדעון (עורכים), לאומיות ופוליטיקה יהודית – פרספקטיבות חדשות, מרכז זלמן שזר, ירושלים, תשנ"ז

רייס, אנשל, בסערות התקופה, עם עובד, תל אביב, 1982

רפטור, ברל, ללא הרף, א-ג, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1973

שביד, אליעזר, היהדות והתרבות החילונית, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1981

שביד, אליעזר, "שתי גישות לרעיון 'שלילת הגולה' באידיאולוגיה הציונית", הציונות, ט', תשמ"ד, עמ' 21-44

- שגב, שמואל, מבצע "יכין" – עלייתם החשאית של יהודי מרוקו לישראל, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל אביב, 1984
- שטאובר, רוני, הלקח לדור – שואה וגבורה במחשבה הציבורית בארץ בשנות החמישים, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2000
- שטרנהל, זאב, בנין אומה או תיקון חברה, עם עובד, תל אביב, 1995
- שכטר, תמר, רחל כצנלסון שזר: ביוגרפיה של מהפכנית תרבותית, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, 2004
- שלום, גרשם, "על דמותו של שניאור זלמן שזר", מולד, ו' (32), 1974, עמ' 277-279
- שלום, גרשם, מברלין לירושלים, עם עובד, תל אביב, 1982
- שמיר, משה, "שומר המעיין", מעריב, 7 באוקטובר 1974
- שפירא, אניטה, ברל, א-ב, עם עובד, תל אביב, 1980
- שפירא, אניטה, ההליכה על קו האופק, עם עובד, תל אביב, 1988
- שפירא, דוד הלל, מפילנטרופיה לאקטיביזם, מוסד ביאליק, ירושלים, 2001
- Martin, Ralph, *Golda: The Romantic Years*, Charles Scribner's Sons, New York, 1988
- Pinkus, Benjamin, "The Soviet Rejection of Zalman Shazar as Israel's Minister to the USSR", *Shvut*, 4(20), 1996, pp 183-212
- Stock, Ernest, *Chosen Instrument: The Jewish Agency in the First Decade of the State of Israel*, Herzl Press, New York, Hassifriya Haziyonit, Jerusalem, 1988
- Stock, Ernest, *Beyond Partnership: The Jewish Agency and the Diaspora 1959-1971*, Herzl Press, New York, Hassifriya Haziyonit, Jerusalem, 1992
- Stock, Ernest, *Partners & Pursestrings: A History of the United Israel Appeal*, The Jerusalem Center for Public Affairs, Center for Jewish Community Studies, Jerusalem, University Press of America, Lanham, 1987

רשימת המקורות של התמונות

תודתנו נתונה לארכיונים, למוסדות, לצלמים ולאישים הבאים, שהרשו לנו באדיבותם להשתמש בתצלומים, בתעודות ובקריקטורות שברשותם לצורך האיורים בספר. להלן המקורות של האיורים ומספרי העמודים שבהם הם מופיעים.

לשכת העיתונות הממשלתית, ירושלים: 34, 155, 195, 200, 214, 225, 313, 334, 340, 350, 355, 405, 440, 461, 464, 469 (3 תמונות), 477, 480, 482, 487, 510, 517, 519, 521, 523 (שער תמונה קטנה), 529, 532, 536, 543, 545, 581, 591, 595.
גנזך המדינה, ירושלים: 117, 122, 127, 166, 246, 315, 321, 323, 326, 343, 362, 390, 409, 422, 445, 469, 496, 505, 511, 523, 527, 539, 540, 550, 569, 571, 573, 584, 586.
באדיבות סוכנות Associated Press: 459, 578.

באדיבות גב' דליה גורן: 508.

הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים: 36, 63, 65, 74, 83, 95, 176, 207 (שער תמונה קטנה), 212, 216, 234, 256, 273, 280, 287, 375, 381, 394, 409 (שער תמונה קטנה), 416, 418, 472, 561.

ארכיון מכון גנזים, תל אביב: 4, 28, 39, 98, 139, 152, 169, 231, 274, 279, 306, 307, 310, 366, 435, 450, 459 (שער תמונה קטנה), 498.

ארכיון העבודה והחלוצ, מכון לבון, תל אביב: 21, 32, 41, 45, 65 (שער תמונה קטנה), 82, 87 (שער תמונה קטנה), 90, 124, 145, 155 (שער תמונה קטנה), 173, 207, 238, 248, 258, 356, 367 (שער תמונה קטנה), 369, 399, 408, 427, 491.

ארכיון הצילומים של הקק"ל, ירושלים: 118, 154, 210, 313 (שער תמונה קטנה), 331, 412, 441.

ארכיון התצלומים של יד ושם, ירושלים: 72, 113, 183, 207, 251, 268, 290, 297.

ארכיון התצלומים, בית התפוצות, תל אביב: 12, 85, 87, 293, 379, 454.

ארכיון מפלגת העבודה, בית ברל: 108, 278.

הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים: 9, 16.

יד יצחק בן-צבי, ירושלים: 49, 136.

יד למורשת חיים הזז: 149.

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, המחלקה לכתבי יד וארכיונים, ירושלים: 78.

מוזיאון יהדות איטליה, ירושלים: 367, 403.

מרכז זלמן שזר, ירושלים: 469 (2 תמונות), 557, 588.

אגודת חסידי חב"ד, כפר חב"ד: 500.

Bildarchiv PreuBischer Kulturbesitz, ברלין: 67.

YIVO institution, photo archives, ניו יורק (באדיבות ארכיון התצלומים, בית התפוצות): 101.

באדיבות משפחת הגת: 1 (שער תמונה קטנה), 25, 114, 117 (שער תמונה קטנה), 141, 164, 180, 199, 251 (שער תמונה קטנה), 271, 525.

באדיבות משפחת לינדר: 106, 203, 475, 593.

באדיבות משפחת מכטיי: 14.

באדיבות גב' שולמית כהנא: 524.

נחום חניניץ (עורך), **ספר זכרון סטויבץ-סוורז'נא**, 1964: 1, 7, 284.

גרשם שלום, **שבתי צבי והתנועה השבתאית בימיו**, תל אביב 1987: 53, 55, 60.

זלמן שזר, **ציון וצדק**, ב, תל אביב 1971: 555.

זלמן שזר, **התקווה לשנת הת"ק**, ירושלים 1970: 563.

אריה נבון (באדיבות מר דוד נבון):

בקו ובכתב, תל אביב 1996: 129.

בחזית ובעורף, תל אביב תש"ה: 227.

אני בן עשר, תל אביב תשי"ח: 303.
יוסף בס (באדיבות גב' רות בס):
הימים הללו, תל אביב 1944: 263.
היו זמנים, תל אביב תשי"ב: 358.
מדינה זה לא צחוק, תל אביב 1968: 448.
עיתון הארץ: 433.
יהושע אדרי, עיתון חזית העם (באדיבות גב' נילי פרייז): 189.
קריאל גרדוש (דוש), ארבעים, תל אביב 1988 (באדיבות מר מיכאל גרדוש): 457.
יעקב פרקש (זאב), עיתון הארץ (באדיבות גב' נעמי פרקש וגב' דורית פרקש): 492.
עיתונים: דבר: 155, 157, 179, 244. **בשער**: 191. **העולם**: 251. **קול העם**: 385. **למרחב**: 466.

כותרות התמונות המופיעות בשערי הפרקים

- פרק ראשון:** (בחלק העליון) מכתב בידיש מזלמן רובשוב לרחל כצלסון. (בחלק התחתון) יום השוק בסטויבץ ליד 'הכנסייה הלבנה'.
- בתמונה הקטנה: זלמן רובשוב בפטרבורג, 1910.
- פרק שני:** גלויה ששלח לאו הרמן אל אחותו מברלין, 13 באוגוסט 1916. מימין לשמאל: זלמן רובשוב, יטי וואהל, לאו הרמן, לולה וואהל וצבי כתאין.
- בתמונה הקטנה: זלמן רובשוב ליד פנסיון שטרוק בברלין, 1917.
- פרק שלישי:** (מימין) זלמן רובשוב (יושב שני משמאל) בחברת פעילים של פועלי ציון בגרמניה עם עיתון המפלגה 'יודישער ארבייטער' ועליו תמונתו של בר ברוכוב, 1922. (משמאל) שיר שכתב זלמן רובשוב בקופנהגן, 1918.
- בתמונה הקטנה: זלמן רובשוב (מימין) ויעקב זרובבל, 1920 לערך.
- פרק רביעי:** הרחוב הראשי בטול כרם בשנות המנדט הבריטי.
- בתמונה הקטנה: זלמן רובשוב ורחל כצלסון-רובשוב בזמן חופשה בגרמניה, אוגוסט 1930.
- פרק חמישי:** (בחלק העליון) עמוד השער של המוסף לשבתות ולמועדים של 'דבר', 'י' באב תרפ"ח. (בחלק התחתון) חיילים בריטים מלוויים יהודים שנטשו את בתיהם ברובע היהודי בעיר העתיקה בירושלים בעקבות מאורעות המרד הערבי, 5 בדצמבר 1936.
- בתמונה הקטנה: משתתפי הלוויה של המשוררת רחל ליד קברה בקבוצת כנרת, 17 באפריל 1931.
- פרק שישי:** (בחלק העליון) גלוית תמיכה בצבא האדום לרגל מלאות 25 שנים להיווסדו שהנפיקה ה'ליגה לעזרת ברית המועצות' (ליגה V), 1943. (בחלק התחתון) יחידת ארטילריה של הצבא הבריטי באיטליה בזמן מלחמת העולם השנייה.
- בתמונה הקטנה: זלמן רובשוב (משמאל) וברל כצלסון בזמן הקונגרס הציוני הי"ט בלוצרן, אוגוסט 1935.
- פרק שביעי:** (בחלק העליון) הכותרת של 'העולם', 13 בדצמבר 1942. (בחלק התחתון) יהודים בפולין עולים על רכבת גירוש בדרכם למחנה השמדה, 1942/3.
- בתמונה הקטנה: זלמן רובשוב בזמן שביתת הרעב של הנהגת היישוב בירושלים, אפריל 1946.
- פרק שמיני:** כיתת לימוד מאולתרת במעברת פרדיה, 1950 (צילם דוד אלדן).
- בתמונה הקטנה: שר החינוך והתרבות זלמן שזר נואם בפני תלמידי בתי ספר ביום העצמאות הראשון למדינת ישראל בתל אביב, ה' באייר תש"ט, 4 במאי 1949 (צילם הנס פין).
- פרק תשיעי:** (בחלק העליון) מכתב מזלמן שזר אל שלמה דמשק, 11 באפריל 1954. (בחלק התחתון) חגיגת פורים בבית ספר יהודי במילנו, איטליה, 1963.
- בתמונה הקטנה: זלמן שזר משתתף בהתקנת גדר בכפר חב"ד, 1 במאי 1956.
- פרק עשירי:** (בחלק העליון) קטע מיומנו של זלמן שזר בעת ביקורו בברית המועצות, יוני 1962. (בחלק התחתון) ילדים משחקים ליד שיכונים חדשים לעולים בבאר שבע בשנות החמישים.
- בתמונה הקטנה: זלמן שזר נושא דברים בטקס העלייה על הקרקע של מושב העובדים גבעת ישעיהו, 1958.
- פרק אחד-עשר:** (בחלק העליון) איגרת מהנשיא זלמן שזר אל האפיפיור פאולוס השישי, 18 באוגוסט 1963. (בחלק התחתון) אזרחים מריעים לנשיא זלמן שזר ולרעייתו רחל ברחובות ירושלים לאחר טקס השבעתו לנשיא המדינה בכנסת, 22 במאי 1963.
- בתמונה הקטנה: זלמן שזר (מימין) והרבי מליובאוויטש בברוקלין, ניו יורק, 30 ביולי 1966.
- פרק שנים-עשר:** הנשיא זלמן שזר, הרב הראשי לישראל הרב אונטרמן (לשמאלו) ויעקב צור (לימינו) לפני בית הנשיא בירושלים.
- בתמונה הקטנה: הנשיא זלמן שזר וראש הממשלה גולדה מאיר בנמל התעופה בלוד עם שובה מביקור ברומניה, 7 במאי 1972 (צילם משה מילנר).

מפתח השמות והעניינים*

הערה: מספר עמוד באות נוטה מציין הפניה לתמונה/כיתוב לתמונה.

משלחת ישראל 513	אהרונסון, שלמה 304	אבו־רודס 539
משלחת ציונית מורחבת 301-302	אהרן צבי לנדא מביאלה (האדמו"ר	אבוהב (משפחת רבנים בוונציה)
פינוי כוחותיו מסיני בתקופת	הסטריקובי) 293	162
ההמתנה 506	או טאנט 493, 506, 507, 513, 571,	אבטלה, מובטלים 131, 135, 143,
אום אל־פחם 538	578	156, 217, 237, 503, 514
אום ג'וני, ראו דגניה	אוגנדה/פולמוס אוגנדה 12, 13, 15,	אביגור, שאול 474, 475
אום רשרש 206	27, 171, 293	אביגל, משה 352
אונגנייה, חואן קרלוס 513, 520	אודו, כומר 228	אבידוס (מבצר) 53
אונגר, לואי 229	אודסה 27, 44, 45, 46, 556	אביעד (וולפסברג), ישעיהו 302,
'אונזער געדאנק' (קובץ) 37, 40	אוויאן 224, 225, 227	304
'אונזער ווארט' (עיתון) 98, 102,	אוראר, ר' 227, 228	אבן, אבא 370, 444, 495, 509, 513,
103, 109	אורבוך, צבי, ראו חשין, אלכסנדר	521, 522, 535, 541, 574, 575,
אונטרמן, איסר יהודה 486, 580,	אוטבוצק 108, 109, 113, 116	578
593	אוטו־דה־פה 184	אבנר, גרשון 595
האוניברסיטה העברית 258, 330,	אוטונומיסטים (סיימאים) 12, 19,	ר' אברהם אבן דאוד (ראב"ד) 361
417, 436, 526, 559, 569, 580,	27	אברך, ישעיהו 326, 338
585	'אויף דער שוועל' (קובץ מאמרים)	אברמוביץ, זאב 239
הוועד הפועל 277	80	אברמוביץ, רפאל 308
חבר הנאמנים 277, 490	אורבך, רחל 295	אגודה להשכלת הפועלים היהודים
מכון להכשרת מדריכים	אוכמני, עזריאל 424	על שם פרץ 68, 76
תרבותיים 339	אולברייט, ויליאם 541	אגודות יהודיות 227-229
אוניברסיטת ברלין 69, 79, 88, 193	אולימפיאדת מינכן 582, 586	אגודת ישראל (מפלגה) 125, 228,
אוניברסיטת ברנדייס 395	אוליצקי, לייב אריה 295	272, 308, 309, 326, 348, 349,
אוניברסיטת מוסקבה 455	אולרי־נוז'יק, מרדכי 546	350, 351, 352, 353, 484, 485,
אוניברסיטת פטרבורג 18	או"ם 286, 301, 304, 311, 474,	502
אוניברסיטת פרייבורג 37, 43, 44,	517, 521, 535, 536	אגודת הסופרים 277, 364, 436,
48, 50, 51, 80	הוועדה לזכויות האדם 571	442, 446, 489, 491
אגודת הסטודנטים הציונים 44	החלטת החלוקה (החלטת כ"ט	אגודת העיתונאים 270
ועד הסטודנטים היהודים	בנובמבר) 302, 303, 308, 309,	אגרס, אליהו 538
יוצאי רוסיה 44	368, 421	אדוורד מרקס (הוצאה לאור) 399
אוניברסיטת קולומביה (מיזורי)	העצרת הכללית 301, 302,	אדיג'ה עילית (אלטו אדיג'ה), ראו
193	512-513	טירול (איטליה)
אוניברסיטת קולומביה (ניו יורק)	ועדת אד הוק לדיון בהמלצות	אדלר, ויקטור 104
193	ועדת אונסקו"פ 301, 302	'אדמה' (ירחון) 91
'חלום קולומביה' (של שזר)	ועדת אונסקו"פ 301	אדריינופול 44, 56, 57, 58, 59, 60,
178, 181, 201	יוניצ"ף 359, 362, 363	61
אוניברסיטת קושטא 49	מועצת הביטחון 507, 509,	אהרנוביץ, זיאמה, ראו ארן
אוניברסיטת שטרסבורג 46	513, 536, 541	(אהרנוביץ), זלמן (זיאמה)
אוניברסיטת תל אביב 538	החלטה 242, 513, 568	אהרנוביץ, יוסף 48, 133

* הכינה את המפתח רחל יורמן.

אונקלוס 434	110, 118, 119, 122	וחצי) 97
'אוסט אונד וסט' (Ost und West), עיתון) 68, 76	אחדות העבודה [התנועה לאחדות העבודה] (מ-1944) 262, 302, 317, 427, 444, 460, 481	האינטרנציונל השלישי הקומוניסטי, ראו קומינטרן
אוסטיודען (יהודי מזרח אירופה) 66-67, 68, 112	'אחדות העבודה' (ירחון) 168	אינקוויזיציה 61, 184, 267
אוסטרובסקי, ברוך 137	אחדותי, יצחק 280	איסלנד 506
אוסטרו-הונגריה 66	אחימאיר, אבא 187, 188, 189	איסמעיליה 542
אוסטריה 98, 99, 130, 158, 178	451, 452	איסקולסקי, זלמן 198, 201, 204
אנטישמיות 224	אחיסמך (מושב) 398	505, 506
הגירה יהודית מאוסטריה 224	אחיעזר (מושב) 398	איסקולסקי, מאיר (מייר) 35, 39
סיפוח לגרמניה ('אנשלוס') 224	אָטלִיז 3, 10, 13	170, 201, 204, 272
אוישיסקין, מנחם 206, 211, 212	איגוד הסטודנטים הנציונל-סוציאליסטי 179	איסקולסקי (רובשוב), מרים (מניה) 2, 7, 11, 35, 38, 39, 131, 170
213, 217, 218, 219, 232, 430, 445	איגרת מקדונלד (1931) 168, 211	182, 201, 204, 272, 275, 302
'אוסרוטורה רומנו' (עיתון) 574	אידישער נאציאנאל ארבעטער פארבאנד (איגוד פועלים יהודי פרו-ציוני) 131	307, 330, 397, 435, 452, 474
אופנבך 107	'אידישער קעמפפער' (ביטאון) 172, 205	498, 506
אוקראינה 92, 100, 174, 252, 253, 533	אידלסון, בבה 198, 274, 428	איסקולסקי, משה 39, 201
פרעות ביהודים 174, 178, 254	אידלקופ, יונה 500	איסקולסקי, עמנואל 170
אורבך, אפרים אלימלך 593	איזמיר 52, 53, 60	איסרליש, משה (הרמ"א) 361
אורוגוואי 393, 492	איחוד משפחות, ראו עלייה, עולים	איראן (פרס) 391, 411, 542
אורט (רשת חינוך) 228	האיחוד העולמי (פועלי ציון ומפלגת העבודה הציונית העולמית)	אירופה 43, 56, 81, 146, 154, 233
אורמסבי גור, ויליאם 202	219, 252, 301	237, 374, 377
אורן, מרדכי 384	איטליה 158, 160-162, 183, 214, 246, 271, 282, 310-311, 396	גירוש יהודים 252, 262, 268
אורנשטיין, שמעון 384	402	השמדת יהודים, ראו שואת יהודי אירופה
אורשה 282	חיל האוויר האיטלקי 246	מזרח אירופה 66, 109, 178
אשוויץ 255, 256, 268, 289, 293, 296	מחנות העקורים 304, 308	237, 246, 289-290
אזואלי, חיים יוסף דוד (חיד"א) 56, 57	איילת השחר 234	מערב אירופה 161
אחד-העם (אשר צבי גינצברג) 36, 37, 40-41, 63, 77, 594	איינשטיין, אלברט 184, 310, 496	אי-שלום, מרדכי 438
'סך הכל' (מאמר) 36, 40	איכרים 30, 32, 36, 188	אלג'יר 471
אחדות (בית דפוס) 28, 259	האימפריה העותמנית 27, 29, 68, 80	אלדמע, אהרון 348, 349, 357
אחדות העבודה (1919-1930) 89, 90, 91, 97, 100, 103, 107, 109, 110, 113, 125, 126, 130, 133, 194, 246	האינטרנציונל המקצועי החדש ועידה בפריס (1945) 274, 276	אל-דרוויש, עיסא 188
איחוד עם הפועל הצעיר 144, 157	כינוס מועצה בפראג (1947) 289, 292	אלון, יגאל 528, 530, 542, 545
הוועד הפועל 108, 111, 119	האינטרנציונל הסוציאליסטי 88, 89, 94, 97, 167, 227, 228, 229	אלון, משה 522
ועידת הייסוד (פתח תקווה, 1919) 89, 103	קונגרס בבזל (1912) 43, 48	אלוני, שולמית 524
ועידה שנייה (חיפה, 1920) 103	האינטרנציונל הסוציאליסטי	אלחנני, אבא 580
ועידה רביעית (עין חרוד, 1924)	הווינאי (האינטרנציונל השניים	אלטהוין, פנחס (פינייע) 336, 406, 436

אלמליח, אברהם 345	לאספה השלישית (1931) 186	אריסים ערבים 222
אלסברג, שמואל 137	אפטר, יעקב 138	ארלוזורוב, חיים 131, 134, 168,
אל-עלמין 252, 253, 270	אפליה וקיפוח עדתי 391-392, 412,	187
אלפאנדרי, חיים 60	470	רצח 187, 188, 189, 190, 192
אלקביץ, שלמה 356, 361	אפנדים 119, 122, 123	ארלוזורוב, סימה 187, 190
אלרואי, דוד 320	אפשטיין, א' 55	ארליך, וולף 570
אלתר, מנחם מנדל 293	אצ"ל 232, 271, 316, 322	ארם, משה 354, 355
אלתרמן, נתן 252, 257, 310, 423,	פיצוץ מלון המלך דוד	ארן (אהרונוביץ), זלמן (זיאמה)
553	בירושלים 272	189, 324, 428, 497, 504, 505
אם אשכחך הגולה (תנועה) 262	האקדמיה לחכמת ישראל	ארנהיים, משפחת 393, 397
אמיר, בצלאל 470, 538	(האקדמיה ללימודי המזרח)	ארנון, אברהם 352
אמסטרדם 289, 546	17, 18, 22-23, 27, 37, 38, 39,	ארנון, מיכאל 499, 535, 541, 542,
אמעריקן קומיטי (American	44, 47, 171, 178	545
Committee, ארגון) 308	האקדמיה ללשון העברית 553,	ארצות הברית 35, 41, 48, 75, 81,
'אמר' (עיתון) 223, 224, 238	556, 557, 558, 559	88, 93, 94, 97, 116, 178, 200,
אמריליו, שלמה 60	האקדמיה המלכותית השוודית 490	201, 211, 228, 255, 256, 259,
אנדריאס, פרופסור 140, 142	אקטיביזם, אקטיביסטים 238,	261, 267, 272, 276, 302, 309,
אנטיין, יואל 135	262, 518	331, 333, 345, 350, 370, 374,
אנטישמיות 2, 5, 80, 109,	אקי"ם 525, 527	377, 383, 386, 393, 401, 413,
112-113, 161, 166, 178, 179,	אקצין, בנימין 228, 229	415, 431, 449, 460, 492-499,
181, 183-185, 186, 194, 220,	אראנד, גב' 228-229	500, 580-581, 582, 594
224, 241, 254, 260, 295, 376,	ארכה 76, 83	איגודי פועלים יהודים 131
384, 387, 433, 455, ראו גם	ארבייטער רינג (איגוד פועלים	ארגוני הגג היהודיים 442
רדיפת יהודים	יהודי) 131, 132, 137, 138, 172	דעת הקהל 202
אניות מעפילים 285, ראו גם לפי	'ארבע חירויות' (אניית מעפילים)	חוקי המס 442-443
שמות האניות	287	יחסים עם מדינת ישראל
אנכי, זלמן יצחק 51, 260	'ארבעטער צייטונג' (עיתון) 98	492-497, 513, 541, 568
האנציקלופדיה היהודית-רוסית 23,	ארגון ב 200, 232, ראו גם אצ"ל	לא-ציונים 131, 147, 153,
35, 37, 38, 44, 48, 51	ארגון הגג של הפדרציות	303, 442
אנציקלופדיה פדגוגית 365	הקהילתיות בארצות הברית	מגביות ההסתדרות 131-132,
אנציקלופדיה תלמודית 447, 583	וקנדה (Council of Jewish	134, 138, 170, 172, 193, 194,
אנקוריון, ארי 217	Federation and Welfare Funds)	196, 201, 203
'האנתולוגיה למוסיקה יהודית'	442, 445	מדיניות ההגירה 224
395, 398-399	ארגון המורים 46	הממשל האמריקני 202, 272,
אסטוריה, מאיר 403	ארגון נשים בין-לאומי לעזרת	273, 492, 493, 535, 568, 581
אסלאם, מוסלמים 49, 54, 56, 59,	הפליטים 227-228	מערכת החינוך היהודי והעברי
538, 574, 577, 578, 579	ארגון הפליטים הקתולים 227, 228	377, 379, 393
אסף, מיכאל 209, 217	ארגנטינה 267, 388, 389, 393,	שאפ (בתי מלאכה זעירים) 131
אספה מכוונת (של מדינת ישראל)	413, 431, 474, 492, 513, 521,	ארציבאש, מיכאל פטרוביץ 20
325	522	ארץ-ישראל 3, 12-13, 14, 15, 18,
אספת הנבחרים 125, 127, 253, 257	ארהרד, לודוויג 476, 479	19, 27-37, 40, 42, 43, 44, 45,
בחירות: לאספה הראשונה	ארונה היבוסי 566	46, 47, 48, 50, 53, 62, 64, 66,
(1920) 90, 125, 551;	ארזה 414, 563	69, 70, 71, 73, 74, 78, 83, 89,
לאספה השנייה (1925) 125,	ארזי, ראובן 537	91, 99, 109, 118, 120
127-128;	האר"י הקדוש, ראו לוריא, יצחק	ארץ-ישראל השלמה 568, ראו גם

בירקנאו 289, 296	בוסטון 134, 397	התנועה למען ארץ-ישראל
בית ברל 277-278, 357, 395	בוקי בן יגלי, ראו קצנלסון, יהודה	השלמה
בית הערבה 528	לייב	אשדוד
בית חולים על שם הרצפלד בגדרה	בוקשטיין, מוריס 370	נמל אשדוד 481, 486-487
580, 589, 592, 594	בורג, יוסף 545	אשכול (שקולניק), לוי 301, 336,
בית חנינא 577	בורגנורדר 113	425, 426, 429, 444, 476, 481,
בית לאומי יהודי 158, 159, 168,	בורלא, יהודה 257, 260	482, 484, 485, 487, 493, 494,
194, 202, 224, 230, 285, 311	בורנשטיין, אברהם 293, 585	503-505, 506, 507, 509, 510,
בית לחם 464	'אבני נזר' (ספר) 293	521, 529-530, 531, 533-534,
קבר רחל 511	'אגלי טל' (ספר) 293	535, 537, 544
בית ליד 345, 348	בורסוק, חיים יצחק 6	'נאום הגמגום' 506
בית המדרש למורים ע"ש דוד ילין	בוש, וילהלם 184	אשכול, מרים 530
525	בזל 43, 48, 140, 315	אשכנזים, ראו יוצאי אירופה
בית המדרש לרבנים ולמורים	ביאליק, חיים נחמן 3, 18, 19, 24-	ר' אשר בן יחיאל (רא"ש) 71, 72
באמריקה 436	25, 35, 46, 64, 68, 80, 84,	
בית המשפט העליון 329	107, 114, 124, 128, 131, 145,	באד קיסינג'ן 69, 77
בית הנשיא, משכן נשיאי ישראל	168, 170-171, 173-177, 244,	באלילה (תנועת הנוער הפשיסטית)
461, 463, 468, 471, 474, 476,	338, 378, 382	160, 162
477, 489, 490, 504, 506, 511,	'בעיר ההרגה' ('משא נמירוב')	באר טוביה 44, 218
514, 524, 529, 530, 546, 553,	11, 171, 175, 177, 264, 282	באר שבע 288, 392
580	'בשדה' 177	בארון, דבורה 210, 257, 260
ביתן, משה 402	'דאס לעצטע ווארט' 175, 177	בארון, סאלו (שלום) 193
בית"ר (תנועה) 156, 182, 186,	'לבדי' 269	בבל, פרידריך אוגוסט 43, 185, 266
187, 232	'למה נירא מות' 176	בגדד 536
בלגיה 147, 228, 541	'מגילת האש' 174	בגין, מנחם 316, 507, 528, 530,
בלובשטיין, רחל (רחל המשוררת)	'מתי מדבר' 170-171	541, 545, 548
29-30, 35, 144, 168-170, 171,	'ספר האגדה' 171	בדואים 535, 539-540
172, 177, 210, 277, 279-281,	'על השחיטה' 171, 175, 177	בדר, דוד 198
'בגני נטעתיך' 215	'פון צער און צארן' 175	בדר, יוחנן 537, 545, 547, 550
'ברית ההד' 169, 279	'קראו לנחשים' 175	בובליק, גדליה 302
'נבו' 170	'שירת ישראל' 176	בובר, מרטין 68, 73, 74, 75, 77,
'ספיח' 169	ביטחון 336, 340, 391, 396, 407,	78, 79, 81, 233, 277, 339,
'רחל'ס לידער' 170, 172	410, 506	490, 496
'שירת רחל' 170, 277, 499	ביילורוסיה 2, 13	בוברויסק 18, 19, 27, 44, 47, 69,
'שם הרי גולן' 235	ביילינסון, משה 124, 125, 133,	71, 281, 406
בלוי, משה 233	139, 152, 156, 168, 169, 179,	בוגרשוב, חיים 41
בלוך, דוד (אפרים בלומנפלד) 94	181, 188, 189, 190, 208, 209,	בודפשט 264
בלום, יהודה 354	210, 214-215, 217, 223, 243	בודרוב, מיכאיל 474
בלום, לאון 133, 144, 165	'כתבי משה ביילינסון' 217	'בול' (שבועון) 504, 505
בלומנפלד, אפרים, ראו בלוך, דוד	ביירות 30	בולגריה 164
בלומנפלד (הורביץ), ז'ניה 74	ביל"ו 267	בולניץ 7
בלומנפלד, קורט 228	'בין הזמנים' (מאסף) 77, 78, 80,	בונד 11, 16, 19, 48, 68, 92, 154,
בלומנפלד, שמואל 393, 400, 446	81, 84	282, 283, 293, 308
בלוסטון, אפרים 136	בינגהם, היירם 205	בונדי, רות 554
בלכוביץ', בולאק 174	ביר עדס 232, 235, 236	בונדס 594

בר־יהודה, ישראל 425, 427	בן־צבי (שמשלביץ), יצחק ('אבנר')	בלפור, ארתור ג'יימס 81
בר־יוסף, יהושע 260	13, 16, 17, 21, 23, 28, 35	בלקינד, ישראל 76, 78
בריטניה 66, 94, 115, 116, 119	43-44, 48, 90, 103, 104, 107	בלתי מפלגתיים (העלייה השנייה)
123, 158, 184, 201, 212, 219	109, 111, 119, 129, 163, 233	28, 43, 89
221, 228, 230, 232, 237, 240	345, 383, 395, 427, 436, 460	במבוס, אלפרידה 68, 73-74, 78
241, 242, 252, 271, 272, 275	462, 463, 466, 468, 470, 471	86
411, 413, 513	473, 474, 524, 529	בן אב"י, איתמר 156
בחירות כלליות (1923) 110	בנק הפועלים 133, 137, 151	בן־אהרון, יצחק 583
דעת הקהל 202	בן שמן 70, 79	בן אשר, חיים 423
כיבוש ארץ־ישראל 81, 82, 88	חוות בן שמן 43	בנבנשתי, חיים 52
המועצה הכללית של	בעלות הברית 237, 257, 270	בן־גוריון, גאולה 104
האיגודים המקצועיים 165	בצלאל (בית ספר לאמנות) 36,	בן־גוריון, דוד 44, 49, 90, 97
ממשלת בריטניה 99, 119	339, 340	98-99, 102, 109, 119, 120
122, 157, 158, 159, 163, 165	בצרה 536	129, 130, 143, 144, 146, 152
194, 196, 200, 201, 202, 205	'בצרון' (ירחון) 406, 407	158, 163, 186, 187, 190, 192
208, 211, 224, 230, 271, 311	בקעת הירדן 528	194, 196, 198, 201, 202, 203
מנדט על ארץ־ישראל, שלטון	בקר, אהרון 570, 571, 572	204, 206, 208, 209, 218, 219
המנדט 91, 158, 159, 202	בר, פטר 56	223, 226, 237, 238, 240, 262
205, 208, 218, 219, 220, 224	בר־און, חנן 477	272, 287, 302, 314, 324, 325
238, 239, 270, 271, 301, 314	ברגמן, הוגו 159, 233, 489	326, 328, 337, 338, 345, 351
354, 355, 362, 528	ברגר, הרצל 209, 217, 276, 324	352, 357, 358, 359, 360, 369
המפלגה השמרנית 110	567	370, 371, 373, 389, 415, 417
מפלגת הלייבור 110, 115	ברגר, ויקטור 134	418, 421, 423, 426-427, 428
116, 118, 119, 122, 123, 159	ברגר, יוליוס 81	430-434, 436, 444, 447, 460
163, 165, 242	ברדיצ'בסקי, מיכה יוסף 3, 168, 406	462, 481, 498, 503-505, 528
סיום המנדט 301, 305, 311	ברוד, מקס 489	529, 530, 531, 572
312, 314	ברודי, חיים 338	התפטרות (1963) 481
הפקידות הבריטית	ברוידא, יצחק 92	בן־גוריון, עמוס 104
בארץ־ישראל 212-213	ברוידס, אברהם 442, 489	בן־גוריון, פולה 99, 102, 104, 505
הפרלמנט הבריטי 241	ברוין, בנימין 135-136	בנדין 165
צבא, ראו הצבא הבריטי	ברוך, חיים 28	בן־זאב, ישראל 339
הקבינט הבריטי 202	ברוכוב, דב בר 12, 13, 16, 17, 27	בנט, תיאודור 49
שלטון צבאי בארץ־ישראל 90	29, 37, 81-82, 101, 107, 111	בנטוב, מרדכי 418, 501, 502
בריל, משה 327, 331	254	בנטוויץ', נורמן 227, 228
ברימן, שלמה 339	'הפלטפורמה שלנו' (מאמר) 13	בני, שמואל 31
בריסל 276	'כתבים נבחרים' 276	בני בנימין (ארגון) 188
בריסק 2	ברוכוב, ליובה 111	בני ברית (ארגון) 442
בר־יקנוי 77	ברוצקוס, יוליוס 228, 229	בן־יהודה, אליעזר 28
הברית היהודית הקומוניסטית	ברוקלין 493, 494, 499, 500	מילון בן־יהודה 338
פועלי ציון, ראו פועלי ציון	ברזיל 388, 393, 492, 513, 521	בן־יהודה, ברוך 326, 337, 341
שמאל	536, 542	344, 363, 365
הברית העברית העולמית 395	ברזילי, ישראל 545	ר' בנימין (יהושע רדלר פלדמן)
הברית העולמית הציונית	ברזין 453	233, 447
סוציאליסטית (צ"ס) 103	ברֶט, אהרון 213	בן־יעקב, יצחק 56
הע', 109, 296	ברטוב, דוד 468, 475	בן־עמי, עובד 514, 522

מחלקת ההיגיינה בבתי הספר	ברלין 50, 51, 66-68, 78, 79, 80,	הברית העולמית של פועלי ציון 43,
359	81, 92, 109, 112, 113, 140,	73, 88, 89, 93, 99, 107, 109,
רישום לבתי ספר 358	142, 144, 145, 146, 147, 149,	110, 115, 119, 122, 133, 245
בת-מרים, יוכבד 133, 144, 149,	161, 181, 264, 276	הנהלת הברית 109
150	הרצילקלוב 77	ועידה עולמית חמישית (וינה,
בת-מרים-כצנלסון, מריסה 397	משרד הברית העולמית של	ועידה עולמית שישית (ברלין,
	פועלי ציון 108, 140	1920) 91, 97, 101
גאנדור, שמואל 58, 59	סניף פועלי ציון 80	1923) 109, 113
גבולות, ביטחון הגבולות 396, 435,	הספרייה של קהילת ישראל	לשכת הברית 89, 97, 98, 99,
497, 513, 518, 520, 528, 535,	66, 79, 108	100, 102, 103, 106, 107, 108,
581, 582	פנסיון שטרוק 81	109, 113, 118
הגבול הבין-לאומי 545	הקהילה היהודית 66-68	מועצה עולמית בשטוקהולם
גבול ישראל-ירדן 570	שרפת ספרים 179, 183-185	(1919) 89, 93-94
גבול ישראל-לבנון 542, 581	Klub Jüdisches Volksheim	מזכירות 93, 94, 97-98
גבול ישראל-מצרים 570	(K.J.V., בית עם יהודי) 68, 77	משלחת לארץ-ישראל 89-90,
גבול ישראל-סוריה 542	ברלין, אסתר 151	91, 94
גבולות מדינת ישראל 325, 326	ברלין, מאיר 232, 235, 236	המשרד בברלין 108, 140
קווי שביתת הנשק (קווי ה-4	ברמן, משה 281	פילוג 97, 101, 107
ביוני 1967; הקו הירוק) 325,	ברמסון, ליאון 228	שלוחה 'מדינית' בלונדון 97,
407, 506, 513, 568, 592	ברנדוט, פולקה 314	98, 100, 103
תקריות גבול 396	ברנדייס, לואיס 196, 201-202,	ברית הבריונים (ארגון) 187, 188
גבירטיג, מרדכי 292	203, 204-205, 206	ברית המועצות 246-247, 255, 270,
'העיירה בוערת' 292	ברנר, יוסף חיים 75, 91, 143, 168,	290, 295, 302, 309, 333, 359,
גביש, ישעיהו 469, 541	171, 177, 254, 279, 406, 491	360, 411, 425, 449-457, 460,
ג'בל מוסא 539	ברנשטיין, אדוארד 43, 68, 80	462, 474-475, 478, 493, 502,
גבלס, יוזף 179, 183	ברנשטיין, משה 476	513, 535, 541, 542, 571, 572,
גבעת אולגה 271, 275	ברנשטיין, פרץ 460	584, 586, ראו גם רוסיה
גבעת השלושה 215, 428, 434	ברסלאו 293, 295	אנטישמיות 384
גבעת ישעיהו 416	ברעם (קיבוץ) 315	ארכיונים 368
גבעת שמש (מוסד) 414	ברעם, משה 537	דסטליניזציה וליברליזציה
גבריהו, חיים 483	ברקת, ראובן 460	449, 451, 455, 474
גבתי, חיים 545	בשן, רפאל 443, 504	יחסים עם מדינת ישראל
גג לילד המפגר (מבצע התרמה)	'בשעה זו' (מאסף) 75, 77, 80, 81,	368-369, 384, 385, 449,
525	84	474-475, 571
הגדה המערבית 507, 509, 511,	'בשער' (עלון) 188, 191	יחסים עם מצרים 542, 568,
512, 517, 528, 535, 538	בתי ספר 332-333, 335, 341, 342,	581
גדוד העבודה 90	345, 356, 359, 364, ראו גם	מסורבי עלייה 474-475
גדוד מגני השפה העברית (ארגון)	חינוך, מערכת החינוך	משרד החוץ הסובייטי 368
258	בתי ספר בידיש 137, 368	משרד הפנים הסובייטי 385
גדליה מסימיטיץ 62	בתי ספר דתיים 344	הסובייט העליון 475, 478
גדנ"ע 339, 342	בתי ספר יהודיים בתפוצות	פלישה לפינלנד 247
'ג'ואיש אובזרוור' (עיתון) 411, 415	377, 403	רדיפת יהודים 368, 449, 571
'ג'ואיש כרוניקל' (עיתון) 350	בתי ספר ערביים 354, 355, 362	ברית הקנאות העברית 259
ג'ואיש קאמיטי (Jewish Committee,	בתי ספר של יום א	ברית שלום (אגודה) 159, 167
ארגון) 308	393 (Sunday School)	בר-לב, חיים 538

גירוש ספרד 253	גולומב, דקלה 113	גוביץ, יוסף 349
גיתה, יוהן וולפגנג 266, 184	גולומב, עדה 113	גוברין, עקיבא 434, 428
גלבר, נתן מיכאל 401	גולן, יהודה 477	גודמן, פאול 229
גלוסקא, זכריה 344	גומולקה, ולדיסלב 425, 411	גוטהלף, יהודה 554
גלטשטיין, יעקב 400	ג'ונסון, לידי בירד 496	גוטליב, יהושע 92
הגליל 28, 29, 30, 41, 42, 43, 70,	ג'ונסון, לינדון 492-493, 494, 495-	גוטמן, יהושע 17
84, 218, 272, 280, 538	506, 499, 497	ג'וינט (ארגון) 134, 136, 138, 228,
הגליל המערבי 301, 304	גופין, ברוך 500	229, 295, 310, 384, 389
הגליל העליון 230, 231, 592	גורארי, שמריהו 501	486, 485
הגליל התחתון 29, 42, 51,	גור-אריה, יהודה 310	גולד, זאב 376
230	גורביץ, מ' 229	גולדברג, אברהם 261
גלילי, ישראל 316, 530	גורדון, אהרן דוד 44, 51, 69, 75,	גולדברג, לאה 252, 417, 553, 554,
גליציה 42, 66, 97, 102, 116	77	559
גליק, נלסון 515	גורדון, יהודה לייב 176	'אורי מורי' 561
גליקסון, משה 107, 111	גורדין, אבא 489	'ביום זה' 559
גמרא 14, 15	גורדז'יה 283, 299	'בשעה טובה' 562
גן שמואל 90	גורי, חיים 316, 466	'ויען הד' 559
גנואה 217	'לא במגידו' (טור) 465, 466	'טבעות עשן' 559-562
גנזים (מכון של אגודת הסופרים)	גוריישה (שבט בדואי) 540	'ידידי מרחוב ארנון' 562
446	גורלי, א 217	'סיום' 559
גני ילדים 333, 335, 342, 364	גורפיין, רבקה 419, 423	'פצעי אוהב' 559
ג'נין 465	גוש עציון 528	גולדברג, נטע 103
גפ־או (המשטרה החשאית בברית	הגוש הקומוניסטי 384	גולדמן, אליעזר 420, 423
המועצות) 303	גח"ל (מפלגה) 507, 528, 537, 544,	גולדמן, נחום 228, 287, 369, 376,
גראדה, חיים 580, 585	545, 546, 548, 551, 568, 570	383, 386, 388, 390, 391, 394,
'בן ובת' 585	גטאות 289, 479	410, 415, 417, 421, 423, 426,
'מלחמת היצר' 585	גטו וילנה 476	431, 432, 436, 442, 443, 445,
'צמח אטלס' 580	גטו ורשה 262, 264, 289	565, 568, 569
גרוזיה 452, 588	מורדי הגטאות 262, 376, 383	גולדשטיין, ישראל 301, 418
גרוסמן, מאיר 425, 426, 429, 430,	גיור 427, 428, 432-433, 434	גולה, גלות 12, 15, 18, 19, 29, 31,
443, 544	גיור רפורמי וגיור כהלכה 500	33, 35, 37, 40, 42, 44, 45,
גרימשו, ה. א. 163	גילרביץ, מרקוס 594	71-73, 76, 91, 93, 96, 109,
גרין, אוסקר 229	גימנסיה הרצליה 27, 41, 556, 559,	125, 130, 146, 149, 167, 174,
גרינבוים, יצחק 88, 92	560	231, 252, 262, 263, 264, 266,
גרינבלט, נתן 560	גינוסר, רוזה 594	267, 268, 308, 320, 336, 374-
גרינברג, אורי צבי 144	גינזבורג, יהודית 199, 204, 475	383, 393-396, 404-413,
גרינברג, חיים 172, 308, 376, 377,	גינזבורג, יואל 283	415, 417-421, 423, 426, 432,
380, 382, 393, 394, 398	גינזבורג, מנחם מנדל 199, 201,	452, 460, 462, 474, 481, 484,
גרינוואלד, לאופולד (יקותיאל	204	515, 516, 519, 524, 533, 559,
יהודה)	גינזבורג, משה 27	564, 565, 590, ראו גם שלילת
'לקורות השבתאים בהונגריה'	גינזבורג, שאול 2, 298, 299, 300	הגולה
45, 62	גינצבורג, הברון דוד 17, 23, 27,	'אם הגלויות' 378-379
גרליק, שניאור זלמן 500	39, 450	גולומב, אליהו 104, 113, 116, 129,
גרמניה 11, 43, 66, 67, 68, 69, 80,	גינצבורג, הברון יוסף 71	138, 186, 216-217, 237, 238,
81, 82, 86, 88, 97, 109, 115,	גינצברג, אשר צבי, ראו אחד-העם	239, 243, 245, 268, 320

דברוסקין, ישראל 398, 407	דביר (הוצאת ספרים) 107, 114,	130, 146, 147, 152, 170, 178-
'דברי פועלות' (קובץ) 143, 153	144, 145	179, 184, 214, 233, 246, 247,
דבריץ 66	'דבר' (עיתון) 121, 124-126, 127,	252, 263, 265-266, 270, 289,
דגניה (אום ג'וני) 30, 48, 168, 533	130, 131, 133, 134, 135, 137-	582
דה-גול, שרל 572	138, 139, 143, 144, 145, 146,	האיגודים המקצועיים 289
דהרייה 535	149, 156, 157, 158, 159, 160,	אנטישמיות 109, 112-113,
דובנוב, זלמן 580	163, 168, 169, 170, 171, 178,	178, 179, 181, 186, 263
דובנוב, שמעון 17, 18, 19, 22, 23,	181, 183, 187, 188-192, 193,	בחירות כלליות: (1932) 178;
27, 37, 44, 45, 56, 62, 63, 66,	204, 208-210, 214, 216-217,	(1933) 178
76, 77, 146, 151, 178, 265,	218, 223, 224, 226, 231, 232,	הגירה יהודית מגרמניה 224
401	234, 237-238, 239, 242, 243,	הסכם השילומים, ראו
דובקין, אליהו 223, 224, 226, 272,	244, 245, 252, 257, 259, 261,	שילומים מגרמניה, הסכם
394, 411, 415, 445	270, 271, 276, 277, 289, 290,	השילומים
דוברוב, י"ל 31	291, 292, 303, 307, 315, 316,	כיבוש פולין 237
דוברובנא 29, 33, 282	317, 324, 325, 357, 368, 376,	כינון יחסים עם מדינת ישראל
ר' דוד בן שנג'י 56, 58	419, 423, 426, 460, 494, 553,	475-477, 479
דוד המלך 430, 566	554-555, 559, 566-567	מדענים גרמנים במצרים 476
דווינסק 20	'אורות מאופל' (מדור) 157	המפלגה הסוציאל-דמוקרטית
דויטש, אברהם 352	'בין השיטין' (טור) 217	186
דולינסקי, גרשון 310	'בעיתונות היהודית' (מדור)	סיפוח אוסטריה ('אנשלוס')
דולצ'ין, אריה 545	125	224
דומיניץ, יהודה 310	'דבר היום' (מאמרי המערכת)	פלישה ליוגוסלביה 246
דומיניץ, תמר 310	125, 127, 128, 209, 210, 215,	פלישה ליוון 246
דונמה (כת) 44, 49, 54, 55	216, 217, 218, 223, 226, 233,	רפובליקת ויימר 109
דורון, גבריאל 468	252, 259, 270, 271, 275, 316,	שרפת ספרים 179, 183-185
דורמן, מנחם 420, 423	317, 322, 323	גרמנית 75, 77
דושקין, אלכסנדר 327, 331	'דבר השבוע' (מוסף) 281, 291,	גרץ, צבי היינריך 18, 22, 44, 45,
דטרויט 137	308, 317, 324, 559	49, 54-55, 56, 60, 61-62, 76
דייוויס, אורי 535, 541	'המשק השיתופי' (מוסף) 209	גרץ-טיטלמן, אלזה 327, 328
דייוויס, משה 400	'מוסף לשבתות ומועדים'	ר' גרשום מאור הגולה 433, 434
דיין, דבורה 230, 414	('מוסף לתרבות ולספרות')	גתאי, אביבה 470, 483
דיין, משה 481, 506, 507, 510,	144, 145, 149, 168, 169, 258,	J.K.B. (Jüdisches Korrespondenz
530, 535, 541, 545, 592	436, 567	Büro, סוכנות ידיעות) 105
דינור, בן-ציון 489	סגירתו על ידי שלטונות	דאיה (Delegacion de Asociaciones
דמוגרפיה 119, 326, 412, 435	המנדט 223-224, 238, 270,	Israelitas Argentinas, ארגון) 388
דנון, אברהם 49, 54, 56, 57	271	'דאס ארבייטענדא ארץ-ישראל'
דנטה אליגיירי 561	'קצרות' (טור) 125, 217	(ביטאון) 98, 102
דנציג 112	שנתון ספרותי 317, 324	'דאס ווארט' (עיתון) 187, 567
דער האמער (הוצאת ספרים) 16	תוספות באנגלית ובגרמנית	'דאס נייע לעבען' (כתב עת) 19,
'דער טאג' (עיתון) 136, 181, 585	156, 165	135-136
'דער יודה' (Der Jude, ירחון) 68,	דבר (הוצאת ספרים) 133, 144,	'דאר היום' (עיתון) 105, 124, 156,
73, 74, 77, 79, 80, 83, 126	149, 169, 170, 210, 257	157, 188
'דער פראלעטארישער געדאנק'	'דבר הפועלת' (ירחון) 193, 204,	דב הוז (פאדא, אניית מעפילים)
(עיתון) 16, 17	209, 330, 435	271-272, 273
דפנה (קיבוץ) 231, 234	'דבר לילדים' (שבועון) 209, 559	דבורצקי, הרצל (הערציל) 6

היסטוריה יהודית 37, 130, 262, 277	הגתי, מיכל 316	דקר (צוללת) 541
ההיסטוריוגרפיה הציונית 146	'הדגל' (פרסום) 491	דרוזים 538, 582-583, 589
היק"ם (Hicem) ארגון לטיפול במהגרים יהודים) 228	'הדור' (עיתון) 317, 324, 491	דרום אמריקה 374, 379, 381, 393, 401, 413, 492, 493, 494
'הירדן' (עיתון) 223	'הדף היומי' (ללימוד התלמוד הבבלי) 294	דרום אפריקה 267, 374
'הירחון: עתון עברי אורגן ציוני' 3, 4, 11	הדרור (תנועה) 116	דרייפוס, אלפרד 260, 430
הירש, הברון מוריס דה 17, 245	הודו 163, 165, 513, 542	דרייפוס, ד"ר 330
הכהן, דוד 594	הוז, דב 104, 113, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 144, 165	דת ולאום (רישום הלאום בתעודת הזהות) 425, 427-428, 432
הכהן, מרדכי בן הלל 63, 592	הוז, רבקה 113	ראו גם מיהו יהודי
הכהן, משה 56, 58, 59, 60-61	הוכוט, רולף 465	דת ומדינה 336, 419, 428
הכרזת העצמאות 314, 318	הול, קורדיל 202	500, 482-481
הכשרת היישוב (חברה) 242	הולנד 228, 571	דתיים, חוגים דתיים 344, 345
הלוי, יוסף 53	הומל 282	346, 347, 357, 358, 428, 461
הלכה יהודית 120	הון, בעלי הון 19, 107, 143, 144, 186	500, 565
הלל, שלמה 545	הונגריה 45, 49, 266, 411, 412	האוהל (תאטרון) 145, 339
הלפרין, רוז 386, 390, 418, 442	425, 429	'האחדות' (שבועון) 28, 29, 33, 35
443, 446	גירוש והשמדת יהודים 262	43, 47, 48, 49, 50, 80, 279
הלפרן, בן 374, 395, 399, 400	264, 268	האיטי 228
418, 420	מרד נגד הממשלה	האמר, יהושע 21
הלקין, שמעון 260, 404, 424	הקומוניסטית (1956) 411	האנובר 55
המבורג 105, 150	הופנגאל, יוזף 92	'הארץ' (עיתון) 105, 106, 107, 124
המזרחי (מפלגה) 125, 167, 194	הופ-סימפסון, ג'ון 158-159	133, 209, 270, 583
196, 205, 219, 221, 232, 236	הורביץ, מיכאל 66	'הארץ והעבודה' (רבעון) 75
302, 325, 344, 345, 348, 349	הורוביץ, שמואל שלמה 3	הארץ, פול 227
352, 353, 531, 551, 565	הוז, חיים 133, 144-145, 149, 257	הבימה (תאטרון) 145, 364, 399
המלין, איזידור דוד 138, 172	260, 395, 414, 417, 460, 504	'הגולם' (הצגה) 145
'המליץ' (עיתון) 3	'הזמן' (עיתון) 11, 282	'ממלא מקום' (הצגה) 465
המערך (מפלגה) 481, 482, 488	החלוץ (תנועה) 81, 102, 103, 109	הבלגה 231-232
531, 537, 545, 546, 550, 567	116, 130, 163, 224, 226, 295	הבעש"ט (הבעל שם טוב) 54, 580
592, 594	309, 402	'הבקר' (עיתון) 209, 270, 419
המפרי, יוברט 493	היאחזויות נח"ל 528	הברמן, אברהם מאיר 338
המרכז החופשי (מפלגה) 507, 528	היטלר, אדולף 178, 212, 220, 237	'הגורן: מאסף לחכמת ישראל' 146
'המשקיף' (עיתון) 270	238, 240, 241, 246, 247, 254	הגירה יהודית 36, 42, 94, 104
הנגבי, חיים 535	256, 261, 265, 266, 267, 295	108, 109, 112, 166, 224, ראו גם עלייה
הנדלין, אוסקר 420, 422	299, 309, 378, 391, 455, 516	הגנה (ארגון) 200, 231, 232, 271
הנדרסון, ארתור 165	576	272, 309, 320, 321
הנוער העובד (תנועה) 302, 303	היידלברג 165	מחלקה של אנשי רוח
307	הילפרדינג, רודולף 80	ומקצועות חופשיים 252
הנטקה, ארתור 68, 104	הילקויט, מוריס 134	הגנה עצמית (ארגון) 12, 171, 176
הנרייטה סאלד (אניית מעפילים) 272	הינדנבורג, פאול 178	282-285, 291
הס, משה 80	'היסטארישע זאמלביכער' (כתב עת) 146	הגר"א (ר' אליהו בן שלמה זלמן, הגאון מווילנה) 352
הסכם בן-גוריון-ז'בוטינסקי (הסכם לונדון, 1934) 194, 245		

107, 109, 116, 128, 140, 146,	(דצמבר 1942) 253, 254	הסכם מולוטוב-ריבנטרופ (1939)
147, 151, 153, 156, 158, 192,	מועצת הפועלות 138, 143,	246-247
208, 230, 245, 257, 272, 301,	178, 193, 198, 230, 256,	הסכם מינכן (1938) 240
304, 318, 330, 336, 370, 371,	מזכירות 120	הסכם השילומים, ראו שילומים
375, 376, 377, 378, 394, 400,	מפעלי תרבות וחינוך 121, 131	מגרמניה, הסכם השילומים
410, 412, 413, 414, 415, 427,	מרכז העלייה 120	הסכמי שביתת הנשק 325, 576
431, 442, 443, 445, 529	המרכז לתרבות 339	הסנה (חברה) 182
הכרזה על עצמאות מדינית	משלחת לוועידת האינטרנציונל	הסתדרויות הפועלים החקלאיות
305, 311-312, 314	המקצועי (פריס, 1945) 274,	ביהודה ובגליל 28, 43
ועדה להגברת שיתוף הפעולה	276	הסתדרות הספרדים 125
בין הממשלה להסתדרות	משלחות מגבית לארצות	ההסתדרות העברית 395
הציונית 426, 430	הברית 131-132, 134-139, 170,	הסתדרות העובדים הכללית 109,
הוועדה המדינית 304, 305	172, 193, 194, 196, 201, 203	120, 121, 124, 125, 126, 130,
הוועד הפועל הציוני המצומצם	משלחת לכינוס מועצת	131, 135, 138, 143, 151, 159,
208, 211, 213, 215, 217, 218,	האינטרנציונל המקצועי (פראג,	163, 164, 168, 173, 186, 187,
232, 235, 285	1947) 289, 292	188, 189, 194, 223, 234, 239,
ועידה שנתית: 1920 (לונדון)	המשרד לעבודות ציבוריות,	241, 242, 244, 245, 247, 301,
103; 1922 (קרלסבד) 107-108	ראו סולל בונה	311, 314, 315, 317, 318-319,
חוק מעמד ההסתדרות	הסתדרות ציוני אמריקה 196, 201,	325, 328, 340, 345, 353, 385,
הציונית העולמית – הסוכנות	370, 388, 431, 443	438, 529, 535
היהודית לארץ-ישראל,	ועד חירום זמני של המפלגות	הוועד הפועל 119, 131, 133,
תשי"ג-1952 370-373	הציוניות 201, 202, 205	134, 136, 138, 143, 147, 150,
בפולין 88	ועדה פוליטית מצומצמת 202	151, 156, 163, 168, 170, 181,
פרישת הרוויזיוניסטים 193	ועידה שנתית (פרובידנס,	193, 226, 231, 237, 238, 239,
ברוסיה 16, 17	1936) 201, 202, 205	240, 241, 242, 252, 257, 259,
ההסתדרות הציונית החדשה	ההסתדרות הציונית 35, 97, 99,	261, 290, 304, 308, 314, 533,
(הצ"ח) 193, 229	106, 107, 108, 135, 158, 190,	542
הסתננויות, מסתננים 396, 407,	192, 220, 244, 286, 318, 369,	ועדה להקלת מצוקת החברים
408, 535	370, 372-373, 374-375, 381,	בגולה 252
הסתרין, יוסף 137	384, 385, 388, 393, 410, 417,	הוועדה המרכזת 259, 554
'העבר' (כתב עת) 447	418, 426-427, 430, 431, 436,	ועדת המשכורת 143
'העולם' (ביטאון) 35, 133	442, 443, 451, 516, 564	ועדת העלייה והעבודה 103
העולם הזה (תנועה) 524, 537	בגרמניה 68	ועדת התרבות 121, 131, 135,
'העומר' (מאסף) 26	גיוס כספים 442	136, 137, 143, 145, 258
העפלה, ראו עלייה ב	ההנהלה הציונית 92, 100,	ועידת ארץ-ישראל העובדת
הפועל המזרחי (מפלגה) 125, 127,	104, 105, 106, 107, 126, 131,	(בתפוצות): (1923) 109; (1928)
208, 325, 336, 348, 398	133, 138, 143-144, 146, 158,	147, 150
הפועל הצעיר (מפלגה) 27-28, 43,	163, 194, 196, 201, 205, 208,	ועידת ההסתדרות: ועידה
48, 75, 103, 120, 124	213, 232, 286, 287, 369, 372,	שנייה (1923) 124; ועידה
איחוד עם אחדות העבודה	374, 383, 389, 394, 410, 423,	שלישית (1927) 143; ועידה
144, 157	430, 444, 447, 460, 533, 546	רביעית (1933) 171, 173, 181;
ועידה בפולין (1928) 150	אמנה עם ממשלת ישראל	ועידה אחת-עשרה (1969) 558
'הפועל הצעיר' (עיתון) 47, 51, 71,	(1954) 371	מועצת ההסתדרות: המ"ב
75, 80, 168, 259	בווינה 103 הע'	(ינואר 1941) 257; המ"ד (מאי
הפורשים 271, 272, 316, 322, ראו	הוועד הפועל הציוני 104, 105,	(1942) 247, 248; כינוס מיוחד

גם אצ"ל; ארגון ב; לח"י	הרצפלד, אברהם 104, 217, 226,	'התקופה' (כתב עת) 144, 149
הפטמן, יוסף 270	231	
הפנהיים 68, 77	הרש, פרופ' 165	ואדי חווארת, ראו עמק חפר
הפניקס (חברה) 182	'השבוע' (עיתון) 491	ואדי חנין, ראו נס ציונה
'הפרשה' 444, 481, 495, 503, ראו	'השבוע בקיבוץ הארצי' (ביטאון)	ואדי פיראן 535, 539
גם 'עסק הביש'	501	וב, סידיני (לורד פספילד) 159, 167
הצהרת בלפור 81, 88, 90, 91, 157,	השומר (אגודה) 29	וגנר, רוברט 204-205
158	השומר הצעיר (תנועה) 125, 186,	ווג'ווד, יאשיה 150
הצלה 240, 250, 253, 256, 257,	237, 239, 240-241, 245, 246,	וויו (Villot), ז'אן מארי 575
263, 265, 267, 416, 429, 430	257, 258, 302, 317, 352, 385,	וולטר, סיטרין 165
הצלת ילדים 255	389, 419, 423	וולף, אפרים 563, 572
'הצפה' (עיתון) 10, 361, 419, 423	'השחר' (עיתון) 71	וולפסברג, ישעיהו, ראו אביעד
'הצפירה' (עיתון) 10	השכלה, תנועת ההשכלה 2, 3, 5,	(וולפסברג), ישעיהו
הקטין, רות 537	10, 120	ונוולץ 5
הקיבוץ הארצי (תנועה) 501	השכלה למבוגרים 337, 339	ווקופ, ארתור 186, 194, 200
הקיבוץ המאוחד (הוצאת ספרים)	השל, אברהם 420	ושינגטון 198, 202, 205, 492, 493,
276	'השלח' (ירחון) 36, 44, 45, 49, 51,	498
הקיבוץ המאוחד (תנועה) 262, 385	52	הבית הלבן 493
הר הגלבוע 234	התבוללות וטמיעה 3, 31, 67, 158,	הוטיקן 463-465, 507, 575-579
הר הרצל 506, 530, 534, 544, 593	162, 376, 378, 379, 380, 403,	ויטאל, חיים 52
הר החרמון 235	413, 415, 417, 418, 449, 451,	ויטרבו, קרלו 404
הר הכרמל 46, 181, 411, 414	453-455, 456, 515	וייוול, ארצ'יבלד 252
הר המוריה 320	התיישבות יהודית 3, 88, 89, 94,	ויז, סטפן 196, 201, 202, 203,
הר הצופים 512	104-105, 112, 118, 119, 120,	204, 205
הר תבור 46, 234, 280	144, 147, 153, 154, 156, 167,	וייט, תומס וולטר 228
הרי אפרים 519	168, 211, 219, 222, 224,	וייטנס 493, ראו גם מלחמת
הרי גולן 234, 279	230-231, 238, 317, 321, 336,	וייטנס
הרי יהודה 519	377, 382, 386, 393, 413, 416,	וייס, יוסף 406
הרי ירושלים 33	442, 443, 533, 587	'ראשית צמיחתה של הדרך
הרי נצרת 46	התיישבות חקלאית 99, 100,	החסידית' (מאמר) 407
הרכבי, אברהם אליהו 22	108, 126, 230, 336, 370, 385,	וייסגל, מאיר 553
הרכבי, יצחק 431, 543	413	וייס-רוזמרין, טרודה 400
הרכבת ממשלות 463, 481, 484-	התיישבות עירונית 126	וייצמן, חיים 126, 128, 131, 135,
488, 530, 537-538, 545-546,	התיישבות פרטית 107, 126	136, 153, 168, 193-194, 196,
548-552, 568	התיישבות שיתופית 91, 99,	201, 202, 208, 209, 214, 219,
הרמן, אברהם 410, 417, 445, 446,	100, 104, 107, 108, 120, 126,	241, 262, 286, 301, 302, 309,
493, 495, 497, 499, 580, 585	131, 136, 143, 144	325, 460, 462, 463
הרמן, לאו 68, 73, 76, 77, 79, 81,	בשטחים הכבושים 512, 517,	וייצמן, עזר 545, 592, 595
92	528	וילמובסקי, זושא 500
הרמן, צבי 391, 402, 404	ההתיישבות העובדת 109, 112,	וילנה 13, 16, 18, 20, 23, 29, 67,
הרצוג, יעקב 574	189, 195, 202, 230, 327, 332,	79, 259, 261, 280, 453, 533,
הרצל, בנימין זאב 77, 128, 174,	339	534, 559
243, 245, 254, 311, 315, 319,	התנדבות, מתנדבים 506, 512,	וילקנסקי, יצחק 171
378, 447, 587, 590	515, 516, 592, 594	וינבר, נחמן 395, 398, 446
הרצליה 137, 436	'התקווה' (המנון) 472, 531	וינברג, רבקה 292

ווינגרטן, משה 423, 420	ועדת הארגונים היהודיים לתביעות	ורחפטיג, זרח 545, 542
וינה 91, 108, 126, 128, 171, 178,	חומריות נגד גרמניה (ועדת	ורונה 162
264	השילומים) 395, 404, 446, 447	ורשבסקי, שמואל, ראו יבנאלי
בית המדרש העברי (פדגוגיון)	המחלקה לשיקום תרבותי	(ורשבסקי), שמואל
107, 193	וחינוכי 395	ורשה 37, 43, 92, 98, 103, 116,
לשכת הברית העולמית של	ועדת הבחירות המרכזית 127	146, 187, 240, 252, 256, 266,
פועלי ציון 97, 98, 99, 100,	ועדת וודהד 230	290, 293, 294, 296, 567
102, 103, 106, 107, 108	ועדת חקר לארץ-ישראל (1927)	האלה מירובסקיה (השוק
ויניפג 137, 170, 172	131, 135-136, 144, 146, 147,	היהודי) 290
ויסלבסקי, צבי 399	153	הוועד המרכזי של יהודי פולין
ויץ, יוסף 416	ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית	295
ויצ"ו 498, 565	271, 272, 288	רחוב נאלוקי 290
ויתקון, אלפרד 545, 549, 551	ועדת פיל (ועדת החקירה	ושר, ישראל 98, 101, 137
ויתקין, יעקב, ראו זרובבל	המלכותית) 201, 202, 205,	זאר, יצחק 97, 98, 101, 102, 103,
(ויתקין), יעקב	208, 209, 211, 212, 213, 218,	282
ונדרוולדה, אמיל 167	222, 224	ז'בוטינסקי, זאב 100, 104, 105,
ונקרט, יוסף 592	דוח הוועדה 218, 219, 220,	158, 163, 181, 188, 194, 239,
וסרמן, יעקב 184	221, 222, 301	242-245, 544
ועד אגודת חב"ד 336	ועדת פרומקין 345, 358	ז'בוטינסקי, יונה 544
ועד ארבע ארצות 53, 332	מסקנות הוועדה 356-357	זהבי, צפורה 357
הוועד היהודי האמריקני 370, 442,	ועדת שאו 157, 201	'זו הדרך' (עיתון) 569
516	דוח הוועדה 158, 163	זווין, שלמה יוסף 422, 501, 546,
הוועד היהודי האנטי-פשיסטי 247,	ועדת השבעה 503	583
368	ועדת שרים להסדר החינוך	זוכוביצקי, דוד, ראו זכאי
הוועד הלאומי 125, 126, 127, 158,	במחנות העולים 345	(זוכוביצקי), דוד
163, 237, 238, 239, 259, 263,	ועדת השרים לענייני ביטחון 528	ז'ורס, ז'אן 43
270, 271, 272, 285, 325, 351,	ועידה ציונית עולמית (לונדון,	ז'יטלובסקי, חיים 135, 136
375	1945) 270, 274, 276, 289	זיכרון יעקב 90, 406, 587
ועד להצלת יהודי המזרח 229	ועידת אוויאן (1938) 224-225,	זימל, גאורג 46
הוועד למען החלוצות 138	227-229	זכאי (זוכוביצקי), דוד 44, 51, 52,
ועד הלשון העברית 338, 553, 556,	ועידת הארגונים היהודיים	120, 124, 125, 139, 152, 181,
557	לתביעות חומריות נגד גרמניה	188, 217, 224, 261, 276, 317,
הוועד הערבי העליון 200-201,	376, 383	324, 494, 499, 567
208, 209, 219	ועידת בלודאן (1937) 219	זכאי, רחל 51, 324
הוועד הפועל הערבי 194	ועידת הלסינגפורס (1906) 244	זכויות האדם 535-536, 579
הוועד הציבורי לציון מלאת 80	ועידת חרטום (1967) 528	זכות בחירה לנשים 125, 127
לבן-גוריון 504	ועידת נציגי המשרדים	זלינגר, משפחת 397
ועד הצירים 105	הארץ-ישראלים והפדרציות	'זלמן שזר: נשיא וסופר' (קובץ
הוועדה הבין-ממשלתית לענייני	הציוניות במרכז אירופה	מאמרים) 546
הפליטים 225	(מאהריש, 1920) 102, 103	זלצמן, יוסף 78, 198, 281
ועדה להקמת בית סוקולוב	ועידת סן רמו (1920) 91	זמורה (הורביץ), אסתר (אמה) 66,
לעיתונאי ארץ-ישראל 277	ועידת סנט ג'יימס (ועידת שולחן	71, 73, 74, 75, 77, 79, 86
ועדי העזרה ליהודי גרמניה 228	עגול, 1939) 230	זמורה, ישראל 338, 489
ועדת אגרנט 592	ורבורג, אוטו 68	זמורה, משה 74, 79, 86
ועדת אונסקו"פ, ראו או"ם	ורדיגר, אברהם 481	

זמר, חנה 554-555, 566	חג הקרבן (עיד אל-אדחא) 582,	370-373
ז'נווה 158, 163, 211, 213, 307	589	חוק העלייה 223, 224, 241
זקיף, גדליה 445, 446	חגיגות נבי שועיב 582	חוק הקרקעות 238, 241
זק"ש, נלי 490	חדרה 332	חוקי נירנברג 194
זרובבל (ויתקין), יעקב 16, 28, 30,	'חדשות הערב' (עיתון) 317	חושי, אבא 469
48, 50, 98, 280, 423	חובב, מאיר 592	חושי, חנה 469
זשוכלינסקי, רייזל 295	חובבי ציון (תנועה) 174, 391	'חזות: קבצים לדברי עיון בשאלות
	חובבי שפת עבר (חוג) 556	הציונות, האומה והמדינה'
ח'אן יונס 541	החוג ליהדות בת זמננו שליד בית	(כתב עת) 374, 376, 418, 423
חב"ד 2, 17, 303, 304, 405-406,	הנשיא (החוג לידיעת עם	החזית הדתית 325, 342, 344, 345,
414, 437, 500-502, 512, 546,	ישראל בתפוצות) 474, 512,	346, 347, 358, 359, 369
554, 555, 566, 568, 570, 572,	515	הסכם עם מפא"י על החינוך
592	חוג ללימודי חסידות חב"ד ('חוגי	במחנות העולים 346
התנועות 406, 407, 498,	חן') 553-554	'חזית העם' (שבועון) 188
501, 546	חוג לתנ"ך בבית בן-גוריון ובבית	חזן, יעקב 237, 371, 372, 423
חג הגאולה (ראש השנה	הנשיא 427, 463	חזנוביץ, לאון 94, 111
לחסידות) 407, 501	החוגים האזרחיים (ביישוב) 124,	חטיבה יהודית לוחמת (חי"ל), ראו
יחידות 405	186, 187, 188, 194	הצבא הבריטי: הבריגדה
צעירי אגודת חב"ד באה"ק	חודש מקרא (מפעל תרבות	היהודית
501, 570	בתפוצות) 377	חיד"א, ראו אזואלי, חיים יוסף דוד
חבל הרור 80	חולדה 33	חיון, נחמיה חייא 51, 55, 56, 58,
חבס, ברכה 209, 217, 274, 554	החולה 234	59
חבר הלאומים 165, 221, 311	חומה ומגדל 230, 231	חיות, צבי פרץ 105, 107
ועדת המנדטים 158, 163	חומסקי, דב 489, 491	חיימסון, אלברט מונטיפיורי 163
ועדת שעות העבודה 165	חומסקי (כצנלסון), פרידה	חילונים, חוגים חילוניים 357, 428,
משרד העבודה הבין-לאומי	(פריידקה) 71, 118, 330, 397	500, 583
158, 163-164, 165	חוסיין, מלך ירדן 541	חילופי אוכלוסייה (טרנספר) 219,
משרד הפליטים 228	חוסייני, חאג' אמין אל- 157, 201	222
החברה ההיסטורית הישראלית	חופש העיתונות 157, 190, ראו גם	חינוך, מערכת החינוך 36, 137,
146, 447	צנזורה	258, 276, 304, 325-335, 336,
החברה להיסטוריה ולאתנוגרפיה	חוק האנטומיה והפתולוגיה,	342, 343-366, 397, 435, 447,
66	התשי"ג-1953 481, ראו גם	460, 473
החברה להפצת ההשכלה 17	ניתוחי מתים	הרשמה לבתי ספר 328-329
החברה לשיקום הרובע היהודי	חוק זיכרון השואה והגבורה — יד	חוק לימוד חובה תש"ט-1949
583	ושם, תשי"ג-1953 376	327, 328, 330-335, 341, 356,
החברה לתרבות יהודית 18	חוק יסוד: נשיא המדינה,	357-358, 359, 360
חברון 95, 267, 300, 511, 532,	תשכ"ד-1964 463, 483, 535,	חינוך אחיד 343-344, 345, 357
565-566	583	חינוך אנטי-דתי 343, 344
מאורעות תרפ"ט 156, 157,	חוק לימוד חובה תש"ט-1949 328,	חינוך גבוה 327
528, 566	330-335, 341, 357-358, 360,	חינוך דתי 329, 342, 345, 346,
מלון פארק 528	361, 363, 364, 473	347, 357
מערת המכפלה 511, 528	חוק המעבר, תש"ט-1949 463	חינוך חלוצי 343
מתנחלי חברון 528, 529, 532,	חוק מעמד ההסתדרות הציונית	חינוך חקלאי 327
568, 570	העולמית — הסוכנות היהודית	חינוך יהודי 19, 334, 376,
חברת הנפט הממשלתית 539	לארץ-ישראל, תשי"ג-1952	377, 379, 393, 396, 398, 400,

58, 66, 68, 82, 411, ראו גם	חן, דוד 500	418, 530, 533
האימפריה העותמנית	חנינה והפחתת עונשים 463, 481,	חינוך יסודי 327, 328
מהפכת הטורקים הצעירים	483, 488, 525, 547	חינוך מבוגרים 327, 342, 344
23 (1908)	חניטה 231	חינוך מיוחד 327, 360, 365
טייבה 538	חנקין, יחזקאל 176	חינוך ממלכתי 481
טיפוס הבהרות 76, 83, 84	חסידות, חסידים 2, 5, 7, 8, 9, 44,	חינוך ממלכתי דתי 481
טירה 538	303, 304, 309, 401, 406-407,	חינוך מקצועי 327
טיירול (איטליה) 158, 160-162	496, 563	חינוך ציוני 343, 374, 376,
טירת צבי 332	חפץ, איזידור 181	377, 418, 564
טלר, ג'וד 374	חפר, יעקב 260	חינוך תיכוני 327, 333, 392
טנטור 577	'חקיקת אל-אמר' (עיתון) 217	ילדי עולים, במחנות העולים
טרבלינקה 296	'חקר המקרא' (כתב עת) 447	327, 328, 332, 333, 335, 340,
טרויאנוב 282-283	חרדים, הזרם החרדי 125, 127,	342-353, 356-357, 360, 361,
טרומן, הרי 287	304, 326, 481, 583	369
טרוצקי, ליאון 239, 243	חרושצ'וב, ניקיטה 449	מערכת החינוך היהודי והעברי
טרור יהודי 200, 232-233,	חרות (מפלגה) 419, 528, 531, 544	בתפוצות 377, 393
235-236	'חרות' (עיתון) 69, 79, 419, 423	מערכת החינוך במגזר הערבי
טרור ערבי ופעולות איבה 194,	חרל"פ, יעקב משה 275	327, 335, 339, 342, 354-355,
208, 219, 224, 230, 232, 398,	חרקוב 38	538
407, 408, 535, 544-545, 582,	חשין, אלכסנדר 13, 16, 17, 28, 47,	נשירה ממערכת החינוך 327,
ראו גם מאורעות	48, 50, 280	328, 331, 332
טרוזינשטט 289, 292	טבח הספורטאים הישראלים	שיטת הזרמים 325-326, 327,
טרייסט 402	במינכן 582, 586	328-329, 334, 341, 342, 343,
טריף, אמין 589	טבנקין, יצחק 90, 109, 129, 182,	344, 351, 352, 358, 364
טרנסניסטריה 256	186, 223, 420, 422, 423	תפיסת 'המדינה המחנכת' 342
טשרניחובסקי, שאול 3, 35, 168,	טבריה 181, 218, 267, 300	חיפה 103, 133, 218, 271, 272,
556-557, 562	טברסקי, ז'ניה 435, 452	275, 285, 307, 327, 393, 469,
	טג'יקיסטן 452	538, 547
יא"ס (יידישע סאציאליסטישע	טהון, יעקב יוחנן 79, 447	בית הדין הדרוזי 589
ארבעאער פארטיי) 12	טואף, אליהו 402, 403, 404	הפצצה איטלקית (1940) 246
יארבולום, מרק 92, 94, 133, 134,	טוג'ברנובסקי, מיכאל איוווביץ 23	ירח לימודים (1944) 262-263,
165, 228	טול כרם 200	264
יארנינג, גונר 535, 568, 570, 574	טולדו 472	נמל חיפה 411, 414, 481, 485
יבנאלי (רוזינוייר), הניה 26, 51,	טולסטוי, לב 449, 561	סנטוריום כרמל 356
71, 79	טומא, אלברט 164	חכמי המסורה וחכמי טבריה 558
יבנאלי (ורשבסקי), שמואל 51, 70,	טוניסיה 386, 387	חלוצים, חלוציות 27, 30, 40, 42, 99,
90, 159, 166-167, 221, 420	טוניק, שמואל 282	120, 130, 426, 427, 430-431
יבסקציה 385, 389, 425	טוראטי, אוגוסטו 161	חלוקת ארץ-ישראל, רעיון החלוקה
'יברייסקאיה סטארינה' (רבעון)	טוראטי, פיליפו 158, 161	209, 218-222, 231, 272, 301,
17, 37, 45	טוריני 402	ראו גם או"ם: החלטת
'יברייסקאיה ז'יזן' (עיתון) 79, 244	טור-סיני, נפתלי הרץ 338	החלוקה; תכנית החלוקה
יגור (אנניית מעפילים) 272	טורץ 3	לחול 535
יד ושם 375, 376	טורק 92	חמלניצקי, בוגדן 61, 316
'ידיעות אחרונות' (עיתון) 237,	טורקיה, טורקים 49, 52, 56, 57,	חן, אברהם 257, 260, 261, 339,
270, 325, 528		422, 554

יולד, אהרון 537	דרום אפריקה 267	יוטה 135
'ידע-עם' (כתב עת) 447	הונגריה 262, 264, 411	יום העצמאות 506
יהדות, דת יהודית 9, 10, 13, 46	טורקיה 49, 411	יונג יודה (חוג נוער ציוני) 68, 75
120, 126, 127, 130, 170, 179	ליטא 99, 194, 268, 311, 383	יונג, ד"ר 308-309
208, 232, 236, 240, 278, 336	559	יוסט, יצחק 56
379, 393, 406, 417, 418	מגביות חירום למען ישראל	יוסילביץ, אלתר 6
422-423, 426, 428, 430, 432	396, 506, 512, 516	יוסף, דב 326, 412, 413, 429, 442
449, 453-455, 461, 481-482	מדינות ערב 536, 542	443, 446
495, 501, 554, 573	מורביה 332	יוספטל, גיורא 351, 392
ר' יהודה החסיד 37, 49, 56, 62	מזרח אירופה 3, 120, 186	יוספטל, סנטה 524
162, 319-320	258, 384-385, 411, 430, 474	יוצאי אירופה 8, 342, 352, 470
יהודי התפוצות 130, 156, 169	מצרים 411, 430, 536	יוצאי צפון אפריקה 470, 471
194, 202, 254, 259, 260, 267-	מרוקו 391, 410-411, 470	'יזכור' (קובץ מאמרים) 75
268, 312, 362, 370, 373, 376	471	יזמה מדינית אמריקנית-סובייטית
378, 392, 393, 410, 413, 417-	סוריה 536	545 (1969)
419, 426, 431, 463, 474, 503	סלוניקי 49, 383	יחיל, חיים 402, 469, 490
511, 512, 535, 584, 587, 590	ספרד 253	יחסי חוץ 463-464, 492-493, 504
אוקראינה 100, 252, 253	עיראק 536, 542, 543, 584	535
אורוגוואי 492	פולין 5, 9, 66, 68, 80, 99	יחסי יהודים-ערבים 118-119
איטליה 53, 158, 161-162	120, 166, 187, 194, 237, 240	123-124, 156-157, 158, 159
304, 310-311, 396, 402-404	252, 253, 268, 289-290, 292-	166-167, 194, 354, 582, ראו
אירופה 130, 162, 224, 252	296, 308, 311, 320, 332, 378	גם מאורעות; המרד הערבי
267, 289, 320, 385, 386, 391	380, 383, 425	(1936-1939)
אמריקה 131, 135, 166, 170	פרס 391, 411	יחסי ישראל-ערב 544, 551
181, 193, 196, 201, 256, 267	צ'ילה 492	ייבין, שמואל 326
304, 308, 344, 350, 370, 377	צפון אפריקה 386, 387, 410	יידיש 2, 13, 16, 18, 19, 24, 27
378, 379, 380, 382, 391, 393	470, 471, 472	66, 68, 80, 81, 88, 91, 99
400, 417, 418, 421, 431, 442	צרפת 67, 86	130, 131, 137, 146, 170, 172
456, 474, 492-493, 498-499	קנדה 506, 516	219, 247, 258-259, 261, 296
516-517, 594	רומניה 542	309, 336, 356, 379, 393, 399
ארגנטינה 267, 379, 388, 413	רוסיה, ראו (לעיל) ברית	453, 456, 470, 472, 501, 546
431, 474	המועצות	553, 580
ארצות האסלאם 463, 474	תוניס 391	'יידישע שריפטן' (כתב עת) 295
ברזיל 388, 492	תימן 336, 342-353, 386, 390-	היישוב היהודי בארץ-ישראל 40
בריטניה 67	391	41, 42, 66, 68, 81, 90, 91, 96
ברית המועצות 2, 11, 17, 19	יהודי חדש, אדם יהודי חדש 91	105, 118, 120, 124, 125, 126
67, 68, 81, 85-86, 166, 240	120, 130, 170, 202, 342	127, 130, 144, 157, 186, 190
244, 246-250, 252, 359, 368	יהודי ישן 130	208, 224, 230, 231, 233, 239
378, 380, 384-385, 406, 449-	יובילר, מרק 446	248, 254, 261, 270, 275, 301
457, 462, 470, 472, 474-475	יוגוסלביה 246	317, 330, 554
478, 493, 584	'יודישה רונדשאו' (Jüdische	אוכלוסייה 194, 237
גליציה 99	Rundschau, עיתון) 68, 73, 75	הנהגת היישוב 239, 246, 272
גרמניה 66-68, 73, 80, 86	79, 80, 81, 85, 88, 92	286, 368
109, 178-179, 181, 194, 224	'יודשער מונטשריפט' (עיתון) 49	'יום זעקה' על השמדת יהודי
233, 240, 252, 320, 383	יוון 246	הונגריה 262, 263

היישוב החדש 29, 40, 75, 80,	יערי, יהודה 260	טרור יהודי 232, 272
83	יערי, מאיר 423	היישוב היהודי 41, 105,
היישוב הישן 29, 75, 83	יפה, אליעזר 406	127-128
מאבק מזוין בבריטים 271,	יפה, אריה לייב 128, 133	ירושלים המזרחית 507, 511,
272, 275	יפה, שושנה 405-406	512, 519, 574, 583
מוסדות היישוב 286, 314	יפו 27, 29, 43, 51, 70, 95, 105,	הכותל המערבי 29, 33, 34,
מחאה נגד מדיניות בריטניה	218, 279, 308, 533, 556	156, 279, 507, 508, 572
230, 232, 237, 238, 239, 270,	טרור ערבי 200	מאורעות תר"ף (1920) 90-91,
272, 286	נמל 27, 28, 29	95-96
במלחמת העולם הראשונה 66	יציב, יצחק 209, 217, 274	מאורעות תרפ"א (1921) 100,
במלחמת העולם השנייה 252	יק"א (חברה להתיישבות יהודים)	105, 106
משבר כלכלי 130-131, 156,	17, 19, 35-36, 38, 51, 228,	מאורעות תרפ"ט (1929)
217, 224, 237	267	156-157
שביתות מחאה לאות הזדהות	יראון 389	מלון המלך דוד 272, 436
עם מעפילי 'דב הוז' 271-272,	ירדן 325, 407, 464, 465, 509,	במלחמת ששת הימים 507,
275	542, 574	511
שגשוג חברתי וכלכלי 186,	חדירת מחבלים לשטח ישראל	מעבר מנדלבאום 465, 482
194, 257	535	מצור 304, 314
ושואת יהודי אירופה 253-257,	סילוק כוחות אש"ף ('ספטמבר	המקומות הקדושים 464, 494,
262-269	השחור') 570	497, 507, 573, 577, 578
שלושה ימי אזעקה מחאה	במלחמת ששת הימים 507	העיר העתיקה 29, 33, 507,
וקריאה להצלת יהודי אירופה	תקריות אש עם ישראל 535	511, 512, 519, 577, 588, 589
253, 254, 255, 256	ירדן (נהר) 235, 325	הרובע היהודי 583
תכנית 'אי-ציות' (מרי אזרחי)	ירושלים 29, 33, 44, 49, 51, 57,	שכונת הבוכרים 91
נגד הבריטים 272, 273, 286	69, 81, 83, 84, 119, 127, 190,	שכונת בית ישראל 438
יישובי ספר 411, 518	218, 220, 258, 272, 288, 301,	שכונת טלביה 580
יכני, אברהם 51, 53, 54, 55, 58,	316, 320, 336, 369, 376, 383,	שכונת רחביה 589
59, 60, 61	393, 400, 410, 417, 435, 442,	'ירושלים של זהב' (נעמי שמר) 531
ילדים מוגבלים 525-527	464, 465, 466, 467, 471, 479,	יריב, אהרון 535, 542
ילין, דוד 233	486, 493, 496, 512, 518, 520,	ירידה מן הארץ, יורדים 503, 519
ילן שטקלים, מרים 489	526, 528, 558, 559, 566, 568,	ירקוני, ישראל 470, 524, 581
הים הבלטי 11	574, 576, 577-579, 589, 590	ירשוב, פאבל 368, 369
ים המלח 235	בינאום העיר 301	ישו 496, 573
ים סוף 539	בית החולים הדסה 535	ישיבות תורניות 341, 482,
הים השחור 270	בית היתומים 'ציון בלומנטל'	485-486, 565
הים התיכון 541	512	ישיבת חברון 486
ימה (יבנאל) 48, 280	בית הכנסת 'החורבה' 256	ישיבת מיר 2
ימין (פוליטי) 124, 186, 188, 189,	בית הכנסת על שם 'הצמח	ישיבת סלבודקה 566
276, 325, 328, 544	צדק' 512, 546, 583, 588,	ישיבת עץ חיים 486
ינאית-בן-צבי (לישנסקי), רחל 16,	589, 594	ישעיהו הנביא 15
17, 18, 19, 20, 23, 28, 29, 49,	בית הקוקיה בסמטת גל-עד	ישעיהו, ישראל 432, 584
50, 280, 460	583	יש"ק, ראו קצנלנבויגן, יעקב שלום
יסינובסקי, פנחס 133, 134	בנייני האומה 528	ישראלי (צ'רנומירסקי), בן-ציון
יעקובסון, אביגדור (ויקטור) 75,	הר הבית 156	170, 172
81, 163	וייה דולורוזה 578	ישראלי, חיה 327

כגן, אליעזר 499	כפר קאסם 538	כגן, אליעזר 499
'אֵימָה וְזִמְרָה' (ספר) 489-490,	כפרי, גיזלה 525	'אֵימָה וְזִמְרָה' (ספר) 489-490,
499	כך, כתריאל 425	499
כהן, איטשה 594	כצנלסון, אברהם (אברשה) 71,	כהן, איטשה 594
כהן, דוד ('הנזיר') 553	115, 275	כהן, דוד ('הנזיר') 553
כהן, יוסף חיים 546	כצנלסון, ברל 18, 29, 35, 43, 44,	כהן, יוסף חיים 546
כהן, ישראל 489, 491	47, 48, 51, 69, 75, 77, 79, 86,	כהן, ישראל 489, 491
כהן, לייב 588	89, 108, 109, 119, 124, 125,	כהן, לייב 588
כהן, מנחם 537	129, 130, 133, 136, 139, 144,	כהן, מנחם 537
כהן, רוזה 594	149, 152, 156, 159, 165, 168,	כהן, רוזה 594
כהנא, דוד 54, 56	169, 170, 181, 182, 186, 187,	כהנא, דוד 54, 56
'תולדות המקובלים השבתאים	188, 190, 208, 209, 210, 216,	'תולדות המקובלים השבתאים
והחסידים' (ספר) 45	218, 219, 221, 223, 224, 232,	והחסידים' (ספר) 45
כהנא, קלמן 345, 481, 485, 487	238, 243, 257, 260, 261, 262,	כהנא, קלמן 345, 481, 485, 487
כהנא, שולמית 470, 477, 524,	276, 277-278, 279, 280, 281,	כהנא, שולמית 470, 477, 524,
538, 591	320, 359, 436, 460, 462, 567	538, 591
כהנוביץ, מוניה 416	כצנלסון, זלדה 108, 126, 152, 197,	כהנוביץ, מוניה 416
כווית 542	199	כווית 542
'כור היתוך' תרבותי-חינוכי 342,	כצנלסון, זלטה 452	'כור היתוך' תרבותי-חינוכי 342,
343	כצנלסון, יוסף 152, 182, 187	343
כינוס חירום יהודי עולמי ('שלח	כצנלסון, ניסן 86, 108, 126, 152,	כינוס חירום יהודי עולמי ('שלח
את עמי', 1953) 384, 385, 388	193, 197	את עמי', 1953) 384, 385, 388
כינוס עולמי ראשון של מורים	כצנלסון, קלמן 452	כינוס עולמי ראשון של מורים
יהודים (בית ברל, 1955) 395	כצנלסון, ראובן 26, 71, 86, 262	יהודים (בית ברל, 1955) 395
כינוס עולמי של מנהיגי ציבור	כצנלסון, שולמית 307, 397, 452	כינוס עולמי של מנהיגי ציבור
יהודיים (ירושלים, 1969) 529,	כצנלסון, שמואל 71, 197	יהודיים (ירושלים, 1969) 529,
530, 533	כצנלסון-שזר, רחל 18-19, 23, 24,	530, 533
הכינוס העיוני העולמי הראשון	25, 27, 29, 31, 43, 44, 46, 47,	הכינוס העיוני העולמי הראשון
(ירושלים, 1957) 374, 395,	50, 63, 66, 69, 70, 73, 74, 75,	(ירושלים, 1957) 374, 395,
417-427, 376, 382, 395,	76, 77, 78, 82, 86, 89, 90, 97,	417-427, 376, 382, 395,
400-401, 417-424, 436	98, 99, 102, 108, 109, 110,	400-401, 417-424, 436
כיתאין, צבי 81	112, 114, 118, 120, 121, 126,	כיתאין, צבי 81
כלכלה 130-131, 156, 217, 224,	131, 132, 138, 140, 142, 143,	כלכלה 130-131, 156, 217, 224,
237, 435, 503, 552	144, 145, 146-147, 149, 150,	237, 435, 503, 552
הכנסייה הקתולית, קתולים 463,	164, 170, 178, 180, 193,	הכנסייה הקתולית, קתולים 463,
465, 467, 573, 579, ראו גם	194-195, 197, 200, 201, 203,	465, 467, 573, 579, ראו גם
הוטיקן	230, 234, 263, 272, 275, 276,	הוטיקן
הכנסת 325, 330, 337, 338, 340,	289, 292, 302, 306, 307, 316,	הכנסת 325, 330, 337, 338, 340,
346, 358, 359, 363, 364, 370,	327, 328, 330, 393, 397, 405,	346, 358, 359, 363, 364, 370,
371, 372, 373, 376, 410, 411,	406, 411, 414, 435, 449, 450,	371, 372, 373, 376, 410, 411,
414, 428, 434, 460, 461, 462,	460, 468, 469, 491, 496, 498,	414, 428, 434, 460, 461, 462,
463, 473, 476, 481, 482, 483,	511, 512, 524-525, 527, 530,	463, 473, 476, 481, 482, 483,
484, 488, 528, 530, 533, 534,	535, 554, 572, 580, 583, 588,	484, 488, 528, 530, 533, 534,
548, 552, 581, 583-584	591, 592, 593, 594	548, 552, 581, 583-584
בחירות: לכנסת השנייה	'החופים השנים' (ספר) 19	בחירות: לכנסת השנייה

ליטא 7, 13, 99, 170, 187, 268, 311	לוי, נחום 326, 337, 340, 342, 344, 346, 348-349, 357	'לויבל המפלגה' (מאמר) 197 'מסות ורשימות' (קובץ) 277 'כרמלית' (שנתון לספרות) 436 כשר, מנחם 361 כשרות 336, 357
ר' לייב ב"ר עוזר מאמסטרדם 193 לייבוב, ישראל 500, 501, 570, 588 לייפציג 150 לייק סאכסס 301, 302, 368, 421, 502 לינדהיים, אירמה 135, 136 לינדזי, ג'ון 493 לינדר, אביאל 474, 593 לינדר, אביטל (ויטלי) 450, 474, 475, 593 לינדר, וולודיה (ולדימיר) 450, 474, 475, 593 לינדר (רובשוב), סופיה 203, 450, 474, 475, 593 ליס, אברהם 546 ליס, יצחק מענדל 406 ליפסקי, לואי 135, 205 לישנסקי, סוסיל 51 לישנסקי, רחל, ראו ינאית-בן-צבי, רחל לישנסקי, שרה 21 לישנסקי (שוי), תמר 21, 50 'לכה דודי' (פיוט) 356, 361 למדן, יצחק 144 'למרחב' (עיתון) 423, 465, 466 לנדאן, חיים 545 לנין, ולדימיר איליץ 243 לנינגרד, ראו פטרבורג לפידות (חברה) 539 'לקוטי דבורים' (ספר) 501, 502 לרזוב, צבי 198 'לשוננו' (רבעון) 338 לשצ'ינסקי, יעקב 400	לוי, שמריהו 128, 462 לונגה, ז'אן 133, 134, 144 לונדון 97, 98, 110, 115, 123, 133, 135, 158, 165, 194, 201, 204, 205, 209, 210, 211, 213, 217, 218, 235, 270, 276, 350, 475, 481, 503 לופבן, יצחק 168 לוצאטו, ר' משה חיים (רמח"ל) 162, 364 לוצרן 193 לוק, הארי 163 לוקסמבורג, רוזה 43, 80 לוקר, ברל 94, 97-98, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 111, 114, 116, 118, 119, 223, 292, 369, 370, 375, 385, 388, 410 לוקר, צבי 468 לוריא, יצחק (האר"י הקדוש) 37, 356, 361, 470, 472 לוריא, צבי 388, 389, 418, 423 לוריא, שרה 21, 23 לורד, נתנאל 536, 543 לחביץ' 283 לח"י 271, 316 לטווייה 147, 187 לטרון 287 ליבוביץ, ישעיהו 422 ליבורנו 57, 402 ליבל, דניאל 137 ליבנה, רמי 535 ליבנשטיין, אליעזר 317, 324 ליברמן, חיים 401, 406-407, 563 'כיצד "חוקרים" חסידות בישראל?' 401, 406-407 הליגה למען ארץ-ישראל העובדת 109, 116, 165, 187, 205 ליגה לעזרת ברית המועצות (ליגה V) 247, 248 הליגה לקשרי ידידות בין רוסיה לישראל 369, 389 ליגת נשים למען ארץ-ישראל 198 ליוויק, ה' (הלפרן) 145, 308, 400	לויטל, וולטר קליי 533 'הלאווים של חרטום' 528 לאור, ערן 402, 404 לאזר, דוד 503 לאסאל, פרדיננד 80 לא-ציונים 131, 147, 153, 303, 369, 370, 410, 442 לבבי, אריה 477 לבון (לוביאנקר), פנחס 301, ראו גם 'הפרשה' לביא, שלמה 430 לבנון 325 חדירת מחבלים לשטח ישראל 535 לדרר, מרדכי 27, 556 'לה פופולר' (עיתון) 133, 144 להמן, זיגפריד 68 לה-ספציה 271, 272, 273 לואגר, קרל 254 לואיס, ויליאם 135 לוב 246 לוביטש 293 לובלין 240, 252 לובנברג, הלמוט ש' 544 לוד 218, 234, 275, 589 הישיבה החב"דית 398 לודז' 240, 252, 259, 261, 293, 294, 295 רחוב טלומצ'קה 295 רחוב פיוטרקובסקה 295 שכונת באלוט 295 לוז, קדיש 433, 460, 461 לוטיטב 294 לוי, אלסנדרו 404 לויטה, לייב (לובה) 154 לוי, חנוך 583 'חפץ' 583 'מלכת האמבטיה' 583 לוי, יצחק מאיר 345, 352

תרפ"ט 156, 158, 528, 566	מגידו 465, 466, 467	253, 258, 262, 270, 272, 301,
ראו גם ועדת שאו	מגילת העצמאות, ראו הכרזת	314, 351, 375
תרצ"ו-תרצ"ט, ראו המרד	העצמאות	מוסוליני, בניטו 158, 161, 162,
הערבי (1936-1939)	מגילת רות 426, 430	220, 403
מאיר (מאירסון), גולדה 152, 170,	מדינה יהודית בארץ-ישראל 159,	מוסיקה 337, 339, 364
196, 204, 272, 274, 276, 326,	218, 219, 220, 272, 301, 302,	מוסליי, אוסבלד 165
327, 418, 420, 429, 469, 476,	305, 311, 312, 314, 318	מוסקווה 2, 145, 247, 248, 358,
477, 495, 530, 537, 538,	מדינה ערבית בארץ-ישראל 218,	359, 360, 368, 384, 450, 452,
541, 542, 544, 545, 546,	301	453, 456, 462
550-551, 568, 570, 571,	מדינות ההסכמה 66, 81	בית הכנסת 454, 456
581-582, 585, 592, 595	מדינות ערב 230, 301, 336, 396,	קרמטוריום 454
מאיר (מאיר), מקס 68, 73, 75,	411, 425, 513, 520, 528, 536,	מועדי, ג'אבר 538
77, 79, 92	568, 576, 577, 587, ראו גם	המועצה האקומנית 573, 579
מאיר, יוסף 164, 165, 275	ערבים, העולם הערבי, העם	המועצה הלאומית למניעת תאונות
מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל	הערבי; ולפי שמות המדינות	544, 547
(המלבי"ם) 294	פלישה לארץ-ישראל 314	המועצה למען קהילת חברון 568
מאירסון, מאיר 276	רדיפת יהודים 536, 542	מועצה מחוקקת 118, 119, 159,
מאירסון, מנחם 274	מדינות הציר 246	196, 200
מאירסון, שרה 274	המדיניות הציונית 144, 156, 186,	המועצה הציונית
מאליובה 282	מדינת הלכה 428	באמריקה 442, 446
מאן, תומס 185	מדעי היהדות 17, 68, 342	בישראל 564, 569
מאקדונלד, ג'יימס 228	מהלמן, ישראל 396, 400, 402, 452,	מועצות מקומיות 351
'מארגען ז'ורנל' (עיתון) 309	המהפכה הצרפתית 331	מועצת המדינה הזמנית 314, 322
'מארגען צייטונג' (עיתון) 105	המהר"ל מפראג (יהודה ליווא בן	מועצת העם 316, 362
מארלי, לורד (ד"ל אמאן) 228	בצלאל) 361	מועצת הפדרציות היהודיות 442
מארק, ברל 295	מוביל המים הארצי 533	מוצא 452, 585
מבילו, ז'אן 359, 361	מוזאון ישראל 469, 503	מוצקין, תיאודור 217
מגבית האיגודים המקצועיים	מולכו, שלמה 162, 320	מורגנטאו, הנרי 350
היהודיים למען ארץ-ישראל	מונטגומרי, ברנרד 253	מוריה (הוצאת ספרים) 46
העובדת (געווערקשאפטן) 131,	מונטווידאו 492	מורים 327, 431
134-135, 138	מונטריאול 198	הכשרת מורים 342, 356
ועידה בניו יורק (1947) 302,	התערוכה העולמית 506, 516	מורים ערבים 354
309	מוסד ביאליק (הוצאת ספרים)	מורים לערבית 339
המגבית היהודית המאוחדת (UJA)	277, 413, 446, 447	במחנות עולים 348, 352
393, 411, 413, 431, 442, 445, 485	חבר הנאמנים 375	משכורות 354, 355, 364
המגבית הישראלית המאוחדת	המוסד למודיעין ולתפקידים	מוריס, נתן 376
442-443 (UJA)	מיוחדים 411	מורשת יהודית 377
מגדיאל 232	המוסד לתיאום (בין ממשלת	מוש 283
מגדל 280	ישראל לסוכנות היהודית)	מושבות 36, 41, 43, 105, 107,
מג'דל 288	386, 387, 410, 411, 412, 426,	120, 224
המגזר הערבי 354, 359	429, 431, 446	מושבות הגליל 29, 30
חינוך, מערכת החינוך 327,	הוועדה לענייני חו"ל 427, 442,	מושבות יהודה 29, 30, 279
335, 342, 354-355, 538	446	מושבי עובדים 99, 120, 336
הממשל הצבאי 354	המוסדות הלאומיים 157, 186,	מזיא, אהרון 28
קידום התרבות 337	223, 224, 231, 232, 237, 238,	מזיא, רבקה 230

מזכרת בתיה 587	מיר 2, 11, 22, 27, 29, 33, 450	539, 545, 564, 565, 569, 573
מזר, בנימין 541, 538	מישור החוף 272, 218	576-577, 581
המזרח התיכון 492, 464, 257	מיתון כלכלי 503, 504, 511, 514	אבדות 511
506, 507, 513, 520, 521, 535	544	הפסקת אש 507
536, 573, 574, 576, 577	מכון בן-צבי לחקר קהילות ישראל	מלין 17, 19, 20, 29, 50
'מחברות עמנואל הרומי' 338	בארצות המזרח 383, 436	מליק, יקוב 541
'מחדל' יום הכיפורים 592, ראו גם	מכון לחינוך ריפויי (מח"ר) 525	מלכין, דב בר 116
מלחמת יום הכיפורים	526-527	מלמד (יגאל), חיה 21
מחנה ישראל (מחנה עולים) 343	מכון לחישוף המאור שביהדות 342	מלץ, דוד 257, 260
מחנות העקורים 270, 274, 289	מכטיי, מרדכי (מוטל) 11, 13, 14	מלצר, שמשון 436
301, 304, 308, 310	מלאך, חיים 55-56	מלקולם, נייל 228
מחנות ריכוז והשמדה 262, 289	מלאכי, אליעזר 491	מלקמן, יוסף 404
291, 301, 450, 452, 478, 479	מלב"ן (מוסדות לטיפול בעולים	הממשלה הזמנית 304, 314, 316
ראו גם לפי שמות המחנות	נחשלים) 391	322, 370
מחקר היסטורי 337, 339	מלווה מרצון 594	ממשלת ארץ-ישראל (ממשלת
מי מרום 234, 235	המלחמה הקרה 449	המנדט) 91, 96, 156, 157
מיהו יהודי 425, 427-428	מלחמת הבלקנים 43, 44	158, 159, 200, 208, 223, 238
432-434, 500	מלחמת ההתשה 535, 542, 544	241, 262, 270, 272, 273, 311
יהודי מאומץ, יהודייה	549, 568	314, 317, 355
מאומצת 427, 434	הפסקת אש 570	לשכת המודיעין הממשלתית
מיזוג גלויות, ראו קיבוץ גלויות,	מלחמת וייטנם 493, 494, 495	223, 224
מיזוג גלויות	מלחמת יום הכיפורים 591-592	תקנות חירום 271
מיידנצ'יק, שלמה 406, 500, 501	594	ממשלת חירום לאומית 506, 507
588	אבדות, פצועים, שבויים	509
מייזל, חנה 46, 73, 74, 281	ונעדרים 592, 594	ממשלת ישראל 325, 328, 330
מיימון, צבי 326, 537	ארגוני מחאה 592	335, 337, 350, 353, 356, 357
מיינקה, פרידריך 44, 69	מלחמת העולם הראשונה 46	358, 359, 362, 364, 370, 371
מיכאלס, שלמה 247	66-67, 74, 76, 81, 82, 83, 84	372, 373, 375, 376, 384, 386
מיכה המורשתי 467	88, 89, 109, 174, 214, 233	389, 410, 411, 415, 426, 430
מילה, ברית מילה 428, 430, 432	533, 559	431, 432, 438, 442, 447, 449
434, 453, 454, 455	מלחמת העולם השנייה 225, 237	461, 463, 465, 474, 476, 482
מילווקי 137	238, 239, 240-241, 246-250	486, 493, 494, 495, 497, 499
מילנו 402, 403	252-257, 259, 260, 262, 270	505, 506, 521, 522, 533, 545
מילר, גב' 136	289, 290, 368, 375, 377, 449	546, 568, 574, 577, 579, ראו
מימון, יהודה לייב 345, 351, 352	478	גם הרכבת ממשלות
מינכן 292	מלחמת העצמאות 302, 304, 308	התפטרות בעקבות דו"ח ועדת
מינסק 2, 3, 8, 13, 18, 20, 35	314, 323, 325, 354, 576	אגרנט 592
282, 283, 450, 452, 453, 460	הפוגה ראשונה 314-315	ישיבות ממשלה 336, 344-345
571	מלחמת קדש (1956) 411, 435	346, 347, 348, 368, 369, 427
בית הקברות היהודי 451	449, 576	442, 445, 541
מינץ, בנימין 309	מלחמת שלושים השנה 68, 76	משברים ממשלתיים 481
מיעוטים 301, 460, 463	מלחמת השפות 258, 261	קווי יסוד 327, 545, 551-552
מיקויאן, אנסטס איוונוביץ' 475	מלחמת ששת הימים 507	תקנון הממשלה 542
478	509-510, 511, 512, 514, 518	ממשלת ליכוד לאומי 528, 544
מיקוניס, שמואל 568	519, 528, 530, 533, 535, 536	545, 548-550, 551, 552, 568

מפלגות הפועלים 125, 325, 344, 567, ראו גם לפי שמות המפלגות	מועצת מפא"י 159, 218, 220, 315, 319, 321 מזכירות מפא"י 289, 317, 359, 414, 432 מרכז מפא"י 158, 159, 163, 166, 182, 187, 188-189, 190, 191, 192, 218, 223, 224, 226, 276, 432, 460, 462 סיעה ב 257, 262 הסיעה בכנסת 346, 360, 371, 427, 432, 460 פולמוס החלוקה 218-222 פילוג (1944) 262, 317 'שרינו' 460 מפד"ל 419, 427, 428, 444, 482, 500, 507, 528, 546 המפלגה הבולשביקית, בולשביקים 81, 88 המפלגה הליברלית 444, 460 ועידה (יולי 1968) 528, 531 המפלגה הליברלית העצמאית 482, 531, 546 המפלגה הנאצית, ראו נאציזם, נאצים, המפלגה הנאצית המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית 68, 80 המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הרוסית 11 המפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פפ"ס) 293, 296 המפלגה הפרוגרסיבית 325, 445 המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות 449, 451, 453, 455 המפלגה הקומוניסטית הישראלית, ראו מק"י המפלגה הקומוניסטית הפולנית 107 המפלגה הקומוניסטית בצ'כוסלובקיה 384 המפלגה הרוויזיוניסטית, ראו רוויזיוניסטים המפלגות הדתיות 344, 357, 428, 486, ראו גם לפי שמות המפלגות מפלגות ערביות 481	570 מנדלסון, משה 62, 120, 402 מנור, אלכסנדר 146 מנטובה 162 המניפסט הקומוניסטי 255 מנשיקוב, מיכאיל אוסיפוביץ 265 'המסגרת' (רשת חשאית של יהודים במרוקו) 411, 425 מסורת יהודית 3, 13, 126, 130, 327, 342, 357, 364, 406, 428, 455, 463, 481, 482, 577 מסכת פסחים 472 מסכת שבת 553 מעמד האישה 125, 127, 468, 537, 554 מעצמות המרכז 66, 82 'מעריב' (עיתון) 325, 443, 474, 494, 495, 502, 503, 504, 524, 583 'מעשה טוביה' (טוביה בן משה כץ) 49 מפא"י 125, 156, 158, 159, 165, 168, 178, 186, 188, 190, 192, 194, 196, 209, 223, 224, 231, 238, 239, 245, 246, 258, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 276, 314, 315, 317, 321, 322, 325, 328, 342, 344, 345-346, 351, 357, 358, 369, 370, 373, 406, 410, 419, 428, 432, 444, 447, 448, 460, 481, 484, 503, 504, 528, 529, 530 הסכם עם החזית הדתית על החינוך במחנות העולים 346 הוועדה לענייני התנועה בגולה 158 הוועדה המדינית 385 הוועדה הפוליטית 190, 192 ועידות: ועידת היסוד (מאי 1930) 157-158; הוועידה העשירית (1965) 503, 504 'חברינו' 442, 445 ירח לימודים בחיפה (1944) 263-262, 264 לשכת מפא"י 325
--	---	---

קֶרֶן הַשֵּׁר לַתְּמִיכָה בְּיוֹצְרִים	נוטרים	449, 396
ובסופרים 365, 336	משיחיות, הרעיון המשיחי 14-15,	שבויים ישראלים 574
רשות מרכזית לביצוע חוק	37, 44, 45, 66, 68, 146, 356,	מקדונלד, מלקולם 238, 241
לימוד חובה 328	546	מקדונלד, רמזי 110, 168, 211, ראו
תקציב 342, 354	משיחיות שקר 27, 44	גם איגרת מקדונלד
משרד המשפטים 328	משכן נשיאי ישראל, ראו בית	'המקהלה' (שלוחת העלייה של
משרד הסעד 359, 526	הנשיא, משכן נשיאי ישראל	ה'מסגרת') 411
משרד ראש הממשלה 354	משמר הגבול 535	מקווה ישראל 118
המשרדים הארץ-ישראליים 102,	משמר הירדן 332	מקורות (חברה) 533
103	משפחות מעורבות 425, 426,	מק"י (המפלגה הקומוניסטית
נאמנות, משטר נאמנות	432-433, 429-430	הישראלית) 384, 385, 388,
בארץ-ישראל 304	משפט אייכמן 480	389, 568
נאנטוא, הושע 53	משפטי לנינגרד 574, 584	מקמיקל, הרולד 238
נאציזם, נאצים, המפלגה הנאצית	משפטי מוסקווה 384, 388, 389,	מקסטון, ג'יימס 165
178-179, 186, 233, 237, 246,	ראו גם עלילת הרופאים	מקסיקו 164
252, 256, 291, 476, 477, 478,	מצדיקי דין 385, 387-389	מרגושס, שמואל 304
479	משפטי פראג 384, 388	מרגלית, פרופסור 275
נאקראסוב 85	המשק הארץ-ישראלי 186	המרד הערבי (1936-1939)
נבון, אריה 561	משרד האוצר 514	201-202, 208, 211, 215, 219,
נבון, יצחק 537	משרד הביטחון 354	223, 224, 230, 231, 232, 302
נג'ארה, ישראל 356	משרד החוץ 393, 395, 426, 431,	מרום (מרמינסקי), ישראל 133,
הנגב 167, 220, 222, 272, 301,	465, 474, 475, 493, 513, 536,	138
304, 512, 515, 518, 538	571, 574, 575, 579	מרוקו 386, 387, 391, 410-411,
'נגד הטרור' (קובץ) 233	משרד החינוך והתרבות 325, 326,	425, 426, 429, 470, 542
נגלר, הרש 94	327, 328, 336-341, 342, 343,	מרחביה 29, 30, 46, 48, 63, 66,
נג'ר, עמיאל (אמיל) 574, 575	344, 345, 347, 348, 356, 357,	70, 71, 280
נהלל 230, 231, 234, 235, 332,	358, 359, 361, 363, 365, 431,	מרכז גרינברג להכשרת מורים
406	444, 447, 485, 486, 488, 526,	יהודים מחו"ל 394
נובוראדומסק 294	538	מרכז התאחדות התימנים בישראל
'נוביה וורמיה' (עיתון) 178, 265	אגף התרבות 326, 336, 337,	344
נובק, וילהלם 46	342, 344, 346, 351	המרכז החקלאי 120, 231
נוטרים 224, 225	אגף החינוך 326, 327, 341,	מרכז רוחני בארץ-ישראל 36, 40,
נוי (ניישטט), מלך 198, 445	342, 344, 346, 351	99-100
נומברג, הירש דוד 294	הוועדה להשתלמות מדעית	מרקוביץ, זיאמה 50
נוער חלוצי בגולה 149	בקרוב העם 339	מרקוביץ, מ' 229
נוער יהודי 17-18, 20, 27, 31, 35,	המדור לחינוך מיוחד 327	מרקס, קרל 12, 37, 80, 89, 101,
68, 82, 171, 411, 413, 415,	המדור לתרבות תורנית 339, 342	129, 184, 255
422	מועצת החינוך 338, 358	מרקסיזם 12, 28, 89, 246
באמריקה 392	המחלקה להכשרה גופנית 326	מרשל, לואי 131, 135, 147, 153
נורוק, מרדכי 487	המחלקה לחינוך ערבי 354	המשולש 538
נורמנדי 270	המחלקה לקליטה תרבותית	המשטרה הבריטית (משטרת
'נוד הדמע' (ר' ישראל מזאמושטש)	של העולים 342-343	המנדט) 156, 194, 212, 270
401-402, 407	מחלקה לשירותי עזר 359,	חיפושי נשק 272
נחל קדרון 577	361-362	כוחות עזר יהודיים 224
	מחלקת העתיקות 326	משטרת היישובים העבריים, ראו

נחמני, יוסף 280	נס ציונה (וואדי חנין) 29, 32	גזברות הסוכנות 437, 447
נחשון, ברוך 529, 532	נען 201	הנהלת הסוכנות 223, 226
נטורי קרתא 432	נפולי 307	285, 301, 304, 369, 374, 376
'ניב הקבוצה' (רבעון) 172	נפט 539	384, 385, 386, 387, 388, 389
ניבור, קרסטן 49	נפטא (חברה) 539	396, 406, 410, 411, 412, 413
ניגר, שמואל 289, 400	נצר, דבורה 365	415, 417, 425, 426, 431, 432
ניו יורק 19, 38, 111, 131, 133,	נצרות, נוצרים 403, 464, 465, 497	442, 443, 445, 446, 451, 452
134, 135, 139, 170, 181, 193,	נצרת 29, 218, 465, 469	460, 529
194, 201, 203, 204, 264, 301,	נ.ק.וו.ד. (משטרה חשאית בברית	הוועדה להקצבות מיוחדות
302, 336, 369, 374, 391,	המועצות) 247	442, 446, 447
393, 405, 414, 421, 442, 443,	נרדי, שולמית 470	הוועדה לענייני חוץ של הנהלת
486, 493, 494, 495, 498, 499,	נשק 316, 506	הסוכנות 444, 446
585	חיפושי נשק 270, 272	ועדה פוליטית מייעצת של
אצטדיון סנט ניקולס 302,	רכישת נשק 396, 495, 594	נציגי הסיעות הציוניות
309	נתיב (לשכת הקשר ליהודי ברית	301-302
פליינג מדאו 306	המועצות) 474, 475	ועדת קימוצים 412
'ניו יורק טיימס' (עיתון) 542	נתן העזתי 53, 54, 55, 58, 60, 61	חוק מעמד ההסתדרות
ניומן, עמנואל 304, 531	נתנאל, אהרון 407, 408	הציונית העולמית — הסוכנות
ניז'ני-נובגורוד 282	נתניה 514, 522	היהודית לארץ-ישראל,
'ניי וועלט' (עיתון) 259, 261	ס"א (פלוגות הסער) 179	תשי"ג-1952 370-373
ניידיץ, יצחק 133, 134	סאדאת, אנואר 570, 581, 582	כינוס בפריס (1946) 285,
נייפלד, הירשל 283	585	288-289
נימן (נהר) 2, 11, 281, 283, 284	'סאוועטיש היימלאנד' (ירחון) 450,	הנהלת הסוכנות הזמנית 272,
ניסן (קצנלסון), אברהם 359, 397	452	285
ניסן (קצנלסון), שמואל 397	סאלד, הנרייטה 232	מועצת הסוכנות 156, 193,
ניסנוב, יחזקאל 29	סאק, פרופסור 295	194
ניצולי שואה 270, 271, 289, 376,	סגל, יעקב אלחנן 588	המחלקה להסברה וליחסי
476, 479, ראו גם פליטים	סגרי, אוגוסטו 402, 404	ציבור בניו יורק 374, 395
ועקורים יהודים	סדן (שטוק), דב 130, 146, 217,	המחלקה לחינוך ותרבות
ניצן, יעקב 469	258, 356, 361, 401, 417, 546	בגולה 374, 376-377, 378,
ניצן, שלמה 414	סואץ 542	380, 382, 384, 393-395, 396,
ניקולאי השני (הצאר) 11, 67, 81,	סובלנות, חוסר סובלנות 568-569,	399, 410, 412, 413, 415, 423,
174, 299	575, 584	431, 442, 443-444, 446, 452,
ניקסון, ריצ'רד 535, 580	סוירז'נה (סוורז'נא) 283-284	460
ניר (חברה) 137, 181	סוכטשוב 293	המחלקה לחינוך ותרבות
נירנברג 320	הסוכנות היהודית 131, 156, 196,	תורניים בגולה 376, 393, 415
ניר-רפאלקס, נחום 94, 98	201, 209, 219, 228, 230, 237,	המחלקה לקליטת עלייה 374,
נישואי תערובת 425, 428, 454	272, 289, 308, 309, 339, 340,	411, 412, 425
ניתוחי מתים 481, 482, 485, ראו	343, 345, 351, 369, 370, 372,	המחלקה המדינית 223
גם חוק האנטומיה	376, 386, 393-394, 395, 396,	מחלקת ההסברה 369, 374,
והפתולוגיה, התשי"ג-1953	403, 405, 410, 425, 426, 427,	376, 378, 380, 382, 384, 393,
נכון, שמואל אומברטו 404	437, 438, 446, 449, 529, 533,	394-395, 410, 415
נלנצ'וב 5, 7, 9	535	מחלקת ההתיישבות 336, 413,
נמיר, מרדכי 358, 359, 514		533
ננסי 50		מחלקת הנוער והחלוץ 393,

ההמתנה 506	ברית צבאית עם מצרים	416, 415, 411, 402
סיעה דרוזית ישראלית 538	396 (1955)	הסוכנות היהודית המורחבת
סיעת הספרדים 345	במלחמת יום הכיפורים 591,	146, 147, 153-154, 272
סיעת התימנים 125, 127	592	העבודה בגולה 413, 415
סירני, אנצו 198	במלחמת ששת הימים 507	קיצוצים בהקצבות למוסדות
סירקין, מרי 400, 417	סטאל, אדולף 163-164	ולמפעלים תרבותיים 442,
'אשרי הגפרור' (ספר) 309-310	סטבסקי, אברהם 187, 188, 189,	444, 446-447, 460
סירקין, נחמן 13, 89, 91, 120, 254	190, 192	שינויים ארגוניים ואישיים
הסכסוך הישראלי-ערבי 528,	סטויבץ (סטולבצי)-שטויבץ 2-3,	374, 442-444
576-577	11, 12, 13, 15, 17, 243,	תקציב 412-413, 415-417,
סכסוכי עבודה, ראו שביתות	281-285, 290, 291, 294, 337,	460
וסכסוכי עבודה	341, 450, 489, 540	הסוכנות היהודית לישראל
סלאווינסקי, מקסים 100, 105,	בוניה המלמד 299	אינקורפרייט (JAFI Inc.) 443
245	הדיין ר' יהושע 297	סולד, רוברט 205, 206
סלונים, עזריאל 546	יונה היינן 282	סולובייצ'יק, יוסף דב 400
סלונקי 44, 48, 49, 52, 383, 486	יורזדיקה (שכונה) 281	סולובייצ'יק, מנחם 62, 64, 107,
סלנסקי, רודולף 384	ליגת צדק (אגודה) 3	114, 145
סמואל, הרברט 91, 105, 118	מהרש"ק, מ' 243, 282	'ראשי פרקים במדעי המקרא'
סמולנסק 282	מרדכי אייזיק היינן 282	(ספר) 46
סמולנסקין, פרץ 71	משה'קה העגלון 282	סולגוב, פיודור קוזמיץ 20
סמילנסקי, יזהר (ס. יזהר) 260,	נחמה יושקה-ברקה-האני'ס	סולל בונה (חברה) 120, 143
424	283	סולניק, בנימין אהרן 71
סמילנסקי, משה 233, 395	ראובל'ה העגלון 282	סולניק (סולל), חיים 310
סנה, משה 385, 388, 389, 568	שאל הבן 243	סוסקין, זליג 163
סנוק 99	סטון, אליהו דוד 205	'סופו של המשיח' (ירז'י
סנטה קתרינה 535, 538, 539,	סטורס, רונלד 100, 105	ז'ולאבסקי) 54
540-541	סטלין, יוסף 368, 384, 385, 449	סופיה 55, 57, 58
סנטור, ורנר דוד 152, 272	סטלינגרד 270	סופינו, רפאל 59
סנל, הנרי 158, 163	סטרומה (אניית מעפילים) 270,	סוצ'ב 294
סעודיה 542	286	סוציאליזם, סוציאליסטים 11, 13,
'ספטמבר השחור' (ארגון מחבלים)	סטריקוב 293	68, 80, 91, 92, 99, 133, 159,
582	סיביר 68	160, 167, 186
ספיר, יוסף 398, 406, 507, 531,	סידור ר' עמרם גאון 361	סוציאליזם איטלקי 161
545, 548	סידור תפילה מנוקד 558	סוציאליזם יהודי 2, 3, 68, 82,
ספיר, פנחס 545	סיוע לנזקקים 437, 438, 514, 522,	93, 97
'ספר בן סירא' 541	591	סוציאליזם ציוני 80
'ספר הזהר' 61, 572	סילבר, אבא הלל 301, 302, 308,	סוציאליזם קונסטרוקטיבי
'ספר היובל לשניאור זלמן שזר'	400	120
436	סילונה, איגנציו 561	סוציאליסטים
'ספר הקן' 554	סימון, ארנסט 159	טריטוריאליסטים 12, 13
'ספר חברון' 566, 568	סימון, עמנואל 326	'סוציאליסטיצ'סקי וסטניק' (כתב
הספר הלבן	סין 572	עת) 161
1930 (של פספילד) 159, 168	סיני 411, 449, 469, 507, 519,	סוקאל, שאול 94
1939 (של מקדונלד) 230, 238,	528, 535, 539, 545	סוקולוב, נחום 128
240, 266, 270, 271	ריכוז כוחות מצריים בתקופת	סוריה 314, 325, 497, 592

מאבק בספר הלבן 230, 232,	סרפוב, אלכסנדר 94	332
240, 237	סרפנד אל-עמר 321	המשכן לאמנויות 339-340
ספר תורה של ילדי ישראל		עין שמר 345, 348, 357, 419
בתפוצות 546	עבד אל-חמיד השני, סולטאן 53	עיראק 314, 507, 542, 543, 584
ספרד 22, 61, 183, 253	עבד אל-נאצר, גמאל 396, 496,	הוצאות להורג של יהודים 536
ספרדים, ראו עדות המזרח	506, 516, 537, 542, 549, 552	עיתון למבוגרים בעברית מנוקדת
ספרדים (רשימה לאספת הנבחרים)	עבדול מג'יד 188	553, 558-559
325	עבודה עברית 146, 186, 224	עיתונות, עיתונאים 381, 425, ראו
ספרות 561	עבודה עצמית 104, 105	גם לפי שמות העיתונים
ספרות אירופית 559	עבודת ארץ-ישראל 18, 19, 88, 89,	כינוס ראשון של עיתונאי
ספרות ארץ-ישראל 75, 84,	93, 94, 97, 102	ישראל (מרס 1943) 257
373	עבודת ההווה 18, 19, 88	סגירת עיתונים על ידי ממשלת
ספרות השוואתית 561	עבר הירדן 218, 222, 314	המנדט 223-224, 238, 270
ספרות יהודית 20, 82, 368,	עבריינים צעירים 483	עיתונות גרמנית 259
394, 463	עברית (שפה) 3, 10, 13, 24, 28,	עיתונות יהודית 19, 35, 67,
ספרות יידיש 2, 13, 68, 259,	73, 81, 88, 89, 109, 120, 124,	68, 259, 368, 380, 381, 495,
309	129, 146, 153, 160, 215, 219,	580
ספרות ילדים עברית 553	244, 257-258, 259, 261, 278,	עיתונות יידיש 16, 19, 134,
ספרות יפה 375	309, 315, 316, 326, 327, 328,	259, 261
ספרות עברית 2, 3, 13, 18,	333, 334, 336, 337, 338, 339,	עיתונות עברית 2, 3, 10, 68,
35, 80, 125, 144, 168, 171,	340, 343, 344, 354, 364, 379,	80, 156, 164, 223, 226, 237,
173, 257, 264, 276, 277, 309,	382, 393, 413, 431, 456, 470,	270, 553, 554, 566
336, 337, 338-339, 377, 382,	486, 499, 501, 553, 559-556,	עיתונות ערבית 223
393, 417, 435, 489, 553,	560, 580	עיתוני ארץ-ישראל 76
559-560	הברה אשכנזית והברה	שביתה כללית של העיתונות
ספרות עברית מתורגמת 393,	ספרדית 27, 470, 472-473,	העברית בארץ-ישראל 270
395, 404	553, 556-557, 559	עכו 218
ספרות רוסית 257	הוראת הלשון 121, 394	'על המשמר' (עיתון) 317, 389,
ספרות תלמודית 337, 338,	הנחלת הלשון 257, 377, 392,	419, 423, 451
364, 447	553, 557-558	'על כנפי נשרים' ('מרבד הקסמים');
ספריות עממיות 339	ניקוד 558	מבצע עלייה) 348
ספרייה (כפר) 336	עגנון, שמואל יוסף (ש"י) 66, 144,	עלייה, עולים 18, 19, 27, 35, 36,
הספרייה הלאומית 275, 563	232, 233, 395, 437, 489, 490,	37, 40, 41, 42, 44, 88, 91, 99,
הספרייה הציונית (הוצאת ספרים)	491, 504, 553, 561	100, 109, 119, 120-121, 123, 146,
374-375, 413, 447, 592	עדות המזרח 332, 342, 351, 352,	156, 163, 165, 167, 168, 194,
ספרייה חסידית מרכזית 553, 563	353, 470, 471, 472	202, 209, 211-212, 222, 258,
ספרייה ערבית מרכזית 339	עוביד, דיאב 538	266, 272, 288, 315, 320, 336,
ספריית ליובאוויטש 406	עוזאי, יעל 535	342, 370, 372, 373, 383, 385,
ספריית 'נפש' (ספרייה של אגודת	עוזיאל, מאיר חי 233	390, 393, 394, 403, 413, 415-
הסופרים) 489, 491	עולי ציון (הסתדרות חלוצית) 81	416, 420, 429, 442, 443, 471,
ספריית שכטר (ניו יורק) 324	עופר, אברהם 514	473, 474, 512, 519-520, 526,
סקנדינביה 333	'עיון' (כתב עת) 447	530, 542, 553, 557, 558, 566,
סרביה 66	עיירות פיתוח 412, 470	586, 590, ראו גם הגירה
סרחאן, בשארה סרחאן 540	עין גב 220, 234	יהודית; חוק העלייה
סרלין, יוסף 371, 372, 531, 537	עין חרוד 118, 126, 195, 230, 266,	איחוד משפחות 474, 475,

מחנות מעצר 272	285	571, 478
עליית הנוער 414, 214	עידוד העלייה 429	מאירופה 412, 390, 352
עלילת הרופאים 388, 385, 384	עלייה המונית 332, 327, 326	מאסיה 542
449, 389	333, 342, 357, 386, 391, 421	מארצות האסלאם 346, 342
העם היהודי 19, 27, 29, 33-34	425, 470, 471, 533	470, 411
36, 45, 91, 130, 179, 221	עלייה חלוצית 421	מארצות הרווחה 385-386
254, 268, 275, 304-305, 323	עלייה מחתרית (בלתי	410
370, 372, 373, 374, 376, 377	חוקית) 425, 426, 431-432	מברית המועצות 368, 457
378, 380, 381, 383, 385, 389	עלייה סלקטיבית 386-387	475, 542, 571, 572, 586, 587
391, 415, 417, 418, 422, 426	389-392, 425, 426	גזיזת פאות לילדי עולים
428, 431, 432, 434, 453-452	עלייה עצמאית 429	מתימן, ראו כפייה אנטי-דתית
455, 460, 465, 478, 479, 481	העלייה השנייה 27, 36, 37	מגרוזיה 588
496, 503, 512, 515, 519, 566	120, 168, 169, 171, 176-177	מגרמניה 186, 214, 246
574, 576, 577, 579	194, 195, 391	דיור ושיכון לעולים 342, 412
עם עובד (הוצאת ספרים) 257	העלייה השלישית 90, 120	425, 426, 429
260-261, 276, 277, 289, 325	העלייה הרביעית 120, 126	הגבלת העלייה 91, 159, 196
356	131	202, 218, 224, 230
דעת (ספריית הגות ומחקר)	העלייה החמישית 186, 259	מהונגריה 411, 412, 425, 429
277	עליית הצלה 386, 429, 430	הפסקת העלייה 201, 202
כתבי התנועה (ספרייה לכתבי	עליית חסידים 304	205, 285, 286, 425
אנשי תנועת העבודה) 277	עליית משפחות מעורבות, ראו	'חיסול גלויות' 386, 390, 391
לדור (ספרייה למבוגרים) 257	משפחות מעורבות	392, 417
260	מפולין 186, 246, 411, 412	חינוך ותרבות 327, 328, 332
לילד (ספרייה לילדים) 257	425	333, 335, 338, 339, 340
מן המוקד (ספרייה לספרים	צמצום ועצירת העלייה 386	342-353, 356-357, 360
בענייני השעה) 257	411, 412, 425, 426, 429	מושב עולים, יישובי עולים
ספרייה לספרי שירה 277	מצפון אפריקה 386, 391, 411	329, 336, 356, 357, 359, 386
שחרות (ספרייה לנוער) 257	412, 414, 415, 425, 470, 542	443
עמאר, ג'ו 470	מתימן 336, 342-353, 386	ממזרח אירופה 411-412, 415
עמדין, יעקב 49, 56, 62	390-391, 392	425
עמיקול (ועד להגירה והתיישבות)	קליטת עלייה 213, 218, 288	מחנות עולים 120, 327, 333
228, 229	319, 336, 337, 338, 340, 370	339, 340, 342-353, 356, 360
עמיר, אנדה 580	372, 380, 385-386, 389, 393	363, 386, 412, 443
עמית, יעקב 423	411, 412, 413, 416, 425, 426	מכסות עלייה 186, 205
עמק בית שאן 230	429, 442, 443, 471, 512, 520	223-224, 387
עמק הירדן 230, 234, 544	530, 552, 564, 580, 586	מניעת עלייה 271, 275
עמק חפר (ואדי חווארת) 163, 222	קריטריונים לעלייה, ראו	מסורבי עלייה 474-475, 571
234	עלייה סלקטיבית	מעברות עולים 357, 363, 369
עמק יזרעאל 42, 46, 64, 109, 118	תעסוקה לעולים 425	386, 425, 443, 470
126, 131, 135, 145, 234, 467	תקנות עלייה 387	ממצרים 411
'עסק הביש' 495, ראו גם 'הפרשה'	תקציבים לעלייה ולקליטה	ממרוקו 410-411, 425, 426
עציון, רפאל הלוי 352	412-413, 429	429, 470, 542
עקבה 206	עלייה ב 242, 271, 272, 285-288	סופרים ואמנים עולים
עקרון 29, 32, 51	311	336-337, 338, 580
ערביי ארץ-ישראל 29, 90	גירוש מעפילים 272, 285, 286	סרטיפיקטים 163, 270, 272

98	פולטווה 13	118-119, 122, 158, 163, 194
פועלי ציון בארץ-ישראל 28, 37,	פוליגמיה 433-434	196, 208, 211, 212, 213, 219,
42, 43, 48, 88, 89, 258, 352	פולין 3, 49, 53, 62, 66, 80, 92,	230, 238, 262, 288, 301, 304,
פועלי ציון – התאחדות (סיעת	94, 99, 109, 115, 120, 130,	312, 314, 318
הפועלים בקונגרס הציוני) 186	131, 136, 146, 147, 152, 165,	בריחה וגירוש מארץ-ישראל
פועלי ציון ימין 97, 98, 99, 107,	170, 181, 183, 184, 187, 217,	314
109	228, 230, 244, 252, 253, 255,	שביתה כללית (1933) 194
פועלי ציון שמאל 97, 107, 125,	266, 268, 287, 289-290,	שביתה כללית (1936)
137, 186, 239, 246, 257, 258,	292-296, 308, 311, 411, 412,	200-201, 208
259, 261	425	שוויון זכויות לאוכלוסייה
פועלים 27, 36, 37, 40-42, 43, 44,	'הפיכת אוקטובר הפולנית'	הערבית 314, 318, 354
84, 89, 99, 100, 104-105,	411 (1956)	ערביי השטחים 535
119, 130, 131, 143, 149, 177,	השתלטות ברית המועצות 247	ערבים, העולם הערבי, העם הערבי
188, 190, 257	כיבוש גרמני 237	266, 354, 497, 512, 513, 516,
פועלים יהודים 186, 319	הסיים 88, 92, 98	536, 576
פועלים ערבים 165, 186, 314,	פולין ה'קונגרסאית' 97, 256,	ערבית (שפה) 23, 333, 354
318, 319	295, 296	'ערים ואמהות' (סדרה) 401
פוקס 491	פולסיה 281	'ערכי היהדות' (ספר) 404
פוקס, חיים לייב 295	פומרנץ, ברל 489	'עת קץ' (ר' יצחק חיים הכהן) 546,
'פורום' (כתב עת) 374	פוניביז' 559, 560	563
פורט סעיד 411	פועלי אגודת ישראל (פאג"י,	
פורטוגל 61, 183	מפלגה) 326, 345, 444, 460,	פאביאניץ 293
פטלורה, סמיון 100, 174, 244,	481, 482, 484, 488	פאדא, ראו דב הוז (אניית
254	פועלי ציון (מפלגה) 19, 27, 110	מעפילים)
פטרבורג 3, 17, 18, 19, 20, 23, 25,	באוסטריה 98, 165	פאולוס השישי, אפיפיור 463-467,
27, 29, 30, 35, 37, 38, 43, 44,	באמריקה 88, 93, 94, 97, 131,	494, 507, 509, 573-579
46, 47, 48, 50, 51, 62, 66, 70,	196, 201	פאולס, רולף 476, 477, 479
109, 142, 171, 280, 303, 449,	בבריטניה 94	פאסטובסקי, זינה 21
450, 452, 474, 556, 574, 588	בגליציה 97, 98, 103, 107,	'פארווערטס' (עיתון ארצות הברית)
המכון האוניברסיטאי לנשים	109, 116	136, 309
על שם בסטוז'אב 18	בגרמניה 68, 80, 88, 97, 102,	'פארווערטס' (עיתון וילנה 1907)
פטריה (אניית מעפילים) 286	107, 108, 150	17
פטריקוב 290, 294	בוילנה 16-17, 18	פדאיון 542
פטררקה, פרנצ'סקו 561	ועידה מחוזית במינסק (1906)	פדובה 162
'פיאנערין-פרויען-צייטונג' (עיתון)	13	פדר, שרה 181
204	ועידה עולמית חמישית (1920)	פדרציה בארץ-ישראל 272, 286,
פאיוניר ווימן Pioneer Women	91, 97, 101	288, ראו גם תכנית
(ארגון) 498	בוורשה 37	מוריסון-גריידי
פיוס השנים-עשר, אפיפיור 465	במזרח אירופה 97	הפדרציות הציוניות 102, 106, 389,
פיבל, ברתולד 128	בפולין 88, 92, 97, 98, 101,	395, 404
פיינמן, חיים 89, 135	103, 107, 108, 110, 116	פובידונוסצב, קונסטנטין 254
פיל, ויליאם רוברט 208	בצרפת 97, 107	פוגל, דוד 144
פילדלפיה 198	ברוסיה 11-13, 16, 17, 28, 88,	פוזנאן 92
פילסודסקי, יוזף 212	93, 282, 283	פוזננסקי, משפחת 109
פים 166	שמאל וימן 88, 89, 91, 97,	פויכטונגר, ליאון 184

ולמחזאות 583	פרובידנס 205, 202, 201	פין, שמואל יוסף 401
פרסיץ, שושנה 347, 344	פרוז'נסקי, יעקב 137, 135	פינלנד 247
פרעות קישינב (1903) 11, 27, 95,	פרויד, זיגמונד 184	פינס, דן 209, 270, 276, 324
171, 174, 175, 176, 178, 264,	פרויס, וולטר 164	פינסק 116
282	פרולטריון יהודי 93, 94	פינסקי, דוד 282
פרץ, י"ל (יצחק לייבוש) 68, 73,	פרומקין, גד 345, 357	פינסקר, יהודה לייב 254
75, 131, 378	פרומקין, השל 217, 226	פינקוס, אריה לייב 565
פרשת לבון, ראו 'הפרשה'	פרחי ציון (אגודה) 3	פינרמן 137
פשיזם, פשיסטים 158, 160, 161,	פרטיזנים 291, 476, 478, 479	פינת הספר (הוצאת ספרים) 490
186, 246, 247, 260, 455	פרי (פרלסון), אליעזר 136, 324	פיפעל'ס רעליעף קומיטי
פשמישל 92	פרידמן, אברהם 407, 408	(People's Relief Committee) 136,
פת, יעקב 308	פריטט, תכנית הפריטט 159, 208,	137
פתח (ארגון) 497, 535	213	פיפרנו, ג'ורג'ו יהודה 402, 404
פתח תקווה 103, 182, 186-187,	פריי מונטלבה, אדוארדו 498	פיק"א 133
200, 217, 308, 428, 533, 587	פרייבורג 37, 43, 44, 48, 52, 209,	פיקסלר, בנציון 310, 403
בית חולים ביילינסון 337	214	פירסט, יוליוס 56
הפתרון הסופי 289, 476, 477, 479,	'פרייהייט' (עיתון) 309	פישמן, עדה 239, 243
ראו גם שואת יהודי אירופה	פרימו, שמואל (רש"פ) 44, 52-62	פישר, מוריס 465
	'אמרי שפר' (ספר) 56, 57, 58,	פלדמן, זלמן 406
	60	פליחנוב, גאורגי 43
הצבא האדום 246, 247, 249, 478	'כהונת עולם' (ספר) 56, 58	פליטים ועקורים יהודים 224, 225,
הצבא האמריקני 82	פריס 133, 144, 149, 161, 183,	270, 272, 289, 304, ראו גם
הצבא הבריטי 81, 82, 88, 270,	184, 272, 274, 285, 410, 452,	ועידת אוויאן; ניצולי שואה;
272	502, 572	שארית הפלטה
הארמיה השמינית 253	פרישמן, דוד 491	פלמ"ח 320
הבריגדה היהודית (החי"ל)	פרלמן, אברהם 361	פיצוץ תחנת הרדאר בגבעת
270	פרלסון, אליעזר, ראו פרי (פרלסון),	אולגה 271, 275
גיוס מתנדבים בארץ-ישראל	אליעזר	'פלסטיין פוסט' (עיתון) 270
237, 240, 241	פרנץ פרדיננד, יורש העצר	פלשתינה 23, 62, 75
חיפושי נשק 270, 272	האוסטרי 66	פנזה 38, 39
הצבא הגרמני 224, 237, 246, 247,	פרנק, יעקב 44, 48, 51, 107	'פנקס' (ביטאון) 120
252, 253, 270	פרנקל, אברהם הלוי 232, 339	פנקס, דוד צבי 344, 345, 347,
צבא ההצלה (של קאוקג'י) 304	פרנקל, גב' 136	350, 486
הצבא הירדני 535, 570	פרנקפורט 62, 108, 150	פספילד, לורד, ראו וֶב, סידני
הצבא המצרי 507, 535, 542, 568,	פרנקפורטר, פליקס 196, 201, 203,	פער עדתי 470, ראו גם אפליה
591	205	וקיפוח עדתי
הצבא הסורי 591	פרס, שמעון 481, 545, 592, 594	פקודת העיתונות (1933) 223
הצבא העותמני 81	פרס אוסישקין 395, 414	פקר, רבקה 146, 151, 152, 199
הצבא הרוסי 30	פרס איציק מאנגר 553	פראג 101, 178, 289, 292, 384,
צבאות ערב 314	פרס ביאליק 395, 489, 491	389
צברי, רחל 537	פרס ישראל 506	פראי, אליעזר 239
צב"ת (חוג חשאי) 81	פרס נובל לספרות 490	פרבשטיין, יהושע 167
צדק, לילי 68, 108, 198, 554, 567	פרס הנשיא שז"ר לסופרים עולים	פרדיה (מעברה) 334
צה"ל 314, 316, 320, 322, 323,	580	פרדס חנה 332, 345, 348, 391,
342, 391, 511, 516, 518, 530,		427
541, 564, 587, 591-592	פרס הנשיא שזר לספרות	

קגן, ר' 594	אגם ציריך 489	גיוס מילואים בתקופת
קגנובסקי, אפרים 295	צ'כוסלובקיה 184, 240, 333	ההמתנה 506
קדימה (ארגון) 410	אנטישמיות 384	חיל האוויר 507
קהילת ציון (חברת התיישבות)	עסקת הנשק עם מצרים 396,	מפגן יום העצמאות 506
135, 137, 138	449	תקריות אש עם הצבא הירדני
קהיר 57, 568	צ'לבי, רפאל יוסף 57-58	535
'קהלת מוסר' (כתב עת) 120	צ'מברלין, נוויל 240	צוויג, סטפן 184
קובו, יוסף 60	ה'צמח צדק', ראו שניאורסון,	צויפל, אליעזר צבי הכהן 401
קובובי, אריה 431	מנחם מנדל (האדמו"ר השלישי	צונץ, יום טוב ליפמן (לאופולד) 68,
קובנה 559	של חב"ד)	76
קובנר, אבא 476-477, 479, 480	צנזורה 80, 223, 224, 238, 270,	'צוקופונט' (עיתון) 169
קווי שביתת הנשק, ראו גבולות,	336, 504	צוקרמן, ברוך 135, 136, 193, 196,
ביטחון הגבולות	צ'נסטוחובה, שושנה 143, 146	204, 259, 383, 400
קווקרים 227	צ'נסטוכוב 294	צור, יעקב 393, 402
קויפמן, יחזקאל 17	צעירי מזרחי (ארגון) 92	צורליק, יעקב מאיר 6
קול, משה 411, 416, 497, 545	צעירי ציון (ארגון) 92, 103, 116	צ'טס 201, 202, 204, 205
'קול העם' (עיתון) 385, 389	צפון אפריקה 246, 253, 257, 270,	צ'יבין 309
קול ישראל 374, 456	386, 391, 410, 411, 412, 414,	ציגל, אברהם 473
קול ציון לגולה (שידורי רדיו) 374,	415, 425, 431, 470, 471, 542	'ציון' (כתב עת) 447
380-381, 456	צפריה (מושב) 336, 398, 406	ציון ושפתה (אגודה) 3
קולק, טדי 469, 558	צפת 37, 52, 83, 188, 267, 336,	ציונות 3, 11, 17, 19, 27, 29, 37,
קומוניזם, קומוניסטים 88, 107,	356, 361	80, 81, 90, 119, 123, 125,
134, 258, 351, 453	מאורעות תרפ"ט 157	130, 159, 254, 406, 417, 418
קומינטרן (האינטרנציונל השלישי	צ'רני, פרופסור 110, 140	הגשמת הציונות 12, 99, 100,
הקומוניסטי) 88, 97, 98	צ'רניגוב 38	326, 427
הקונגרס היהודי העולמי 224, 227,	צרפת 66, 67, 86, 147, 158, 228,	מתנגדי הציונות 238, 241,
228, 395, 399, 426, 431	237, 260, 386, 387, 410, 411,	304, 308, 384
מחלקת התרבות 395	460, 594	ציונות מדינית וציונות מעשית
הקונגרס העברי (כינוס) 400	הסנאט הצרפתי 134	36
הקונגרס הציוני 98, 99, 174, 211,	צ'רצ'יל, וינסטון 255, 475, 481,	ציונות סוציאליסטית 13, 27,
369, 371, 372, 382, 383, 445	503	37
הראשון (בזל, 1897) 315, 587		ציונות פועלית 36-37, 103
השישי (בזל, 1903) 5, 10, 128	קאהן (כהן), אברהם 134	הע'
התשיעי (המבורג, 1909) 105,	קאהן, מיכאל 94	ציונות רוחנית 36, 40
128	קאוטסקי, קרל 43, 185	הציונות הדתית 208, 325, 528
הי"ב (קרלסבד, 1921) 99,	קאוקג'י, פאוזי 304	ציונים כלליים 88, 186, 196, 209,
100, 104, 105, 107	קאנט, עמנואל 184, 266	301, 344, 370, 371, 419
הי"ג (קרלסבד, 1923) 109	קארו, יוסף 356	ציונים כלליים א' 194
הי"ד (וינה, 1925) 126, 128,	קבוצות 99, 120, 153, 453	ציונים כלליים ב' 194
178	קבוצת הירקות של ברל כצנלסון	ציזלינג, אהרון 272, 363, 455
הט"ז (בזל, 1927) 140, 143	69	ציזטלין, שניאור זלמן 17
הט"ז (ציריך, 1929) 156	קבלה 37, 52, 356	צימוקי, אריה 528, 531
הי"ז (בזל, 1931) 186, 194	קבק, א.א (אהרן אברהם) 257,	צינברג, ישראל 401
הי"ח (פראג, 1933) 178, 181,	260, 489	ציריך 71, 140, 156, 208, 219,
187, 192	קבר רחל 511	301, 384, 388

קרויצברגר, מקס 228	קשינב, ראו פרעות קשינב	הי"ט (לוצרן, 1935) 194-193
קרופניק, ברוך, ראו קרוא	קלאוזנר, מרגוט 145	הכ' (ציריך, 1937) 217, 218,
(קרופניק), ברוך	קלדרון, דוד 500	219, 220, 221
קרופניק, חיים אהרון 124	קלוורי, משה 257, 260	הכ"ב (בזל, 1946) 272, 287,
קרופניק, מנדל 204	קלוזנר, אסיה 395, 399	456
קריית ארבע 566, ראו גם חברון	קלוזנר, יוסף 44, 325, 399	הכ"ג (ירושלים, 1951) 369,
קרליבך, עזריאל 237, 270, 325	קלינברג, פרופסור 275	374, 375, 376
קרלסבד 99, 109	קלינגהופר, הנס יצחק 537, 545,	הכ"ד (ירושלים, 1956) 394,
קרן הביטחון 512	550	410, 411
קרן היסוד 105, 107, 108, 110,	קליפורניה 134, 181	הכ"ה (ירושלים, 1960) 443
112, 128, 131, 134, 135, 137,	קליש 88, 92	'קונטרס' (ביטאון) 90, 91, 95, 97,
138, 147, 151, 152, 374, 393	קלנסוה 538	113, 119, 134, 215
קרן המגן 396	קמאי, אליהו ברוך 284	קונין, בן-ציון 209, 217
קרן נשיא המדינה 514	קמפן 294	קונפורטי, דוד 146, 151
קרן עמו"ס 489, 491, 503, 580,	קנדה 131, 170, 172, 181, 411,	קוסובסקי, יהושע 338
591	506, 516	קוסטה אה סילבה, ארתור דה
הקרן הקיימת לישראל 99, 104,	קנדי, ג'ון פיצג'רלד 475, 495, 540	536, 542
126, 206, 222, 242, 374, 412,	קנטוני, רפאלה 404	קופנהגן 38
414	קנפהיס, משה 295	קופת חולים 319
קרני חיטין 582	קסאם, עז אל-דין אל- 194	קופת פועלי ארץ-ישראל (קפא"י)
קרנסקי, אלכסנדר 85	קסטינה 44, 51, 52	94, 98, 116
קרסיק, אייזיק 500	קסטלו-ברנקו, אומברטו 513	לשכת העבודה 43
קרקוב 103, 295	קפלן, אליעזר 158, 287, 326, 337,	קוק, ארתור ג'יימס 165
קרקעות, רכישה ומכירה של	437, 533, 534	הרב קוקש מצ'ריקוב 283
קרקעות 29, 33, 99, 104, 105,	קפלן, מרדכי 400, 417-418, 420	קורדובה 472
144, 158, 159, 163, 194, 196,	קפלנסקי, נחמן רפאל 116	קורדובירו, משה (רמ"ק) 356
202, 211, 222, 242, 370, ראו	קפלנסקי, שלמה 94, 97, 103, 105,	קורדוזו, אברהם מיכאל 56, 57,
גם חוק הקרקעות	110, 115, 118, 119, 122, 146,	58, 59, 61
הגבלות רכישה ומכירה 159,	165	'קוריר-ברשֶבֶסקי' (עיתון) 10
165, 218, 230, 238	קפריסין 274, 276	'קוריר-פולסקי' (עיתון) 10
העברת קרקע 219	גירוש מעפילים לקפריסין 272,	קורניב 475
קרשקש, חסדאי 22	286, 287	הקורפוס האפריקני 252
הקתדרה לחכמת ישראל בגרמניה	מחנות מעצר של מעפילים	קושטא 35, 44, 53, 54, 55, 58
68	272, 285	קושיצ'ה 289
ראב"ד, ראו (ר') אברהם אבן דאוד	קציר, אפרים 583, 584, 590	קושניר, מרדכי 142, 172
ראדום 255-256	קצנלנבויגן, חייפה 284	קושניר, נחמה 142
ראובני, אהרן 50	קצנלנבויגן, יעקב שלום (יש"ק) 3,	קושניר, פיניה 283, 284
ראט, משה 339	6, 284, 489, 491	קושניר, שמעון 170, 172
ראס סודר 535, 539	קצנלנבויגן, שמואל יהודה 162	קטוביץ 293, 294
ראסיין 559	קצנלסון, אברהם, ראו ניסן	קיבוץ גלויות, מיזוג גלויות 321,
ראסק, דין 492, 494, 495, 497	(קצנלסון), אברהם	356, 417, 418, 432, 470-473,
רא"ש, ראו (ר') אשר בן יחיאל	קצנלסון, יהודה לייב (בוקי בן	576
ראש הנקרה 218	יגלי) 17, 23, 27, 28, 35, 556	קיבוצים 120, 430, 453
ראש העין 350	קרוא (קרופניק), ברוך 17, 73, 556	קייב 26
	קרוזו, פנחס 135	קיש, פרדריק הרמן 135

424, 417, 400	רובשוב, קריינה (קטיה) 2, 6, 7,	ראש פינה 587
רוטשילד, אדמונד דה 128	11, 39, 51, 64, 73, 79, 114,	ראשון לציון 29, 279, 587
רומא 161, 162, 214, 402, 403	385, 368	רבוצקי, אברהם 94
רומאנו, ג'ורג'יו 402, 404	רובשוב, רודה (רודל) 2, 6, 7, 11,	הרבי מליובאוויטש, ראו
רומל, ארווין 246, 252, 253, 266	98, 38	שניאורסון, מנחם מנדל
רומניה 181, 256, 266, 270, 282,	רובשוב (גינבורג), שרה 2, 3, 6, 7,	רבין, יצחק 510, 537, 592, 594
542	10, 38, 79, 109, 114, 142,	רבין, לאה 595
רוסיה 2, 15, 16-18, 29, 35, 42,	151, 298, 299	רבין, נחמיה 594
44, 48, 50, 62, 66, 67, 71, 81,	רוג'רס, ויליאם 535, 541, 568,	רבינוביץ (הכהן), אברהם יששכר
82, 85, 105, 130, 131, 143,	570, ראו גם תכנית רוג'רס	294
151, 161, 171, 184, 201, 214,	רודיטישאב 85	'ספר חסד לאברהם' 294
243, 407, 472, ראו גם ברית	רוויזיוניסטים 156, 157, 158, 163,	רבינוביץ (הכהן), שלמה בן-צבי
המועצות	178, 182, 186-187, 188, 189,	294
האספה המחוקקת (דומה) 11,	190, 192, 193, 194, 223, 228,	'ספר תפארת שלמה' 294
85	232, 239, 243, 244, 245, 302,	רבינוביץ, ז"א, ראו זאר, יצחק
מהפכת 1905 11, 12, 16, 17,	451, 544	רבינוביץ, עקיבא 20
20, 282, 291, 302	עמדת 'קיר הברזל' 159	רבינוביץ, שאול פנחס (שפ"ר) 22
מהפכת פברואר 1917 81	פרישה מההסתדרות הציונית	הרבנות הראשית 351
מהפכת אוקטובר 1917	193	רבני המחאה (פרוטסט רבינר) 245
(המהפכה הבולשביקית) 81,	רוזאניס, שלמה אברהם 58-59,	רבנים, הממסד הרבני 426, 428,
88, 97, 239, 369	60-61	430, 432, 433, 434, 437, 553,
פרעות ביהודים 2, 11, 17	'דברי ימי ישראל בתוגרמה על	588
רוסית 13, 16, 378	פי מקורות ראשונים' 49	רגלסון, אברהם 309, 489
רופין, ארתור 70, 159, 211, 213,	רוזוולט, פרנקלין דליינו 202, 205,	רדיפת יהודים 178, 179, 194, 224,
228, 382-383, 447, 533, 594	224, 256	ראו גם אנטישמיות
רופין, רונה 594	רוזינוייר, הניה, ראו יבנאלי	רובין, סם 446
רז, אריה 468, 469, 475	(רוזינוייר), הניה	רובינא, חנה 145, 483, 488
רזיאל-נאור, אסתר 545, 548, 549,	רוזלסקי, אוטו 135	רובשוב, אברהם 2, 6, 7, 38, 71,
550	רוזן, פנחס 357, 359, 418, 427,	114, 201, 203, 204, 368,
רחובות 29, 32, 48, 71, 168	434, 442, 445	385, 449-450, 474, 475, 506
רחל המשוררת, ראו בלובשטיין,	רוזנבוים, מנחם מנדל 137	רובשוב, הילדה 475
רחל	רוזנבלום, ז' 134	רובשוב, ויטיה 2, 6, 7, 11, 38,
רטנובסקי, נח 124	רוזנבלום, ר"מ 275	114, 290, 449
ריבקינד, יוסף 204, 205, 324	רוזנבלט, ויל 204	רובשוב, יהודה-לייב 2, 3, 5, 6, 7,
ריבקינד, יצחק 402	רוזנבלט, יז' 92	8, 17, 29, 32, 35, 38, 43, 44,
ריגה 147, 151, 153	רוזנבלט, צבי 188, 189	79, 82, 86
רידר, יהודה 348, 349	רוזנברג, שולמית 181	ספרים בספרייתו 297-300
רייך, יהושע 167	רוזנמן, סמואל אירווינג 205	רובשוב, ליובה 203, 450, 474, 475
רייכנבך 293, 295-296	רוזנסון, שמואל 135	רובשוב (איסקולסקי), מרים
רייס, אנשל 101	רוזנפלד, ד"ר 538	(מניה), ראו איסקולסקי
רימלט, אלימלך 531, 545, 549,	רוזנפלד, מקס 88, 92-93	(רובשוב), מרים
550, 552	רוזנפלד, שלום 553	רובשוב, נחמה 114, 203, 449
ריפתין, יעקב 237, 240, 272, 385,	רוטנברג, מוריס 202, 205	רובשוב, סופיה, ראו לינדר
389	רוטנברג, פנחס 239	(רובשוב), סופיה
ריקרט, היינריך 44	רוטנשטרייך, נתן 146, 277, 374,	רובשוב, סילבה 474, 475

הרמ"א, ראו איסרליש, משה	271, 272, 288, 301	שוכמן, ישראל 209, 217
רמב"ם 299, 361, 364, 410, 434	שאלת היהודים, פתרון שאלת	שולחוב, מיכאיל 490
470, 472	היהודים 12, 18, 19, 27, 40,	'שולחן ערוך' 66
'יד החזקה' 472	221, 241, 443	השומרון 90
רמבה, איזיק 270	שארף, יהודה 57, 59	שומרון, גדעון 468, 477, 514, 524,
רמז, דוד 186, 272, 324, 325, 345,	שארית הפלטה 250, 253, 262,	538, 540
356, 359, 360, 363, 364	275, 295, 333, 478	שופמן, יוסף 537
רמח"ל, ראו לוצאטו, משה חיים	שביתות וסכסוכי עבודה 130	שוקן, גרשם 270
(רמח"ל)	מפרי שביתות 182	שוראקי, אנדרה 574
רמלה 218, 354, 355	בענף הבנייה בפתח תקווה	שורר, חיים 209, 238, 244, 276
רמ"ק, ראו קורדובירו, משה	182 (1933), 186-187	שזר, רודה 98, 99, 102, 108, 109,
רמרק, אריך מריה 185	ערביי ארץ-ישראל 194	110, 115, 116, 118, 140, 141,
רמת הגולן 507, 510, 519, 528,	שבת, שמירת השבת 336, 348,	142, 143, 144, 146, 147, 149,
538, 582, 589, 591, 592	357, 481, 482, 485, 486, 529	151, 152, 178, 180, 181, 182,
בית דין דתי דרוזי 589	השבת השחורה 272, 273	195-196, 197-198, 199, 200,
רמת הדסה 414	שבתאות 35, 37, 44-45, 48-49,	230, 231, 234, 272, 275, 289,
רמת הכובש 270	66, 68, 146, 193, 407, 436,	292, 302-303, 307, 327-328,
רמת רחל 330	546, 566	330, 393, 397, 414, 524-525,
רמתיים 393, 397	חקר השבתאות 52-62	570-571, 572, 592, 593
רן, ל' 185	שבתאי, ק' 430	שזר-כצנלסון, רחל, ראו
רפאל, יצחק 386, 389, 391	שבתי צבי 35, 37, 44-46, 48, 49,	כצנלסון-שזר, רחל
רפאל, שבתי 54	52-56, 59-60, 61, 125, 277,	שחם (שירות חרום) 411, 415
רפ"י (מפלגה) 481, 482, 504, 505,	ראו גם דונמה; התנועה	שטוק, דב, ראו סדן (שטוק), דב
507	השבתאית	שטוקהולם 89, 490
רצועת עזה 325, 411, 507, 511,	שדה, מאיר 502	השטחים הכבושים 512, 528, 535,
512, 519, 528, 536, 541	'הצד השני של המטבע'	544, 548, 568, 570, ראו גם
רק עברית (ארגון) 258	(מאמר) 501	הגדה המערבית; רצועת עזה
רק"ח 524	שדה בוקר 504	'אף לא שעל' 570
רשויות מקומיות 342, 356, 358,	שואת יהודי אירופה 249, 270,	התיישבות יהודית 512, 517,
362, 547, 548	278, 289-290, 292-296, 311,	528, 529, 544
רשויות מקומיות ערביות 354	339, 374, 375, 378, 417, 465,	זכויות האדם 535-536
רש"י 434	467, 475, 478, 520, 576	לחץ על ישראל לנסיגה
רש"פ, ראו פרימו, שמואל	הנצחת השואה 375-376, 383	מהשטחים 513, 521, 541, 568
ש' שלום (שלום יוסף שפירא) 257,	זכר השואה 476, 479	שטחים תמורת שלום 568, 577
489	תגובת היישוב 252-257,	שטיבל (הוצאת ספרים) 133, 144,
שאג, אברהם 345	262-269	149
שאגאל, מרק 398	שוואבה, משה 559, 560	שטיבל, אברהם יוסף 149
שאו, וולטר 157	שוודיה 274, 289, 334	שטיין, ליאונרד 163
שאוולי 559	שווייץ 69, 75, 79, 140, 149, 158,	שטיינברג, אהרון 395, 398
שאול, רות 470, 503	228, 328, 395, 396	שטיינברג, יצחק נחמן 229
השאלה הערבית 119, 157, 158,	שוורץ, יוסף 365	שטיינזלץ, עדין 553, 554, 563, 572
159, 165	שוורצבורד, שלום שמואל 133	שטיניק, ד"ר 165
שאלת ארץ-ישראל 137, 157, 159,	שוורצוולד 51	שטנר, מרדכי 272
165, 196, 201, 218, 221, 230,	שוחט, ישראל 75	שטריקר, רוברט 103
	שוחמכר, יוס'לה 456	שטרית, בכור 326, 345, 418

שטרסבורג 66	שמאל (פוליטי) 124, 127, 186, 276,	שפירא, משה חיים 345, 349, 350,
שידלובסקי, עליזה 198	384, 544, 569	351, 432, 507, 542, 545
שייבר, אמה 526, 525	שמאל רדיקלי 535, 570	שפירא, משה ליב 554
שיין, אליעזר 79	שמאקוב 265	שפ"ר, ראו רבינוביץ, שאול פנחס
שייקספיר, ויליאם 184, 364	שמד 378, 380	שפרינגר, קרל רנר 244
שילה, משה 551	שמורק, אמיל 272	שפרינצק, יוסף 120, 129, 146,
שילומים מגרמניה, הסכם	שמחוני, יעקב נפתלי 66	150, 158, 186, 237, 304, 308,
השילומים 376, 383, 395,	שמיר, משה 147, 423, 424	325, 414, 446, 534
402, 475, 485-486	'שמע ישראל' (תפילה) 558	שפירר, ראו כפר חב"ד
שינגאראב 85	ר' שמעון בן יוחאי (רשב"י) 55	שץ, בוריס 36
שינוול, עמנואל 165	שמעוני (שמעונוביץ), דוד 35, 210,	שצקי, יעקב 401
שינקין, מנחם 556	260	השקל הציוני 106, 107, 108, 111,
שיפר, יצחק 92, 98, 102	שמעיה ואבטליון 434	112, 181, 187, 382
שירה עברית 35, 173, 277, 553,	שמשלבץ, שולמית 50	'שקמה' ('שלוחות', מעון למוגבלים)
557, 559	שניאור זלמן בן ברוך מלאדי	393, 414, 525
'שירי ידידות' (ספר) 470, 471	('האדמו"ר הזקן') 2, 300, 304,	שר, אהרון 197
שיתוף ואחוזה (רשימת מיעוטים	352, 407, 563	שרגאי, שלמה זלמן 208, 213, 270,
לכנסת) 538	'לקוטי תורה' 554, 563	411, 423, 425, 429, 432, 437,
שכונות עוני 332, 333, 470	'מאמרי האדמו"ר הזקן' 554,	447
שכם 217	570, 572	שרון, אברהם 257, 260-261
שכר מינימום 143, 150	ספר ה'תניא' 2	ר' שרירא גאון 361
שכר משפחתי 126, 143, 150	שניאור, זלמן זלקינד 260, 490	שרם א-שייח' 539
שלווה (בית ספר) 195, 198	שניאורסון, יוסף יצחק (אדמור	שרף, זאב 542, 545
'שלוחות' (מעון למוגבלים), ראו	הריי"צ) 303, 304, 309, 336,	שרפמן, מנחם 540
'שקמה'	405, 406, 501, 502, 572	שרת (שרתוק), משה 124, 125,
שלום, גרשם 68, 81, 126, 146,	שניאורסון, לוי יצחק 570	129, 156, 194, 196, 201, 208,
159, 277, 407, 489	'לקוטי לוי יצחק' 570, 572	209, 223, 232, 237, 301, 302,
שלום, משא ומתן לשלום, הסכמי	שניאורסון, מנחם מנדל (האדמו"ר	309, 324, 326, 358, 359, 368,
שלום 509, 512, 517, 519,	השלישי של חב"ד; ה'צמח	370, 384, 418, 420, 443, 451,
520, 521, 528, 535, 537, 551,	צדק') 554, 562-563, 572, 588	455
565, 568, 569, 570, 574,	'אור תורה' 554, 563	ששפורטש, יעקב 53, 57, 58, 59
576-577, 579, 581, 582, 584,	שניאורסון, מנחם מנדל (הרבי	
590	מליובאוויטש) 405, 406,	תאונות דרכים, מניעת תאונות
שלום, פניה 277	493-494, 498-499, 500, 502,	דרכים 544, 547-548
שלום עליכם 68, 131, 378	529, 546, 554, 562, 568,	התאטרון הארץ-ישראלי 145
שלונסקי, אברהם 133, 144, 210,	570-571, 572, 583, 592, 594	תאטרון עברי 559
423, 559, 561	שניאורסון, שלום דובער (האדמו"ר	תוחלת (יישוב) 336
שלזיה 293, 294, 295, 296	הרש"ב) 502	תומרקין, אליה 299
'שלח את עמי' 384, 385, 388, 571	שפיגל, יהושע 295	תוניס 391, 471
שליחים ארץ-ישראלים 304, 308,	שפיליאקוב 153	תחבורה
310, 389, 424, 431	שפינוזה, ברוך 22, 496	התקפות על דרכי תחבורה 208
שלילת הגולה 18, 19, 29, 120, 130,	שפיר, אליהו דוד 580, 585	תחנות רכבת 398, 406
170, 171, 179, 417, 421, 426	שפירא, יהודה 395, 402	תחום המושב 2, 11, 17, 20, 67, 86
שלמה המלך 434, 467	שפירא, יעקב שמשון 542, 545	תחייה יהודית 29, 35, 422
שם טוב, ויקטור 545	שפירא, מאיר 294	תימנים 336, 342-353, 386, 392

תכנית בזל 40	התנועה הציונית 2, 12, 18, 27, 29,	תנועת העבודה
תכנית בילטמור 262	36, 46, 80, 81, 91, 99, 100,	תנועת הפועלים בגרמניה 80
תכנית החלוקה (1937) 209,	107, 112, 130, 143, 144, 158,	תנועת הפועלים היהודית 88, 99,
218-222, 224, 230; (1947)	159, 171, 174, 179, 186, 196,	112, 124
302, 304	201, 218, 230, 245, 246,	תנועת הפועלים העולמית 11, 43,
פולמוס החלוקה 218-222, 223	270-271, 276, 286, 304, 311,	80, 81, 88, 89, 159, 167, 319
תכנית לאודרמילק 533	369, 371, 372, 373, 374, 376,	תנועת הפועלים הציונית 19, 29,
תכנית מוריסון-גריידי 272-273,	378, 380, 381, 382, 383, 385,	80, 91, 107, 110, 121, 126,
286-288	389, 390, 410, 413, 417, 419,	143, 153, 158, 209
תכנית רוג'רס (הראשונה והשנייה)	421, 430, 431, 443, 444, 449,	תנ"ך 219, 278, 327, 334, 379,
568, 570	472	381-382, 393, 403, 433, 434,
תל אביב 81, 83, 84, 126, 127,	עבודה קונסטרוקטיבית	455, 541, 576
145, 187, 195, 200, 203, 261,	ולא-קונסטרוקטיבית 413, 416	תעלת סואץ 411, 469, 507, 521,
266, 276, 287, 308, 316, 332,	ציוני רוסיה 391	535, 539, 542, 544, 545, 570,
412, 465, 496, 538, 547, 556	התנועה הקיבוצית 143, 419, 423	591, 592
בית חולים הדסה 170, 277, 279	התנועה הרקונסטרוקטיבית 392	תעשייה 126, 144
הפצצה איטלקית (1940) 246	התנועה השבתאית, ראו שבתאות	תקוע, יוסף 513
הצתת חנות 'ארוס' 583	התנועה למען ארץ-ישראל השלמה	תקופת ההמתנה לפני מלחמת
כיכר הבימה 323	528	ששת הימים 506-507, 530,
מוזאון תל אביב 340	תנועות הנוער 219, 295, 339, 340,	592
משרדי הרבנות 242	565	תרבות 276-277, 336, 338-339,
נמל תל אביב 224, 486-487	תנועת המרי העברי 271, 272	360, 435
עיריית תל אביב 332	תנועת העבודה 28-29, 36, 37, 68,	תרבות אירופית 470
פצצה בצירות ברית המועצות	98, 99, 107, 119, 120, 121,	תרבות חילונית 553
384	123, 124, 125, 126, 129, 130,	תרבות יהודית 129, 259, 354,
שגרירות ארצות הברית 493,	137, 143, 144, 146, 159, 164,	373, 379, 382, 393, 460, 463,
494, 497	165, 168, 169, 170, 171, 182,	533, 553
שכונת נחלת בנימין 109	186, 187, 188, 189, 190, 194,	תרבות לאומית 19
שכונת פועלים ט 178, 194	195, 215, 218, 220, 221, 226,	תרבות עברית 40, 77, 81,
שכונת שפירא 302, 307	239, 246, 247, 248, 249, 255,	120, 125, 126, 146, 158, 170,
תל חי 95, 197, 220-221, 249	257, 258, 259, 261, 268, 276,	219, 239, 257, 258, 342, 376,
תל עדש 46, 63, 64, 78	277, 278, 304, 310, 314, 315-	382, 392, 553
תל"ם (מפעל התאטרונים	316, 318, 322, 325, 329, 342,	תרבות ערבית 339
למעברות) 394	357, 406, 428, 537, 544, 554,	תרבות רוסית 247
תלמידי ישיבות 481, 583	565, 567	תרבות תורנית 553-554
תמיר (כצנלסון), שמואל 262, 507	תנועת הפועלים באיטליה 158	תרבות (רשת מוסדות חינוך
תנובה 359	תנועת הפועלים בארץ-ישראל, ראו	עבריים) 136
התנועה הלאומית היהודית 35		תרשיש, אברהם 423

The public did not usually take much note of Shazar's official work. However, some instances piqued their interest such as the West German ambassador's presentation of his credentials when the two countries established diplomatic relations in August 1965 and Pope Paul VI's historic visit to Israel in January 1964.

Shazar could not interfere in the fierce disputes between left and right that arose after the Six Day War with regard to the occupied territories, the treatment of their Arab residents and solutions for the conflict between Israel and the neighbouring countries. Nevertheless Shazar found ways to make his opinion known to the public. He rejected the extremists on both sides but supported settlement in the territories, in particular in Hebron, albeit with some reservations. He was outspoken in his criticism of intolerance and violence towards political opponents. All his life Shazar prayed for peace and he urged Prime Minister Golda Meir to moderation and the search for any solution that would bring peace.

Alongside public affairs, research, journalism and culture, the documents published in this book reveal much of Shazar's personal life – the letters he wrote to his family as a youth, and the fervent love letters he wrote to Rachel Katznelson, the young woman he met in 1908 and married in 1920. A connecting thread running through the chapters is the story of their daughter Roda, who was born in 1921 with Down's syndrome. Moments of hope, as well as the anxiety and pain that were always present in their life with her, and the efforts to provide her with an education are all revealed in the letters he wrote to Rachel.

The book contains 179 documents chosen from over 3000 documents written by Shazar and collected from archives and libraries, mainly the Israel State Archives, the Gnazim Institute, the Central Zionist Archives, the archives of the Pinhas Lavon Institute for Labour Research and the Labour Party Archive. In choosing which documents to publish we have attempted to present a varied picture of Shazar's work and personal life, focusing mainly on his time as president. We hope that the book will serve as a fitting expression of his wide public and private activities and his special contribution to the development of Hebrew culture and to the integration of traditional Jewish elements in the public life of the Zionist movement and of Israel.

In 1936 Shazar was appointed editor-in-chief of *Davar*, and in 1944 he became the managing editor of the paper. His work in journalism was closely entwined with his love for books and literature. He worked to promote Hebrew writers and facilitated the publication of their work in the weekend edition of the paper and by the newspaper's publishing house. As the executive editor of the Am Oved publishing house from 1944 on, Shazar helped to give exposure to the work of dozens of Hebrew authors including S.Y. Agnon, Haim Hazaz, Leah Goldberg and Rachel Bluwstein, also known as "Rachel the poetess", to whom he had been deeply emotionally attached.

Shazar's work in the labour movement was part of his work for the Zionist movement as a whole. In 1921 he first attended the Zionist Congress and from then on he became a devoted Zionist activist and one of the labour movement's representatives in the major Zionist organizations. Based on his earlier studies and research, Shazar claimed that Zionism was not a revolutionary movement and a turning point in Jewish history, but rather a continuous part of that history, a secular version of the previous messianic immigration to Palestine. It follows, he argued, that you cannot build the future of a nation while denying the past, but must instead merge past and present. He opposed the extremist rejection of the Diaspora and of Jewish tradition found in some Zionist circles. Shazar had strong emotional ties to Jewish tradition, Yiddish and the Diaspora and emphasized the moral obligation of the Zionist movement towards Diaspora Jews, arguing that the movement should invest in cultural educational work in these communities. Shazar went abroad many times for fundraising campaigns and other Zionist purposes and spoke at many Jewish and Zionist conventions and conferences. Shazar easily found a way into the hearts of all Jewish factions. As a member of a Hassidic family attached to the Chabad movement, he was able, in 1947, to form close ties with Chabad and their head, the Lubavitcher Rebbe, Rabbi Joseph Isaac Schneerson. After the Rebbe's death in 1950, he continued a close relationship with his heir, Rabbi Menachem Mendel Schneerson. Shazar worked to found the Kfar Chabad settlement in Israel in 1949 and used his influence and connections to help Chabad and the settlement.

In 1949 Shazar was appointed Israel's first minister of education. In 1952 and 1953 respectively he was appointed head of the *Hasbara* (Public Affairs & Information) department, as well as head of the department for Diaspora Education and Culture in the Jewish Agency. He saw these appointments as an opportunity to promote his life-long concern with education and culture, and perhaps even to raise their importance in the eyes of the nation to equal that of issues of policy, security, the economy and settlement. He helped to lay the groundwork for the establishment of the education system in Israel, above all in the Compulsory Education Law of 1949.

After his election as president in May 1963 Shazar wished to make the president's home into a home for the entire Jewish people. He hoped to embrace all the cultural variations of the Jewish people and narrow the gap between the Jews in Israel and those in the Diaspora. He followed developments in Jewish communities that were in peril or were being persecuted with growing concern, including those in the USSR, where he was born.

As president, Shazar was not involved in decisions on political and social issues, however due to his position he took a close interest in them. The great divides in Israeli society worried him and he worked to minimize them. In times of national elation, such as after the victory in the Six Day War, and in times of sorrow, such as after the murder of the Israeli Olympic athletes in Munich in September 1972, Shazar would incorporate in his usual holiday speeches words of comfort, encouragement or praise.

Preface

This volume on Zalman Shazar, the seventh in the commemorative series on the presidents and prime ministers of Israel, tells the story of Israel's third president. Zalman Shazar (Rubashov) is remembered as a gifted public speaker, an intellectual and a proponent of Hebrew literature and culture. The documents published in this book show that Shazar's presidency (1963-1973) was an accurate representation of his public work in previous years, which reflected his deeply spiritual world-view.

As a boy growing up in the little town of Stolbtsy in White Russia (Belarus of today), Shazar was steeped in the atmosphere of the "shtetl", as the small towns of Eastern Europe with a largely Jewish population were known. There he first learnt Hebrew and became acquainted with Hebrew literature and Jewish culture. At 14 he made his first excursion into journalism when he edited, during 1903, a Zionist periodical that was handwritten and circulated in Stolbtsy and its surroundings. During these years Shazar became involved in socialist ideological activity and joined a branch of Poale Zion, an early Socialist Zionist party, a step that influenced him greatly. Shazar continued his education in the St. Petersburg Academy of Jewish Studies during 1908-1912, and later during 1912-1919 in the Freiburg, Strasbourg and Berlin Universities. Shazar expanded his general knowledge, mainly in history and philosophy, and adopted the view of his professor, the respected historian Shimon Dubnow, about the continuity of Jewish history through the generations. Shazar's research focused on the history of the Jewish Messianic movements, in particular that of Shabbtai Zvi.

In the 1920s Shazar left his studies and decided to dedicate himself to public activity and journalism in the Zionist labour movement. During 1920-1924 he was one of the heads of the Poale Zion world secretariat in Vienna and later in Berlin. When he immigrated to Palestine in 1924, he was among the leaders of the Zionist labour parties Ahdut Ha'avoda and Mapai, and of the General Federation of Labour, the Histadrut. Through his work with the labour movement, Shazar helped to direct and strengthen party institutions and influenced many policy decisions on subjects such as relations with the Arabs, the struggle with right wing circles and the Revisionist party, labour relations in the Histadrut, plans for the future of Palestine and the issue of service in the British army during the Second World War.

Alongside his work on current affairs, Shazar had a special role in the Zionist labour movement. He was the person called upon to enrich the movement with the treasures of Jewish culture, Hebrew literature and language and connect it with its roots. During celebrations or in times of crisis he was chosen to infuse the movement with the soul it sometimes lacked. Shazar made his name through his oratorical skills and his unique rhetorical style, noted for its passion and for his thundering voice and dramatic gestures.

As a founding member of the editorial board of the *Davar* newspaper, Shazar played a major role in the labour movement and the Jewish community in Palestine with regard to education and propaganda and setting the cultural agenda. The board felt that the newspaper should be an educational tool to influence policymakers and the watchdog of the labour movement's moral character. During the fierce struggle with the Revisionists in the 1930s Shazar was among the leaders who fought for non-violent methods and maintaining the newspaper's high standards and independence.

**State of Israel
Israel State Archives**

**Commemorative Series
The Presidents and Prime Ministers of Israel**

**Editorial Board
Chairman: Yehoshua Freundlich
Yemima Rosenthal
Hagai Tsoref**

**Editorial Secretary: Leeya Ben-Tsvi
Copy-editing: Judith Shemesh**

**Design: Anatoly Donde
Graphic editing: Alice Siman-Tov**

©

**All rights reserved to the Israel State Archives
Design, production, printing and binding: Printiv Press, Jerusalem**

ISBN 978-965-279-036-1

State of Israel
Israel State Archives

Commemorative Series
The Presidents and Prime Ministers of Israel

ZALMAN SHAZAR
The Third President

Selected Documents
(1889-1974)

Series Editor: Yemima Rosenthal
Editing and historical notes: Hagai Tsoref

Jerusalem, 2008

ZALMAN SHAZAR

The Third President

**Selected Documents
(1889-1974)**

בשער הקדמי: הנשיא זלמן שזר (גנוזך המדינה)
בשער האחורי: הנשיא זלמן שזר, הרב הראשי לישראל
הרב אונטרמן (לשמאלו), יעקב צור (לימינו)
ושלישו הצבאי של הנשיא אריה רז (ראשון
משמאל) לפני בית הנשיא בירושלים (גנוזך
המדינה)

עיצוב העטיפה: אנטולי דונדה

ISBN 978-965-279-036-1

9 789652 790361

